83.659
27.111
27.111

I. Muslea

CERCETĂRI ETNOGRAFICE și de FOLCLOR

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ion Mușlea (1899–1966), în 1946

ION MUŞLEA

CERCETĂRI ETNOGRAFICE ŞI DE FOLCLOR

I

Ediţie îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenţei de specialitate, indice, de ION TALOŞ

UNIVERSITY LIBRARY

ION MUŞLEA

Începutul secolului al XX-lea marchează în folcloristica internaţională o intensificare a culegerilor pe teren. Iau naştere arhive folclorice în Finlanda, Suedia, Estonia, Lituania, Germania, Grecia ş.a., care preconizează colecţionarea materialelor de cultură populară nu numai pentru a fi publicate — cum făcuseră numeroşi folclorişti izolaţi pînă atunci — ci în mod deosebit pentru a putea fi „depozitate", „conservate" şi puse la dispoziţia cercetărilor teoretice şi a sistematizărilor. O asemenea operă presupune nu numai cunoaşterea deplină a acestei ramuri ştiinţifice de către cel ce o iniţiază, ci şi un desăvîrşit spirit organizatoric. Înfiinţarea la noi a unei astfel de arhive, care a aşezat culegerea şi publicarea folclorului românesc la nivelul celor mai înaintate ţări europene în această privinţă, se leagă de numele lui Ion Muşlea, unul dintre cei mai de seamă folclorişti români de după anul 1900.

Ion Muşlea s-a născut la 29 septembrie 1899, ca al zecelea copil al lui Candid şi al Ecaterinei Muşlea. Tatăl său se trăgea dintr-o familie de ţărani liberi din Rodbav, jud. Făgăraş. Se născuse la 24 august 1846, învăţase la şcoala confesională din sat, trecuse la şcoala evanghelică luterană din Rodbav, la cea grănicerească din Vaida Recea, apoi la şcoala din Josephstadt-Sibiu şi la Răşinari; a absolvit gimnaziul de stat din Sibiu, iar în urma examenului „de cualificaţiune" fu numit învăţător (1867)[1]. Funcţionează în mai multe comune, pînă cînd, în 1872, e „tocmit" la şcoala „Radu Negru" din Făgăraş, instituţie

[1] I. Dariu, *Din icoana şcoalei române la finea veacului al XIX.* Candid Muşlea. „Şcoala şi familia", 4 (1903), nr. 5—6, p. 73—75 şi 115—117.

întemeiată de Ion Codru Drăguşanu şi ocrotită de Andrei Şaguna[2]. Dar după un an — în urma dizolvării şcolii „Radu Negru" — se înscrie la un concurs pentru postul de învăţător la şcoala confesională din Braşovul Vechi, la care se prezentau nu mai puţin de 18 concurenţi. A fost preferat însă tuturor şi în scurtă vreme reuşi să cîştige respectul şi încurajarea sătenilor. Se căsătoreşte, în 1875, cu Ecaterina Pitiş. Slujeşte în învăţămînt timp de 50 de ani — începînd din 1889, la şcoala centrală din Braşov[3] — adică pînă către sfîrşitul primului război mondial. Moare, la 24 decembrie 1934, în vîrstă de 89 de ani, bucurîndu-se de preţuirea sinceră a învăţătorimii române din Ardeal.

Fire întreprinzătoare, avînd o pronunţată îndemînare în lucrurile practice, dar şi o sensibilitate artistică aparte, Candid Muşlea se remarcă, între învăţătorii români, prin acţiunile pe care le iniţiază pentru ridicarea economică şi culturală a ţărănimii. El organizează cursuri gratuite de „industrie de casă" pentru tineretul din Şchei, predînd împletitul din nuiele şi papură, lustruitul lemnului, albinăritul etc. În vara anului 1887 ţine asemenea cursuri la care iau parte mai ales învăţătorii din toate ţinuturile româneşti; un participant din Bîrlad scrie că la aceste cursuri se povesteau şi „glorioasele fapte strămoşeşti" şi se intonau „cîntece naţionale". Obiectele realizate le prezintă în acelaşi an la expoziţia „cooperatorilor români" din Craiova, unde li se conferă medalia de aur[4]. Faima lui ajunge pînă în îndepărtata Bucovină, de unde Iraclie Porumbescu cheamă pe *demnul* şi *bravul* Muşlea, să ţină asemenea cursuri, în 1889, la Frătăuţul Nou[5]. Iubitorul de patrie şi de neam — cum îl caracteriza Iraclie Porumbescu[6] — acceptă chemarea, face cursul şi lasă în urmă-i amintiri de neşteres.

Trăind în epoca imediat următoare anului revoluţionar 1848, caracterizată printr-o puternică emancipare naţională a românilor transilvăneni, „zelosul învăţător Candid Muşlea"[7] pregăteşte „serbări în fo-

[2] *Id., ibid.*, p. 75 Cf. şi Nicolau Aron, *Monografia bisericilor, şcoalelor şi reuniunilor române din Făgăraş*. Făgăraş, 1913, p. 64.

[3] Cf. „Gazeta Transilvaniei", 1944, nr. 62 (2.XII).

[4] Anunţul cursurilor se face în „Gazeta Transilvaniei", 1887, nr. 122; o dare de seamă asupra lor e publicată în „Şcoala şi familia", 2 (1887), p. 265—270. Cf. şi „Meseriaşul român", 2 (1887), nr. 15, 17, 23, „Gazeta Transilvaniei", 1887, nr. 253; în 1890 organizează asemenea cursuri la Sibiu, cf. „Telegraful român", 28 (1891), nr. 11—19.

[5] Cf. „Revista politică", 4 (1889), nr. 17, „Telegraful român", 37 (1889), p. 35, 37, „Ţara Bîrsei" 5 (1933), nr. 5, „Gazeta Transilvaniei", 1944, nr. 61 (25.XI), 62 (2.XII) şi 64 (16.XII).

[6] Leca Morariu, *Braşoveni colaboratori ai lui Iraclie Porumbescu*. „Gazeta Transilvaniei", 1944, nr. 62 (2.XII) şi 64 (16.XII).

[7] „Gazeta Transilvaniei", 1886, nr. 86.

losul şcolarilor săraci din Braşovul Vechi"[8], cu care prilejuri sînt prezentate cîntece ca „Deşteaptă-te, române", ori poezii ca „Peneş Curcanul" ş.a. O asemenea activitate îndreptăţeşte pe I. Dariu, un alt învăţător renumit al epocii, să-l aprecieze încă în 1903, ca pe „unul dintre cei mai activi şi devotaţi dascăli ai şcolii române", care „face onoare învăţătorimei noastre"[9].

Aminteam că, în 1875, Candid Muşlea s-a căsătorit cu Ecaterina; ea făcea parte din neamul Pitiş, care ajunge destul de cunoscut în jurul anului 1900 în cultura română din Ardeal. Ea se născuse la 6 august 1859 şi a decedat la 23 septembrie 1925[10].

Candid Muşlea s-a străduit să ofere copiilor săi o bună pregătire pentru viaţă: între ei aflăm un farmacist, un profesor, un director de bancă etc.[11]. În ştiinţa românească s-au impus doi dintre ei: Candid C. Muşlea (19.II.1886—10.III.1965), autorul monografiei „Biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului"[12] şi Ion Muşlea, a cărui activitate ne va preocupa în continuare.

După absolvirea liceului şi după unele peregrinări prin Muntenia, Moldova, ocazionate de evenimentele din timpul primului război mondial, Ion Muşlea încearcă să facă medicina la Iaşi (1918), dar se retrage după cîteva luni şi se înscrie la Facultatea de litere a Universităţii din Bucureşti (tot în 1918); apoi trece la Universitatea din Cluj, în 1919. Îşi termină studiile superioare în 1922, iar un an mai tîrziu e numit membru la „École roumaine en France", unde-l găsim între 1923—1925.

Preocupări literare descoperim la Ion Muşlea încă în anii de liceu: în clasa a VI-a prezintă la societatea de lectură a gimnaziului din Braşov o schiţă inspirată din viaţa satului Rodbav, probabil o amintire din timpul vacanţei petrecute în casa bunicilor; dar deşi n-a fost îndemnat de nimeni să se orienteze spre folclor, în sufletul lui se aşează un strat destul de solid de cultură populară. După cum ne mărturiseşte însuşi, în copilăria sa, oamenii din Şchei îşi „împodobeau, la Ispas, porţile cu ramuri de fag", „petreceau cu Junii în toate zilele

[8] *Ibid.*, 1886, nr. 55 şi 86.

[9] I. Dariu, *art. cit.*, p. 117. Pentru activitatea sa în general, cf. şi „Gazeta Transilvaniei", 1935, nr. 1.

[10] Cf. „Gazeta Transilvaniei", 1925, septembrie 25.

[11] Pînă prin 1889, familia Muşlea locuia în Braşovul Vechi, str. De Mijloc, nr. 12 sau 14; apoi, pînă prin 1907, în Şchei, str. Sf. Nicolae, nr. 5; în sfîrşit, între 1907—1934, în Valea Oului, nr. 1.

[12] Aceasta a fost publicată pînă acum în două volume (Braşov, 1943, 1946); al treilea volum a rămas nepublicat. Alte studii ale sale au apărut în „Ţara Bîrsei" (1933—1936) şi în colecţii tipărite de Astra; trei lucrări inedite se află în păstrarea lui Ion I. Muşlea.

săptămînii Paştilor", vorbeau despre „vrăjitoare, pricolici, şişte", ţineau sărbătorile de peste an, practicau numeroase obiceiuri la nunţi şi înmormîntări [13]. Luînd parte apoi la o nuntă din Rodbav, pe cînd avea doar 13 ani, Ion Muşlea a fost impresionat de bogăţia riturilor văzute şi scrie articolul *Obiceiuri de nuntă. O colectă* (1912), pe care-l publică în „Gazeta Transilvaniei" [14]. Cu toate că nu se pregătea să devină folclorist, acest articolaş ne arată sensibilitatea lui la problemele de cultură populară.

Nici în liceu nu s-a bucurat de o îndrumare sistematică spre folclor. Căci deşi învăţa la liceul condus de Virgil Oniţiu, cunoscut prin preocupările sale folclorice, nu l-a avut profesor în cursul superior ; pe cînd trebuia să urmeze clasa a VIII-a şi să înveţe după manualul acestuia, manual care cuprindea şi cunoscuta teorie a „straturilor" în poezia populară, Muşlea se refugiază din Braşov [15]. Nici pe Alexandru Bogdan, autorul acelei interesante lucrări despre *Ritmica jocurilor de copii* nu l-a avut profesor, deoarece acesta şi-a găsit sfîrşitul „pe cîmpiile Galiţiei, în 1914" [16]. Dar cu toate că n-a avut norocul să fie îndrumat de aceşti profesori, Muşlea plănuia, pe cînd era în clasa a VII-a, o conferinţă cu titlul *Ţarigradul în poezia noastră populară*" [17].

În amintitele sale călătorii, începute după absolvirea clasei a VII-a de liceu, el va fi reuşit să cunoască multe sate, cu viaţa lor pronunţat folclorică de la începutul veacului al XX-lea ; nici această împrejurare nu poate să fi rămas fără ecou în sufletul octavanului.

Pe cînd I. Muşlea îşi făcea facultatea la Cluj, folclorul nu ajunsese obiect de învăţămînt. Totuşi, V. Bogrea făcea numeroase referinţe la literatura populară ; la Societatea studenţilor în litere, se ţineau apoi şi conferinţe de folclor ; acolo prezintă Muşlea în cursul celui de al doilea an de studii, *Păunul în poezia populară* [18]. La Paris, Muşlea nu se ducea tocmai hotărît pentru a se specializa în folclor şi etnografie. Oarecare gînduri îl îndemnau spre studiul istoriei artelor ; de la Cluj, unul dintre foştii lui profesori, Gh. Bogdan-Duică, îl sfătuia, într-o scrisoare din 24 decembrie 1923, să abandoneze tema de literatură populară comparată (probabil *Le cheval merveilleux dans l'épopée populaire)* pe care şi-o alesese, în favoarea uneia de literatură, etică sau de filozofie fran-

[13] *Din activitatea mea de folclorist. Contribuţii la cunoaşterea mişcării folclorice româneşti între anii 1925—1965* (manuscris), p. 2.
[14] 75 (1912), nr. 37, (17 febr.).
[15] *Din activitatea...*, p. 3.
[16] *Din activitatea...*, p. 4.
[17] *Din activitatea...*, p. 4.
[18] *Din activitatea...*, p. 5.

ceză modernă [19]. Hotărîrea lui rămîne în cele din urmă fermă: va face studii de folclor!

Din păcate însă, Parisul nu avea, în anii studiilor lui Ion Muşlea, profesori renumiţi în domeniul folclorului, aşa cum s-ar fi găsit la unele universităţi germane sau engleze. Pe cel mai vestit folclorist francez al acelei epoci, Arnold van Gennep, care se pensionase cu cîţiva ani înainte ca Muşlea să ajungă la Şcoala română din Franţa, nici nu l-a cunoscut decît în 1928, şi nu la Paris, ci la Praga, cu ocazia participării la un congres de artă populară [20]. A frecventat însă cursurile lui Joseph Bédier (la „Collège de France"), cu care a stabilit raporturi ceva mai apropiate. A urmat cîteva cursuri la „École d'Anthropologie", dar şi aceasta era lipsită de mari profesori. Primind apoi îndemnul profesorului său clujean Sextil Puşcariu de a-şi însuşi limbile slave de sud, precum şi rusa, neogreaca, albaneza [21], se hotărăşte să frecventeze şi „École des langues orientales vivantes", unde a făcut şi o conferinţă despre „Cendrillon". A audiat apoi, la Sorbona, pe Mario Roques, care în lecţiile lui de română, prezenta şi „începuturile interesului pentru literatura noastră populară, în special preocupările folclorice ale lui Alecu Russo — Vasile Alecsandri" [22].

Rodul activităţii sale la Şcoala de la Fontenay-aux-Roses, rămîn două studii importante: *Le cheval merveilleux dans l'épopée populaire* (1924) şi *La mort-mariage: une particularité du folklore balkanique* (1925), acesta din urmă fiind considerat şi azi ca o lucrare fundamentală în problemă. Tot la Paris începe să adune materiale pentru un studiu despre balada „Voica", informîndu-se şi prin unii cărturari sau folclorişti din ţară (A. Gorovei, A. Schullerus, E. Bucuţa) [23]. Lucrarea a rămas nescrisă, deoarece după înapoierea sa în ţară, Ion Muşlea a abandonat acest subiect.

Dar încă înainte de a-şi fi încheiat studiile la Paris, Muşlea a fost numit bibliotecar la Biblioteca Universităţii din Cluj (1 oct. 1925), post care asigura existenţa unui tînăr dornic să-şi facă doctoratul; munca era totuşi cam depărtată de preocupările folclorice ale proaspătului absolvent al Şcolii române din Franţa. De aceea, el acceptă invitaţia lui Romulus Vuia de a lucra după amiaza la Muzeul etnografic al Ardealului (1926). Contribuţia lui la organizarea acestui muzeu pare să fi

[19] Cf. *Registrul corespondenţei de specialitate...* în volumul al II-lea.
[20] *Din activitatea...*, p. 5—6.
[21] Cf. *Registrul corespondenţei de specialitate...*
[22] *Din activitatea...*, p. 6—7.
[23] Cf. *Registrul corespondenţei de specialitate...*

fost foarte prețioasă, de vreme ce Vuia o subliniază, în mod deosebit, cu prilejul deschiderii noii instituții din capitala Ardealului [24].

In aceeași perioadă își pregătește doctoratul. Susține teza, *Obiceiul Junilor brașoveni*, la 28 mai 1927, la Universitatea din Cluj, avînd ca referenți principali pe G. Vîlsan și S. Pușcariu [25].

În anul 1928, Ion Mușlea se căsătorește cu Maria Lipăneanu (17.VIII.1901—9.X.1967), fostă colegă de facultate, distinsă profesoară de limba română ; înzestrată cu o deosebită inteligență și putere de pătrundere, fire veselă și spontană, Maria Mușlea a știut să întrețină acea atmosferă de deplină înțelegere sufletească și intelectuală în familie, ambianță ideală pentru orice om de carte. I-a fost totodată o colaboratoare statornică și neobosită, care a manifestat un viu interes pentru cercetarea științifică, colaborînd la *Bibliografia publicațiilor periodice* a „Daco-romaniei", la *Dicționarul limbii române literare* ș.a.

Ion Mușlea continuă să lucreze la Muzeul etnografic al Ardealului pînă în 1929, cînd începe acțiunea pentru înființarea Arhivei de folclor. Inainte de a vorbi despre această Arhivă, e nevoie să ne oprim însă o clipă asupra împrejurărilor care au făcut necesară înființarea ei la Cluj. Se știe că „Marea Unire" de la 1 decembrie 1918 a avut consecințe deosebit de favorabile asupra dezvoltării economice și culturale a Transilvaniei. Deschiderea la Cluj a „Universității Daciei Superioare" înlesnește întemeierea unor societăți și institute științifice care aveau să cîștige în scurtă vreme un renume european. Între acestea, Muzeul limbii române, Institutul de istorie națională, Institutul de speologie, Muzeul etnografic al Ardealului, Societatea etnografică română, jucau un rol deosebit.

Într-adevăr, înființat imediat după Unire, Muzeul limbii române începuse o vastă acțiune de studiere a graiurilor și a istoriei limbii. În jurul lui S. Pușcariu se formează în scurtă vreme o adevărată „școală lingvistică", a cărei faimă a fost dusă departe peste hotarele țării. Cele mai importante lucrări în domeniul lingvisticii noastre : *Dicționarul limbii române* și *Atlasul lingvistic român*, se elaborau la Cluj, de către Pușcariu și elevii săi. Materialul de limbă populară era cules nu numai prin anchete directe, ci și prin chestionare ; purtînd titluri ca : *Stupăritul, Casa, Calul, Războiul de țesut, Mîncări și băuturi, Instrumente muzicale* ș.a., chestionarele Muzeului cuprind și probleme referitoare la credințe și obiceiuri populare. La alcătuirea părții de folclor a chestionarelor au colaborat R. Vuia și Ion Mușlea.

[24] „Transilvania", 59 (1928), p. 653.
[25] *Din activitatea...*, p. 10.

În toamna anului 1923, ia ființă la Cluj întîia Societate etnografică română, care avea în fruntea ei pe George Vîlsan, ca președinte, pe Sextil Pușcariu și Vasile Bogrea, ca vicepreședinți, pe Romulus Vuia, ca secretar și arhivar, și pe G. Oprescu, casier. Din această societate mai făceau parte, ca membri de onoare, Em. de Martone, N. Iorga, S. Mehedinți, O. Densusianu [26]. Societatea ținea lunar comunicări științifice — aici a prezentat și Ion Mușlea valoroasa-i contribuție *Șcheii de la Cergău și folclorul lor* — dintre care unele au fost publicate în *Dacoromania*, iar altele abia mai tîrziu, în „Anuarul Arhivei de folclor" sau în alte locuri. George Vîlsan aprecia această societate ca „prima încercare serioasă de cercetare științifică a poporului românesc, avînd printre membrii săi etnografi specializați, geografi, filologi, istorici și medici" [27].

Muzeul etnografic al Ardealului, întemeiat în 1922, din a cărui comisie de organizare făceau parte între alții S. Pușcariu, G. Vîlsan, Al. Lapedatu ș.a. avea să fie de asemenea întîia instituție de acest fel în România ; se achiziționase un impresionant număr de obiecte etnografice pentru expozițiile pavilionare și se proiecta un muzeu în aer liber, un fel de *Skansen* românesc ; apoi, în urma numirii ca suplinitor al catedrei de etnografie din cadrul Universității clujene a directorului muzeului, Romulus Vuia (1926), se realizează o colaborare între studenți și muzeu ; se fac și încercări de culegeri etnografice prin corespondență.

Nu trebuie pierdut din vedere nici Muzeul de folclor medical și istoria medicinei, datorat inițiativei lui Valeriu Bologa. Chiar și în orașe ardelene mai mărunte se inițiază acțiuni asemănătoare : la Sighetul Marmației ia ființă un muzeu al Maramureșului, sub conducerea lui Gh. Vornicu ; la Blaj se editează revista „Comoara satelor", avînd ca redactor pe Traian Gherman. Toate acestea se adăugau mai vechilor strădanii ale remarcabililor folcloriști pe care i-a dat Ardealul în secolul al XIX-lea.

La universitatea din Cluj activa profesorul G. Vîlsan, autor al unor lucrări foarte valoroase în domeniul culturii populare. El reușește să cîștige mai mulți cărturari și învățați în favoarea studierii materialelor etnografice, în care — zicea el — vom găsi „certificatul nostru de noblețe națională" [28].

[26] T. Onișor, *Societatea etnografică română. Douăzeci de ani de la înființarea ei*, „Transilvania", 75 (1944), p. 81—89, Cf. și *Societatea etnografică*. „Comoara satelor", 1 (1923), p. 129—130 și 2 (1924), p. 31.

[27] George Vîlsan, *In amintirea lui Vasile Bogrea*. „Societatea de mîine", 1931, p. 3.

[28] Apud Ion Mușlea, *Etnografia românească în Ardeal, după Unire*. „Societatea de mîine", 5 (1928), p. 452.

După cum s-a putut vedea, lipsea totuşi *o instituţie care să se ocupe în mod special de culegerea credinţelor, a obiceiurilor şi a literaturii populare.* Format în atmosfera de mare preţuire a folclorului şi etnografiei din occidentul european, avînd o pregătire ştiinţifică excepţională, Ion Muşlea nu putea să nu observe această lacună. El îşi dădea seama de irecuperabila pierdere ce s-ar fi săvîrşit lăsînd lucrurile să rămînă în inerţia lor anterioară şi se consideră dator să atragă atenţia asupra dispariţiei „monumentelor singurei noastre civilizaţii autohtone“ [29]. După o încercare neizbutită de a întemeia, pe lîngă Muzeul etnografic al Ardealului, o cît de mică arhivă folclorică, el părăseşte această instituţie şi se adresează Academiei Române, prin intermediul lui S. Puşcariu, cu un argumentat memoriu, în care propune înfiinţarea, în cadrul acesteia, a unei *arhive de folclor.* Memoriul a fost prezentat Secţiunii literare în 1929, dar n-a avut succes. Revenind cu un nou memoriu în 1930, Academia hotărăşte înfiinţarea *arhivei de folclor,* la Cluj, pe lîngă Muzeul limbii române. Conducerea noii instituţii se atribuie lui Ion Muşlea, sub îndrumarea directă a lui Sextil Puşcariu.

Cînd a cerut înfiinţarea arhivei, Ion Muşlea avea o foarte clară concepţie asupra felului în care aceasta trebuie să fie organizată. El făcuse o lungă călătorie de studii la vechile şi experimentatele arhive folclorice din Åbo (Finlanda), Copenhaga, Oslo (Suedia) ş.a., cu unele rămînînd în legături ştiinţifice pînă tîrziu. Întîia îndatorire a unei asemenea instituţii ar fi organizarea unor culegeri sistematice din întreaga ţară, prin chestionare şi prin specialişti trimişi pe teren ; ar urma apoi, păstrarea şi clasarea materialelor culese, precum şi punerea lor la dispoziţia cercetătorilor români şi străini ; publicarea unui „Anuar al Arhivei de folclor“ devine şi ea una dintre necesităţile imediate ; mai tîrziu se va pune problema pregătirii unui atlas al foclorului românesc.

Iniţiativa lui Ion Muşlea se baza şi pe puternica tradiţie a culegerilor prin corespondenţi, existentă în folcloristica noastră. Căci aceasta poate fi urmărită încă de pe la anul 1817, cînd Vasile Popp utiliza în lucrarea sa... *De funeribus plebejis Daco-Romanorum...,* informaţiile trimise de Petru Maior şi Simeon Bran ; o întetire a culegerilor prin corespondenţi e marcată de activitatea cîtorva folcloriştі din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, între care trebuie să citäm în primul rînd pe B. P. Hasdeu, pentru chestionarul său alcătuit pentru „adunarea datelor privitoare la limba română“ (1883—1885) ; în sfîrşit, revistele „Familia“ şi „Şezătoarea“ ale lui Iosif Vulcan, „Şezătoarea“ a lui Artur Gorovei, „Ion Creangă“ a lui Tudor Pamfile, „Comoara satelor“ a lui

[29] Ion Muşlea, *lucr. cit.,* p. 452.

Traian Gherman ş.a. concentraseră în jurul lor un număr însemnat de cărturari sătești (preoți, învățători etc.), care au început să-și formeze o îndeletnicire din culegerea folclorului. Fără îndoială că aceasta constituia o premisă importantă pentru desfășurarea activității viitoare a Arhivei. De fapt, la crearea atmosferei favorabile culegerii prin corespondenți contribuise și Ion Mușlea, prin cele cîteva conferințe susținute la cercul învățătorilor clujeni, în 1928, și prin articolul său *Învățătorii și folclorul*, publicat în același an [30]. O dată cu înființarea Arhivei, Ion Mușlea reia această activitate. Acum ține conferințe la cursurile de vacanță ale Universității din Cluj, despre *Folclorul românesc și rolul învățătorilor noștri în culegerea lui* [31], publică un călduros îndemn *Culegeți folclor!* [32] și un *Apel către intelectualii satului* [33], în care explică scopul arhivei și arată importantul aport pe care și-l pot da învățătorii la culegerea folclorului. Aceasta e una dintre primele acțiuni întreprinse de Arhiva de folclor. A urmat apoi întocmirea întîiului chestionar, referitor la *calendarul poporului pe lunile ianuarie-februarie*.

Ion Mușlea era conștient că una din condițiile reușitei Arhivei o constituie alcătuirea rețelei de corespondenți, apoi buna îndrumare și încurajare a lor. De aceea, el se adresează „cercurilor" învățătorești și direcțiunilor cîtorva școli normale; îl găsim interesîndu-se la A. Gorovei de adresele unor colaboratori ai „Șezătoarei" [34] și reușește să cîștige un număr impresionant de corespondenți [35].

În scrisori speciale analiza unele răspunsuri la chestionare, dădea sfaturi pentru completarea culegerilor ş.a.m.d. Pe lîngă cele 14 chestionare [36], Arhiva a întocmit și cinci „circulare", care cuprindeau cîte o

[30] „Învățătorul", 9 (1928), nr. 3—4, p. 30—36, nr. 5, p. 14—20.
[31] „Școala și familia", 1 (1931), nr. 4—6, p. 72—73.
[32] „Satul și școala", 1 (1931/1932), p. 9—11.
[33] „Școala și viața", 1 (1930), p. 588—591.
[34] Cf. *Registrul corespondenței de specialitate...*
[35] Între 1930—1940, perioada cea mai rodnică din activitatea arhivei, au fost adunate peste 1000 de manuscrise, de la 875 de corespondenți: 416 din Transilvania, 232 din Moldova, 227 din Muntenia și Oltenia. Cei mai mulți corespondenți erau învățători, urmați de elevii normaliști, de liceu, studenți, profesori, preoți, țărani. Cf. *Din activitatea...*, p. 25.
[36] Pentru a da o imagine mai exactă asupra materialelor care au intrat în Arhivă, reproducem aici titlurile acestor chestioane: I. *Calendarul poporului pe lunile ianuarie-februarie*; (1930—31); II. *Obiceiuri de vară* (1931); III. *Animalele în credințele și literatura populară* (1931); IV. *Obiceiuri de primăvară* (1932); V. *Credințe și povestiri despre duhuri, ființe fantastice și vrăjitoare* (1932); VI. *Naștere, botez, copilărie*; VII. *Calendarul poporului pe lunile octombrie-decembrie*. Cu Anexa „Șezătoarea"; VIII. *Pămîntul, apa, cerul și fenomenele at-*

singură problemă [37]. Mai trebuie să arătăm că pentru expedierea chestionarelor se alegea cea mai potrivită perioadă din an, aşa fel, încît obiceiurile să poată fi observate direct, în cursul desfăşurării lor neprovocate. Corespondenţii erau încurajaţi prin dăruirea Anuarului Arhivei, ori prin premii în bani.

Cu vremea, dar mai ales de prin 1938, Ion Muşlea şi-a dat seama că numărul corespondenţilor permanenţi scade şi a început să dea o mai mare amploare culegerilor prin „stipendiaţi", adică prin cercetători sau licenţiaţi în litere, cărora Arhiva le punea la dispoziţie fondurile necesare pentru culegeri. Aceştia aveau datoria de a întreprinde cercetări monografice în cîte o zonă bine delimitată ; uneori, aceste culegeri erau publicate în Anuarul Arhivei [38].

Ce se întîmpla însă cu materialele intrate în Arhivă ? Ele erau în primul rînd înregistrate, apoi se întocmeau cataloage : a) *general*, b) *pe materii* (alfabetic şi tematic) şi c) *topografic*. Aceste cataloage, care au fost întocmite pe fişe internaţionale, de Ion Muşlea şi de unii colaboratori ai săi (Laurenţiu F. Nemeş şi I. Mărcuş), înlesneau descoperirea materialelor necesare temelor ştiinţifice. De altfel, Arhiva a oferit materiale de specialitate multor cercetători din ţară şi de peste hotare [39].

Realizarea cea mai cunoscută şi mai apreciată de specialişti a fost însă *Anuarul Arhivei de folclor*. El apărea, ca publicaţie a Academiei,

mosferice după credinţele şi povestirile poporului ; IX. *Moartea şi înmormîntarea ;* X. *Casa, gospodăria şi viaţa de toate zilele (Credinţe, obiceiuri, şi povestiri) ;* XI. *Nunta (Obiceiuri şi credinţe) ;* XII. *Obiceiuri juridice (Credinţe, obiceiuri şi povestiri) ;* XII. *Semne şi prevestiri ;* XIV. *Crăciunul : credinţe, obiceiuri şi povestiri.*

[37] Circularele au avut ca obiect : *Snoava despre femeia necredincioasă, Miorita, „legatul viilor", povestiri în legătură cu focurile, vrăji, farmece, boscoane, descîntece, fapt.*

[38] Cu aceste mijloace au fost efectuate următoarele cercetări mai importante : *1931 :* Ţara Oaşului (I. Muşlea), *1933 :* Munţii Apuseni (Laurenţiu F. Nemeş), *1934 :* Valea Almăjului (E. Petrovici), *1935 :* Valea Gurghiului (I. Muşlea), Munţii Apuseni (E. Petrovici), Făget-Tîrnava Mică (I. Mărcuş) ; *1937 :* Valea Jiului (V. I. Oprişu) ; *1938 :* Valea Sebeşului (Gh. Pavelescu) ; *1939 :* Sudul Ardealului (Gh. Pavelescu) ; la „mocanii" dobrogeni (T. Găluşcă) ; *1940 :* Munţii Codrului-Bihor (Gh. Pavelescu) ; *1941 :* Valea Begheiului-Caraş şi la prizonierii români din armata jugoslavă (I. Pătruţ) ; podgoria Aradului (T. Găluşcă), la „moţii" din Munţii Apuseni (R. Todoran) ; *1942 :* în Judeţul Botoşani (T. Găluşcă) ; *1943 :* în judeţul Dorohoi (T. Găluşcă).

[39] Dintre străini menţionăm pe Kurt Ranke (Kiel), Gurnay Champion (Londra), Mario Ruffini (Milano), Carl Herter (Londra), Iovan Erdeljanović (Belgrad), John Meier (Freiburg im Breisgau), G. Rohlfs (Tübingen) ş.a.

în locul colecției *Din viața poporului român*. Dar spre deosebire de aceasta, la care colaborau mai cu seamă amatori, Anuarul concentrează în jurul său un număr important de cadre didactice universitare și cercetători cu bună pregătire științifică. În cuprinsul lui găsim pe unii dintre cei mai de seamă specialiști în diferitele domenii ale folclorului românesc din acel timp.

Prin cele șapte volume [40] ale sale, editate între 1932—1945, „Anuarul Arhivei de folclor" a adus o contribuție din cele mai însemnate la etnografia românească. În el au apărut numeroase monografii ale unor ținuturi de mare importanță pentru folclorul nostru, lucrări de istorie a folclorului și folcloristicii, contribuții teoretice la studiul baladei și la geneza poeziei populare în general, lucrări de folclor comparat și de teatru popular, de obiceiuri, precum și bibliografia curentă a folclorului românesc.

Publicarea monografiilor folclorice reprezintă fără îndoială unul din meritele cele mai însemnate ale Anuarului. Întîia dintre ele a fost *Cercetări folclorice în Țara Oașului* [41], de Ion Mușlea. Ea a servit — după cum s-a apreciat [42] — ca model pentru lucrările similare tipărite mai tîrziu în publicația de la Cluj. Alcătuită după „o metodă riguroasă" [43], ea prezintă un material foarte bogat a cărui considerabilă vechime a fost subliniată la timpul său de Mihail Sadoveanu [44]; monografia pune totodată în evidență particularitățile atît de pregnante ale folclorului oșan.

Au urmat valoroasele monografii ale lui Emil Petrovici, din Valea Almăjului [45] și de la moții din Scărișoara [46], Vasile Scurtu, din Ugocea [47], Gh. Pavelescu, din sudul județului Bihor [48] ș.a. Toate acestea sînt prevăzute cu un bogat aparat filologic (transcrierea textelor s-a făcut cu ajutorul semnelor diacritice, culegerile sînt însoțite de glo-

[40] Volumul al VII-lea era pregătit pentru tipar prin 1947—1948; el n-a apărut însă, din cauza întîrzierii unui studiu despre „Miorița în Ardeal", al lui D. Caracostea. Cf. *Din activitatea...*, p. 43—44. Prin 1956 s-a propus reluarea Anuarului Arhivei de folclor, dar pînă la urmă propunerea a fost abandonată. Cf. *Din activitatea...*, p. 47, precum și corespondența cu Al. Rosetti și Ion Breazu, în volumul al II-lea.

[41] „Anuarul Arhivei de folclor", 1 (1932), p 117—237.

[42] Ion Mărcuș, *Arhiva de folclor a Academiei Române*, „Transilvania", 74 (1943), p. 150—159.

[43] J. Byck, în „Adevărul", 1933, iulie 22.

[44] *Mărturisiri*, București, 1960, p. 173—177.

[45] „Anuarul...", 3 (1935), p. 25—157.

[46] *Ibid.*, 5 (1939), p. 111—176.

[47] *Ibid.*, 6 (1942), p. 123—300.

[48] *Ibid.*, 7 (1945), p. 35—122.

sare etc.), cu hărți și cu numeroase reproduceri fotografice, fapt care le dă o frumoasă ținută științifică.

Din cauza proporțiilor prea mari ale monografiilor și din dorința de a face din Anuar o publicație cît mai informativă, Ion Muşlea se gîndea încă în 1940 să inițieze publicarea unei serii aparte, sub titlul „Monografiile Arhivei de folclor" ; *Anuarul* ar fi urmat să cuprindă, în acest caz, mai multe studii, cronici și recenzii [49]. E păcat că Academia a respins propunerea, din lipsă de fonduri.

Istoria folclorului și a folcloristicii românești e reprezentată în *Anuar* prin studii numeroase ; Ion Muşlea publică articolele *Academia Română și folclorul* [50], *Ion Bianu și folclorul* [51], precum și *Ovid Densusianu folclorist* [52]. El a făcut apoi invitația lui A. Gorovei de a întocmi un istoric al revistei „Șezătoarea" — pe care l-a publicat încă în primul *Anuar* [53] — și totodată de a scrie un studiu despre M. Gaster, ale cărui merite în domeniul folclorului nu fuseseră evidențiate îndeajuns [54]. În *Anuar* își găsesc apoi locul studii privitoare la interesul pe care l-au purtat folclorului nostru cîteva personalități străine : Valeriu Bologa scrie despre austriacul Georg Tallar [55], G. Bogdan-Duică despre sasul sibian J. K. Schuller [56], iar Ion Breazu despre francezul Jules Michelet [57]. Nu lipsește nici relevarea materialelor din revista „Musa", de către I. Mărcuș [58], a versurilor despre Răscoala lui Horea [59], de către D. Prodan, a poeziilor manuscrise ale lui D. Ardelean [60], de către R. Todoran ș.a.

Anuarul de la Cluj e citat și azi pentru două contribuții teoretice de mare valoare, în legătură cu folclorul propriu-zis : e vorba de studiul lui P. Caraman relativ la geneza și cronologizarea baladei noastre populare [61] și de acela al lui Ion Diaconu, în legătură cu geneza creației folclorice [62].

[49] Cf. „Anuarul...", 6 (1943), p. 3—4.
[50] *Ibid.*, 1 (1932), p. 1—7.
[51] *Ibid.*, 3 (1935), p. 1—6.
[52] *Ibid.*, 5 (1939), p. 1—6.
[53] *Ibid.*, 1 (1932), p. 9—39.
[54] *Ibid.*, 7 (1945), p. 1—11.
[55] *Ibid.*, 3 (1935), p. 159—168.
[56] *Ibid.*, 2 (1933), p. 217—220.
[57] *Ibid.*, 2 (1933), p. 181—193.
[58] *Ibid.*, 6 (1942), p. 101—122.
[59] *Ibid.*, 6 (1942), p. 5—32.
[60] *Ibid.*, 7 (1945), p. 131—139.
[61] *Ibid.*, 1, (1932), p. 53—105 și 2 (1933), p. 21—88.
[62] *Ibid.*, 3, (1935), p. 7—23.

Familia veche: în mijloc, Candid și Ecaterina Mușlea

Candid Mușlea, tatăl folcloristului

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Membrii Școlii române din Franța (1924?). De la stînga la dreapta, șezînd: B. Munteanu, d-na Ianculescu, N. Iorga, Ianculescu (directorul Școlii), ?, George Lambrino; în picioare: Gr. Nandriș, C. C. Giurăscu, P. P. Panaitescu, N. Georgescu-Tistu, Ion Mușlea, Niculae I. Popa

Lucian Blaga, Ion Muşlea şi D. St. Petruţiu, „Sub «Nebănuitele trepte»“ (biroul conferenţiarului, alături de Sala de conferinţe a Bibliotecii universitare — Cluj, unde Blaga a lucrat la traducerea din „Faust“, de Goethe)

Menționăm apoi studiile de folclor comparat: comunicările susținute la Societatea etnografică română de către V. Bogrea, despre musca columbacă, „pietrele scrise", „gardul dinților" și „uciderea bătrînilor" [63], de asemenea, studiul lui Silviu Dragomir [64] despre scriitorii raguzani și refrenul colindelor noastre [65] și al lui Ion Muşlea, consacrat snoavei despre „femeia necredincioasă" [66].

Găsim și contribuții referitoare la teatrul popular: D. St. Petruțiu scrie despre drama „Mironosițele" [66], Elisabeta Nanu despre „Irozii" din Săliște-Sibiu [67], iar Tatiana Găluşcă despre controversata piesă „Mocanii" [68].

După cum s-a putut vedea din înșirarea titlurilor chestionarelor întocmite de Arhivă, acestea se refereau într-o măsură covîrșitoare la obiceiuri. E interesant că în Anuar, obiceiurile ocupă un loc mult mai redus, dacă nu luăm în considerare capitolele consacrate lor în monografiile regionale. Ceea ce s-a publicat e însă de un nivel științific ridicat: obiceiuri și tradiții în legătură cu botezul în Țara Oltului, de Șt. Paşca [69], craiul nou, „înfărtățirea" ș.a. de N. Drăganu [70], focul viu, de T. Morariu și Ion Muşlea [71], ori tovărășiile de Crăciun ale feciorilor români din Ardeal, de Traian Gherman [72].

Unul dintre instrumentele indispensabile în munca cercetătorului folclorist e bibliografia. Cu toate acestea, pînă în 1930, pentru folclorul nostru nu exista nici o bibliografie de specialitate. Unele referințe bibliografice se dădeau în „Șezătoarea" lui A. Gorovei, iar din 1921, *Bibliografia periodicelor* din „Dacoromania" cuprinde și bogate materiale folclorice. Arhiva întocmește și publică o bibliografie anuală în care sînt cuprinse toate tipăriturile mai importante ce conțin articole de cultură populară, între 1930—1943 [73]. Ea a fost întocmită de Ion Muşlea, uneori în colaborare cu Ion Mărcuș, Laurențiu F. Nemeș ș.a.

Anuarul dă și alte bibliografii: aceea a lucrărilor cu caracter folcloric și etnografic publicate de Academia Română (1877—1929), întoc-

[63] *Ibid.*, 1, (1932), p. 41—52.
[64] *Ibid.*, 4, (1937), p. 5—11.
[65] *Ibid.*, 2, (1933), p. 195—216 și 3 (1935), p. 169—176.
[66] *Ibid.*, 4, (1937), p. 13—30.
[67] *Ibid.*, 6, (1942), p. 301—328.
[68] *Ibid.*, 7, (1945), p. 12—33.
[69] „Anuarul...", 1 (1932), p. 107—115.
[70] *Ibid.*, 2, (1933), p. 1—19.
[71] *Ibid.*, 4 (1937), p. 229—236, 237—242.
[72] *Ibid.*, 5, (1939), p. 57—77.
[73] Lucrarea a fost continuată de Ion Muşlea și publicată în „Revista de folclor", 1 (1956), p. 345—383, pentru anii 1944—1950 și *ibid.*, 2 (1957), nr. 4, p. 152—167, pentru anii 1950—1955.

mită ca supliment la articolul lui I. Muşlea despre *Academia Română şi folclorul*[74]; bibliografia revistei „Musa"[75]; bibliografii folclorice şi etnografice regionale[76]. Din lipsa condiţiilor materiale necesare, ideea unei bibliografii generale a folclorului românesc, care apare ici-colo în scrierile şi memoriile lui Muşlea[77] nu şi-a putut găsi realizarea decît în ultima vreme[78]; Ion Muşlea a colaborat la ea, ca şef al colectivului Cluj[79]. O contribuţie importantă şi-a dat Ion Muşlea şi la bibliografia etnografică internaţională. Colaborarea lui începe cu anul 1928, materialul fiindu-i cerut de elveţianul Paul Geiger[80], şi durează, cu unele întreruperi, pînă în anul 1956[81].

Felul în care Ion Muşlea conducea *Anuarul Arhivei de folclor* a fost deosebit de apreciat. Încă după primul volum, Ion Bianu îl considera un „model de publicaţie folcloristică" şi felicită pe Ion Muşlea „pentru lucrarea bine îndrumată"[82]. Numeroase recenzii şi cronici publicate cu prilejul apariţiei diferitelor volume apreciază ţinuta ştiinţifică a *Anuarului*. J. Byck considera volumul întîi ca fiind „de o reală valoare ştiinţifică şi cu preocupări foarte variate"[83]. Mircea Eliade afirma că publicaţia de la Cluj „a înlocuit [...] diletantismul"[84], tipărind cîteva volume „dense şi admirabil editate"[85]. G. Istrate susţinea că *Anuarul* „trebuie considerat printre cele mai bune" publicaţii folclorice, „nu numai prin varietatea materialelor, ci şi prin autoritatea celor care semnează cercetările"[86]. H. H. Stahl apreciază că *Anuarul* tipărit „sub conducerea foarte pricepută [...] a folcloristului Muşlea" publică „lucrări

[74] Articolul fusese publicat în „Anuarul...", 1 (1932), p. 1—7, iar bibliografia, în 2 (1933), p. 221—227.

[75] *Ibid.*, 6 (1942), p. 112—121.

[76] *Ibid.*, 3 (1935), p. 177—188.

[77] În *Din activitatea...*, p. 10, el mărturiseşte că, în cadrul activităţii sale la Muzeul etnografic al Ardealului, aşadar în perioada 1926—1929, aduna materiale pentru o bibliografie folclorică generală. Ideea reapare şi în „Anuarul...", 5 (1939), p. 213, 6 (1942), p. 2, 7 (1945), p. VI.

[78] Primul volum a apărut sub titlul *Bibliografia generală a etnografiei şi folclorului românesc*, I, 1800—1891. Redactor Adrian Fochi. Cuvînt înainte de Mihai Pop, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1968.

[79] Din acest colectiv mai făceau parte Emil Sklenka, Teofil Bugnariu şi Emil Micle.

[80] Cf. *Registrul corespondenţei de specialitate...*, în volumul al II-lea.

[81] Cf. *Bibliografia...*, în volumul al II-lea.

[82] Academia Română. Anale, Tom. LII, Şedinţele din 1931—32, p. 179—180.

[83] „Adevărul", 1933, iulie 22.

[84] „Cuvîntul", 1938, februarie 10.

[85] „Vremea", 1935, nr. 413 şi 414.

[86] „Însemnări ieşene", 1940, martie, p. 587—590.

definitive"[87]. Ion Diaconu observă: „Publicația e condusă exemplar de Ion Muşlea. Suflet entuziast, om de sacrificiu şi folclorist incontestabil, D-sa publică la noi cea dintîi revistă de acest fel, comparabilă unor publicații străine ca „Schweizerisches Archiv für Volkskunde" sau „Zeitschrift für Deutschkunde"[88]. În sfîrşit, făcînd o apreciere globală a activității desfăşurate de Arhiva din Cluj, Ovidiu Bîrlea scrie: „Prin colecțiile adunate, prin studiile de rigurozitate ştiințifică şi prin bibliografia folclorului publicată în cele 7 volume ale Anuarului [...], *Arhiva de folclor* a înscris o nouă etapă în dezvoltarea etnografiei şi folcloristicii româneşti, pe linia culmilor tradiției ştiințifice româneşti în acest domeniu"[89].

În anul 1946, Ion Muşlea ajunge la un conflict cu Academia. Controversa a fost declanşată de faptul că în Anuarul VII, Muşlea publicase studiul amintit al Tatianei Găluşcă, sub titlul *Mocanii. Un joc dramatic al românilor din Dobrogea*[90], joc a cărui autenticitate fusese negată[91]. Un raport al lui Muşlea, care trimisese pe Gh. Pavelescu, înainte de publicarea studiului, pentru a verifica autenticitatea „jocului" în satele dobrogene respective, pare să fi lămurit lucrurile[92]. Dar tocmai această întîmplare neplăcută îl pune în legături mai strînse cu D. Caracostea, care începe să-l aprecieze din ce în ce mai mult şi îl propune, la 23 mai 1947, membru corespondent al Academiei Române. A fost ales cu 31 voturi pentru şi 2 contra[93].

Prin anii 1946—1947, D. Caracostea inițiase o ediție ştiințifică a baladei populare româneşti, cu titlul său, un *Corpus carminum Romaniae*, la care I. Muşlea primise importante însărcinări, mai ales în ceea ce priveşte despoierea baladelor din publicațiile de specialitate.

După reorganizarea Academiei, I Muşlea activează în colectivul de istorie literară şi folclor din cadrul Institutului de lingvistică din Cluj, unde e înglobată şi Arhiva. O perioadă mai scurtă îl găsim şi la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei. Dacă pînă în 1948 avea numeroase obligații administrative, care decurgeau din culegerile prin corespon-

[87] „Convorbiri literare", 67 (1934), p. 348.
[88] „Ethnos", 2 (1942—43), p. 408.
[89] Ovidiu Bîrlea, *Academia Română şi cultura populară*, „Revista de etnografie şi folclor", tomul 11 (1966), nr. 5—6, p. 434.
[90] „Anuarul...", 7 (1945), p. 12—33.
[91] Gh. Vrabie, *Există „Mocanii — un joc dramatic popular"?* Note pe marginea sutdiului d. Tatiana Găluşcă. „Cercetări folclorice", I (1947), p. 130—138.
[92] Pentru amănuntele problemei, cf. *Din activitatea..*, p. 34—37.
[93] Întrucît Analele Academiei n-au fost tipărite pentru anii 1947—1948, sîntem nevoiți să dăm aceste informații după *Din activitatea...*, p. 41—42.

denți și din publicarea Anuarului pe de o parte, iar pe de alta, din conducerea Bibliotecii Universității din Cluj (al cărei director, între 1936—1947, a fost), după această dată, I. Mușlea se consacră exclusiv cercetărilor științifice. Arhiva ajunge un fond închis, în care mai intrau în afară de culegerile făcute de Mușlea, doar din cînd în cînd unele materiale. Culegerile prin corespondenți încetează cu totul. Începe așadar o nouă etapă în viața și activitatea lui.

Ion Mușlea se ocupă acum cu extragerea bogatelor materiale folclorice din răspunsurile la chestionarul lui B. P. Hasdeu. El n-a reușit să încheie această mare lucrare ; a ținut însă o comunicare la Secția de Literatură și Artă a Academiei (13.III.1956), iar o parte din materialele extrase au fost utilizate în cîteva studii cu tematică specială.

În 1954, Ion Mușlea publică o lucrare foarte cuprinzătoare despre folcloristul Ion Pop-Reteganul, în 1956 pregătea o contribuție interesantă despre *jocurile de copii ;* tot atunci încredințează tiparului substanțialul articol în legătură cu preocupările folclorice ale lui Samuel Micu-Clain, iar în 1957 prezintă comunicările : *O ființă demonică românească : Joimărița* și *Dr. M. Gaster folclorist.* În același an termină o lucrare monografică despre *Icoanele pe sticlă și xilogravurile țăranilor români din Transilvania.*

Una din cele mai de seamă contribuții de specialitate ale lui I. Mușlea o constituie ediția critică a colecției de poezii populare românești a lui Nicolae Pauleti, lucrare elaborată în anii 1958—1959. Atunci se ocupă mai intens și de cercetarea teatrului popular, realizînd două studii deosebit de interesante : *Das Paradiesspiel bei den Rumänen,* prezentat la Congresul de antropologie și etnologie de la Moscova (1964), și *Cîntare și verș la Constantin. Sfîrșitul lui Constantin Brîncoveanu în repertoriul minerilor români din nordul Transilvaniei.* Din aceeași perioadă datează o lucrare foarte valoroasă în legătură cu preocupările pentru literatura populară ale lui T. Cipariu.

În 1963—1964, Ion Mușlea pregătește ediția celui de al doilea tom al *Textelor din literatura poporană română,* de G. Alexici, volumul *George Pitiș folclorist și etnograf* și *Tîrgurile de la Găina și Călineasa.*

Începînd din 1964, încetează de a mai face culegeri pe teren. Se cuvine însă să recapitulăm aici cercetările pe care le-a făcut, înafara celor din Oaș și din zona Gurghiu : în 1940, 1946, 1950 culege informații despre „Cîntare și verș la Constantin", în localitățile maramureșene Cavnic și Băiuț ; în 1957 cercetează noile centre de iconari de la Mărgău și Huedin ; în 1959 întreprinde amintita culegere de la Roșia de Secaș, pentru a cunoaște viața actuală a cîntecelor scrise de N. Pauleti ; între 4—7.X.1962, reface o parte din itinerarul străbătut de

G. Alexici (Căuaşd şi jur), pentru a se informa în legătură cu textele din volumul al doilea al culegerii acestuia şi pentru noi cercetări referitoare la icoanele pe sticlă (Cîmpani, Leheceni, Sălişte de Vaşcău, Vărzarii de Sus — jud. Bihor); la 17.XI.1962 se deplasează la Noţig, jud. Maramureş, tot pentru icoane pe sticlă. Între 10—11.VI.1963 parcurge localităţile din jurul munţilor Găina şi Călineasa (Cîmpeni, Ponorel, Vidra, A. Iancu, Tîrsa, Arieşeni, Gîrda de Sus, Scărişoara, Albac, Beliş), pentru a culege materiale referitoare la nedei. În sfîrşit, se pare că cea din urmă cercetare de teren a făcut-o între 28—29.IX.1963, în satele Buciumi şi Hovrila (aproape de Şomcuta Mare), cu scopul de a studia repertoriul jocurilor şi al cîntecelor păstoreşti. Mai ales Hovrila i-a produs o impresie puternică, prin cîntecele de mare vechime pe care le-a auzit acolo. Presimţea oare că aceasta va fi ultima lui culegere? Poate de aceea s-a înapoiat fredonînd mereu: Tatăle, mamăle, / O vinit tălharii, / Uăile să-mi fure... / Cine l-a însoţit nemijlocit în aceste culegeri, a putut să-şi dea seama cît de bine ştia să-şi aleagă informatorii şi să lucreze cu ei.

După 1964, el nu mai începe lucrări noi; e preocupat de publicarea celor terminate pînă atunci şi caută posibilităţi pentru a-şi relua şi completa cîteva studii mai vechi; a dat o nouă contribuţie privitoare la *Obiceiul Junilor braşoveni*, încearcă să utilizeze bogatele materiale şi informaţii inedite pe care le adunase în vederea unui articol despre doctorul Vasile Popp; în sfîrşit, cercetările folclorice din Valea Gurghiului, jud. Mureş, făcute în 1934—35, au rămas să fie înglobate în lucrarea monografică începută de Secţia de etnografie şi folclor a Filialei Cluj a Academiei, sub conducerea sa. De fapt, fiind instalat şef al acestei Secţii, în aprilie 1964, I. Muşlea a depus eforturi stăruitoare pentru organizarea acesteia şi pentru omogenizarea colectivelor ei. A iniţiat sistematizarea materialelor culese pe teren de diferitele colective şi a adunat în jurul său cîteva elemente tinere, de care s-a ocupat cu mult interes; a organizat un simpozion consacrat baladei „Mioriţa" (4.V.1965). Acesta a avut loc curînd după editarea masivei monografii publicate de A. Fochi asupra aceleiaşi probleme; au participat la simpozion unii dintre cei mai învăţaţi oameni ai Clujului, numeroşi cercetători, oameni de cultură, studenţi[94]. Era prima oară cînd Secţia se prezenta în pu-

[94] Au fost prezentate următoarele comunicări: 1. Ion Taloş, *„Miorita" de A. Fochi*; 2. Ovidiu Bîrlea, *Miorita colind*; 3. Ion Muşlea, *Contribuţii la problema Mioriţei*; 4. J. Faragó, *Miorita în folclorul maghiar*; 5. Emilia Comişel, *Melodiile Mioriţei*. O Bîrlea a pregătit şi o audiţie muzicală din culegerile Institutului de etnografie şi folclor — Bucureşti.

blic, după înființare. Unele dintre lucrările prezentate acolo au fost publicate sau sînt în curs de tipărire.

După doi ani de activitate în Secție, starea sănătății lui Ion Muşlea se înrăutățește simțitor. Își cere pensionarea, la 30 aprilie 1966. Continuă totuși să activeze aproape trei luni, ca „cercetător consultant". Se stinge apoi, la 27 iulie 1966. Prin încetarea din viață a lui Ion Muşlea, folcloristica românească a pierdut un savant de renume internațional, un organizator neîntrecut în domeniul culegerii și publicării folclorului. Tinerii folcloriști de la Cluj au fost lipsiți totodată de un generos îndrumător și profesor.

Ion Muşlea se număra printre cei mai remarcabili oameni de litere de la noi. Avea o inteligență deosebit de vie și de pătrunzătoare, care l-a făcut să se mențină, în tot ceea ce ne-a lăsat, la un nivel foarte ridicat. Pasiunea pentru muncă și pentru specialitatea lui era deplină. Era totuși o pasiune lucidă, pe care știa să și-o stăpînească, ceea ce constituie una din trăsăturile fundamentale ale firii lui I. Muşlea.

Cu oamenii se purta prietenos, cuceritor, dar își alegea cu multă exigență colaboratorii și chiar interlocutorii. De aceea, nu avea oameni cărora să le fie indiferent. Era iubit și stimat de cei tineri, prețuit de vîrstnici. Un spirit mereu treaz și ironic îl distanța de unii și de ceilalți totodată.

Muncea după un program foarte bine organizat, împărțindu-și timpul de lucru între casă și Biblioteca universitară. Parcurgea distanța dintre casă și bibliotecă de obicei pe jos, iar la sfîrșitul fiecărei săptămîni „urca dealul", în împrejurimile Clujului, deseori în tovărășia unor prieteni aleși: Ion Breazu, D. Prodan, D. St. Petruțiu; o minunată prietenie îl lega de Lucian Blaga, despre care ne-a lăsat foarte prețioase mărturisiri; veche și statornică era și prietenia cu Ion Chinezu; dintre folcloriști îl avea prieten pe A. Gorovei, cu care a întreținut relații de prin 1925 și pînă la moartea acestuia; raporturi apropiate avea cu colegii săi de generație P. Caraman și I. Diaconu, pe care îi număra printre cercetătorii cei mai de seamă ai folclorului nostru din perioada 1930—1948.

Avea mult respect pentru activitatea științifică a altora, și o prețuia cu obiectivitate. Știa să încurajeze pe cei tineri în preocupările lor. Vastele sale cunoștințe, puterea de pătrundere a fenomenelor, exigența lui, acuratețea exprimării, delicatețea comportamentului său, cu un cuvînt, toată aleasa lui ținută făcea o impresie cu adevărat extraordinară.

Dacă aruncăm o privire asupra celor expuse pînă aici, constatăm că în viața și activitatea lui Ion Muşlea se pot delimita trei perioade distincte: 1. pînă la 1930; 2. între 1930—1948; 3. între 1948—1966.

În prima perioadă, Muşlea se arată ca un tînăr foarte studios, aflat în posesia unor cunoştinţe deosebit de vaste şi temeinice în domeniul folclorului — prin aceasta înţelegînd, în spiritul epocii, şi etnografia spirituală ; întocmeşte lucrări privitoare la obiceiurile populare, la folcloriştii înaintaşi, la pictura pe sticlă şi îşi începe culegerile pe teren (la Cergăul Mic) ; în iniţiativele lui întrezărim un om plin de energie şi de entuziasm, dornic ca folclorul să fie culeş, pînă cînd acest lucru mai era posibil, în condiţii bune.

Între 1930—1948 desfăşoară o activitate extrem de bogată în cadrul Arhivei de folclor, instituţie care trebuia organizată şi ridicată la nivelul celor similare din străinătate ; acest lucru i-a reuşit pe deplin : a adunat la Arhivă peste 1200 de manuscrise cu material folcloric şi etnografic, a publicat şapte volume foarte valoroase din Anuarul Arhivei. El se lupta cu problemele pe care le ridica activitatea de culegere a folclorului cu ajutorul corespondenţilor. Trebuie să mai adăugăm şi faptul că, din 1936, el deţinea şi direcţiunea Bibliotecii Universităţii din Cluj, ca şi dificultăţile create de împrejurările războiului şi ale refugiului la Sibiu. Cu toate acestea, Muşlea realizează lucrări ştiinţifice foarte valoroase, cum sînt cele două culegeri (din Oaş şi Valea Gurghiului), studiile de folclor comparat, de folcloristică, de artă populară, bibliografie şi bibliologie. Un sentiment de cald patriotism se revarsă din lucrările lui, impresionîndu-ne mai ales cît de des se ocupă, între 1940—1944, de problemele ardeleneşti : în *Anuar* face loc culegerilor din Ugocea şi din Sudul judeţului Bihor, scrie despre bibliotecile din Ardealul de Nord, publică articole de popularizare despre Ţara Oaşului şi oamenii ei, recenzează publicaţii ardelene de folclor.

În raport cu primele două etape din activitatea lui, perioada 1948—1966, se arată mai puţin încărcată. Nemaiavînd atribuţii administrative, Ion Muşlea s-a concentrat în exclusivitate asupra cercetărilor sale din domeniul folclorului şi al etnografiei. Rareori a ieşit din aceste preocupări, şi anume cînd a publicat lucrări de bibliologie. Aceasta e perioada în care Muşlea a dat lucrări de cea mai mare valoare în folcloristica noastră : a scris studiile despre Samuil Micu-Clain, N. Pauleti, T. Cipariu, Gh. Pitiş, G. Alexici, Ion Pop-Reteganul ş.a. ; a dat două importante ediţii de poezii populare ; s-a ocupat de unele obiceiuri şi fiinţe mitice *(Tîrgurile de la Găina şi Călineasa, Joimăriţa)* ; şi-a definitivat lucrările despre pictura pe sticlă şi xilogravuri ; a redactat două contribuţii de seamă referitoare la teatrul popular ; a început vasta lucrare despre materialul folcloric din răspunsurile la chestionarul Hasdeu ş.a. Tot acum revine cu completări la unele dintre lucrările publicate

anterior, ceea ce relevă marea sa pasiune pentru problemele de care s-a ocupat şi o permanentă aspiraţie spre perfecţiune.

*

Contribuţia ştiinţifică a lui Ion Muşlea poate fi urmărită în patru domenii ale folclorului şi etnografiei. I. *istoria folcloristicii*, II. *obiceiuri şi literatură populară*, III. *teatru popular*, IV. *artă populară*.

I. Istoria folcloristicii e una dintre preocupările sale cele mai constante. Într-adevăr, de la *Interes pentru folclorul românesc în Ardeal înaintea apariţiei baladelor lui Alecsandri* (1926), pînă la cea mai recent apărută lucrare a sa, *Gheorghe Pitiş, folclorist şi etnograf* (1968), el a publicat vreo 40 de studii şi articole în acest domeniu. Orînduite cronologic, ele se constituie într-o istorie a folcloristicii româneşti din Transilvania — Muşlea ocupîndu-se aproape exclusiv de activitatea folcloriştilor din această parte a ţării — în treptele ei mai importante.

Pentru perioada de început a folcloristicii noastre se remarcă studiile consacrate lui *Samuil Micu-Clain, Vasile Popp, Timotei Cipariu, Nicolae Pauleti*. Acestea veneau să combată o părere statornicită la noi vreme îndelungată, după care, înainte de 1850, nu s-ar putea vorbi „de un curent poporan în Ardeal" ; era invocat mereu cazul lui Cipariu, care vorbise „cu dispreţ de cîntecele ce le cîntă orbeţii" [95]. Lucrările lui I. Muşlea, bazate pe o foarte bună cunoaştere a operei cărturarilor amintiţi au reuşit să demonstreze că îndată după 1800, în Transilvania sînt prezente destul de masive preocupări pentru folclorul nostru. Dintre reprezentanţii Şcolii ardelene, Samuil Micu-Clain a manifestat poate cel mai viu interes pentru obiceiurile poporului ; încă la 1801, el introduce în dicţionarul său nume de obiceiuri, iar în *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor*, scrisă probabil în anul 1800, dar nepublicată, înglobează aproape 10 pagini consacrate, mai ales, sărbătorilor de peste an. În articolul *Samuil Micu-Clain şi folclorul* (1956), I. Muşlea nu se mulţumeşte însă cu prezentarea materialului descoperit. El cercetează mai vechile consemnări de obiceiuri, atît la Del Chiaro şi D. Cantemir, care erau mai cunoscuţi, cît şi la Sava Brancovici (1675), la Petru Pavel Aron (1751—1764) ş.a. ; insistă apoi asupra valorii deosebite a multora dintre notele lui Clain, ca prime atestări ale obiceiurilor respective ; subliniază de asemenea că aceste note au atras atenţia asupra bogăţiei obiceiurilor româneşti şi a valorii lor de argument istoric în favoarea tezei despre originea noastră romană.

În apropiate raporturi cu Samuil Micu-Clain se afla mai tînărul Vasile Popp, a cărui activitate multilaterală i-a prilejuit lui Muşlea mai

[95] Părerea a fost susţinută de D. Caracostea, citat I. Muşlea, în *Timotei Cipariu şi literatura populară* (1964), extras, p. 2.

multe lucrări ; pe noi ne interesează însă numai studiul din 1928, intitulat *Viaţa şi opera doctorului Vasile Popp*, în care se ocupă amănunţit (p. 121—143) cu teza de doctorat a acestuia, prezentată la facultatea de medicină din Viena. Intitulată *...De funeribus plebejis Daco-Romanorum...*, disertaţia lui Popp prezintă întîia oară mai pe larg obiceiurile româneşti la înmormîntări. Descrierea e urmărită cu multă pasiune de I. Muşlea, care compară materialele date de Popp, cu cele din lucrările lui Al. Lambrior, T. T. Burada, S. Fl. Marian ş.a. Studiul nu are valoare numai pentru folcloristică ; Ion Bianu aprecia „modul admirabil" în care a fost scoasă „la lumină extraordinara activitate a acestui minunat bărbat al neamului, atît de original şi de cuprinzător prin vederile lui şi prin cercetările lui : el întîiul bibliograf, întîiul înţelegător al bibliotecelor din ţările române, întîiul folclorist" [96].

Într-o amplă lucrare, *Timotei Cipariu şi literatura populară* (1964), Muşlea constată nu numai că filologul blăjean n-a dispreţuit folclorul, dar şi că i-a arătat chiar un viu interes ; căci Cipariu a consemnat — începînd din 1831 ! — 10 poveşti şi snoave, 84 de poezii populare (unele copiate din culegerea lui Pauleti), 19 ghicitori, 172 proverbe, expresii şi locuţiuni. Mai toate fuseseră păstrate între manuscrisele inedite rămase de la Cipariu. Prin punerea lor în valoare, Muşlea dezvăluie o latură nebănuită a operei cipariene.

Dar I. Muşlea a urmărit şi rezultatul pe care această activitate a lui Cipariu l-ar fi putut avea asupra elevilor lui. El se opreşte astfel la opera lui Nicolae Pauleti, probabil singurul dintre ei, care a realizat o culegere mai amplă de poezii populare. Într-adevăr, fiind „student" la Blaj, Pauleti împlineşte „pofta şi porunca" lui Cipariu şi culege, în 1838, peste 300 de poezii populare din satul său natal : Roşia de Secaş.

Aflat în posesia unei impresionante documentări, obţinută prin explorări bibliografice şi de teren, I. Muşlea cercetează în studiul introductiv la ediţia critică a *Cîntărilor şi strigăturilor... din Roşia...* (1962), viaţa şi opera lui Pauleti, notele de folclor românesc dinaintea lui, atmosfera ce domnea printre intelectualii Blajului, „favorabilă manifestărilor folclorice în jurul anilor 1835" [97] ; el dă amănunţite informaţii despre prietenia dintre Cipariu şi Bariţ, aprecierile pe care le dădeau ei folclorului, iniţiativele lor în acest domeniu, felul în care era gustat folclorul de profesorii blăjeni [98] etc. Muşlea aruncă apoi o privire asupra satului Roşia, a mai vechilor publicaţii folclorice din această localitate, şi ia contact cu purtătorii de azi ai cîntecelor lui Pauleti ; în sfîrşit,

[96] Scrisoarea lui I. Bianu către Muşlea (18.III.1929).
[97] *Cîntări şi strigături...*, p. 17.
[98] *Ibid.*, p. 25—27.

înregistrează cîntecele satului şi studiază, pe baza unei vaste bibliografii,[99] circulaţia textelor lui Pauleti în Transilvania.

Astfel, o lucrare cu mai puţin de 150 de pagini, de format mic, a însumat o muncă îndelungată, dar şi foarte fructuoasă : lucrarea va rămîne multă vreme un model de ediţie critică.

Studii importante ne-a dat I. Muşlea şi despre activitatea unor folclorişti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Publicat în 1936, articolul *Un sas braşovean — folclorist român : I. C. Hintz-Hinţescu...* este rodul unor investigaţii începute prin 1929, cînd I. Bianu atrage atenţia lui Muşlea asupra celor 5 volume de material folcloric românesc, pe care Andrei Veres îl descoperise la Budapesta şi-l considera „o comoară etnologică fără seamăn“ [100]. Ajuns în posesia materialului, I. Muşlea îl inventariază, îi descoperă proveniența şi-i stabileşte valoarea. El găseşte exagerată aprecierea lui A. Veres, deoarece materialul nu era inedit, ci reprezenta copii sau traduceri ale unor poveşti româneşti publicate anterior. Totodată însă, preţuieşte marea „pasiune de colecţionar“ a lui Hintz, precum şi bunele sentimente pe care le purta românilor, ale căror poveşti „le aprecia la tot pasul ca «minunate»“ [101].

I. Muşlea subliniază şi importanţa deosebită pe care ar fi avut-o pentru cunoaşterea folclorului nostru în străinătate publicarea, în germană, a acestei colecţii de aproape 300 de poveşti româneşti.

Cu un mare culegător de poveşti s-a ocupat Muşlea prin anii 1953—1954, cînd ţine două comunicări despre *Ion Pop-Reteganul folclorist*. Acestea aveau să ducă la realizarea unui studiu foarte dens, publicat în 1955 [102]. Desigur, Reteganul n-a cules numai poveşti, ci, mai ales la început, şi poezii populare : prin 1888, el anunţa că şi-a întocmit o imensă culegere de texte poetice (4.663 !), pentru care n-a găsit, din păcate, un editor. Dar „marea pasiune a vieţii sale“ — după cum se exprimă Muşlea — a rămas culegerea prozei populare, o pasiune care data încă din prima copilărie.

Cu publicarea poveştilor, Reteganul a fost însă mai norocos : de prin 1878, periodicele ardelene încep să cuprindă tot mai multe basme culese de el ; în 1888 i se editează „Poveştile ardeleneşti“, în Braşov, la Ciurcu, în 1895, la Astra, „Poveştile din popor“, apoi în 1903, în

[99] Au fost neglijate în mod inexplicabil, culegerile maramureşene.

[100] Cf. copia unei scrisori trimisă lui Bianu de către A. Veres (12.I. 1932), aflată în corespondenţa Bianu—Muşlea. A se vedea şi scrisorile adresate de Bianu lui Muşlea (17.IV.1929 şi 5.II.1932).

[101] *Un sas braşovean...*, p. 572.

[102] În *Din activitatea...*, p. 50, susţine că ar mai fi avut materiale importante, cu care ar fi putut completa studiul din 1955 ; din păcate n-a reuşit să revină însă asupra lui.

coloanele ziarului „Poporul român" din Budapesta, „De la moară" [103] ş.a.

I. Muşlea cercetează foarte amănunţit întreaga operă a lui Reteganul ; o compară cu aceea a lui Ispirescu şi Creangă. Întemeiat în aprecierile pe care le făcea, I. Muşlea nu ezita totuşi să califice în gradul cel mai înalt activitatea meritorie a înaintaşilor săi ; astfel, pe Ion Pop Reteganul îl consideră drept „cel mai mare şi mai reprezentativ folclorist al Ardealului". Dar nu s-a mulţumit cu aprecieri, ci a propus efectuarea cîtorva lucrări, pe baza cărora opera lui Reteganul să fie cît mai bine cunoscută şi mai uşor de utilizat în cercetările ştiinţifice.

Preocupat de valorificarea moştenirii rămase de la folcloriştii români din trecut, Muşlea descoperă la Budapesta, prin 1956, într-un singur exemplar, cel de al doilea tom al *Textelor din literatura poporană română*, de G. Alexici, pînă atunci necunoscut cercetătorilor. Primul volum al acestei culegeri apăruse în 1899, iar al doilea era anunţat „sub presă" în 1910. Împrejurări vitrege şi necunoscute încă au făcut ca acesta din urmă să nu mai vadă lumina tiparului şi să se păstreze doar în exemplarul amintit. Aflînd acest material, Muşlea pregăteşte o ediţie, despre care O. Bîrlea spune că „după Pauleti e a doua mare restituire a unor lucruri ca şi pierdute" [104]. Lucrarea e însoţită de un amplu studiu despre folcloristul G. Alexici, cu specială privire asupra volumului inedit. Poate că nicăieri nu apare mai evidentă la Muşlea capacitatea de fin pricepător al poeziei lirice populare, ca în pătrunzătoarele analize la care supune textele acestei culegeri ; mai ales viaţa impresionantă a pustei, cu nenumăratele ei herghelii de cai, cirezi de vite şi turme de porci — un fel de lume a lui Lică Sămădău — oferă lui Muşlea ocazii pentru consideraţii deosebit de preţioase.

Bazat de asemenea pe bogate materiale inedite, volumul *George Pitiş folclorist şi etnograf* (1968) pune în evidenţă statornicele preocupări ale lui I. Muşlea faţă de locurile sale natale, Scheii Braşovului, despre care a scris în mai multe rînduri [105].

[103] I. Muşlea a văzut doar fascicolul 1 al culegerii lui Reteganul, dar presupunea că ar fi apărut şi altele. J. Faragó ne-a informat că la Biblioteca Széchényi din Budapesta se găsesc fascicolele 2 şi 3, sub titlul „De la moara din sus", paginate 33—64 şi 65—96 şi apărute în „Biblioteca Poporului român", nr. 8 şi 9.

[104] Cf. scrisoarea din 26 mai 1966.

[105] Cf. *Putina lui Dik. Un braşovenism la Junimea* (1926) ; *Pictura pe sticlă la românii din Şcheii Braşovului* (1929) ; *Însemnările doctorului Chenot despre românii şi saşii din Braşov* (1929) ; *Obiceiul Junilor braşoveni* (1930) ; *Braşovul în poezia populară* (1931) ; *„Însemnările" popii Nicolae Grid despre Scheii de altădată şi biserica lor* (1931) ; *„Însemnările" preoţilor de la biserica de pe Tocile* (1933) ; *Un sas braşovean, folclorist român...* (1936) ; *Octav Suluţiu, Braşov* (1937) ; *Doctorul Vasilie Popp la Braşov* (1941) ş.a.

Cercetînd activitatea ştiinţifică a lui G. Pitiş, Muşlea ne dă o adevărată monografie asupra acestui profesor de limbi clasice, stabilit la Bucureşti, dar originar din Şchei.

Pitiş a purtat un interes particular literaturii, obieciurilor şi ocupaţiilor românilor din Şchei, într-o anumită măsură şi celor din Săcele, Săliştе, Perşani, Haţeg, publicînd între 1890—1903, mai multe articole în „Revista Nouă" a lui B. P. Hasdeu şi în „Convorbiri literare". Dar o foarte mare parte a lucrărilor lui au rămas în manuscris ; cu acestea cercetătorul ia întîiul contact prin volumul întocmit de I. Muşlea. Cele mai importante materiale din manuscrisele lui Pitiş se referă la industria casnică a Şcheilor, la păstoritul din munţii Sibiului, din zona Covasnei, din cîmpia Dunării şi din Dobrogea, precum şi la variate probleme etnografice din Ţara Haţegului.

Începînd din anul 1877, Academia se interesează tot mai mult, prin V. Alecsandri, B. P. Hasdeu, S. Fl. Marian, de problemele culturii populare. Ea deschide cîteva concursuri pentru opere care să trateze chestiuni etnografice ; începînd din 1908, iniţiază publicarea seriei intitulate „Din viaţa poporului român", în care au fost tipărite, pînă prin 1930, nu mai puţin de 40 de volume. La înfiinţarea Arhivei de folclor, ca „post înaintat al Academiei" — cum îi plăcea lui Bianu s-o numească — era firesc ca Ion Muşlea să dea o privire generală asupra interesului pe care aceasta l-a purtat folclorului şi etnografiei pînă la 1930[106]. A făcut-o, în articolul *Academia Română şi folclorul* (1932)

Am arătat rolul jucat de Ion Bianu la înfiinţarea Arhivei de folclor ; I. Muşlea îl număra printre ctitorii acestei instituţii, alături de S. Puşcariu ; grija pe care o purta Arhivei rezultă nu numai din sprijinul material ce i-l acorda din partea Academiei, ci şi din numeroasele scrisori adresate lui Ion Muşlea.

I. Bianu n-a fost folclorist. Avea însă o mare înţelegere pentru viaţa poporului, a publicat cîteva note folclorice şi a înlesnit apariţia sub egida Academiei a mai multor lucrări în acest domeniu ; după înfiinţarea Arhivei, el trimite acesteia însemnările sale mai vechi şi cîteva „amintiri folclorice" din Făgetul său natal : colinde, „sărbătoarea boului", „legatul viilor" ; despre aceasta din urmă avea de gînd să scrie şi a cerut lui Muşlea să întreprindă culegeri prin Arhivă. De aceea, articolul lui I. Muşlea : *Ion Bianu şi folclorul nostru* (1935), care relevă

[106] Cu ocazia sărbătoririi centenarului Academiei, O. Bîrlea ne-a dat un studiu cuprinzător despre aceeaşi problemă, aducînd lucrurile pînă la 1966 (în „Revista de etnografie şi folclor", tomul 11 (1966), nr. 5—6, p. 411—441.

toate aceste probleme, nu era numai un omagiu postum, ci şi un adevărat articol ştiinţific.

Cu Ovid Densusianu, cel mai de seamă folclorist al vremii sale, Ion Muşlea n-a întreţinut relaţii. Poate că Densusianu avea motive să vadă cu oarecare răceală arhiva de la Cluj, deoarece el făcuse Academiei încă prin 1920 propuneri pentru schimbarea metodelor de culegere şi publicare a folclorului ; el începuse adunarea materialelor pentru un corpus al poeziei populare şi vorbea de necesitatea alcătuirii unui atlas folcloric românesc. Prin înfiinţarea arhivei la Cluj, prin transferarea aici a despoierilor făcute de către studenţii lui Densusianu, Academia lovea în planurile făurite de el. Dar Ion Muşlea le-a preţuit în mod deosebit şi, în 1939, publică articolul *Ovid Densusianu folclorist*, în care arată marile merite ale acestuia în domeniul înnoirii metodelor de culegere, în aprecierea valorii estetice a poeziei populare, şi pune astfel în lumină „marele său talent, ascuţita-i inteligenţă, deosebita-i putere de muncă şi pasiunea pentru graiul şi folclorul nostru".

Ion Muşlea a scris însă articole importante şi despre folcloriştii care n-au avut legături directe cu Ardealul. În 1957 a ţinut o comunicare despre *Dr. M. Gaster folclorist*. Activitatea lui Gaster îl preocupa încă de prin 1945, cînd a dat o notă editorială la articolul consacrat acestuia de către Artur Gorovei ; nota cuprindea bibliografia aproape completă a lucrărilor de folclor ale lui Gaster[107]. În 1957, Muşlea face o prezentare sintetică a activităţii celui care a publicat întîia lucrare de ansamblu asupra literaturii populare româneşti. Dar cu toate că era vorba doar de o comunicare, Muşlea parcurge tot ceea ce era accesibil din scrisorile lui Gaster ; el scoate în evidenţă aportul acestuia la dezvoltarea folcloristicii româneşti (studierea legăturii dintre „cărţile populare" şi folclor, dintre colinde şi balade, cercetarea folclorului magic etc.), precum şi la popularizarea patrimoniului popular românesc în străinătate (traducerea poveştilor despre animale şi păsări).

Un studiu despre Artur Gorovei era pentru I. Muşlea o datorie. Dar o datorie plăcută, deoarece între cei doi folclorişti se statornicise, începînd de prin 1925, o adevărată prietenie ; acest lucru e evident şi din numeroasele scrisori pe care şi le trimit : în arhivele familiei Muşlea se păstrează 41 de scrisori primite de la A. Gorovei ! Acesta a făcut numeroase donaţii Arhivei şi se gîndea ca toate manuscrisele lui (culegeri, corespondenţă etc.) să fie dăruite institutului de la Cluj.

În studiul său intitulat *La centenarul naşterii lui Artur Gorovei* (1966), I. Muşlea arată cît „datorează folclorul din anii 1890—1920"

[107] Cf. „Anuarul...", 7 (1945), p. 4—6.

lui Gorovei ; el insistă atît asupra activităţii de editare a folclorului în revista „Şezătoarea", cu marele ei număr de colaboratori, cît şi asupra lucrărilor ştiinţifice ale folcloristului de la Fălticeni ; citînd din scrisorile primite de la Gorovei, Muşlea dezvăluie preocupările complexe şi frămîntările acestui om atît de modest şi de devotat folclorului nostru.

Dintre numeroasele lucrări din domeniul folcloristicii vom mai releva aici doar una singură : *Profesorul Ion Breazu* (1958). Ea recunoaşte însemnatele merite în cercetarea folclorului ale unuia dintre cei mai distinşi profesori de literatură ai Universităţii din Cluj. Ion Breazu ne-a dat cîteva studii valoroase referitoare la felul în care era preţuit folclorul românesc de către Jules Michelet, la interesul pentru patrimoniul popular al unor personalităţi transilvănene şi a vorbit în mai multe rînduri despre „temeiurile populare ale literaturii române din Transilvania". A fost cît se poate de binevenit articolul lui Muşlea, concis, dar cuprinzător, despre „cel ce n-a fost numai un mare învăţat, ci şi un om rar şi minunat prin modestia lui fără seamăn, prin cinstea-i exemplară, prin bunătatea şi dragostea nemărginită pentru oameni şi pentru tot ce este frumos".

Acestea ar fi lucrările mai importante scrise de I. Muşlea despre diferiţii folclorişti români. Dacă am adăuga şi unele contribuţii mărunte despre Balassa Bálint (1926), Atanasie Marienescu (1926 şi 1965), Alecu Russo (1927), Th. Margot (1928), Elena Sevastos (1934), Ioan Monorai (1938), Vasile Sala (1942), G. Vîlsan (1944), precum şi articolele prin care făcea cunoscută străinătăţii mişcarea folcloristică românească (1936, 1940, 1946) ne-am da uşor seama că Muşlea rămîne unul dintre cercetătorii care au realizat cele mai multe şi mai temeinice lucrări în acest domeniu. El poate fi considerat, aşadar, ca unul dintre fondatorii acestei discipline.

II. Un loc deosebit de important ocupă în activitatea lui Muşlea studiile privitoare la obiceiuri şi la literatura populară. Aici se încadrează unele dintre cele mai valoroase lucrări ale sale.

Încă în timpul studiilor la Paris, Muşlea studiază un obicei : *La mort-mariage : une particularité du folklore balkanique* (1925). E întîia oară în literatura noastră de specialitate cînd se cercetează amănunţit obiceiul nunţii mortului necăsătorit, nu numai la români, ci şi la celelalte popoare balcanice, ba chiar şi la ruşii mici, la huţuli şi la unele popoare antice.[108] Lucrarea explică între altele şi imaginea nunţii

[108] Datorită interesului larg pe care-l prezintă, studiul lui Muşlea e consemnat într-o mare lucrare străină de specialitate : *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, vol. VIII, coloana 1070.

mioritice, motiv pentru care e apreciată astăzi ca moment hotărîtor în interpretarea, pe baza unei concepții realiste, a baladei „Miorița“ [109].

De fapt, Ion Mușlea a revenit asupra acestei chestiuni, în lucrarea pînă acum inedită, *Contribuții la studiul Mioriței* (1965). Aceasta constituie o dovadă elocventă a felului în care stăpînea el atît de variate domenii ale folclorului ; după monografia deosebit de cuprinzătoare publicată în 1964 de către A. Fochi, Mușlea aduce trei contribuții importante la aceeași problemă : atrage atenția asupra legendelor muntenegrine despre omorîrea unui cioban — ele pot fi luate în considerare cînd e cercetată originea „Mioriței“ —, lămurește proveniența substantivului propriu Beci în colindele mioritice din Transilvania și aduce noi documente privitoare la baza etnografică a imaginii nupțiale din „Miorița“. Acestea din urmă prezintă o importanță deosebită prin interesantele atestări ale „nunții mortului“ ; Mușlea deținea, de la Constantin Brăiloiu, și patru documente fotografice, care, din păcate, s-au rătăcit.

Între cele mai de seamă obiceiuri românești din Ardeal sînt serbările feciorilor din Șcheii Brașovului și tîrgurile de la Găina și Călineasa. Amîndouă au fost cercetate de I. Mușlea, primul în tinerețe, iar al doilea în ultimii ani de viață.

Obiceiul Junilor brașoveni (1930) a înlocuit în preocupările lui Mușlea un studiu comparativ despre balada *Lenore* și a fost prezentat ca teză de doctorat. În literatura noastră de specialitate nu existau pe atunci monografii asupra unor obiceiuri ca acela practicat, în săptămîna Paștilor, de către tinerii din Șchei. Articolele publicate despre această problemă erau insuficiente și controversate. Era nevoie ca un om de formație științifică să reexamineze problema.

I. Mușlea și-a început investigațiile prin studierea atentă a bibliografiei chestiunii și le-a continuat apoi cu cercetări la fața locului. Desigur, descrierea obiceiului, cu toate amănuntele care țin de fiecare acțiune a junilor, e foarte interesantă și — se pare — fidelă. Dar dacă I. Mușlea s-ar fi menținut la aceasta, aportul său ar fi rămas considerabil mai mic. Căci pe lîngă bogata documentare, lucrarea se distinge printr-o concepție realistă, prin analiza minuțioasă a tuturor elementelor ce compun obiceiul și prin relațiile stabilite între acestea și alte obiceiuri românești sau străine.

Desfășurată în asemenea cadre, cercetarea petrecerii organizate de feciorii din Șchei în cursul săptămînii luminate, „Între Chetri“, relevă aspecte nebănuite de către predecesori ; Mușlea încadrează petrecerea

[109] A. Fochi, *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte.* Cu un cuvînt introductiv de Pavel Apostol. București, Editura Academiei R.P.R., 1964, p. 65 și passim.

junilor în grupările masculine după vîrstă, fenomen atestat încă la popoarele europene antice și răspîndit larg nu numai la românii ardeleni, ci și la secui și sași. Asemenea cete se organizează la sărbătorile de iarnă, la Paști și în alte perioade ale anului și au ca trăsături distinctive „dragostea (participarea la horă și raporturile cu fetele), raportul de cult cu vechile puteri ale naturii și purtarea de arme" [110]. Junii au toate aceste trăsături și par a nu fi altceva decît o ceată a feciorilor din Șchei, organizată odinioară pentru tot anul, iar mai tîrziu restrîngîndu-și activitatea la perioada din săptămîna Paștilor.

Informațiile date de I. Mușlea în studiul din 1930, precizate și completate prin *Noi contribuții la studiul «Obiceiului Junilor brașoveni»* (1966), demonstrează faptul că ceata feciorilor din Șchei nu poate fi interpretată ca un rest de „organizație militară locală", cum au susținut unii [111], ci ca obicei de primăvară, caracterizat prin petreceri cîmpenești ale asociațiilor de feciori, prin aruncarea cu buzduganul, purtarea de pistoale, jocul horei, aducerea brazilor etc. Contestată de unii diletanți, părerea lui I. Mușlea a fost confirmată și întărită de personalități științifice remarcabile, cum sînt I. Chelcea, L. Netoliczka, R. Wolfram [112].

Al doilea obicei ardelean de mare importanță studiat de Mușlea îl constituie tîrgurile de la Găina și Călineasa. Acesta l-a preocupat de timpuriu, dar i s-a consacrat abia după 1960. El plănuia o lucrare compusă din două părți : 1. *prezentarea critică a bibliografiei ; 2. interpretarea și punerea la punct a problemei,* pe baza cercetărilor personale de teren, a celor din domeniul folclorului și dialectologiei. Moartea l-a răpit însă înainte de încheierea studiului. Cînd și-a dat seama că nu va mai putea realiza integral partea a doua a lucrării, i-a dat titlul : *Tîrgurile de la Găina și Călineasa în însemnările călătorilor, savanților și literaților* (1964), care diferă de cel inițial.

I. Mușlea examinează toate consemnările relative la aceste manifestări populare, începînd de la poezia din 1789 a lui Abraham Barcsay, „Lakadalom modja az oláhoknál" („Felul nunții la români"), trecînd apoi la descrierile lui Iacob Ferdinand Miller, Edvi Illés Pál, Francisc Kazinczy, D. Meciu, M. Jókai. Pînă aci, Mușlea constată că publicațiile anterioare lui Jókai nu vorbesc despre tîrgul de la Găina ca despre

[110] Acestea sînt caracteristicile cetelor de feciori, după Haberlandt (cf. extrasul din 1930, p. 41 ; în volumul al II-lea).

[111] Cel care a perseverat mai îndelung în această părere a fost St. Stinghe, în *Die Schkejer oder Trokaren in Kronstadt,* Leipzig 1900 și *Alte dovezi că Junii sînt o străveche organizație militară locală.* „Ardealul", 1940, nr. 122.

[112] Cf. *Noi contribuții la studiul «Obiceiului Junilor brașoveni»,* p. 225—226 (în volumul al II-lea).

unul la care *se vînd* fetele. Din dorința de a realiza un roman care să atîțe curiozitatea, Jókai prezintă, în 1859, „în modul cel mai natural și serios", *vinderea* fetelor pe muntele Găina, element străin de caracterul obiceiului ; preluînd descrierea lui Jókai, publicațiile științifice maghiare au creat tradiția literară a *tîrgului de fete*.

Încep să apară însă și descrieri mai fidele și mai obiective ale obiceiului : G. Ioanete, A. Schmidl, I. Drăgescu, I. Vulcan, R. Bergner, George Candrea — Teofil Frîncu, V. Dumbravă, S. Moldovan, G. Téglás ș.a. Unii dintre aceștia combat chiar cu vehemență teza tîrgului *de fete*. Se pare că I. Mușlea a găsit resorturile intime ale acestui obicei, cînd l-a așezat între nedei. Tîrgurile de la Găina și Călineasa fac parte așadar dintr-un șir întreg de nedei, sau „ieșiri între hotare", pe care însă le depășesc prin amploare.

Un argument important pentru teza că tîrgurile de la Găina și Călineasa n-ar fi altceva decît nedei îl găsește Mușlea în informațiile de arhivă care consemnează ținerea nedeilor la Baia de Criș, București — Zarand etc., adică în imediata apropiere a Găinei și Călinesei ; aceste documente conțin data la care aveau loc nedeile, localitățile de unde erau aduși lăutarii pentru petrecere, precum și cantitățile de băutură care se crîșmăreau cu acele ocazii. Mușlea constată că însuși termenul „Tîrg de fete" a rămas necunoscut bihorenilor și moților pînă acum 40—50 de ani. El a fost pus în circulație de către străini, din interese literare ; a intrat apoi în studiile de specialitate, fără să reflecte însă caracterul obiceiului.

Una dintre cele mai vaste lucrări, începută de Ion Mușlea în 1954, a fost *Materialul folcloric din răspunsurile la Chestionarul Hasdeu*. Ea a fost încheiată abia în 1968, de către Ovidiu Bîrlea [113]. În concepția lui I. Mușlea, această lucrare trebuia să fie un repertoriu al tuturor materialelor de folclor din cele 18 volume manuscrise ale răspunsurilor primite de B. P. Hasdeu în anii 1883—1885. Am afirmat că Mușlea n-a reușit să termine această mare lucrare ; a realizat în schimb cîteva studii în care a utilizat materialele din răspunsuri. Dintre ele, două ne vor reține atenția în cele ce urmează : *O ființă demonică românească : Joimărița* (1957) și *Problema jocurilor noastre copilărești* (1956), amîndouă rămase inedite.

Demonologia poporului român e prea puțin cunoscută. Cercetările relative la diferite ființe mitologice sînt rare. Cît de interesante probleme ridică pentru omul de știință studierea credințelor și legendelor în legătură cu aceste ființe s-a dovedit prin importanta lucrare a lui

[113] Lucrarea poartă acum titlul *Tipologia folclorului din răspunsurile la Chestionarele lui B. P. Hașdeu.*

Rolf Wilhelm Brednich consacrată ursitoarelor [114]. Dar dacă ursitoarele meritau o cercetare din punctul de vedere al folclorului comparat, Joimărița pare să fie cunoscută numai în mitologia românească. Ea a apărut în strînsă legătură cu „moșii" de la Joimari ; cu vremea a evoluat spre o ființă care înspăimîntă pe femeile care n-au terminat de tors pînă în joia Paștilor ; într-o fază mai tîrzie, ea își pierde caracterul magic, devenind un obicei în care oameni travestiți îngroașă elementele de grotesc ale acestei ființe ; în sfîrșit, joimărița ajunge în vremea din urmă un colindat al feciorilor pe la casele cu fete. E într-adevăr foarte interesant cum acest demon al torcătoarelor nu e de găsit în folclorul popoarelor vecine cu noi, precum nici în acela al naționalităților conlocuitoare.

Celălalt studiu în care Mușlea valorifică un deosebit de bogat material din răspunsurile la Chestionarul Hasdeu e, după cum aminteam, *Problema jocurilor noastre copilărești* (1956). Și jocurile de copii reprezintă un domeniu prea puțin cercetat ; după masivele culegeri ale lui Tudor Pamfile, realizate prin 1906—1909, abia de se mai poate cita vreo culegere de oarecare importanță, ca să nu mai vorbim despre studiile și sistematizările atît de necesare în oricare gen folcloric. După titlul lucrării s-ar părea că I. Mușlea ridică doar problema jocurilor infantile ; el aduce totuși informații deosebit de prețioase referitoare la urmele unor ritualuri magice căzute în lumea preocupărilor copilărești : jocul cu mingea, jocul în pietricele, cîntatul la soare și altele ; totodată, sînt prezentate unele elemente de natură istorică aflate în jocurile de copii : numele unor arme și funcții feudale, ale unor îndeletniciri demult uitate etc. Mușlea lămurește apoi cîteva probleme în legătură cu aria de circulație a jocurilor de copii, scoțînd în evidență jocurile răspîndite în întreaga țară, uneori cu interesante variante dialectale, precum și pe cele cunoscute în teritorii mai restrînse. De asemenea, propune inițierea unor culegeri sistematice în special a jocurilor ciobănești.

Studiul comparat al legendelor și al snoavelor populare n-a luat la noi avîntul care ar fi de dorit. El fusese inițiat în țările scandinave și în cele baltice, de către folcloriștii adepți ai școlii istorico-geografice. În multe cazuri au fost obținute rezultate interesante. Printre puținele contribuții românești în acest domeniu se numără lucrările lui Ion Mușlea : *Variantele românești ale snoavei despre femeia necredincioasă* (1933) și *Alte variante românești ale snoavei despre femeia necredincioasă* (1935). Ele sînt cu atît mai binevenite, cu cît completează și îndreaptă unele afirmații cuprinse în importanta monografie *Der Schwank vom*

[114] *Volkserzählungen und Volksglaube von den Schicksalsfrauen.* Helsinki, 1964 (FFC, No. 193).

alten Hildebrand, realizată de Walter Anderson[115], unul dintre cei mai hotărîţi susţinători ai concepţiei Şcolii finlandeze.

Din cele 188 de variante, cîte cunoştea Anderson, doar 2 proveneau din folclorul românesc, fapt care-l făcea pe autor să considere că teritoriul de răspîndire la români al acestei snoave s-ar limita la Ardeal. În vederea culegerii snoavei despre femeia necredincioasă, Muşlea alcătuieşte o „circulară" pe care o trimite corespondenţilor Arhivei de folclor. El adună astfel 42 de variante ale snoavei în discuţie şi îşi redactează cele două contribuţii referitoare la ea. Întreprinzînd o minuţioasă analiză a variantelor româneşti, Muşlea stabileşte, după metodele şcolii istorico-geografice, „textul normal" al snoavei şi cele trei redacţii ale ei ; apoi determină ceea ce au specific în raport cu redacţiile străine şi stabileşte locul materialului românesc între celelalte versiuni : un împrumut de la ucrainieni, prelucrat conform „psihologiei poporului nostru" şi transmis slavilor de sud.

Făcînd abstracţie de faptul că metodele şcolii istorico-geografice sînt criticabile în anumite privinţe, trebuie să subliniem faptul că Ion Muşlea este, poate, cel dintîi care le face cunoscute şi le aplică în literatura noastră. Lucrarea publicată de el — unul dintre puţinele studii comparate din domeinul snoavei româneşti — rămîne în folcloristica noastră ca o cercetare foarte temeinică. E păcat doar că ea n-a trezit şi interesul altor cercetători pentru asemenea studii !

Folclorul comparat — domeniu abordat de Muşlea încă în primul său studiu : *Le cheval merveilleux dans l'épopée populaire* (1924)[116] — l-a mai preocupat şi cu alte ocazii. Odată, el aduce contribuţii privitoare la *Materialul românesc în cercetările de folclor comparat* (1945) şi publică interesante legende despre „faraoni", în completarea lucrării unui alt comparativist de seamă : Oskar Loorits.

Din aceeaşi sferă de preocupări face parte şi voluminosul studiu *Şcheii de la Cergău şi folclorul lor* (1929). Satul de bulgari de lîngă Blaj, se aflase încă mai înainte în interesul unor cercetători ca Miletič,

[115] „Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)" XXI şi XXIII, Dorpat, 1931.

[116] Deşi o lucrare de debut, S. Puşcariu apreciază „cumpătul şi spiritul ştiinţific prevăzător" al lui Muşlea (cf., scrisoarea din 8. III 1925) ; aceleaşi calităţi sînt remarcate şi de Vasile Bogrea, care adaugă : „claritatea nu lasă nimic de dorit, ca şi informaţia" (scrisoarea din 16.III.1925) ; în sfîrşit, P. Caraman (cf. *Datinile româneşti în limba franceză*, Buc., 1934, p. 20) consideră lucrarea ca „o foarte serioasă contribuţie pe terenul studiilor comparative asupra epicei populare în special".

Jireček, Pič ş.a. Nici unul dintre aceştia nu se ocupase însă de folclorul şi de etnografia lui.

Un sat de bulgari înconjurat de sate româneşti şi săseşti era de aşteptat să sufere influenţa acestora. I. Muşlea studiază toate manifestările de cultură populară ale Cergăului şi le compară pe de o parte cu folclorul bulgarilor, iar pe de alta cu cel românesc. Totodată ne dă şi o importantă culegere din folclorul şcheilor. Ar fi foarte interesant dacă cineva ar vizita din nou acest sat şi ar urmări soarta materialelor culese de Muşlea acum 40 de ani.

Şcheii de la Cergău... reprezintă şi întîia culegere folclorică de oarecare proporţii a lui I. Muşlea ; cu mult mai importante rămîn însă în acest domeniu *Cercetările folclorice în Ţara Oaşului* (1932) şi *Cercetări folclorice în Valea Gurghiului* (1934—1935), aceasta din urmă fiind încă inedită [117]. Am arătat mai sus importanţa şi felul în care a fost apreciată culegerea din Ţara Oaşului. Dacă cea din Valea Gurghiului ar fi fost publicată la timp, am fi avut cu atît mai devreme o nouă monografie a unui ţinut foarte interesant, care se remarca printr-o puternică viaţă tradiţională.

Materialele folclorice culese de Muşlea în Valea Gurghiului sînt bogate mai ales în domeniul credinţelor, al practicilor magice şi al obiceiurilor (peste 100 de texte), apoi în acela al cîntecelor (peste 100 de piese), al legendelor şi tradiţiilor (peste 60 de piese), nefiind însă lipsite de importanţă nici baladele (14 texte), poezia funebră (14 texte), colindele (mai bine de 10 texte), jocurile de copii, cîntecele de leagăn, ghicitorile, toponimia etc. Unele dintre acestea reprezintă piese de mare valoare, cum sînt informaţiile despre dansul morţilor, unele dintre practicile magice ori dintre legende şi tradiţii.

În ambele culegeri mai mari, Muşlea s-a orientat spre unele dintre zonele mai arhaice şi mai puţin cunoscute ale folclorului românesc. Aceasta nu înseamnă că era interesat numai de creaţia populară tradiţională ; el înţelegea folclorul după cea mai modernă concepţie a timpului său, aceea formulată de O. Densusianu. Totodată însă, el nu se limita la culegerea literaturii populare, ci gravita spre folclorul magic : credinţele, superstiţiile, obiceiurile ş.a., adică spre acea parte a culturii populare, care era mai supusă dispariţiei şi mai puţin cercetată. Să ne amintim că în memoriile înaintate Academiei în 1929 şi 1930, el ceruse înfiinţarea Arhivei de folclor tocmai pentru „conservarea" acestei laturi a folclorului şi că majoritatea covîrşitoare a celor 14 chestionare ale Arhivei priveau obiceiurile şi credinţele.

[117] Ea se păstrează în Arhiva de folclor — Cluj.

Continuăm expunerea despre aportul lui I. Muşlea la culegerea şi studierea literaturii populare amintind încă o lucrare: *Cîntecul istoric* (1964). Alături de două contribuţii relative la teatrul popular şi un scurt articol despre Vasile Popp, aceasta reprezintă colaborarea lui la tratatul de *Istorie a literaturii române*. Muşlea cercetează felul în care sînt prezentate în poezia noastră populară stări social-politice, precum şi evenimente şi personalităţi istorice ca: Horea, Tudor Vladimirescu, Ion Cîmpineanu, Popa Şapcă, A. Iancu, Bem, Caterina Varga, S. Bărnuţiu, A. I. Cuza, A. Vlaicu ş.a., indicînd şi analizînd pentru fiecare versurile mai caracteristice.

Nu putem încheia expunerea noastră asupra activităţii lui I. Muşlea în domeniul obiceiurilor şi al literaturii populare, fără a face următoarele observaţii mai generale: el ne-a lăsat monografii asupra cîtorva obiceiuri şi fiinţe mitice (Junii, Joimăriţa); a deschis cercetarea unor probleme care au fost sau urmează să fie duse mai departe de alţi cercetători („nunta mortului necăsătorit", tîrgurile de la Găina şi Călineasa, jocurile de copii); a publicat studii de literatură populară comparată (Le cheval merveilleux, Snoava despre femeia necredincioasă, Şcheii de la Cergău); a întocmit două importante culegeri de folclor (Ţara Oaşului şi Valea Gurghiului) şi două valoroase ediţii de poezii populare (a lui N. Pauleti şi G. Alexici); a dat o privire sintetică asupra unei specii a cîntecului nostru popular (cîntecul istoric). Sfera preocupărilor lui a fost însă chiar mai largă; noi nu ne-am ocupat special de articolele lui privitoare la focul viu, la denumirile practicilor magice din circularele episcopeşti şi protopopeşti din secolul al XIX-lea, ori de articolul referitor la antologia de lirică populară a lui Lucian Blaga.

III. Activitatea lui I. Muşlea a mai cuprins şi cercetarea *teatrului popular*. Ca să ne dăm seama cît de rare erau studiile privitoare la manifestările dramatice ale poporului nostru, trebuie să reproducem cuvintele lui D. Caracostea la lectura amintitului studiu al Tatianei Găluşcă, despre *„Mocanii"*: „ne aflăm în faţa unei probleme de însemnătate excepţională" [118]. E drept, *Mocanii* reprezentau „un aspect propriu al vieţii primitive", în a cărei „sferă de viziune şi plăsmuiri poporane" intrau, nu numai textul dramatic, ci şi dansul şi muzica [119]. Ion Muşlea n-a descoperit piese de teatru aşa de vechi. Ne-a dat însă studii deosebit de valoroase despre un *joc laic* şi un *mister*. De fapt, el se gîndea la o lucrare mai cuprinzătoare în legătură cu *repertoriul dramatic al minerilor români din nordul Transilvaniei*.

[118] Apud *Din activitatea...*, p. 36.
[119] *Ibid.*, p. 36.

Piesa *Cîntare şi verş la Constantin* înfăţişează zguduitoarea dramă a mazilirii de către turci, cu ajutorul intrigilor ţesute de Cantacuzini, a lui Constantin Brîncoveanu. Ea se reprezenta în localităţile miniere Băiuţ şi Cavnic, în Maramureş.

Ion Muşlea ne dă informaţii interesante în legătură cu copiştii piesei, cu felul în care erau pregătite şi jucate rolurile ei, începînd de pe la sfîrşitul secolului trecut, pînă în preajma celui de al doilea război mondial (1938), cînd piesa a fost abandonată. Studiind originea „jocului", el supune unui riguros examen părerile cîtorva cercetători după care piesa ar avea la bază „o cunoscută dramă scolastică maghiară", părere care nu se confirmă. Trece apoi la studierea variantelor ardelene ale cîntecului istoric al lui Constantin Brîncoveanu, dintre care una e semnalată chiar în vecinătatea Cavnicului şi a Băiuţului ; din compararea textelor acestora cu piesa, Muşlea desprinde concluzia sigură că autorul *Constantinului* ar fi cunoscut cîntecul istoric amintit şi a împrumutat din el numeroase versuri ; unele amănunte din cîntec sînt omise, ele par a fi fost înlocuite prin elemente din cronica lui Bălăceanu şi din Del Chiaro. Pentru a-l descoperi apoi pe autor, Muşlea cercetează, pe baza unei impresionante documentări, trecutul cultural al românilor din ţinuturile Lăpuşului şi ale Maramureşului, prezentînd mai multe personalităţi, care ar fi putut compune piesa. Data compunerii ei o fixează în prima jumătate a veacului al XIX-lea.

Prin studiul său, Muşlea a dat la iveală pe cea de „a doua piesă dramatică originală, cu subiect laic, jucată în Transilvania" după *Occisio Gregorii in Moldavia vodae*... Totodată, ea pare să fie „singura piesă laică românească din Transilvania", care a fost jucată din casă în casă, de către minerii maramureşeni.

Cealaltă piesă care a reţinut atenţia lui I. Muşlea şi asupra căreia ne-a dat o importantă lucrare este misterul „Cu lumea", cunoscută şi sub denumirea „Cu pomul", „Cu pomul raiului" etc. Despre aceasta, el a pregătit un studiu în germană, *Das Paradiesspiel bei den Rumänen*, al cărui original românesc nu s-a păstrat [120].

Făcîndu-i-se semnalări despre existenţa acestui „joc" în vestul Transilvaniei, prin anul 1939, Ion Muşlea adună, personal şi prin corespondenţii arhivei, variante din 76 de localităţi, situate în judeţele Maramureş, Satu Mare, Bihor, Arad, Hunedoara, Timiş, Caraş-Severin şi Alba. Din aceste materiale rezultă că piesa e jucată în noaptea Crăciu-

[120] După cum rezultă din articolul *Le mouvement folklorique roumain*... (1947), p. 163, studiul s-ar fi aflat sub tipar în 1947 ; el a fost comunicat şi la Congresul de antropologie şi etnologie de la Moscova (1964).

nului, mai rar în ziua de Crăciun, de către feciori între 16—18 ani; cu totul întîmplător, cîţiva ani, la Lugoj, piesa a fost interpretată de fete.

„Jocul" prezintă alungarea primilor oameni din rai, datorită „minţii scurte" a femeii, după cum se precizează în unele variante. Muşlea distinge cinci versiuni ale piesei şi le denumeşte *Cavnic, Vărădia de Mureş, Beiuş, Sălaj-Sătmar, Lugoj*, după ţinuturile de unde au fost culese.

Din păcate, ştirile despre reprezentaţiile în româneşte ale acestei piese nu merg mai departe decît a doua jumătate a veacului trecut. Se cunosc, în schimb, atestări ale acestui „joc", răspîndit din Alsacia pînă în Austria de Vest, Slovacia, Ungaria şi Jugoslavia, încă din secolul al XVI-lea. Originea celor cinci versiuni româneşti nu e aceeaşi: dacă cea din *Cavnic* ar putea proveni din prelucrarea unei variante maghiare, restul par să derive direct dintr-un original german. Ceea ce dă valoare deosebită materialului românesc al acestui „joc" pînă acum necunoscut, este „neobişnuita lui înflorire" într-un mediu, unde a continuat să fie reprezentat, pînă nu de mult.

Cercetările lui I. Muşlea n-au ajuns să se extindă şi asupra altor „jocuri" dramatice, după cum plănuise el prin 1956 [122]. Pornind însă de la studiile realizate de el, s-ar putea întreprinde noi cercetări în vederea întregirii „repertoriului dramatic al minerilor români din Transilvania".

IV. Întîia lucrare a lui I. Muşlea în legătură cu *arta ţărănească* e comunicarea prezentată la Congresul artelor populare de la Praga, în 1928, şi publicată la Paris, în 1931, sub titlul *La peinture sur verre chez les Roumains de Transylvanie*. Un rezumat al acesteia, intitulat *Icoanele pe sticlă la românii din Ardeal*, a fost publicat şi în „Şezătoarea" din 1928. Lucrarea se ocupa de icoanele pe sticlă de la Nicula. Un an mai tîrziu, în 1929, I. Muşlea publică o contribuţie mai amănunţită despre *Pictura pe sticlă la românii din Şcheii Braşovului*. Un moment surîde tînărului Muşlea o şansă mai mare: editorul parizian P.-L. Duchartre se oferă să-i publice un studiu amplu despre xilogravuri şi zugrăvitul pe sticlă. Muşlea pregăteşte studiul, face rost de reproduceri şi le trimite editorului, împreună cu vreo 10 icoane de toată frumuseţea, pentru a fi reproduse în culori [122]. Într-adevăr, un prospect din 1930 al casei de editură Duchartre anunţă *„L'imagerie et le verre peint des paysans Roumains* par Ion Muşlea. Un volume (23 × 29 cm), sur beau papier grenu mat, 110 pages, 92 illustrations en életcrotypie et 8 fac-similés hors-texte en

[121] Cf. *Registrul corespondenţei de specialitate...*, scrisorile trimise de G. Oprescu, la 11 şi 15.II.1956.

[122] *Din activitatea...*, p. 12.

couleurs. Couverture en couleurs". Totuşi volumul n-a mai apărut, deoarece editorul a dat faliment. Subliniem aici pierderea considerabilă pe care a suferit-o Muşlea, dar mai ales cunoaşterea în lumea largă a acestor interesante meşteşuguri ale ţăranilor români ardeleni.

În 1939, I. Muşlea publică un nou studiu referitor la arta populară : *Xilogravurile ţăranilor români din Ardeal.* În sfîrşit, în anii 1957—1958, el redactează un studiu mai mare despre *Icoanele pe sticlă şi xilogravurile ţăranilor români din Transilvania,* care a fost tipărit în două numere ale revistei „Steaua" (1968).

Dar să vedem ce reprezintă aceste lucrări ale lui I. Muşlea pentru studiul artei populare româneşti. Ele aduceau în primul rînd o însemnată noutate, deoarece, după cum se ştie, zugrăvitul pe sticlă la români s-a bucurat înainte de 1928, doar de vagi şi uneori dispreţuitoare consemnări. Muşlea a luat problema în studiu cu toată seriozitatea şi a subliniat frumuseţea deosebită a unora dintre aceste opere de artă ţărănească. El a stat de vorbă cu ultimii zugravi de icoane de la Nicula şi din Şcheii Braşovului, obţinînd informaţii deosebit de preţioase despre meşteşugul lor.

În ultima sa lucrare Muşlea cercetează vechile atestări româneşti ale zugrăvitului pe sticlă ; apoi trece la studiul centrelor de iconari : Nicula, Laz, Lancrăm, Anpaşul de Jos, Cîrţişoara ş.a. scoţînd în evidenţă diferenţele dintre ele în caracterul desenului, în compoziţie, perspectivă etc.; de asemenea dă amănunte despre tehnica de lucru, despre modul de procurare a vopselelor şi despre felul în care erau răspîndite şi vîndute icoanele.

Încadrînd pictura noastră pe sticlă în aria europeană a acestei arte, Muşlea constată că „românii reprezintă o limită geografică" a ei ; el subliniază că meşterii populari au adaptat-o „folclorului nostru, motivelor picturii religioase locale şi artei noastre populare". Bazîndu-se pe vaste cunoştinţe etnografice şi de folclor, el explică frecvenţa mai mare a unor teme, prin credinţele populare despre diferiţii sfinţi şi relevă faptul că „românii şi-au imprimat [...] şi în acest domeniu caracterul lor naţional".

O artă paralelă cu pictura pe sticlă, practicată tot de ţăranii români din Ardeal, este xilogravura. Dar aceasta s-a menţinut la o singură localitate : satul Hăşdate, vecin cu Nicula. De asemenea, ea n-a atras în aceeaşi măsură publicul larg şi nici pe specialişti.

Subiectele xilogravurilor sînt în general cele din icoanele pe sticlă, avînd în plus cîteva reprezentări de păsări o pereche de nobili în costume din veacul al XVIII-lea, „bătălia lui Alicsandru [Macedon] cu Pori" ş.a.

Valoarea preocupărilor din domeniul artei populare ale lui I. Muşlea poate fi judecată mai bine dacă ne gîndim că icoanele pe sticlă au stîrnit

un interes din ce în ce mai mare în ultimele decenii, nu numai în rîndurile oamenilor de ştiinţă şi de artă, dar şi în rîndurile largi ale intelectualităţii. Prin lucrările lui I. Muşlea s-au lămurit numeroase probleme pe care le ridica acest gen de artă populară ; cei ce vor dori să-l cunoască mai îndeaproape, se vor adresa oricînd studiilor lui.

*

Ar fi nedrept să trecem cu vederea încă o latură a activităţii lui I. Muşlea : cea din domeniul bibliologiei şi biblioteconomiei, deşi aceasta ar putea fi cercetată într-o lucrare separată, de către un om de specialitate. Preocupări de acest fel pot fi observate la el încă de prin 1934, cînd recenzează o lucrare maghiară despre Biblioteca Universităţii din Cluj şi alta despre creşterea colecţiilor Bibliotecii Academiei. Un an mai tîrziu dă la lumină o lucrare foarte importantă : *Contribuţiuni la cunoaşterea bibliotecilor româneşti ale oraşelor din Transilvania* (1935). E o broşură de aproape 40 de pagini, în care autorul prezintă un număr cu totul neaşteptat de biblioteci româneşti (102), începînd de la aceea a bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, care datează de pe la 1693, pînă la 1918. Noutatea informaţiilor pe care le aducea lucrarea, îl face pe N. Iorga s-o aprecieze ca o „adevărată revelaţie“ [123]. Ea s-a bucurat de altfel de mai multe recenzii şi menţiuni. În 1967 apare postum o completare la aceasta : *Date noi privitoare la cunoaşterea bibliotecilor româneşti ale oraşelor din Transilvania*, care aduce noi amănunte despre unele dintre bibliotecile cunoscute în 1935 şi descoperă alte 17 biblioteci. Prin cele două lucrări, I. Muşlea atestă existenţa în Transilvania a 119 biblioteci româneşti înainte de 1918, adică în perioada în care desfăşurarea unei munci de culturalizare în mediu românesc nu era încurajată oficial, ba adeseori era chiar stînjenită, între altele, prin instituirea acelui sever control de stat asupra colecţiilor bibliotecilor [124].

Nu ne oprim asupra rapoartelor anuale ale Bibilotecilor Universităţii din Cluj, pe anii 1935/36 — 1941/42 întocmite de Muşlea. Merită să fie însă menţionate două articole consacrate instituţiei la care a activat aproape un sfert de veac. *Biblioteca Universităţii din Cluj* (1930) prezintă, însoţit de foarte bogate ilustraţii, istoricul, organizarea şi fondurile de cărţi ale acesteia. Muşlea face şi judicioase propuneri pentru ca biblioteca de la Cluj să poată contribui tot mai mult „la viaţa ştiinţifică a ţării“. Al doilea articol, *Biblioteca universităţii clujene în anii 1919—*

[123] „Revista istorică“, 21 (1935), p. 180.

[124] Problema bibliotecilor ardelene l-a mai preocupat şi cu alte ocazii, cf. „Transilvania“, 72 (1941), p. 77—79 şi „Revista fundaţiilor“, 8 (1941), nr. 7, p. 219—220.

1940 (1945), este o expunere sistematică a dezvoltării instituției între cele două războaie mondiale, perioadă în care fondul de cărți crește enorm, se înmulțesc secțiile bibliotecii, se modernizează cataloagele, sporește numărul sălilor de lectură ; ea organizează expoziții care au trezit un ecou însemnat în rîndurile publicului de toate categoriile ; în cadrul bibliotecii se desfășoară de asemenea o activitate științifică remarcabilă.

Un interes deosebit a arătat Mușlea pentru studiul istoriei cărții românești. El a ținut conferințe despre periodicele românești din Ardeal[125] și ne-a dat interesantul studiu *Din istoria tipografiei, editurii și librăriei românești în Ardeal* (1830—1918), publicat în 1939, în care înfățișează realizările mai importante ale tipografiilor românești de la Blaj, Buda, Brașov, Sibiu, Făgăraș, Orăștie, Gherla, Bistrița, Beiuș, Arad ș.a. Edituri propriu-zise existau mai puține. În schimb, librăriile aveau o activitate cu totul meritorie, chiar și în ceea ce privește „desfacerea" publicațiilor muntene și moldovene. Același interes îl prezintă și *Calendarele lui Barițiu* (1957), din care aflăm nu numai cuprinsul acestora, în aproape 15 ani de apariție, dar și „tirajul, costul tiparului și al hîrtiei, relațiile dintre autor și editor", precum și „felul de difuzare". E așadar o contribuție la istoria cărții și la aceea a culturii românești în Ardealul anilor 1852—1865.

Importante sînt de asemenea articolele lui Mușlea despre tipăriturile vechi. Unul e scris pe cînd se împlineau *Patru veacuri de la tipărirea întîiei cărți românești* (1944) : catehismul editat la Sibiu de Filip Maler. Mai amplu e *Pînea pruncilor (Bălgrad 1702). Din istoria unei cărți vechi românești* (1941), în care e descrisă una dintre cărțile noastre vechi foarte rare.

Mai menționăm că în anii 1929—1930, Ion Mușlea publica și o bibliografie, în revista „Societatea de mîine".

Subliniem că Ion Mușlea ne-a lăsat și în bibliologie-biblioteconomie lucrări valoroase, mărturii ale unui interes deosebit pentru tot ceea ce era carte tipărită. În această privință, el se arată un demn continuator al lui Vasile Popp și al lui Ion Bianu, înscriindu-se pe linia celei mai bune tradiții a marilor învățați ardeleni. Ca bibliotecar și apoi ca director, el a desfășurat o activitate stăruitoare pentru modernizarea Bibliotecii Universității din Cluj și pentru ca aceasta să devină un adevărat centru de cercetări științifice.

*

Cine cercetează manuscrisele lui I. Mușlea poate observa ce muncă depunea el, pentru ca lucrările sale să aibă o formă cît mai îngrijită. Revenea de nenumărate ori asupra manuscriselor, înlocuia cuvinte și ex-

[125] Ele sînt consemnate în *Bibliografie*, la anul 1938, nr. 86, 89, 90.

presii, schimba locul unor paragrafe, adăuga informații în plus și mai ales tăia din redactarea inițială, dorind să aibă un text cît mai concis. Niciuna dintre lucrările lui nu pare să fi fost publicată după întîia sau a doua redactare ; de obicei lăsa textul lucrărilor să aștepte săptămîni sau luni de zile pentru a reveni cu stilizări. Revizuirile lui erau un foc aprins, menit să purifice redactarea și să-i dea o formă cît mai clară. S-ar putea spune că lucrările lui au o limpezime stilistică de ordin clasic.

Își înviora expunerile cu cîte un proverb sau o expresie latinească : încercînd să explice cum volumul al doilea al culegerii lui Alexici, anunțat sub tipar, a rămas totuși inedit, el reproduce adagiul : Habent sua fata libelli — Ciudată soartă au cărțile. Cercetînd activitatea de început a lui M. Gaster, care publicase un articol foarte erudit, se întreabă : „cine era această «rara avis»" ?

Exclamația și interogația sînt deseori folosite pentru a lipsi expunerile de monotonie, uneori și pentru a îndrepta în altă direcție, firul prezentării. Aceste calități ale stilului oral fac din lucrările lui Mușlea o lectură deosebit de plăcută.

Un citat bine ales sau o referire la personalități proeminente care s-au ocupat de probleme asemănătoare cad totdeauna la locul cel mai potrivit.

Ion Mușlea nu era un eseist ; o documentare aproape perfectă caracterizează lucrările lui. Mai nici un studiu nu începe fără înfățișarea rezultatelor la care au ajuns cercetătorii dinaintea lui. Aceasta e una dintre cele mai de seamă trăsături ale stilului științific al lui Mușlea ; ea dovedește nu numai buna cunoaștere a problemelor cercetate, dar și o mare prețuire a realizărilor obținute de înaintași.

Analiza diferitelor componente ale unui fenomen, explicarea lor prin comparație cu fenomene asemănătoare sau diferențierea lor de acestea, sînt dovada rigurozității științifice. Așa procedează de pildă în *Obiceiul Junilor brașoveni :* după o descriere foarte amănunțită a petrecerii feciorilor din Șchei, I. Mușlea ia în studiu pe rînd *„aruncarea în țol"*, *„aruncarea buzduganului"*, *„jocul cățeaua"* etc., explicîndu-le originile, evoluția, răspîndirea și funcția.

Uneori folosește expresii figurate, pentru a reda mai bine o idee. Vorbind despre faptul că termenul „tîrg de fete" a fost pus în circulație de străini și că cel local, *datul*, n-a intrat în studiile și articolele de folclor, I. Mușlea scrie : „Numirea băștinașă a rămas ascunsă între căsuțele bihorenilor și ale moților".

Considerăm necesar să enumerăm acum meritele principale ale lui I. Mușlea în folcloristica românească :

a) a creat cel dintîi institut pentru culegerea și studierea obiceiurilor și a literaturii populare românești ;

b) a publicat primul periodic de nivel științific foarte ridicat destinat exclusiv folclorului și etnografiei noastre :

c) a dat valoroase studii despre folcloriștii români, în special despre cei din Ardeal, dovedind că începuturile interesului pentru folclorul nostru datează încă din jurul anilor 1800 ;

d) a realizat monografii asupra unor importante obiceiuri populare ;

e) a făcut două culegeri și a publicat două ediții de poezii populare ;

f) a redactat studii de folclor comparat ;

g) a dat o temeinică monografie asupra icoanelor pe sticlă și a xilogravurilor țărănești :

h) a întocmit cea dintîi bibliografie științifică a folclorului românesc.

Locul lui Ion Mușlea e oarecum singular în folcloristica noastră. Totuși, prin unele aspecte ale activității sale, el se apropie de cîțiva dintre înaintași sau contemporani : bogăția materialelor adunate cu ajutorul corespondenților, ne face să-i asociem numele aceluia al lui B. P. Hasdeu ; culegerile proprii de folclor, notarea științifică a textelor și bogatul aparat filologic al lucrărilor lui, îl apropie de Ovid Densusianu ; studierea culturii spirituale populare, cercetarea unui fenomen în toate articulațiile sale și încadrarea lui în complexul obiceiurilor românești, ne duc cu gîndul spre școala lui D. Gusti.

Trebuie subliniat însă în același timp că Ion Mușlea nu poate fi încadrat nici în școala filologică, nici în cea sociologică ; el nu aservea folclorul nici dialectologiei, nici sociologiei. Toată activitatea lui se axează pe ideea că folclorul trebuie să existe ca disciplină independentă. Prin aceasta ni se pare că Ion Mușlea a depășit cele două școli folcloristice amintite, cu toate că n-a fost teoretician. Dacă ar fi cuprins în preocupările Arhivei și muzica populară, el ar fi realizat cel mai modern fel de organizare a cercetărilor de folclor.

martie 1969

ION TALOȘ

BCUIASI/CENTRAL LIBRARY

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Inițiem cu acest volum ediția — în două volume — a scrierilor folclorice și etnografice ale lui Ion Mușlea.

Primul volum cuprinde studii referitoare la activitatea folclorică a unor personalități ca Samuil Micu-Clain, Vasilie Popp, T. Cipariu, N. Pauleti, Ath. M. Marienescu, I. C. Hintz-Hințescu, Ion Pop-Reteganul, M. Gaster. G. Alexici, G. Pitiș, I. Bianu, Ov. Densusianu, Artur Gorovei, Ion Breazu.

Precizăm că nota asupra ediției se referă la ambele volume, iar bibliografia și notele critice, despre care vorbim aici, vor apărea în volumul următor.

Am inclus în ediție cele mai importante lucrări de specialitate — cu excepția celor despre pictura pe sticlă și xilogravură — ale folcloristului Ion Mușlea. Studiile referitoare la N. Pauleti, G. Alexici și G. Pitiș au fost publicate ca introduceri la culegerile acestora ; celelalte lucrări ale lui au apărut în periodice. Sperăm că unirea lor în această ediție va aduce un real serviciu acelora care se interesează de studiul folclorului și al etnografiei românești.

Reproducerea textelor se face după exemplarele păstrate de Ion Mușlea, exemplare care conțin, în multe cazuri, corecturile pe care acesta le făcea lucrărilor sale după tipărire. La sfîrșitul fiecărui studiu am indicat anul în care a fost tipărit prima oară sau anul în care a fost elaborat — am dat această indicație și în cuprinsul studiului introductiv, după titlul fiecărei lucrări citate — pentru ca lectorul să poată ajunge ușor la *Bibliografie*, unde se dau indicațiile complete.

În primele sale lucrări, Ion Mușlea a reprodus citatele în ortografia originală ; în vremea din urmă a modernizat ortografia acestora. Noi am

uniformizat ortografia prin modernizare la lucrările dinainte de 1948, păstrînd totuşi particularităţile lexicale ale textelor citate. În studiile sale de început, Muşlea se referă la numele unor autori în viaţă, însoţindu-le de prescurtarea „d-l" ; noi am renunţat la ea, introducînd, unde a fost necesar, numele de botez al autorului respectiv, de ex., în loc de „d-l Bogdan-Duică", „Gh. Bogdan-Duică". Pentru localităţile citate în cuprinsul lucrărilor, am indicat, de cîte ori a fost cazul, împărţirea teritorial-administrativă actuală. Totodată am dat numele actual al unor instituţii, mai ales ale celor care şi-au schimbat denumirea în ultimul timp. Două lucrări *(La mort-mariage : une particularité du folklore balkanique* şi *Das Paradiesspiel bei den Rumänen)* au fost reproduse în franceză, respectiv germană, deoarece n-au putut fi găsite originalele româneşti ale lor. Pe de altă parte, am considerat că întrucît se referă la probleme de folclor comparat, ele vor putea fi mai uşor accesibile, în limbi de circulaţie universală, cercetătorului străin interesat.

Dorind să oferim publicului o ediţie cît mai reprezentativă pentru cel care a fost Ion Muşlea, ne-am străduit să cuprindem şi lucrările lui inedite. Dintre acestea, *Problema jocurilor noastre copilăreşti* şi *Tîrgurile de la Găina şi Călineasa în însemnările călătorilor, savanţilor şi literaţilor* nu erau definitivate pentru tipar. A fost nevoie să revizuim textul lor şi mai ales să punem la punct unele trimiteri bibliografice din subsol, care erau vagi sau lipseau cu totul. Nu putem avea însă certitudinea că am mers întotdeauna exact acolo unde intenţiona autorul. *Tîrgurile de la Găina şi Călineasa...* nu era considerată de Muşlea ca o cercetare dusă pînă la capăt. El dorea să-şi continue investigaţiile în domeniul folclorului, al dialectologiei etc. pentru a ajunge la explicări proprii. Noi am preluat ambele lucrări şi le-am cuprins la capitolul „Materiale etnografice", aşa cum se gîndea însuşi autorul.

Studiile consacrate lui N. Pauleti şi G. Alexici au fost publicate ca introduceri la ediţiile din culegerile acestor folclorişti şi nu aveau titlu[1] ; am fost obligaţi aşadar să le intitulăm noi. Aproximativ acelaşi lucru a fost nevoie să facem şi în cazul articolelor *Atanasie Marienescu* şi *Instrumentele muzicale ale poporului român,* care apăruseră ca recenzii la publicaţiile lui O. Bîrlea şi Tiberiu Alexandru. Acestea îşi justifică includerea în volum prin bogatele materiale necunoscute pe care le aduc. Ele sînt în acelaşi timp, modele de recenzii ştiinţifice.

Mai menţionăm că n-am reprodus *Anexele* studiului despre *Viaţa şi opera doctorului Vasilie Popp* (1928), deoarece nu se încadrau în profilul

[1] Menţionăm că aceste studii, ca şi cel despre G. Pitiş, se referă deseori la partea de *Texte,* respectiv la ediţiile apărute în 1962, 1966, 1968.

prezentei ediții. N-am publicat de asemenea, culegerile folclorice ale lui I. Mușlea (din Țara Oașului și Valea Gurghiului), întrucît sperăm că ele vor putea fi publicate într-un volum separat.

În afară de indicii de nume și materii, absolut indispensabili unor volume de felul acestuia, am întocmit *Bibliografia operei lui Ion Mușlea și a scrierilor despre aceasta*, precum și *Registrul corespondenței de specialitate primite de I. Mușlea*; cea din urmă ne dă indicații prețioase asupra unor folcloriști români și străini din perioada 1925—1966.

Nu putem încheia această *Notă asupra ediției* fără a aduce un omagiu postum regretatei Maria Mușlea, pentru concursul pe care ni l-a dat la stabilirea cuprinsului ediției; aducem vii mulțumiri lui Ion I. Mușlea, care a avut bunăvoința de a ne pune la dispoziție toate materialele rămase de pe urma folcloristului, ne-a procurat ilustrațiile necesare și a arătat un permanent interes pentru această lucrare. Călduroase mulțumiri aducem și lui Ioan Șerb, care ne-a îndemnat și încurajat la alcătuirea ediției.

I. T.

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

I. DIN ISTORIA FOLCLORISTICII ROMÂNEȘTI

BCUIAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SAMUIL MICU-CLAIN ŞI FOLCLORUL

— Cu prilejul aniversării a 150 de ani de la moartea lui —

Se împlinesc aproape 30 de ani de cînd ocupîndu-mă cu teza de doctorat în medicină a lui Vasilie Popp, închinată obiceiurilor de înmormîntare ale românilor, lucrare pentru care unul din principalii informatori fusese Petru Maior, scriam [1]: „e o latură a activităţii fruntaşului şcolii latiniste care nu ştim să fi fost relevată pînă acum... Maior nu s-a mărginit la ...sfaturi şi la trimiterea de materiale, ci... s-a şi pronunţat în unele cazuri despre obiceiurile noastre de la înmormîntare, dînd şi etimologia unor termeni tehnici". Dacă „anexa" scrisorii în care el însemnase obiceiurile de care „şi-a putut aminti" ar fi fost păstrată — fapt care, spre regretul nostru, nu s-a întîmplat — ne-am fi dat şi mai bine seama nu numai de „interesul pe care-l purta folclorului românesc", dar şi de felul în care considera manifestările lui [2].

Acum şase ani, istoricul D. Prodan a scos din uitare „Un manuscris al lui Gheorghe Şincai împotriva superstiţiilor" [3]. Deşi e vorba de o adaptare a unei cărţi germane pentru combaterea credinţelor deşarte, informaţiile despre folclorul românesc, ale celui de-al doilea fruntaş al şcolii ardelene, se văd lămurit. Se aminteşte în acel manuscris, atît de farmecele privitoare la „legarea" puştilor şi săbiilor, de „aruncarea cu ciurul" pentru a descoperi pe tîlhari sau de datul în bobi şi

[1] *Viaţa şi opera Doctorului Vasilie Popp (1789—1842).* Cluj, 1928, p. 125—126. Cf. şi p. 129, 133—134, 139—140.

[2] În tot cazul, Maior îi trimisese material considerabil, de vreme ce Popp îl citează de vreo 12 ori *(ibid.,* p. 126; cf. şi nota 2 de la p. 9).

[3] În „Studii şi cercetări ştiinţifice" I, 1950, Fasc. 2, p. 143—157.

de strigoi, de „vîntoasele cele cumplite“ [care] „de dracul se stîrnesc“ ; de zmei, „focuri nebune“, comori etc. [4]. E adevărat că Şincai dă unele obiceiuri în traducerea literală germană (aşa de ex. „foc de lipse“ nu e decît germ. „Notfeuer“, în loc de „foc viu“ cum i se spune curent în româneşte) ; dar găsim la el şi apropieri de credinţele romane, ca de ex. în cazul acelor „zeoae“ ale rîurilor „ce se numea de strămoşii noştri romani [i] cei bătrîni... nimfe“ [5].

S-ar crede că preocupările lui Samuil Micu-Clain, cel dintîi reprezentant al şcolii ardelene, s-au îndreptat mai puţin spre folclor. Totuşi, el e cel care s-a interesat chiar mai mult decît Maior şi Şincai de anumite manifestări folclorice ale poporului său şi cel care ne-a lăsat în manuscrisele sale date mai bogate despre unele obiceiuri şi originea lor [6].

Chiar în dicţionarul său [7], terminat în anul 1801, găsim mai multe noţiuni folclorice, explicate fie prin termenii respectivi din limbile latină, germană sau maghiară, fie prin definiţii în latineşte. Iată cîteva din cele mai interesante cazuri (în ordinea alfabetică şi reproduse întocmai) :

Arminden Arbor virens, quam Valachi die prima Mai ante domos solent infigere [8].

Baerdaeoassa [9] Maschara, Ludio. Empusa. Manduc[h]us. eine Popanze, ein Poppelmann.

[4] Cf. în general superstiţiile înşirate la p. 150 şi 153. Tot aici relevăm, în treacăt, că „închinătorii bozilor“ de la p. 150 nu trebuie explicaţi cu „clăi de fîn“, cum se întreabă comentatorul, ci cu „zei păgîni“ (cf. şi *Dicţionarul limbii române*, s. v.).

[5] *Ibid.*, p. 151.

[6] N-am uitat interesul deosebit al lui Ion Budai-Deleanu pentru folclor, evident în motivele prelucrate în epopeile sale şi mai ales în notele cu informaţii referitoare la viaţa populară. Dar pe Budai-Deleanu nu l-a interesat folclorul în sine, pentru valoarea lui documentară, ci din punct de vedere literar, el oferindu-i o sursă bogată de inspiraţie şi elemente literare autentic-naţionale pentru propria lui creaţie. De aceea, fără să trecem cu vederea preocuparea lui pentru folclor, credem că această problemă aparţine domeniului literaturii.

[7] Samuelis Klein, *Dictionarium valachico-latinum*. Bevezetö tanulmánnyal közzétesszi Gáldi László. Budapest, 1944, p. 255.

[8] Cf. şi mai jos, unde ne ocupăm de obiceiurile descrise sau amintite de Clain în manuscrisul „Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor“.

[9] Citeşte : „bîrdăhoasă“ (cf. *Dicţionarul limbii române*, s. v. „burduhos“).

Calushariu, Collisalius Saltator, quales apud Romanos erant Collisalii. A testének ritka hordásától hires oláh tántzos. *Kaluser* nevezetii eine berühmte Art walachischer Tänzer Kaluscheren genannt.

Catcaun, Calmucus vad ember, ember hussalelö, ein Kobold, ein Menschenfresser.

Colinda, Sunt Cantilenae, quas Valachi in festo nativitatis D[omi]ni Nostri Iesu Christi per domos solent cantare [10].

Sunzuene, Flores flavi coloris, ex. cuibus Valachi coronas in festo S. Ioannis Baptistae faciunt [11].

Turca (Tzurca), Mascara, quam juvenes Valachi in festis Natalis Domini Iesu Christi solent, facere.

Voea marini, V. Calcutara [12].

Alţi termeni folclorici de care se ocupă mai puţin sînt: *datina* („traditio, mos, consuetudino"), *deochiat* („fascinatus infascinatus"), *sholomonariu* („garabantziás Diák"), *smeu* („ignis fatuus"), *strigoiu* („sagus"), *strigoaie* („saga, strix"), *vraja* („varázslás") etc.

Traducerile şi explicaţiile date în alte limbi sînt juste. Dacă de ex., la „catcaun", prima explicaţie („Calmucus") ar putea surprinde, nu trebuie să uităm că şi în răspunsurile la Chestionarul Hasdeu (vol. XV, p. 416, nr. 205) căpcăunii sînt numiţi o dată „calmîci".

Aceste obiceiuri şi superstiţii îl preocupă constant pe Clain. La sfîrşitul dicţionarului din care le luăm [13], la „Adnotationes", el îşi însemnează: „Palilia quid sint? Mehes"; voia, probabil să treacă şi această sărbătoare între cuvintele glosate.

[10] Cuvîntul a fost tratat şi sub *colind, colindatoriu.*

[11] Cf. şi mai jos, unde ne ocupăm de obiceiurile descrise sau amintite de Clain în manuscrisul „Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor".

[12] Cuvînt explicat astfel: „Calcutara, Item Phroenesis. Morbus caducus. Nyomás. Item Bolond-hagymáz. Nyavallya törés. [Föbenkellés]. das Treten". Credem că cuvîntul a fost copiat greşit, în loc de [ne]voia Mărinii, sărbătoare băbească „ţinută pentru lovituri şi pocituri" (Cf. I. — A. Candrea, *Folclorul medical român comparat.* Bucureşti 1944, p. 212, nr. 16), deşi tot aşa figurează şi la Ioan Molnar-Piuariu, principalul colaborator al lui Clain la dicţionarul său (cf. Valeriu L. Bologa, *Terminologia medicală... a doctorului Ioan Piuariu...* în „Dacoromania", IV, 1924—1926, p. 391).

[13] Samuelis Klein, *Dictionarium...,* p. 458.

Cu cît mai interesante sînt însă pentru folclorul nostru cele 9 pagini (140—149) din lucrarea lui rămasă în manuscris: „Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor.“ [14]. Ea a fost scrisă, probabil în ultimii ani ai secolului XVIII-lea, poate chiar în 1800. Partea a patra e intitulată „Să arată cum că din Dachia de neam sînt [romanii] de la Roma.“

Reproducem [15] în întregime această parte, observînd că subtitlul de pe margo: „Aceea se adeverează din obiceauri“

[14] Manuscris în Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj, provenit din Biblioteca Episcopiei din Oradea, avînd acolo cota 163 b. Foaia de titlu şi primele 32 pagini lipsesc. Titlul l-am luat din copia lui „Ioan Popovici, dascăl“ făcută în anul 1800 (manuscris al Bibliotecii Filialei Cluj a Academiei R. S. România provenit din Biblioteca Centrală Blaj, avînd acolo cota 71, Fondul Cipariu). (C. şi Nicolae Comşa, *Manuscrisele româneşti din Biblioteca Centrală din Blaj.* Blaj, 1944, p. 75, nr. 71). La sfîrşitul celei de a doua pagini a acestei copii, găsim semnătura autografă a lui Clain. (Identificarea autorului copiei a fost făcută de către cercetătorul Theodor Pompiliu, de la Biblioteca Filialei Cluj, căruia-i exprimăm şi pe această cale călduroasele noastre mulţumiri, ca şi pentru ajutorul ce ne-a dat la descifrarea textului chirilic). — În copia lui Popovici, partea pe care o reproducem ocupă paginile 82—86. Manuscrisul original (Oradea), e broşat, cu cunoscutul scris mare al lui Clain; ici-colo are ştersături. Copia dascălului Popovici e un ms. legat jumătate în piele, cu scris frumos şi iniţiale roşii, dar cu mici omiteri sau adausuri, modificări sau greşeli. Iată cîteva din acestea: Popovici adaugă înaintea lui Traian: *Împăratul* (p. 82); înaintea lui Filip: *Apostolul* (p. 84); la propoziţia: „aşa fac românii cînd joacă“, el adaugă: *adecă strigă versuri* (p. 84). Copistul nu înţelege arhaicul cuvînt „băsnuia“ (poeticii lor... despre cîmpurile Elisiaceşti“) şi-l transcrie bănuia (p. 85). El omite cuvîntul „brăduleţi“ — numele unui fel de colaci care se dau la Sîn-Toader —, pe care, probabil, necunoscîndu-l, nu l-a înţeles. De asemenea nu reproduce textul celor trei trimiteri (note) ale lui Clain etc.

O altă copie se găseşte la Biblioteca Academiei R.S.R. din Bucureşti, cota 1307. Ea provine „din Biblioteca episcopului Dionisie de la Buzău (dăruită de Min. Cultelor 17.IX.1897)“ şi, după datele catalogului, ar fi fost făcută în anul 1801. Autorul copiei nu e cunoscut. La sfîrşitul introducerii, găsim, pe lîngă o semnătură indescifrabilă, şi data „14 februarie 1834) (şi pe coperte se află însemnări datate din anii 1827 şi 1828). Partea care se interesează, e trecută pe filele 56—59. Scrisul e îngrijit. Dar şi copia aceasta s-a făcut cu o oarecare neglijenţă. De remarcat că copistul transcrie în dialectul muntean; astfel: *rumînele*, în loc de „românele“; *vătaf*, în loc de „vătav“; *între*, în loc de „întră“; *căluşari*, în loc de „căluşeari“. Şi autorul ei scrie *bănuia*, pentru „băsnuia“ etc.

[15] Transcrierea textului s-a făcut după următoarele norme:

S-a respectat întru totul fonetismul textului original, punctuaţia şi unele aspecte gramaticale ca: inconsecvenţele în articulare, pluralul *nunte*

se referă, desigur, la titlul amintit mai sus al capitolului IV: „A doa să adeverează din obiceaiuri, cum că românii sînt rămăşiţele romanilor celor vechi de Traian în Dachia aşezaţi, cum învăţaţi oameni au luat seama [16] că ceale mulţe obiceaiuri ale românilor din Dachia sînt tocma acelea care, le-au avut romanii cei vechi din Italia. Pentru mai mare încredinţare puţinteale însemnăm aici: era la romanii cei vechi de la Roma în zioa cea dintîi a lui ianuarie sărbătoarea Iononii Dumnezeoaia nuntelor: întru aceastăşi zi la Sîntvăsii, românele noastre ţiind părintescul obiceai multe vrăji fac, ca să ştie, carea fată să va mărita, şi carele fecior să va însura întru acel an, şi cine cu cine să va căsători. Adecă în sărbătoarea nuntelor, de nunte cearcă.

Romanii cei vechi de la Roma săptămîna cea mai de pre urmă a Bahiferiilor, adecă cum zicem noi a cîşlegilor, sau a dulcelui Crăciunului, o chiema zilele nebunilor. Românii astăzi încă săptămîna cea mai de pre urmă a dulcelui Crăciunului o chiamă săptămîna nebunilor.

În luna lui februarie prăznuia romanii luarea lui Romulus întră Dumnezei, şi trimetea unii la alţii daruri. Tocma pre acea vreame rumânii la Sîntoader ţin sărbătoare, şi trimit unii la alţii colaci, şi brăduleţi, şi unii să prind fraţi.

Zioa cea dintîi a lui martie romanii o chiema zioa matronelor întru pomenirea, cînd muierile au făcut de s-au făcut pace întră romani, şi întră sabini. Tocma această zi românii o chiamă zioa babelor.

În luna lui februarie în 28 de zile avea romanii sărbătoarea Dumnezăizii fornicalia, carea şi fornax sau cuptoriu s-au zis, pentru că întră alte jertve ce făcea întru această zi, aprindea grîu cu paiele neîmblătite, şi jertvea. Pre această vreame la lăsaturile postului de Paşti românii fac hodaiţii cu paie,

pentru „nunţi“ şi acordurile verbale de la imperfect şi de la perfectul compus, de ex.: „Romanii cînd juca, striga în joc, şi cînta carmine, sau verşuri“; Traian Împărat în Dachia i-au aşezat“.

Am modernizat însă ortografia, păstrînd doar grafia lui Clain *nostri* pentru „noştri“ şi scriind numele proprii şi pe cele ale sărbătorilor religioase cu majuscule.

[15] Laonicus Chalcocondiles libro: II sive historia. Anton del Chiaro in libro cui titulus: Revolutione di Valachia parte I [Nota lui S. Clain].

şi le aprind cu care urmează, şi închipuiesc paiele ceale cu grîu aprinse ale romanilor [17].

Romanii în 28 a lui aprilie ţinea sărbătoarea florilor, cam pe acea vreame rumânii dumineca stîlpărilor norodul o chiamă dumineca floriilor.

În zioa cea dintîi a lui mai romanii ţinea festum umbraculorum, adecă sărbătoarea umbrelor făcîndu-şi din frunzari umbrare înaintea caselor. Aşa fac astăzi românii, aduc armindeni frunzari ver[z]i şi pun înaintea căşilor, şi ţin sărbătoare, măcarcă din rînduiala besericească nu iaste sărbătoare. Ţinea romanii Sementinas ferias, ca piatra să nu le bată holdele: pentru aceeaşi pricină, ţin şi romanii [18] joile din Paşti, pînă cînd văd claie de grîu pe cîmp, carea iaste semn că acum piatra nu va strica grîul.

În 24 de zile a lui iunie la romani era sărbătoarea norocului fortis fortune [19] şi a doa zi a corăbiilor încununate. Într-aceeaşi zi românii fac cununi din flori de sîntzuane [20], pentru sărbătoarea sfîntului Ioan aşa chemînd aceale flori, ca cum ai zice ale sfîntului Ioan, fac cununi, şi le aruncă pe case, şi de acolo vreau să ştie norocul, adecă, de nu cade cununa jos, acela, cui au fost numită [21] cununa, bun noroc va avea, că nu va muri întru acel an.

Ţinea romanii sărbătorile, care le chiema Lupercalia, ca să nu le mînce lupii oile. Ţin şi românii la lăsatul postului Crăciunului o săptămînă, de nu taie cu foarfecile, ca să nu le mînce lupii oile, aceste zile fiindcă la mijlocul lor iaste sărbătoarea sfîntului Filip, acum creştinii le chiamă Filipi.

În 24, şi 25 a lui dechemvrie făcea romanii jocul tinerilor, Ludos Iuvenales: aşa fac feciorii, şi featele românilor noştri

[17] E interesant că şi un folclorist de mai tîrziu, Gr. Sima a lui Ioan, cunoscut mai ales prin culegerile-i de poveşti, se întreba (în „Foişoara" — Sibiu, I, 1886, p. 77), dacă aprinderea hodaiţelor „să nu fie oare... o scumpă amintire din trecutul îndepărtat... sărbătoarea zeiţei Fornax"...?

[18] Greşit, în loc de românii...

[19] Sic.

[20] Grafia nesigură — poate „sîntjuane"!

[21] Destinată. Exact acelaşi termen se păstrează, chiar în legătură cu cununile de Sînziene, şi la Orlat — Sibiu, sat foarte apropiat de acela în care s-a născut Clain: *„numind* pentru fiecare membru din familie cîte o cunună..." Răspunsurile la Chestionarul Hasdeu, vol. XVII, p. 116, nr. 32).

în 25 de zile ale lui dechemvrie în sărbătorile Crăciunului îşi cumpără vin, şi bucate, îşi [22] adună, şi fac jocuri.

De la calendele romanilor se trag colindele românilor. Romanii cînd juca, striga în joc, şi cînta carmine, sau verşuri [23] : aşa fac şi românii, cînd joacă.

Era la romani joc, care-l făcea în luna mai, cînd întru cinstea lui Romulus ţinea Parentalia, sărbătoarea jucătorilor. Aceşti jucători, pentru că în Dealul Cvirinal avea Sacrariumul său, adecă besearica sa, latineşte să zicea Colisalii, ca cum ai zice jucătorii dealului. Avea acestea mai mare jucătoriu, după carele-l chiema vates. Juca îmbrăcaţi în haină pestriţă roşie, încinşi cu brîne de ţinte, şi în mîni ţiind hasta, sau sulita, şi în cap avînd galer [24], şi cucimă [25], şi cînd juca cînta carmine, adecă striga verşuri, strigături. Acestea astăzi la românii noştri sînt călueşearii, carii pre acea vreame a anului, în sărbătorile Rusalilor, de vreame ce creştini nu pot să ţie sărbătoarea lui Romulus, umblă prin sate jucînd. Să zic călueşiari, ca cum ai zice colisalii, pentru că românii unde iaste în limba latinească l singur întră doao glasnice îl mută în r aşa zic : scara, soare, în loc scala, sole : aşa şi aici colisalii zic colişiarii, şi călueşearii. Cel ce era la romani vates, la românii noştri iaste vătav, şi acestea să încing cu brîne de ţinte, şi cu năfrămi să împodobesc, ca să aseamene hainele ceale pestriţe ale romanilor. În loc de hastă ţin în mîni bîte.

Feciorii romanilor de la anul 17 în sus purta chimeaşe, care avea sinul [26] chindisit cu roşu, şi la grumazi baieri cu ciucuri : aşa poartă şi feciorii cei juni ai românilor.

Opinci cu cureale la picioare legate purta romanii, cei ce era în dregătorie punea tureac din sus de opincă împrejurul piciorului, preste care înfăşura curealele : aşa fac şi românii noştri.

[22] Se (?).

[23] Nota lui Clain. În dreptul ei nu găsim însă nimic pe pagina 149, unde face trimiterile pentru notele 1 şi 3. Faptul e cu atît mai regretabil, cu cît e foarte probabil că în ea Clain intenţiona să dea cîteva exemple de strigături — poate cele mai vechi strigături româneşti ! Dovada că el cunoştea existenţa şi numele lor reiese şi din cele ce spunea mai jos şi anume : Collisalli romani... „cînta carmine, adecă verşuri, *strigături*" (sublinierea noastră !)

[24] Sic, în loc de galea — cască, coif ?

[25] Cuşmă, căciulă.

[26] Sic.

Obiceai era la romani de lua simbur [27] de măr întră vîrfurile a doao deagete, şi strîngînd simburele [27] cu vîrfurile deagetelor, puşca cătră fundul păharului, şi dintru aceasta prorocea de dragostele sale : asemenea fac şi românii pînă astăzi, puşcă, cum am zis cu simbure [27] de mă[r], şi încătro sare simburele [27], zic că dintr-acolo-ş va luoa muiare.

Ci şi întră ţeremoniile nuntelor romanilor celor vechi de la Roma, şi întră [ale] celor de acum din Dachia, mare unire iaste : Fratele de mire, şi de mireasă, ce iaste altă, fără numai feciorii, carii la romani să zicea patrinii, sau matrinii mirelui. Cu steaguri ducea romanii pre mireasă la casa mirelui, cum şi acum fac românii noştri. Romanii neveastii ceii noao da cheile, prin care lucru însemna, cum că să încumeate, şi să încreade grija şi paza căsii. Aşa şi la românii noştri neveastii se dă punga şi cheile, care apoi de brîu le poartă, cum fieştecine poate vedea.

Romanii puneau la mort un ban, ca să poată plăti cînd va treace la cîmpurile Elisiaceşti, după cum băsnuia poeticii lor : aşa pun şi românii noştri încă şi acum în multe locuri, un ban în mîna mortului. Patru oameni ducea pre mort la groapă, şi era tomnite muieri, care să plîngă pre mort : rudeniile, şi slujile ceale de casă petrecea pre mort cu capul gol, după ce-l băga în groapă, rudele, şi priatenii arunca ţărînă preste mort, după îngropăciune să punea ospăţ, care să zicea a morţilor. Pre mort, cît murea, îl spăla cu apă caldă : tocmai aceastea fac şi românii noştri cei din Dachia.

Zilele cum le numea romanii cei vechi, aşa le numesc şi astăzi românii cei din Dachia. Şi obiceaiul că muierile românilor, vinerea nu torc, şi nu coasă, au nu vine de la cinstea, carea muierile romanilor o făcea Vinerii Dumnezăoaei.

Aceastea sînt puţine obiceaiuri, care le-am pus numai pentru arătarea, cum că românii cei ce sînt astăzi în Dachia, sînt din romanii cei vechi de la Roma, pre carii Traian Impărat în Dachia i-au aşezat, a cărora obiceaiuri, ca o moşie părintească, împreună cu leagea creştinească le ţin românii cei proşti în Dachia, că cei ce să ţin mai scuturaţi, şi deasupra prostiei mult s-au dat după obiceaiurile neamurilor, care stăpînesc acum Dachia" [28].

[27] Sic.

[28] *De rititibus Romanorum inter alios A. G. H. Nieuport* (Nota 3 a lui Clain).

*

Acesta e materialul de obiceiuri românești alese de Clain din mulțimea obiceiurilor pe care le cunoștea din copilărie și de mai tîrziu, pentru a le compara cu acelea ale „strămoșilor romani" și a dovedi astfel originea latină a românilor din Dacia.

Nu e cazul să mai subliniem valoarea lor. Dar anumite precizări sînt, poate, utile.

Mai întîi — o încadrare. Desigur, Clain nu este primul învățat care s-a interesat de obiceiurile poporului nostru. Am văzut că el însuși citează, într-o notă, cartea lui Del Chiaro, autorul celei dintîi lucrări tipărite (1718), în care sînt amintite aspecte mai numeroase ale folclorului românilor din Muntenia. Și Dimitrie Cantemir s-a ocupat, mai de aproape, de obiceiurile, de ființele demonice și de superstițiile poporului din Moldova. Lucrarea lui, care vede lumina tiparului abia în 1769, trebuie să fi fost cunoscută de Clain [29].

Obiceiurile și credințele vechi ale poporului român din Ardeal n-au fost însă atestate de cercetători laici, ci de către slujitori ai bisericii [30]. Ei nu se ocupă de ele din interes științific sau din pură curiozitate, ca un Del Chiaro sau un Cantemir, ci ca să ia atitudine împotriva obiceiurilor și superstițiilor care contraveneau orînduielilor bisericești.

Cel dintîi dintre ierarhii ardeleni care amintește de un număr mai mare de obiceiuri și superstiții, e mitropolitul Sava Brancovici. În anul 1675 el se ridică împotriva „popilor" care „se fac vornici la nunți... vrăjitori și măscărici", împotriva credincioșilor care „țin bobonoșaguri", „fac molitve pe dobitoace... țin vrăji, sărbătorile drăcești, marța și miercurea etc." [31].

[29] În treacăt e amintită și în *Historia Daco-Romanorum*... „Foaia pentru minte", 1862, p. 90.

[30] Să nu uităm că, după Nicolae Iorga și Romulus Vuia *(Originea jocului de călușari*, în „Dacoromania II — 1921/1922, n. 215, nota 1), chiar și însemnările folclorice — între ele și problema călușari, colisalii — ale lui Sulzer (*Geschichte der transalpinischen Daciens* — Viena, 1781, p. 405—414) se datoresc, după însăși mărturisirea învățatului austriac, „unui membru al școlii ardelene, care nu poate fi decît Petru Maior".

[31] Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal*... I, p. 233—234.

Cîţiva ani mai tîrziu, aceste măsuri împotriva vrăjilor, superstiţiilor şi obiceiurilor apar şi într-un catehism tipărit [32]. E vorba aici de tot felul de „farmece, descîntece şi alte boboane", de „slovele" care fac, „să nu-i poată prinde arma" pe oameni sau care „vindecă pe bolnavul din nevoie" : de datul în bobi, de vrăjirea cu „ciure sau sîte", cu ajutorul cărora pot fi găsiţi hoţii [33], de vrăjile de dragoste ale feciorilor şi fetelor etc.

Tot acţiunii de condamnare a unor credinţe şi vrăji, datorim materialul folcloric mult mai bogat din instrucţiunile date, o jumătate de veac mai tîrziu, de episcopul Petru Pavel Aron, care a păstorit la Blaj între anii 1751—1764. Avînd în vedere că această interesantă consemnare de obiceiuri şi superstiţii ale românilor ardeleni stă îngropată într-un studiu de istoria bisericii [34], folosim acest prilej binevenit, cînd se vorbeşte de vechile datini ardeleneşti, spre a le da în notă [35] şi a le pune astfel la dispoziţia folcloriştilor care încă nu le cunosc.

[32] *Pănea Pruncilor*, Bălgrad, 1702, p. 68—69 şi 74.

[33] Am văzut mai sus că pe acestea le amintea şi Şincai.

[34] Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*... Blaj, 1902, p. 387—388.

[35] „Pe cum combătea credinţa deşeartă, tot aşa zbiciuia episcopul Aron şi obiceiurile păcătoase şi păgîneşti ale timpului său înrădăcinate în viaţa poporului român : «Or avea grijă preoţii, şi or porunci poporenilor să se păzească de tot felul de nelegiuiri : vrăjitorii, descîntătorie : fermecătorie : vărsări de ceară : de baiere, sau advare de farmece : sîmvăsii : focuri vii, săriri peste foc, trageri în apă a doua zi de paşti, colinde urîte din noaptea Crăciunului, pentru carele mulţi şi de sfînta liturghie cu păcate de moarte atunci rămîn : de nişte mese a nu ştiu ce Doamne : de nedeile cele cu băuturi şi cu jocuri, precum şi de ieşirea cu crucea într-acelaşi chip, la între hotară : de gîlcevi la vovedenie, adică noaptea la oameni morţi, cînd se adună, să nu gîlcevească, cu lopeţi pe spate să nu lovească : ci pentru sufletul a celui răposat, şi pentru ale sale păcate lui Dumnezeu să se roage : de plugul cel negru în vreme de ciumă... Aşişderea cu de-a dinsul se vor sîrgui a-i conteni de alt iarăşi diavolesc obicei, pe carii îndrăznesc a dezgropa morţii, şi aşa ticăloşi îşi arvunează afurisania, şi, de nu se vor pocăi, muncile de veci... Aşişderea mare grijă or avea preoţi şi protopopi la ziua învierii Domnului a vesti, şi a învăţa norodul, ca să nu se lase a se înşela cu diavolul... cît nebăgînd în seamă de dumnezeiasca şi bisericeasca poruncă : ca să se ispoveduiască tot omul, şi să se cuminece încai la Paşti, se îndestulează a mînca nu ştim ce fel de Paşti, încă unii nişte răsunoi purtînd în glugi le vînd, alţii le cumpără nelegiuiţi... Iară pe alţii pînă într-atîta îi orbeşte... hrănindu-i cu muguri ca caprele în loc de Paşti..." (Am modernizat ortografia).

Baza cercetării vechilor obiceiuri ale poporului român din Ardeal o va constitui deci, de o parte: circulara episcopului care a fost primul sprijinitor al lui Clain [36], pe de altă parte: paginile din „Scurtă cunoştinţă de istoria românilor" a învăţatului de la Blaj. Într-adevăr, aceste două lucrări se completează una pe alta, cu material din aceeaşi regiune şi din aceeaşi epocă (anii din jurul lui 1750).

Dar ce deosebire în felul care îl tratează cei doi! Episcopul condamnă cu asprime vechile obiceiuri, pe cînd Clain nu manifestă nici o pornire împotriva lor. O singură dată, cînd e vorba de „armindeni", spune nu numai că se pun frunzari la case, dar că se ţine şi „sărbătoare, măcar că din rînduiala bisericească nu iaste sărbătoare". El, care participase, în anul 1773, la consfătuirea convocată de împărăteasa Maria Terezia pentru reducerea sărbătorilor [37], nu ridică nici un protest, ci doar înregistrează.

Această deosebire de atitudine se explică prin scopul urmărit de cei doi. Pe cînd Petru Pavel Aron vorbeşte ca om al bisericii, Clain argumentează ca un om de ştiinţă, preocupat să demonstreze o idee istorică.

Călcînd pe urmele unor „oameni învăţaţi"; străini, ca Laonikos Chalkondyles şi Del Chiaro, dar şi români, ca Miron Costin [38], care pretindea „să se cunoască neamul *cu obiceiurile* că au ieşit de la Rîm", ni se pare cu totul firesc ca şi Clain să fi căutat un argument în marea asemănare a unora din obiceiurile poporului său cu acelea ale romanilor. El cunoştea datinele şi credinţele ţăranilor noştri atît din satul natal (Sadu, lîngă Sibiu), cît şi de la Blaj şi din vizitaţiile canonice făcute împreună cu episcopul Grigore Maior, pe care-l însoţise [39] pe Cîmpia Ardealului şi prin ţinutul Crasnei. Pentru dovedirea originii romane a poporului său, Clain a trecut în revistă toate obiceiurile pe care le-a observat, le-a auzit sau le avea în minte. El nu s-a oprit însă decît la acele a căror romanitate i se părea mai uşor de susţinut.

Deşi problema aceasta nu formează obiectul articolului nostru, remarcăm în treacăt că, din obiceiurile româneşti ci-

[36] Gáldi, *op. cit.*, p. 16, nota 68.
[37] Cipariu, *Acte şi fragmente...* Blaj. 1855, p. 127.
[38] În a doua şedere a sa la Viena, Clain a „prelucrat Cronica" acestuia (Cf. Gáldi, *op. cit.*, p. 10).
[39] Idem, *ibid.*

tate de Clain, cele cu mai multe şanse de a reprezenta o filieră romană sînt doar zilele Filipilor cele rele de lup (din „Lupercalia“ [40]) şi opreliştile pentru cusut şi tors în ziua de vineri — ziua Venerii [41].

Celelalte paralele cu sărbătorile romane sînt, în general, transmiteri de la popor la popor sau cazuri de poligeneză. Clain a făcut apropieri forţate sau naive, explicabile pentru acea epocă şi pentru entuziasmul cu care fruntaşul şcolii ardelene căuta cu orice preţ argumente pentru originea noastră. Aşa trebuie să considerăm de ex. căluşerii (din „colisalii“), ziua babelor (din ziua „matronelor“), aruncarea cununilor de sînziene pe casă (explicată prin sărbătoarea încununării corăbiilor) sau darurile de la Sîn-Toader (asemănate cu cele obişnuite la romani la „luarea lui Romulus între zei“). La fel trebuie socotite şi unele obiceiuri de la nuntă şi înmormîntare.

Dar pentru noi, valoarea notelor lui Clain despre viaţa populară, nu constă în paralela cu unele obiceiuri sau sărbători ale romanilor, ci în faptul că ele reprezintă consemnarea, pentru întîia oară, a unor vechi şi interesante motive, precum şi a unor precizări preţioase, în legătură cu ele. Aşa sînt :

a) Zilele nebunilor

b) Obiceiurile înfrăţirii de la Sîn-Toader

[40] Cf. şi I.-A. Candrea (*Iarba fiarelor*, Bucureşti, 1928, p. 136) : „Filipii sînt reminiscenţe preţioase din viaţa păstorească a romanilor care serbau la mijlocul lui februarie Lupercaliile pentru ferirea oilor de rapacitatea lupului“. — În ce priveşte originea romană a altor credinţe şi obiceiuri, tot I.-A. Candrea — de a cărui probitate şi seriozitate ştiinţifică nu se îndoieşte nimeni — mai relevă două cazuri. Vorbind despre credinţa că femeia care merge torcînd pe drum sau la muncitorii de pe cîmp, cobeşte a rău, credinţă întîlnită la noi, la Pliniu şi la populaţia din Abruzzi, el scrie (*op. cit.*, p. 14) : ...„În orice caz nu se poate spune despre credinţa de mai sus că s-a născut independent la romani şi la români. Ce legătură firească poate exista între furcă şi roadele de pe cîmp, încît în mintea simplistă a poporului să fi încolţit, de o parte şi alta în mod spontan, exact aceeaşi credinţă ?... Urmează deci că o credinţă de felul acesta nu este şi nu poate fi decît o moştenire directă, foarte preţioasă, din comoara de credinţe a vechilor romani, transmisă nealterată în decursul veacurilor, din tată în fiu, populaţiunii... de pe malurile Dunării“. Vorbind apoi (p. 15) de altă superstiţie — agonia grea a celui ce a pus cîndva un jug de boi pe foc, superstiţie pe care iarăşi n-a găsit-o decît la români, auvergnaţi, abruzzesi, şi sicilieni — susţine, fără s-o fi găsit atestată la vreun scriitor latin, că „e firesc să presupunem că ne-a fost transmisă de romani“.

[41] Cf. şi I.-A. Candrea, *op. cit.*, p. 18.

c) Aprinderea „hodaițelor"
d) Ținerea joilor de după Paști [42]
e) Ținerea Filipilor [43]

f) Intrunirea și petrecerea feciorilor și fetelor la Crăciun, cu vin și „bucate"

g) Cultul „vinerii Dumnezăoaiei"

h) Practica [44], dispărută poate de mult, a împușcării de către tineri cu sîmburi de măr într-un pahar, pentru a afla în ce parte se vor căsători.

O altă valoare, și poate cea mai mare, a însemnărilor folclorice ale lui Clain constă în faptul că ele au deschis noi perspective în viața culturală a românilor ardeleni, întrucît le-a atras atenția asupra importanței și semnificației obiceiurilor poporului și a culegerii lor.

Se va spune însă : cum li se poate atribui această valoare, dacă ele au rămas îngropate în manuscrisul lui Clain ? Lucrurile au luat însă o dezvoltare neașteptată și anume : partea manuscrisului care se ocupă cu obiceiurile a avut o considerabilă și interesantă circulație. Am văzut mai sus că o copie făcuse, încă pe cînd mai trăia Clain, dascălul Nicolae Popovici, iar a doua, un cărturar muntean, pe care nu l-am putut identifica. Alte copii s-au făcut, aproape sigur, mai tîrziu și nu ne îndoim că vor fi descoperite cu timpul. Mai mult : părți din paginile închinate de Clain obiceiurilor au ajuns chiar să fie publicate în ajunul revoluției de la 1848.

Într-adevăr, „Calendariul" pe anul 1846, editat de Closius, la Sibiu, are, între alte articole — toate nesemnate — și unul intitulat : „Despre unele obiceiuri vechi ale româ-

[42] Aici trebuie să subliniem că Samuil Clain notează un amănunt care nu se mai cunoaște de mult, anume că se țin atîtea joi „pînă cînd văd claie de grîu pe cîmp".

[43] Și aici e cazul să relevăm amănuntul dat de Clain : „li se zice Filipi, fiindcă la mijlocul acelor zile iaste sărbătoarea sfîntului Filip".

[44] În tot cazul, noi nu cunoaștem o practică asemănătoare la români. E probabil că ea a existat și s-a pierdut sau n-a fost consemnată de nici un culegător. Clain n-a avut de ce să invente, după cum nu a inventat nici celelalte obiceiuri, care toate sînt atestate. De altfel, rolul sîmburilor de măr în oracolele de dragoste e cunoscut și în folclorul german (Cf. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, VII, p. 409, VIII, p. 1488), nu însă în felul descris de Clain : „pușcarea cu vîrfurile degetelor în pahar".

nilor“ [45]. În calendarul pe anul 1847, găsim un alt articol: „Despre serbările vechilor romani obicinuite şi între românii de astăzi“. În acesta sînt înşirate 10 din cele vreo 22 obiceiuri amintite de Clain. În prezentarea lor, regăsim numeroase propoziţii şi forme identice de exprimare, din care se vede clar că autorul articolului le-a luat din manuscrisul lui Clain [46].

Desigur, în articolul din Calendar e amplificată descrierea unor obiceiuri, autorul bazîndu-se pe ce s-a scris sau s-a publicat între timp sau pe cunoştinţele lui personale. De asemenea, el omite reproducerea unora din termenii latini. Cine era acest anonim, nu putem lămuri deocamdată: presupunem că Cipariu, fostul proprietar al manuscrisului lui Clain, copiat de dascălul Popovici şi păstrat în Biblioteca

[45] Aici se dă o disertaţie mai lungă despre jocul căluşarilor. E o „urmare din anul trecut“, volum pe care nu l-am putut vedea. În acelaşi Calendar, pe anul 1848, găsim articolul: „Despre oarecare obiceiuri observate (păzite) la însurăciunea romanilor, obicinuite şi între românii mai cu seamă din Ardeal“. Iar în calendarul pe anul 1849, articolul: „Despre unele obiceiuri observate (ţinute) la îngropăciunea romanilor, păstrate pînă în ziua de astăzi şi la români“. Pentru Calendarul amintit, acestea au fost luate aproape în întregime de la D. Bojinca, *Anticele romanilor*, Buda, 1832, partea I, p. 201—215; partea II, p. 207—220. Pentru însemnările lui Bojinca în cercetarea folclorului românesc, cf. şi Ion Breazu, *Folclorul revistelor „Familia“ şi „Şezătoarea“*. Sibiu, 1945, p. V—VI şi pas.

[46] Iată numai cîteva exemple:

În manuscrisul lui Clain

„Era la Romanii cei vechi de la Roma *în zioa cea dintîi a lui ianuarie sărbătoarea Iononii Dumnezeoaia nuntelor...*“ (p. 141).

„Tocma această zi românii o cheamă zioa babelor“ (p. 143).

„...pun ...armindeni ...şi ţin sărbătoare“, măcar că din rînduiala besericească nu iaste sărbătoare“ (p. 143).

„...Fac cununi şi le aruncă pe case... acela cui a fost numită cununa“...

În calendar

„În ziua cea dintîi a lui ianuarie romanii să obicinuia a ţine *sărbătoarea Iunonii Dumnezeiţei nuntelor...*“

„Tocma această zi românii o chiamă ziua babelor“.

„...pun armindeni ...şi *ţin sărbătoare măcar că din rînduiala besericească nu e sărbătoare*“.

„...Fac cununi de flori şi le aruncă pe casă... acela, cui a fost numită cununa“...

Blajului [47]. Sau mai degrabă, Damaschin Bojinca, din „Anticele" căruia calendarele sibiene pentru anii 1848—1849 reproduseseră o serie de paralele între obiceiurile romane și cele românești de la nuntă și înmormîntare ?

Dacă compararea obiceiurilor noastre cu cele romane constituie un specific al epocii, folclorul nostru a avut însă un real folos din acest paralelism încercat de Clain, cum am mai spus : el a determinat interesul pentru manifestările populare, îndemnul — indirect — la culegerea și chiar la completarea descrierii unor obiceiuri, așa cum se constată din Calendarul pe 1847 [48]. Preocupările folclorice ale lui Damaschin Bojinca, Simion Mangiuca, Atanasie Marienescu și ale altora, mai vechi sau mai noi decît ei, se datoresc, în mare parte, fruntașului școlii ardelene. Unii, de mai tîrziu, influențați doar de calendarul sibian, poate că au lucrat chiar fără să mai știe că apropierea între obiceiurile românești și cele romane a fost făcută întîi de Clain !

Privită din acest punct de vedere, teza lui Clain, dovedirea originii romane și prin obiceiurile poporului nostru, deși a fost reluată de urmași, în acea formă de latinism exagerat, a avut totuși o acțiune binefăcătoare asupra dezvoltării folclorului românesc în Ardeal. Ei îi datorăm în parte, progresul considerabil realizat în adunarea și în consemnarea unor informații care altfel ar fi rămas pierdute pentru noi.

*

La comemorarea a 150 de ani de la moartea lui Samuil Micu-Clain, ne bucurăm că în opera lui atît de valoroasă și multilaterală, am putut găsi și material folcloric — chiar

[47] O dovadă că autorul articolului din Calendar a urmat copia de la Blaj și nu originalul lui Clain, e amănuntul că „brăduleții", obișnuiți la înfrățirile de la Sîn-Toader, nu sînt amintiți nici în Calendar, așa precum lipsesc și în copia dascălului Popovici.

[48] Amintim cîteva completări de acest fel apărute acolo : la „Zilele nebunilor" se adaugă și numele latinesc („stultorum feriae") ; dimpotrivă, la „Lupercalia" se trece și numele românesc care lipsea : „sărbătoarea lupilor", amintindu-se și ordinea zilelor înainte și după Filipi. O completare prețioasă a Calendarului e și precizarea în legătură cu adunarea feciorilor și fetelor la Crăciun : „cînd se împreună cei de o vîrstă mai mulți laolaltă". Calendarul corectează și numele zilei armindenilor în „sărbătoarea umbrărilor" (Clain scrisese greșit : „umbrelor").

mai numeros şi mai interesant decît la ceilalţi fruntaşi ai şcolii ardelene. Materialul inedit şi felul în care l-a tratat Clain, n-a fost relevat, pînă acum, de nici un cercetător. Bogăţia obiceiurilor adunate de el dovedeşte că a fost foarte atent la manifestările poporului pe care ţinea atît de mult să-l ridice.

Numele lui Clain va fi legat, de acum înainte, nu numai de studiile despre limba şi istoria poporului său, ci şi de cele privitoare la folclorul lui.

1956

BCUIASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

VIAȚA ȘI OPERA DOCTORULUI VASILIE POPP
(1789—1842)

„Pentru Dumnezeu, dar biografia lui Petru Maior, Șincai, Klain și încă a unora nimeni n-are rîvnă din vieţuitori să o lucreze?
Bariţiu, *„Foaie pentru minte"*, 1839, p. 97.

Sîntem încă departe de a cunoaște amănunţit opera și, mai ales, viaţa învăţaţilor și literaţilor noștri din întîiele decenii ale secolului trecut. Asupra celor care au avut un rol cultural deosebit de important în această epocă de scuturare de ceea ce era străin în școala noastră, de emancipare și de iniţiativă, ni s-au dat în sfîrșit, după război abia, monografii bune: asupra lui Gheorghe Lazăr și Gheorghe Asachi. Cei care au avut un rol mai puţin preponderant, cu toate că au lăsat o groasă dîră de lumină în urma lor, cu toate că sînt pentru noi românii deschizători de drumuri și iniţiatori în domenii multiple, sînt departe de a fi cunoscuţi cum se cuvine.

Unul dintre aceștia e doctorul Vasilie Popp. Un deschizător de drumuri în trei direcţii așa de deosebite: bibliograf, autor medical și folclorist. El e cunoscut mai ales pentru întîiul titlu ce-i atribuim aici, prin „Disertaţia asupra tipografiilor românești" (1838). Cu lucrarea „Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna" (1821), „prima lucrare ştiinţifică scrisă de un medic român din Ardeal în limba maternă", își propune să se ocupe amănunţit doctorul

V. Bologa, care ne-a dat prețioasa „Contribuție la istoria medicinei din Ardeal“ [1]. Ca folclorist, Popp e complet necunoscut. E o lacună, pe care vom încerca să o umplem în acest studiu, cu atît mai mult cu cît importanța sa ca folclorist iese din domeniul național.

Înainte de a trece la această latură a operei lui Vasilie Popp, să ne oprim întîi la viața sa. Ca și opera, ea e foarte puțin cunoscută, deși amîndouă sînt tot atît de variate și de interesante. O seamă de broșuri latinești ale lui, n-au fost cunoscute pînă acum nici măcar cu numele. La fel s-a întîmplat cu un manuscris important din mai multe puncte de vedere. Le vom încadra în biografia sa, pe care vom căuta să o dezvoltăm în cele următoare.

Date prea multe asupra vieții lui nu avem [2]. Cele mai numeroase știri le găsim într-un articol-necrolog al lui Gheorghe Barițiu [3] publicat un sfert de veac după moartea lui Popp. Barițiu îi fusese bun prieten, cum vom vedea mai încolo, și cei doi bărbați purtaseră o corespondență asiduă; părți din ea ni se dau chiar în articolul amintit. Înainte de data așezării lui Popp la Brașov, Barițiu nu știe însă aproape nimic despre el. Alte cîteva informații despre doctorul Popp găsim în istoria „Seminarului Veniamin“ de la Iași. Unele perioade ale vieții sale sînt însă complet necunoscute; așa se și explică supozițiile greșite asupra originii și anilor lui de școală [4].

„Păcat că nu putem ști mai multe despre acest fruntaș printre întîii cărturari români cu diplome înalte ai românilor din Ardeal“, zicea d-l Iorga. Ne bucurăm că cercetările făcute

[1] Cluj, 1927, p. 30.

[2] În *Serbarea școlară de la Iași* (Iași, 1885, p. 240, notă), regretatul Xenopol mărturisește că „asupra lui Vasile Pop n-am putut dobîndi nici o informațiune.“

[3] *Dr. Vasilie Popu*, în „Transilvania“, 1 (1868), p. 129—135, 161—167.

[4] N. Iorga (*Istoria literaturii în secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 23) îl credea brașovean „desigur fiu de negustor“. G. Bogdan-Duică (*Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 13, nota 3), găsind în broșura despre examenele de la gimnaziul piarist din Sibiu din anul 1802, un român cu numele Vasile (Basilius) Popp, ne spune: „Vasile Popp este Dr. V. Popp, autorul cunoscutei prefețe la Psaltirea lui Pralea și al Disertației despre tipografiile românești“, și că el era blăjean. După cum vom vedea îndată, Popp nu era nici brașovean nici blăjean, nici nu avusese ce să caute la liceul din Sibiu.

de noi ne permit să umplem un gol în istoria literaturii noastre şi să aruncăm puţină lumină asupra unuia din cei mai învăţaţi, mai capabili şi mai însufleţiţi români ai timpului.

*

După moartea lui Popp, Bariţiu cere informaţii — desigur în vederea articolului-necrolog ce voia să scrie — tovarăşilor de tinereţe ai doctorului Popp asupra datei şi locului naşterii lui. Află astfel că s-ar fi născut în martie 1787. Socotind însă după registrul de clasificaţie al Liceului catolic din Cluj, unde în 1808 Popp e arătat ca având 19 ani, el trebuie să se fi născut în 1789. Bariţiu dă ca loc al naşterii : „comuna Timitelnicu pe Cîmpia", pe care trebuie să o citim Chimitelnicul de Cîmpie (Mezőkeménytelke), astăzi numită Cipăieni, din judeţul Turda (comună situată la o distanţă aproape egală de Cluj şi Tîrgu-Mureş). Asupra locului naşterii nu încape nici o îndoială [5]. Îl găsim indicat şi în registrele liceului din Cluj ; Popp însuşi, în două din elegiile sale latineşti, tipărite la Viena în 1813 şi 1814, indică sub numele său : „Transilvanus Mezö-Keménytelkiensis". Din prefaţa Disertaţiei sale asupra înmormîntării la români (1817) mai aflăm că „s-a născut din tată şi din strămoşi slujitori la altarul Domnului".

Bariţiu însemnează, vag, că Popp „învеţiease mai multu în Clusiu". Cercetările noastre ne permit oarecari preciziuni : o notă (b) de pe pagina 14 a elegiei sale latineşti scrisă în cinstea medicinei (Viena 1813), ne indică locul unde Popp şi-a început studiile : ...„civitas Agropolis : ubi Poeta anno 1801 studiis initium fecit, et Humanioribus, ut ajunt, operam navavit, quibus Claudiopoli a. 1810 coronidem imposuit" [6].

[5] Bătrînul preot din Cipăieni-Chimitelnic, Harşian, ne-a comunicat că în sat nu se ştie absolut nimic de Popp şi familia lui.

[6] Afirmaţia lui Bogdan-Duică (*Gheorghe Lazăr*, p. 13, nota 3) după care acel Vasile Popp care figurează în broşura despre examenul din 1802 al gimnaziului din Sibiu, ar fi autorul Disertaţiei despre tipografiile româneşti, cade după această mărturisire a lui Popp însuşi. Ce ar fi căutat el la Sibiu, cînd la un pas de Chimitelnicul lui avea două licee din Tg. Mureş şi alte vreo trei la Cluj, dintre care pe cel mai vestit, al piariştilor, l-a şi frecventat ? Vasile Popp, de care aminteşte Bogdan — Duică credem că este un sibian, acelaşi poate cu „Papp Basilius junior, Valachus, Sede Cibiniensi, neunit din Rusnyac" (sic ! poate Rusciori), pe care-l găsim în clasificaţia întîiului an de filozofie a liceului din Cluj, semestrul II al anului 1808, alături de Basilius Papp al nostru, care e însemnat ca „senior", deşi are aceeaşi vîrstă.

Astfel Popp face gimnaziul la Tg. Mureș (Agropolis), în școala catolică desigur, în ale cărei registre totuși nu i-am putut da de urmă. De aici trece la Cluj spre a-și termina „umanitățile" [7], dar nu putem preciza în ce an s-a întîmplat această trecere. Bănuim că n-a venit la Cluj înainte de 1807. În registrele liceului piarist îl găsim o singură dată [8], la 1808, în „Informatio de prima classe Philosophiae pro semestri secundo anni 1808", ca *Papp Basilius senior* [9] *Valachus Libertinus Co[mita]tus Thordensis Kemény Telke.* Se mai spune că e de 19 ani, greco-catolic, și are cele mai bune note posibile : 1 la „Morum in classe" și „Mathematica Pura", 1 E [minent] la „Doctrina Religionis, Metaphizica et Philosophia moralis" și „Historia Universalis". Tot de aici aflăm că locuia în Seminarul Sf. Iosif, întreținut dintr-o fundațiune „Babiana" care nu era alta decît a episcopului Blajului Ioan Bobb [10].

Despre anii petrecuți la Cluj avem și alte dovezi, deoarece aici își începe Popp activitatea sa literară. La 1808 apare întîia sa publicație, de care avem cunoștință, o „Elegie" în care plînge, în hexametri latini, moartea profesorului său Carol Moger (Fig. 1 Biblioteca Muzeului Ardelean (Biblioteca Universității din Cluj), 16/11 cm., 4 foi). Broșura nu ne spune despre autorul ei decît că era școlar și „alumnus" în Seminarul Sf. Iosif.

În același an 1808, Popp scoate o altă elegie, aceasta în cinstea guvernatorului George Banffi (Fig. 2 Biblioteca Muzeului Național din Budapesta, 16/11 cm., 4 foi). Nici din ea nu aflăm mare lucru despre românul de pe Cîmpie care mînuia atît de ușor metrul clasic, ci doar că era în „logica".

Cît timp va mai rămînea la Cluj, Popp ne va da în fiecare an cîte o elegie. Toate sînt laude în hexametri plini

[7] Asupra liceelor din Transilvania după 1800 și în special asupra celui în care a învățat Popp (Liceul piarist din Cluj), vezi Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 10.

[8] Cele mai multe din registrele anilor în care Popp a fost la Cluj nu se mai găsesc.

[9] Acest „senior" care-l deosebea de omonimul său de Rușciori, de care-am vorbit mai sus (p. 20 — nota 1), îl întîlnim și pe întîiele două „elegii" latinești pe care le publică în 1808.

[10] Acesta dăruise într-adevăr, în 1806, suma de 14000 florini seminarului clujean (vezi Arhivele Statusului Catolic din Cluj).

de personagii istorice antice și de peisagii și comparații mitologice — pe care autorul le explică la tot pasul în notele din subsol. La 1809 apare o elegie în cinstea colegului său Emeric Wass, nepot al acelui conte Nemes de Hidvég, cu care Popp era legat și de care va fi vorba mai încolo (Fig. 3. Biblioteca Muzeului Ardelean (Biblioteca Universității din Cluj), 16/11 cm., 6 foi), din care aflăm că în acest an era în al doilea an de filozofie.

A patra elegie din timpul petrecut de Popp la Cluj, apare în 1810 (Fig. 4. Biblioteca Muzeului Ardelean (Biblioteca Universității din Cluj), 16/11 cm., 7 foi). Ea e închinată staturilor întrunite la Cluj în acel an, și nu știm cine i-ar fi putut-o cere ori l-a îndemnat să o scrie, dacă nu același conte Nemes. Ea ne informează că Popp își făcea în acest timp întîiul său an de drept. El va fi terminat și pe al doilea (1810/11), asupra căruia n-avem însă nici o știre. Bariţiu însemnează doar că „în a. 1811 a mersu la Viena" — ceea ce corespunde cu eventuala terminare a studiilor juridice, care ar fi trebuit să se întîmple în vara aceluiași an.

În dedicația Disertației despre tipografiile românești, despre care va fi vorba mai încolo, Popp ne vorbește de „timpul de șase ani ce am petrecut în Universitatea Vienei". Socotind că în vara anului 1817 el își trece acolo al doilea doctorat, în medicină, și cu aceasta își termină studiile universitare, anul în care a plecat la Viena se dovedește a fi cel indicat de Bariţiu : 1811. Popp făcuse la Cluj unul sau doi ani de drept, și iată-l acum plecînd departe ca să înceapă o nouă facultate, ba cum vom vedea, chiar două : filozofia și medicina. Urmînd dreptul la Cluj, nehotărîrea lui asupra carierei căreia avea să se dedice trebuie să fi fost din cele mai chinuitoare. Aceasta cu atît mai mult, cu cît dorințele părinților săi nu se împăcau cu ale lui, și nici chiar între ele : tatăl său voia să-l vadă avocat, mamă-sa preot. El începe dreptul, îl lasă și se apucă de medicină. Iată pasajul în care vorbește despre aceste lucruri (în broșura : „Elegia de laudibus medicinae", Viena, 1813, p. 6) :

„Namque Togam (b) Genitor, Genitrix mihi pallia suasit (c)
Haerebamque duas inter et ipse vias.
Iussa sequor Patris, Matris pia suasa recuso,

Saepe piis Natis non licet esse piis.
Iura prius disco, titulorum captus amore,
(Hoc iter ad titulos tutius esse solet).
Vidit, et invidit aliis me vester Apollo,
Et mihi (nam memini) talia verba dedit :
Quid facis ? O ! Iuvenis nostris aptissimus armis,
Siste gradu, et nostris fer tua sacra focis"...

b). *Togam :* hoc est statum civilem et quidem strictem politicum.

c). *Pallia :* Statum ecclesiasticum ; utrumque qua signum pro re significata ponitur.

Astfel Popp reuşeşte să treacă peste dorinţa părinţilor să se înscrie la medicină.

Pentru întîii ani petrecuţi în capitala Austriei ne lipseşte orice ştire. Dintr-o broşură care apare acolo la 1813 (Fig. 5 Biblioteca Muzeului Ardelean (Biblioteca Universităţii din Cluj) 18/12 cm., 14 p.), aflăm că Popp urma cursuri de fiziologie şi chimie, era deci în primul sau al doilea an de medicină (1812/13). Ce făcuse în anul şcolar 1811/12 ? Pe diferitele sale publicaţii latineşti sau româneşti, Popp iscăleşte pretutindeni, începînd cu anul 1817, şi doctor în filozofie [11]. Înainte de a avea ştiri precise de la Viena, eram aplicaţi să credem că în acest an Popp şi-a preparat doctoratul în filozofie. Astăzi ştim că acest examen şi l-a trecut abia la sfîrşitul anului 1814. În aşa numitul „Pedellen-Journal" al Universităţii vieneze se găsesc următoarele date referitoare la Popp [12] :

„1814/15 Dez. Examen rigurosum ex mathesi et hypsica dom. phil. cand. Ladislai Basilii Papp in auditorio publico. — 24 Dez. Promotio phil. cand. L. B. Papp".

[11] „a frumoaselor învăţături a filosofiei şi a medicinei doftor" (pe broşura „Despre apele minerale"... 1821 şi „Disertaţia despre tipografii") ; „A.A.L.L. Philosophiae Doctor" (pe Disertaţia de la Viena, 1817, „Memoria" de la 1833).

[12] Comunicare datorită bunăvoinţei dr. Goldamann, arhivarul Universităţii din Viena, căruia-i exprimăm şi pe această cale mulţumirile noastre.

Teză de doctorat în filozofie nu avem de la el, pentru că pe vremea aceea nu se obișnuia așa ceva decît la facultatea de medicină [13].

El a urmat deci în același timp la filozofie și medicină, căci în același an 1814, cînd își trece doctoratul amintit, el iscălește ca medicinist în anul al treilea. Aceasta pe altă broșură (Fig. 6. Biblioteca Muzeului Ardelean (Bibl. Universității din Cluj), 22/17 cm., 4 foi) care pare să fie ultima sa elegie din anii de student. Se vede că acum muncea mai mult decît înainte, ori poate să fi ajuns și interpret al Curții, cum iscălește pe disertația cu care și-a trecut doctoratul în medicină la 1817. Lipsindu-ne elegiile, ne lipsesc și știrile despre el din acest timp. Barițiu scria că la 1815 Popp era încă la Viena, ceea ce nouă ne pare natural, el trebuind să rămînă întreg anul 1815 și 1816 acolo, pentru terminarea facultății de medicină [14]. În acest an e sigur că era interpret al Curții pentru limba românească (linquae valachicae interpres aulicus), titlu pe care-l găsim pe teza sa de medicină tipărită la Viena tot în 1817. Curînd după promovarea sa ca doctor el părăsește Viena : în 1817 e la Brașov.

Înainte de a trece la această parte a vieții sale, să ne întrebăm însă cu ce bani putuse el să se susțină la studii atît de îndelungate în străini. De acasă trebuie să fi fost sărac : biet băiat de popă de pe Cîmpie. Sărac a rămas toată viața de altfel și a murit tot așa, cum ne spune Barițiu în necrologul amintit [15]. Faptul că mai multe din publicațiile sale latinești din tinerețe sînt închinate diverșilor membri ai familiei conților Nemes de Hidvég, și în special capului ei, contelui Adam — acestuia e închinată și teza de doctor în medicină, ba și broșura în onoarea episcopului Leményi — ne-a făcut să bănuim că Popp a fost ajutat de această familie în

[13] După Asachi, Popp pare a fi întîiul doctor în filozofie la români. Într-o notă a Prefeței sale la Psaltirea lui Pralea (1827), el însemnează întîiele diplome universitare din Muntenia : „Titulă Academicească între tinerimea Valahiei întîi au primit în Academia Parisului George Bibescu la 1824 făcîndu-să Doctor Legilor... Al doilea iaste Const. Pop... Acesta s-au făcut Doctor Legilor la Academia din Pisa". De ardeleni nu amintește nimic, poate și pentru a nu se numi pe el însuși.

[14] Din „Pedellen-Journal"-ul amintit mai sus, se vede că Popp și-a trecut întîiul examen de doctorat, la 10 ianuarie 1817, al doilea la 21 martie. Și-a susținut teza (Disputatio) la 14 iulie, la cinci zile urmînd promoția (19 iulie).

[15] „Transilvania", Anul I (1868), p. 129.

cursul studiilor sale. Nu e imposibil să fi fost chiar preceptorul acelui conte Ioan Nemes de Hidvég, căruia e închinată elegia de la 1813 și care era doar cu cinci-șase ani mai mic decît Popp, și se afla în acel an și el la Viena, unde studia dreptul. Aceste dedicații vor fi fost poate și ele un mijloc de a-și achita anumite îndatoriri — dacă ele nu vor fi fost cumva chiar cerute de mecenați. Iosif Kemény, amintind în al său „Lexicon Eruditorum Hungariae et Transilvaniae", vol. IV (păstrat în manuscris în Arhiva Bibliotecii Universității din Cluj) și despre Popp, ne arată că și-a dedicat disertația contelui Nemes de Hidvég „de al cărui sprijin și ajutor Popp s-a bucurat adeseori". De altfel Popp însuși își mărturisește în această dedicație recunoștința față de conte, pe care-l intitulează „Maecenas amplissimus", ale cărui binefaceri față de el sînt atîtea, încît nici nu le poate înșira. Popp precizează chiar că de sprijinul contelui s-a bucurat „în tot cursul studiilor și în repetite rînduri" ; iar Kemény amintește că Popp ar fi primit și bani numerar, ba că și disertația de la Viena (1817) ar fi fost tipărită cu cheltuiala contelui. Numai astfel ne putem deci explica posibilitatea lui Popp de a face în străinătate studii atît de lungi, cum poate nu făcuse încă român pînă atuncea.

Dar cel care avea să fie întîiul nostru bibliograf și folclorist a numărat între mecenații săi chiar membri ai casei domnitoare a Austriei. Ne-o mărturisește el însuși în dedicația Disertației despre tipografii făcută arhiducelui Ferdinand de Este : „Io adevărat, că prin închinarea aceștii cărțișoare nu am vrut altceva decît a arăta umilita mea mulțămită, cu care eram datoriu Crăiescului Prinț și Archiducă *Macsimilian* pentru multele și adevărat părintești ajutorințe, ce au făcut cu mine în timp de șease ani ce am petrecut în Universitatea Vienii, și aceasta am vrut a o face de față..." Cum va fi ajuns românul nostru de pe Cîmpie la arhiducele Maximilian — nu prea vedem. De reținut, din această dedicație, că acest Crăiesc Prinț „limba românească așa din fundament o au învățat cît cu dreptul între cei mai de frunte filologi ai aceștii limbi să poate număra". Ne întrebăm dacă Popp nu va fi fost chiar el cel ce a introdus în studiul limbii noastre pe arhiducele Maximilian, căruia îi va fi fost recomandat poate de vechiul său sprijinitor, contele Nemes, care în cali-

tatea sa de camerier şi consilier intim al împăratului era un familiar al Curţii. Tot prin Maximilian s-ar putea să fi ajuns apoi Popp şi interpret al Curţii.

Tot aici credem că e locul să vorbim şi de numele lui. Pe Popp îl cunoaştem într-adevăr sub trei nume: la Cluj, pe elegiile sale latineşti (1809—10), el iscăleşte Basilius Papp, pe lucrările publicate la Viena (1813—17) el a devenit L. sau Ladislaus Basilius Papp, nume pe care-l întîlnim şi pe „Memoria" de la 1833 închinată episcopului Leményi, pe un act de la examenele şcolii din Braşov din 1827 [16], ca şi pe nişte cereri adresate în 1820 şi 1828 magistratului aceluiaşi oraş. În ştirile ce le avem despre el de pe vremea cînd era profesor la Iaşi (1820—21) îl cunoaştem însă numai ca Vasilie Popp. Tot aşa pe cărţile sale „Despre apele minerale" şi „Disertaţie despre tipografii"; şi celelalte lucrări şi articole sînt iscălite simplu Vasilie Popp. La acel Ladislau mai revine doar odată, în dedicaţia Disertaţiei despre tipografii (1838), cînd iscăleşte L. Vasilie Popp, poate în dorinţa de a fi recunoscut de Arhiducele Maximilian, care-l cunoştea probabil numai ca Ladislaus Papp.

Această variaţie de nume — vorbim de cel de familie — nu era ceva neobişnuit în epoca aceasta. La Popp poate să fi fost o influenţă, o sugestie, ori o impunere a profesorilor săi unguri de la Tîrgu-Mureş şi Cluj, ori chiar a contelui Nemes. I se va fi părut lui Popp că acest nume (Papp) sună mai frumos pe publicaţiile sale latineşti? căci l-a păstrat chiar după ce îşi terminase studiile (Actele de la Braşov din 1820 şi 1828, lauda lui Leményi din 1833). Pe cărţile sale româneşti el nu iscăleşte însă decît Vasilie Popp. Sigur e că necunoaşterea lui pînă acum, necercetarea lucrărilor lui şi în special a aceleia atît de importante, cu care ne vom ocupa în partea a doua a acestui studiu, se datoreşte şi acestui nume, de care probabil cercetătorii nu aveau cunoştinţă. În ce priveşte pe „Ladislaus" care apare pe o parte din broşurile sale latineşti, avem de-a face probabil tot cu o influenţă ungurească, în această limbă pentru numele „Vasile" obişnuindu-se mai mult „László" (Ladislau) decît „Vazul". Popp a întrebuinţat pe tipăriturile sale latineşti din Viena şi pe

[16] Cf. A Bîrseanu, *Istoria şcólelor centrale române gr. or din Braşov*, Braşov, 1902, p. 16.

cîteva din cele din Ardeal amîndouă aceste nume, care nu însemnează mai mult decît acel „Vasile" pe care-l vom vedea în curînd pe publicaţiile sale româneşti.

*

Anul venirii lui Popp la Braşov, Bariţiu nu l-a putut afla cu nici un preţ, nici chiar de la bătrînii localnici. Credem că aceasta s-a întîmplat imediat sau curînd după promovarea sa ca doctor : deci în a doua jumătate a anului 1817. Dovezile le găsim într-o cerere adresată de Popp magistratului din Braşov, la 29 martie 1820 [17]. În ciorna răspunsului magistratului la această cerere, se spune că Popp s-ar găsi la Braşov „de aproape trei ani" — ceea ce ne duce deci la 1817. Această ciornă — din care nu dăm decît un pasaj, deoarece e extrem de defectuoasă şi în anumite părţi absolut ilegibilă, — e importantă pentru că ne arată activitatea lui Popp la Braşov în întîii săi ani. La cererea sa din 1820 el anexase două certificate — pe care, spre marele nostru regret nu le-am putut afla — unul eliberat de Comunitatea românească din Şchei, celălalt, de „Compania grecească". În amîndouă se arată — ştim din ciorna amintită care le rezumă — că doctorul Popp „sowohl der reichen, als armen Volks Classe ohne Unterschied, in den gefährlichsten Krankheits Umstanden mit der Artzlichen Hülfe, mit unermüdten Fleiss, u. einer... Moralität... mit einem glücklichem Erfolg beyfindet...".

Astfel, Popp a fost întîiul doctor român al românilor din Braşov şi mai ales al celor din Şchei. Pe baza activităţii lui de trei ani între ei, el cere magistratului, să-i elibereze un certificat pentru a obţine dreptul de liberă practică. Popp va fi continuat, desigur, şi după primirea lui, să ajute tot aşa de dezinteresat pe bolnavii români. Dar practica îi lăsa destul timp şi pentru altă activitate.

La Braşov îşi scrie el întîia broşură în româneşte :

„Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc şi Covasna" (Fig.. 7. 16/11 cm., 2 foi, 36 pagini).

Deşi cartea apare la 1821, încheierea prefeţei : „Scris-am în Braşov 15 Aprilie 1820", ne arată că ea era gata înainte cu un an. Nu cade în atribuţiunile noastre să ne ocupăm cu fon-

[17] Arhiva oraşului Braşov, nr. 1783—1820.

dul acestei „prime lucrări științifice scrise de un medic român din Ardeal în limba maternă", cum o numește doctorul V. Bologa, care a promis chiar să se ocupe mai amănunțit de ea. Noi vom releva doar cîteva chestiuni care arată evoluția lui Popp și concepțiile lui — care nu au nimic de-a face cu medicina, ci mai mult cu omul de cultură generală, cu filologul și istoricul literar. În același timp am ținut să relevăm această raritate bibliografică ; ea nu se găsește nici la Academia Română, nici la Cluj și nici la Sibiu — locul tipăririi ei. Exemplarul utilizat de noi aparține Bibliotecii Liceului Honterus din Brașov.

Arătînd, în prefață, că a scris broșura aceasta spre a face pe oameni să evite anume greșeli, ce fac în întrebuințarea apelor minerale, Popp ajunge să ne vorbească de lucruri interesante. „Scopul mieu — zice el — iaste Binele comun nu slava, nu cinstea a mă vedea și eu învățat. De vream vîna aceasta, scriam ieu Alexandrii, Agathanghele și înfruntări asupra Jidovilor [18]. Cărți cu adevărat, întru acest veac luminat ! care mai mult întunecă decît luminează mintea. Și totuși se află mulți, care mai bucuros pierd neprețuita vreme cu acestea, decît cu cetirea Istorii Nației sale, cu o pedagoghie, sau viața nescaror Bărbați vestiți, din care să poată culege ceva spre folosul său și al Nației."

Cît dispreț la doctorul proaspăt debarcat din cetatea Vienei pentru Alexandria, care legăna tinerețele și bătrînețele conaționalilor săi rămași în țară. El înțelegea poate ca în astfel de povești să se complacă poporul, cerea însă cărturarilor să citească altceva !

Dintr-un pasaj al broșurii acesteia, aflăm și cît de temeinică era la doctorul Popp nu numai cunoștința limbilor clasice, ci și a celor moderne. Pe pereții unui pavilion ridicat de Mitropolitul Dositeiu al Munteniei la 1808 în jurul unui izvor de la Covasna, Popp găsește o mulțime de inscripții. El le examinează pe rînd și hotărăște limba, în care sînt scrise (p. 28, notă) : „ungurească, nemțească, săsească, croatică, polonicească, rusească, bohemicească, grecească, țigănească, jidovească, latinească, gallicească, italienească și românească". Broșura mai prezintă importanță și din punct de vedere al

[18] O carte cu acest titlu — „Infruntarea Jidovilor" — apăruse la 1803, în Iași. Vezi *Bibliografia veche românească.*

terminilor medicali traduși de Popp din alte limbi. Dar cum spuneam mai sus, această latură aparține domeniului istoricului medicinei.

*

Curînd după terminarea broșurii sale medicale, în toamna aceluiași an (1820), Popp părăsește Brașovul în împrejurările următoare :

Mitropolitul Veniamin de la Iași ținînd să-și reorganizeze Seminarul, trimite pe Asachi să aducă din Ardeal profesori. După ce recrutează la Blaj pe Manfi și pe Costea, și în altă parte pe Fabian, „însoțit de acești trei tineri veni la Brașov. Aici mai angajă și pe d. doctor în filosofiă și medicină Popp unul din cei mai învățați români ai secolului al XIX, după cum recunosc oameni foarte competinți pentru filologiă și filosofiă și totodată director Seminarului“ [19]. Dar să-l lăsăm pe Popp însuși să povestească, într-o formă indirectă [20], despre împrejurările în care a plecat și despre timpul petrecut în Moldova : „D. Asachi în ființa sa în Brașov făcu cunoștință cu d. dr. Popp care pe acel timp se afla acolo, pe care îl îmbie cu profesoria filosofiei precum și cu directoria Seminariei. D. Popp primi această chemare subt oareșcare condiții cinstite. Însă fiindcă d. Asachi nu avea îndestulită pleniputință de a încheia un contract așa însămnătoriu ; și d. Popp încă nu vrea a merge fără de oareșcare învederată asecurință, fu silit a scrie la Epitropie pentru o deosebită pleniputință spre întărirea acestui contract. Pînă a merge și a veni răspunsul era trebuință de vreme mai lungă... Pe la începutul lui noiemvrie d. Asachi întovărășit de profesorii mai sus numiți, se întoarse în Moldova, unde ajungînd la Iași, dd. profesori Papp (sic), Costea și Manfi se duseră la stația lor la Mănăstirea Socola, unde li s-au rînduit cost și sălașe... Silința dd. profesori din Socola, istețimea tinerimei moldovene făgăduia un sporiu frumos pentru cele viitoare“. Popp avea să predea „filosofia și filologia sau comparațiunea limbei române și

[19] G. Misail, *Scólele și invețietura la români înainte de Regulament 1800—1831*, în „Buletinul Instrucțiunei Publice“, 1865—66, p. 174.

[20] *Trăsături oareșicare din biografia... lui Vasile Fabian sau Bobb*, în „Foaia pt. minte“, 1839, p. 254—255. Nu încape nici o îndoială că autorul acestui articol iscălit „P“ este doctorul Popp.

derivaţiunile ei cu limba mumă-latina“ [21]. Asachi ne spune [22] că sub direcţia lui Popp profesorii „au început cursul cu un zel care promitea doritul rezultat“. Popp însuşi se pronunţă astfel despre epoca aceea : „Veniamin Costachi, mitropolitul Moldovei şi Mihail Sturza, inspectorul şcoalelor au lucrat şi cu mari jertfe, pentru ca să statornicească această limbă (latina) în patria sa ; nu numai profesori transilvăneni au chemat la sine ; dar şi s. mănăstire Socola cu toate veniturile ei muselor latineşti o au închinat. Şi batăr că lăcuia acele muse la cîmp şi în căsuţe mici (pentru că în politie şi în palaturi să resfăţa cele străine) totuşi mari roduri ar fi adus, dacă acea nefericită revoluţie acăreia urme şi pînă astăzi se văd în Moldova nu le-ar fi alungat din dulcea lor hodină“ [23]. Într-adevăr nu trec nici patru luni de la venirea lui Popp şi izbucnirea mişcării eteriste (februarie 1821) pune capăt acestui început plin de nădejdi. Profesori şi elevi se împrăştie ca potîrnichile. Bieţii dascăli „chibzuia această revoluţie... ca un tunet grabnic trecătoriu ; pentru aceia în mijlocul acestui foc au zăbovit mai trei săptămîni, mîngăiaţi de o dulce nădejde că în scurt vor putea iarăşi începe întreruptul curs. Însă văzînd mai pe urmă, că răul se tot întinde, şi nici cinstita Epitropie, nici C. C. Agenţie nu le făgăduieşte vreo asicurinţă învederată, fură siliţi a se întoarce în patria sa, şi, precum urmările au dovedit, nu fără cuvînt“ [24]. „În zadar întrebuinţa (Asachi) cele mai umilite poftiri de a sta pre loc îmbărbătîndu-i cu nădejde că poate această urgie cerească va trece în curînd“ [25]. Singur Fabian rămase.

N-avem nici un fel de ştire despre modul cum îşi înţelegea Popp misiunea de profesor şi director al institutului ieşean. Dar după cum îl cunoaştem astăzi, putem aprecia pierderea pe care a suferit-o învăţămîntul Moldovei şi renaşterea ei naţională. Îndrăznim să comparăm rezultatele la care ar fi ajuns el, dacă n-ar fi izbucnit revoluţia grecească, cu acele obţinute de Lazăr la Bucureşti, exact în acelaşi timp. Era tot

[21] C. Erbiceanu, *Istoricul Seminariului Veniamin...* Iaşi, 1885, p. 51.

[22] *Serbarea şcolară de la Iaşi cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înfiinţarea învăţămîntului superior în Moldova.* Acte şi documente. Iaşi, 1885, p. 116.

[23] În prefaţa la Psaltirea lui Pralea, ediţia de la Braşov (1827).

[24] *Trăsuri oareşicare...*, „Foaie pentru minte...“, 1839, p. 255.

[25] Popescu-Scriban, *Viaţa lui Vasile Fabian*, în „Foaie pentru minte...“, 1839, p. 153.

atît de învăţat ca şi el, cu multă autoritate asupra profesorilor şi stimat de Asachi şi de Mihail Sturza. Conştient de pericolul înăbuşitoarei şcoli greceşti şi foarte hotărît să o doboare. Ce exemplu măreţ ar fi fost această biruinţă a şcolii lui adăpostită „în căsuţe mici şi la cîmp" — cum zicea el despre aşezămîntul de la Socola, asupra „muselor străine ce se răsfăţau în politie şi în palaturi" : o adevărată revoluţie cultural-naţională ! Era şi mult mai tînăr decît Lazăr, plin de energie, încă neatins de boală. Naţionalismul lui nu poate fi pus la îndoială şi vom vedea mai încolo, ce credea el despre hotarele firești ale unei naţii. Iar latinismul lui, care poate să pară exagerat, era necesar pentru pornirea unei mişcări radicale acolo, unde grecismul prinsese aşa de adînc. De altfel acest latinism nu l-a orbit, şi în scrisorile de mai tîrziu către Bariţiu, ca şi în articolele publicate în „Foaia pentru minte", îl vedem chiar luînd poziţii contra exceselor latinizante în ortografie şi limbă.

În Moldova, Popp şi-ar fi găsit adevărata sa carieră, adevărata sa misiune. De ar fi putut rămînea acolo, el ar fi contat desigur astăzi în istoria renaşterii noastre naţionale ca un alt Lazăr.

Soartea a voit însă altfel.

*

După o absenţă cam de un an, zice Bariţiu, Popp se întoarce la Braşov. Dacă e să-l credem pe redactorul Gazetei, din acest timp, Popp va fi stat la Iaşi, o jumătate de an, iar restul va fi colindat prin Moldova[26]. Probabil la această epocă se referă el în precuvîntarea la Disertaţia despre tipografii (1838) cînd spune : „Io în călătoria mea în anul 1820 şi 1821 prin Ţara Românească şi Moldavia, am aflat multe biblioteci private, care cuprindea în sine cei mai vestiţi auctori greceşti, latineşti şi mai cu seamă franţuzeşti, însă aceea, ce am căutat, adecă cărţi româneşti, nu am aflat. Dar nu-i mi-

[26] Erbiceanu, *op. cit.*, p. 51, aminteşte că într-o hartă a Socolei din anul 1815 se găseşte subscrierea unui inginer Vasilie Popp, şi se întreabă : „Ore nu este chiar dr. Vasilie Popp, care cunoscea şi ingineria şi care probabil c-au fost pe aicea înainte de această epocă" ? Trebuie să fie vorba de un alt Popp, căci doctorul nostru se afla în 1815 la Viena, unde nu-şi terminase încă studiile de medicină şi unde, chiar în acel an, îi adresa Petru Maior o scrisoare.

N: 55.

754 A

ELEGIA

Qua

SPECTABILI AC CLARISSIMO

Viro

CAROLO MICHAELI MOGER

IN

LYCEO REGIO CLAUDIOPOLITANO

Chymiæ. Metallurgiæ. Historiæ Naturalis.

Et Technologiae

PROFESSORI

PUBLICO ORDINARIO

Parentat

BASILIUS PAPP Senior.

Pius Defuncti

Discipulus & in Regio S. Jos. Seminario Alumnus

Anno Aeræ Christianae 1808.

Claudiopoli.

Typis Coll. Reformatorum 1808.

BCUJASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ELEGIA

EXCELLENTISSIMO

a'c

ILLUSTRISSIMO DOMINO

COMITI

GEORGIO BANFFI

L. B. de LOSONTZ

S. C. R. II. A. M. CAMERARIO, STATUS ACTUALIS INTIMO CONSILIARIO, INSIGNIS ORDINIS SANCTI REGIS STEPHANI MAGNA CRUCIS

EQUITI,

MAGNI PRINCIPATUS TRANSILVANIAE, PARTIUMQUE EIDEM REAPLICATARUM

GUBERNATORI REGIO

ET REGNI EJUSD. MAGNI PRINCIPATUS

GUBERNII PRAESIDI,

Devotissimo animo oblata

DIE ONOMASTICO

a *BASILIO PAPP*

Seniore Logico

Et in Regio Seminario S. Josephi Alumno

Anno aerae christianae

quo

paX trana VILLa pol.I. sIC Vi soL tVLgear Ipsl.

sltqVe CoMe: LVbIC Is qVels LIbet ILLa VIIs

Claudiopoli

Typis Coll. Reformatorum 1808.

FIG. 2.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

N° 56
774 A

ELEGIA

Quam

Illustrissimo Comiti

EMERICO WASS

De Czege

E LYCEO REGIO

CLAUDIOPOLITANO TERMINATIS

MAXIMA CUM LAUDE STUDIIS

Excedenti cecinit

BASILIUS PAPP

Philosophiæ etc. in alterum Annum

AUDITOR

Claudiopoli

Anno aeræ Christianae

MDCCCIX.

Impres. Typis Coll. Reformatorum 1809.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

V 57
786 A

ELEGIA

AD

INCLYTOS STATUS ET ORDINES TRIUM NATIONUM MAGNI PRINCIPATUS TRANSILVANIAE PARTIUMQUE EIDEM REANNEXARUM

Claudiopoli

AD PUBLICA NEGOTIA TRACTANDA CONGREGATOS

Per

BASILIUM PAPP.

Juris Naturae, Publici, Gentium, Civilis Romani, Theoretici Patriae &c cet.

Auditorem

Claudiopoli

Anno Aerae Christianae
MDCCCX.

Impr. Typis Coll. Reformatorum 1810.

BCUJASICENTRUM UNIVERSITY LIBRARY

Elegia

de laudibus Medicinae

quam

Illustrissimo ac Magnifico Domino Praesidi et Directori, item Clarissimis D. D. Professoribus, totique Inclytae Facultati Medicae Vindobonensi.

Novo anno

Muneris instar

Animo devotissimo

obtulit

I. Basilius Papp,

Transilvanus Mezö-Keménytelkiensis, in Antiquissima, ac celeberrima Universitate Vindobonensi Physiologiae et Chemiae Ordinarius Auditor.

Illustrissimo Comiti Joanni Nemes de Hidvég Caesareo Ephebo et in Caesarea Regia Nobilium Academia Theresiana Jurium in alterum Annum Auditori, Dilectissimo Musarum Amico in perennis observantiae tesseram dedicata.

Viennae.

Anno aerae christianae.

MDCCCXIII.

Elegia,

quam

Caesari Augusto

Francisco primo

Austriae Imperatori, Hungariae, Bohemiae, etc.

Regi Apostolico Domino suo Clementissimo.

Dum 16. Junii pompa triumphali Viennam ingrederetur,

sub

Nomine Europae, quae ejus victricibus armis a jugo, sub quo tam diu gemuit, nunc demum liberata est

Laureae instar

Devoto animo gratulabundus offerebat

Ladislaus. Basil. Papp,

Transilvanus Mezö-Keménytelkiensis in celeberrima et antiquissima Universitate Vindobonensi Medicinae III. anno Candidatus.

Anno Aerae christianae,

MDCCCXIV.

Viennae.

деспре

Ăпеле Минерале

дела

Ăрпътак, Бодок,

ши

Ковасна,

ши деспре

ѫ̂требуинцаре ачелораши ѫ̂ деосебите

Патимй.

Скрисе пентру Бинеле Комун

де

Василие Попп.

а фрумоселор ѫ̂вѫцѫтурй ѫ̂ Философіеи ши ѫ̂ Медичіи Доктор.

Сибій ѫ̂ Типографіа луй Іоан Барт,

1831.

FIG. 7.

MEMORIA

INAUGURATIONIS PONTIFICIAE

ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI

DOMINI

JOANNIS LEMÉNY

DE EADEM,

DIVINA MISERATIONE

Per

Magnum Transsilvaniae Principatum

et Partes eidem readnexas

EPISCOPI GRAECI RITUS UNITI

FOGARASIENSIS,

Solenni Ritu Posteritati

Officiosis Versiculis

transcripta

Die 14-a Mensis Julii

Anno M. D. CCC. XXXIII.

CLAUDIOPOLI

Typis Lycei Regii

BCUIASICENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

rare, pentru că înainte de douăzeci și mai bine de ani, în aceste principaturi, limba românească, care acum (mulțămită marelui Dumnezeu) se cinstește de cătră Stăpînire ; se vorbește prin casele celor nobli, și prin boltele negutătorilor ; se cîntă prin prăvăliile meșterilor ; această limbă, zic, se auzea numai în gura poporului, și numele de român, cîtă nedreptate ! era sinonimă de sclav, sau rob ; pe scurt, nume de ocară !"

Întorcîndu-se la Brașov (1821) „Popp rămase aici cu scopul de a esercita pracsa de medicu", ne spune Barițiu. Și tot el ne informează că o bucată de vreme, pînă cînd orașul și satele din jur erau pline de boieri și negustori pribegiți din Muntenia, „adecă pînă la venirea lui Grigorie Ghica în București ca domn român", Popp putu să trăiască din meseria sa. Dar în afară de practica medicinei, care-l punea în contact cu boierii munteni, ce mai făcea el la Brașov, unde stă pînă la trecerea la Făgăraș, întîmplată la 1828 ? Barițiu ne spune că „puse în ordine chirisóvele și orice chartii și cărți ale bisericei S. Nicolae respandite și ratacite pănă atunci, încît Dzeu să apere,... adunate din toate inghiuletele de după lăzi și dulapuri și de la unii privați" [27]. Va fi avut deci, fără îndoială legături și cu școala bisericii din Șchei, la al cărei examen din 21 iunie 1827 asista, cum am amintit și mai sus „ut benevolus auditor". Tot în acest timp, în anii cît stă la Brașov, trebuie să fi întreprins și acea călătorie în Muntenia, de care amintește Barițiu. Și aici, ca și în timpul petrecut în Moldova, „el nu numai își puse toată silința pentru ca se adune documente pentru istoria națiunei, ci deștepta totu odată la mulți români zelul de a culege și păstra orice scrisorică vechea, tocma și în casul cînd i s-ar părea aceea cu totul neînsemnată". Bănuim că Popp căuta nu numai documente istorice [28], ci și tipărituri românești, în vederea acelei bibliografii, pe care o va tipări abia la 1838. Mai însemnăm că în iarna anului 1824, el primește vizita fostului său tovarăș de la Iași, Fabian, care, în drum spre Sibiu, se oprește să-l vadă și să-i încredințeze „ca un suvenir al vechii prietenii" poema „Allusio" [29]. La Brașov a scris Popp

[27] El amintește deseori în articolele sale de „Arhivumul" bisericii din Șchei. Astfel în Prefața Psaltirii lui Pralea, în articolul „Diplomatica" („Foaie", 1838, nr. 13) etc.

[28] Barițiu amintește de o colecțiune de documente istorice rămase de la Popp, despre care nu știe de s-au pierdut cu totul ori a mai scăpat ceva din ele („Transilvania", 1868, p. 166).

[29] *Trăsuri oareșicare...* „Foaie...", 1839, p. 258.

și cunoscuta prefață la a doua ediție a Psaltirii lui Pralea, din care aflăm că în acest timp [30] boala și „turburata praxis atîtea ceasuri odihnite îi răpește".

Și tot cam din epoca aceasta (1825—1828) trebuie să datăm și altă lucrare a lui Popp, rămasă pînă astăzi complet necunoscută. Este o manifestare a acestui poligraf, într-un domeniu, în care nu l-am văzut încă : istoria.

În cunoscuta carte asupra săcuimii, a lui Orbán Balázs [31], se menționează o „Brevis Notitia Ecclesiae Bolgarszegiensis ad St. Nicolaum", manuscris păstrat în colecția Mikó de la Muzeul Ardelean din Cluj (Biblioteca Universității), pe care ne mirăm cum nu l-a văzut încă nimeni din cei interesați : dintre români. Orbán l-a folosit pentru istoricul bisericii Șcheilor, spunînd că e scris „de cineva sub pseudonimul „Tantum", persoană foarte la curent cu relațiile bisericii".

Această persoană — care nu iscălea „Tantum", căci acesta nu e decît un fel de a încheia manuscrisul, așa precum alții încheie cu „Finis" — și care cunoștea atît de bine istoria bisericii Șcheilor, nu era altcineva decît doctorul Vasilie Popp. Identificării noastre nu i se poate opune, credem, nici un fel de observație. Și iată pentru ce.

Istoria din manuscrisul amintit e făcută pentru contele Ladislau Lázár de Szárhegy, căruia pe lîngă titlurile de consilier intim și „a cubiculis" al Împăratului, i se mai dă și acela de „director suprem al Liceului din Cluj". Ori, acest conte Lázár nu ocupase această demnitate decît între anii 1824—28 [32]. Manuscrisul trebuie deci să fi fost scris în acest timp — ceea ce se vede și din alt amănunt : lista preoților de la biserica din Șchei merge numai pînă la 1825 — cînd e absolut sigur că Popp era la Brașov : la 1827 datează din Brașov prefața la Psaltirea lui Pralea, iar pe cererea înaintată la 1828 magistratului, susținea că sînt zece ani de cînd e la Brașov. Am văzut, după Barițiu, cît răscolise Popp în arhiva bisericii din Șchei, și vom vedea mai încolo că din documentele ei a și publicat cîteva. Am amintit că asistase la un examen al școlii acestei biserici. Era singurul om care cunoștea arhiva și istoria bisericii Sf. Nicolae, stăpînind în același timp și limba latină — manuscrisul e scris într-o latinească corectă — și dove-

[30] Prefața e datată „Oct. 1. 1827".
[31] *A székelyföld leirása.* Budapest, 1873, vol. VI, p. 343.
[32] Lázár Miklos, *A gróf Lázár család.* Kolozsvártt, 1858, p. 263.

dîndu-se familiarizat şi cu grafia chirilică pe care o întrebuinţează de mai multe ori. Apoi, în pagina de introducere, vorbeşte despre meseria sa: ...„illud tempus quod mihi a turbulenta praxi supererat"... şi vom înţelege că „turbulenta praxis" nu se putea referi decît la practicarea medicinei, de care se plîngea — cum am amintit — cam în acelaşi timp (1827) în Prefaţa la Psaltirea lui Pralea, cu exact aceeaşi termeni: „turburata praxis". Dacă după aceste indicaţiuni mai poate rămînea vreo îndoială, grafia manuscrisului de la Cluj, pusă alături de aceea a petiţiei din Arhiva Braşovului, iscălită de Popp — vezi planşa din Anexe — dovedeşte că istoria bisericii din Şchei a fost scrisă de el.

În ce împrejurări, aflăm din pagina ei de introducere: Contele Lázár — poate în drum spre Borsecul, care-i datorează în parte înflorirea de astăzi — a vizitat şi monumentele Braşovului. Între altele, biserica Sf. Nicolae l-ar fi interesat în chip deosebit. Şi cu tot dreptul — zice Popp — pentru vechimea, bogăţia şi marii ei ctitori. Contele va fi fost condus, presupunem, chiar de Popp, care-şi va fi desfăşurat cu această ocazie toată erudiţia şi tot ce ştia despre frumoasa biserică a Şcheilor, în a cărei arhivă scotocia de atîţia ani de zile: astfel va fi ajuns contele Lázár să-i ceară o notă despre istoria celei mai măreţe biserici a ortodocşilor ardeleni.

Manuscrisul — 23 pagini în 4^0, scris pe hîrtie cu filigrana „Fogaras" — are o importanţă mai mult istorică: o istorie a bisericii din Şchei, scrisă în latineşte, de un român unit, acum o sută de ani, pe seama unui conte ungur. Popp s-a servit, desigur, de vechea cronică a bisericii — pe care o şi citează într-o notă la pag. 21 — luînd majoritatea datelor din ea. În rîndurile de introducere ale manuscrisului, el spune că ceea ce a scris pentru conte ştie din auzite sau din citirea vechilor hîrtii ale bisericii[33]. Dar în faţa acestei cronici atît de puţin critice, Popp simte nevoia de a se referi la texte, şi atunci,

[33] Pe acestea nu pare să le fi putut folosi cum ar fi vrut, sau cum susţinea Bariţiu, căci în încheierea notiţei sale istorice (p. 23 a manuscrisului), el arată contelui Szárhegy, că i-ar fi comunicat poate lucruri şi mai importante despre biserica din Şchei, dacă s-ar fi putut folosi de arhiva ei, în care se păstrează atîtea venerabile monumente antice şi care acum, prin ignoranţa acelora care stau în fruntea bisericii, zac aruncate ca o hrană nefolositoare pentru cari şi molii, conducătorii ignorînd valoarea acelor documente, ba nepermiţînd nici chiar acelora care ar vrea şi ar putea să le folosească în mod înţelept, să le consulte.

pentru unele amănunte, el ne trimite la autorităţi străine şi recunoscute, ca Marienburg, Benkő, Andreas Wolff şi cronicarii saşilor braşoveni. Manuscrisul lui Popp are deci importanţă şi din acest punct de vedere. Cunoaşterea lui nu va fi în nici un caz de prisos, anumite date vor putea fi utilizate de istoricii bisericii din Şchei, de pildă partea referitoare la odoarele bisericii, inventariate de Popp în chip amănunţit — de aceea, şi pentru valoarea sa istorică pe care am accentuat-o mai sus, îl dăm în întregime în Anexe.

*

După plecarea pribegilor munteni „veniturile [lui Popp] au scazut în masură, incâtu pela 1829 se văzu constrîns a cere mai întîiu postul de fisic în Făgăraşiu, de unde peste puţin i se conferi fisicatul dela Zlatna, unde au repausatu in Martie 1843" — trece scurt peste aceşti 25 de ani Bariţiu, greşind în acelaşi timp şi anul morţii, care de fapt, e 1842 [34]. Noi vom încerca să urmărim pe Popp mai de aproape în acest timp. Gîndul plecării din Braşov trebuie să-l fi muncit mai de mult. La începutul anului 1828 el e chiar hotărît încătrău să se îndrepte pentru a duce o viaţă mai uşoară. Din cererea lui de la 26 februarie 1828 — pe care o dăm în Anexe — adresată magistratului Braşovului [35], îl vedem avînd nevoie de un certificat de moralitate şi aptitudine pentru a se putea prezenta la un concurs de medic de carantină („pro medico contumaciali") în Banat. Magistratul îi eliberează certificatul — avem ciorna rezoluţiei în acest sens — totuşi Popp nu pleacă. Cel puţin noi n-am putut afla nimic despre aşa ceva. E probabil ca el să nu fi reuşit la acel concurs, sau să fi renunţat să mai candideze. La sfîrşitul aceluiaşi an — 1828, nu 1829, cum susţinea Bariţiu — el e numit „physicus" la Făgăraş. Cu toate că aici nu rămîne decît cîteva luni, informaţiile despre el în acest timp sînt mai numeroase. Sîntem în măsură să dăm şi oarecare detalii.

Din actul de numire al guvernului ardelean din Cluj, cu nr. 10544 din 6 noiembrie 1828, în care el apare ca Papp

[34] Vezi ştirea morţii lui în „Gazeta de Transilvania" din 9 martie 1842 (nr. 10 p. 37), în care ni se spune că „fizicul" Zlatnei a trecut la cele veşnice în ziua de 6 martie st. n., în vîrstă de 53 ani, în urma „unei boale de plămîni, însoţită de friguri nervoase".

[35] Arhiva oraşului Braşov, nr. 552/1828.

László [36], vedem că leafa lui nu era prea mare, fixată fiind de 250 florini pe an [37]. La 20 noiembrie, conducerea districtului scrie lui Popp la Braşov, să se prezinte imediat la post, deoarece ciuma a izbucnit la Braşov, ameninţînd şi ţinutul Făgăraşului. La 30 noiembrie, Popp pare să fi fost la datorie, căci circulara cu dispoziţiuni contra ciumei ce ameninţa din Principate, i se adresează şi lui.

În arhiva Făgăraşului se găsesc mai multe certificate medicale iscălite de doctorul Popp. Nici unul nu e mai nou de 10 martie 1829. Începînd de la 26 mai, certificatele acestea nu mai sînt iscălite de Popp, ci de un alt doctor. Se vede că el fusese mutat — la cererea proprie ori în interes de serviciu ? — la Zlatna [38].

N-avem nici o ştire despre vreo activitate pe alt teren a doctorului Popp în această jumătate de an petrecută la Făgăraş. De asemenea nici o ştire din timpul cît a stat la Zlatna, aproape treisprezece ani. În Schematismul Transilvaniei pe anul 1830, întîlnim întîia oară pe Popp la Zlatna ca, „D. Ladislaus Papp", făcînd parte din personalul Direcţiei minelor (Officium Probatorium Zalathnense), la serviciul medical (Facultas sanitatis), ca „Doctor medicinae", la această secţie mai figurînd şi un chirurg şi o „obstetrix" [39]. În anii următori, el păstrează acelaşi titlu de „doctor medicinae". La 1835 Schematismul ni-l arată întîia oară ca „Physicus Montano-Cameralis" ; de data aceasta îl găsim trecut la administraţia centrală : „Admnist. Ustrin. Silv. et dom. Zalathnensis". Nu ştim bine dacă aceasta însemna o avansare efectivă sau numai onorifică [40]. Acest titlu îi rămîne pînă în anul cel din urmă în care îl mai aminteşte Schematismul : 1842.

[36] E foarte probabil că Popp îşi datora numirea la Făgăraş fiului vechiului său mecenate, Ioan Nemes de Hidvég, care în acest an e administrator al districtului „Terrae Fogaras", şi contelui Ladislau Lázár, care-i iscăleşte şi actul de numire.

[37] Datele ce avem asupra timpului petrecut de Popp în Făgăraş sînt scoase din Arhiva oraşului şi le datorim bunăvoinţei profesorului Valer Literat, căruia-i adresăm şi pe această cale mulţumirile noastre.

[38] *Schematismul* Transilvaniei pe 1829 arată postul de „physicus" al oraşului Făgăraş — vacant.

[39] Pe anul 1829 locul lui Popp e arătat vacant.

[40] Titlul acesta îl întrebuinţează deja la 1833 cînd îşi tipăreşte poezia ocazională în cinstea episcopului Leményi.

La Zlatna — Popp scria *Zlagna* (vezi foaia de titlu a Disertației despre tipografii și dedicația ei), nume dat și astăzi acestui orășel de către românii din partea locului — nu se mai știe nimic despre doctorul Popp. În Arhiva oficiului montan sînt doar cîteva acte din anii 1840—43, prin care Popp cerea mărirea îndemnizației de călătorie, ori achitarea cheltuielilor de birou [41]. Încolo, nici o altfel de urmă nu se mai păstrează.

Și totuși Zlatna este locul în care Popp a lucrat cu mai multă rîvnă și mai românește. În timpul cît stă aici, la 1833, el publică singura sa poezie latinească în care se ocupă de un român, episcopul Blajului, Ioan Leményi (Fig. 8., Biblioteca Muzeului Ardelean (Biblioteca Universității din Cluj) 24/18 cm., 8 foi) [42].

Deși dedicată tot contelui Adam Nemes, — broșura se deosebește de celelalte elegii latinești ale sale, prin faptul că Popp amintește, despre originile noastre latine, de care putem fi mîndri :

„Tu quoque, namque potes, Latiis exorta colonis,
(Quod monumenta docent) Natio, tolle caput.
Exue lugubres, satis est nunc, exue vestes..."

Tot la Zlatna își termină el acea operă la care a lucrat douăzeci de ani, Disertația despre tipografiile românești, apărută la Sibiu la 1838, a cărei importanță a fost de mult relevată, ea fiind întîia încercare de bibliografie românească.

Vom spune cîteva cuvinte doar și despre această ultimă carte a lui Popp al cărei titlu complet este *Disertație despre tipografiile roânești în Transilvania și învecinatele Țări de la începutul lor pînă la vremile noastre*. Ea este într-adevăr întîia noastră bibliografie. Importantă nu numai din punct de vedere istoric, ea are și o deosebită valoare științifică, prin informația — care cu mici și așa de explicabile excepții — este exactă.

Disertația nu pare să se fi bucurat niciodată de un răsunet deosebit, datorită poate și numărului restrîns de exemplare în care se va fi tras. S-a folosit mult mai mult „Biblio-

[41] Informații datorite bunăvoinței lui Parteniu Duca, directorul Școalei medii din Zlatna. D-sa ne-a comunicat că în Arhiva bisericii greco-catolice n-a putut găsi nimic despre doctorul Popp.

[42] Numele autorului e dat la sfîrșitul broșurii : „Canebat et offerebat Ladislau Basilius Papp, A.A.L.L. Philosophiae et Medicinae Doctor et R. Montano Cameralis Physicus Zalathnensis."

grafia cronologica" a lui Iarcu (1873). Dar în întîia sa ediție, cea de la 1865, acesta mărturisește în precuvîntare că la lucrare „mi-a fost de mult ajutoriu opera d-lui Vasile Popp". Iarcu ar fi putut spune chiar mai mult: fără disertația doctorului de la Zlatna, bibliografia lui nici n-ar fi putut lua ființă. Și deși Iarcu vine la un sfert de veac după Popp, cartea acestuia din urmă e mult superioară. În privința aceasta declarația autorilor monumentalei opere „Bibliografia românească veche" e categorică: Încercările lui Iarcu... sînt cu totul insuficiente și nu pot sta alături nici măcar cu modesta *Disertație* a lui V. Popp, care este cu mult mai bună ca exactitate și ca pricepere științifică".

Și să ne gîndim cu ce mijloace restrînse lucra bietul Popp. După plecarea din Brașov, poate chiar după 1821—22, nu credem că Popp să mai fi trecut munții. El era astfel forțat să se mărginească la bibliotecile particulare din Ardeal, la acelea ale unor instituții ca biserica din Șcheii Brașovului, la notele ce-și luase cît stătuse la Iași și cît călătorise prin Muntenia și Moldova și la corespondenți. Felul în care a fost silit să lucreze, ni-l spune însuși, în prefața[43] cărții sale: „Doaozeci de ani sînt, de cînd mă străduiesc în adunarea și orînduirea tipografiilor românești; pentru aceia prin călătoria mea prin Ungaria, Transilvania, Țara Românească, Moldavia și Bucovina, nu au rămas o biserică, un preot, sau un dăscălaș, la care nu m-aș fi abătut, și aș fi cercetat și întrebat despre acest feliu de cărți, din care se pot afla batăr urmele tipografiilor noastre. Pe lîngă această călătorie scris-am o mulțime de cărți la felurimi de bărbați tipografi și bibliopoli cerînd cataloage și însemnări de cărți românești, dar, batăr că m-i rușine a spune, de la mulți nici răspuns nu am căpătat..."

Singurul corespondent pe care îl numește, „cu mulțumită" este Cipariu; acesta i-a trimis catalogul cărților din bibliotecile Blajului. Credem însă că învățatul canonic exagera, atunci cînd susținea, vorbind de „notița literară" — biblio-

[43] Această prefață, ca și dedicația ce o precede, sînt adevărate rarități bibliografice și e probabil că au apărut independent, înaintea Disertației înșeși (cf. și „Foaia pentru minte", 1838, Sem. II, p. 204). Nici unul din cele cinci exemplare care se găsesc în bibliotecile Clujului, nu le are. De reținut că exemplarul Liceului Șaguna din Brașov are o foaie paginată 101—102, care lipsește chiar la exemplarul Bibliotecii Academiei. E o „errata" cu cîteva cuvinte de introducere ale lui Popp.

grafică, am spus noi — a „Crestomatiei" sale[44]: „Multe dein asta Notitia se afla şî in Disertatiunea repausatului dr. Basiliu Popu despre Tipografiele rom., înse repausatulu cele bibliografice mai tote de a lucratu dupa insemnarile tramise de mene..." Că biblioteca şi cunoştinţele lui Cipariu erau deosebit de vaste, iată un lucru pe care nu-l punem la îndoială. Dar nici meritul muncii lui Popp nu-l putem scădea, aşa cum ne-ar îndemna mărturisirea lui Cipariu. Dacă n-am cunoaşte pe doctorul Popp ca un pasionat răscolitor de arhive, şi de poduri de biserici, cum ni-l arată Bariţiu şi pasagiul din Prefaţa disertaţiei citate mai sus — poate. Aşa însă, credem că Cipariu îşi mărea puţin contribuţia sa personală la cartea lui Popp.

„Disertaţia despre tipografii" nu se poate analiza. Relevăm doar scopul în care mărturisea doctorul Popp că o scrie: pentru ca tinerilor noştri care studiază în străinătate să nu le lipsească cu totul cunoştinţele despre literatura românească, „pentru că nu-i mai mare ruşine decît întru o soţietate de bărbaţi învăţaţi, numai despre istoria şi literatura altor naţii a vorbi, şi despre a ta a nu şti nimica". Şi apoi, trebuie să se ştie odată că strămoşii noştri n-au fost chiar aşa de „ticăloşi", ca să „nu fi făcut ceva vrednic de ştiinţă". Au introdus şi ei, cînd au putut, tipografia, au lucrat, au avut frumoase biblioteci particulare... Dar prefaţa lui Popp ar trebui citită în întregime!

După cîteva pagini dedicate începutului tipografiilor în general, şi a celor din Transilvania în special, Popp ia pe rînd oraşele ardelene în care s-au tipărit cărţi româneşti, face un istoric al tipografiilor şi înşiră cărţile ieşite din teascurile despre care are cunoştinţă. Acelaşi lucru îl face cu tipografiile din Muntenia, Moldova, Rusia, Ungaria, Viena şi Bucovina.

Cartea are, firește, lipsuri. Popp îşi da însuşi seama de acest fapt. Dar, modest, el se declara mulţumit de a fi „putut a aduna aceste oase, care era răsipite prin atîtea locuri, şi a le pune fiecare la scheletul său, şi că am deschis calea pe care cu mai lesnire să poată călători cei următori". Dacă nu s-ar mărgini munca lui Popp decît la aceasta şi încă meritul lui ar fi considerabil şi i-ar da drept la apre-

[44] Blaj, 1858. Prefaţiune, p. VII.

cierea pe care la 1840 i-o dăduse lui Cantemir [45] : „El nu au avut mergători înainte, ci au spart ghiața singur" [46].

La Zlatna ar fi reușit — după Barițiu — să cîștige întreaga populație, așa ca la moarte să fie „jalit nu numai de familia sa, ci de națiunea întreagă". În tot cazul, ceea ce spune Barițiu [47], că pe cînd era bolnav, comunele din jurul Zlatnei trimeteau delegați să vadă cum îi mai merge doctorului binefăcător, că piața din fața casei era plină de oameni care la aflarea vestii morții au izbucnit în plîns — e o dovadă de iubirea puțin obișnuită care-l înconjura la Zlatna [48]

Și tot de la Zlatna contribuie Popp la începerea întîielor noastre publicații periodice, prin influența deosebită exercitată asupra lui Barițiu.

Nu știm cînd și unde s-au putut cunoaște cei doi bărbați. Barițiu arată pe Popp ca „omu... personatu (sic !), arătătosu, prea seriosu, totu odată model de blîndețe". Legăturile lor pare să fi fost mai mult de corespondență. În 1838, Barițiu petrece totuși patru zile de Paști la Zlatna, unde fusese invitat de Popp. Erau vremurile eroice ale întîiului an de apariție al „Foilor" de la Brașov. Credem că nu s-a accentuat în chip suficient rolul avut de doctorul Popp la întemeierea și sprijinirea lor. Mărturisirile lui Barițiu în această privință sînt precise, și noi nu vom face decît să rezumăm în cîteva cuvinte străduințele „fizicului" de la Zlatna, arătînd în același timp și după aceleași scrisori, și părerile sale despre marea problemă a limbii și ortografiei noastre.

Barițiu recunoaște că sfaturile pe care Popp, bărbat trecut de 50 de ani, le da „junelui redactor și prin care-i modera fervoarea firească în acea etate" au făcut mai mult decît un tom de articole și disertații, „sfatul de moderațiune a fost

[45] „Foaie pentru minte", 1840, nr. 38, p. 297.

[46] Cîteva date bibliografice dăduse Popp și la 1827 în Prefața scrisă pentru a doua ediție a Psaltirii lui Pralea.

[47] *Op. cit.*, „Transilvania", I (1868), p. 166.

[48] Însemnăm aici și cele ce Barițiu scria în „Gazeta de Transilvania" (nr. 10 din 1842) la aflarea știrii morții doctorului Popp : „Credinciosul acesta și nepregetătoriul deregătoriu de stat, înfocatul acest național, carele pentru binele și fericirea nației sale românești era gata a-și jărtfi viața, acest tată a unei familii nemîngăiete, care pe pămînt între ai săi ș-au fost format raiul, bărbat fără prihană, care nu s-au abătut de la cărarea adevărului, filantropul, care pe toți muritorii îi socotea numai de frați ai săi..."

asiguratorul vieții Gazetei și Foii". Dintr-una din scrisorile publicate de redactorul brașovean, vedem însufleţirea lui Popp la aflarea ştirii apropiatei apariții a Gazetei (1837). În alta, el promite articole de filologie și „daturi istoricești, care se ţînu de romani și care încă nu s-au văzut până acum prin istorii..." Îndeamnă pe Bariţiu să scrie curat românește: „mai ales în traducții nu te lega tare de stilul străin". În altă scrisoare din același an (1838) îl sfătuiește să nu scrie după ortografia greoaie a lui Petru Maior, îi arată că „limba noastră bătăr că e fiia limbei latinești, totuși în tonuri e cu mult mai bogată decît mama ei", romanii neavînd ge, gi, ce, nici ă, î, ea — aceste sunete neputîndu-se astfel exprima cu semnele latinești. Popp mai avertizează pe redactor să se teamă de slavisme, dar nu așa ca „lăpădînd cuvintele ceale cunoscute și vîrînd alte noauă și nepricepute, să întuneci limba și să strimtorești ideile". Relevăm aceste pasaje, deoarece credem că sînt cele mai măsurate și cuminți cuvinte ce s-au spus înainte de Alecu Russo în materie de limbă și ortografie românească. Chestiunile de filologie preocupau de altfel pe Popp încă din 1815, după cum se poate vedea din scrisoarea adresată lui de către Petru Maior în acel an [49], în care-i răspundea la cererea de a-i lămuri cuvinte ca „vamă, tău, chindeu, iobagiu" și alte. Popp nu încetează să îndemne pe Bariţiu la prudență, pentru ca periodicele brașovene să nu fie suspendate. El pare să fi ţinut în chip deosebit la *Foaie,* „pe care începuse a o privi ca pe o fiică a sa" — cum spune Bariţiu. În ce privește părerile sale în materie de ortografie, roagă pe redactor ca oricît de potrivnice ar fi criticile ce ar intra la redacție față de proiectul său de ortografie „latino-românească", să le publice, pentru a se face lumină. El insistă și pentru ca cititorii ardeleni să fie ţinuți la curent cu mișcarea literară de peste Carpați: „cît puteți, te rog, fă-ne cunoscuți cu literatura Țării Românești și a Moldovei", scrie Popp lui Bariţiu, căci e unul dintre primii care au susținut cu tărie „că o nație nu se poate firește osăbi prin munți înalți, rîuri mari, sau alte hotară politicești; ci numai acolo încetează o nație, unde înceată limba, care o unește" [50].

[49] Publicată în „Transilvania", 1868, p. 227—228.
[50] Prefața la „Disertația despre tipografii".

În afară de broşurile şi cărţile amintite pînă aici [51], Popp a mai publicat şi cîteva articole în „Foaia pentru minte" (parte postume), unele iscălite numai cu iniţiala P, altele neiscălite. Atribuirea acestora din urmă doctorului Popp, o dăm cu toate rezervele *. Însemnăm din cele găsite de noi:

1838 Semestrul I. No. 6, 7, 12, 20, 21. „Corespondenţii între doi ardeleni asupra ortografii" (Iscălit Pxxx şi „P").

No. 13. „Diplomatică" (Iscălit V. Popp). Arată înţelesul cuvîntului şi importanţa ştiinţei, publică un document muntean din secolul XVII şi propune înfiinţarea unei catedre la Academia din Bucureşti, unde să se înveţe diplomatica şi istoria universală.

No. 14. „Slavonismurile limbii româneşti". (Neiscălit).

No. 26. p. 207—208. Actul de danie al lui Aron, voivodul Moldovei, pentru biserica din Şchei şi o introducere despre documentele ei. (Neiscălit).

1840. No. 31—34. „Trăsuri oareşicare din biografia sau viaţa răposatului d. Paharnic Vasilie Fabian sau Bob". (Iscălit „P").

[51] G. Adamescu, în *Bibliografia* sa (II, p. 62) care, din operele citate de noi, nu cunoaşte decît „Disertaţia despre tipografii", pe care o face să apară patru ani mai curînd decît în realitate, aminteşte de o lucrare „*Omul de lume*. Buda (citată de alţii)". Sîntem în măsură să afirmăm că indicaţia lui Adamescu e greşită. Există într-adevăr o carte cu titlul de mai sus, dată în Bibliografia lui Iarcu la 1819: *Omulu de lume*. Autorul ar fi *Vasile Gergely de Ciociovici*. Nu se arată locul unde s-a tipărit. Date mai precise aflăm în Szinnyei József, *Magyar irók élete és munkái*, Budapest, 1894, vol. III, sub *Gergely* Vazul de Ciocotisiu, care a scris: *Omul de leune* (sic!), carte apărută la Viena la 1819. Nu ne-a fost cu putinţă să vedem acest tratat de bonton, cum îi zice Szinnyei. Pe baza datelor de mai sus, putem totuşi susţine că *Omul de lume* nu putea fi scris de doctorul Popp. Szinnyei ne spune că autorul ei a fost preot greco-catolic şi a murit într-un sat din Bihor — era deci un personaj cunoscut. Dacă ar fi fost vorba de o carte a lui Popp, acesta ar fi citat-o fără îndoială, în „Disertaţia despre tipografii", între cărţile apărute la Viena, aşa cum a făcut cu altă carte a sa apărută la Sibiu: „Despre apele minerale" (1821). Ceea ce l-a făcut pe Adamescu (sau pe „alţii") să atribuie „Omul de lume" lui Popp este poate faptul că autorul ei făcuse şi el studii la Viena, cam în acelaşi timp cu Popp, şi ca şi acesta se chema... Vasile.

* Nota editorului: Muşlea a revenit asupra problemei şi a atribuit două din articolele citate aici: „Corespondenţii..." şi „Slavonismurile..." lui Cipariu; după George Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* (în curs de apariţie), articolele „Aflarea în folosul..." şi „Literatură..." aparţin lui I. Rusu.

No. 37—39. „Literatură. Ceva despre hronicul Romano-Moldo-Vlahilor". (Iscălit „P").

1841. No. 1—2. „Aflarea şi folosul tipografiei". (Iscălit „P").

1844. p. 249—252. „Despre necăsătoria mireneasc㔠(O notă a redacţiei arată că acest articol a rămas de la doctorul Popp).

1853 şi 1854. Eclogele lui Virgiliu (I—VIII), traduceri trimise redacţiei de Cipariu.

Mai amintim apoi că Popp se ocupa, cum am văzut, cu biografia lui Fabian, pe care-l preţuia mult, arătîndu-l ca pe „un al doilea Virgilie" şi voia să-i tipărească acea scriere latinească intitulată „Allusio" pe care, cum am amintit mai sus, Fabian i-o adusese în 1824 la Braşov. În teza sa de doctorat el spune (§ 47) că are de gînd să scrie „altădată, cînd va avea timp, o disertaţie întreagă despre jocurile obişnuite de români la priveghiu". În fine, Bariţiu mai amintea şi de o colecţiune de documente istorice rămase de la Popp — astăzi desigur pierdute, ca şi aproape toate manuscrisele sale.

O viaţă zbuciumată[52] şi o operă multilaterală, dedicată în cea mai mare parte intereselor neamului său: poet, preamărind, în hexametri latineşti, profesori, colegi, înalţi demnitari ai Transilvaniei şi pe episcopul unit al Blajului; poet şi în româneşte, dînd bune traduceri din Virgiliu; întîiul nostru bibliograf şi dascăl al uneia din întîile şcoli superioare româneşti; medic practician, alinînd cu vorba şi cu fapta durerile românilor braşoveni, apoi ale moţilor care se pregăteau pentru 1848, şi autor al unei cercetări ştiinţifice în acest domeniu. Filolog bine pregătit, susţinînd unele din cele mai sănătoase idei ale epocii sale în materie de limbă şi ortografie; culegător de hrisoave vechi arătînd — poate

[52] În ce priveşte viaţa familiară a lui Popp, Bariţiu ne lasă să înţelegem că ea n-a fost de loc fericită. Căsătorit o dată la Braşov, apoi, rămînînd văduv, la Zlatna, soţiile lui par să fi fost amîndouă nemţoaice (a doua era dintr-o familie Wagner). Copiii, toţi purtînd nume străine — Francisca, Ludovica, Ladislau — au murit sau s-au înstrăinat de neam, ca acel Ladislau, kossuthist căzut la 1849. Pe cît de româneşti erau sentimentele celui care „cu istoria lui Petru Maior în mînă şi cu cronicele şi documentele ce adunase, arăta calea pe care trebuie să apuce orice popor apăsat" (Bariţiu, *op. cit.*, p. 130), pe atît de puţin noroc a avut cu copiii crescuţi de soţiile sale străine.

cel dintîi la noi — importanța lor și a diplomaticei, și istoric al celei mai însemnate biserici a românilor ortodocși din Ardeal.

O latură a operei sale în care nu l-am cunoscut încă, tot atît de românească ca și restul operei sale, este aceea la care vom trece acuma : folclorul.

*

Ca și la alte popoare, începuturile folclorului nostru însemnează culegeri de cîntece populare, apoi de basme, și abia după aceea de obiceiuri. Acestea din urmă se găsesc notate, e adevărat, ici-colo, și de cronicari, precum și de călătorii străini. Cantemir, în a sa „Descriere a Moldovei", însemnează chiar ceva mai multe obiceiuri. Dar el n-a ținut să le claseze sistematic. Întîiele noastre cercetări de obiceiuri, prezentate ca un întreg, le întîlnim numai după anul 1860.

Avem însă o lucrare asupra obiceiurilor poporului nostru la înmormîntări, care, deși tipărită la 1817, a rămas necunoscută celor ce s-au ocupat de istoria cercetărilor folclorice la români. Ea lipsește, și din conspectul atît de util și bogat, dat de Lazăr Șăineanu [53] precum și din alte părți. Este vorba de lucrarea care a servit lui Popp ca teză de doctorat la facultatea de medicină din Viena, scrisă în latinește și purtînd titlu pompos :

Disertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebejis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum et quisbusdam circa ea abusibus, perpetuo respectu habito ad veterum Romanorum funera, quam... pro doctoris medici laurea rite adipiscenda in antiquissima ac celeberrima Universitate Vindobonensi publice disquisitioni submittebat Ladislaus Basilius Papp Transylvanus, A. A. L. L. et Philosoph. Doctor. et linguae valachicae interpres aulicus. Viennae, MDCCCXVII. (in 4⁰, 1 f., 56 p.).

Dintre istoricii noștri literari n-o citează decît N. Iorga [54]. E probabil că d-sa n-a putut-o însă avea în mînă și astfel se explică faptul că nu insistă asupra ei. Cartea nici nu era ușor de găsit. Biblioteca Academiei n-o avea — n-o are probabil nici astăzi. „Bibliografia românească veche" cunoaște

[53] În *Istoria filologiei române.*

[54] *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* Vol. II, p. 325—326, sec. XIX, vol. I, p. 23.

doar două exemplare : unul la Blaj (Bibl. I. M. Moldovan), altul la Oradea (Biblioteca diecezană episcopească). Semnalăm acum al treilea exemplar din țară, care se găsește în Biblioteca muzeului ardelean din Cluj (Biblioteca Universității)[55].

Ca și omul, cartea merită și ea să fie cunoscută mai de aproape și să i se dea locul ce i se cuvine în istoria științei românești, și chiar în aceea a folclorului în genere.

Mai e nevoie să accentuăm importanța ei istorică ? Este întâia încercare științifică în domeniul folclorului românesc, subiectul și autorul aparținînd poporului nostru. Dar însemnătatea ei iese din cadrele naționale : ce popor modern își avea, într-adevăr, la 1817, o lucrare despre obiceiurile sale de înmormîntare ? Dacă nu ne înșelăm, nici unul. Prin disertația lui Popp, noi românii reprezentăm într-o latură a științei folclorului, care pe atunci se reducea doar la culegere și comparare de cîntece populare, *un început*. Și e păcat că acest lucru nu e cunoscut străinătății pentru a se putea da românului Popp locul meritat în istoria folclorului universal ! Valoarea științifică a disertației lui Popp constă și în faptul că obiceiurile românești nu sînt numai înșirate unul după altul — deși chiar și aceasta ar fi fost destul pentru epoca sa — ci ele sînt aproape toate comparate cu ale romanilor și grecilor și ale unor neamuri moderne, ca slavii, Popp dîndu-și foarte bine seama de influența lor asupra noastră. El încearcă uneori chiar să explice o parte din aceste obiceiuri, dovedind uneori multă perspicacitate, alteori tot atîta naivitate, în interpretare, cum vom vedea la analizarea disertației. Apoi informația lui Popp este deosebit de vastă pentru epoca în care scria, și notele lui ni-l arată consultînd o mulțime de literatură latină, germană și franceză, fără să mai vorbim de Cantemir, Del Chiaro, Sulzer, Grisellini și Wolf, pe care îi citează de atîtea ori.

Din punct de vedere românesc, cartea are și o importanță de propagandă. Prin faptul că obiceiurile noastre la moarte sînt asemănate la tot pasul cu acelea ale romanilor, scoțîndu-se în evidență înrudirea lor, lucrarea constituie o afirmare, în chiar limba latină, a latinității noastre. Citînd și obiceiuri

[55] Exemplare se mai găsesc în Biblioteca Universității din Viena (signatura I 31773), și probabil, și în bibliotecile Budapestei.

de ale aromânilor, se arată şi legătura între românii din nordul şi sudul Dunării..

Ce păcat, că disertaţia, tipărită desigur într-un număr restrîns de exemplare, va fi circulat aşa de puţin ! Să încercăm s-o facem cunoscută măcar astăzi, după mai bine de un veac de la apariţie !

După dedicaţia făcută contelui Adam Nemes de Hidvég, de care am vorbit mai sus şi căruia i se datoreşte şi tipărirea cărţii, găsim prefaţa din care aflăm ce l-a îndemnat pe Popp să-şi aleagă pentru teza sa de medicină un subiect atît de puţin obişnuit. Deoarece aceste două pagini cuprind şi alte însemnări interesante şi nerelevate pînă astăzi, care dovedesc dragostea de popor şi simţul de folclorist al lui Popp — cîteva arătînd felul în care a lucrat şi-şi judeca opera, — le dăm în cele ce urmează.

„N-am făcut această lucrare din dorinţa de a da ceva nou — zice Popp — deoarece sînt unul din cei care ţin mult la obiceiurile tradiţionale ; ci în folosul conaţionalilor mei şi prin ei, după puterile mele, în folosul patriei, apoi ca acele lucruri ce îmi notasem odinioară, să le public acum. Am crezut întotdeauna că aceste studii îmi revin mie printr-un drept oarecare familiar, deoarece nu numai mă trag din aceeaşi naţiune (cu ale cărei obiceiuri mă ocup), lucru din care îmi fac o mîndrie, ci m-am născut şi din tată şi dintr-un lung şir de străbuni slujbaşi la altarul Domnului. Iar către studiile antichităţilor, de care nici cînd nu m-am simţit străin, sînt atras cu o putere, aş zice, deosebită. Şi nici nu cred că m-am apucat de o treabă cu totul nefolositoare, deoarece chiar aceste înmormîntări, în cazul cînd nu se fac bine, provoacă alte înmormîntări [56]. Vor fi negreşit şi de aceia cărora disertaţia aceasta a mea le va părea un lucru cum s-ar zice fără rost şi nevrednică de a fi cetită. Dar eu pentru aceştia nu mai insist : vor vedea ei. Eu cred că mai bine am făcut descoperind unele superstiţii şi combătîndu-le, decît să repet pînă la saturaţie acelaşi lucru — pe placul învăţaţilor ; deşi îmi dau bine seama cît e de greu a com-

[56] Probabil că Popp face aluzie la primejdia perpetuă pe care o constituie felul în care se spală morţii, se dau de pomană hainele răposatului — indiferent de ce boală a pătimit el etc., chestiuni pe care le şi discută în corpul lucrării (§ 32, 56—57 de pildă).

bate greşeli generale, şi mai cu seamă acelea care aparţin religiei. Şi dacă am înţeles că trebuie să descriu înmormîntările poporului înaintea acelora ale nobililor, aceasta se datoreşte faptului că la înmormîntările acestora din urmă se întîlnesc mult mai puţine superstiţii decît la acelea ale poporului. Şi cu toate că e vorba de lucruri ale poporului, chestiunea nu mi-a dat puţin de lucru. Căci deşi în acest domeniu eu însumi am putut observa multe în patrie, şi am auzit şi de la tatăl meu prea iubit, totuşi un mare număr au mai rămas de cercetat, cu atît mai vîrtos că, din cele văzute odată, multe mi-au ieşit din minte". Toate aceste lucruri i le-au „reamintit şi i-au sugerat altele nouă" doi oameni de care ne vom ocupa îndată. Popp le exprimă aici gratitudinea sa, mărturisind: „în cea mai mare parte a lucrării mele trebuie să mă refer la informaţiile lor". După ce mulţumeşte şi decanului facultăţii vieneze şi unuia din profesori, precum şi doctorului Nicolides, de care va fi vorba îndată, încheie prefaţa arătînd că e mulţumit că „a preparat calea altora care vor scrie cîndva, în viitor, mai învăţat, şi că acestora el le-a făcut serviciul pe care-l face cutea ascuţind fierul, ea însăşi neputînd însă tăia".

Urmează cele două scrisori ale celor doi informatori principali cărora le-a mulţumit în prefaţă. Unul e Simeon Bran, canonic la Oradea Mare. Tot ce ştim despre acesta e că a fost întîi preot în comuna Leta şi că a murit la Oradea chiar în anul apariţiei tezei lui Popp [57]. De la acest fost preot de sat, autorul nostru deţine informaţii puţine, dar interesante, despre înmormîntarea la români, mai ales din ţinutul Chioarului (Kővár).

Al doilea informator nu e altul decît Petru Maior. E o latură a activităţii fruntaşului şcoalei latiniste care nu ştim să fi fost relevată pînă acum, cu toate că scrisoarea de care vorbim a fost publicată acum mai bine de cincizeci de ani în „Archivul" lui Cipariu (p. 393—4), care, prieten cu Popp [58] avea cunoştinţă şi de disertaţia lui de la 1817. În scrisoarea sa, Maior, spune doctorului: „toate cele ce mi-am putut aminti, ţi le-am însemnat în anexe". Ce păcat că pe

[57] *Enciclopedia Română*, s. v.

[58] Între prietenii lui Popp trebuie să citäm şi pe Barac, poetul braşovean, şi pe filozoful Corneli (cf. Iorga, *Ist. lit. rom. sec. XVIII*, vol. II, p. 316 şi 474).

acestea Popp nu le dă, cum a făcut la canonicul Bran. Şi Cipariu, la publicarea scrisorii, spune într-o notă despre aceste anexe: „nu se află lîngă originalul în mîna noastră". Informaţiile lui Maior, preţioase şi prin faptul că el „şi-a petrecut, cum zice Popp (§ 21), cea mai mare parte din viaţă între valahi", au fost folosite însă de către doctorul Popp în lucrarea sa, în care marele istoric e citat în vreo douăsprezece locuri, cum vom vedea mai încolo. În scrisoarea publicată, după ce Maior aprobă alegerea subiectului, şi asigură pe Popp că înaintea lui n-a scris nimeni despre aşa ceva, îi lămureşte în cîteva rînduri începuturile creştinismului la români, aminteşte două calendare ale epocei, comunicînd lui Popp că ele nu conţin nimic despre înmormîntări. „De unde se vede că această materie ţi-a fost rezervată ţie singur". Îl îndeamnă să lucreze conştiincios, noutatea subiectului nedispensîndu-l de această datorie, „să exhaurieze subiectul, aşa ca să nu mai rămînă nimic altora". Maior nu s-a mărginit însă la aceste simple sfaturi şi la trimiterea de materialuri, ci, cum vom vedea îndată, s-a şi exprimat în unele cazuri asupra obiceiurilor româneşti la înmormîntare, dînd şi etimologia unor termeni tehnici şi dovedind astfel tot interesul ce purta folclorului românesc.

O a treia persoană, în fine, l-a informat pe Popp despre Aromâni[59] — lucru puţin obişnuit, desigur, pentru vremea aceea. În prefaţă (p. 4), Popp ne spune: „nec pauca de Valachis Transdanubianis (respecto veteris Daciae) familiare sermone mihi retulit V[ir] C[larissimus] J. Nicolides Nobil. a Pindo". Acest Nicolides, pe care Popp îl arată „om distins prin bogata sa lectură şi cultură şi prin sufletul său", este desigur una şi aceeaşi persoană cu Ioan Nicolide din Pind, pe care V. Bologa[60] ni-l arată ca „medic practic" în Viena, traducător (la 1794) al unei cărţi de medicină în greceşte, şi „probabil aromân". Credem că însemnarea din prefaţa lui Popp şi obiceiurile pe care le deţine de la el, arată că supoziţia lui Bologa, după care acest Nicolide era aromân, este întemeiată.

[59] Ştirile despre aceştia se reduc de fapt la: închiderea ochilor mortului (§ 24), obolul (§ 38) şi bocirea (§ 43).

[60] *Op. cit.*, p. 38, nota 3.

Cu excepţia ştirilor primite de la Nicolides, informaţiile inedite ale lui Popp privesc numai Ardealul, unde fuseseră notate de el însuşi, de canonicul Bran şi de Petru Maior. Dacă ar fi să precizăm, am putea numi mai ales centrul şi nordul Ardealului, ţinutul dintre Tîrnave şi Mureş (Maior), Cîmpia (Popp) şi Chioarul (Bran). Dar nici ştirile asupra celorlalte ţinuturi româneşti nu-i lipsesc. El le-a găsit în călătorii sau în istoricii secolului al XVIII-lea şi foloseşte la tot pasul : pentru Banat pe Grisellini, pentru Moldova pe Cantemir şi Wolf, pentru Muntenia pe Del Chiaro, pentru ţinuturile româneşti în general pe Sulzer [61]. Pentru obiceiurile popoarelor vecine, el utilizează opere pe atunci celebre, astăzi cu totul uitate, ca *Viegue d'Azyr*, essai sur les lieux et les dangers de sepultures. Paris 1778 ; *Nicolai*, Tract. de sepulchris variar. Gent., *Picard*, Ceremonies et coutumes religeuses de tous les peuples du monde., *Habermann*, Disert. de sepult. salub. etc. În fine, pentru antici, pe toţi filozofii şi poeţii clasici, apoi cîteva tratate moderne ca *Kirchman*, De funerib. Roman., *Quensted*, De antiquis rit. sepulcra etc. [62].

Cea mai mare parte din obiceiurile de înmormîntare ale românilor tratate pe larg de Popp, e firesc să ne fie cunoscute. Trebuie remarcat însă că pentru epoca sa lucrurile stăteau altfel : aceste obiceiuri constituiau deci pentru cititorii disertaţiei lui Popp lucruri noi. Cum am mai spus, după cît avem cunoştinţă, lucrarea lui este întîia cercetare sistematică a obiceiurilor de înmormîntare ale unui popor modern.

Studiile lui Lambrior, Burada şi în special acela al lui Marian [63], — alături de care ar mai trebui amintite o mulţime de articole mărunte publicate în reviste — au adunat tot ce

[61] E interesant că pe cînd toţi aceşti autori care au scris despre români sînt distinşi de Popp cu cele mai elogioase epitete, de cîte ori îl aminteşte pe Sulzer îl face — printr-un reuşit joc de cuvinte — *insulsus* (neghiob, prost, nesărat). Astfel în § 92 : „praetendi insulsus Sulzerus... sed fallitur et fallit" ; § 83 : ...„quod insulso Sulzero nom parum bilem movit". Se pare că Popp îl bănuia de lipsă de obiectivitate şi de superficialitate, ceea ce-l făcea să întrebuinţeze singurul epitet mai tare în disertaţia lui atît de academică.

[62] Nereuşind să vedem nici una din aceste opere, dăm autorii şi titlurile întocmai cum le-am găsit în notele lui Popp.

[63] Al. Lambrior, *Obiceiuri şi credinţe la români, Înmormîntările* („Convorbiri literare", IX (1875), p. 153) ; T. Burada, *Datinile poporului român la înmormîntări*, Iaşi, 1882 ; S. Fl. Marian, *Înmormîntarea la români*. Bucureşti, 1892.

se știe astăzi despre obiceiurile poporului nostru la înmormîntări. Firește, obiceiurile erau în general aceleași și pe timpul lui Popp. Astfel e fatal, ca după lucrarea de 600 de pagini a lui Marian, care avea o întreagă rețea de corespondenți în aproape toate provinciile românești și putuse să aibă la dispoziție o mulțime de articole publicate în reviste și ziare, precum și cercetările anterioare asupra acestei chestiuni — lucrarea lui Popp nu o cunoaște însă, precum nu o cunoscuseră nici Lambrior, nici Burada — disertația de la Viena să nu ne aducă prea multe știri noi. Cîteva doar pot conta ca nerelevate pînă acum. Altele pot să ne ajute la completarea unor informații date de Marian, la lămurirea lor, ele fiind notate acum mai bine de 100 ani și, în consecință, păstrînd mai bine sensul primitiv al ritului. Pe toate acestea le vom releva în cursul rezumării cărții lui Popp, comentîndu-le cu mijloacele de astăzi ale științei folclorului. Vom trece în revistă obiceiurile cu care se ocupă Popp, oprindu-se la tot ce ar putea interesa din punct de vedere al limbii, al folclorului nostru și al istoriei lui, ici-colo chiar la cîte o însemnare relativă la istoria medicinei, pentru că ele sînt așa de rare. Ne vom opri de asemenea la tot ce vom recunoaște ca o contribuție a lui Petru Maior [64].

„Românii — începe Popp (§ 2) — urmașii vechilor români în Dacia, care își trag originea de la coloniștii aduși în această provincie depopulată de locuitori de către divul Traian, prin situația lor, mult deosebit de strămoșii lor, dar prin diferite rituri, obiceiuri, limbă și numele cu care se numesc pînă în ziua de astăzi, foarte apropiați de ei ; și precum în alte privințe, așa și în jurul ritului de înmormîntare foarte multe au păstrat de la Romani. Acestea totuși în urma religiei creștine ce au luat și în urma legăturii cu alte popoare, s-au mai schimbat. Lucru ce se va vedea din cele ce vom spune în cursul acestei lucrări".

[64] Planul lucrării lui Popp e următorul : O scurtă introducere tratînd despre originea românilor, concepția lor despre suflet și cîteva forme ale cultului morților la ei. Cartea e divizată în părți, capitole și paragrafe. Partea I tratează despre morminte în general, riturile funerare ale barbarilor, rostul mormîntului (p. 11—16). Partea II are trei secții, cuprinzînd : cele ce se fac înainte de ridicarea mortului din casă (p. 17—39), ducerea la groapă (p. 40—44) și capitolul despre groapă și înhumare (p. 44—55).

După această scurtă introducere, Pop arată că românii cred că omul se compune dintr-un suflet nemuritor şi dintr-un corp (§ 3). Aici se opreşte la o expresie a lui Petru Maior. Acesta i-a scris: „Ţăranii români cred într-un mod simplist şi fără o cercetare mai aprofundată, că omul este alcătuit din trup şi suflet, că acesta din urmă e nemuritor, şi după moarte depinde de faptele făcute cît era legat de trup, ca să devină ori fericit ori nefericit. Evident că în *mod simplist* şi fără o *cercetare mai aprofundată* — subliniază Popp. Căci dacă s-ar cerceta mai adînc, vei găsi mulţi dintr-înşii care cred că omul e în aşa fel alcătuit din trup şi suflet, că cel din urmă e închis în cel dintîi ca într-o temniţă (cum zice psalmul 141): „Scoate din temniţă sufletul meu ca să se mărturisească numelui tău". Mai departe ei cred că morţii lor trec din această viaţă într-alta ca nişte călători, drum în care au multe de îndurat, şi că dincolo îşi are fiecare locul lui desemnat unde îşi aşteaptă ziua judecăţii din urmă: în sfîrşit, mulţi cred că sufletul împreună cu trupul e supus pedepselor, căci făcîndu-se vinovat de păcate în tovărăşia trupului se crede că trebuie să ispăşească cu trupul împreună" [65].

Popp arată apoi cum se poartă lumea atît timp cît mortul e în casă (§ 4) şi dă, în româneşte, felul de salutare al celor ce intră în casa mortului: „Dumnezeu să-l iarte" şi „Să-l iarte Dumnezeu".

După cîteva pagini consacrate felului de înmormîntare al barbarilor, despre mormintele lor în general şi despre rostul lor (§ 5—20), chestiuni asupra cărora Popp se dovedeşte bine informat, revine la români. Susţine că, în general, ei nu se tem de moarte, lucru pe care i l-a comunicat şi Petru Maior. În sprijinul acestei afirmaţii, Popp aduce chiar exemplul sfîrşitului de martir al lui Constantin Brîncoveanu, pe care-l cunoaşte din Del Chiaro (§ 21). Mai însemnează că valahii nu vreau să audă de doctor şi medicamente, chiar în cele mai grele boli, aceasta din pricina fatalismului lor în faţa morţii (§ 22). Amintind de lumînările ce se pun în mîna celui ce trage de moarte, se miră de cre-

[65] Am dat traducerea întregului pasaj referitor la credinţele despre viaţa de dincolo de moarte, pentru că în ce priveşte această chestiune, colecţiile noastre de folclor sînt foarte sărace.

dinţa românilor în sfinţenia cerii şi însemnează că se jură pe ea şi că acest jurămînt nu se calcă niciodată (§ 23).

Face apoi istoricul închiderii ochilor morţilor la popoarele vechi. La noi, Popp spune că aceasta pare să fie cea mai sfîntă dintre datoriile faţă de morţi. Petru Maior i-a dat chiar amănunte inedite — nu le găsim nici la Marian nici la alţi autori. Anume, el îi scria că cel ce închide ochii mortului „crede că aceasta îi va aduce un mare noroc, şi de multe ori o povesteşte cu mîndrie. De aceea se îmbulzesc pe întrecere să închidă ochii mortului, astfel că încep să-i apese ochii înainte de a-şi da sufletul, ca nu cumva în această acţiune să le ia alţii pe dinainte, şi le închid şi gura". „Dar nici o acţiune nu este atît de sfîntă şi sacră, în care poporul să nu amestece şi ceva superstiţios" — adaugă Popp. Şi, ca o exemplificare, citează alt amănunt, după cît avem cunoştinţă tot inedit, comunicat de canonicul Bran: „în unele locuri (obiceiul nu este acelaşi peste tot) ochii îi închide dacă este de faţă o femeie, care borborosind nu ştiu ce, întinde (o bucată de) ceară în formă de ban şi o aşează pe ochi muribundului" (§ 24)[66]. La acest paragraf, Popp însemnează şi obiceiul aromânilor de a pune muribunzilor untdelem pe ochi, pe urechi şi pe gură, mărturisind că nu cunoaşte rostul acestui obicei. Firesc, în faţa acestui fel de procedeuri *medicul* Popp nu poate decît să se revolte, înfierîndu-le ca „maximos abusus", care fac „să se închidă înainte (de vreme) cele două căi mai nobile prin care ar putea să intre în corp stimulenţii pentru o redeşteptare a sufletului, care poate se ascunde..." (§ 26). Pop nu poate să nu-şi amintească (§ 27) de legea lui Varro, prin care se interzice copiilor să închidă ei înşişi ochii părinţilor la moarte, pentru ca nu cumva unii, prea lacomi la moştenire, să procedeze cam repede la acest act.

Spălarea morţilor este generală la români — zice Popp — dar nu se face peste tot de aceleaşi persoane şi în acelaşi fel. Amănuntele lui nu aduc nimic din ceea ce n-am cunoaşte de la Marian. El se ridică doar ca medic, chemînd în ajutor şi autori străini ai unei „sisteme de poliţie medicală" contra

[66] Literatura consultată de noi nu cunoaşte un astfel de obicei. Asupra celor ce se pune pe ochii mortului, vezi „Archiv für Religionswissenschaft", II, p. 221 seq., care nu ne-a fost accesibilă.

spălării prin moaşte şi bătrîni care ar putea trece boala mortului şi altora pe care îi îngrijesc : lăuze, copii etc. (§ 32).

Urmează un capitol despre îmbrăcarea morţilor la romani şi germanii vechi. Revenind la români, el arată că ei îşi îmbracă morţii cu atîta îngrijire, datorită mai întîi mîndriei deşarte, apoi pentru că ei cred că din această lume morţii trec în alta, avînd deci să îndure pe drum căldură şi frig, sete şi foame, să plătească vămi etc. Popp însemnează aici într-o notă (p. 24) că despre acest drum amintesc şi bocetele, în care mortul e pus să vorbească astfel :

„Veniţi care mă iubiţi, cu mine călătoriţi,
Io mă duc în cale lungă, n-am nimica să-mi ajungă“ [67].

Observăm că aceste versuri au fost culese şi mai tîrziu şi publicate, odată de M. Besanu [68], apoi de Lambrior [69]. Versurile sînt absolut identice, deşi între culegerea lor s-a scurs o jumătate de veac. Lambrior notează că ele se cîntă la plecarea mortului din casă.

Credinţa că în lumea cealaltă vor apare cu acelaşi trup, face pe români nu numai să-şi îmbrace morţii cu hainele cele mai bune, zice Popp, ci să le dea şi oarecare obiecte necesare pe drum : pîine, sare, bîtă şi bani. Autorul insistă asupra felului în care se pune în diferite părţi obolul : în dinţi, sub limbă, în mîna dreaptă, în toiag (§ 38). Maior îi scrie că în copilăria sa a auzit că obolul acesta serveşte pentru plătirea vămilor, şi tot el aminteşte de vorba cu care cerşitorii cereau milă : *să-ţi fie vămile plătite*. „Că acest rit, care are ceva păgîn, românii l-au primit de la romani, numai acela neagă care nu prea e versat în istoria antică“ spune cu mîndrie Popp (§ 39), citînd diferiţi autori latini, care amintesc de obol, de Charon şi de Acheron. E interesant că obiceiul punerii obolului la mort începuse să nu se mai observe întocmai deja acum o sută şi mai bine de ani ; Popp însemnează anume (§ 40) cum obiceiul ia o nuanţă creştină.

[67] Popp dă textul odată cu chirilice — cel transcris de noi — apoi cu litere latine, pe care le dăm pentru grafie :

Veniti quare me iubiti cu mini câlatoriti
Io me ducu'in cale lungâ, n'amu nimica se mi ajungă.

[68] *Datinile Românilor la înmormîntare*, în „Albina“ (Viena, 1866, I, nr 57).

[69] *Op. cit.*, p. 153.

Maior îl informează şi despre modificarea obiceiului obolului : nu se mai pune în mîna dreaptă, nici nu se mai îngroapă. Se face o cruce de ceară pe care preotul o pune pe pieptul mortului, apoi, cînd se închide sicriul, preotul o ia. Cînd mortul e pornit spre cimitir, se pune pe sicriu o cruce cu un ban pe ea, pe care, după ce toţi au sărutat crucea, le ia preotul.

Despre bocire (§ 43), Popp e bine informat, atît de Maior cît şi de Nicolides, de Cantemir şi Wolf — dar nu ne aduce nimic nou.

El nu poate uita, firește, priveghiul (pervigilium) (§ 47) cu jocurile sale „verbale" şi „corporale". Pe acestea din urmă le împarte în utile şi vătămătoare. Jocurile verbale sînt vorbe cu două înţelesuri, caraghioslîcuri. Asupra jocurilor corporale utile nu insistă, dat fiind că el şi-a propus să vorbească „de abusibus" şi pentru că se gîndea ca despre acestea să scrie altă dată, cînd va avea timp, o *disertaţie întreagă*, gînd pe care, spre marea pierdere a folclorului românesc, nu l-a realizat [70].

Dintre cele vătămătoare descrie doar unul, pe cel mai de căpetenie : „moara", deoarece nu l-am găsit amintit nicăiri [71], dăm în rezumat descrierea acestui joc : la ei iau parte patru inşi : fierarul, fierul şi două calfe tinere, ajutoare ale fierarului. Cel care face pe fierul, este ales totdeauna prin sorţi şi trebuie să primească de voie de nevoie acest rol, de unde — zice Pop — proverbul *sorte* şi *morte*. Nenorocosul e aşezat pe pămînt ca şi cînd ar şedea, cu picioarele întinse înainte, ele făcînd serviciul foilor. Fierarul îşi sufulcă mînecile, se pune pe lucru : pletele „fierului" adunate într-un mănunchi le întoarce în fel şi chip, le sucește şi le învîrteşte, le împleteşte şi le despleteşte, le resfiră, le înnoadă şi le desnoadă, procedînd ca un adevărat fierar. În acest timp, calfele ridică cu schimbul picioarele celui aşezat, le trag şi le împing şi fac ca şi cînd ar fi foi adevărate ; nici spectatorii apropiaţi nu sînt feriţi de scînteile făuriştei : loviturile calfelor. Acesta

[70] În tot cazul nu ştim să fi publicat aşa ceva.

[71] Marian, *op. cit.*, p. 205, descrie un joc numit astfel, dar acesta n-are nimic cu al lui Popp. La p. 222 regretatul folclorist aminteşte de un joc *foii*, care ar putea fi acela descris de Popp, dar Marian nu-l descrie, căci el face parte din jocurile „a căror procedură însă nu ne-a fost pînă acuma cu putinţă a o afla".

ar fi după Popp jocul „morii" al cărui nume mărturisim că nu-l prea înţelegem.

Deşi ne anunţă că el nu ne va vorbi despre mîngîierea adusă de rugăciuni sufletelor celor morţi, „de care trebuie să se ocupe teologii şi nu medicii", el se opreşte totuşi destul de mult la scopul şi modul în care se fac ele. Dă mai întîi, după comunicarea lui Petru Maior, etimologia lui *sărăcustă*. Maior derivă cuvîntul din grecescul το σσαρες, deci etimologia e în principiu aceeaşi cu cea admisă astăzi [72]. Tot pe baza informaţiilor lui Maior ni se dă şi rostul acestor rugăciuni (§ 49). Urmează un excurs mai lung despre motivele pentru care evanghelia se citeşte pe pieptul mortului (§ 52).

În ce priveşte pomenile trebuie să notăm că Popp face o deosebire între pomana ce se face acasă, înainte de plecarea mortului, şi cea de la groapă *(eleemosynae)* şi pomenile ce se fac la anumite zile după moarte *(epulae)*. Pe cele dintîi le tratează la capitolul XX, pe cînd pe celelalte le lasă, cum ni se pare şi nouă natural, tocmai la urmă [73]. Şi aici, Popp aduce deci contribuţii noi şi observaţiile lui proprii sînt deosebit de interesante. În ce priveşte pomenile, Popp găseşte că românii sînt extrem de darnici („ad excessum pene"). „Ei cred că săracii sînt cei mai potriviţi pentru a li se încredinţa lucrurile morţilor, lucruri care cu cît sînt mai mari, cu atît mai mult o să aibă ei în viaţa de apoi. Care este scopul pomenilor se vede din acestea : să se vină într-ajutor nevoilor celor morţi şi ca să le fie bine, scop, pe care, pentru a-l ajunge, sînt folosiţi săracii ca nişte mijlocitori" (§ 53). La pomană se procedează astfel : afară, în curte, după ce s-a dat mortului dezlegarea, o rudă stînd de o parte a sicriului, ia hainele mortului, le sărută, şi le dă peste sicriu săracilor (§ 54). Acelaşi lucru se face cu vitele şi dacă ele sînt mici, le sărută şi pe ele şi le trece peste sicriu. „La fel se împart şi banii, dar ceva mai tîrziu, chiar în preajma lăsării în groapă — deoarece poporul pune mare nădejde în acest fel de pomană, căci

[72] Mgr. σαρακοστή (pentru τεσσαρακοστή) prin slavonul „sarakusti" (V. Dicţionarul lui Tiktin, s. v.). Popp însuşi crede că celălalt cuvînt, *sărindar*, are la bază pe barbaro-grecul Σαραντα, şi el pare să fi avut dreptate (cf. Tiktin : etim. mgr. σαραντάρι).

[73] Marian le-a tratat cam una peste alta, sub capitolul „Comîndarea". Am putea spune chiar că la el, cea dintîi, pomana făcută acasă, abia de-i amintită.

dacă nu s-ar da în felul acesta, se crede că pomana ar avea mai puţin efect". Popp însemnează în faptul că mulţi îşi fac ei înşişi pomana, în viaţă fiind, deoarece se tem că urmaşii nu le vor împlini dorinţele întocmai. Autorul nostru cunoaşte şi proverbul prin care poporul îşi exprimă rezervele în ce priveşte felul în care se face pomana: *multe spune mortul, viu face ce-i place*. Firește, Popp nu poate să cerceteze întrucît aceste pomeni aduc mîngîiere mortului. Dar nu se poate opri să nu arate (§ 56) cum prin hainele care se împărţesc săracilor, vagabonzi ce rătăcesc din sat în sat, comunităţi întregi se pot contagia de boala celui mort. El citează şi exemple de astfel de molipsiri prin hainele morţilor (§ 57, 58).

Sărutarea morţilor, e după Popp, un obicei aşa de răspîndit, că ea nu se face numai de către rudenii, ci şi de străini şi chiar de necunoscuţi, şi aceasta se întîmplă nu numai în timpul cît mortul e în casă, ci pînă ce e coborît în groapă (§ 60), obicei ce era şi la romani de altfel (§ 61).

Doliul românilor se manifestă întîi prin bocete, de care Popp a auzit el însuşi şi a aflat şi de la Petru Maior. El mai aminteşte plînsetele, smulgerea părului — obiceiuri ce se întîlneau de altfel şi la romani (§ 63). În ce priveşte doliul, el e cel cunoscut: despletirea părului la fete, despletirea, dar acoperirea capului cu o broboadă la femei. Despre acest obicei al femeilor, Popp spune că „e ruşine dacă una-şi descopere părul, iar învelitoarea capului e atît de sacră, că dacă cineva o ia cu puterea sau o vatămă în orice fel, e pedepsit în chip extraordinar" (§ 64). Ce păcat că Popp nu ne comunică sancţiunea acestui delict, contribuind astfel la înmulţirea colecţiei obiceiurilor noastre juridice. Tot în ce priveşte doliul, Popp ne declară că în „patria sa" (Transilvania) n-a văzut niciodată un obicei ca cel citat de Cantemir pentru Moldova, ca la moartea unui fecior, sora lui să-şi ia o parte din păr, şi să o atîrne de crucea care se pune pe mormînt. El ştie însă de ofrande de păr la morţii românilor (§ 66). Românii n-au haine speciale de doliu (§ 67). În ce priveşte durata lui, Popp o ştie rînduită după vîrstă şi grad de înrudire, dar fără considerare de poziţie socială: trei zile copiii, şapte cei mai mari, patruzeci adulţii, părinţii pe copii şi aceştia pe părinţi un an. Sînt şi de aceia care jelesc toată viaţa (§ 68).

Popp însemnează apoi cele ce se fac imediat ce mortul e scos din casă: întoarcerea laviţelor pe care a fost aşezat sicriul, închiderea uşii, scoaterea şi aruncarea unei oale cu cenuşă în urma mortului.

„Acestui rit i se atribuie două rosturi: întîiul este că vreau să vădească că omul este asemenea unui vas de pămînt atît de fragil şi care se preface repede în praf. Altă explicare este că familia s-a împuţinat cu un cap, astfel are nevoie de un vas mai puţin. De unde proverbul: *i s-au frînt oala...* ca şi cînd s-ar zice: a murit" (§ 69). Nici una din explicările lui Popp nu poate sta în picioare, firește. Spargerea oalei după scoaterea mortului din casă, este un obicei răspîndit la o mulţime de popoare şi face parte din riturile de despărţire (Trennungsbräuche), săvîrşite de supravieţuitori pentru a împiedica rămînerea sau revenirea sufletului, întocmai ca celelalte două procedee arătate de Popp: întoarcerea laviţelor şi închiderea uşilor, la care ar trebui să se adauge scoaterea cu picioarele înainte, sau pe sub prag, măturarea casei etc. [74].

Nu oricine poate participa la înmormîntare, spune Popp, (§ 70). Există oarecare restricţii. N-au acest drept cei care n-au împlinit 40 de ani; tinerii nu se cade să meargă la înmormîntare, decît dacă au legături de sînge cu cel mort, contînd în familia îndoliată.

Despre felul ducerii sicriului, Popp spune (§ 72) că în Transilvania e deosebit de cel din Banat, Muntenia şi Moldova: „Aici se pun în jurul sicriului nişte legături (făşii) sau ştergare de in, ale căror capete ducătorii înfăşurîndu-le pe mînă, ridică sicriul peste genunchi. Aceste făşii sau se ţes pereche, sau se înnoadă. Toată lumea îşi face încă din viaţă fiind, şi păstrează pînă la moarte cu mare grijă aceste legături pe care ducătorii le primesc ca răsplată a ostenelii lor. Obiceiul acesta de a duce cadavrele îl povesteşte pentru vremea sa în unele părţi ale Galliei şi Fruterius şi l-a văzut în Aurelia [75] prea învăţatul Kirchmann". Tot aici aminteşte de obiceiul românilor din Transilvania de a îngropa pe cel omorît de fulger, acolo unde s-a întîmplat nenorocirea. „Căci ei cred că locurile pe unde trec cu cadavrul (unui astfel de mort) ar fi bătute de grindină". Popp vrea să vadă

[74] Cf. Paul Sartori, *Sitte und Brauch*. Leipzig, 1910, I, p. 144.
[75] Orleans ?

în acest fel al ducerii morților la groapă și în credința cu baterea grindinii, reminiscențe din obiceiuri romane și în special din legea lui Numa asupra celor trăzniți — lucru prea puțin probabil. Obiceiul și credința sînt cunoscute și de Marian [76].

Și Popp știe că pe cînd morților bogați li se fac în drum spre biserică multe „stări" (opriri cu rugăciuni), la cei săraci, acestea sînt de tot puține. De unde locuțiunea *Du-l că n-are bani* (§ 73), care la Lambrior [77] apare completă.

Duceți-l mai tare
Că bani n-are.

Popp mai însemnează că dacă la cimitir nu se citește dezlegarea, poporul crede că „nici cadavrul, nici părul lui nu putrezesc, în schimb îi cresc unghiile și alte fantasmagorii asemănătoare cred" (§ 74). Obiceiul citirii dezlegării „e luat de la ruși, frați de religie cu valahii, în întîiele timpuri, prin cărțile sfinte... dacă nu mă înșel" afirmă Popp. După un călător pe care-l citează — Olearius — rușii ar merge chiar mai departe: preoții lor liberează morților un pașaport pentru a ajunge mai ușor în împărăția cerurilor. Popp dă după același călător textul unui astfel de pașaport (rusesc) și arată că el e iscălit de episcop ori de popi și punîndu-se între degetele mortului, se îngroapă astfel.

După umplerea gropii, moștenitorii defunctului dau, în afară de alte lucruri, un dar deosebit groparilor: o găină neagră (§ 75). Popp nu cunoaște rostul acestui dar... „poate vreau să-i arate pe aceștia (pe gropari), ca pe niște nenorociți care își cîștigă pîinea lor așa de mizerabil, căci culoarea neagră arată nenorocire, precum albul arată noroc".

Darea peste groapă a unei găini — de obicei negre, dar și pestrițe — se practică în mai multe părți ale Ardealului, în Moldova și Muntenia. Poporul crede că această găină merge înaintea mortului arătîndu-i sau netezîndu-i drumul spre rai [78]. Firește, aceasta nu poate fi o explicare. E de remarcat că acestei găini i se spală picioarele, căutîndu-se să fie cît mai curată, ceea ce ar putea însemna că la ori-

[76] *Op. cit.*, p. 348—9. Vezi și T. German, *Grindina*, în „Comoara satelor", III, p. 69.
[77] *Op. cit.*, p. 153.
[78] Marian, *op. cit.*, p. 331—2.

gine am avut de-a face cu o jertfă. În tot cazul e probabil ca ea să reprezinte „un dar pentru forţele care aduc moartea, a căror putere o dovedeşte cadavrul, şi care uşor ar putea pretinde şi altfel de jertfe“ [79]. Se poate însă ca această găină să nu fie nici ea decît o parte din ceea ce se dă mortului să aibă pentru lungul drum ce are de făcut.

Nu se îngroapă om *ori chiar animal*, zice Popp, fără să se arunce de cei de faţă o mînă de pămînt. Dar românii nu ştiu pentru ce fac acest lucru, pe cînd la romani acest rit era semnul începerii cultului mormintelor (§ 76).

Despre cimitire (§ 77—79), nimic deosebit de reţinut. Aproape la fel, despre morminte (§ 80—81). Vorbind despre împodobirea acestora (§ 82), Popp face o distincţie între acelea ale necăsătoriţilor şi ale căsătoriţilor. La cei dintîi se duce, înaintea cortegiului, cunoscutul steag alb vărgat cu roşu şi cu ciucuri, descris şi de Marian [80], care apoi se pune pe mormînt. Popp ne dă şi o listă a florilor ce se pun pe mormintele celor însuraţi: „busuioc, lemnu Domnului, calapăr, romoniţei, minta, rosa s. trandafir“ (§ 83). El arată apoi în cîteva cuvinte (§ 86) că deşi cimitirele românilor par neîngrijite, cultul mormintelor există totuşi şi la ei, şi cei care îndrăznesc să le profaneze sînt pedepsiţi în mod exemplar. El se mai ocupă şi de felul cum e aşezat mortul în groapă (§ 87), apoi trece la pomeni.

Nu ştie dacă acest cuvînt vine de la *post meminisse*, sau de la slavul *pomena*; nu discută, ci lasă această sarcină filologilor (§ 88). Aminteşte de *fidileşe*, *cofe* sau *bote* şi *urceori*, care se împort săracilor (§ 89). Apoi de *pomişori*, ramuri cu fructe şi de *turtă*. Tot aici despre colivă — după informaţiile lui Petru Maior (§ 90).

Despre „pomenile morţilor“, Popp ne spune următoarele: „credeau românii şi şi pînă astăzi cred în unele locuri, că în anumite timpuri ale anului sufletele celor morţi ies din morminte şi că aceste suflete rătăcesc în jurul mormintelor, de care voiau să se îngrijească (rudele) prin pomeni şi libaţii (epulis et inferiis) şi ziua aceea anumită nu mai ştiu prin ce credinţă o aleg. Vinerea care premerge Paştilor şi pe care o numesc „seacă“ — pentru că postesc, cred — şi în zorile acestei zile, duc la morminte cărbuni aprinşi,

[79] Sartori, *op. cit.*, II, p. 139—40.
[80] *Op. cit.*, p. 92.

pîine, apă sau vin şi sare, lăsîndu-le acolo, din care sufletele rătăcitoare se înfruptă" (§ 91).

Vorbind de pomenile vechilor romani, aminteşte şi de apa care se vărsa pentru cei morţi, cu care se făceau libaţiile, care se numea *Arferiam* sau *Arferial* — iar la români *Arferie* (§ 92) — cuvînt asupra căruia nu mai dă nici un detaliu şi pe care-l relevăm pentru că nu l-am întîlnit nicăiri pînă acum.

Maior i-a mai comunicat că în unele părţi, a doua zi de înmormîntare, rudele răposatului umplu o oală cu cărbuni aprinşi, o duc la mormînt şi o lasă acolo pînă ce se sparge în urma intemperiilor şi pînă ce se risipeşte odată cu cenuşa (cărbunii). Însă în timpul cît duc oala aceasta la mormînt sînt foarte îngrijoraţi dacă a plecat sufletul sau nu, „căci unde e acest obicei, e şi credinţa că sufletul mortului după ce s-a despărţit de trup, rătăceşte trei zile în jurul casei unde a zăcut cadavrul şi că se duce şi pe la mormînt. Unora din femei, preocupate că a plecat sufletul sau nu, prin puterea imaginaţiei, li se pare, în timp ce duc oala la mormînt, că au văzut sufletul ridicîndu-se spre cer şi asigură pe celelalte de realitatea acestui lucru. Ritul acesta nu e oare o urmă a rugului? — se întreabă Popp, şi sufletul ce rătăceşte şi se depărtează nu este oare o urmă a precauţiei ca nu cumva să fie ars cu sufletul încă viu ascuns în el: lucru pentru care se păstra corpul după moarte mai multă vreme, precum se face şi acum? (§ 93). De fapt, focul ce se duce la mormînt este privit astăzi fie ca o grijă ca mortul să aibă foc pe lumea cealaltă, fie ca un mijloc de apărare contra lui [81].

În ultimul paragraf (§ 94), Popp aminteşte pe conducătorii vieţii religioase a românilor ardeleni, episcopii uniţi Ioan Bobb şi Samuil Vulcan, neuitînd nici pe ortodoxul Vasile Moga. Acestora ar vrea el să le fi plăcut cartea despre înmormîntările românilor, pe care o supune criticii lor, aceasta şi deoarece cele scrise în ea „privesc întru cîtva şi religia". El îşi exprimă nădejdea că va satisface măcar în parte aştetparea lor şi a altor bărbaţi de seamă, ceea ce mărturiseşte a fi fost suprema sa dorinţă.

[81] Cf. Paul Sartori, *Feuer und Licht im Totengebräuche*, în „Zeitschrift des Vereins fur Volkskunde", XVII (1907), p. 375.

Cu aceasta terminăm rezumarea capitolelor lui Popp şi comentarea lor. Nu putem însă încheia fără a releva cîteva amănunte date de canonicul Bran în scrisoarea sa, care nu se întîlnesc în corpul disertaţiei. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît unul din ele e deosebit de interesant, prea puţin cunoscut şi neexplicat.

Între altele, Bran scrie lui Popp că se povesteşte despre sufletul mortului că rămîne în casă, şi anume deasupra uşii, şi de aceea i se pune acolo colac şi lumînare. Ba el a auzit chiar că se crede „cum că zăboveşte în streaşina casei" (în româneşte). I s-a mai povestit apoi că se despleteşte părul mortului sau moartei şi tot timpul cît zace cadavrul, în casă nu se mătură.

Dar cel mai interesant dintre amănuntele date de Bran este acela referitor la un rit la care e supusă văduva celui îngropat: „In quisbusdam locis, ut relictae viduae citius obliviscantur maritorum, consagvineae accipiunt volam terrae e Tumulo et in sinum Viduae immitunt" (p. 6). Această introducere a unui bulgăre de pămînt din mormîntul proaspăt în sînul văduvei, făcută în nădejdea că astfel ea va uita cît mai repede pe mort, trebuie să i se fi părut aşa de ciudată lui Popp, încît nici nu mai revine asupra ei la capitolul respectiv al lucrării [82].

[82] Ritul merită să ne oprim într-adevăr puţin la el şi să încercăm să-l explicăm. Nu l-am întîlnit citat în literatura obiceiurilor de înmormîntare a altor popoare — atîta cît am putut consulta în ţară — ceea ce, bineînţeles, nu însemnează că ar fi ceva propriu românesc. Tot ce am mai găsit asupra acestui obicei, este doar în următorul pasaj de la Marian (*op. cit.*, p. 327): „Persónei celei mai supărate îi bagă ţărînă pe după cap, parte ca să-i treacă supărarea şi să uite pe cel mort, parte ca să n-o năcăjească sufletul mortului". Ritul e arătat ca aparţinînd la o seamă de români. Din notele aşa de puţin clare ale lui Marian (aici nota 4, p. 327), nu ştim de e vorba de un obicei din Transilvania, de unul din Moldova, ori de unul din Bucovina, sau din amîndouă aceste din urmă provincii.

Este evident că avem de-a face, în amîndouă cazurile, cu acelaşi obicei. Cele două informaţii se completează, întrucît „persoana cea mai supărată" de la Marian trebuie să fie, de cele mai multe ori, văduva, de care vorbeşte Bran. Marian încearcă să dea două explicaţii: ritul se face „ca să-i treacă supărarea şi să uite pe cel mort", şi aceasta o întîlnim şi la Popp, — evident nu acesta e cazul. Căci întrucît ţinerea în sîn a unui bulgăre de pămînt din mormîntul bărbatului ar putea face pe văduvă să-l uite? Ba chiar dimpotrivă! Explicaţia a doua: „parte ca să n-o năcăjească sufletul mortului", credem că se apropie de adevăr. Se cunosc de fapt măsurile pe care primitivii — şi chiar stra-

Încheind analiza disertației lui Popp, nu e oare natural să ne întrebăm: ce e medicină în această teză de istoria medicinii prezentată în vederea promovării ca doctor al unei facultăți de medicină? Desigur, foarte puțin. Ea nici nu e propriu-zis, o teză de istoria medicinei, ci una de folclor. Ca atare, ea cadrează, într-adevăr, cît se poate de bine cu viața, îndeletnicirile și opera lui Popp. Cu excepția broșurii despre apele minerale, în care preocupările literare ale autorului se trădează de altfel în prefață, în tot restul operei sale care contează, Popp nu s-a ocupat decît de limba, literatura și istoria neamului său. Teza lui „historico-medica"-lă, care în alegerea subiectului chiar se resimte atîta de îndeletnicirile de „filosof" ale lui Popp — am putea să o considerăm ca adevărata lui teză de filozofie —

turile de jos ale popoarelor civilizate — le iau pentru ca morții să nu supere pe cei rămași în viață, pe cei care le erau mai aproape și cu care au trăit într-o casă: în primul rînd pe văduvă. La atîtea popoare primitive, văduvele își acopăr corpul cu cenușă sau cu argilă albă (Australia centrală), aceasta după toate probabilitățile fie pentru a înșela, fie pentru a dezgusta pe mort (Frazer, *Le folklore dans l'ancien Testament*, Paris, 1924, p. 300). Bulgărele din mormîntul bărbatului, care se pune în sînul văduvei, nu pare să aibă nimic comun cu procedeul australienilor. Și totuși trebuie să avem de-a face tot cu un mijloc magic pentru îndepărtarea mortului. Obiceiul de care e vorba prezintă de altfel analogii cu altele, cel puțin tot așa de surprinzătoare și care totuși se practică și astăzi, chiar la noi în țară. În Oltenia de pildă, văduva „pentru a dovedi marea dragoste ce-i poartă (mortului) și a-l înduplecа să nu o cheme după el pe lumea cealaltă — se îmbăiază în scalda mortului" (Ch. Laugier, *Contribuțiuni la etnografia medicală a Olteniei*, Craiova, 1926, p. 11,37). Obiceiul nu este în nici un caz izolat. El face parte dintr-un întreg ciclu de practice în legătură cu pămîntul de pe morminte. Astfel e probabil să avem de-a face cu un procedeu magic a cărui a doua parte s-a uitat poate în cazul nostru. La noi, ca și în alte părți, și mai ales la slavii balcanici, cu o mînă de pămînt se fac o mulțime de farmece. Citățm doar două: femeile care vreau să aibă copii, iau pămînt de pe mormîntul unei femei moarte din facere și-l poartă o vreme sub brîu (S. Fr. Krauss, *Sitte und Brauch der Südslaven*, Wien, 1885, 531—532). Mai aproape de procedeul nostru este altul notat tot la sîrbi: „văduva care vrea să se mărite din nou, trebuie să ia pămînt de pe mormîntul întîiului ei soț și să-l arunce, pe furiș, peste acela pe care vrea să-l ia de bărbat (S. Fr. Krauss, *Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven*, Münster, 1890. p. 136).

N-am putea avea oare ceva asemănător cu acest ultim procedeu și în punerea unui bulgăre de pe mormînt în sînul văduvei? În tot cazul, ritul comunicat lui Popp de către canonicul Bran trebuie interpretat ca un mijloc magic tinzînd la apărarea văduvei de eventualele vizite ale strigoiului, la îndepărtarea lui.

se încadrează armonic în restul operei sale dedicate graiului şi istoriei neamului românesc, adăugînd studiul obiceiurilor aceluiaşi neam[83]. Limbă, istorie şi obiceiuri: nu este aici toată fiinţa unui popor? Cel dintîi care după Cantemir — şi în unele privinţe mai mult decît el, — şi-a studiat neamul din aceste trei puncte de vedere, singurele care pot da icoana completă a unui popor, a fost doctorul Vasilie Popp.

Iată pentru ce am crezut că viaţa şi opera lui trebuiesc scoase din uitare.

1928

[83] Cît de mult îl preocupa pe Popp folclorul se poate vedea din planul lui de a da o „disertaţie întreagă" despre jocurile de la priveghi, de care am amintit mai sus (p. 55).

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TIMOTEI CIPARIU ŞI LITERATURA POPULARĂ

Am intitulat această cercetare „Cipariu şi literatura populară", iar nu „Cipariu şi folclorul", deoarece marele filolog nu s-a interesat — în domeniul folcloric — decît de literatură. Superstiţiile — unele prelucrate în încercările poetice de care ne vom ocupa mai încolo, altele amintite în treacăt (de ex. „Marţolea") în autobiografia sa [1] — constituie cazuri izolate. Astăzi, pe baza materialului inedit şi a reexaminării unor publicaţii mai vechi, sîntem în măsură să dovedim că, pentru a adînci cercetările sale filologice, pentru a ilustra sau verifica principiile lui despre limbă, cît şi pentru a susţine mişcarea politică şi culturală naţională, Cipariu a avut epoci în care a manifestat un vădit interes pentru literatura populară, pentru literatură în general şi că el însuşi a compus un număr de poezii, inspirate în parte din motive folclorice.

În ultimii ani, s-a pus mai mult de cînt oricînd problema atitudinii protagoniştilor Şcolii ardelene faţă de un anumit aspect al folclorului nostru. Insistăm: faţă de un *anumit aspect*, deoarece Şincai, Samuil Micu şi Petru Maior s-au ocupat numai de asemănările obiceiurilor romane cu cele româneşti, unii din ei combătînd chiar, cu înverşunarea caracteristică luminiştilor, credinţele deşarte. Acum vreo 30 de ani, am arătat că doctorul Vasile Popp desfăşurase o activitate asemănătoare, ocupîndu-se de obiceiurile de la înmormîntări. Cu el trecem însă de epoca reprezentanţilor

[1] Timotei Cipariu. *Inceput de autobiografie*, Blaj, f. a. [1940 ?], p. 22.

Școlii ardelene și intrăm în aceea a lui Gheorghe Lazăr și Cipariu. Nici pe Lazăr nu l-au interesat decît obiceiurile și superstițiile. Și el a făcut operă de luminare, încercînd să „dezbare pruncii" de credințele deșarte [2].

Pentru întîia oară întîlnim interes sistematic pentru literatura populară, simț literar și chiar posibilități de poetizare în activitatea lui Timotei Cipariu. Paralel cu acțiunea lui Negruzzi, Alecsandri, Russo, Bălcescu și el a pus în lumină valoarea artistică a folclorului poetic și chemarea lui de a româniza literatura noastră cultă. Iar cu zece ani înaintea lui Ruso — Alecsandri, începuse să noteze și texte folclorice din diferite genuri.

Părerile despre felul în care a apreciat Cipariu literatura populară sînt contradictorii. Ne referim la cîteva cazuri. În 1930, în cunoscutu-i curs despre *Balada populară românească* [3], D. Caracostea — amintind despre un apel al lui Alecsandri pentru culegerea de material folcloric, apel care ar fi apărut în „Gazeta Transilvaniei" din 1844 [4] — declară fără înconjur : „pînă în 1850 însă nu putem vorbi de un curent poporan în Ardeal... Direcțiunea etimologizantă predominînd, scriitorii și teoreticienii nu se puteau încălzi la substratul folcloric. Cipariu, într-o discuție, vorbește cu dispreț de cîntecele ce le cîntă orbeții..." Există, de fapt, această atitudine critică în prezentarea lucrării *Compendiu de gramatica limbii române* (1855), în care Cipariu expune și argumentează părerea sa în privința dezvoltării culturii și limbii noastre literare, chestiune atît

[2] El condamnă credințele împotriva strigoilor — care trebuie zdrobiți cu parul de „păducel" — și alte „spărieturi a babelor", precum și credințele despre prefacerea pricolicilor în găini (nu : „gadini" ?). Amintește și de „scorniri", ca zmei, zîne și milostive, de sărbători „idolești", ca acelea ale cailor, marția încuiată, todoruse, ziua ursului, a lupului ; încearcă să explice joile de după Paști și ținerea lor și a vinerii, la romani. (cf. „Calendarul Ligei" pe anul 1908, p. 19—25, reproduse, probabil, din *Povățuitorul tinerimei către adevărata și dreapta cetire*, Buda, 1826 sau din ed. II-a 1833).

[3] Curs [litografiat] ținut la Facultatea de litere din București, în anul 1932—1933, p. 52—53.

[4] N-am putut descoperi acest apel al lui Alecsandri în anul 1844 al „Gazetei Transilvaniei" și nici nu credem că ar fi putut apărea la această dată — poate nici mai tîrziu. E vorba, probabil, de o confuzie cu vreun apel al lui Bariț din „Foaia pentru minte" (1838 sau 1839), pentru care v. studiul nostru introductiv la *Cîntări și strigături românești... scrise de Nicolae Pauleti* (București, 1962), p. 17—18.

de viu dezbătută de cărturarii și literații epocii (1840—1880). Susținînd îmbogățirea limbii cu împrumuturi din limba și literatura latină, Cipariu relevă diferențele calitative dintre arta elementară a creației populare și aceea evoluată, cultivată a operelor literare clasice. Referindu-se la soluția firească a împrumuturilor latine, adoptată de popoarele Europei la începutul culturii lor naționale, Cipariu afirmă [5]: „Noi, dar, singuri să stăm să plesnim de lipsă, și ca Tantal să ne lăsăm să ni se frigă buzele de sete, putînd a ne răcori limba din apă ce ne prisosește pînă-n gît? [E vorba de necesitatea împrumuturilor din limba latină pentru a forma o limbă românească cultă!] De nu cumva bietul român în toți vecii va fi osîndit să caute [= să cînte] numai cîntece de ale lui Manu-tîlhariul, ale lui Marcu și Mircea ciobanul și alte asemenea epopee, pe lîngă care Omer și Virgiliu și alții ca aceștia vor fi numai muți..."

Ocupîndu-se apoi de necesitatea deprinderii unor forme stilistice superioare și variate, arată că avem de ales între studierea marilor istorici, oratori și filosofi ai antichității, „clasicii" a toată lumea și a tuturor limbilor civilizate și între... „Baladele lui V. Alecsandri, de care și la noi în Ardeal cîntă orbii pre la toate podurile și tîrgurile, și în Țara Românească lăutarii țigani. Ce clasici! Atîta pagubă că i-au întrecut sîrbii, cu Uroș și *Marcu Craleviciu*, care cu epopeele române seamănă ca ou cu ou" [6].

Este evident că — în toiul polemicilor stîrnite de problema limbii literare — Cipariu a recurs la comparații forțate și la ironii numai pentru a apăra punctul de vedere latinist față de mișcarea scriitorilor moldoveni, care preconizau îndrumarea sănătoasă spre izvoarele naționale ale limbii și literaturii. Trebiue însă apreciat faptul că aceste izbucniri nu l-au împiedicat să aibă idei juste și chiar foarte înaintate, cîțiva ani mai tîrziu, cînd s-a ocupat, în spirit științific, de literatura populară.

D. Caracostea a vorbit despre lipsa de înțelegere a lui Cipariu pentru literatura populară; de asemenea, unii din cercetătorii transilvăneni. Astfel, folcloristul Enea Hodoș,

[5] „Foaie pentru minte", 1855, p. 118 (Am modernizat, ca și în celelalte citate din Cipariu, limba și grafia.)

[6] *Ibid.*, p. 119.

elevul lui Ioan Micu-Moldovan, susține[7] că „pentru Cipariu, balada țăranului român, chiar după propria-i mărturisire, este lipsită de orice valoare artistică". Însă Coriolan Suciu și alți buni cunoscători ai comorilor din vechile biblioteci ale Blajului, păstrate astăzi în Biblioteca Filialei Academiei Republicii Socialiste România din Cluj, vorbesc despre eruditul filolog ca despre un entuziast al poeziei populare ascultate în copilărie. Cel dintîi spune chiar — fără să precizeze de unde ia informația — că Cipariu „a făcut și el culegeri din comuna sa natală Pănade și în satele din jurul Blajului (de pe Secaș)" și ne dă următorul exemplu: „Măi bădiță, bădișor, / Dacă ești voinic fecior, / Rupe-mi firul din fuior / Și mă du la mă-ta nor".[8]

Dar să nu insistăm asupra informațiilor contradictorii ale specialiștilor, ci să ne ocupăm mai bine de materialul folcloric rămas de la Cipariu și de opiniile lui despre folclorul literar, formulate în lucrările manuscrise și tipărite.

Încă din tinerețe, Cipariu a notat, la răstimpuri, texte de literatură populară din cele mai variate genuri, cu excepția baladelor, colindelor, descîntecelor și a bocetelor.

Înainte de a examina mai de aproape acest material, să lămurim sursele lui, în cele două epoci din care ne-au rămas textele culese sau copiate de el: înainte de 1832 și după 1850.

Pentru epoca premergătoare anului 1832, e prețioasă mărturisirea din autobiografia citată, care, deși publicată, fiind puțin cunoscută, considerăm util s-o reproducem:

„Maică-mea era și cîntăreață și știa o mulțime de balade, care acum nu se mai aud. Cînd eram prunc, în toate serile, mai ales de iarnă, cînd nopțile sînt lungi și muierile au mult de-a toarce, maică-mea ședea pînă tîrziu torcînd la foc, și de nu era altul, eram eu lîngă dînsa ascultînd-o cîntînd cîntecul lui Manu-tîlhariul, al lui Petru din luncă și alte mai multe, pe care le-am uitat. Că nu-mi aduc

[7] *Din activitatea mea de folclorist*, în „Anuarul Arhivei de folclor", 7 (1945), p. 124, nota 2.

[8] Acest exemplu nu e însă de loc concludent, căci textul cu tot aspectul lui popular, nu e autentic, ci se datorește lui Cipariu; el a mai adăugat încă două strofe, care n-au aproape nimic popular! (Cf. ms. nr. 277 b, din Fondul Blaj al Bibliotecii Academiei R. S. România. Filiala Cluj, p. 13).

aminte să o fi auzit cîntînd cîntece lumeşti ca ale fetelor, precum nice nu i s-ar fi căzut... Pentru că nu ştiam ce valoare au asemenea cîntări, încă şi după ce am crescut mai mare, nu le-am ştiut preţui, să le adun din gura ei, iar cînd am ştiut a le preţui, acea gură armonioasă era amuţită sub pămînt" [9].

Dar să nu uităm că Cipariu a copilărit nu numai în apropierea mamei sale, ci şi în mijlocul feciorilor şi fetelor din sat, pînă a fost dus de părinţi la şcoală, în Blaj. Aceasta s-a întîmplat destul de tîrziu, la vîrsta de 9 ani. Deci, în copilărie dorul de viaţă care se revarsă din cîntecele şi strigăturile tineretului satului, a pătruns adînc în inima şi memoria lui fenomenală.

La Blaj, Cipariu n-a trăit într-un oraş mare, în care să se fi rupt cu totul de viaţa poporului, ci într-un sat cu şcoli înalte. Desigur, condiţiile vieţii lui nu mai erau cele de acasă, dar viaţa satelor vecine şi a Blajului însuşi era plină de manifestări folclorice, mai ales în legătură cu obiceiurile de la diferitele sărbători [10]. Şi drumuri în apropiatul sat natal, trebuie să fi făcut destul de des!

Băiatul creştea însă. El se adresează tot mai mult cărţilor, revistelor şi caietelor manuscrise ale colegilor, din care materialul folcloric nu lipsea.

Interes pentru creaţia poporului a mai simţit Cipariu în atmosfera culturală şi politică a epocii, cu nota ei revoluţionară şi democratică. Cuvîntul entuziast al lui Herder (1779) dezlănţuise în Europa un puternic curent de simpatie pentru poezia populară, iar avîntul ideilor democratice, propagate de burghezia în ascensiune, cucerea lumea intelectualilor, mobiliza masele şi submina, fără încetare, despotismul feudal. Mai ales în Transilvania, absolutismul habsburgic, apărat cu atîta străşnicie de Metternich şi de Bach, sprijinit şi de aristocraţia maghiară, trezeşte energia cărturarilor români, mai toţi fii ai satelor. Strîns legaţi de popor, însufleţiţi de ideea luminării lui şi revendicînd drepturi naţionale şi politice, ei erau cei mai indicaţi să înţeleagă cît de mult îi putea

[9] Timotei Cipariu, *Inceput de autobiografie*, p. 22.

[10] Dăm un singur exemplu: acolo vede, în anul 1810, Petru Maior, jucînd pe vestiţii călugări de pe Tîrnave (cf. G. Giuglea, *O scrisoare a lui Petru Maior*, în „Convorbiri literare", 44 (1910), p. 559—560.

ajuta, în atingerea scopului lor, punerea în valoare a patrimoniului popular [11].

Cercetările, din ultimele decenii, referitoare la istoria culturii românilor transilvăneni în prima jumătate a secolului al XIX-lea dovedesc tot mai mult că manifestările vieții populare erau o preocupare constantă a intelectualilor. Astfel Țichindeal, Bojinca, Eftimie Murgu, Vasile Popp — prietenul lui Cipariu — prezentau diferite aspecte ale folclorului nostru, iar în programul lor cultural, din jurul anilor 1838, Cipariu și Bariț dădeau un loc de cinste creației populare [12].

Să recapitulăm: amintirile din copilărie, baladele auzite de la mama lui, cîntecele și strigăturile fetelor și feciorilor din sat, atmosfera suprasaturată de folclor a Blajului și a satelor din apropiere, influența (directă sau indirectă) a lui Herder și elanul revoluționar al epocii, iată factorii afectivi, sociali, culturali și politici care au pregătit terenul pentru interesul lui Cipariu față de literatura populară.

Primele lui note de folclor — cu totul inedite — datează din anul 1831. Într-un carnet [13], care poate fi perfect plasat în timp (anul 1831) [14], el începe să noteze diferite materiale din literatura populară (fig. 2). Merită să fie relevat faptul că Cipariu se interesează de genuri necercetate pînă la el de nici un alt învățat sau literat român. Astfel, înregistrează, în carnet, nu mai puțin de trei specii: povești (și snoave), ghicitori, proverbe (și locuțiuni).

Micile povești, snoave sau simple anecdote sînt numite uneori „fabule", mai rar, „povești".

Cine culesese, pînă atunci, asemenea texte la noi? Doar vornicul Iordache Golescu (1768—1848), care cuprinsese în colecția-i de proverbe și cîteva istorioare sau povestiri. E puțin probabil ca Cipariu să fi cunoscut, la 1831, colecția pe care Golescu a alcătuit-o poate în anii următori: el a

[11] Pentru această problemă, cf. studiul nostru introductiv la *Cîntări și strigături românești... scrise de Nicolae Pauleti*, București, 1962, p. 14.

[12] *Ibid.*, p. 17—19.

[13] Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj, ms. nr. 277 (cînd citățm manuscrisele acestei biblioteci ne referim întotdeauna la „Fondul Blaj").

[14] Pe întîiile lui file, Cipariu își face note din „Curierul românesc" iar pe ultima filă își însemnă membrii guvernului francez din 1831 (v. fig. 2).

mai trăit doar 17 ani după ce învățatul blăjean notase „fabulele" din manuscrisul său" [15].

Cele zece povești sau „fabule" ale lui Cipariu sînt foarte scurte: 10—15—20 rînduri. Pe trei din ele le putem considera anecdote: două cu „vlădici" (f. 9), iar a treia cu o „cătană" nemțească (f. 8). Nici una nu prezintă vreun interes. În manuscris mai sînt două snoave cu țigani (f. 7) și o a treia cu un „ficioraș" silit de tată-său să se însoare (f. 9).

Piesele cele mai interesante sînt două povestiri în care frigul, vîntul și căldura își dispută prioritatea (f. 8) [16]. Alte două texte cuprind povești cu animale. În prima (vezi fig. 1), apare motivul șarpelui care poartă noroc gospodăriei și familiei și deci trebuie ținut pe lîngă casă cu tot prețul. Această scurtă narațiune are și hazul unei snoave: șarpele, chemat înapoi de gospodarul care a încercat să-l omoare, dar n-a reușit decît să-i taie coada, răspunde: „Aș veni, dar coada nu mă lasă". A doua poveste (f. 5—6) dezvoltă motivul neînțelegerii dintre un om și un leu. Leul uită mai ușor lovitura de secure, decît observația jignitoare că are gură urîtă [17]. Ambele povestiri se găsesc în literatura noastră folclorică [18], dar Cipariu aduce cu ele și cu celelalte „fabule" o contribuție nouă la variantele snoavelor și poveștilor românești, fără să mai insistăm că el e cel dintîi care le notează, la noi [19].

[15] Cu toată valoarea acestuia, nu trebuie să uităm că însuși Iuliu Zanne, care publică, în *Proverbele românilor*, textele lui Iordache Golescu, declară (vol. 1, p. XXXII) că multe proverbe și istorioare încorporate în colecția vorniculuí fuseseră traduse din alte limbi.

[16] Pentru variante, cf. Adolf Schullerus, *Verzeichniss der rumänischen Märchen und Märchenvarianten*, Helsinki, 1928, p. 56, nr. 829, VII *; Tudor Pamfile, *Văzduhul după credințele poporului român*, București, 1916, p. 30—34.

[17] După text, urmează o propoziție în limba germană, precedată de cuvîntul *Învățătură*. Aceasta ar putea însemna fie că Cipariu a luat istorioara dintr-o carte nemțească, fie că e un exercițiu, de traducere în această limbă, foarte curent pentru Cipariu, care în acea epocă, obișnuia să traducă în franțuzește, în latinește sau în alte limbi.

[18] Pentru variante la povestirea despre jignirea leului, cf. revista „Tudor Pamfile", 1 (1923), p. 37 și „Șezătoarea", 3 (1894), p. 111 (apud Scullerus, *op. cit.*, p. 24, nr. 159, IV *). Pentru povestirea referitoare la tăierea cozii șarpelui de casă, n-am găsit variante în Scullerus, dar trimitem la credința generală și la povestiri înrudite din Tudor Pamfile, *Mitologia românească*, I, București, 1916, p. 76—77 (una chiar din Transilvania).

[19] Pentru textele reproduse în Anexe, vezi introducerea la capitolul respectiv (p. 186).

O parte mai însemnată din carnetul din anul 1831 (filele 10—14) e consacrată expresiilor și locuțiunilor. Numărul lor e destul de important: 172 texte. Se poate susține că e cea dintîi culegere mare făcută în Transilvania (vezi fig. 2). Deși e greu de ales, vom încerca o selecționare a diferitelor texte [20]. Pe lîngă simple expresii de felul: „Cu ochii cît pumnul" (t. 5), „Au strigat după lup" (t. 104), „Pui de curcă" (t. 169), marea majoritate o formează proverbele propriuzise. Dacă cele mai multe sînt cunoscute și au încă o circulație mare, unele sînt rare sau necunoscute. Vom cita cîteva pentru originalitatea sau formularea lor reușită:

„Lung, ca scara furcilor" (t. 132).
„Coată (= trebuie) să ții și dracului lumina cîteodată" (t. 47).
„De mocanul care face multe mătînii, ferește-ți calul" (t. 67).
„Lesne-i a găsi prescură-n biserică" (t. 94).
„De ți-i uita din cîte pături se face plăcinta, nu-i mai mînca plăcinte" (t. 100).
„Mîncă o mjă de sare cu el, ș-apoi l-ei cunoaște" (t. 142).

Nu pot fi reproduse aici cele mai reușite proverbe sau expresii, deoarece ele cuprind termeni prea „tari", uneori licențioși (ca textele 4, 11, 32, 45, 46, 103, 126, 127, 149, 152, 155) [21].

Culegerea e importantă și prin faptul că amintește locuri și oameni din jurul Blajului și dă indicații despre aspecte economice ale regiunii: satul Cergău (t. 28), Tîrnava și Mureșul (t. 33), vechimea jocului de cuvinte din: „Nu te grăbi cu urda-n Turda" (t. 116) etc. Apar și nume „Gabor, Gabor din Cergău, / Face bine-face rău / Și totu-l ține Dumnezeu" (t. 28); „Doară eu încă nu-s Tulea"! (t. 60); „Ușa, Gabore, straița, Toadere"! (t. 106). Unele sînt greu de înțeles, fiind legate de oameni și întîmplări a căror amintire s-a pierdut. Alteori, dimpotrivă, găsim proverbe și expresii a căror primă parte explicativă a ieșit din uz, dar care — păstrîndu-se la Cipariu — își recapătă sensul originar. De exemplu, se zice despre un lucru de calitate proastă: lucru „legat cu ață". Cipariu dă expresia completă: „Lucru de Beciu [= de la Viena], legat cu ață" (t. 65).

[20] Spre deosebire de povestiri și ghicitori, acestea sînt scrise cu caractere latine.
[21] Ele pot fi consultate în *Anexe*, unde le-am dat pe toate.

Cîteva expresii sau proverbe par a fi alcătuiri proprii, E interesantă, pentru epocă, şi încercarea de a da paralele franţuzeşti, latineşti sau italieneşti, ale proverbelor (la textele 101, 140, 150).

Nu toate proverbele şi expresiile acestea au rămas inedite. În *Compendiu de gramatica limbii române* [22], Cipariu dă, la sfîrşitul bucăţilor de „lectură", şi un număr de 35 „proverbe româneşti". Unele din acestea se găsesc şi în manuscrisul din 1831. În *Compendiu* ele sînt însă mai „drese", mai literarizate, întrucît erau destinate şcolarilor, şi prin urmare n-au coloritul limbii proverbelor din manuscris. Dacă, de ex., în *Compendiu* dă cunoscutul proverb : „Nu-ţi băga nasul, unde nu-ţi fierbe oala", în manuscris avem şi variantele : „Nu-ţi băga ciocul, *flitul...*" (t. 79) ori : „S-au schimbat *ţările — blidele, paharele*" (t. 62) etc. [23].

Considerînd numărul apreciabil al proverbelor şi expresiilor notate de Cipariu, dintre care unele sînt puţin sau de loc cunoscute, altele constituie variante preţioase, iar foarte multe sînt expresive — „isteţe", cum spune Eminescu —, nu se va mai putea scrie de-acum despre proverbele şi locuţiunile româneşti, fără să se consulte şi colecţia lui Cipariu.

Tot în carnetul din 1831, notează cîteva ghicitori : 7 texte (vezi fig. 3). Nu credem că le-a adunat în vederea întocmirii unei colecţii folclorice. Dar e important că douăzeci de ani înainte de apariţia „celor mai vechi cimilituri româneşti" publicate de doctorul T. Stamati [24] şi, conform celor susţinute de Artur Gorovei [25], cam cu tot atîţia ani înainte de Anton Pann, Cipariu notează, poate pentru întîia oară în româneşte, „cimilituri" — aşa le spune în amîndouă manuscrisele — autentic populare. El nu evită nici textele cu expresii sau sensuri echivoce. Iată şi un text cu caracter dialectal : „Omul mitutel / Face gardu cinăşăl" [26]. (E vorba de ac). Şi ghicitorile le dăm în anexă, împreună cu dezlegările pe care

[22] Blaj, 1855, p. 103—104 (vezi şi nota 23).

[23] Pentru variante la alte expresii şi proverbe, cf. textele 18, 27, 33, 35, 87, 92 etc. Din proverbele publicate în *Compendiu de gramatica limbii române* (Blaj, 1855), relevăm textele din manuscris : 17, 25, 27, 48, 56 (modificat) : 70 (id.), 81, 88, 95, 102, 115, 129, 158, 160 etc.

[24] *Pepelea sau tradiciuni năciunare românesci...* Iaşi, 1851.

[25] *Cimiliturile românilor*, Bucureşti, 1898, p. VIII.

[26] Frumuşel, drăguţ (diminutiv din „cinaş < magh. csinás).

le-am identificat[27] — Cipariu nu le-a consemnat niciodată în manuscrisul din 1831.

Peste cîţiva zeci de ani, căci scrisul e de om bătrîn, Cipariu revine la ghicitori, notînd pe o filă volantă încă 13 texte[28], toate populare (vezi figura 4). Nici o indicaţie de sat, ci una de informator: „Cimilituri de la M.". E vorba probabil de Ioan Micu-Moldovan, elevul şi prietenul lui devotat. Cum acesta era din părţile Turdei — satul Varfalău, astăzi Moldoveneşti — putem presupune că ghicitorile sînt originare din acest sat. Pentru Micu-Moldovan pledează şi faptul că el a manifestat întotdeauna mult interes pentru folclor, ceea ce se vede nu numai din colecţia făcută cu elevii lui, care avea să constituie temelia volumului *Doine şi strigături din Ardeal*, publicat de Jarnik-Bârseanu (1885), ci şi din tot felul de însemnări de pe cărţile şi manuscrisele aflate astăzi în biblioteca din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România.

Unele ghicitori sînt foarte cunoscute (nucul, usturoiul etc.) altele aproape cu totul inedite, ca: „Lemn uscat, cu păr în cap" (= „Văruitorul" — adică bidineaua) sau abil formulate, ca aceea despre fasole: „Haranca, săraca, s-ar sui-n cer, dar n-are scară". Cîteva din ele sînt în versuri, ca cea despre negură: „Mă suii în deal, / Ca să-mi văz de cal, / Şi scăpai cheile / Şi se-ncuie ţările". Şi în privinţa ghicitorilor, viitorul cercetător va trebui să ţină seama că Cipariu e — pînă la proba contrară — primul culegător al acestei specii la noi[29].

Al treilea şi cel mai important domeniu în care Cipariu se afirmă ca unul din protagoniştii interesului pentru folclorul nostru, e acela al poeziei populare propriu-zise. Marele filolog nu e primul român transilvănean care notează cîntece şi strigături populare. Ţichindeal, de pildă, a reprodus, cu mult înainte, un început de strigătură („Iacătă-mă, sărută-mă, mîndră"). Şi în primii ani ai „Foii pentru minte" (1839—

[27] În afară de culegerea lui Gorovei, am consultat şi studiul lui Giorge Pascu, *Despre cimilituri. Studiu filologic şi folcloric*, Iaşi, 1909.

[28] Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj, ms. nr. 277, f 17.

[29] Cele din „Biblioteca românească" a lui Carcalechi (IV, 1834, p. 160), citate de Caracostea (*Balada pop. rom.* p. 39) şi cele din „Foaie pentru minte", 1842, nr. 10, p. 80, citate de acelaşi cercetător (*ibid.*, p. 45), n-au nimic popular.

1842) au apărut cîteva poezii populare. Ele constituie însă un început prea neînsemnat. De altfel, aceste texte din „foile" lui Bariț fuseseră publicate — mai mult sau mai puțin — tot sub influența directă a lui Cipariu [30].

Exista, e adevărat, o mare colecție a lui Nicolae Pauleti, alcătuită în anul 1838. Dar și ea fusese făcută „împlinind pofta și porunca cinstit d-sale", declarație sub care trebuie să înțelegem chiar pe Cipariu. Vom încerca, de altfel, să lămurim, mai jos, legătura dintre cele două culegeri : a studentului Pauleti și aceea a eruditului său profesor.

Fapt e că în două rînduri — întîia oară între anii 1849—1853 — Cipariu trece, la sfîrșitul unui mare in-folio cuprinzînd date istorice, 58 cîntece și strigături (din care ultimele 4 fiind rupte, nu ne-au rămas decît 54 texte) (vezi figura 5). Cîțiva ani mai tîrziu [31] copiază din nou, cu mici modificări — omisiuni și adausuri — parte din aceste texte (vezi figura 6). Alte două fragmente de manuscris (foi volante), în care figurează, în primul [32], șapte cîntece (fig. 4), în al doilea [33], unul singur, confirmă interesul permanent pe care l-a avut Cipariu pentru cîntece și strigături. Orice însemnare de informator lipsește, cu o singură excepție, la începutul filei cu cele șapte cîntece : „Strigăte de la ea". Dar cine putea fi oare această persoană feminină care-i spunea strigături ? Părerea noastră este că în afară de cele șapte cîntece „de la ea", Cipariu n-a culeș într-un anume sat [34], ci numai a selecționat și a transcris cîntece culese de elevii săi. Cum s-ar și explica altfel faptul că, deși amintește, în *Autobiografie*, de puternica impresie pe care i-au făcut-o baladele auzite de la mama lui și deși, în *Poetică*, apreciază — cum vom vedea mai jos — calitățile literare ale epicii populare, totuși nu se găsește nici o baladă între materialele notate ? Aceasta înseamnă că în caietele cu cîntece ale elevilor sau studenților săi nu se aflau

[30] Vezi studiul nostru introductiv la *Cîntări și strigături românești... scrise de Nicolae Pauleti*, București, 1962, p. 19.

[31] Cîți anume, nu vom ști, probabil, niciodată, căci nu posedăm decît o filă cu șase texte ale acestui ms. (nr. 277, f. 16), notate cu un scris mai bătrînesc.

[32] Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj, ms. 277, f. 17.

[33] *Ibid.*, f. 18.

[34] Numai în dreptul strigăturii unice, de pe fila 18 a ms. nr. 277, Cipariu însemnează „Naseud" [Năsăud !].

texte de baladă [35]. În schimb, a ales din ele cîntecele şi strigăturile ce i s-au părut mai de preţ. Ne gîndim, în primul rînd, la manuscrisul lui Pauleti, despre care se spune că a fost găsit între hîrtiile rămase de la Cipariu [36].

Compoziţia, caracterul cîntecelor şi strigăturilor notate de Cipariu ne indică regiunea Tîrnavelor şi a Văii Secaşului. Satul lui natal, Pănade, e aşezat aproape în aceeaşi regiune. Deci : ceea ce ar fi putut adăuga el, din amintirile copilăriei şi ale vacanţelor petrecute în sat, se integrează perfect în materialul copiat din caietele-manuscrise, cu texte culese din satele aşezate spre locul în care se împreună Tîrnavele şi se varsă Valea Secaşului în Mureş.

Culegerea lui Pauleti cuprinde 319 cîntece şi strigături. A lui lui Cipariu 84 texte lirice, dintre care cîteva revin, de mai multe ori, în diferitele manuscrise amintite mai sus, precum şi în *Elemente de poetică*. Din manuscrisul lui in-folio, numai 10 nu se găsesc la Pauleti (vezi Anexa). În *Poetică* şi în manuscrisele fragmentare, mai găsim încă 6 texte care nu provin de la Pauleti. Două sînt de la „ea". Dar celelalte 14 ? Le avea, probabil de la alţi elevi, care asemenea studentului Pauleti, culeseseră la îndemnul lui. E cazul întîiilor trei texte, pe care le-am găsit şi într-un manuscris anonim al unui student blăjean [37]. Cipariu a practicat pînă tîrziu metoda care a dat roade atît de frumoase la Pauleti. Vechiul folclorist Alexiu Viciu mărturiseşte că aşa a procedat şi cu el, pe cînd

[35] Numai în *Poetică* (p. 167) citează, ca exemplu de versuri trohaice, o dată 4, apoi 6 versuri din „Mioriţa", indicînd că sînt luate din *„Ballada popul"*. Observăm că versul „Mioriţă laie, / laie bucălaie, la Cipariu e redat : „Mioriţa laia ; / laia balalaia". Atît în „Bucovina" din 1850 (nr. 12, p. 52), cît şi în vol. I al *Baladelor* din 1852 (p. 2), avem însă *bulacae*. Cum a ajuns Cipariu la *balalaie* (pentru care v. şi *Dicţionarul Academiei Române*, s. v.) ? La p. 168, citează 4 versuri din *Român Gruie Grozovanul* precum şi 3 versuri din *Toma Alimoş*, iar la p. 163, un cîntec „din România", tipic muntenesc, pe care-l găsim, cu mici modificări şi la G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, Bucureşti, 1885, p. 313.

[36] Nicolae Comşa, *Nicolae Pauleti, întîiul culegător al poeziei noastre populare* (1838), ms. în arhiva Secţiei de istorie literară şi folclor a Institutului de lingvistică al Academiei S. R. România — Filiala Cluj.

[37] Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj, ms. 218, f. 24—25. A fost datat de N. Comşa (*Manuscrise româneşti din Biblioteca centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 168) greşit — „jurul lui 1800" — cînd, de fapt, el datează de pe la jumătatea secolului al XIX-lea.

era elev în clasa a III-a de liceu (cam prin anii 1868—1870)[38]. Aceasta pare deci să fi fost calea pe care a ajuns Cipariu şi la alte cîntece şi strigături, în afară de cele copiate din caietele lui Pauleti[39].

Iată două cîntece care nu se găsesc la acesta : „De aici pîn la Braşeu, / nu-i puiuţ frumos c-al meu, / tinerel şi frumuşel, / ca şi-o lume de inel ; / părul lung, cu peana verde, / rău mă tem că mi l-oi pierde, / că l-am mai pierdut o dată/ şi-l cercai prin lumea toată". Al doilea : „De cînd m-am înstrăinat, / peană verde n-am purtat, / ci şi cînd mi-am pus vrodată / şi acea a fost uscată, / ca să vadă lumea toată, / că doresc dup-o nepoată" ! Şi o strigătură (probabil de nuntă) : „Săraca nănaşa[40] mare, / cîtu-i iarna furcă n-are ; / primăvara nu mai ţese / şi din trenţe [zdrenţe] nu mai iese".

E momentul să ne întrebăm ce interes prezenta pentru Cipariu materialul folcloric notat şi care este explicaţia dorinţei sale permanente de a se face culegeri ? Fără îndoială că preocuparea centrală i-a fost întotdeauna filologia. Îl interesa limba vie, „şi poezia populară era un domeniu al acesteia"[41]. Mai ales căutînd formele ei vechi sau dialectale s-a apucat să noteze, să copieze şi să recopieze cîntece, strigături, expresii,

[38] *Din activitatea mea de folclorist*, ms. nr. 1246, „Arhiva de folclor — Cluj".

[39] O confirmare a acestei păreri găsim şi într-o scrisoare a lui Cipariu către Bariţ din 19/31 ianuarie 1845 : „Am primit şi io *Curierul de ambe sexe* cît ai pomenit în Gazete. M-au rugat [Eliade] să-i trimiţ culegerea ce o am de strigăturile şi cîntecele populare, din care în ziua cînd au pornit [din Blaj] supt dejun i-o am cetit de l-am [te-am ?] încîntat, dar io am alt gînd cu ele, nu se le leped în gura ciocoilor de acolo, spre gustare şi întărîtare [;] nu zic că nu-i voi trimite vreo bucătură" (Biblioteca Academiei R. S. România, Bucureşti, ms. nr. 994, vol. III, f. 127 v°).

Din scrisoare reiese că, în 1845, Cipariu era în posesia unei culegeri de strigături şi cîntece populare — a lui Pauleti sau şi a altor „studenţi" ? — pe care i-o citise lui Eliade la Blaj. Acesta rămăsese „încîntat" şi ulterior i-a cerut-o. Întrebarea e : o cerea spre publicare sau numai spre delectarea „ciocoilor" din Bucureşti, cum lasă să se înţeleagă Cipariu, cînd declară — iritat — el are „alt gînd cu ele", ceea ce ar putea însemna că intenţiona să le publice.

[40] Întîiul cuvînt a fost : „Aleleu" ; peste el, Cipariu a tras o linie, scriind deasupra : „Săraca". Acesta e, de altfel, singurul text la care se dă o vagă indicaţie a regiunii din care provine : „Naseud" [Năsăud !].

[41] Ion Breazu, *Folclorul revistelor „Familia" şi „Şezătoarea"...*, Sibiu, 1945, p. VIII.

proverbe, ghicitori, povești. Dacă comparăm cîntecele și strigăturile din manuscrisul in-folio cu acelea ale lui Pauleti, constatăm că modificările nu sînt mari și privesc în primul rînd limba. Cipariu nu „îndrepta" în sensul schimbării fondului, nu prelucra literar, ca Alecsandri, ci încerca variații, dînd unor cuvinte o formă gramaticală, înlocuind pe altele cu forme populare echivalente (unele luate chiar din variante) și mai ales cu formele lexicale de origine latină. Dăm cîteva exemple :

în loc de „iubești" (Pauleti, t. 43), Cipariu trece „place" (t. 23);
„ „ „ „voinic" („ t. 128 etc.), „ „ „fecior" (t. 6);
„ „ „ „m-ar băga" („ t. 277), „ „ „m-ar purta" (t. 6);
„ „ „ „gîndeam" („ t. 292), „ „ „credeam" (t. 27) etc.

Greșita tendință latinizantă explică și modificări nereușite, ca, de ex., atunci cînd, vrînd să schimbe cuvîntul *drag*, cu *plac* (t. 47), e silit să înlocuiască, în versul următor, și cuvîntul-rimă : „De s-ar lua cîți se *plac*, / n-ar mai fi frunză pe *lac*" ! Nonsens evident, față de Pauleti, care notase : „De s-ar lua cîți sînt *draji*, n-ar mai fi frunză pe *faji*" ! (t 83).

Alte modificări urmăresc o reconstituire a versurilor tipului variantei presupuse originare. Astfel, în loc de „feciorii *merg* acasă" (Pauleti, t. 51), Cipariu trece, ca în variantele cele mai numeroase : „feciorii *trag* acasă" (t. 40). În strigătura lui Pauleti (t. 127) : „La o casă, șepte fete, / cu fîntîna supt părete, / tatăl lor moare de sete", Cipariu dă cuvîntul din variantele cele mai răspîndite : „*cîinele* moare de sete" (*Poetică*, p. 189).

Sînt și variații care par determinate de considerații poetice. Iată un exemplu : în loc de „...și de *foame* nu ne trece" (*Pauleti*, t. 63), Cipariu preferă, deși se depărtează de fond pe „și de *dor* tot nu ne trece" (t. 43). De asemenea, preferă versul cu rimă internă : „pe de laturi cu banaturi" (*Poetică*, p. 196) versului : „pe de laturi cu *banat*" (*Pauleti*, t. 114), precum și versul : „*dezleagă-mi* pe mîndruța" (t. 44), desigur mai popular, decît : „*spovedește-mi* pe mîndra" (*Pauleti*, t. 66).

Variațiile constatate în textele lirice populare ale lui Cipariu reprezintă, după părerea noastră, exerciții de limbă,

menite să verifice practic mai ales principii filologice care-i erau scumpe. Credem aceasta cu atît mai mult, cu cît le întîlnim în textele rămase în manuscris, pe cînd cele publicate în *Poetică* au fost redate întocmai ca la Pauleti, cu excepţia a două-trei cazuri, în care Cipariu a avut, probabil, de ales între textul Pauleti şi variante mai reuşite, sau de mai largă circulaţie. În aceste cazuri, nu mai avem de-a face cu modificări determinate de preocupări filologice, ci cu încercări izbutite de a se apropia de forme şi procedee mai caracteristice populare sau de tipul formei originare a textului publicat. Aşadar, şi în ce priveşte textele liricii populare, contribuţia lui la valorificarea folclorului nostru este preţioasă şi mai ales foarte importantă din punct de vedere educativ, căci — prin introducerea celor 16 doine şi strigături în manualul de *Poetică*, apărut în anul 1860 — Cipariu a arătat atîtor generaţii de elevi că doinele şi strigăturile de pe Tîrnave nu sînt cu nimic mai prejos decît poeziile culte ale lui Alecsandri, Bolintineanu, Cîrlova şi Grigore Alexandrescu.

Se ştie că Cipariu a „păcătuit" prin alcătuirea de versuri. Spre deosebire de *Ecloga* [42], în compoziţiile sale poetice de mai tîrziu — unele publicate în „Foaia pentru minte" — pătrund şi motive folclorice. Ele reprezintă o deosebită importanţă, pentru că în cazul acesta nu mai poate fi vorba doar de interesul filologului pentru limba poporului, ci de încercări poetice personale în spiritul epocii. Astfel, poezia *S[în] Giorgiu*, a doua din seria *Buna mea* [43], e o îmbinare a fantasticului cu realul — procedeu verosimil prin faptul că este o povestire pusă în gura unui copil. Poezia cuprinde două scene: „un ospăţ" în casa părintească şi poetizarea credinţelor despre strigoaie, în legătură cu ziua de „Sîngeorz" (Sf. Gheorghe) [44].

În prima scenă, copilul — adică autorul — e de faţă la ospăţul dat de tatăl său în cinstea unor vecini. Între ei se

[42] *Ecloga* a apărut în „ediţ[ia] I" în anul 1833, apoi a fost reprodusă în suplimentul unor exemplare din *Elemente de poetică...* (1860) la p. 200—219. Alte poezii ale lui Cipariu, unele inedite, se găsesc în ms. 277 b, al Bibliotecii Academiei R. S. România — Filiala Cluj.

[43] În „Foaie pentru minte", 1855, p. 123—124. (Poezia a fost scrisă, conform notei autografe din ms. 277 b, p. 65—66, în 4—5 mai 1855.)

[44] Cf. *Răspunsurile la Chestionarul Hasdeu*, vol. XVII, p. 154, 242, 316, 396, 406, 454, toate din Transilvania, în special din fostele judeţe Făgăraş şi Sibiu.

găsea şi o măiastră, „cu coadă supt spinare". Deodată, ea începe să ţipe şi să se vaiete, spre uimirea oaspeţilor care nu înţelegeau ce s-a întîmplat, pînă cînd văd cum tatăl copilului bate „ojogul [45] pre car-îmbla călare, / vecina... strigoaie". Scena e povestită într-o proză greoi versificată.

A doua scenă se petrece în zorii zilei de „Sîngiorz". De frică să nu fie „scăldat în apă rece" — alt obicei de Sf. Gheorghe — băiatul se furişează, din casă, punîndu-şi în pălărie [46] „un fir de ai în gură de şerpe-nmugurit", cum îl învăţase bunică-sa. Se suie pe casă şi vede cum scoate văcarul ciurda. Dar :

...O ! minune, spaimă ; ce-mi fu să văz deodată !
Pe toată biata vacă o babă călărea.
Mugeau cît parcă lumea să sparge tremurată,
Şi-n loc plecară toate în fug-asupra mea.
Că babele pe umeri c-ojoguri într-armate
Strigau şi din călcîie pe vaci le străpungeau.

Între aceste babe, copilul recunoaşte pe vecina „măiastră", care-l ameninţă :

Aşteaptă, pui de popă, să te-nvăţăm noi carte,
Să nu ţi se dedeie prescuri a mai mînca

şi care, împreună cu celelalte babe, aruncă bîtele asupra lui. Băiatul, speriat, zmulge din pălărie firul de usturoi, îl rupe în două şi aruncă o jumătate în calea strigoaielor, care fug înspăimîntate.

Această a doua scenă impresionează prin mişcare şi prin caracterul fantastic al faptelor şi personajelor. Ea s-a născut din credinţele deşarte ale satului feudal, reflectate în imaginaţia aprinsă a copilăriei şi păstrate în amintirea autorului.

Prelucrare reuşită a unor elemente de folclor autentic, scena — compusă abil şi scrisă într-un stil energic — aduce o notă puternică de pitoresc local.

[45] „Ojog" nu înseamnează — cum susţine I. A. Candrea (*Dicţionar*, s. v.) : „cîrpă sau pămătuf de şters cuptorul", ci băţ lung avînd la capăt o cîrpă.

[46] Nu e bine să umbli cu capul gol în ziua aceasta, ca să nu te ia strigoaiele (cf. S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, II, p. 203). Şi atacul strigoaielor e cunoscut în credinţele româneşti, din sudul Transilvaniei (cf. *idem, ibid.*, p. 209).

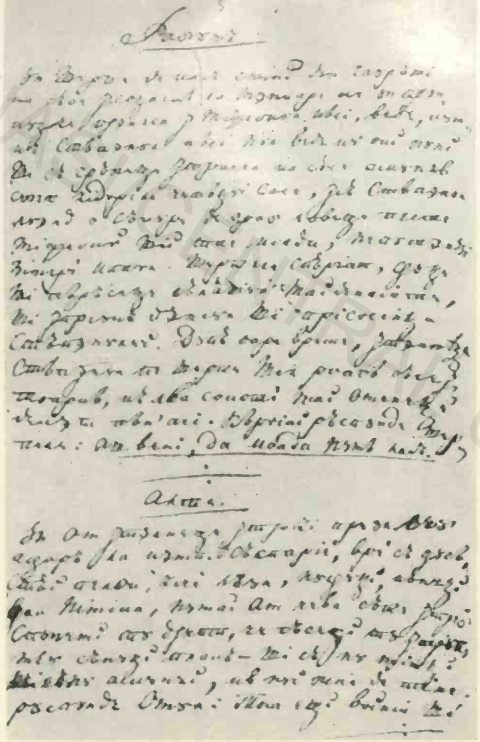

Povești notate de Cipariu în anul 1831 (Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj, ms. nr. 277, f. 5)

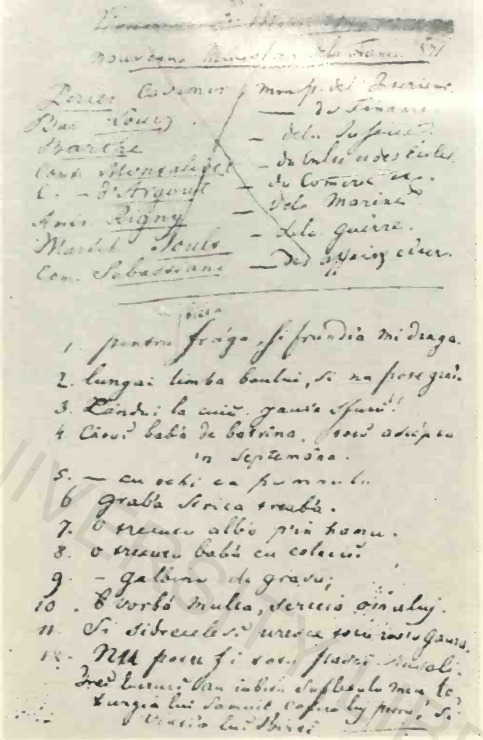

Proverbe și expresii notate de Cipariu în anul 1831 (Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj, ms. nr. 227, f. 15; în partea de sus, numele membrilor guvernului francez din anul 1831)

BCU Cluj / BIBLIOTECA UNIVERSITARA LIBRARY

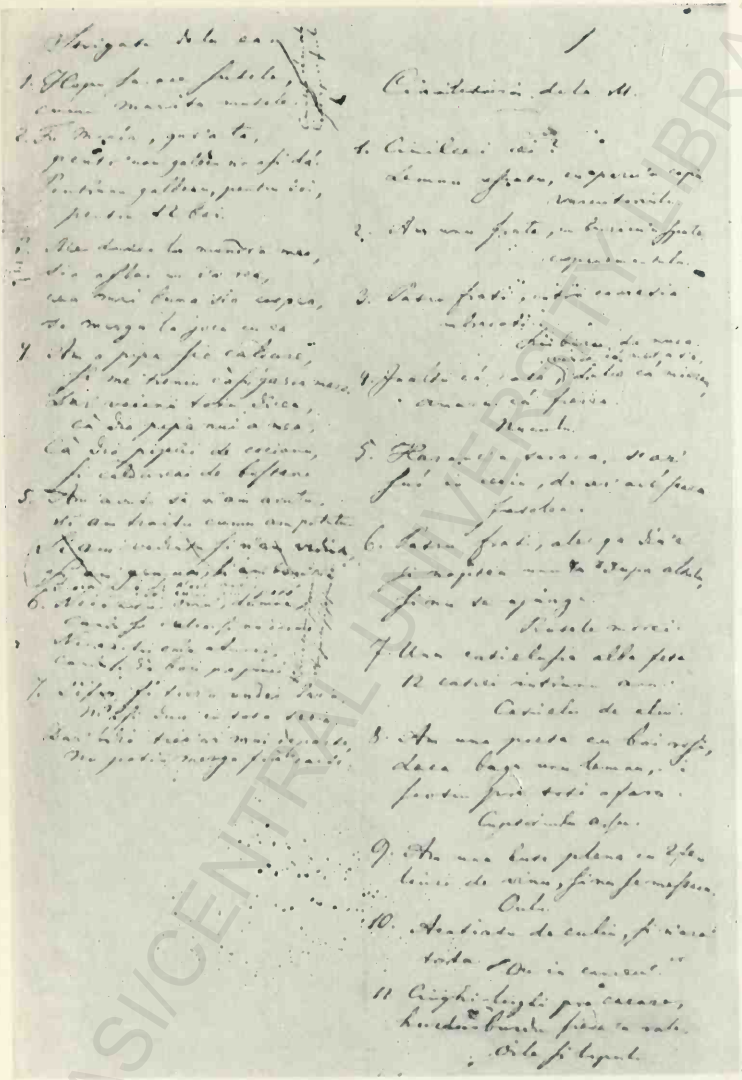

Cîntece și ghicitori notate de Cipariu pe o foaie volantă, nedatabilă (Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj, ms. nr. 277, f. 17)

BCUJASICENTRALUNIVERSITYLIBRARY

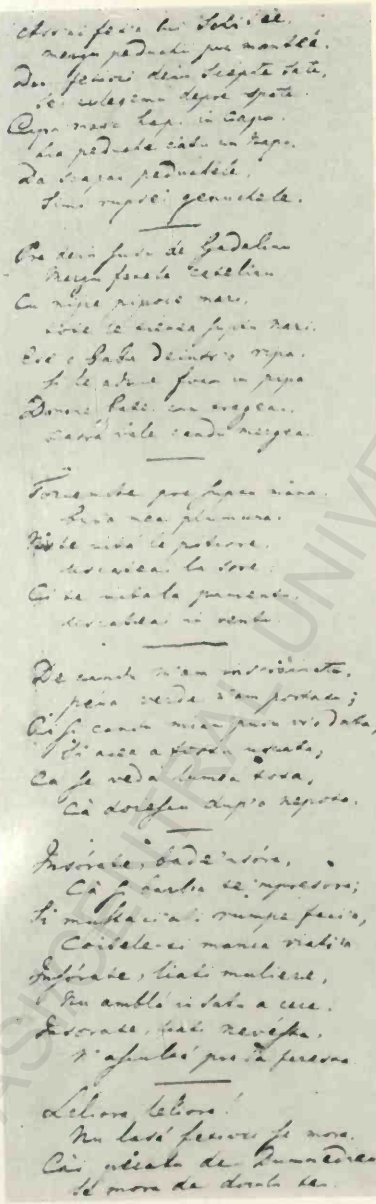

Cîntece și strigături notate de Cipariu într-un in-folio miscelaneu de prin anii 1849–1853 (Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj, ms. nr. 290, f. 57)

BCUIASI CLUJ UNIVERSITY LIBRARY

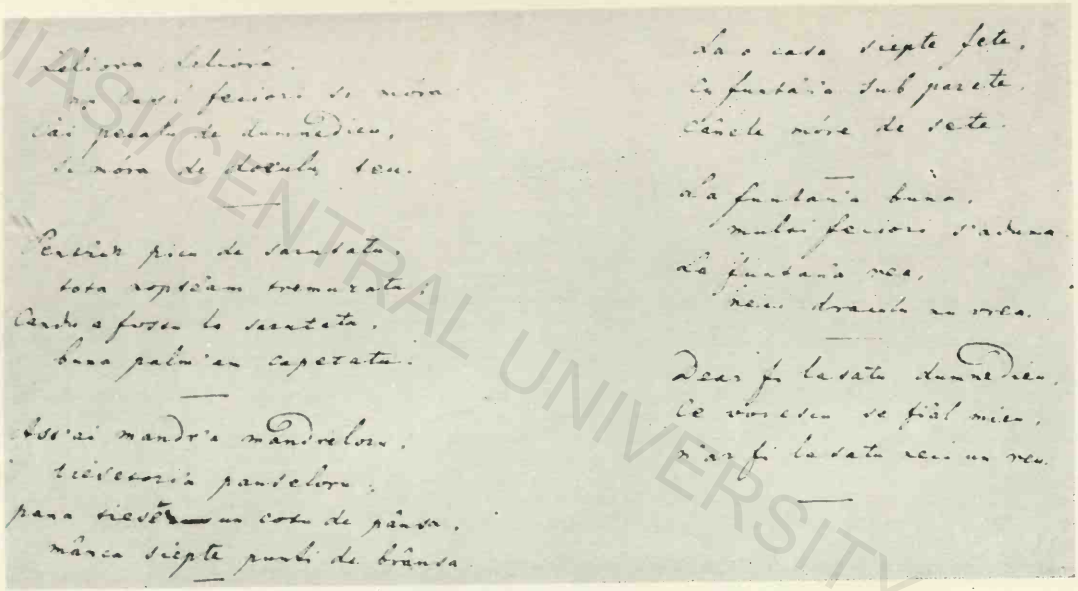

Strigături notate de Cipariu pe o foaie volantă, nedatabilă (Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj, ms. nr. 277, f. 16)

BCUIAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Făcînd rezervele cuvenite pentru asperităţile de limbă, pentru imperfecţiunile de stil şi versificaţie, poezia aceasta reprezintă, pentru Transilvania, începutul poetizării credinţelor populare, temă curentă în poezia românească a epocii (Asachi, Alecsandri, Bolintineanu, Eliade).

Dar *Sîn-Giorgiu* nu e un caz izolat în încercările poetice ale lui Cipariu. Credinţe şi obiceiuri populare sînt amintite şi în alte compoziţii, ca de pildă, în *Mormîntul*[47], în care evocă focul aprins în curte şi masa morţilor din „sîmbăta cea mare". De asemenea, în *O zi de ajun*[48] (prima poezie din seria *Buna mea*), e vorba de descîntat şi de credinţe în legătură cu căţeii de turbă. În poezia *Dorul*[49] pomeneşte de fetele care „joacă toate-n ciur", adică dau cu bobii etc.

Acestea sînt singurele cazuri, cunoscute pînă acum, în care Cipariu poetizează obiceiuri şi credinţe[50].

Dar el a scris şi poezii de factură populară mai autentică decît ceilalţi poeţi contemporani. Iată de ex. *Codrul*, poezie mai lungă (40 versuri), publicată numai în unele exemplare ale *Poeticii*[51]. Pe lîngă formulele tipice ale stilului liric popular — fiecare din cele 8 strofe (în 5 versuri)

[47] „Foaie pentru minte", 1855, p. 59, strofele 5—7.

[48] *Ibid.*, p .115—116, versurile 19, 24, 34, 35.

[49] *Elemente de poetică...*, p. 221.

[50] Mai amintim că în *Calendariul* pe anul 1846, editat de Closius, la Sibiu, sînt reproduse o serie de obiceiuri şi credinţe ale romanilor, în comparaţie cu cele româneşti. Ele au fost luate dintr-o copie, datată 1800, a unui „dascăl Nicolae Popovici", făcută după manuscrisul lui Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor*. Cum articolul din calendarul amintit nu e semnat, iar copia după care s-a reprodus aparţinea lui Cipariu, credem că nu greşim presupunînd că *el* l-a trimis spre a fi publicat. Apariţia articolului a atras atenţia cititorilor asupra semnificaţiei şi importanţei — din punct de vedere istoric românesc şi general cultural — a acestei părţi a folclorului nostru. Dacă se va verifica presupunerea noastră că autorul articolului din *Calendariu* e Cipariu, am avea o nouă dovadă despre interesul lui pentru folclor. Pentru amănunte, cf. articolul nostru: *Samuil Micu-Clain şi folclorul*, în „Revista de folclor", 1 (1956), p. 254—255. Tot într-un calendar, acela al lui Bariţ, pe anul 1847, se publică din nou numirile de plante apărute întîi în suplimentul „Organului luminării" din acelaşi an. Notele etnobotanice ale lui Cipariu — nume ca „vineţele, romaniţe, cinci clopoţele", „nume de plante curăţite şi întoarse pe românie", dovedesc interesul lui pentru „aceste ştiinţe şi a face cunoscută terminologia florei transilvane" (I. Cheţianu, *Cipariu şi istoria naturală*, în „Unirea", Blaj, 15 (1905), p. 211).

[51] Scrisă tot în anul 1855 (cf. nota 43).

începe cu: „Frunză verde" (de secară... porumbele,... mătăcină etc.) —, pe lîngă dialogul obișnuit, reluările stilistice („frunză verde lungă, lată...", „frunză verde lată, lungă"), pe lîngă caracterul popular al limbii și realismul apostrofelor (*„măi calice" !*), poezia exprimă, în dialogul imaginar, revolta înăbușită, disperarea omului frînt de sărăcie. Sîntem departe de maniera senină și melodioasă a *Doinelor* lui Alecsandri. Cipariu a păstrat accentele agresive ale durerii [52]. Intervenția lui se simte însă în unele dezvoltări stilistice culte, ca de pildă strofa 1, vers. 2—4, în rima variată și aproape corectă.

E de remarcat că în strofele 2, 5, 6, de interes secundar — în care presupusul interlocutor iscodește și încearcă să îmbune pe țăranul care-și ia lumea-n cap de sila sărăciei, se simte, în tonalitatea sufletească, în stil și-n limbă (cursivitate, diminutive), o evidentă influență a lui Alecsandri.

Un poem lung, intitulat *Pintea*, în care e vorba de vestitul haiduc din nordul Transilvaniei, s-a pierdut de vreo 20 de ani. E regretabil, pentru că din el, mai mult decît de oriunde, am fi putut cunoaște atitudinea lui Cipariu față de condițiile vieții sociale [53].

Pe la vîrsta de 50 ani, Cipariu face o mărturisire prețioasă: „...În tinerețe și io m-am scăpat de mi-am pierdut timpul cu asemenea jocărie; numai de una-mi pare bine, că ce s-au tipărit dintr-însele, nu-s semnate cu numele meu și așa doară voi scăpa și de această numire încîntătoare" [= de poet !] [54].

Deci, el renunță repede la „păcatele tinereților". Interesul său se îndreaptă, de acum, spre problemele științifico-teoretice pe care le pune poezia populară: determinarea va-

[52] Observăm că între manuscrisele sale (Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj, nr. 62, f. 14) se găsește și un cîntec de 93 versuri despre răscoala lui Horea, creație semipopulară, care circula încă pe la jumătatea secolului trecut.

[53] *Pintea* a fost trimis spre publicare revistei „Luceafărul" din Sibiu, în anul 1944, însă pînă acum nu i-am putut da de urmă. Ne amintim că avea peste o sută de strofe de cîte patru versuri și că sfîrșitul lipsea. Ion Breazu (*Folclorul revistelor „Familia"...*, p. VIII, nota 2) se referă, desigur, tot la acest poem, cînd vorbește de „un fragment de epopee de prin 1858, brodată pe motivele și scrisă cu versul baladelor noastre haiducești".

[54] Philoneos, *Versuințli romani...*, în „Foaie pentru minte", 1854, p. 43 (autorul a fost identificat de I. Breazu).

lorii ei şi a rolului pe care-l poate avea în dezvoltarea literaturii şi culturii naţionale. Începutul îl face cu următorul pasaj din *Analecte literare* [55]: „Literatura unui popor, peste tot luînd, se începe deodată cu întîiele ocupaţiuni literare, nu cu punerea în scris a productelor şi a cugetelor, care poate urma mai tîrziu. Din această cauză la mai multe popoare aflăm cîntece, tradiţiuni istorice şi fabuloase, proverbe şi alte, născîndu-se şi trădîndu-se [56], din generaţiune în generaţiune, numai cu vorba vie, fără de scrisoare, în decursul mai multor secole. De aste producte literare şi la noi românii s-au aflat şi se află pînă astăzi foarte multe, ci puţine încă sînt culese şi puse în scris..." Aceste păreri sînt reluate într-o încercare manuscrisă despre *Istoria literaturii româneşti* [57]. Nu se poate preciza decît cu mare aproximaţie din ce an datează acest fragment. Socotind după argumente de critică internă şi după unele observaţii, Cipariu l-a scris, probabil, curînd după 1858 [58]. Vrînd să demonstreze că „literatura nu e restrînsă numai la scrisoare", Cipariu afirmă că „...un popor încă şi pînă a nu ajunge la culmea civilizaţiunei poate să[-şi] are [sic!] opere demne de a se arăta posterităţii, şi cînd arta scrierei e numai puţin lăţită între ei, acelea se păstrează din auz şi prin tradiţiune cu gura". Amintind de „poveştile naţionale" ale grecilor din poemele homerice, care „numai în gura rapsozilor s-au păstrat", el nu uită nici de „poeziile barzilor celţi şi germani [care] tot numai în recitaţiune se conservară pînă s-au uitat". De aceea, „nici nu este popor aşa rămas în civilizaţiune, carele să nu-şi aibă istoriile lor, adeseori pline de fabule şi poeziile lor populare, deşi fără scrisoare, cărora de multe ori nimica alta nu le lipseşte ca să poată deveni literatură în sens mai strîns decît un Pisistrat. De aceea şi aflăm că în timpurile noastre, pe cînd simţul naţionalismului [= sentimentul naţional] şi al literaturei naţionale s-a deşteptat mai mult decît oricînd, mai nu este popor atît de apus ale cărui poezii populare şi istori-

[55] Blaj, 1858, p. IX.
[56] Citeşte: *transmiţîndu-se!*
[57] Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj, ms. nr. 347.
[58] Credem că data e posterioară anului 1852, deoarece se aminteşte despre cît a cîştigat poporul nostru în ochii Europei prin culegerea şi publicarea de poezii populare. E vorba, desigur, de Alecsandri şi de traducerile lui Stanley (1856) şi Ubicini (1858).

oare fabuloase să nu fie adunate și date în public. Și nu se pote nega că atari colecțiuni de monumente literari adeseori de cel mai înalt preț a[u] contribuit prea mult spre cunoașterea geniului fiecărei națiuni. Și întru astă privință chiar și națiunea noastră mult a cîștigat în ochii Europei prin culegerea și publicarea multor poezii populare. Dorul tuturor numai este că aceste publicări să se facă continue și mai încolo din toate părțile românimei".

Atît a scris Cipariu, în acest fragment, despre literatura noastră populară și apoi s-a ocupat de arabi, evrei și de alte popoare. Manuscrisul n-a fost terminat — e mai puțin probabil că s-ar fi pierdut continuarea. Existența lui, chiar și parțială, confirmă însă recunoașterea, într-o lucrare teoretică, a valorii și importanței literaturii populare, cît și dorința lui Cipariu de a se face culegeri din toate regiunile românești.

Poetica, apărută în 1860, are o însemnătate deosebită: e întîia oară cînd un învățat român își spune cuvîntul autorizat despre poezia populară și ia atitudine împotriva „îndreptărilor", adică împotriva procedeelor practicate de Alecsandri.

El începe cu generalități ca: „Poezia populară încă și-a format totdeauna și la toate popoarele stil propriu, care... s-a distins prin corectura[59] stilului și frumusețea naturală. Astă literatură și stilul ei e de mare însemnătate la popoarele carele încă nu au literatură scrisă... Iar influența acei poezii și a stilului ei atît e de mare asupra literaturii poetice ce-i urmează, cît de multe ori literatura scrisă fu numai continuarea celei nescrise în spiritul poeziei și în stil, ce se [în]tîmplă cu grecii și cu arabii. De aci poeziile se făcură naționale la aceste popoare și pe urma acelora au de a urma și altele, care au poezia populară demnă, iar literatură numai în față"[60]. „Și românii au poezie populară — iar cea literată [sic!] încă abia se începu și mult are încă de a lupta, pînă să ajungă la gradul de a putea intra în linie cu a surorilor latine"[61]. Despre creația noastră poetică populară el

[59] Citește: *corectitudinea!*
[60] *Elemente de poetică...*, p. 89—90.
[61] *Ibid.*, p. 5, „Nota" 3 (sus, înainte de § 3).

se pronunță astfel [62]: „Poezia românilor cea populară stă din trei părți: epică, erotică și epigramatică, fiecare cu stilul ei. În cea epică se cîntă faptele eroice ale bravilor români, și se află lățită prin toată românimea Daciei de dincoace, într-un stil asemenea pretutindenea, bărbătesc și expresiv. Poezia erotică, e mai mult de în compusetiunea fetelor [63] și afară de dulceața stilului, are puțin merit. Iar poezia epigramatică, care se aude în strigătele [64] feciorilor în salt [la joc], e adevărat adesea plină de idei originale, ci mai totdeauna vătămătoare cuviinței. Din aceste trei specii de poezie populară românească, mai notabile sînt cea dintîi și cea de a treia. Care merită a fi luat aminte de poeții români, ca pe temeiul acelora, să se formeze o poezie literară națională, ținîndu-se de spiritul, originalitatea și stilul poeziei populare, iar curățind-o de străinisme în cuvinte și forme — precum și de smintelile în contra gustului bun și a bunei cuviințe. Spre zisul scop, e de lipsă continuarea adunării poeziilor populare, însă cu mai mare cruțare a textului originar, de cum s-a făcut pînă acum. Schimbările textului, care unii editori le-au făcut în edițiunile lor, pot fi adeseori fără gust și în loc de a îndrepta, cum li se pare, numai strică. La toată [în]tîmplarea, națiunea are dreptul de a pretinde ca editorii să-i comunice operele cum le-au compus poeții ei, nu cum le-au schimo[no]sit alții. Editorii au de altminterea ocaziune destulă în edițiunile lor, de a face atent pe public la scăderile, ce se află în poezia populară peste tot, sau în careva parte; însă asta se cade să o facă în disertațiune și note, iar nu strămutînd de capul lor textul, sau schimbînd cuvintele limbei, băgînd neologisme și altele, ce nu se aud în gura poporului. În care parte este a se păzi ca un principiu: că poezia populară să rămînă populară, nu literară. Iar cine vrea să compună poezie populară, are voie să compună de la sine, iar nu să corumpă cele compuse de alții" [65].

Cipariu s-a conformat el însuși — în mare parte — directivelor date: în *Poetică* reproduce un număr considerabil

[62] *Ibid.*, p. 89—90, „Notele" 3—5.

[63] Citește: *compusă de fete!*

[64] *„Strigăte"* sau *„strigări"* numește Cipariu strigăturile și la p. 194. O singură dată amintește despre „cîntări de lume" (p. 197), fără să precizeze ce înțelege prin ele, dar dînd un exemplu: „Cîte stele sînt pe cer...", text pe care-l reproducem în întregime la p. 86.

[65] *Elemente de poetică...*, p. 90—91.

de cîntece şi strigături autentice, intervenind doar pe alocuri, potrivit principiilor enunţate.

Tot el relevă, printre cei dintîi, cu exemple, că multe din cîntecele noastre încep cu „frunză verde" sau chiar cu „floare", „floricică" — caz întîlnit şi în poezia italiană [66]. Nu uită să vorbească nici despre refren, „căruia românește i-am putea zice *cunună*..., o formă de atare cunună se aude şi în cîntecele populare, care arareori se încep şi se termină, cel puţin în unele părţi ale Transilvaniei..., fără versul fictiv: Daina, daina şi-o dainare". Aminteşte şi despre silaba *re*, adăugată „în cîntările de lume, de cîte ori versul sau strofa se termină în vocală întonată, spre complinirea melodiei..., precum: numai luna şi o stè-re / ştie de patima mè-re". El mai observă că, dacă „strofa se termină în silabă întonată cu *i* sau *u* jumătăţit în fine, vocalele acestea se pronunţă întregi", ca în: „Cîte stele sînt pe cé-riu, / pînă-n ziuă toate pié-ru" [67].

Analizînd contribuţia lui Cipariu la cunoaşterea patrimoniului popular, am descoperit noi aspecte ale personalităţii sale. Ele arată că, în cultura românilor transilvăneni din secolul al XIX-lea, studiul istoriei şi filologiei a îndreptat interesul cărturarilor şi spre creaţia populară. De acum, Cipariu nu va mai putea fi considerat numai ca un filolog erudit. Materialul folcloric aflat în manuscrisele sale, teoriile despre literatura populară şi problema culegerilor dovedesc că şi folclorul trebuie cuprins în sfera activităţii sale. Precizăm: nu ca o specialitate în sine, ci ca o disciplină auxiliară pentru studiile sale filologice şi ca o temelie trainică pentru opiniile lui despre cultura naţională.

El s-a străduit şi să pună în valoare literatura populară, asigurîndu-şi cei mai buni colaboratori — cazul lui Bariţ — şi îndemnînd elevii şi studenţii să facă culegeri — cazul lui Nicolae Pauleti. Metoda lui Cipariu a creat o tradiţie puternică în şcolile Blajului — amintim numai pe Ioan Micu-Mol-

[66] *Ibid.*, p. 194—196. Tot aici (p. 196) se ocupă şi de ceea ce el numeşte „începuturile alegorice" ale unor cîntece. Dăm întîiul lui exemplu: „Cîntă cucu-n par de vie, / eu credeam că-mi cîntă mie, / el cînta mîndrei Mărie" —, al doilea fiind cunoscutul: „Cîte stele sînt pe cer..."

[67] *Ibid.*, p. 197.

dovan[68] şi pe folcloristul Alexiu Viciu[69] — şi e probabil că exemplul său a contribuit la determinarea caracterului popular al culturii româneşti din Transilvania. Dar interesul lui Cipariu pentru literatură şi cultură nu s-a mărginit la graniţele provinciei sale. El urmărea cu încordată atenţie orice progres al vieţii naţionale din ţările româneşti vecine[70]; iar în chestiunea literaturii populare, părerile lui se întîlnesc nu o dată cu acelea ale literaţilor români contemporani. Şi el, ca şi Kogălniceanu, Negruzzi, Alecsandri, Russo, Bălcescu şi Bolliac a văzut în poezia populară cea mai autentică cristalizare a geniului naţional. Cu toţii au înţeles că culegerea şi editarea ei reprezintă un mijloc sigur de a orienta interesul public spre popor şi de a susţine revendicările politice şi sociale. De asemenea, au simţit că numai în poezia populară se află adevăratul izvor de înnoire a conţinutului şi formei tinerei noastre literaturi.

Ridicîndu-se însă deasupra concepţiei epocii, Cipariu — spre deosebire de ceilalţi literaţi — afirmă răspicat principiul: „Poezia populară să rămînă populară, nu literară!" El nu admite nici o intervenţie a culegătorului sau a editorului, nici o concesie, cînd e vorba de „cruţarea textului originar". Acest principiu îl apropie de concepţia noastră şi ne face să recunoaştem pe cărturarul de severă formaţie ştiinţifică.

Dorind să precizăm mai bine paralela, insistăm că el nu s-a interesat numai de folclorul poetic propriu-zis, tocmai pentru că era în primul rînd filolog, pe cînd ceilalţi folclorişti erau — majoritatea — poeţi. Aceasta şi explică de ce

[68] V. *supra*, p. 74.

[69] Viciu a publicat cea mai mare culegere de *Colinde din Ardeal* (Bucureşti, 1914), cîteva sute de doine şi strigături din diferite părţi ale Transilvaniei (în „Convorbiri literare", anii 1888—1891, semnate *Alesiu V.*) şi numeroase şi interesante articole despre cimilituri, datini şi sărbători (în revista „Comoara satelor", Blaj, 1923—1927). În manuscrise, el ne-a lăsat o foarte bogată colecţie de poezie populară, intitulată „Flori de cîmp".

[70] Vezi rezumatele făcute din „Curierul românesc", februarie 1831 (ms. nr. 277, f. 2—4), apoi urmărirea de aproape a baladelor populare ale lui Alecsandri, începînd cu ziarul „Bucovina" din 1849, şi continuînd cu volumele din anii 1852—1853 (ms. nr. 277 b, p. 26—29 şi 82—88). Fără îndoială că văzuse şi periodicele lui Asachi şi Kogălniceanu, curînd după apariţie. Şi să nu uităm de toate articolele şi versurile pe care le reproducea Bariţ în „foile" sale din periodicele de peste munţi.

notează Cipariu, între cei dintîi, texte folclorice în proză (1831).

Îndată după apariţia *Baladelor* lui Alecsandri, la 1853, notează sau copiază cîntece şi strigături. Cînd Alecsandri publică volumul de *Doine şi lăcrămioare* (1853), şi Cipariu începe să versifice motive folclorice : superstiţii şi credinţe, dar — evident — fără darul poetic al bardului de la Mircești. Iar cu zece ani înaintea lui Russo şi a lui Alecsandri, el adunase ori copiase texte populare în manuscrisul din 1831 şi-l îndrumase pe Nicolae Pauleti să facă culegerea din Roşia. Sînt tot atîtea manifestări care reprezintă o activitate asemănătoare : cînd mai timpurie, cînd concomitentă.

Pe Cipariu l-a apropiat de creaţia populară pasiunea pentru limbă şi dorinţa fierbinte de a cunoaşte şi de a ridica poporul. Activitatea şi ideile lui înaintate, în ce priveşte problema literaturii populare, au dat directive ştiinţifice care şi-au păstrat actualitatea şi au deschis perspective noi în istoria folclorului românesc.

1964

ANEXE

În cuprinsul lucrării am amintit de mai multe ori despre textele pe care le reproducem în *Anexe*. Unele poveşti sau snoave le-am rezumat chiar ; am reprodus, ca exemple, cîteva proverbe, expresii şi ghicitori. Aici dăm însă întreg materialul notat de Cipariu cu următoarele excepţii : snoava din ms. 277, f. 7, în care ţiganii sînt satirizaţi fără milă şi în care se cuprind prea multe cuvinte greu de reprodus întocmai. De asemenea, n-am dat povestirea cu „cătana nemţească" (ms. 277, f. 8), ea prezentînd prea puţin interes. Am omis şi cele două texte cu vlădici (f. 9 a aceluiaşi ms.), deoarece e vorba de anecdote fără circulaţie în popor.

În ce privește transcrierea, am ținut, pe de o parte, să nu modificăm limba manuscriselor, pe de alta să le punem la îndemîna cititorului într-o formă accesibilă. Am transpus deci ortografia etimologică a lui Cipariu în cea actuală. E necesar să facem cîteva observații speciale: „u" final nu a fost luat în considerare niciodată; „pre" a fost transcris „pe", iar „ambla": „umbla". Diferitele feluri de grafie ale lui Cipariu din cele patru manuscrise pot fi văzute, de altfel, în cele șase reproduceri pe care le dăm. (Observăm că la poveștile nr. 2—5, în textul original nu se află semne de dialog nici aliniate; de asemenea că numerotarea poveștilor am făcut-o noi.)

POVEȘTI ȘI SNOAVE

(Ms. din anul 1831)

1

FABULĂ

Un șerpe de casă ieșind din gaură-și ca să se însoțească la mîncare cu un pruncuț ce prînzea în mijlocul casei, vede cum că stăpînul casei nu-l vede cu ochi buni și se grăbește ca să se ascunză supt zidurile cetățuii sale, însă stăpînul luînd o săcure de grab [îl] lovește peste mijloc și-i taie coada, neputîndu-i nimeri capul. Șerpele speriat fuge și părăsește sălașul mai dinainte și împreună [cu] dînsul și prisosința stăpînului. După oare[care] vreme, întîlnește stăpînul pe șerpe și-l roagă să se întoarcă, că-l va socoti mai omenește decît pîn-aci. Căria-i răspunde șerpele: *Aș veni, da coada nu mă lasă.*

(Ms. 277, f. 5).

2

ALTA

Un om întîlnește într-o zi pe un leu afară la cîmp. El se sparie, vrea să fugă.

— Stăi pe loc, nu fugi, zice leul, că nu-ţi fac nimica, numai am ceva să te întreb. Spune-mi tu drept, ce găseşti tu în trupul meu să nu-ţi placă — şi să nu minţi şi să nu ascunzi, că nu-i bine de tine.

Răspunde omul : — Tot eşti voinic şi frumos, numai gura te strică, că-i urîtă.

Atunci leu-i zice : — Dă în spate-mi cu săcurea acea — io-ţi zic, dă cîtu-i putea de tare, că de nu-i vai de tine.

Măcar fără voie, totuşi de frică dă omul cu săcurea în spatele leului cît ce poate — pînă în muchi.

— Noa du-te acum, zice leul, şi de-acum într-un an iar să vii aici, să ne întîlnim, că de nu, nu scapi de mine nevătămat.

Trece anul, şi vine omul iar în pădure, într-acelaşi loc. Vine şi leul şi zice cîtă om :

— Uite pe spate-mi, unde m-ai lovit, ce-i vedea ?

Să uită omul, nu vede rana, ci numai sămnul ei, căci se vindecase.

— Rana de pe trup mi s-au vindecat, zice leul, da vorba ta, de-acum anul, că-s urît la gură, nu mi-o mai ieşit de la inimă ; du-te-n pace !

Învăţătură [urmează o propoziţie indescifrabilă în limba germană].

(Ms. 277, f. 5—6).

3

O POVESTE

Un om întreabă odată pe un ţigan :

— Măi ţigane ! Văzut-ai tu *împăratul ?*

— Da cum să nu-l văz, drăguţ ! zise ţiganul, că era legat de gard şi rodea o porţie de paie.

— Măi nebune, da că ala n-o fost împăratul, ci o fost *măgar,* măi.

— Ba n-o fost *vărzar zo,* că vărzarul ştiu eu cumu-i, că-i turtă pe turtă, şi-n mijloc plin de urdă.

(Ms. 277, f. 7 v°).

FABULĂ

Odată frigul, sumeț, să lăuda, de prăpădea, înaintea vîntului, înghețului etc. [?] că el nu se teme de nimica și străbate prin toate, oriunde vrea. Dar un [cuvînt indescifrabil] petec de cojoc țîpat supt un coș îl [îșî ?] ridică cîtinel capul și grăiește : Ce zici frigule ?

Frigul tace.

(Ms. 277, f. 8 v°.)

5

Odată merge pe o cale laolaltă frigul, caldul și vîntul, sfădindu-se între sîne, care ar fi mai puternic între ei (unul zice una, altul alta). Care de care voia să fie mai tare decît ceilalți și fiștecare aducea pricinilor [pricinile lor !] înainte. Într-aceea, să-ntîlnesc cu un țîgan zdrențos în cale. Na bine, zic ei, el să judece care-i mai puternic dintre ei.

— Da jupînul vîntul, zice țîganul.

— Noa, așteaptă, zice caldul, c-o vine [= veni] vara, da o să te și frig.

— Nu mi-i frică, zice ț[îganul], numai să sufle jupînul vîntul.

— Da frigul dincolo : noa, ține minte, c-oi să te-nghеț la iarnă, hoțule !

— Nici de tine nu mă tem, zise țîg [anul], numai să nu sufle jupînul vîntul.

(Ms. 277, f. 8 v°.)

6

Un biet ficioraș betegos și amărît ca vai de capul lui, n-o putut scăpa de tată-so ; numai să să-nsoare, și să să-nsoare. Să-nsoară el, n-are ce face, că n-o putut război cu tată-so, și ia o bală de muiere, cu o gură mare ca sabia, — și nesăturată. Nu i-o mai trăbuit alt canon pe lume. Aude odată cocoșul cucurigînd tare [?], să scoală și zice : Hîș cocoș, că și

pe tine te-o-nsura tata ! — Quant-il [sic !] est différent de nos jeunes d'aujourd'hui ! Un vrai modèle de la continence stoïque.

(Ms. 277, f. 9.)

GHICITORI

Fiind puține (abia 19), le reproducem pe toate : primele 6 sînt din anul 1831 (ms. 277, f. 7 ; a șaptea ghicitoare fiind alcătuită de Cipariu, n-am reprodus-o). Textele 7—19 sînt din același ms. (f. 17, numerotate 1—13), dar posterioare anului 1850. Întîiile șase sînt scrise cu litere chirilice, restul cu caractere latine. Nu am dat variante, în schimb am încercat să găsim „dezlegările" primelor șase, dezlegări pe care Cipariu nu le-a notat.

Cimil ce-i-ce-i ?

1. O sărit moșul din pod
   Și ș-o rupt p.ța din nod. *[Fîntîna cu cumpînă(?)]*
2. Turta mea pe turta ta,
   Fusul meu îu cu.u tău. *(Rîșnița)*
3. Hoțul intră-n cămară
   Și-ș lasă desajii-afară. *[Cuiul (?)]*
4. De ici păn-la munte,
   Tot zale mărunte. *[Furnicile,* dovadă și faptul că în loc de „zale", Cipariu a scris întîi „furnici", trăgînd apoi peste cuvînt cu o linie !]
5. Omul mitutel,
   Face gardu cinășăl. *[Acul]*
6. Strigă bica-ntre hotară
   Și s-aude-ntr-altă țară. *[Tunetul]*

Cimil ce-i-ce-i ?

7. Lemn uscat cu păru-n cap. *Văruitorul [=bidineaua].*
8. Am un frate, cu buricu-n spate. *Coperămîntul [= capacul de oală sau cratiță]*
9. Patru frați, într-o cămeșă-mbrăcați. *Sîmburul de nucă.*
10. Înalt ca casa, verde ca mătasa, dulce ca mierea, amar ca fierea. *Nucul.*

11. Haranca săraca, s-ar sui-n cer, dar n-are scară. *Fasolea.*
12. Patru fraţi aleargă ziua şi noaptea unul după altul şi nu se ajung. *Roatele morii* [greşit: ale carului!].
13. O căţeluşă albă fată 12 căţei într-un an. *Căţelul de ai.*
14. Am o poiată cu boi roşii, dacă bag un lemn, i scot pe toţi afară. *Cuptorul ars.*
15. Am o bute plină cu 2 feluri de vin şi nu se amestecă. *Oul.*
16. Acăţat de cui, şi n-are toartă. *Ou în canceu* [ulcior].
17. Cinghi-linghi pe cărare, hurdu-burdu şede-n vale. *Oile şi lupul.*
18. Mă suii în deal, / ca să-mi văz de cal, / şi scăpai cheile / şi se-ncuie ţările. *Negura.*
19. Mă suii etc. / văzui ţolul dracului / în mijlocul satului. *Focul.*

PROVERBE, EXPRESII, LOCUŢIUNI

(ms. din 1831, nr. 277, f. 10—15, numerotate 1—172)

1. Pentru biata fragă, şi frunza m-i dragă.
2. Lungă-i limba boului, şi nu poate grăi.
3. Cîndu-i la cui, gaura sfîr!
4. Cîtu-i baba de bătrînă, tot aşteaptă-n săptămînă.
5. Cu ochii ca pumnul.
6. Graba strică treaba.
7. O trecut alba prin ham.
8. O trecut baba cu colacii.
9. Galbin de gras.
10. Vorbă multă, sărăcia omului.
11. Şi şoarecele se urăşte tot într-o gaură.
12. Nu pot fi tot paşti-rusalii!
13. Drac-o mai văst, cal verde, [indescifrabil] cuminte.
14. Fală goală, straiţă uşoară.
15. De-i [oameni, inşi] cu sula în pălărie.
16. La pomul lăudat, mergi cu sacul spart.
17. Laudă-te gură, că ia[uite] pumnu.
18. Tot un dracu-i. O dracul, o mumă-sa. Tiri-m-i dracul, tiri-m-i tată-său.

19. Dă lui Ciurilă, dă lui Burilă, apoi lui mîţa arsă, nimic nu-i rămase.
20. O mai plăti şi clopotul.
21. Atîta-i tortul.
22. După ploaie, comănac.
23. Ce-ai căpătat la moară, pui la piuă.
24. Tîrţ, mătuşă !
25. Mîţa cu clopot nu prinde şoareci.
26. C-un ochi la slănină, cu altul la făină.
27. Gura zîce, gura minte, ş-omul tot rămîne om de omenie — de nimic [?].
28. Gabor, Gabor din Cergău, face bine-face rău, şi totu-l ţine D-zeu (pînă-l bate D-zeu).
29. C-o falcă-n ceriu [sic], şi alta-n pămînt.
30. Nu-i pasăre ca porcul.
31. Hodorog trosc, mazăre de post.
32. C.cat pe lăcat, căcăreze pe reteze.
33. Pîn-atunci o mai creşte iarbă verde, — (o mai trece apă pe Mureş s[au] Tîrnavă).
34. Pîn-atunci-ţi poate răsări cucuta (lujerul) din c.r.
35. Săcurea — s[au] unealta — s[au] poama rea, nu piere.
36. Ce-i drept, nu-i păcat.
37. Cîne de două uşi.
38. De ţi-or strepezi dinţii-n gură !
39. Linge-te pe buze !
40. Ştiu că nu ţi-o da de buze, — de gură — de nas.
41. Îi merg belele s[au] — cură.
42. Sărăcia-i mare doamnă.
43. Sărăcia n-o poţi ascunde.
44. Nevoia şi lipsa ce nu te-nvaţă ? — s[au] la multe duce !
45. Omul suflă cu două guri [peste text s-a tras o linie].
46. Şi-ar f. mîţa pentru-un creiţar.
47. Coată să ţii şi dracului lumina cîteodată.
48. Unde nu te doare, nu te legi.
49. Nu-i dracul aşa de rău (negru), cum grăiesc oamenii.
50. Tot măgaru-şi simte sarcina lui.
51. Calea, valea, pe ci-ncolo !
52. În zadar ţii mîţa (ascunsă)-n sac, că i se văd unghiile.
53. Şi cînele se mînie dacă-l prinzi de nas, s[au] coadă.

54. Şi broasca se vaietă, cînd o calci.
55. Nu te lăţî broască-n tău, că nu-i tău tot a tău.
56. Cînd ţî se pune dracul pe ţundră, trebuie au s-o tai, au să i-o laşi.
57. Nu-i bun, cum nu-s bune păcatele.
58. Joacă mucea cu căcîcea, amîndoi — două nevoi!
59. Lung la degete.
60. Doară io încă nu-s Tulea!
61. Frate-nefrate, da brînza-i pe bani.
62. S-au schimbat ţările, — s[au] blidele — s[au] paharele.
63. S-o-mpuţît brînza.
64. Nu-i e scrisă în guler.
65. Lucru de Beciu, legat cu aţă.
66. Nu ştiţe] mocanul ce-i şofranul.
67. De mocanul care face multe mătănii, fereşte-ţi calul.
68. De nu cură, pică.
69. Zî, să nu-ţi zîc!
70. Elu-şi cîntă, elu-şi descîntă.
71. Cum ţî[-i] săra, aşa ţî[-i şi] mînca.
72. Lasă laptele pe sufletul viţelului.
73. Săracu-i dracul, că n-are suflet.
74. O mai vini apă şi pe moara mea!
75. Un nebun ţîpă o peatră-n baltă şi zece înţelepţi nu o pot scoate afară.
76. Nu mai da cu bîta-n baltă!
77. Toată vaca-şi iubeşte puii săi.
78. Fieştecare-şi trage focul la oala lui (tot omul).
79. Nu-ţi băga ciocul — nasul — flitul unde nu-ţi fierbe oala.
80. Toată pasărea cu ciocul ei îşi mîncă puii.
81. Corb la corb — cioară la cioară — nu-şi scoate ochii.
82. Cui cu cui se scoate afară.
83. Nu arăta lupului pădurea.
84. Cîmpu-i cu ochi, pădurea cu urechi.
85. Nu crede nici la cămeşa de pe tine.
86. De faţă te linge, de dos te frige s[au] de faţă te unge, de dos te-mpunge.
87. Faţa dulce, c.ru hiclean.
88. Păduchele leşinat, mai tare pişcă.
89. Nu sare departe frunza de copaci — de la rădăcină.

90. Ştiu că nu ţ-i gura evanghelie — s[au] gura ta nu-i ev.
91. De nu ştii ca Cristos, batăr ca S. Petru !
92. Nu ţi-ar fi ciudă, de te-ar frige apa — zama — caldă.
93. Nu-i nebun cine mîncă şapte pite, ci cine i le dă.
94. Lesne-i a găsi prescură-n biserică.
95. De la cap se-mpute peştele.
96. Un om nu-i o ţară — o zi nu face o vară.
97. Între două nu te plouă, da cu una totdeauna.
98. Numai din drac, drac se naşte.
99. Făgădaşului scumpului, bucuria nebunului.
100. De ţi[-i] uita din cîte pături se face plăcinta, nu-i mai mînca plăcinte.
101. Nici acolo nu-s plăcintele pe garduri. Les alouettes tombent toutes rôties.
102. Tot una-i, o cu capul de peatră, o cu peatra de cap.
103. Cacă, lupe, ce-ai mîncat !
104. Au strigat după lup.
105. Dă Doamne cui ai mai dat, că de-i da cui n-ai mai dat, s-o mira ce l-o aflat.
106. Uşa Gabore, straiţa Toadere !
107. I rău cu rău, da-i mai rău fără rău.
108. Fă bine, aşteaptă rău !
109. Fii tare — slabă — soacră !
110. Rîs cu plîns, balegă de mînz.
111. Tocate, fără bucate.
112. Vorba goală nu umple sacul.
113. Începe stogul de la fund.
114. Om cu două guri.
115. Pune oala la foc, şi iepurele-i în pădure.
116. Nu te grăbi cu urda-n Turda !
117. Nu mai ştii ce-i, cald, o rece.
118. Se ţîn de-olaltă, ca c.catul porcului.
119. Nu-ţi face sîmbră [tovărăşie] cu dracul.
120. Din lapte [de] cîne, nu-i face brînză.
121. Nu te mesteca-n tărîţă, că te-or mînca porcii.
122. De unde nu-i foc, nu iasă fum.
123. Gura dulce, c-ru viclean. [S-a tras cu o linie peste întreg proverbul (probabil deoarece-i atît de apropiat de nr. 87) şi s-a dat în continuare altul :] Gol ca napul.
124. Leagă-i capul, umple-i blidul !

125. Pentru baba surdă, nu bate popa toaca de două ori.
126. I-o ţîţăi c.rul.
127. Nu i-ai găsi c.rul cu vîrful acului.
128. Lesne cumperi, de ai bani în pungă.
129. Ce-i în mînă nu-i minciună.
130. Prepeliţă-n trestie.
131. Nu te juca cu dracul.
132. Lung, ca scara furcilor.
133. Tot sacu-şi află petecul.
134. Fă-ţi cruce !
135. Nu îmbia cînele cu colaci !
136. Las' să latre pe stele !
137. Cine umblă cu miere-şi linge degetele.
138. Nu poţi umbla cu smoală, şi să nu te ungi.
139. Scumpul mai mult cheltuieşte, leneşul mai mult aleargă.
140. De-i [oameni, inşi] cu cuşma-ntr-o ureche, vinde grîu şi cumpără mălai. Parent de l'âne de Balcan [?], qui porte le vin et boi [sic] de l'eau.
141. Să nu crezi nici la cămeşa-ţi !
142. Mîncă o majă de sare cu el şi apoi îl-i cunoaşte.
143. Cine nu mulţămeşte de puţin, nici de mult n-a mulţămi.
144. Voinic, sănătos, galbin de gras.
145. Nu-i bine a mînca cireşe cu domnii dintr-un blid.
146. Se văd ca cînii prin gard.
147. Ţ-ai dat de om.
148. La unu-i mumă, la altu e ciumă.
149. Bese capra, şi pate ruşine oaia. Nu te mesteca unde nu-ţi fierbe oala [Ultimul proverb a fost şters cu o linie].
150. Ca un cîne cu coada între picioare. Comme un chien la queu [sic] entre les jambes.
151. Unde-i minte, nu-i noroc !
152. Iarbă-n barbă, frunză-n buze, muguru-n c.r.
153. Cumu-i sîntul, aşa-i tămîia.
154. Leacul nu se dă cu sacul.
155. L-au băgat într-un corn (c.r) de capră.
156. Baba călătoare n-are sărbătoare.
157. Du la faur cărbune.
158. Cine împarte, parte-şi face.

159. Capul plecat nu-l taie sabia.
160. Joc de frică, pe nimică.
161. Bac'[?] mătușă, după ușă !
162. Sai în sus, c.r de urs !
163. Unde-mi pui eu mîna, și-a luat D-zeu mila.
164. Bună ziua, babă ! Castraveți pe apă !
165. Orbu duce pe orb și amîndoi cad în părîu.
166. O mînă spală pe alta, și amîndouă fața.
167. Ochiul domnului îngrașe calul.
168. Bate șeaua să se priceapă iapa.
169. Pui de curcă.
170. Dintr-un țînțar, un armăsar.
171. Cîtu-i negru subt unghie.
172. O poci băga în ochi.

CÎNTECE ȘI STRIGĂTURI

Considerînd că marea majoritate a acestor texte (68 din 84) a fost luată de către Cipariu, cu modificări neînsemnate, din culegerea lui Pauleți, n-am reprodus decît cele 16 piese inedite (13 plus cele 3 date în corpul lucrării), pe care Cipariu le avea din alte părți : de la „ea", din caiete studențești sau din culegeri proprii.

Pentru textele care se găsesc în Pauleți, am întocmit un tablou. Am făcut, unde era cazul, și observații referitoare la versuri și forme lexicale mai importante, în care Cipariu s-a îndepărtat de Pauleți. Acolo unde n-am indicat decît nr. textului din ms. lui Cipariu și numărul respectiv al lui Pauleți, însemnează că textele sînt identice sau prezintă modificări neînsemnate.

Pentru variantele textelor care se găsesc la Pauleți, să se consulte ediția noastră critică. Pentru celelalte texte, am trimis la izvoare (caietul studențesc anonim), iar uneori, pentru varinate, la culegerea lui Ioan Urban-Jarnik și Andrei Bârseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, București, 1885 (abrevait : *Jarnik*) și la alte culegeri, pentru care am dat titlul întreg.

Textele din ms. 290 le-am numerotat noi (1—10). În continuare am dat un text, tot nenumerotat (11) din ms. 277, f. 16, apoi am reprodus textele numerotate 1—7 (inedite) din ms. 277, f. 17.

1

Asta-i fata lui Scînteie,
merg păduchii pe minteie [71].
Daţi feciori din şepte sate
să-i culegem de pe spate.
Ţipă mîna, hap ! în cap,
ia păduche cît un nap.
Da scăpai păduchele,
şi-mi rupsei genunchele.

(Ms. 290, f. 57).

Text reprodus de Cipariu dintr-un ms. anonim, azi în Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj, nr. 218, f. 24. La transcrierea literelor chirilice în caractere latine, Cipariu a redat (v. 1) pe „Scînteie" cu „Schitee" şi pe „mintie" (v. 2) cu „mantee". Noi am revenit la textul original.

2

Pe din sus de Gădălin
merg fetele cătelin,
cu nişte pipoace mari
toate le ţinea supt nari.
Iese-o babă dintr-o rîpă
şi le-aduce foc în pipă.
Doamne bate ! cum trăgeau,
cătră vale cînd mergeau.

(Ms. 290, f. 57)

3

Toarce-mi-te pe supt mînă,
buna mea plumună[?]
Nu te uita la picioare,
usca-te-ai la soare ;
ci te uită la pămînt,
usca-te-ai la vînt !

(Ms. 290, f. 57).

[71] Mintean, pieptar.

BIBLIOTECA de FILOLOGIE
BCUJASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Text reprodus din ms. citat la textul nr. 1, cu deosebirea că ultimele două versuri sînt luate din altă strigătură. În ms. anonim, ultimul cuvînt al versului 2 e scris „plamună".

4

(Ms. 290, f. 57, text reprodus în corpul lucrării, p. 77).

5

Însoară-te, bade-nsoară,
că și barba te-mpresoară ;
și mustața-ți rumpe fața,
coitele-ți [72] mîncă viața.
Însoară-te, ia-ți muiere,
nu umbla în sat a cere ;
însoară-te, ia-ți nevastă,
n-asculta pe la fereastră !

(Ms. 290, f. 57)

6

Frunză verde de pe pom,
te-am plăcut și n-ai fost om,
ci ai fost gură căscată,
de ne-a știut lumea toată !

(Ms. 290, f. 57 v°).

7

(Ms. 290, f. 57 v°, text reprodus în corpul lucrării, p. 77)

8

Frunză verde, cucule,
precepe-te, mutule !
Că nu vreau doar să te plac,
ci de vorbă să te fac !

(Ms. 29, f. 60).

[72] Femei de moravuri ușoare.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Supăratu-i omul, Doamne,
cînd se culcă şi nu doarme !
Da-i mai supărat atunci,
cîndu-şi dă boii pe junci.
Un an trece şi trec doi,
juncii cresc şi se fac boi.

(Ms. 290. f. 60).

Variantă aproape identică în ms. 277, f. 17, în care cuvîntul „supărat" e înlocuit cu „năcăjit". Variante parţiale şi la Jarnik (Doine, 478, Strigături, 97).

10

Tu, mîndruţă, gura ta,
pentru-un galbin nu o-aş da ;
pentru-un galbin, pentru doi,
pentru doisprezece boi !

(Ms. 290, f. 60).

Variantă aproape identică în ms. 277, f. 17 (în loc de „mîndruţă", acolo avem „Mărie").

11

La fîntîna bună,
mulţi feciori s-adună.
La fîntîna rea,
nici dracu nu vrea !

(Ms. 277, f. 16).

12

Hop, sărace sutele,
cum mărită mutele !

(Ms. 277, f. 17, nr. 1).

BCUJAS/CENTRALA UNIVERSITY LIBRARY

13

Am o pipă şi-o căldare
şi mă ţîn că-s gazdă mare.
Dar vecinii tot zîcea,
că zo, pipa nu-i a mea,
că zo, pipa-i de cocean
şi căldarea-i de bostan.

(Ms. 277, f. 17, nr. 4).

14

Am avut şi n-am avut
şi-am trăit cum am putut.
Şi-am văzut şi n-am văzut
Şi-am gemut şi am tăcut.
Şi-oi avea şi n-oi avea
şi-oi trăi cum oi putea.

(Ms. 277, f. 17, nr. 5).

Peste versurile 3—4 cineva (Cipariu ?) a tras linii. Nu e imposibil ca poezia aceasta să fie o creaţie proprie a lui Cipariu.

15

De-ar fi ţara unde-i Iara [73],
m-aş duce în toată sara.
Dar zo, ţara-i mai depante,
nu poci merge fără carte.

(Ms. 277. f. 17, nr. 7).

16

(Ms. 277, f. 18, reprodus în corpul lucrării, p. 68).

[73] Sat în jud. Turda (Munţii Apuseni).

TEXTELE REPRODUSE DE CIPARIU DIN CULEGEREA PAULETI

Ms. 290	*Poetica*	*Pauleti*	*Observaţii*
f. 57, nr. 6	—	text 128	Textul se repetă şi în ms. 277, f. 16, nr. 1.
f. 57 v°, nr. 7	p. 190	text 7	Textul se repetă şi în ms. 277, f. 16, nr. 2. În loc de „un pic", la Pauleti avem „o ţîr".
nr. 8	—	text 199	La Pauleti numai v. 1. Variante complete în *Jarnik* (Doine, 131).
nr. 11	—	text 259	
nr. 12	—	text 262	
nr. 13	—	text 263	Atît Cipariu, cît şi Pauleti au, în v. 1, cel dintîi: „cu ochii micuţi", al doilea: „cu ochi mohorîţi". La origine, trebuie să fi avut: „cu ochi mierăuţi" = albaştri (din „mieriu") ca în varianta T. Podariu, (*Flori de pe Cîmpie*, Sibiu, 1929, p. 66).
f. 58, nr. 15	—	text 269	În loc de „mînza mînzelor", la Pauleti avem „mîndra mîndrelor". În ms. 277, f. 16, nr. 3, unde textul se repetă, Cipariu a păstrat însă pe „mîndra mîndrelor".
nr. 16	p. 195—196	text 273	
nr. 17	—	text 274	
nr. 18	—	text 277	
nr. 19	—	text 278	
nr. 20	—	text 283	
nr. 21	—	text 284	În loc de „muri-re-ar nebotezat", la Pauleti avem: „moară necuminecat".
nr. 22	p. 190	text 287	

BCU CLUJ CENTRALA UNIVERSITARA LIBRARY

Ms. 290	Poetica	Pauleti	Observaţii
nr. 23	—	text 43	În loc de: „ce-ţi place", la Pauleti avem: „ce iubeşti". Textul se repetă şi în ms. 277, f. 16, nr. 6.
f. 58 v°, nr. 24	—	text 288	În loc de: „ala-i joc în direptate", la Pauleti avem: „ceia joacă-n..."
nr. 25	—	text 289	În loc de: „Astă-vară, la Sîngiorz, / eram tînăr şi frumos", la Pauleti avem: „...la Ispas, eram tinerel şi gras".
nr. 26	p. 196	text 291	
nr. 27	p. 196	text 292	
nr. 28	p. 196	text 290	
nr. 29	—	text 295	
nr. 30	—	text 296	
nr. 31	—	text 304	În loc de: „măi bădiţă negricios", la Pauleti avem: „...băiat prost".
nr. 32	—	text 313	În loc de: „dac-amente nu luaţi", la Pauleti avem: „dacă sama..."
f. 59, nr. 33	—	text 317	
nr. 34	—	text 18	
nr. 35	—	text 20	
nr. 36	—	text 34	
nr. 37	—	text 37	
nr. 38	—	text 40	După v. 3 al lui Pauleti, Cipariu introduce un vers nou.
nr. 39	—	text 48	În v. 2 şi 4 în loc de: „feciorii", la Pauleti avem: „vo[i]nicii".
nr. 40	—	text 51	
f. 59 v°, nr. 41	—	text 53	
nr. 42	—	text 62	În loc de: „bate-te-ar, bădiţă, bate", la Pauleti avem: „osîndi-te-ar şi te-ar bate".

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ms. 290	*Poetica*	*Pauleti*	*Observaţii*
nr. 43	—	text 63	La Pauleti lipseşte v. 2.
nr. 44	—	text 66	În loc de: „dezleagă-mi pe mîndruţa", la Pauleti avem: „spovedeşte-mi...", iar în loc de „canoane", avem „păcate".
nr. 46	—	text 70	În loc de imperfectul „visam, sărutam" etc., la Pauleti avem perfectul simplu „visai" etc. Cipariu omite ultimele două versuri prozaice.
nr. 47	—	text 83	În loc de rimele „plac-lac", la Pauleti avem „draji-faji".
nr. 48	—	text 89	
nr. 49	—	text 87	Ultimul v. al lui Cipariu lipseşte cu totul la Pauleti. Textul se repetă şi în ms. 277, f. 17, nr. 3.
f. 60, nr. 50	—	text 92	
nr. 54	p. 162 I	text 115	
	p. 162 II	text 150	
	p. 162 III	text 174	
	p. 189	text 127	În loc de: „cînele moare de sete" — textul se repetă absolut identic şi în ms. 277, f. 16, nr. 4 —, la Pauleti avem: „tatăl lor moare..."
	p. 194	text 305	
	p. 194	text 245	
	p. 194—195	text 241	Cipariu a reprodus numai primele 4 din cele 17 versuri, care se găsesc la Pauleti.
	p. 195 (sus)	text 170	
	p. 195 (jos)	text 46	
	p. 196	text 114.	

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NICOLAE PAULETI ŞI CULEGEREA LUI DE CÎNTĂRI ŞI STRIGĂTURI ROMÂNEŞTI DIN ROŞIA DE SECAŞ, 1838

S-au împlinit două decenii de cînd profesorul Ion Breazu a semnalat [1] necesitatea unei „ediţii critice complete" a textelor populare culese de Nicolae Pauleti, lîngă Blaj, în 1838. Ideea aceasta şi-a făcut drum din anul 1927, o dată cu apariţia broşurii în care Alexandru Lupeanu [2] publicase o parte din poeziile adunate de Pauleti. Valoarea ştiinţifică a acestui volumaş e însă redusă, deoarece multe din cîntece sînt greşit transcrise.

Într-o scurtă recenzie [3] la broşura lui Lupeanu, am susţinut şi noi necesitatea unei ediţii critice. Mai mult, am rugat pe profesorul blăjean Nicolae Comşa să o întocmească. Dar el n-a apucat să dea decît o biografie mai amănunţită a lui Pauleti [4]. Ediţia critică a rămas astfel pe seama noastră.

[1] *Versuri populare în manuscrise ardelene vechi,* în „Anuarul arhivei de folclor", 5 (1939), p. 80, nota 1.

[2] *De pe Secaş. Cîntece şi strigături româneşti de cari cîntă fetele şi feciorii şi strigă la joc, culese de Nicolae Pauleti din Roşia, în anul 1838.* Dată la tipar de Al. Lupeanu-Melin, Blaj, 1927.

[3] „Dacoromania", 7 (1932—1933), p. 419—420. Numele lui îl amintisem şi cu doi ani înainte, în *Academia Română şi folclorul* („Anuarul arhivei de folclor", 1 (1932), p. 1), apoi în *Ion Bianu şi folclorul nostru* (*ibid.*, 3 (1935), p. 1).

[4] *Nicolae Pauleti, culegător al poeziei noastre populare (1838),* manuscris în arhiva Secţiei de istorie literară şi folclor a Institutului de lingvistică al Academiei R. S. România, Filiala Cluj.

Încă înainte de a-l aminti noi sau Ion Breazu, numele lui Pauleti [5] începuse deci să circule în publicistica românească de specialitate.

În Cuvînt înainte la extrasul din cîntecele lui Pauleti, Lupeanu mărturisea: „Cine a fost acest Pauleti, mai de aproape nu știm" [6]. Nu putea ști mai mult nici Leca Morariu, cercetătorul care a dat cel dintîi [7] o recenzie a broșurii.

Informații ceva mai bogate găsim, pentru prima oară, la Ion Bianu [8], care se oprește un moment și la această colecție de poezii populare, riscînd unele afirmații. Date mai amănunțite despre viața și activitatea lui Pauleti ne-a dat, cum am amintit, numai Nicolae Comșa.

După acesta [9], Pauleti s-a născut, la Roșia de Secaș [10], sat așezat în triunghiul format de localitățile Blaj, Alba-Iulia și Sebeș (dar mai aproape de Blaj, la aproximativ 18 km.).

Am ținut să vedem și noi satul Roșia, pentru a cunoaște Valea Secașului, amintită și într-un vers al lui Pauleti (text 122). [11] Era și o încercare de a găsi urme ale lui sau ale rudelor sale în Roșia și împrejurimi, cît și de a stabili ce cîntece și strigături se mai păstrează din cele culese de el.

[5] Scrierea numelui cu doi *t* e greșită. Studentul blăjean semnează întotdeauna cu un singur t, o dată cu th (manuscrisul nr. 89 al Bibliotecii Academiei R. S. România, Filiala Cluj, fila 20 v.), urmat de un j, care ar putea fi interpretat ca un y. Cu thi e trecut și în matricola „facultății filosofice" urmate la Blaj (1836/37), iar grafia Pauleti apare și în *Șematismul...* Blaj pe anul 1842 (p. 41, 43, 51). Cf. și nota 16. Greșeala a pornit de la Lupeanu *(op. cit.)*, care scrie consecvent Pauletti, ca și Comșa. Sîntem datori să reconstituim patronimicul adevărat al unui protagonist atît de important al folclorului nostru. De fapt, numele trebiue să fi fost Păulete, cum i se zicea și unchiului său: *Popa Păulete* (cf. Lupeanu, *op. cit.* p. 4—5; vezi și alte nume similare: Ioanete, Frunzete etc.). Ion Bianu, *Nicolae Pauletti, om de litere în Ardeal, popă românesc unit de sat,* în *Închinare lui N. Iorga,* București, 1931, p. 39 credea într-o „italienizare" a numelui Păulete.

[6] *Op. cit.* p. 4

[7] În „Făt-Frumos", 2 (1927), p. 161—163.

[8] *Op. cit.,* p. 38—41.

[9] *Op. cit.,* p. 7.

[10] În manuscrisul său, Pauleti îi zice, simplu, Roșia. E probabil că pe vremea aceea nu se punea problema confuziei cu celelalte sate din Transilvania, numite la fel (unele destul de apropiate, în fostele județe Sibiu sau Alba, ori mai îndepărtate, ca cele din fostele județe Arad sau Bihor), Satului i se spunea și Roșia-pe-Secaș (cf. A. Sandu, *Pe Secaș,* în „Unirea", Blaj, 19 (1909), p 368).

[11] Textul, fără nici o variantă, pare mai degrabă o creație personală a lui Pauleti.

În ce privește regiunea, numită, cu o singură excepție [12], Valea Secașului, ea cuprinde 12—15 sate de cîmpie, este brăzdată de dealuri mai mult golașe și străbătute de un pîrîu care seacă în timpul verii, dar care, primăvara, cînd îl năpădesc apele, inundă satele limitrofe. Pîrîul acesta a dat numele văii.

Iată cîteva din satele mai apropiate de Roșia : Tău, Secășel, Colibi (în direcția Mureșului, luînd Roșia ca punct de plecare) ; Păuca, Preasca, Boz, Drașov, Cunța, Ohaba, Cut, Berghin, Ungurei (în direcția Sebeșului) ; Cergăul Mare, Cergăul Mic și Tiur (în direcția Blajului).

Satul apare în documente încă în anul 1313. Pe vremea „conscripției episcopului Inochentie Clain (1733) număra 56 familii românești. De la 755 locuitori, cîți avea în 1841, a ajuns să aibă, astăzi, peste 400 de familii și aproape de trei ori atîția locuitori. Dar și mai de mult satul trecea drept un mic centru ; așa reiese și dintr-un cîntec cules într-o comună ceva mai îndepărtată (Lodroman): „Ochișori ca la mîndra, / Nu găsești cîtu-i lumea, / Numa-n tîrg la Roșia ! / La Roșia, la oraș, / Așa negri drăgălași" ! [13]

Astăzi, Roșia e un adevărat centru, cu poștă, farmacie și magazine mari. În casa unui fost moșier s-a instalat o școală elementară de 7 ani. Vechile case acoperite cu paie, din timpul lui Pauleti, le poți număra pe degete [14]. În sat există o gospodărie agricolă colectivă și o întovărășire. Transformările și condițiile actuale de prosperitate și de progres sînt atît de evidente, încît Pauleti nu și-ar mai recunoaște satul.

*

Comșa [15] susține că Pauleti s-a născut în anul 1816 sau 1817. Noi n-am găsit informații mult mai precise referitoare la data nașterii lui. Singurul registru vechi al născuților, care se mai păstrează, începe la 18 februarie 1817. În el nu găsim numele vreunui Nicolae Pauleti, ceea ce ne îndeamnă să presupunem că s-a născut înainte de această dată, deci *mai probabil* în 1816.

[12] În *Enciclopedia României*, București, 2 (1938), p. 448, autorul articolului despre fostul județ Tîrnava Mică o numește *„Țara Secașului"*.

[13] Ion Mărcuș, *Folclor din județul Tîrnava Mică*. Manuscris nr. 1247 în Arhiva de folclor-Cluj (Strigături, text 29).

[14] Cîteva note despre așezarea satului și despre locuitorii lui dă A. Sandu, în articolul citat.

[15] *Op. cit.*, p. 7.

Nici în ce privește familia Pauleti nu putem aduce contribuții noi la informațiile lui Comșa. În cimitirul satului poți vedea și astăzi crucea de piatră masivă de pe mormîntul unchiului culegătorului, protopopul districtului Armeni, Vasile Pauleti, paroh al Roșiei, mort la 1869. Dar în sat numele Pauleti e complet necunoscut : pe al protopopului însuși nu-l mai știu decît cîțiva intelectuali mai bătrîni. Nimeni nu se mai numește, astăzi, Pauleti în Roșia.

În Secășelul vecin (fostul Beșineu), numele este încă cunoscut : îl mai poartă un bătrîn cojocar, fiii lui și o verișoară a bătrînului, dar nici unul din ei nu știe de existența protopopului Pauleti din Roșia [16] și cu atît mai puțin de nepotul său Nicolae, cel care ne interesează în special, sau de părinții lui. Trebuie să ne mulțumim deci cu afirmația vagă a lui Comșa că „pe vremea aceea [începutul secolului al XIX-lea] exista în valea Secașului un întreg grup de familii Pauletti" [17].

Comșa susține că Nicolae Pauleti era fiul unui plugar care, dumineca, făcea pe crîsnicul (poate pentru că era frate cu preotul satului). Părerea noastră e că viitorul culegător de poezii populare a trăit mai mult în casa unchiului său, protopopul Vasile, om cu preocupări intelectuale, dacă socotim că în anii 1852 și 1854 era abonat la „Foaia pentru minte" și la „Gazeta Transilvaniei". El trebuie să fi stăruit și pentru trimiterea la școală a nepotului.

[16] Pe un exemplar din *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, de Petru Maior (Buda, 1812), păstrat la Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj, B.V.R., nr. 25, am găsit următoarea însemnare : „Ex libris Ioannis Paulethyi de Veresegyháza, supremae grammatices classis alumni die 23 ianuarie 1842" ; lîngă această semnătură apare și un sigiliu nobiliar, în ceară roșie, cu inițialele „P. I." sub coroana cu cinci ramuri. (Veresegyháza este numele unguresc al Roșiei, iar „alumnul" trebuie să fi fost fiul protopopului Vasile Pauleti, înnobilat în cursul anului).

[17] *Op. cit.* p. 7. În ce privește „grupul de familii" Pauleti în anul 1841, trimitem la *Șematismul...* Blaj pe anul 1842 (p. 41, 45) : preotul din Beșineu (actualul Secășel) era un *Matei Pauleti*, iar preotul-„cooperator" al protopopului *Vasile Pauleti* din Roșia se numea *Samuil Pauleti* și era tot din Secășel. Un *David Pauleti* era preot în Andreienii din Săcuime (*ibid.*, p. 51). Ziarul *Kronstädter Zeitung* (nr. 2 din 1849) amintea de un „valah numit Pauleti". Un *Ioan Pauleti* făcea parte din delegația trimisă de români la împăratul Austriei în anul 1848 (Cf. *Cartea de aur*, I, p. 337).

Tot după Comșa, tînărul Pauleti și-a făcut pregătirea școlară, foarte probabil, în întregime în Blaj. În „matricolele liceului", Comșa nu l-a găsit decît între anii 1833/34—1836/37, iar la Academia teologică între 1837/38—1840/41. Biograful lui nu precizează însă că ultimii doi ani de „liceu" i-a făcut la ceea ce se numea pe atunci „Facultas philosophica". Deoarece Comșa nu dă nici un document privitor la anii de școală ai lui Pauleti, îl reproducem pe singurul pe care l-am mai putut găsi: matricula auditorilor de la clasa de filozofie pe semestrul al doilea al anului 1836/37, în care figurează și numele lui N. *Paulethi* (al șaselea de pe tablou) (Fig. I) [18].

Elev și student bun, era firesc ca profesorii să se intereseze de nepotul protopopului din Roșia.

Terminînd Academia teologică în 1841, Pauleti se căsătorește în același an, la Făget, tot lîngă Blaj, unde funcționează mai întîi în calitate de „cooperator" al socrului său Simion Pop, ajungînd apoi preotul satului. Dar nu trec șapte ani și moare, la 1 august 1848, de tuberculoză, ca și cei doi copii ai săi.

După 1838, el își încetează activitatea folclorică. În schimb, continuă să se ocupe de literatură: Traduce din Ovidiu, din romanul bizantin *Efesiaca* etc. [19] E o activitate care nu se cunoaște îndeajuns și care pe noi nici nu ne interesează în mod deosebit. Trebuie să reținem, în tot cazul, că era un om de carte, cu o bogată bibliotecă, și, mai ales, că-i plăcea să compună poezii, să alcătuiască antologii poetice sau să traducă în versuri [20].

[18] Documentul reprodus se păstrează în Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj, sub nr. 1249. Despre notele obținute de Pauleti ca elev — „peste tot eminent" — amintește Comșa (*op. cit.*, p. 7). Pentru vechea organizare a școlilor blăjene, cf. *Șematismul...* Blaj, pe anul 1842, p. 7—8.

[19] Comșa, *op. cit.*, p. 3.

[20] Socotim util să dăm o publicație necunoscută, credem, a lui Pauleti: unicele pagini tipărite din opera lui. Titlul broșurii este: *Pandorie Mărimi Sale Pre-Luminatului... Domnului Ioan' de Lemeni,... Episcopul G[reco-] C[atolic] al Făgărașului*, alcătuită: în numele Eparhiei: Magyar Béne de Küküllö cu ocazia onomasticei... descrisă și umilit închinată, în Blaj, de Nicolae Pauleti paroh' G[reco] U[nit] în satul Făget. Fără loc (probabil Blaj, 1848. În Biblioteca universitară Cluj, cota

*

O culegere mare, de peste 300 poezii populare românești, era o realizare excepțională pentru vremea cînd singuratice cîntece populare autentice abia se strecurau, timid, în caiete studențești. Ne referim mai ales la caietul miscelaneu al preparandului arădan Dimitrie Ardelean, care copiase de pe la colegi versuri despre exilul lui Napoleon, despre întemnițarea episcopului Grigore Maior și alte producții culte și semipopulare, alături de cîteva poezii populare autentice [21]. Chiar simpli cîntăreți de biserică, cum era cel din Cornești-Maramureșului, își copiază — prin anul 1825 — un caiet cu „versuri", în care găsim, pentru întîia oară în folclorul nostru, notarea cunoscutului cîntec social despre „bogatul și săracul" [22]. Pauleti a cules însă el singur peste trei sute de cîntece și strigături.

Dar cine l-a putut îndemna să culeagă asemenea poezii? Acțiunea lui n-a fost un act de inițiativă proprie. Aceasta reiese evident și din declarațiile pline de adîncă plecăciune, pe care le face la sfîrșitul unora din caietele culegerii [23]: „Cu acestea îndeplinind pofta și porunca Ci[nstit] D[omniei] tale și grației Ci[nstit] D[omniei] tale comîndîndu-mă, rămîiu... umilit șerb..."

E aproape sigur că acest poruncitor ori „poftitor" a fost învățatul profesor Timotei Cipariu, cum crede și Nicolae Comșa [24]. Cum se explică însă atîta interes pentru folclor la Cipariu, în anul 1838? De unde o așa de justă prețuire a

94—444, 4 foi nenumerotate, împreună cu cea de titlu). O poezie de 28 strofe. Iată începutul (cu ortografie modernizată): „Exil, boali de noapte, adie buroase sfere! / Vionul [sic!] spirt al lumei ce știți a-l nimici..."

[21] Nu știm dacă originalul, studiat de Romulus Todoran *(Poezii populare într-un manuscris ardelean din 1831,* în „Anuarul arhivei de folclor", 7 (1945), p. 131—139), se mai găsește la Biblioteca județeană Sibiu, unde a fost căutat zadarnic. Noi am utilizat o copie incompletă făcută de Ion Breazu, al cărei exemplar se păstrează acum la biblioteca Secției de istorie literară a Institutului de lingvistică al Academiei R. S. România, Filiala Cluj.

[22] Cf. Ion Bîrlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului,* București, 1909, p. 76.

[23] După textele 128 și 257.

[24] *Op. cit.*, p. 14—15. Comșa discută (p. 15) cu Coriolan Suciu (*Județul Tîrnava-Mică, Schiță monografică,* Blaj, 1943, p. 82—84) despre paternitatea culegerii. Date fiind semnăturile lui Pauleti întîlnite în manuscris, nu mai încape nici o îndoială că e a lui.

poporului său, pentru ca, la rîndu-i, să îndemne elevii să facă culegeri prin sate? Pentru a răspunde la această chestiune, considerăm oportun să reluăm o veche problemă: aceea a interesului pentru folclorul românesc din Transilvania [25]. De data aceasta ne vom limita la manifestările anterioare anului 1838, anul culegerii lui Pauleti. Desigur, pe lîngă unele date noi, vom reproduce și informații publicate atît de alți cercetători, cît și de noi înșine. Aceasta pentru a da o privire cît mai amănunțită și completă asupra evoluției folcloristicii noastre, înainte de întocmirea celei dintîi mari culegeri de literatură populară românească.

*

Dacă vrem să urmărim de-a lungul veacurilor însemnările sau textele privitoare la folclorul nostru, publicate ici-colo, trebuie să ne întoarcem cu vreo trei—patru sute de ani înapoi. Nu vom disprețui, în înșirarea noastră, nici chiar mărturia călătorului polonez Martin Strykowski (1574) despre felul cum se cîntau „în adunările acelor popoare [din Muntenia, Transilvania și Moldova], faptele oamenilor renumiți..." de către „poporul de jos" [26].

Atestări ale folclorului nostru, rămase în manuscrise, sînt numeroase. Limitîndu-ne la Transilvania secolului al XVII-lea, vom aminti doar ariile din codicele muzical al călugărului franciscan Ioan Caioni (1629—1687) [27].

În ce privește poezia lirică, precizăm că George Alexici amintește [28] de un cîntec popular dintr-un caiet de la 1671, notat de un nobil român maramureșean. El există într-adevăr, dar e vorba mai de grabă de un cîntec cult, în manieră populară. Iată versurile acestui madrigal rustic: „Unde-ți cat în față / *Fată dalbeneață* / Inima mă-nvață / Cum să-ți fac viață / *Sară-dimineață*".

L-am reprodus, pentru că cele două versuri subliniate — mai bine zis anumite cuvinte din ele — le găsim, într-o

[25] Ion Mușlea, *Interes pentru folclorul românesc din Ardeal, înaintea apariției baladelor lui Alecsandri* (1852), în „Transilvania", 57 (1926), p. 555—562.

[26] Apud G. Breazu, *Patrium carmen*, Craiova, 1941, p. 21.

[27] *Ibid.*, p. 61.

[28] *Material de limbă din „Codicele de la Petrova"*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", 13 (1912), p. 281. Cf. pentru transcrierea exactă, N. Drăganu, *Mihail Halici*, în „Dacoromania", IV (1924—1926), p. 101.

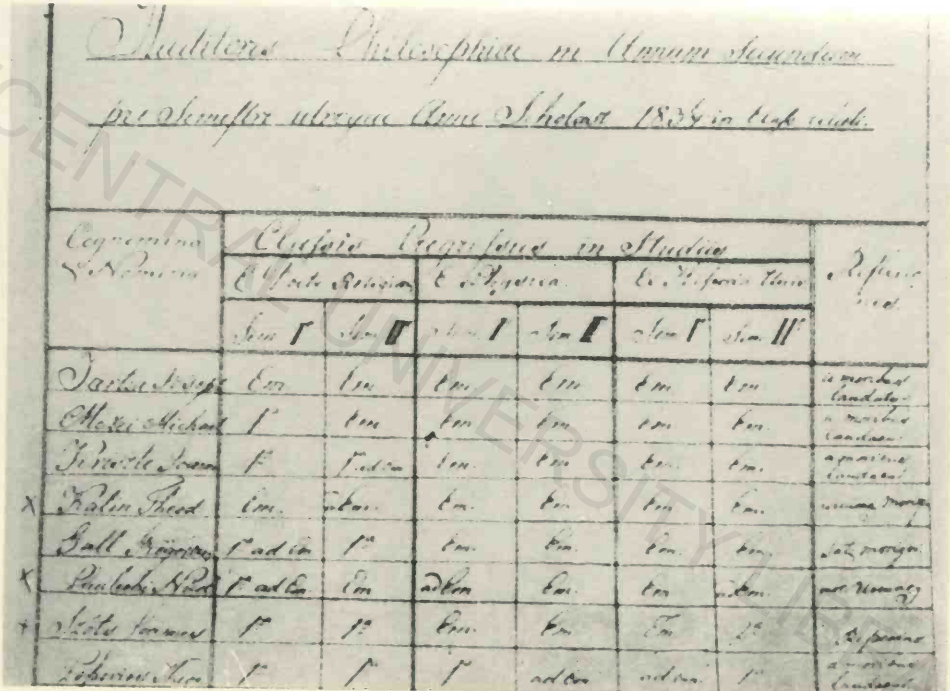

Auditores Philosophiae in Annum fundatum
pro Semestri ultimque Anni Scholast. 1836 in Lyc. Blas.

Cognomina et Nomina	Classis Praegressae in Studiis						Professio futura
	Ex Statu Politico		Ex Logica		Ex Physica Theor.		
	Sem. I	Sem. II	Sem. I	Sem. II	Sem. I	Sem. II	
Barbu Josephus	Em.	Em.	Em.	Em.	Em.	Em.	[illegible]
Mezei Michael	I	Em.	Em.	Em.	Em.	Em.	[illegible]
Petrovits Josephus	I	I ad Em.	Em.	Em.	Em.	Em.	[illegible]
Balin Petrus	Em.	ad Em.	Em.	Em.	Em.	Em.	[illegible]
Ball Gregorius	I ad Em.	I	Em.	Em.	Em.	Em.	[illegible]
Paulovits Paulus	I ad Em.	Em.	ad Em.	Em.	Em.	ad Em.	[illegible]
Szabo Josephus	I	I	Em.	Em.	Em.	I	[illegible]
Szabo Josephus	I	I	I	ad Em.	ad Em.	I	[illegible]

Fragment din foaia matricolă a „auditorilor" de la „Facultas philosophica" a liceului din Blaj, pe anul școlar 1836/37 (al șaselea nume e al lui „Paulethi"). Copie fotografică din Biblioteca Academiei R.S. România — Filiala Cluj)

BCUIAS/CENTRUL UNIVERSITAR LIBRARY

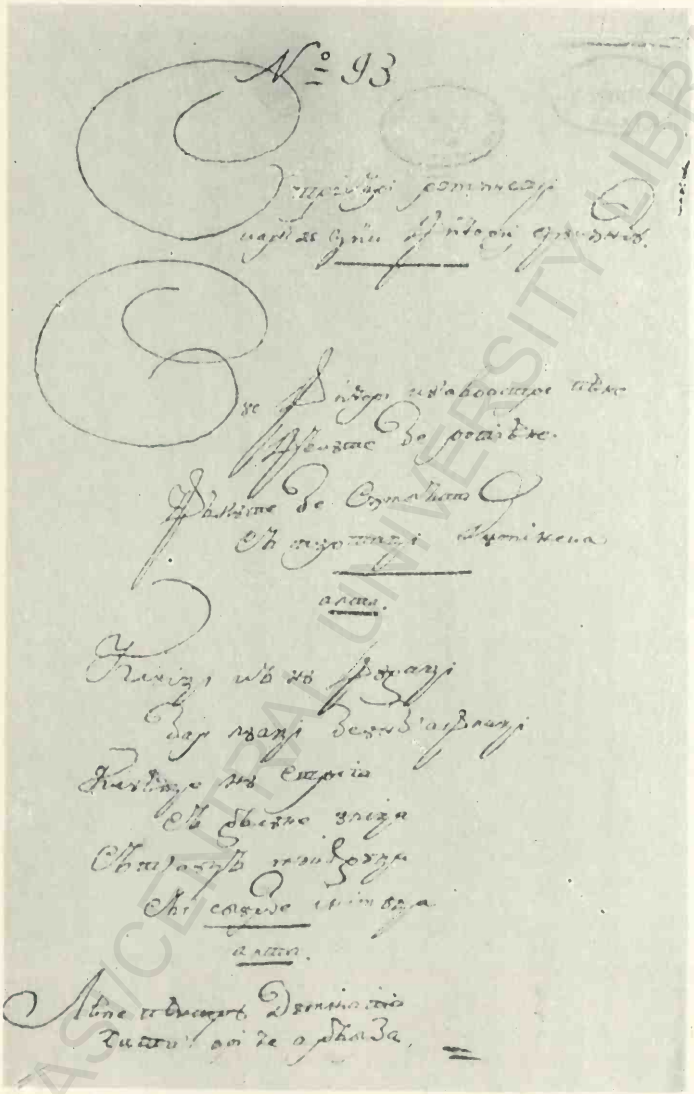

Titlul și întîile texte ale primului caiet al manuscrisului Pauleti (copie fotografică de pe ms. 93 al Bibliotecii Academiei R. S. România — Filiala Cluj)

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

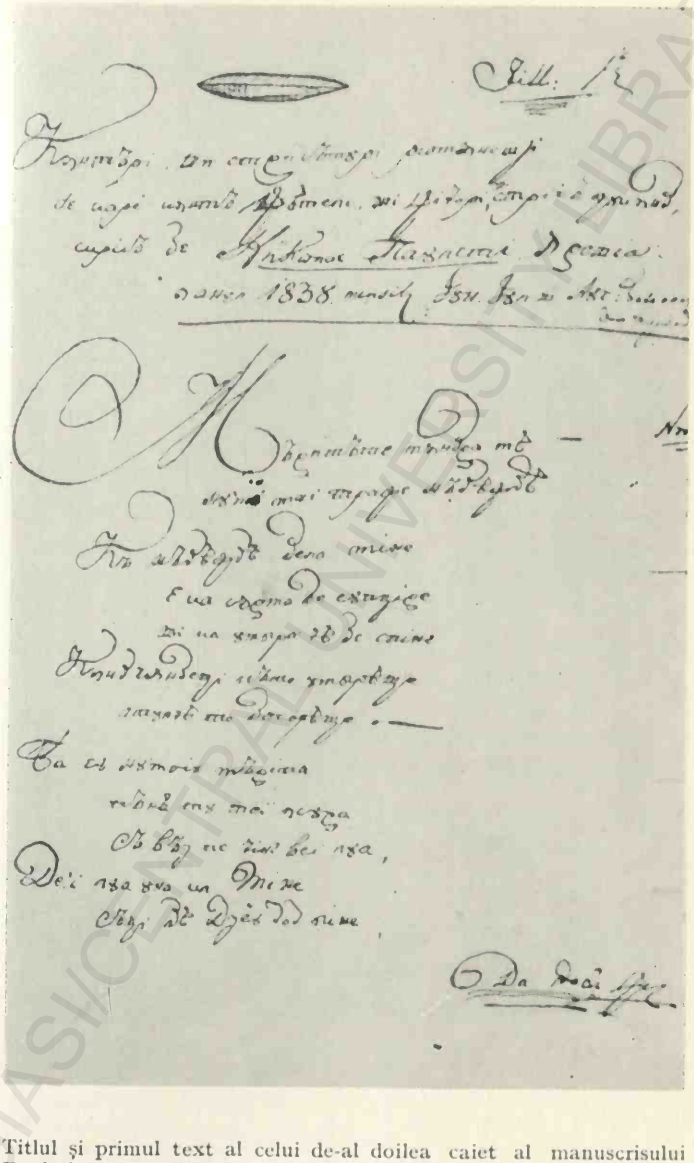

Titlul și primul text al celui de-al doilea caiet al manuscrisului Pauleti, cu semnătura sa și data culegerii (copie fotografică de pe ms. 93 al Bibliotecii Academiei R. S. România—Filiala Cluj)

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

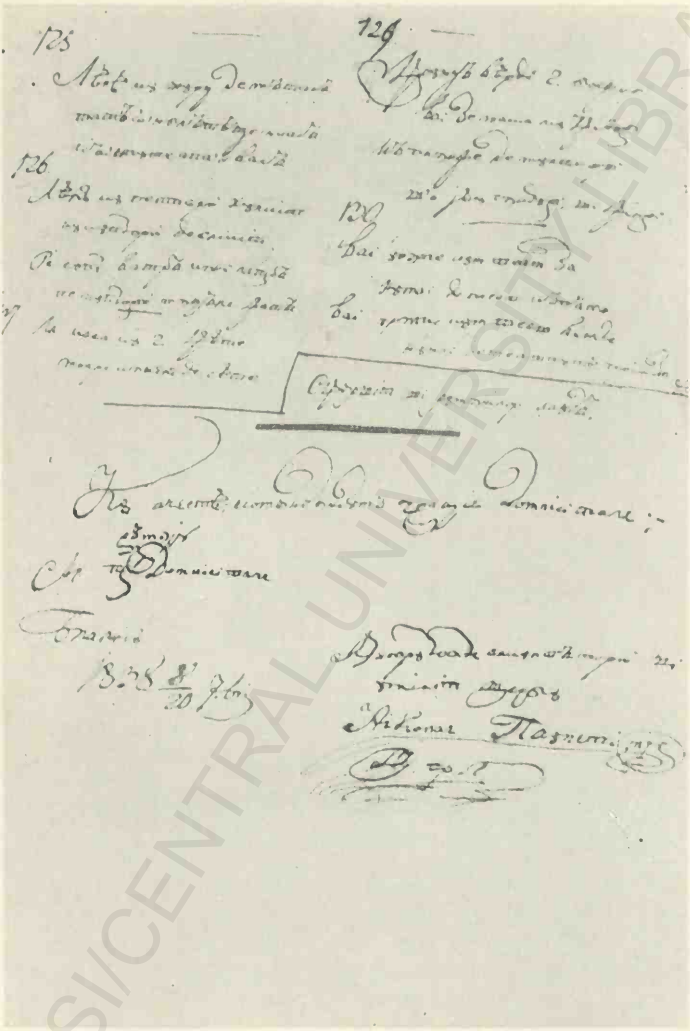

Ultimele cîntece culese de Pauleti, cu semnătura și cuvintele lui de încheiere (copie fotografică de pe ms. 93 al Bibliotecii Academiei R. S. România—Filiala Cluj)

BCU ASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

formă apropiată, și la Pauleti [29]. Cu toate acestea, nu putem considera cîntecul ca autentic popular, ci ca un text cu elemente împrumutate din popor.

Strigăturile de pe la 1670, dintr-un „cîntec de joc haiducesc din Ardeal", rătăcite în manuscrise de versuri ungurești, combinate cu versuri românești — ca de ex.: „Satu-i mare, pită n-are" sau „Hop mai tare, hop așa" [30] — sînt începuturi sau fragmente prea puțin consistente. Trebuie să reținem doar că versuri românești populare sînt atestate în Transilvania încă de pe la mijlocul veacului al XVII-lea. De sigur, ele se auzeau pe la jocurile feciorilor și fetelor, pe la nunți și șezători, dar nimeni nu a căutat să le înregistreze.

Trece mai bine de un secol pînă la apariția unei ciudate, dar interesante cărțulii, tipărite în 1786, cu litere latine și ortografie ungurească. Din titlul foarte lung, vom reține doar începutul: *„Kintyets kimpenesti cu glazuri rumunyesti...* [31] Ea conține mai ales cîntece semipopulare, unele traduse din limba maghiară, care au circulat, ca varinate, și în manuscrise ulterioare cuprinzînd cîntece ungurești și românești [32]. Tipărite sau manuscrise, aceste cîntece au putut ajunge în mîna cărturarilor sau a studenților români din Transilvania și chiar în caietele lor, cum e acela al preparandului D. Ardelean [33] sau al lui Pauleti [34].

Dar manifestări folclorice românești se cunosc și în alte forme. Iată, de pildă, pe studenții-teologi din Blaj pornind,

[29] „Dară de [fata] cea albeneață (text. 97); „sara, diminețile" (text 117).

[30] Silvestru Moldovan, *Poeziile noastre populare istorice*, în „Transilvania", 42 (1911), p. 698.

[31] Fără indicația locului apariției, care e totuși, mai probabil, Buda. Textul broșurii a fost publicat mai întîi de Onisifor Ghibu, *Contribuții la istoria poeziei noastre populare și culte*, București, 1934. Prețioase informații despre alte două ediții — dintre care una cu caractere chirilice, de asemenea nedatată, dar aceasta din urmă aproape cu siguranță mai tîrzie (1768—1800) —, ne-a dat, recent, B. Kelemen (*Precizări și completări la bibliografia românească veche*, Cluj, 1958, extras din „Cercetări de lingvistică", 3 (1958), p. 75—87.

[32] Cf. *Contribuții la istoria poeziei noastre...*, p. 13 și urm.

[33] Cf. Todoran, *op. cit.*, p. 132, nota 2.

[34] Textele 190, 313, 314 etc.

la sfîrşitul lui decembrie 1755, cu irozii[35], din casă-n casă[36]. Ei aveau în repertoriu patru sau cinci „cîntece româneşti", ceea ce, desigur, însemnează *colinde* sau, în tot cazul, cîntece *populare*. Să nu uităm că aceşti studenţi cutreierâ şi satele apropiate, ajungînd pînă în vecinătatea Sebeşului (săsesc) şi Alba-Iuliei, ba chiar şi într-un sat de pe Valea Secaşului (Cut). Această reprezentaţie de teatru popular, care a stîrnit unele complicaţii administrativo-ecleziastice, a dat, de bună-seamă, mult de vorbit contemporanilor. Amintirea ei mai stăruia, poate, pe vremea cînd Cipariu şi Bariţiu erau elevi ori studenţi la aceleaşi şcoli din care se recrutaserâ actorii, încurajaţi, pe vremuri, de profesorul şi viitorul episcop, Grigore Maior.

Şi iată altfel de piesă de teatru, în genul pur şcolăresc, din cele obişnuite la festivităţile elevilor colegiilor iezuite: *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*[37]. Ea a fost jucată probabil, tot la Blaj, pe vremea episcopatului aceluiaşi Grigore Maior şi după uciderea lui Grigore Ghica, deci între anii 1777—1780. În partea distractivă a piesei, autorul nu se sfieşte să introducă o parafrazare a unei formule de jurămînt, în care apar nume de fiinţe demonice şi de ustensile de vrăji, obişnuite în folclorul nostru, ba chiar şi un fel de versuri care parodiază pe cele din descîntece[38].

[35] Documentele nu precizează nicăieri că e vorba de irozi, dar, după descrierea costumelor actorilor, nu mai încape îndoială că avem de a face cu una din cele dintîi manifestări, atestate la noi ale acestui gen de teatru popular.

[36] Al. Lupeanu-Melin, *Evocări*, Blaj, 1937, p. 40, 42 şi mai ales, comunicarea lui Iosif Pervain, făcută în 1959 la Institutul de lingvistică, Secţia de istorie literară şi folclor, Filiala Academiei R. S. România din Cluj.

[37] Piesa manuscrisă se păstrează în Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj (Fondul Oradea, nr. 103). [A fost publicată de L. Drimba, în „Limbă şi literatură", 7 (1963), p. 359—398. — N. ed.].

[38] Ele fiind aproape necunoscute, reproducem un fragment din acest text, cu versuri atît de îndrăzneţe pentru epoca aceea:

„Pă noaă ţări,
pă trei mîncări...
pă spatele vîntului,
pe faţa juciului,
pă coada măgariului,
pă ciuma pădurii,
pă apa vinerii,
pă spuma Dunării,

Ne apropiem de activitatea şcolii ardelene. Folclorul nostru nu i-a lăsat indiferenţi nici pe reprezentanţii ei. Deşi s-a vorbit, cîndva, de ostilitatea protagoniştilor acestei şcoli faţă de patrimoniul popular [39], astăzi ştim că toţi reprezentaţii ei [40], mici ori mari, din prima sau a doua generaţie, s-au ocupat de anumite aspecte ale folclorului. În calitatea lor de luminişti convinşi, cei mai mulţi au încercat să combată credinţele deşarte [41], alţii, aducînd exemple şi evocînd datinile noastre — mai ales pe cele de la nuntă şi înmormîntare, au căutat să dovedească prin ele originea noastră romană, ca Samuil Clain [42]. *Ţiganiada* lui Budai-Deleanu apare deodată, ca o culme în istoria folcloristicii şi în istoria literaturii noastre. Bogăţia şi varietatea materialului concentrat în cîntecele ei reprezintă un adevărat tezaur folcloric poetizat sau explicat în note.

Budai-Deleanu a fost aproape contemporan cu marele Herder şi poate chiar influenţat de opera lui. Filozoful german deslănţuise puternicul curent pentru descoperirea, promovarea şi publicarea folclorului cu celebra lui carte *Volkslieder* (1778). Prin aceasta, Herder „a realizat nu numai o nouă extensiune a ideologiei democrate..., dar şi-a înscris

> pă oală, pă boală...
> pă lunei...
> pă macavei,
> pă marţolea cu fasolea,
> pă miercurata vinerata,
> înclonţata, care mîncă pă tata,
> pă lup, pă urs, pă sită, pă fus..."
> (fila 3v.).

[39] Ioan Breazu, *Temeiurile populare ale literaturii române din Transilvania* (Extras din „Studii literare", 2 (1943), p. 6).

[40] Nădăjduim că în curînd vom putea arăta şi interesul dovedit de Petru Maior în această problemă; deocamdată amintim doar că el a fost, în anul 1817, unul din principalii informatori folclorici ai lui Vasile Popp, anume pentru obiceiurile de înmormîntare (cf. studiul nostru *Viaţa şi opera Doctorului Vasile Popp* (1789—1842), Cluj, 1928, p. 126—127).

[41] Mai ales Şincai (cf. D. Prodan, *Un manuscris al lui Gheorghe Şincai împotriva superstiţiilor*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Cluj, I (1950), fasc. 2, p. 150 şi urm.).

[42] El pomeneşte însă, pe la anul 1800, chiar şi numele de strigături, din care, după toate aparenţele, voia să dea cîteva (cf. articolul nostru: *Samuil Micu-Clain şi folclorul*, în „Revista de folclor", 1 (1956), p. 249—255, în special nota 22. După Iosif Pervain, manuscrisul lui Clain a fost redactat prin anul 1795).

numele printre primii gînditori care au valorificat creaţia spirituală a maselor“ [43].

Manifestările literaţilor care i-au urmat lui Herder — culegerile de poezie populară ale lui Arnim şi Brentano (1806—1809) şi acelea ale poveştilor Fraţilor Grimm (1812) —, pun baza unei serioase şcoli folclorice germane. În primele decenii ale veacului trecut, se ajunge chiar la o reală şi sinceră preocupare pentru viaţa şi năzuinţele poporului, în special al celui de la sate.

Influenţa chemării răscolitoare a lui Herder şi a urmaşilor lui nu are ecou la intelectualii saşi decît după anul 1840. Maghiarii se arată ceva mai receptivi şi diferiţi scriitori ai lor s-au interesat, încă de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea de poezia populară maghiară şi chiar de aceea a iobagilor români [44].

Răsunetul mişcării lui Herder pătrunde, foarte probabil, şi la cărturarii români din Transilvania, fie direct, fie prin intermediul scriitorilor maghiari. La români, ea deschidea perspective şi unor cerinţe proprii, de ordin social şi naţional. Interesul pentru popor, preconizat de Herder şi discipolii săi, însemna pentru ei şi un mijloc de luptă împotriva situaţiei politice de naţiune tolerată. Pe măsură ce ne apropiem de anul 1848, intelectualitatea românească înţelege mai adînc situaţia poporului, a ţărănimii iobage, solidarizîndu-se cu lupta ei pentru dreptatea socială. Explicaţia fenomenului trebuie căutată în condiţiile precare în care se găsea intelectualitatea românească, redusă ca număr şi slabă din punct de vedere economic. Această situaţie reclama o lărgire a bazei sale de luptă prin atragerea ţărănimii. Aşadar, curentul general european, iniţiat în vederea promovării şi publicării

[43] C. Ionescu-Gulian, *Metodă şi sistem la Hegel*, Bucureşti, 1957, p. 47—48.

[44] Culegerile în manuscris culminează în consemnarea interesantului cîntec despre „Brumărel“. Kazinczy Ferencz îl şi publică, în 1817, în Felsömagyarországi Minerva, 1831, vol. 3, p. 604—606. De altfel, interes pentru folclorul nostru la scriitori maghiari apare încă în secolul al XVI-lea (cf. nota noastră: *Balassa Bálint şi folclorul românesc*, în „Făt-Frumos“, 1 (1926), p. 156). Despre prezenţa cîntecelor româneşti în manuscrise maghiare din secolele XVII—XIX am amintit şi mai sus. Despre interesul pentru folclor la maghiari înainte de 1838 (mai ales al lui Dugonics András şi Fazekas Mihály), să se consulte lucrarea lui Horváth János. *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petöfiig*, Budapest, 1927.

folclorului, oglindește năzuințele unei părți a societății care se orientează spre straturile de jos ale poporului. Intelectualul din preajma lui 1848 își întemeiază lupta pe masele de țărani iobagi. De altfel, cărturarul român din Transilvania, născut din părinți țărani sau preoți-țărani, chiar după studii îndelungate în străinătate sau după ce ajunge la demnități înalte, ascultă, oricînd, cu plăcere, cîntecele „de dorul lelii" sau „de frunză verde", cum le zicea Budai-Deleanu.

Profesorii din Blaj, în frunte cu eruditul Cipariu, cu dinamicul Bariţiu, cu Samuil Popp [45], poate şi cu Bărnuţiu şi alţii [46] s-au încadrat şi ei în acţiunea de promovare continuă a manifestărilor folclorice. Atît în activitatea lor didactică, cît şi în cea ştiinţifică şi culturală, atrag atenţia asupra literaturii populare, îi pun în lumină valoarea naţională şi artistică şi îndeamnă la culegerea ei. Merite deosebite în acţiunea aceasta şi-au cîştigat Cipariu şi Bariţiu, dar mai ales Cipariu, care venise din satul natal cu o impresionantă zestre folclorică. Iată şi mărturisirea lui : „Maică-mea era şi cîntăreaţă şi ştia o mulţime de balade, care acum nu se mai aud. Cînd eram prunc — scrie în memorii — în toate serile, mai ales iarna, cînd nopţile sînt lungi şi muierile au mult de-a toarce, maică-mea şedea pînă tîrziu torcînd la foc şi de nu era altul, eram eu lîngă dînsa ascultînd-o cîntînd cîntecul lui Monu-tîlhariul [47], al lui Petru din luncă şi alte mai multe, pe care le-am uitat. Că nu-mi aduc aminte să o fi auzit cîntînd cîntece lumeşti ca ale fetelor, precum nice nu i s-ar fi căzut... Pentru că nu ştiam ce valoare au asemenea cîn-

[45] Rolul acestuia încă nu a fost lămurit (cf. şi Comşa, *op. cit.*, apoi Alexandru Lupeanu, *Folcloriştii Blajului*, în „Comoara satelor", 3 (1925), p. 3).

[46] Aşa de pildă, poetul Andrei Mureşanu — fost elev al lui Cipariu şi Bariţiu — scria, cinci ani după 1838, elogios despre „versuri populare, fireşti, fără vreo legătură măiestrită" *(Cîteva reflecsii asupra poeziei populare*, în „Foaie pentru minte", 1844, p. 201—205), cînd, ocupîndu-se de rostul lui „frunză verde" la începutul cîntecelor noastre, reproducea interesante exemple de texte lirice populare, luate, poate, chiar din manuscrisul trimis de Pauleti (în orice caz, unele din aceste texte constituie variante sigure ale cîntecelor din colecţia lui Pauleti ; cf. de ex. textele 47, 132).

[47] Corect e „Manu-tîlharul" (cf. Cipariu, *Compendiu de gramatica limbei române*, în „Foaie pentru minte", 1855, nr. 22, p. 118).

tări, încă și după ce-am crescut mai mare, nu le-am știut prețui, să le adun din gura ei, iar cînd am știut a le prețui, acea gură armonioasă era amuțită sub pămînt" [48].

Cîntecele lirice sau epice auzite de la maică-sa îl urmăreau. „Încă din anii de teologie", adică înainte de 1824, „viitorul savant mărturisește în caietele sale de însemnări... preocupări de versificație cu vădite influențe folclorice" [49]. „Simpatia pentru poezia populară — scrie Ion Breazu, un bun cunoscător al operei cipariene — nu și-a pierdut-o niciodată. Între fișele filologice din saltarele lui se strecoară mereu cîte un catren de doină sau fragment de baladă, alese cu gust de pricepător" [50].

Pe lîngă amintirile copilăriei, cu puterea lor de neînfrînt și exercițiile poetice ale anilor de studenție, Cipariu mai aducea și enorma-i erudiție. Se știe că el a fost unul din cei mai învățați oameni din epoca modernă a culturii noastre: un mare „mîncător de cărți".

El citise, fără îndoială, deosebit de prețioasele note etnografice ale lui Cantemir *(Descriptio Moldaviae)* și în special aceea despre doină și nu putea ignora cartea lui Sulzer [51], apărută la 1781, în care — pe lîngă informații referitoare tot la doină — se dădeau chiar arii și dansuri, unele rituale, din Transilvania.

Unui om cu marea pasiune științifică a lui Cipariu nu i-au putut scăpa nici anumite pasaje din amintitele manuscrise ale fruntașilor școlii ardelene [52] sau ale urmașilor lor. El cunoștea o copie a cronicii lui Ioan Monorai (popa Iancu Mănărădianu), mort la 1836, care nu se sfia să utilizeze în cronica lui „cîntecul cel jalnic din țară care zicea: „De la Braica mai la vale, / Strigă turcu-n gura mare: / Haideți la

[48] Timoteiu Cipariu, *Inceput de autobiografie*, Blaj, f.a. [1940 ?], p. 22.

[49] Comșa, *op. cit.*, p. 16.

[50] *Folclorul revistelor „Familia" și „Șezătoarea". Bibliografie cu studiu introductiv.* Sibiu, 1945, p. VIII.

[51] *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1781, Tom. 2, planșa I. Cipariu combate mai tîrziu pe Sulzer, chiar în ceea ce privește poezia populară (cf. *Archivu...*, p. 685—690).

[52] Cu vechi copii în biblioteca Blajului (acelea ale lui Samuil Micu de pe *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, au circulat în numeroase exemplare. Cf. I. Mușlea, *Samuil Micu-Clain...*, p. 254, în special nota 40).

robi de vînzare, / Fată mare, trei parale"[53], precum și fragmente de balade, prin care voia să dovedească păstrarea, în cîntecele populare, a evenimentelor istorice.

De asemenea Cipariu cunoștea, la acea epocă, lucrări ale scriitorilor români care publică, începînd de la 1802, materiale folclorice. Astfel, Dimitrie Țichindeal, în afară de obiceiurile noastre pe care le compară cu acelea ale romanilor, arătînd cum „strigau la joc și cîntau în versuri", adaugă: „Așa fac și românii și zic: iacătă-mă, sărută-mă, mîndră, și alte"[54]. Peste cîțiva ani, doctorul Vasile Popp, bun prieten cu Cipariu între anii 1829—1842, se ocupă în teza sa de doctorat în medicină cu obiceiurile de înmormîntare ale poporului român. Cu acest prilej reproduce fragmente din bocete și cîteva proverbe și anunță intenția de a scrie altădată, cînd va avea timp, o disertație întreagă „despre jocurile de la priveghi"[55].

Aproape concomitent, un tînăr care-și făcea studiile la Viena, Vasile Gergely de Ciocotisiu, nu se sfiește să amintească — într-o adaptare destinată deprinderii „bunelor maniere"[56] — obiceiuri românești, ca ospețele de nuntă, priveghiul, bătuta, paparudele și călușarii[57]. Pînă și jocurile de copii ajung să-și facă loc, pe pagini întregi, într-o „bucoavnă"[58]. În ce privește ariile jocurilor populare — ciobănești chiar — cîteva din ele apar și în cartea lui Eftimie Murgu[59]. Un și mai mare interes trezește Damaschin Bojinca cu *Anticile ro-*

[53] Eduard I. Găvănescu, *Ioan Monorai, un istoric ardelean necunoscut*, Arad, 1938, p. 93—94.

[54] Dositei Obradovici, *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase prin... întocmite*. Iară acuma... în limba dacoromânească așezate de D. Țichindeal, Buda, 1802, p. 36. Termenul propriu de „strigături" îl aflăm atestat totuși, întîi la Micu-Clain (cf. nota 42).

[55] Ion Mușlea, *Viața și opera doctorului Vasilie Popp (1789—1842)*, Cluj, 1928, p. 133.

[56] *Omul de lume...*, Viena, 1819, p. 77, 100, 110 etc. (Ne vom ocupa, în curînd, cu această lucrare și cu autorul ei.)

[57] Despre aceștia din urmă, amintiseră Cantemir și Sulzer, în lucrările citate.

[58] Moise Fulea, *Bucoavnă de normă*, Sibiu, 1815.

[59] *Widerlegung der Abhandlung...* Viena, 1830, planșă.

manilor [60], în care e iarăşi vorba de căluşari, dar mai ales de obiceiurile la înmormîntare şi nuntă ale grecilor şi romanilor. Descrierea lor îi dă prilejul să introducă şi material foarte preţios din domeniul românesc [61].

Cipariu însuşi începe să noteze în caiete sau in-folii încă din anul 1831, dacă nu mai curînd, tot felul de producţii populare: ghicitori, expresii şi proverbe, „fabule" adică snoave şi glume [62]. Cît priveşte cîntecele şi strigăturile păstrate în trei manuscrise ale sale ceva mai tîrzii — din jurul anilor 1850 — ele puteau fi foarte bine copiate de pe însemnări mai vechi. Din unul din aceste manuscrise nu ne-a rămas decît o mică filă cu şase cîntece. Din altul — un fragment de in-folio — vreo 54 texte.

E interesant că din cele şase texte de pe fila amintită, trei sînt identice sau foarte asemănătoare cu ale lui Pauleti, ca şi multe din textele manuscrisului in-folio. Trebuie să admitem că Cipariu le-a copiat din culegerea acestuia, făcînd şi unele mici modificări.

Nici spre bătrîneţe, cînd îşi publică *Elementele de poetică* ... (1860), el nu uită cîntecele şi strigăturile lui Pauleti, notate înainte cu 15—20 de ani, şi reproduce din ele 16 texte întocmai.

*

Atmosfera intelectuală în care trăiau cărturarii Blajului era deci favorabilă manifestărilor folclorice în jurul anilor 1835. Cipariu, care abia împlinise 30 de ani, se bucura, datorită erudiţiei sale, de un mare prestigiu. El găsise o înţelegere deplină mai ales la Bariţiu, fost elev şi apoi coleg de dăscălie. O strînsă colaborare s-a închegat între ei, în ce priveşte problemele culturii naţionale.

[60] Buda, 1832, Cf. şi *Respundere dezgurzătoare...*, Pesta, 1828, p. 109—113, unde Bojinca aminteşte şi de asemănarea portului şi obiceiurilor noastre cu cele romane, relevate încă de Tröster şi Opitz, în secolul al XVII-lea. Bojinca pune (după Sulzer!) şi problema călăuşarilor (*Anticile romanilor*, tom. 1, p. 179).

[61] Referitor la „manifestul" din 1808, în care e vorba şi de culegerea de „cîntări frumoase" a lui Const. Diaconovici-Loga, Ion Breazu arăta foarte multă rezervă în ce priveşte autenticitatea lui.

[62] Cu acestea ne vom ocupa într-un studiu deosebit: „Timotei Cipariu şi literatura populară".

În 1836, fac împreună o călătorie în Muntenia. Cîndva, s-ar putea să aflăm că în convorbirile cu oamenii de cultură și de litere din București s-a discutat și importanta problemă a poeziei noastre populare [63].

Dar cărturarii români din Transilvania se loveau de un serios neajuns cînd era vorba să ia legătura cu masele, să afirme public năzuințele și ideile lor : le lipsea o publicație periodică. Iată însă că în 7 ani 1838, cînd se pregătea schimbarea titlului recent apărutei „Foi literare" [64] în „Foaia pentru minte"... Barițiu publică un fel de apel [65], intitulat „De la redacție. Pentru semestrul al doilea". El era destinat mai ales colaboratorilor (vechi și noi), în parte însă și abonaților. După ce vorbește de succesul revistei sale în primele luni și de greutățile prin care a trecut ea, se ocupă de cuprinsul viitoarelor numere și încheie astfel : ...„Mai poftim încă pe toți fiii românilor cei înțelegători din toate patriile, ca să nu-și pregete de aci nainte a însămna și aduna din gura și conversația cu poporul nostru felurimi de *obiceiuri vechi, povestiri*... precum și *cîntece populare*, de care la noi sînt foarte multe și interesante și iarăși unele *frasuri, proverburi, ziceri originale românești*, care ar fi mai puțin cunoscute sau numai într-un dialect obicinuite. Aceste cine va avea dragoste a ni le trimite încoace cu prilejuri sigure și cu subscrierea numelui său cel adevărat, ne va îndatora foarte mult și va pune merit pentru nația sa ; căci noi toate cîte ni se vor părea că cuprind în sine ceva interesant, cu vremea le vom da la lumină".

[63] Noi n-am amintit decît despre interesul pentru această poezie în Transilvania și despre înrîurirea școlii germane asupra ardelenilor, care erau în mai strînsă și directă legătură cu cultura germană sau maghiară. Se poate însă ca îndemnuri și exemple să fi ajuns la Blaj și din Țările românești. Astfel, nu trebuie să uităm interesul pentru folclor al lui Asachi, cîntecele culese din popor ale lui Anton Pann, cunoașterea poeziilor populare ale lui Vuk Karagić de către Kogălniceanu etc.

[64] Chiar și în numărul întîi al acesteia (p. 7—8) e vorba de credințe în zmei, pricolici, vîrcolaci, șolomonari, descîntători, „bolea și bebea, cu care sperie maicile pe prunci" etc.

[65] Cităm acest important alineat în întregime, pentru că el nu figurează în nici un alt studiu, precum și pentru că „apelul" e destul de rar. (Noi l-am găsit legat la începutul volumului „Foii literare" din 1838, exemplarul Bibliotecii universitare Cluj, cota „Sion", P. 1.). Sublinierile din text aparțin lui Barițiu.

Într-unul din numerele aceluiași an chiar [66], Bariţiu vorbeşte de un „Cîntec sătenesc din Ardeal..., unde cu îndrăzneală poci să zic, că se află de aceste mai multe decît ori în care altă parte a românimei. Originale cum sînt, culegîndu-le din gura secerătoarelor, torcătoarelor şi a maicelor ce-şi leagănă pruncii adormindu-i cu horile sale, ai putea să scrii tomuri întregi. Dar cine să adune şi mulţimea *descîntărilor ritmice*, de multe ori prea ingenioase, care le strigă românul ardelean jucînd fierbinte şi fără de a căror versuire mai nici nu poate să joace!" [67]

Nu lipsesc nici alte precizări ale lui Bariţiu, aşa de clar formulate în „Foaia" din 1839, anume despre „bărbaţii care nu îşi vor pregeta a culege odată cîntecele Ossianilor şi a barzilor româneşti, originale, neschimbate, neatinse, cum să află în gura poporului..." [68]

E greu de admis că mult mai tînărul Bariţiu a putut pleca la Braşov, să scoată vestitele-i „Foi", fără ca să-l fi instruit mai întîi Cipariu. Ion Breazu avea, foarte probabil, dreptate, susţinînd că Cipariu pare să fi fost chiar „sfetnicul cel mai apropiat şi cel mai ascultat al lui Bariţ". Se prea poate ca programul „Foii" să-l fi redactat împreună [69]. Mai mult: considerăm că „apelul" semnat de Bariţiu, din care am citat fragmentul referitor la culegerea folclorului, n-a putut fi publicat fără cunoştinţa lui Cipariu. Noi credem că, în comunitatea de preocupări şi de idei a celor doi bărbaţi, în rolul de mentor al lui Cipariu [70] trebuie căutată originea problemelor dezbătute în „Foaia" din 1838 şi 1839, în legătură cu folclorul nostru.

*

Desigur, Pauleti începuse să culeagă în lunile aprilie-septembrie 1838, înainte de a fi citit [71] „apelul" lui Bariţiu.

[66] În „Foaia pentru minte", 1838, p. 207, notă la poezia *Iubita părăsită*.

[67] Am modernizat ortografia, ca şi în celelalte citate.

[68] P. 38 (Nota redacţiei la: Fodor András, *Poezie populară (din Ardeal)*.

[69] *Folclorul revistelor „Familia"...*, p. VIII.

[70] Cf. Iosif Pervain, *Timotei Cipariu şi „Foaia literară" (1838)*, în arhiva Institutului de lingvistică, Secţia de istorie literară şi folclor, Academia R. S. România, Filiala Cluj.

[71] Gazetele de la Braşov erau abonate, încă din primul lor an (1838), de către studenţii-teologi din Blaj.

Acest apel i-a sugerat, poate, ideea, să trimită redactorului fructul ostenelilor sale, în vederea publicării în „Foaia pentru minte".

Din toți elevii și studenții cărora a putut să le vorbească Cipariu despre importanța folclorului și a culegerii lui, unul singur ne-a lăsat o colecție serioasă și de mare importanță științifică în acest domeniu : Nicolae Pauleti.

Cît de aproape fusese el de publicarea măcar a unei părți din cîntecele culese la Roșia ! Într-adevăr, Foaia din 1839 [72] înregistrează în „Catalogul manuscriptelor" (poetice) trimise revistei lui Barițiu, un manuscris cu „versuri populare de N.P." Acest „N.P." nu putea fi decît Nicolae Pauleti !

Din nenorocire, versurile n-au apărut. Motivele le-a dus Barițiu cu sine, în mormînt. Ce-ar fi însemnat publicarea, chiar și parțială, a cîntecelor și strigăturilor din Roșia ? Nu ne gîndim imediat, ca Nicolae Comșa, că în acest caz Pauleti ar fi fost precursorul lui Alecsandri și al lui Alecu Russo, ci mai ales că prin apariția unei colecții mai mari s-ar fi găsit — probabil — numeroși imitatori, gata să culeagă, spre a li se publica materialele. E de presupus că apariția unei bogate culegeri de cîntece autentice, „neîntocmite", ar fi exercitat o influență sănătoasă și asupra culegerii lui Alecsandri.

Manuscrisul lui Pauleti a zăcut însă la Blaj, vreo 90 de ani, răsfoit de diferiți curioși, dar în tot cazul neamintit de nimeni.

Nu încape nici o îndoială că manuscrisul a fost utilizat de Cipariu. E probabil că nu i-a scăpat nici lui Ion Micu-Moldovan [73], cel care, după anul 1870 încredințează lui Andrei Bârseanu și lui Ioan-Urban Jarnik materialul din care avea să ia ființă volumul de *Doine și strigături din Ardeal* (1885). Totuși, pînă la Lupeanu nimeni nu s-a ocupat mai de aproape de culegerea Pauleti. Dacă fostul bibliotecar al Blajului are vina că a îndrăznit să modifice — uneori destul de barbar — anumite versuri, expresii și cuvinte, el are și meritul de a fi atras atenția asupra manuscrisului, din care — de

[72] P. 72.

[73] Comșa (*op. cit.*, p. 17) : „Manuscrisul a fost găsit între hîrtiile rămase de la Cipariu, trecute în urmă lui Ion Micu Moldovan". Observăm că ni se pare curios că Moldovănuț nu s-a gîndit să înglobeze în culegerea făcută de elevii liceului lui — publicată de Jarnik-Bârseanu — și materialul lui Pauleti.

altfel — a publicat abia jumătate: 162 texte din cele 319. Fără Lupeanu, culegerea ar fi rămas încă cine știe cîți ani îngropată în marea grămadă a manuscriselor blăjene. Iar Nicolae Comșa, originar din Făgetul unde a preoțit Pauleti și atît de bun cunoscător al relațiilor dintre Blaj și satele vecine, nu ne-ar fi dat, poate, niciodată, atît de bogate însemnări asupra vieții celui dintîi mare culegător român de folclor!

*

Dacă despre viața lui Pauleti avem, de la o vreme cel puțin, informații mai consistente, cele referitoare la culegerea lui sînt foarte sărace. Atît recenzia lui Leca Morariu, cît și a noastră nu spun mare lucru. Comșa însuși abia o amintește. Folcloriștii așteptau publicarea completă a manuscrisului, pentru a se pronunța asupra lui.

Să începem cu analiza titlurilor caietelor manuscrise. Ele nu corespund întocmai conținutului. Astfel, titlul primului caiet este: „Strigări românești care le zic ficiorii jucîndu" (fig. 2).

Al doilea caiet are un titlu mai complet: „Cîntări și strigături românești de cari cîntă fetele și ficiorii și strigă jucînd".

Pauleti și-a dat seama că primul titlu nu acoperă cuprinsul manuscrisului. Într-adevăr, acesta nu conține numai „strigături" la joc, ci și cîntece, nu numai „strigări" de feciori, ci și de fete. Avem deci de a face cu o culegere de cîntece și strigături. (Pentru ediția noastră am ales titlul cel mai complet și mai corespunzător conținutului.)

Au fost ele culese chiar la joc, în timp ce se învîrtea hora satului? Nu putem ști, dar înclinăm să credem că Pauleti s-a așezat pe o laviță, în marginea casei [74] unde se juca hora, și a început să scrie chiuiturile sau cîntecele jucătorilor. E greu să spunem dacă lucrul s-a făcut cu știința acestora, dar amănuntul n-are mare importanță, întrucît Pauleti, ca om al satului, era prieten cu feciorii și fetele, care n-aveau de ce să se simtă stingheriți în prezența lui.

[74] Jocul în care a auzit Pauleti cîntecele și strigăturile se făcea, într-adevăr, într-o casă, pentru care feciorii și fetele plăteau chirie. Nu s-a pomenit în sat — după spusele bătrînilor Ioan Dămian și Gligor Barboș — să se joace afară, în liber. (Astăzi jocul se face la Căminul cultural.

A scris şi a copiat el textele în ordinea în care le-a auzit, ori a ţinut să le „aranjeze" într-un anumit fel ? Noi credem că cel puţin primele două texte — dacă nu cumva le-a auzit chiar la începutul jocului — a ţinut să le pună în fruntea culegerii deoarece primul se referă la „jocul de dumineca", iar al doilea la obiceiul de a chiui la joc (textele 1, 2). Pentru următoarele texte, credem că culegătorul n-a mai intervenit în stabilirea unei anumite ordini, ci le-a dat aşa cum le-a auzit.

Între avantajele culegerii „pe viu", în timpul şi la locul jocului, trebuie să considerăm şi faptul că feciorii (şi fetele) se întreceau să „strige" sau să „cînte". Într-adevăr, în unele regiuni ale Transilvaniei se obişnuieşte şi astăzi ca în pauzele dintre jocuri participanţii să cînte ; şi mai ales fetele cîntă texte lirice pe melodia ritmată a jocului, dansînd după ea. În ce priveşte strigăturile, se simte cum una provoacă pe alta. Aceasta reiese atît din textele pe care le vom indica în parte, cît şi dintr-un caz precis, în care Pauleti notează — după sfîrşitul strigăturii 8 — nu numai „alta", cum făcea de obicei, ci şi *contra,* adică : „replica". „Contra", revenirea, se referă la părerile diferite pe care le are un protagonist sau altul asupra „binelui din junie". Păcat că Pauleti n-a însemnat şi în alte cazuri că strigătura e o replică la cea precedentă, de pildă la textul 10, în care e vorba de dragostea „copilelor", după care urmează imediat textul 11, în care e iarăşi vorba de „copilele" la care „trage" feciorul. În textul 20, tînărul îşi îndeamnă „lelea" să plece cu el „la Bănat". Urmează o altă strigătură (t. 21), în care „lelea" e poftită să treacă Oltul şi să fugă cu badea. Cazurile acestea sînt numeroase [75]. Le întîlnim, de altfel, şi în alte culegeri : Mândrescu, Jarnik-Bârseanu etc., „aranjate", probabil, în această ordine de culegători, care ştiau bine că versurile lor vor fi publicate, pe cînd Pauleti numai prin prezenţa lui la joc le-a putut înregistra în această ordine naturală, căci, pentru vremea aceea, nu se punea chestiunea unor combinaţii menite să producă maximum de efect.

★

[75] Vezi şi textele 44—45, 50—51, 98—99, 100—101.

Manuscrisul propriu-zis constă din 42 file nenumerotate, de formatul 23 × 19 cm. E scris pe hîrtie mai groasă, de culoare verzuie-albăstruie şi cuprinde :

a) Partea I : un caiet cu 16 file, cusut, conţinînd 128 texte nenumerotate. La sfîrşitul lui (fila 16 r.), Pauleti înseamnă : „Cu acestea — îndeplinind pofta şi porunca Ci[nstit] Dt[ale] ; şi graţiei Ci[nstit] Dt[ale] comîndîndu-mă, rămîiu al Ci[nstit] Dt[ale] în M[ănăstirea] B[asilitană] 1838 umilit şerb N. Pauleti m.p.".

Fila 16 v e goală, dacă exceptăm nota aruncată de o mînă străină, ca pe un act de arhivă, în partea ei de sus, un fel de dată de intrare : „prof. [pref. ?] 13/25 Apr[ili] ? 838 Pauletti".

b) Partea II : cuprinde 6 caiete, toate necunoscute, primele 5 de cîte 4 file, al şaselea numai de două. Fiecare din aceste caiete poartă sus, în dreapta, un titlu de caiet sau de fasciculă, anume : „Fill 1ª 2ª etc., afară de a treia, pe care e scris cuvîntul în întregime : „Filera 3ª".

Pe fila 17, prima a fasciculei întîi din aceste caiete, formînd partea a doua a manuscrisului, găsim iarăşi titlul citat, dar mai complet decît cel de pe fila 1, a părţii I, redactat în termenii următori : „Cîntări şi strigături româneşti de cari cîntă fetele şi făciorii [sic !] şi strigă jucînd, scrisă de Nicolae Pauletei, în Roşia, în anul 1838, mensib[us] Iun. Iul. şi Aug. data ocasione dum et quando" (Fig. 3). Începînd de la caietul I, al părţii a II-a a manuscrisului, textele sînt numerotate (cu „nr. 1", „nr. 2" sau numai cu cifrele respective : 3, 4 etc.). Această numerotare e greşită chiar de la întîiul caiet, din pricina intercalărilor. Astfel, au fost introduse, pe partea dreaptă a filei 20 : 5 texte numerotate ; pe fila 31 : 1 text numerotat ; pe partea dreaptă a filei 34 : 2 texte numerotate. Numerotarea urmează într-o ordine aproximativă pînă la fila 37 r (textul 105). De la aceasta se trece pe fila 38 r, la nr. 116 (fără ca pe fila 37 v să avem scrise texte noi, ci doar continuarea textului 105). Saltul acesta de la nr. 105 la nr. 116 îl face pe Comşa să presupună că aici lipseşte o coală şi că deci „azi nu mai avem colecţia întreagă". Noi credem însă că avem de a face cu o simplă greşeală de numerotare a lui Pauleti, care a scris 116 în loc de 106. „Fill 6ª", care începe cu titlul „Altele" [= alte texte ?] se încheie la fila 38 v cu cuvintele : „Sfîrşit şi rumânilor laudă. Cu acestea, — comîndîndu-mă gra-

ţiei Domniei tale rămîiu al prea Ci[nsti]t Domniei tale întru toate ascultătoriu şi umilit şerb a [sic !] Nicolae Pauleti m.p. t[eolog (?)] a [n (?)] 1838 8/20 7. bris" [septembrie] (fig. 4).

c) În sfîrşit, al treilea şi ultimul caiet are, ca un fel de titlu, cuvîntul : „Continuare". Şi el cuprinde tot numai 4 file (39—42), cu 61 texte nenumerotate, în majoritate strigături. La sfîrşitul acestui ultim caiet, un scris care abia seamănă cu al lui Pauleti — de altfel — în caietul acesta scrisul e mai neglijent [76] — încheie : „Descrisă prin Nicolae Pauleti m.p. 1838, maiu 19".

La sfîrşitul caietului ultim (fila 42 v), jos, în stînga, apare o strigătură licenţioasă, cu un scris străin, semnată cu caractere latine : „Macedon". De asemenea, pe fila 39, toată partea dreaptă, lăsată liberă de Pauleti, e ocupată de 7 strigături, ultimele trei licenţioase, scrise iarăşi de altă mînă decît a lui Pauleti. Două din ele poartă semnăturile „Messaros" şi „Barnutz". Sub aceea care urmează cele iscălite „Messaros" se distinge un „Idem". Cea dintîi strigătură „străină" nelicenţioasă e scrisă aproape identic şi cu caractere latine. După cercetările făcute [77], caligrafia acestor strigături pare să fie a lui Cipariu.

Cum vom vedea mai jos, el a avut manuscrisul în mînă. Nu era el „preacinstitul", „graţiei" căruia se recomanda cu multă plecăciune studentul Pauleti ? Sîntem de părere că Cipariu, arătînd şi citind colegilor săi de profesorat : Macedon Pop, Mesaroş şi Bărnuţ versurile lui Pauleti, aceştia au spus şi ei „strigături româneşti", adică populare, din satele lor. Unii din ei au comunicat şi cîte o strigătură licenţioasă. Conştiincios, Cipariu (?) a indicat, sub fiecare text adăugat, numele informatorului. Această conştiinciozitate mergea atît de departe, încît la una din strigături (II), notează, cu toată seriozitatea — ori mai mult ca ceva ce iese din comun : „Din gura unui prunc de 4 ani".

[76] Scrisul primului caiet (fila 1—16) e, în general, foarte îngrijit. El devine mai neglijent pe ultimele 2 file (15—16), ale căror două texte din urmă, după părerea lui Comşa (*op. cit.*, p. 17), nici n-ar fi scrise de Pauleti. De asemenea, scrisul e foarte îngrijit (sau convenabil) pe filele 17—36, devenind iarăşi mai neglijent pe filele 37—38. Ultimul caiet (filele 39—42) are un aspect mai neîngrijit, la care contribuie şi caligrafia unor strigături licenţioase, adăugate pe marginea filei 39.

[77] Pentru care trebuie să mulţumim colegului Pompiliu Teodoru, care ne-a ajutat şi la unele descifrări de texte.

Trecînd prin mai multe mîini, filele manuscrisului poartă, în dreptul unor texte sau versuri, tot felul de semne, uneori şi completări; unii au şi numerotat textele. Pauleti însuşi a numerotat numai 130 din ele şi anume pe cele din partea a doua a manuscrisului.

*

Înainte de a aprecia valoarea literară a textelor, să aruncăm o privire, oricît de sumară, asupra bibliografiei folclorului Roşiei şi să examinăm cuprinsul culegerii lui Pauleti.

Cea mai veche publicaţie în care au apărut texte din acest sat este *Poetica* lui Cipariu [78]. Fără să se indice că sînt din Roşia, se dau ca probe de metrică şi versificaţie 16 cîntece şi strigături din culegerea lui Pauleti. Identitatea lor este evidentă. Nimeni însă n-a remarcat şi n-a relevat pînă acum însemnătatea acestor reproduceri.

În 1892 învăţătorul Ioan Damian a publicat [79] o poveste din Roşia, intitulată *Ileana Cozînziana*. În revista „Familia" au apărut, în doi ani [80], mai multe zeci de cîntece şi strigături, sub titlul *Doine poporale* sau *Doine şi hore de pe Secaş în Ardeal* — probabil, deci, şi din Roşia. Gustav Weigand şi Ion Pop-Reteganul notează fiecare cîte un cîntec din Roşia [81]. După broşura publicată, în anul 1927, de Lupeanu, *Enciclopedia României* [82] reproduce două texte din Pauleti; la fel reproduce Coriolan Suciu [83] alte 31 texte. Rămîne culeş şi nepublicat masivul număr de 157 texte adunate de Pauleti în 1838, la care s-au adăugat vreo 20 texte culese de noi, cu magnetofonul, în septembrie 1959 [84].

[78] *Elemente de poetica, metrica şi versificaţiune*. Blaj, 1860, p. 162—163, 189—190, 194—196.

[79] În „Gazeta Transilvaniei", 1892, nr. 219 şi 225.

[80] Anul 25 (1889), p. 483, 569 (de Vasiliu D. Suciu) şi anul 26 (1890), p. 7, 193, 347, 359, 395 (de Aurel C. Domşa).

[81] „Jahresbericht...", IV (1897), p. 314, text 37. Ion Pop-Reteganul, *Cîntece bătrîneşti*, Sibiu, 1900, p. 37.

[82] Tom. 2 (1938), p. 448.

[83] *Judeţul Tîrnava Mică. Schiţă monografică*. Blaj, 1943, p. 82—84. În general, textele lui Pauleti sînt reproduse mai corect decît la Lupeanu, deşi unele păcătueisc prin greşeli de lectură (de ex. Pauleti, t. 49 — Suciu, t. 9, ultimul vers) sau chiar prin modificări mai serioase (Pauleti, t. 17 — Suciu, t. 3) etc. etc. Dat fiind numărul redus al textelor citate faţă de Suciu şi apropierea lor de cele reproduse de Lupeanu, nu le-am mai dat la variante.

[84] Păstrate în Arhiva de folclor — Cluj (Ms. nr. 1249).

Sub influența cîntecelor difuzate prin radio și a celor aduse de tinerii care lucrează la orașe, feciorii și fetele din Roșia cîntă astăzi cîntece care nu mai au nimic comun cu cele culese de Pauleti. Pe cele vechi, doar bătrînii (Gligor Barboș, Ioan Dămian, Ana Brotoaie și alții) le mai cunosc, transformate, în bună parte și ele, în cursul celor 120 de ani care s-au scurs de atunci.

Bătrînul Barboș, cel mai bun informator al nostru, știe că pe vremuri, în sat erau „strigări : să striga *de pe* mîndră, *de pe* bade". Erau însă și „cîntări" sau „cîntături" : cîntare de jale, la ospăț, la secere, la sapă, la lucru, la făgădău" (cîrciumă !).

Pauleti susține că și-a notat textele numai la joc. Totuși, pe unele trebuie să le fi auzit la făgădău sau la „ospăț" (nuntă) și le-a înglobat și pe acelea în colecția lui.

Asemenea cîntece „de făgădău" — de fapt foarte puține (abia 3—4) — trebuie să fie cele cărora Lupeanu le-a dat titluri de baladă și anume : „Nevastă de Breb" (t. 174) și „La cîrciuma lui Craiu" (t. 175).

Cel dintîi — „Nevasta de Breb" — e mai de grabă un cîntec în legătură cu „urîtul", cu soțul nesuferit, trimis de nevastă-sa departe, cu gîndul să scape de el. Pare un fragment de baladă, socotind mai ales după „Breb", numele soțului. Informatorul Barboș îl cunoaște „din bătrîni", cu mici modificări fără importanță, dovadă că acest cîntec a circulat în sat. Variante propriu-zise n-am găsit. Doar începutul — de fapt cele două versuri inițiale, cu specificarea : „Nevastă de Breb" — apare aproape întocmai la Hetcou. Și unele versuri următoare seamănă, în oarecare măsură, cu ale colecției lui din Bihor. Se vede că acest text a existat și pe acolo, pierzîndu-și apoi caracterul original și devenind un cîntec de cătănie — sau invers ! Atmosfera ușor satirică o mai regăsim într-un text din culegerea lui S. Fl. Marian — „Argatul" — cu versuri de aceeași factură (6 silabe) : „Nevăstuică dragă... / Ai bărbat ori n-ai ? / Dacă n-ai bărbat..." Ultimele versuri din textul lui Pauleti seamănă mult cu alte cîntece ale lui (t. 25, 26, 28, 45 etc.), în care se cîntă „urîtul" ; în ele surprindem și rezonanțe din cîntecele de lume ale lui Anton Pann.

Problema cîntecului intitulat de Lupeanu, după al doilea vers al textului „La cîrciuma lui Craiu" (t. 175) e de asemenea

mai complicată. Motivul îl constituie situaţia dificilă a unei neveste care se lasă cu greu convinsă să culce, lîngă patul ei, pe un voinic. Acesta o înduplecă numai cu ameninţarea că — dacă nu-l primeşte — se va duce în pădure, unde îl vor mînca lupii. Speriată de vorbele flăcăului că „îi va sta pe suflet", „dacă se va prăpădi" din vina ei, femeia — în cele din urmă — se învoieşte.

La Pauleti, avem de-a face cu un cîntec, cu o glumă versificată. Fragmente dintr-un motiv oarecum apropiat, redat chiar prin cîteva versuri asemănătoare, găsim şi în culegerea preparandului D. Ardelean din 1831. E singura variantă înrudită. Deşi fragmentară şi lipsită de calităţi poetice, faptul că o aflăm şi în colecţia lui înseamnează că motivul circula în caietele studenţeşti. Mai trebuie observat că acest cîntec — cu caracter de baladă dialogată — e versificat în ritmul unor texte asemănătoare din colecţia lui Pann (ca „Leliţă Săftiţă" etc.).

Caracter de baladă are şi textul 147. Începutul: „Nimerit-o, nimeritu, / Asară pe la sfinţit, / 3 voinici ardeleneşti..." şi sfîrşitul: „De trei zile-o nimerit, / 3 buţi de vin o golit / şi de bani n-au pomenit", ne trimit la balade din ciclul Novăceştilor. Ar putea fi chiar un relict al motivului, mai ales în varianta informatorului nostru Gligor Barboş, care începe astfel: „Trandafir, trandafiraş, / La făgădău, la Amnaş, / Ei, nimerit-o..." în care e vorba — ca la Novăceşti — de o „Aniţă crîşmăriţă". În schimb, în versurile centrale (5—8), în care se face descrierea cailor, constatăm o contaminare cu un cunoscut cîntec de hoţi de cai, apropiat şi el de genul baladei. Pentru acest fragment avem variante elocvente şi precise în folclorul nostru [85].

Aşadar, nu de balade propriu-zise poate fi vorba, ci de cîntece mai lungi sau de fragmente de balade reduse la forma de cîntece, formă care-şi găsea locul firesc în cadrul culegerii de poezii lirice a lui Pauleti.

Textul 176 („A, lele, bine era...") nu poate fi luat în considerare aici, căci după părerea informatorului Barboş: „Asta-i regăţeană! Stanca n-a fost pe-aici, pe la noi, prin Ardeal"! Ar putea fi, într-adevăr, un cîntec adus din alte

[85] Vezi la textul respectiv (147).

părți, în care au intrat și versuri prozaice care circulau — după același informator — și în Roșia.

Ultima „baladă" publicată de Lupeanu („Cîntecul lui Oprea") e un fel de „Corbea" ardelenesc, cu toate caracteristicile motivului și clasicul început: „La temniță, / La Boiță, / Este, Doamne, Oprea prins, / Este Oprea Ardeleanu / Și cu Stancu Bolovanu". Dar în manuscrisul lui Pauleti nu există această baladă... Și credem că nu exista nici cînd l-a văzut Lupeanu întîia oară, prin anul 1926. Presupunem că — plăcîndu-i, Lupeanu a luat-o din alt manuscris sau chiar dintr-o tipăritură și a dat-o după ultimul text, ca un adaos. Trebuie să ținem seama că broșura fostului bibliotecar al Blajului nu era destinată cercurilor științifice. El o alcătuise „spre plăcerea tineretului de la sate și a tuturor acelora cari sînt iubitori de cîntecele poporului [86]. Ne surprinde însă că și Nicolae Comșa, înșelat de memorie și indus în eroare de broșura lui Lupeanu, amintește această baladă ca făcînd parte din manuscrisul lui Pauleti ! [87].

Cele cîteva cîntece mai lungi de 20 de versuri, care depășesc proporțiile unei doine sau ale unei strigături, sînt interesante doar ca prime atestări de variante ale cunoscutelor blesteme la adresa feciorului care și-a părăsit mîndra (t. 129), a flăcăului care nu vrea să-și ducă iubita cu el, sau ca blesteme și lamentări ale nevestei tinere împotriva soțului bogat sau sărac, împotriva nenorocului în căsnicie (t. 180, 192, 240) și, în sfîrșit, împotriva soacrei veșnic nemulțumită de noră (t. 143).

Să ne ocupăm însă de cîntecele propriu-zise — de „obișnuitele cîntece lirice", cum spunea Leca Morariu —, căci acestea sînt, de fapt, baza culegerii (cuvîntul „doină" nu e amintit niciodată de Pauleti).

Numărul acestor cîntece trece de două treimi — deci sînt peste 200, mai ales dacă cuprindem în ele și unele strigături mai greu de determinat ca gen. (O caracteristică formală a cîntecelor, față de strigături, e că, între altele, ele sînt ceva

[86] Lupeanu, *op. cit.*, p. 5

[87] Comșa, *op. cit.*, p. 15 De altfel, nu e singura greșeală a lui Comșa, în *Manuscrisele românești... Blaj*, p. 100—101, nr. 93, se susține că Pauleti ar fi scris „românilor laudă", cînd de fapt avem „*ru*mânilor" ; apoi că studentul din Roșia ar vorbi de o filă „decopiată", cînd, de fapt, el spune descrisă etc. etc.

mai lungi de 2 sau 3 versuri, de obicei au cel puțin 4 sau mai multe.)

Cîntecele se referă, în special, la dorul de bade sau de mîndră, la puterea și manifestările dragostei, la lauda feciorului sau a fetei, la blestemarea celui ce-și părăsește perechea, la jalea părăsitului, la nenorocirea de a trăi alături de soțul urît — fie el bărbat, fie femeie —, la mama care nu se învoiește la căsătorie sau își silește fata să ia pe cine nu-i place, la dorul și jalea de casă, satul, părinții de care s-a despărțit fata măritată în alt sat, ori feciorul înstrăinat.

Cîntecele de o deosebită ingenuitate și frumusețe sînt destul de numeroase. Indicăm, cîteva din ecle mai puțin sau de loc cunoscute : 96, 124, 142, 184, 234, 236, 288, 310, 316.

Între ele trebuie să cuprindem și pe cele în care e cîntată viața codrului și a voinicului. Cel mai reușit (t. 50) e cunoscut, dar, ca și celelalte, e întîia oară cînd figurează într-o culegere de folclor, iar ca realizare poetică e desăvîrșit.

Afară de cîntece și de frînturi de poezii epice, strigăturile ocupă un loc important în culegerea lui Pauleti. În general, ele sînt considerate ca un gen minor, atît de folcloriști, cît și de literați. Cuprind multe platitudini, e adevărat, și chiar vulgarități. Uneori uimesc însă prin caracterul lor liric-sentimental (lauda badei, a mîndrei etc.), dar și prin observații iscoditoare, asociații neașteptate, aluzii de o ironie mai discretă, subtilă.

În această privință, culegerea lui Pauleti se distinge în chip deosebit și vom cita cîteva cazuri pentru ilustrare. Așa sînt textele : 4, 11, 15, 112, 139, 185, 214, 257, 311 etc.

Insistăm asupra frumuseții unor texte, deși multe din ele se găsesc și în colecția Jarnik-Bârseanu, unele chiar într-o realizare superioară. Dar e important să se știe că ele au fost culese întîia oară de Pauleti și e probabil că cele din colecția Jarnik-Bîrseanu sînt variante ale lor. Nivelul artistic la care se ridică „doinele" în această ultimă colecție se datorește, în bună parte, intervenției estetizante a celor ce-au întocmit-o, în special lui Bârseanu. Nu e locul să insistăm aici asupra acestei probleme ; ne mărginim doar s-o enunțăm.

Cîntecele și strigăturile lui Pauleti n-au numai o valoare istorică și literară ; ele reprezintă și un interes documentar. Ca în orice creație populară autentică, și în ele se conturează imaginea vie a satului românesc.

Realitatea s-a cristalizat în versuri care pomenesc despre feciorul care merge la „căpițat fîn" (t. 272), despre fata care „dă paie juncilor" (t. 119) sau țese la război (t. 155). Deși beția e condamnată (t. 125), în viața satului apare și cîrciuma, căreia îi „stă bine cu olălău" (t. 29), adică cu gălăgie și scandal. Unii se plîng de călușari, pentru că — interesantă observație etnografică — „din căluț nu-ți dă drumul acasă" (t. 300).

În strigături sînt luate în rîs fetele leneșe (t. 87, 127 etc.), cele care se sulimenesc (t. 90, 91), cele grase și atît de greoaie (t. 160), încît abia se mișcă în joc (t. 283). Un bărbat, sătul de nevasta urîtă ca „muma pădurii", ca o „buhă-mpănată", începe să-și urască gospodăria (t. 191). Dar nici bărbații nu sînt cruțați de critica strigăturilor : unul e „beutor" și cu el „nu faci pită-n cuptor" (t. 125) ; altul, bogat, e hapsîn și tiran (t. 180 etc.). Viața e un chin alături de soțul nesuferit sau — cum zice poporul — alături de „urît" și „urîtă" (t. 40, 42, 161 etc.), dar tradiția e atît de puternică și de nemiloasă, încît popa nu îndrăznește să „descunune" o nevastă nenorocită (t. 170).

Nu lipsesc nici cîntecele în care străbate protestul social. Apăsătoarele rînduieli feudale se simt în revolta împotriva obligației de a „face zile la domni" (t. 17), adică la boierul satului. Însuși cuvîntul „boierie" e spus cu ciudă și năduf în versurile : „Mînce-o focu boierie, / dacă trăiesc cu urjie" ! (t. 181). Alte versuri pomenesc de consecințele diferențierii sociale la sate, ca : umilirea celor săraci — „de sărac, slugă mă bag" (t. 94) —, de constrîngerea și sila îndurate din partea „gazdelor" ori a stăpînilor hapsîni de la oraș.

Burghezia și funcționarii ei n-au mare trecere în ochii țărancei : „Toată vara am lucrat, / la o iie de bumbac, / să mă dea dup-un diac / M-au cerut deregătoriu [88], / m-au dat dup-un cerșetoriu ; / m-au cerut un prefectuș / și m-au dat dup-un culduș" [89] (t. 179). „Ofițerii împărătești" ademenesc codanele satului (t. 239). Fata plecată să slujească la oraș, abia așteaptă să scape de stăpîni : „Adă, Doamne, ziua pusă, / să mă văd de icea dusă ! / Adă, Doamne, zi însemnată, / să mă văd de ici scăpată" ! (t. 106).

[88] Funcționar al statului.
[89] Cerșetor.

Deşi în apropierea unui mare centru bisericesc, „diecii" sînt invinuiţi a fi cu ochii mai mult pe la „copile şi cucoane", decît pe la „candele şi icoane" (t. 201, 207). Critica şi nemulţumirea se îndreaptă şi împotriva unor preoţi volnici, ca cel de la Şăulia de gura căruia „tremură toată cîmpia" Transilvaniei (t. 281) — sau a altor popi, cărora le umblă ochii după fete (t. 189).

Şi cătănia-i blestemată într-unele cîntece (t. 216, 217). Ea „cară pe flăcăi la cetate, legaţi cu mîinile-n spate", îi desparte de portul şi de pîinea satului şi-i încarcă cu arme.

Astfel, constatăm că aproape toate aspectele realităţii satului se reflectă în culegerea lui Pauleti.

*

Nu se poate concepe o ediţie critică de poezie populară, fără stabilirea variantelor la textele studiate. Căutarea acestor variante e o lucrare ingrată şi migăloasă, dar e o muncă necesară şi foarte utilă. Noi am încercat-o la culegerea Pauleti, pentru :

a) Stabilirea circulaţiei unui text în colecţiile din diferitele regiuni sau, dimpotrivă, pentru precizarea motivelor ce n-au circulat de loc şi care formează deci un bun exclusiv al culegerii respective. În acest capitol am cuprins şi cîntecele deosebit de frumoase şi larg răspîndite, care sînt atestate pentru întîia oară în culegerea Pauleti. Rezultatele obţinute pot servi la studiul poeziei noastre lirice populare şi la întocmirea unui eventual atlas al ei.

b) Completarea sau rectificarea textelor lui Pauleti. Ele sînt uneori fragmentare, datorită unor scăpări de condei ale culegătorului, unui lapsus de memorie al informatorului său.

c) Relevarea faptului că textul a fost mai bine realizat din punct de vedere poetic în altă culegere decît la Pauleti (sau invers).

d) Indicarea unor intervenţii personale ale culegătorului sau a împrumuturilor din culegeri străine.

Desigur, nu poate fi vorba, aproape niciodată — ne referim şi la alte lucrări similare — de stabilirea tuturor variantelor textelor care formează obiectul cercetării. Fiind siliţi să ne restrîngem, am omis, de la început, din cercetarea variantelor, culegerile mai îndepărtate din punct de vedere geogra-

fic (în speță pe cele din Moldova, Muntenia și Dobrogea) [90]. În mică parte, lipsa lor și a materialului răspîndit în periodice [91] a fost compensată de antologiile cunoscute ale lui Ovid Densusianu și Tache Papahagi, în care am găsit și material din periodice. Variante ale unor cîntece frumoase — cîte 5—6—8 texte — am aflat și în altă lucrare, cu foarte multe citate, a lui Papahagi [92], din nenorocire fără trimiteri bibliografice. Am mai consultat și șapte colecții păstrate în manuscris [93], majoritatea greu accesibile și — cu excepția uneia, aceea a lui Dimitrie Ardelean — pînă acum neutilizate de cercetătorii liricii populare. Firește, și aceste manuscrise, ca și cele mai multe din publicațiile utilizate, aduc mai ales material din părțile sudice și centrale ale Transilvaniei: de pe Tîrnave și Mureș, din Mărginime și din Hunedoara și — numai în vreo două cazuri — din Banat și părțile Aradului.

Un alt mijloc folosit pentru a stabili variantele, împrejurările în care a fost compus cîntecul ori strigătura, destinația specială a textului, prilejul sau locurile în care se cîntă — a fost ancheta personală făcută în Roșia. (De fapt, rostul ei a fost, în primul rînd, să regăsim unele din textele lui Pauleti sau modificările lor.)

Colecția clasică a lui Alecsandri n-a fost cuprinsă în cercetarea variantelor, în schimb am văzut culegerea de texte de pe Tîrnave, publicată de el aparte [94]. Avînd în ve-

[90] Cu toate că ne-am dat seama că uneori o variantă a unui text de pe Valea Secașului poate fi mai ușor găsită în Dobrogea — datorită, de ex. transhumanței —, decît în apropiata Țară a Hațegului. Credem însă că aceaste cazuri constituie excepții. Totuși, am ținut să vedem și variantele dintr-o mare colecție munteană, a lui G. Dem. Teodorescu.

[91] Din acestea am despoiat numai culegerile de pe Valea Secașului și de pe Mureș și Tîrnave (ale lui Al. Viciu, Gr. Sima, A. Domșa și V. L. Suciu, primele două apărute în „Convorbiri literare", celelalte în „Familia"). (Cf. pentru informații mai precise, bibliografia variantelor, la TEXTE.)

[92] *Folclor român comparat* [București], 1929 [curs litografiat].

[93] În ordinea cronologică a culegerilor: D. Ardelean, T. Cipariu, W. Schusster, D. Cioflec, I. Mușlea, I. Mărcuș și L. Nemeș (pentru amănunte, cf. bibliografia variantelor, la TEXTE).

[94] *Cântice poporale a românilor din Transilvania și Banat*, în „România literară", 1855. Supliment nr. 1. (Despre originea acestei colecții, cf. Ion Breazu, *Folclorul revistelor „Familia"*... p. XX). Mai bine de o treime din textul ei a apărut însă și în *Poezii populare ale românilor* (1866), cîteva cu foarte supărătoare modificări.

dere că Pauleti nu are între textele sale balade propriu-zise, nici colinde și cîntece rituale în general, n-am consultat colecțiile de acest fel.

Situația variantelor lui Pauleti e dată după fiecare text în parte [95]. Totuși constatările cele mai interesante le semnalăm acum, însoțindu-le de observații [96]:

a) În primul rînd, remarcăm numărul mare — lucru firesc de altfel — al variantelor din imediata apropiere a Roșiei sau Văii Secașului. Cum era de așteptat, am identificat în colecția Jarnik-Bîrseanu peste 120 variante. Urmează culegerea lui Vasile Bologa, făcută mai ales în două-trei sate ale fostului județ Alba, cu peste 100 de variante. Colecția lui Horia Teculescu, cu texte adunate în regiunea Tîrnavelor și a Mureșului cuprinde peste 80 variante. Numărul acesta scade deodată, cu cît ne îndepărtăm de Tîrnave: colecția lui Mândrescu, de pe Mureșul superior, are numai 45 variante, iar colecțiile lui Alexici, Bibicescu, Cernea, Cioflec, Eminescu, M. Hodosiu și Viciu aduc și ele, fiecare, peste 30 variante. În schimb, abia găsim cîte 20 de variante în colecțiile lui Tocilescu și Podariu. Nu mai amintim de celelalte culegeri, în care numărul variantelor e și mai redus; aceasta nu înseamnă însă că unele din ele n-ar fi deosebit de interesante.

Între textele care aparțin oarecum exclusiv colecției lui Pauleti și n-au circulat de loc în alte regiuni — cel puțin atît cît am putut constata din lipsa de variante — sînt textele (mai ales strigături!): 3, 4, 5, 10, 18, 29, 33, 34, 46, 62, 63, 71, 78, 80, 96, 106, 137—141, 149, 151, 155, 162, 164, 165, 167, 181, 195, 202, 203, 206—208, 213, 220, 224, 228, 230,

[95] Pentru toate trimiterile la culegători și texte, cf. bibliografia variantelor și textelor din ediția noastră.

[96] Acestea din urmă au un caracter relativ și trebuie înregistrate cu o oarecare rezervă, tocmai din cauză că nu am parcurs întregul material de lirică populară românească. Trebuie să recunoaștem, mai întîi că nu am putut face suficiente culegeri în Roșia, și — cu atît mai puțin, — în satele vecine. De asemenea nu au fost despoiate toate publicațiile care ar fi interesat, în special periodicele mărunte (reviste din provincie și gazete). De altă parte, colecțiile citate la „Variante" nu au avut la bază principiul epuizării repertoriului — foarte greu de realizat la micile cîntece sau la strigături. (Amintim doar că mulți culegători nu au publicat decît o parte din textele înregistrate, alții n-au insistat ca informatorii să le spuie tot ce știau ca texte lirice etc.).

233—236, 239, 242—243, 246, 247, 249, 250, 252—253, 255, 258, 261, 278—281, 286, 287, 298, 311, 317.

E probabil că și parte din textele cu variante foarte puține, culese în apropierea Văii Secașului sau, în orice caz, din Transilvania, aparțin tot culegerii Pauleti. Așa trebuie să fie textele : 11, 16, 38, 89, 90, 93, 98, 103, 110, 111, 121, 131, 136, 144, 148, 153, 156, 157, 160, 172, 179, 187, 189, 193, 196, 221, 251, 265, 268, 272, 276, 288, 300, 301, 303.

Nu putem reproduce aici textul integral al tuturor cîntecelor care apar pentru întîia oară în culegerea lui Pauleti, pentru că ele sînt prea numeroase. Reproducem însă două fragmente și un text din cele mai reușite prin expresivitatea și frumusețea lor :

1. „...Dac-am văst că nu mai vii, / am pus dorul căpătîi / și urîtul așternui, / cu dragu m-acoperiiu" (t. 135, cf. și t. 318).

2. „Du-mă, bădiț, și pe mine, / fă-mă brîu pe lîngă tine..." (t. 152).

3. „Spune-mi, mîndro, și-mi gîcește / codru di ce-ngălbinește, / vonic di ce-nbătrînește ? / Codru de zăpadă grea, / vonic de inimă rea" (t. 150).

b) Corecturi și completări la textele fragmentare ale lui Pauleti, precum și indicații în legătură cu destinația unora din ele :

1. Din diferite variante se lămurește că unele cîntece sau, mai precis, unele strigături, se spun la anumite dansuri. Astfel textul nr. 2 e o „zicală" la jocul bărbuncului *(Mușlea)*, iar textul 169 e o strigătură de „brîu" *(Moroianu)* sau de „danț" *(Păcală)* etc.

2. În textul 45, versul : „De cînd trăiesc cu iubeală, / prins-am față de cerneală" — e fără sens. Clar și firesc îl găsim în varianta *Cocișiu :* „de cînd trăiesc cu *cîrteală*".

3. În textul 47, Pauleti scrie : „Frunză verde de pe baltă", pe cînd la *Cioflec* și în „Foaia pentru minte" avem „Frunză *lată* de pe baltă". Probabil, Pauleti a trecut din obișnuință : „Frunză verde, dar „frunză lată" e o imagine mai plastică, mai caracteristică și mai puțin uzată. E mai probabil că aceasta era forma autentică. La variantele noi *(Teculescu)*, avem însă tot „Frunză verde".

4. În textul 48, citim la Pauleti : „Desfă, mîndră, ce-ai lucrat, / că eu sînt vonic strîcat" /. E greșit „ce-ai lucrat",

în loc de „ce-ai legat", ca în varianta *Viciu* etc. (Sensul e : legat printr-o vrajă ; cf. şi varianta *Moroianu :* „ce-ai făcut").

5. În textul 51 avem : „...dacă codru frunza-şi lasă, / toţi vonicii merg acasă". Atît *Ciparîu* cît şi *Cioflec, Jarnik-Bârseanu, Bibicescu* şi *Podariu* au, în ultimul vers, pe mult mai propriul : „voinicii trag acasă".

6. Textul 55 : „...Sara bună, eu m-oi duce, / mulţămim de gură dulce", îşi precizează sensul, dacă ştim că aceste două versuri fac parte din cele care „se strigă de muieri la nuntă, cînd pleacă acasă", cum susţine *Alexici.* (Din culegerile mai noi, se vede însă că textul a intrat în repertoriul obişnuit, referindu-se şi la şezătoare.)

7. În textul 75, e vorba de două „cînceasă". Varianta în limba germană a lui *Schusster,* ne lămureşte că trebuie să înţelegem „cînceauă" (cîncee = căni).

8. Textul 92 : „Luaţi sama, măi ficiori, /... care fată-i mai bătrînă, / s-o punem căţea la stînă...", e, de fapt, cum reiese dintr-o notă la varianta *Viciu,* o „strigare" la lăsata secului, cînd feciorii obişnuiesc să-şi bată joc de fetele rămase nemăritate.

9. Textul 106 : „Adă, Doamne, ziua pusă, / să mă văd de icea dusă..." şi-ar pierde sensul lui particular, fără varianta *Möckesch,* care precizează că e vorba de cîntecul unei slujnice sătule de exploatarea stăpînilor de la oraş. Pauleti n-a dat decît începutul textului, pe cînd cîntecul lui Möckesch — reprodus la texte — aduce amănunte despre suferinţele fetei.

10. La textul 120, v. 1, interjecţia „A-iu-iu" sună neobişnuit. În realitate trebuie să fi fost „U-iu-iu", ca în singura variantă pe care am găsit-o. (Observăm însă că şi la *Bologa,* avem într-un text străin : „A-iu-iu".)

11. Textul 169 : „Iacă tuta şi nebuna / îmi face din drum cu mîna" îşi întregeşte înţelesul cu anumite variante în care apare şi un al treilea vers, cînd echivoc : „Să mă duc să-i scarmăn lîna" (la *Moroianu şi Păcală),* cînd decent : „Să mă duc să-i pun cununa" (la *Bologa şi Teculescu).*

12. Ultimul vers din textul 231 : ibovnica e „galbină ca ceara / şi-i naltă ca *paliţa*", e mai reuşit în cele trei variante pe care le posedăm : „înaltă ca secara".

13. Versul 20 al textului 240 : „Că eu sînt *fer* de găsît", în toate cele 7 variante aflate de noi, e formulat mai poetic :

„Că io-s *floare* de găsit“ ! Prezența cuvîntului „fer“ se datorește desigur, unei greșeli de scriere sau de lectură a lui Pauleti (la Jarnik avem chiar „floare de pe rît“ !)

14. Textul 263 : „Pe cea cu ochi mohorîți, / tot în gură s-o săruți...“ trebuie să fi fost, de fapt, ca în varianta *Podariu :* „Pe cea cu ochi mierăuți“, adică albaștri ! (Nici lui *Cipariu* nu i-a plăcut cuvîntul de la Pauleti și l-a înlocuit cu : „Pe cea cu ochii micuți...“).

c) În general, față de variantele din alte culegeri, n-am constatat la Pauleti realizări mai reușite de cîntece sau de versuri întregi.

1. Totuși, în ce privește textul broșurii cu cîntece maghiare și române din 1768 (Kintyets...) unele versuri care se găsesc și la Pauleti, sînt calitativ superioare. Dăm un singur exemplu :

Kintyets... (p. 27, nr. 14) :
„Într-un codru cîți mugurii,
Sînt în alun cîți ciucurii
Într-o vară cîți fluturii
Mă strică mai mult gîndurii“.

Pauleti, t. 190, v. 29—33 :
„Cîte frunze prin păduri
și mugurii pe la vîrvuri
și de roauă picături
și printră ele fluturi,
atîtea mă bat gînduri !“

Există însă și variante superioare textelor lui Pauleti sau care aduc completări ori precizări binevenite (cf. și unele puncte de la b, de ex. 3, 5, 12).

2. La textul 219... „că nădejdea de la mine / e ca sîrma de subțire“, versul ultim e mai poetic la *Densusianu :* ...„e ca frunza de subțire“ (la *Teculescu :* „...ca ghiața...“).

3. În textul 314 : „Taci, inimă, nu mai plînje, / dacă n-ai cu cine-nvinje“ !, motivarea e fără sens. Ea se lămurește în vechea colecție de versuri românești și maghiare, din anul 1768, unde ultimul vers e formulat astfel : „dacă n-ai putut învinge“ (cf. *Podariu :* „Căci cu *răii* nu-i învinge“ și, mai ales, *Hetcou :* „Căci cu *doru* nu-i învinge“ etc.).

b) Între textele care par să fi fost compuse de Pauleti, considerăm cîntecul în care e amintit Secașul (t. 122), versurile 7—11 din textul 198, prea didactice, și versurile 1—2 din textul 49, care au un pronunțat caracter de poezie cultă și, în același timp, lipsesc din toate variantele.

Tot ca o intervenție personală a lui Pauleti trebuie să considerăm inversiunea nepopulară din primul text al cule-

gerii : „Sus, ficiori, *cu-a voastre pene*“ (în variante avem de obicei : „Sus, la joc, ficiori cu pene“) [97]. De asemenea, inversiunea : „Urîtă m-i *strîmba coasă* (t. 272) ; e de observat că în variante acest vers lipseşte. Nici textul 69 nu credem că este popular (lipsesc cu totul variantele şi cuprinde un cuvînt suspect : „suspinează“). Să fie creaţia lui Pauleti sau l-a luat dintr-un caiet studenţesc ? Situaţia ar putea să fie aceeaşi pentru textele 72, 154, 159, 195 — avînd în vedere atît lipsa de variante, cît şi calitatea de „diac“ (şcolar sau student) la Blaj [98] a culegătorului.

În legătură cu ultimele texte pe care le considerăm compuneri sau împrumuturi ale lui Pauleti, observăm că — însuşindu-şi aprecierile elegioase ale lui Ion Breazu [99] despre „frăgezimea, autenticitatea şi bogăţia“ culegerii din Roşia —, Comşa [100] adaugă : „Nu putem înlătura integral nici bănuiala că, mai ales, „fiind poet“, cum îi plăcea să se intituleze în celelalte manuscrise rămase de la el, ici-colo ar fi putut interveni cu voie sau chiar fără voie pentru rotunjirea versului ori pentru precizarea unor expresii populare. În mod evident — încheie Comşa — n-am putut stabili nici o intervenţie de acest fel“.

În ce priveşte unele cazuri analizate mai sus [101], presupunem că ele se datoresc următorului fapt : Pauleti a cules textele la jocul satului, scriindu-le cu creionul într-un caiet aşezat pe o masă sau pe genunchi. A putut face greşelile constatate atunci cînd le-a transcris cu cerneală. Ele fiind explicabile cu atît mai mult, cu cît cuvintele „merg“ — „trag“, „lucrat“ — „legat“, „iubeală“ — „cîrteală„ etc., transcrise cu grafie chirilică, se aseamănă mult între ele.

Uneori se observă şi scăpări de condei, răsunete necontrolate ale versului următor sau ale celui precedent şi chiar ale unor formule care revin în text. Pauleti îşi corectează singur unele versuri sau cuvinte, trăgînd o linie peste ele şi

[97] Inversiuni asemănătoare se întîlnesc şi în oraţii sau în cîntece semipopulare (cîntece de stea, verşuri etc.).

[98] Oarecare rezerve avem şi pentru textele 78, 82, care nu au variante şi nu par nici prea populare. De asemenea pentru v. 2—3 din textul 221.

[99] *Versuri populare în manuscrise ardelene vechi*, în „Anuarul arhivei de folclor“, 5 (1939), p. 80.

[100] *Op. cit.*, p. 15.

[101] P. 35, litera b (punctele 2, 4, 5, 7, etc.).

scriind alt vers sau alt cuvînt deasupra, dar aceasta n-o face cu vreo intenţie de „intervenţie proprie". Astfel, la textul 82 (v. 2), corectează pe „să ia urît pe frumos", cu : „frumos pe urît" ; la t. 153 (v. 7), corectează pe „să se ducă", cu : „să meargă" ; la textul 176 (v. 4), pe „portiţă", cu „fereastră" [102]. Cea mai mare abatere de la original o avem la textul 165 (v. 1), unde în loc de „frunză verde albă-n pene", corectează : „Păsăruică albă-n pene" — probabil tot o îndreptare a unei notări grăbite, necontrolate.

Dacă ar fi avut intenţia să ne dea o culegere cu caracter voit poetic, ca Alecsandri, Pauleti ar fi suprimat el însuşi textele care se repetă — vreo zece — din colecţia lui. Dar el ne-a făcut serviciul de a ne da şi variante proprii [103], culese cu cîteva săptămîni sau cu cîteva luni mai tîrziu şi prezentînd — unele — mici modificări. Astfel, culegătorul a ţinut să noteze exact ceea ce auzise de la alt informator sau de la acelaşi, după un anumit interval [104].

În concluzie, bănuiala lui Comşa referitoare la „rotunjirea versurilor" populare de către Pauleti, abia se poate susţine prin cîteva cazuri de mici corecturi. Aceste intervenţii — foarte puţine şi lipsite de importanţă — le putem considera ca inexistente.

Dacă e vorba, totuşi, de o intervenţie ceva mai serioasă, trebuie să revenim la înglobarea, în culegerea de la Roşia, a poeziilor din manuscrisele studenţeşti, alcătuite în gen popular sau semipopular. Pe trei din ele le-am amintit mai sus. Discutabilă rămîne provenienţa textelor în care e vorba de „diecii" de la Blaj (t. 54, 72, 73, 179). În legătură cu acestea din urmă, trebuie să se aibă în vedere că şi la Blaj existau caiete cu versuri studenţeşti. Dintre cele două, cunoscute pînă acum, ne interesează — în cazul de faţă —

[102] Altfel nu rima cu „casă" din versul următor.

[103] Noi nu am reprodus decît pe cele în care textul nu era absolut identic. Dar chiar în cele suprimate, am indicat locul în care se găseşte un text identic (de ex. textele 15—271, 26—81 etc. etc.).

[104] E semnificativ că, şi după un an de la întocmirea culegerii din 1838, el ţine să sublinieze că cutare text e un *cîntec sătenesc*. De fapt, e vorba de un text din colecţia lui de poezii populare (26), la care se adaugă şi două versuri proprii (Biblioteca Academiei R. S. România, Bucureşti, Ms. nr. 459, f. 37 v). Textul e reprodus şi în *Catalogul manuscriptelor* aceleiaşi Biblioteci (tom. 2, p. 187), dar cu cîteva greşeli.

numai caietul atribuit lui Gregorie Elekes [105]. Întocmit în jurul anilor 1840, el cuprinde : vreo opt texte pe care le găsim şi în culegerea lui Pauleti, cîteva cîntece nepopulare, luate de Anton Pann [106] şi poezii „semipopulare", care, deşi n-au variante la Pann, au totuşi atmosfera cîntecelor erotice din Muntenia, ca de pildă, textul 103. E interesant că, pe cînd Pauleti păstrează, în acest text, cuvîntul „amor", Elekes, mai refractar faţă de cuvintele noi, curente la Pann, ori mai conservator, îl înlocuieşte cu cuvîntul „dragoste". Acest amănunt ar fi un indiciu că Elekes a copiat din caietul lui Pauleti, substituind cuvîntului „amor", pe cel obişnuit în Transilvania : „dragoste".

E puţin probabil să fi auzit Pauleti versuri cuprinzînd cuvintele „iubire" (t. 25) şi mai ales „amor" (t. 103) în cîntecele culese din Roşia ! Credem că ele au pătruns în lexicul ţăranilor români abia mai tîrziu, după anii 1870—1880, cînd au început să circule, în Transilvania, tot mai numeroase exemplare ale cîntecelor lui Pann şi ale altor cărţi populare din Muntenia. Cuvîntului „dragoste" ca cel mai vechi, figurează şi în textele manuscrise [107].

Dacă totuşi Pauleti foloseşte cuvîntul „amor", paralel cu termenul local „dragoste" faptul trebuie socotit ca o intervenţie personală. Probabil îi căzuse în mînă o broşură a lui Pann din 1837, intitulată *Poezii deosebite sau cîntece de lume*, din care copiază chiar, într-un manuscris, astăzi pierdut, 40 de texte [108]. Considerînd numai titlurile poeziilor,

[105] Nu e absolut sigur că acest fragment de manuscris e al lui, mai ales că în el găsim grafii diverse. Totuşi Comşa (*Manuscrisele... de la Blaj*, p. 135, nr. 145) susţine că „scrisul lui Elekes este destul de asemănător cu tot textul". Cu un alt caiet, al unui anonim — Ms. 218, datat greşit de Comşa : „cca. 1800" —, ne vom ocupa în lucrarea noastră despre :" „Cipariu şi literatura populară".

[106] De exemplu : „Pom, pom, pom..." (fila 21) sau : „Ah, o păsăruică" (fila 21 v). Pe aceasta din urmă a copiat-o şi Pauleti, dar în alt manuscris decît cel cu cîntece populare (Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor...*, tom. 2, p. 191).

[107] „Cîntyec de *dragoste*" din anul 1676 (cf. nota 28) şi colecţia amintită de cîntece române şi maghiare din anul 1768. (Pentru textul 103, cf. cele două variante : *Cioflec* şi *Elekes*).

[108] Comşa (*Manuscrisele... de la Blaj*, p. 163, nr. 112) precizează că Pauleti a copiat din ediţia II (1837). În Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor...* tom. 2, p. 180, nr. 29). Aceasta însemnează că Pauleti a copiat şi din ediţia Pann apărută în 1831 !

găsim unul despre : „Cine zice că *amorul*"... Alte titluri, ca : „Oi să mor, să mor, să mor" sau : „Tot de dor, de dor, de dor", care formau versul întîi, e sigur că rimau tot cu „amor". Cuvintele „iubită" şi „iubesc" se află în patru din titlurile copiate de Pauleti, încă în anul 1834, cînd avea abia 17—18 ani. Prin urmare de la Anton Pann a luat el cuvintele „amor" şi „iubire" !

În ce priveşte broşura de cîntece „româneşti şi maghiare" din 1768 — apărute pînă la 1800 şi în alte două ediţii (una cu chirilice) —, trei din textele ei le-am găsit în culegerea lui Pauleti în variante destul de apropiate [109].

Aşa cum a introdus în culegerea sa cuvîntul „amor", inexistent în sat, a putut introduce şi cîntece întregi din caietele studenţeşti sau din broşura amintită. Dar abstracţie făcînd de modul în care au pătruns textele „suspecte" în culegerea lui Pauleti, numărul lor nu trece de cinci-şase. Sînt prea puţine, ca să admitem presupunerea că „ar fi putut să intervie pentru rotunjirea versului".

*

Valoarea istorică, documentară şi poetică a culegerii Pauleti reclama de mult o ediţie critică. În rîndurile următoare ţinem să mai precizăm o dată însemnătatea şi utilitatea acestei culegeri pentru folclorul românesc :

a) Ea reprezintă, în primul rînd, cea dintîi mare şi autentică colecţie de poezie lirică populară românească *făcută pe teren.*

b) Materialul lui Pauleti are valoare deosebită şi prin faptul că a fost cules de un fiu al satului, bun cunoscător al graiului şi al oamenilor. Calitatea aceasta îi dă o superioritate incontestabilă faţă de culegerea „îndreptată" a lui Alecsandri, apărută după 10—15 ani şi faţă de aceea a lui Jarnik-Bârseanu, mult mai tîrzie, întocmită pe baza unor texte culese de elevi şi prelucrată în sens estetizant.

c) Manuscrisul lui Pauleti, cuprinzînd 319 cîntece şi strigături, reprezintă *prima monografie folclorică* a unui sat românesc. Faptul că s-a limitat la 2 specii : cîntecul şi strigătura, i-a ajutat să culeagă majoritatea acestor două producţii poetice din satul natal.

[109] Cf. *supra*, p. 37 c.

d) În culegerea lui Pauleti se află numeroase texte cu substanțiale calități poetice. Unele motive de circulație curentă, probabil, în veacul trecut, ni s-au păstrat numai în această colecție.

Considerăm deci că publicarea în condiții științifice a unei culegeri atît de importante înlătură o veche lacună din domeniul științei folclorice românești și va contribui la dezvoltarea cercetărilor despre manifestările pozitive ale trecutului nostru cultural.

1962

BCUIASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ATANASIE MARIENESCU *

În ultimii zece ani, revistele noastre de specialitate au publicat studii monografice temeinice și cuprinzătoare despre fruntași ai folclorului românesc: Hasdeu, G. Dem. Teodorescu, Pop-Reteganul, G. I. Pitiș, Al. Lambrior, Elena Sevastos, Gr. G. Tocilescu, T. Pamfile etc. Iată, în sfîrșit, și o monografie închinată lui Atanasie Marienescu (1830—1915)! Nimeni nu se aștepta la ea. E cea mai substanțială și cea mai documentată.

Sarcina autorului n-a fost de loc ușoară. Într-adevăr, Ov. Bîrlea s-a străduit să releve meritele activității folclorice ale unui cercetător și culegător foarte criticat, hulit și chiar ridiculizat, pînă bine de curînd, pentru modificările făcute în textele publicate, pentru mistificările-i cunoscute și pentru exagerările mitologizante din interpretarea poveștilor, datinelor, baladelor și colindelor. Cu prețul unei munci uriașe, a unei documentări și analize deosebit de atente și de aprofundate, punînd la contribuție vastele-i cunoștințe teoretice și marea experiență de culegător pe teren, autorul a reușit să ne dea un Marienescu care „prin partea constructivă a a activității sale rămîne" — cu toate greșelile lui — „un deschizător de drumuri în folcloristica noastră, un spirit progresist de la care se puteau învăța o serie de lucruri, pe care urmașii le-au ignorat sau le-au ocolit" (p. 71).

* N. ed.: publicat ca recenzie la Ov. Bîrlea, *Atanasie Marienescu folclorist*, Analele Universității din Timișoara. Seria științe filologice 1 (1963) p. 1—75.

Iată cîteva din meritele deosebite ale lui Marienescu, pe care le pune în lumină studiul lui Ov. Bîrlea :

a) A încercat să stabilească relaţii între creaţia folclorică şi mediul social în care se naşte şi circulă.

b) Prin studiul folclorului şi al etnografiei înţelegea să contribuie la combaterea obscurantismului maselor populare.

c) S-a interesat, în mod metodic, „de personalitatea creatorilor şi a păstrătorilor de folclor" (p. 70), dînd, încă la 1866, o fişă biografică în spirit modern : „prima în folclorul nostru" (p. 18). Marienescu e şi cel dintîi folclorist român care indică, încă din 1859, locul unde s-a cules textul folcloric.

d) A publicat prima colecţie de colinde româneşti.

e) A recomandat inspiraţia literaturii culte din folclor, în special a repertoriului dramatic.

f) A îmbrăţişat în toată varietatea şi bogăţia lui domeniul folclorului, „culegînd — şi studiind uneori — balade, colinde, cîntece propriu-zise, bocete, basme, jocuri de copii, descîntece, obiceiuri şi datini" (p. 10).

g) A cules aceste materiale fie personal, fie mai ales printr-o reţea de corespondenţi, publicînd apeluri prin periodice, trimiţînd chestionare şi circulare unor cărturari (1857, 1870).

h) Între textele publicate de Marienescu, unele, în special baladele, colindele şi datinele, pot fi utilizate şi astăzi în cercetările ştiinţifice (p. 48—49, 64).

Şi să nu uităm că Marienescu a dat prima culegere de balade româneşti din Transilvania !

Prezentat astfel, omul căruia „i s-a făcut o mare nedreptate" (p. 1), e complet reabilitat. Cu toate greşelile şi scăderile, care singure au tras în cumpănă pînă acum, el apare ca o figură luminoasă, democratică, pasionată de probleme ştiinţifice.

Considerînd că Ov. Bîrlea a epuizat cercetarea lui Marienescu ca folclorist — e foarte puţin probabil ca un alt specialist să se mai ocupe, în viitor, de această temă şi mai ales să ajungă la concluzii noi —, profităm de apariţia studiului pentru a semnala unele informaţii referitoare la viaţa şi opera lui Marienescu, pe care le-am întîlnit, pe de o parte în publicaţiile maghiare şi germane de specialitate, de altă parte în „Enciclopedia română" din Sibiu sau în corespondenţa lui cu Ion Micu Moldovan.

Legăturile lui Marienescu cu folcloriştii maghiari nu sînt lipsite de interes. Cînd în anul 1880 e numit judecător la „tabla regească din Budapesta", el era bine cunoscut în cercurile ştiinţifice ungureşti. În anul 1889, la înfiinţarea Societăţii Etnografice din Budapesta („Magyar Néprajzi Társaság"), e ales membru al ei şi, în acelaşi timp, preşedinte al secţiei române (avînd ca raportori pe George Alexici, Oszkár Mailand şi Grigore Moldovan). În 1890 e membru în Comitetul Societăţii („Ethnographia", I, 1890, p. 51, 59). Aici face şi două comunicări: la 15.II.1890 despre „Baba Dochia" şi la 25.X.1890 despre „Cinstele". Ambele apar în „Ethnographia", revista Societăţii: cea dintîi în vol. I (1890), p. 137—144, sub titlul „Baba Dochia. Román népmythologiai alak" (= figură a mitologiei populare româneşti), apoi în limba germană, în „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn" (II. 1890—92, p. 12—17). În acelaşi an, articolul apare şi în româneşte, în „Transilvania" (1890). În ce priveşte „Cinstele", articolul apăruse încă din 1867 în „Familia", III, p. 406—407. Dacă ar fi vorba de reproducerea aceluiaşi text, lucrul n-ar mai avea aproape nici o importanţă. Dar Marienescu spune singur („Ethn", I, 139, nota) că în revista lui Vulcan a dat numai părţile I şi II ale articolului, „fără nici o explicaţie", pe cînd în revista maghiară de specialitate („Ethn.", II (1891), p. 2—12, 53—58) dă şi partea III, cu „explicaţii şi trimiteri, la mitologia română", sub titlul: „Az áldozatok. Román népmythologiai képek és népszokások" (Cinstele. Chipuri şi obiceiuri din mitologia populară română). În „Ethnol. Mitt.", vol. I (fasc. 1—3, publicate în anii 1887—1889 şi fasc. 4, publicată în 1911), apar în cadrul unui studiu amplu al lui Herrmann Antal, intitulat „Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesie", următoarele balade (în româneşte şi în traducere germană): „Sora otrăvitoare" (coloana 295—296), „Ticălosul de Baleanu" (Vălean, col. 299—301), „Mirele" (tot „Vălean", col. 302—303), „Petru şi şerpele", trei variante (col. 460—462). La toate textele se indică: „Din culegerile lui Dr. At. M. Marienescu". Baladele reproduse provin, foarte probabil, din volumul publicat în 1859. Marienescu e prezentat (col. 186) ca „der bekannte Forscher rumänischer Mythologie, der die reichsten Sammlungen unschätzbaren rumänisch-folkloristischen Materials besitzt". Volumul de „Colinde" e apreciat

ca „geschätzte und wichtige Sammlung". Se mai anunță (col. 371) apariția lucrărilor „Cultul păgîn..." (1884) și „Novăcescii" (1886). Tot în „Ethnol. Mitt." (IV, 1895, p. 76—78, 124—126 și V, 1896, p. 55—56, 219—220), sub pomposul titlu „Novak und Gruja. Ein rumänisches Volksepos in 24 Gesängen. Mittgeteilt von Dr. At. Marienescu und A. Herrmann", au apărut, în românește și traducere germană, „Nașterea lui Novac" și „Însurarea lui Novac". O notă a redacției (IV. p. 76) arată că Marienescu dispune de peste 100 variante ale cîntecelor despre Novac, „dintre care 24 se pretează la constituirea unui ciclu epic". Alături de textele și notele lui Marienescu, Herrmann urmă să publice observații de „folclor comparat" referitoare la balada despre Novac.

Se vede că oprirea publicării „Novăceștilor" de către Academie (1885) nu l-a descurajat pe Marienescu. Încă la 22.II.1891, cerea din Budapesta lui Ion Pop-Reteganul noi variante, comunicîndu-i că „Asociația etnografică de aci și anume redacțiunea s-a hotărît că pe Novăcești să-i publice românește și în traducerea nemțească". Realizarea acestui plan se face parțial, după cinci ani, cînd se dă doar începutul epopeii. În bio-bibliografia din „Ethn. II, 1891, p. 86, se spune că urma să colaboreze la revista „Südost" cu Novac, „eposul popular compus din balade românești". N-am putut obține această publicație, precum nici cea intitulată „Anzeiger der Gesellschaft für die Völkerkunde Ungarns" (I, 1890), la care de asemenea ar fi colaborat. (E probabil ca aceste periodice să nici nu fi apărut.)

Dar în 1891 Marienescu e transferat din Budapesta la Oradea. Cu acest prilej Societatea Etnografică Maghiară se interesează de el mai îndeaproape. Ea făcuse apel la „toți cei care s-au ocupat cu etnografia patriei, să comunice titlul exact al tuturor lucrărilor de interes etnografic și să trimită cît mai amănunțit note autobiografice" („Ethn.", II, 1891, p. 37). În numărul următor al revistei, al doilea etnograf pe care-l prezintă e chiar Marienescu, unul din „cei mai zeloși membri ai comitetului" Societății, care „...a îmbogățit ședințele de comunicări și revista, dînd un exemplu instructiv cum pot fi puse de acord interesele etnice ale poporului român cu acele ale culturii maghiare. Plecarea lui Marienescu e o mare pierdere pentru societate, de care nu ne putem

consola decît doar cu speranța că și la nou-i loc de activitate, Marienescu va reprezenta efectiv și în spirit concret cauza etnografiei patriei".

Deosebit de acest articol, A. Herrmann — unul din cei mai de seamă etnografi maghiari — face, în „Ethnol. Mitt". IV (1895), p. 224—226, o prezentare a colecțiilor folclorice ale lui Marienescu, insistînd asupra Novăceștilor și a conflictului cu Alecsandri pe această temă.

În aceeași revistă (IV, p. 181—183), sub titlul „Aus der rumänischen etnographischen Literatur", Marienescu publică recenzii despre colecțiile Jarnik-Bârseanu, G. Dem. Teodorescu, Vulpian, Pop-Reteganul, despre cercetările monografice ale lui S. Fl. Marian (Naștere, Nuntă, Moarte), precum și despre „Moții" lui Frîncu-Candrea.

Cele cîteva articole științifice, unele balade despre Novac, precum și recenziile a opt lucrări folclorice românești au ajuns astfel la cunoștința cercurilor științifice maghiare și germane.

În anul 1896, Asociațiunea „Astra" se hotărăște să întocmească o „enciclopedie poporală". În acest scop face apel, pentru colaborare, la 200 de „savanți". Între ei figurează și Marienescu, căruia i se încredințează articolele despre „Mitologie, Basme". În vol. II (1900) și III (1904) Marienescu nu mai figurează, în lista autorilor, decît cu „Mitologia". Contribuția lui se dovedește foarte bogată și e ușor de identificat, întrucît semnează „Atm.".

Din articolele tratînd despre mitologie (aproape 300), unele se referă la cea străină : romană, greacă, slavă, celtică, egipteană, feniciană, indică, mongolă, nordică etc. Presupunem că ele trebuie să fi fost prelucrate după textul vreunei enciclopedii sau mitologii germane. Excepție fac doar unele articole referitoare la mitologia greco-romană, în care caută să stabilească apropieri cu credințele poporului nostru. Iată un exemplu (am modernizat limba și ortografia), la cuvîntul *Dendrophori*, după ce dă definiția și exemple din mitologia romană „și romano-dacică", Marienescu face legătura cu obiceiurile românești : „Bradul și azi e în uz la înmormîntările junilor români (v. Bradul mortului), pînă ce la fete să poartă iederă (v. Iedera moartei), de bună seamă, pentru că pe la noi nu se află ciprese, asemenea totdeauna verzi".

Dacă trecem peste anumite naivităţi, trebuie să recunoaştem utilitatea materialului şi referinţelor lui Marienescu. Unele amănunte ar putea fi chiar inedite şi mai ales pierdute printre „descoperirile [lui] mari". Din exemplul dat mai sus, reiese că el nu se ocupa numai cu figurile mitologice, ci şi cu „datinele", ceea ce măreşte interesul colaborării sale.

Despre basm, Marienescu a scris o coloană şi jumătate. Pentru epocă (probabil anul 1896 sau 1897), articolul e bun. Concentrează în el tot ceea ce susţinuse în diversele-i broşuri şi e mai puţin exagerat. Nu citează decît „noua" teorie a lui Hasdeu — basmul are la origine visul —, ocupîndu-se mai mult de mitologiştii germani (în special de fraţii Grimm, atît de dragi lui).

Articolul despre datinele la „naştere" e un exemplu de prezentare succintă, avînd la bază monografia lui S. Fl. Marian. Dacă îl comparăm cu articolul despre „Nuntă", redactat de altcineva, constatăm că al lui Marienescu e cu totul lipsit de exagerările latinizante.

Credem că nu e fără interes să înşirăm toate titlurile articolelor cuprinzînd material românesc (cu totul 72). N-am deosebit articolele mitologice de cele despre datini sau basme, subliniind doar pe cele mai cuprinzătoare sau care prezintă un interes deosebit. (De cîte ori cuvîntul e urmat de un asterisc, însemnează că e vorba de motivul respectiv *în* sau *după poveştile române.*) Mai amintim că multe poveşti sînt doar rezumate pe larg, neînsoţite de observaţii sau cuprinzînd o concluzie latinizantă de genul: „Afin şi Dafin sînt Dioscurii românilor".

Iată lista articolelor:

Afin şi *Dafin,* Aghemant, Aleodor, Amulet, Andila de Custivei, Andilandi, Arăpuşca, *Arghir,* Arginţan, Asvîrlănmunte, Austru, *Baba Dochia,* Baia de lapte, *Bălaur, Basm,* Bradul mortului, Buricul pămîntului, Buşteanul ielelor, Busuioc şi Magheran, Busuioc şi Siminoc, Buturuga, Buzdugan, Caii, Calomfir, Cămaşa de paingine, Cîmpul *, Căpcăun, Cîrnă-lemne, Cerb, Cerboaica, Chiralina, Christos *, Ciudalumii, Ciuma *, Ciuta *, Codru *, Copii, Copii de aur, *Cosînzeana,* Cot, Cotoşman, *Criveţ,* Dale, De către ziuă, De cu seară, *Dine* (zîne), Doi feţi cotofeţi, Drac, *Duce apă în*

sîtă (proverb !) Dumineca * (și despre celelalte „zile sfinte"), Dumnezeu *, Elena *, Eos, Fata * (și despre balada „Fata de Lătîn"), Făt Frumos, *Filma*, Gemenii, Grădina, *Iadul* *, Iapa măiastră *, Ileana *, Leu paraleu, Luceferii *, Lucinul, *Lucrurile minunate*, Luni *, Mama pădurii *, Metamorfoze *, Miază-noapte *, Miezilă, *Mitologia* (celtică, daco-romană..., română, slaveană), *Nascerea*, Năsdrăvan, *Ostrovul* *, Păpăruga.

Deși a utilizat în mod considerabil indicele „Basmelor" lui Șăineanu (pe care-l citează foarte des, spre deosebire de Ispirescu și Slavici), articolele lui Marienescu privitoare la mitologie, basm și datine trebuie să fi fost foarte binevenite, mai ales pentru publicul mare de acum 40—60 de ani, căruia i se adresa Enciclopedia română. De aceea e regretabil că în a doua parte a volumului III colaborarea lui Marienescu e foarte redusă.

Dacă și-ar fi adunat articolele din Enciclopedie, Marienescu ar fi dat un mic dicționar al basmelor românești, cu mult mai interesant și mai util decît atîtea din broșurile privitoare la povești.

Dar și așa, colaborarea lui la Enciclopedia română poate fi considerată ca o contribuție pozitivă la popularizarea științifică a folclorului românesc.

După periodicele ungurești de specialitate și „Enciclopedie", informații noi am găsit în corespondența lui inedită. Biblioteca Academiei R.P.R., Filiala Cluj, posedă opt scrisori (nr. 4121—4128) adresate de Marienescu lui Ion Micu Moldovan. Primele trei sînt din anul 1859, celelalte din 1860—65. În prima scrisoare (Pesta, 25.VII.1859), Marienescu roagă să fie ajutat la desfacerea în Blaj a volumului de „Colinde". De aici aflăm că nu avusese decît 90 de „prenumeranți" și că mai e dator la tipar. Din altă scrisoare (15.V.1860) știm că „tiparul e plătit, aproape la 700 florini am depus, însă mai am să plătesc 260 de florini la acel care mi-a împrumutat ca să plătesc ceva anticipare la tipar". Marienescu pare destul de descurcat în plasarea publicațiilor sale. Din „Balade" vînduse la Blaj, „prin fratele Silași", 50 de exemplare. Mai trimite lui Moldovănuț 11, iar din „Colinde" 46 de exemplare, care toate se vînd, căci îl vedem, mulțumind pentru primirea contravalorii lor.

Totuși experiența și gîndul continuării publicării îl nemulțumește: „Vei fi văzut — scrie el tot la 15.V.1860 — că

4 broşuri sînt încă de tipărit din poezia populară, mi-i groază să mai încep, — eu să lucru atîta la ele, cu confruntarea şi coregarea lor —, eu să-mi bat capul cum să plătesc tiparul, eu să fiu espeditorul, — (cu) toate nu joiesc (=dovedesc), atunci cînd eu am în spate doctoratul. Cugete cine ce vrea, dar pentru mine întreprinderea este sacrificare". Singura lui nădejde e că se vor tipări la Sibiu, unde se pregătea apropiata înfiinţare a Asociaţiunii „Astra" (1861): „Şi de mi-or da pentru 4 broşure un premiu, bine, de nu, le dau în dar aceluia care vrea să le tipărească, căci mai tîrziu am altele de lucru".

Corespondenţa cu Moldovănuţ nu se referă însă numai la desfacerea „Colindelor" şi „Baladelor". La 24.IX.1859, îi mulţumeşte pentru trimiterea unei balade şi adaugă: „Cînd voi putea, voi desbate în public asemănătatea unor balade. Despre *Novac* tot acea baladă o am în trei forme, se vede că e tot aceea, şi totuşi deosebire. Despre *Ilonca* am una asemenea sub „Veronca". În raportul meu în interesul poeziei populare am arătat că *Inelul şi năframa*, *Toma Alimoş*, le-am căpătat în două exemplare cam asemenea. D-ta mi-arăţi acum şi pe *Fata Banului din Haţeg*. Atîtea asemănări şi totdeodată deosebire am aflat şi în Colinde. E lucru firesc".

El se sesizează încă din acest an (1859) de invinuirile în legătură cu modificările aduse unor texte: „Eu am auzit că pentru unele balade sum inculpat cum că tare le-am străformat... [urmează o propoziţie confuză]. Unii le ştiu într-un mod, alţii altmintrelea, şi pentru aceasta se văd a fi strămutate tare".

Ov. Bîrlea ştie (p.21) doar de un „chestionar în miniatură" privitor la culegera datinelor. În scrisoarea din Lugoj, 3.VII.1865, Marienescu scria lui Moldovănuţ (am modernizat limba şi ortografia): „Întreprinzînd culegerea poeziei populare, am dat de nişte cîntece religioase ce se cîntă la Nedee (ruga, hramul bisericii). Serbarea Nedeelor îmi atrase atenţia la o datină atîtu (?) şi interesantă a poporului roman şi pentru aceasta am nizuit ca să cîştig date asupra acestei datine. Pentru aceasta îţi trămit aci alăturatele 12 întrebări asupra Nedeelor şi te rog ca să le comunici cu domnii clerici sau alţi studinţi din Blaj carii sînt din aşa părţi unde se ţin Nedee, şi să-i rogi în numele meu şi în interesul acestei întreprinderi, ca fiecarele deosebi sau mai mulţi laolaltă să

lucre după întrebările aceste — să ţi le dea d-tale, iară d-ta să ai bunătate a mi le espedia...".

Din nenorocire, chestionarul nu ni s-a păstrat. Moldovănuţ îl va fi dat studenţilor săi, care nu i-au adus însă material pentru Marienescu, căci profesorul blăjan însemnează pe scrisoare: „Răspuns gol", adică negativ. Interesul lui Marienescu pentru literatura nedeilor trebuie însă reţinut.

El nu s-a ocupat numai cu literatura populară şi cu datinele, şi cu etnografia propriu-zisă. S-a interesat de port. Astfel, la 15.I.1861, scria din Viena lui Moldovănuţ că i-a trimis 20 exemplare din „jurnalul romanesc pentru femei" (exemplarul a 50 creiţari). Şi adaugă: „De cumva aveţi pe acolo un port mai frumos, ni-l desemnaţi şi descrieţi — sau fotografiaţi —, că noi îl edăm atunci ca pre portul de la Blaj. Pentru toate naţionalităţile a ieşit aici cîte ceva; să nu rămînem nici noi de ceilalţi".

Dar nu era vorba numai de o desfacere a fasciculelor unui album de artă populară. Dăm amănunte mai multe asupra acestui „jurnal", din două motive: pentru că, după cît ştim, e complet necunoscut la noi — nimeni n-a văzut vreun exemplar! — şi totuşi a existat, căci blăjenii primiseră 20 exemplare şi achitaseră contravaloarea — şi pentru că dovedeşte interesul lui Marienescu pentru portul românesc şi cuprinde ideile lui referitoare la „civilizarea" acestuia.

A doua scrisoare în această chestiune (Viena, 11.II.1861), aduce noi informaţii, din care reţinem: fasciculele destinate poporului românesc par a se fi tras „mai întîi" numai într-o sută de exemplare colorate. „Figura" (desenul) era executată de un „tînăr pictor şcolar", Popescu, care „trăieşte numai din ajutoare publice". Un alt artist desena pe oţel, iar altul le „tăia în oţel". Marienescu, care pare să fi avut la editarea acestui album un rol de consilier pentru partea românească, voia ca în el să figureze „portul fiecărui prejur român, însă reprezentat după nişte idei civilizatoare..., ca să ieşim în faţa Europei cu el". Îi e teamă că din „publicul român totuşi cu greu se vor învoi ca portul ce-l judecă pentru locul său mai naţional şi mai bun, să-l părăsească şi să primească altul — sau mai tîrziu să se primească un port cît mai corespunzător pentru civilizaţiunea noastră. Dar pentru aceasta sînt de părere că începutul nu strică şi dacă e rău nimerit, căci reprezentînd cu toată energia toate porturile, vom ajunge

la punctul unde trebuia să stăm...". Mai înainte remarcase: „Am făcut bine că, în mijlocul evenimentelor politice, am început ceva în privința aceasta".

El trimisese și „Foii pentru minte" (1861, nr. 1, p. 4—5) un articol în chestiunea portului, intitulat: „Pentru un album cu costume naționale. Corespondență din Viena". Din acest articol reiese că în vara anului 1860 s-ar fi tipărit *la Pesta* „un costum național pentru bărbați, corespunzător mai mult din punct de vedere politic...". A cerut desene de porturi din mai multe părți, dar n-a primit. A rugat deci pe pictorul N. Popescu din Banat să deseneze două costume „ideale": unul pentru domnișoare, altul pentru „dame", după porturile române femeiești păstrate la Academia din Viena. Ele vor fi tipărite în culori. Venitul va fi al pictorului. Marienescu publicase și în „Telegraful român" (1860, nr. 28, p. 110), un articol: „Moda română", în care pledează și mai mult pentru o modificare o portului. Nici unul din aceste două articole nu aduce date bibliografice noi despre album.

Rezumăm: Marienescu era preocupat serios de portul românesc, pe care voia să-l facă cunoscut lumii, dar — ca și la balade și colinde —, nu fără a-l „străforma". El e singurul publicist de la care avem o informație mai precisă despre „jurnalul românesc pentru femei", care s-a publicat la Budapesta sau la Viena în 1860. De altfel, ideea portului îl preocupă și peste 30 de ani, cînd propunea („Familia", 1891, p. 349—351) înființarea unui „muzeu de îmbrăcăminte românească" la București.

Informațiile noastre despre legăturile lui Marienescu cu etnografia maghiară, despre colaborarea lui la „Enciclopedia română" și despre scrisorile adresate lui Ion Micu Moldovan sînt doar o mică contribuție care confirmă importantele concluzii la care a ajuns Ov. Bîrlea și aprecierea lui că Marienescu e „întîiul folclorist însemnat din Ardeal" (p. 1).

1965

UN SAS BRAȘOVEAN — FOLCLORIST ROMÂN : I. C. HINȚ-HINȚESCU

Contribuțiuni biobibliografice

În ultimii ani, regretatul Gh. Bogdan-Duică a publicat mai multe studii despre așa-zișii folcloriști „saxo-români", adică publiciști sași care s-au interesat ocazional, sau chiar vreme mai îndelungată, de literatura și obiceiurile poporului nostru [1]. Am fost surprins că între aceștia n-am întîlnit și numele celui ce formează subiectul acestei contribuțiuni. Explicația e simplă : și acest cercetător îl socotise român, cum îl socotise de altfel atîta lume pe cel ce iscălea *I. C. Hințescu.*

Într-adevăr, pare cel puțin ciudat ca un sas să-și schimbe numele de publicist într-unul românesc. Poate acestei împrejurări se datorește faptul că Hintz e complet necunoscut de sași, în limba cărora nici nu știm să fi scris ceva, de altfel. Figura lui, care, totuși, merita puțină atenție, mai ales pentru noi, n-a fost relevată nici de români. În cele următoare vom căuta să dezlegăm, întrucît informația ne permite, misterul activității literare a acestui interesant personaj.

Numele lui e citat ici-colo și în literatură ; dar, dacă te iei după aceste izvoare, ești mai încurcat decît înainte. Citîndu-l de trei ori în cunoscutul catalog al poveștilor romînești [2], regretatul Adolf Schullerus îi cunoaște trei nume : I. C. Hintz, C. Hinț și Hințescu. Cea mai veche pomenire

[1] Fr. W. Schuster, I. Marlin, I. C. Schuller. Două articole în „Convorbiri literare", 64 (1931), p. 208—212, 604—609 și unul în „Anuarul Arhivei de folclor a Academiei Române", II (1933), p. 217—220.

[2] *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten...* Helsinki, 1928, p. 10, 18.

a lui am găsit-o în revista „Transilvania“ [3], care vorbeşte de „Dn. contabil in Brasiov I. C. Hintz“. După G. Dem. Teodorescu [4], Hintz e „libraru din Sibiu“. Simion Mangiuca [5] vorbeşte de „editoriul Hintiescu“. După Şăineanu [6], Hintz e „un librar german din Braşov“. Patriarhul Miron Cristea [7] aminteşte de „I. C. Hinţescu, un tipograf german dela Braşov, numit cu adevăratul nume Hintz“. De altă parte Gaster [8], care pare să-l fi cunoscut personal (vezi mai jos, p. 158), ne lasă să credem, neamintind nimic de vreo origine germană, că ar fi român. Ba D. Caracostea [9] merge pînă la a crede că Hintz era un român cu nume germanizat. Într-o adresă către Academia Română din 1932, d-l A. Veress, cunoscutul istoric, îi spune: „decedatul institutor Ion Hinţescu“, crezîndu-l desigur român.

Dicţionarele biografice ale scriitorilor de limbă germană nu-l amintesc. E probabil că aceasta se datoreşte împrejurării că nu a scris nimic în nemţeşte. Totuşi, acest lucru nu ne poate opri să credem că ar fi fost sas. Iscălitura lui pe manuscrisele Academiei Române, repetată de cinci ori „I. C. Hintz“, pledează şi ea pentru originea lui germană. De asemenea şi românească lui plină de greşeli, de care vom aminti mai jos. În acest sens vorbesc şi puţinii braşoveni care-şi mai amintesc, foarte şters, de el. Astfel Altstädter, reprezentantul fabricii de hîrtie din Zărneşti la Braşov, al cărui nume apare o dată şi în notele manuscrise ale lui Hintz, ne spunea, acum zece ani, că pe vremuri Hintz era conducător al librăriei braşovene Frank şi Dressnandt, care-şi avea localurile în strada Vămii nr. 13 şi Tîrgul Poamelor nr. 93. E admisibil ca o librărie săsească să fi angajat un conducător român? Hintz ar fi fost apoi reprezentant la Braşov al fabricii de hîrtie din Zărneşti. În ce priveşte afirmaţia lui Veress că ar fi fost institutor, domnia-sa a binevoit să ne comunice „că era dascăl reiese din manuscrisele sale..., unde

[3] Anul VII (1875), p. 195.
[4] *Cercetări asupra proverbelor române.* Buc., 1877, p. 10.
[5] *Călindariu... pe anul 1882.* Braşov 1881, p. 67.
[6] *Istoria filologiei române.* Buc. 1892, p. 363.
[7] *Proverbe, maxime, asemănări şi idiotisme colectate...* de Dr. Elie Cristea. Sibiu, 1901, p. XIX.
[8] *Literatura populară română,* Buc. 1883, p. 494.
[9] *Izvoarele poemei Luceafărul.* „Convorbiri Literare“, Anul 58 (1926), p. 265.

chiar pe foiletoanele publicate de dînsul iscăleşte adeseori ca institutor", lucru de care noi n-avem cunoştinţă.

Cînd şi unde s-a născut şi a murit [10], n-am reuşit să aflăm. Nici motivele care l-au făcut să se intereseze de literatura poporului nostru. Pentru ce n-a publicat nimic — după cîte ştim — în nemţeşte, iarăşi nu avem cunoştinţă. În ce priveşte românizarea numelui său, ea ar putea să se datorească unor motive comerciale, urmărind o mai uşoară desfacere a cărţilor sale scrise în româneşte. Într-adevăr, în această limbă activitatea lui publicistică a fost destul de mare şi variată [11] şi credem că se cuvine să nu fie lăsată în întuneric.

Întîia publicaţie a lui Hintz este, după informaţiile ce avem, o carte de bucate, intitulată *Bucătăreasa naţională*, Braşov, 1874, Editura Frank şi Dressnandt, in-8°, 667 p., asupra căreia nu ne vom opri, deşi s-ar putea să avem de a face cu întîia carte de bucate tipărită în româneşte.

Curînd după acest debut în domeniul culinar, Hintz se apropie de literatura noastră populară — termen sub care înţelegem şi „cărţile populare" —, de care s-a legat strîns şi pe care n-a mai părăsit-o.

Întîia încercare în acest gen este broşura *Întîmplările lui Păcală. O istorioară veselă în 25 capuri, întocmită astfel de S. F. Editorul: I. C. Hinţescu*, Tip. Römer şi Kamner, in-16, 48 p. [12] Despre această broşură, Mangiuca [13] —, care tipărindu-şi Calendarul la Braşov, probabil îl cunoştea — spune că Hintz „traducînd din cuvînt pre româniе cele 13 întîmplări ale lui Păcală împărtăşite de Arthur Schott, a mai adaus vreo 10—12 alte fapte de a lui Păcală, dar nu spune

[10] Librarul braşovean Kerschner, susţinea că Hintz ar fi murit prin anii 1893—94, dar un alt informator, R. Bedö, ne scria că pe la 1900 Hintz mai era în viaţă.

[11] La stabilirea ei ne-a ajutat în special *Bibliografia română. Buletin mensual al Librăriei generale din România*, An. I, 1879, nr. 735—740 şi 1576, apoi J. Gross, *Kronstädter Drucke* 1535—1886, Kronstadt 1886, nr. 1062, 1064 a şi 1064 b.

[12] Din aceasta pare să fi ieşit şi o a doua ediţie, sau, în tot cazul, ea era gata de tipar. Între manuscrisele lui Hintz, de care vom vorbi mai jos, se găseşte unul de 32 foi, purtînd însemnarea „g[edruckt]" intitulat: „Păţania lui Păcală. Poveşti de rîs în 32 de capete adunate şi publicate de I. C. Hinţescu, Editura şi tiparu eredei G. de Closius".

[13] *Călindariu pe anul*, 1882, p. 67.

de unde le au cules, este însă de crezut că sunt din Transilvania [14]".

O culegere proprie din popor pare să cuprindă broşura *Cîntece de irozi la naşcerea Domnului, împreunate cu cîteva cîntări naţionale* [15]. Ediţiunea [16] II. Braşov, [fără indicaţia anului], Frank & Dressnandt (Tip. Ioane Gött & fiu Henricu), in-16°, 48 p. (Exemplarul văzut de noi aparţine Bibliotecii Liceului Honterus din Braşov). Despre această broşurică ne spune Gaster [17] că „editorul anonim al acestui text este d. Hinţescu care ne-a comunicat că a cules acel text din gura copiilor români din Şcheii Braşovului". Dacă acest lucru e adevărat, Hintz este întîiul culegător de folclor la românii din Braşov.

În acelaşi an apare altă broşurică : *Păţaniile mult-cercatei Griselde. Istorioară morală prea interesantă scrisă pentru poporul român.* Editor : I. C. Hinţescu, Braşov, Frank & Dressnandt (tipărit la Römer şi Kamner în Braşov), 1876, in-16, 40 p. E o traducere, desigur, din nemţeşte. Ca şi în alte cazuri, Hintz înţelegea sub editor, traducător.

În 1877 apar *Cinci-zeci istorioare morale pentru băeţi şi băete, cu şase chipuri colorate.* Sibiu 1877. Tip. Closius, in-16°, 127 p., broşură pe care n-am putut-o vedea.

Tot în acest an apare singura sa carte mai mare, dacă facem excepţie de cea de bucătărie, anume : *Proverbele românilor. Adunate şi edate de I. C. Hinţescu,* Sibiu 1887, Editura şi tipariul de Closius, in-8°, VIII, 210 p. Aceasta este şi singura publicaţie a lui Hintz care a fost mai cunoscută şi chiar mult criticată. Lucrarea era dedicată „Onoratei Asociaţiuni pentru literatura română şi cultura poporului român în Transilvania", căreia îi fusese prezentată încă din anul 1875 [18].

[14] De fapt ele nu par a fi fost culese de Hintz, ci adunate din diferite publicaţii.

[15] „Cînturile naţionale" sînt : „Deşteaptă-te române, Marşul lui Iancu, Hora Unirii" şi încă trei poezii de Bolintineanu, Alecsandri şi Sion.

[16] După *Bibliografia română,* I, 1879, nr. 737, apărută la 1876. Întîia ediţie pare să fi apărut, după o notă a lui G. Dem. Teodorescu, *Cercetări asupra proverbelor române,* p. 5, nota, în 1874, la Tip. Römer şi Kamner.

[17] *Literatura populară română,* p. 494.

[18] Transilvania, VII (1875), p. 195.

În prefață, editorul vorbește despre importanța proverbelor, despre „însemnata colecțiune de proverbe a lui A. Pann" și despre alte cărți pe care le-a întrebuințat „ca un material aplicativer". G. Dem. Teodorescu [19] laudă „norocita idee" de a aduna proverbe, amintind că de la Anton Pann nu s-a mai făcut așa ceva. El găsea că neajunsurile cărții pot fi îndreptate la o nouă ediție [20]. În schimb „Convorbirile literare" [21] îi reproșează lui Hintz că „a admis multe ziceri care pot fi orice, dar desigur proverbe nu ; că neajunsul cel mai mare e tendința de a rima proverbele". Iar Șăineanu [22] găsea și el că Hintz „și-a permis o serie de modificări și alterări care sunt cu atît mai regretabile, cu cît stilul lapidar și laconic al proverbelor nu sufăr cea mai mică schimbare".

Culegerea lui Hintz păcătuiește, desigur, prin multe. Se uită însă că el nu avea pretenție să facă știință. În prefața *Proverbelor* (p. 8), el spunea cu toată candoarea : „Împlinească astă cărticică aceea ce nu a înfățișat fantasia la compunerea ei, adecă : *mîngăiere* în zile de tristeță, *sfat* în ore de îndoială și *plăcere* în momentele de veselie".

Nu știm ca Hințescu să mai fi publicat vreo carte [23]. Mai cunoaștem doar un articol, de care se leagă și istoria manuscriselor sale.

[19] *Cercetări asupra proverbelor române*, p. 7 seq.

[20] La aceasta se gîndea și Hintz și într-un „Avisu" apărut atît pe coperta *Proverbelor*, cît și în Transilvania IX (1877), p. 12, el cerea de la „toți patrioții și amicii literaturei române... colecțiuni potrivite... ca... să se tipărească într-o a doua edițiune..., care „credu" că va fi de lipsă mai tîrziu".

[21] „Convorbiri literare" X (1877), p. 36.

[22] *Istoria filologiei române*, p. 363.

[23] E probabil însă că broșurica *Orații ținute la nuntele țeranesci.* [Brașov], Tip. Römer, și Kamner, 1878 — pe care iarăși n-am văzut-o și o semnalăm după *Kronstädter Drucke*, nr. 1073, — să i se datorească, deoarece unul din manuscrisele de care vom vorbi mai jos poartă exact acest titlu. Schullerus (*Verzeichnis der rumänischen Märchen*, p. 18), cunoaște și o altă lucrare a lui : C. Hint, *Basme Românilor*, Brașov, 1879. Titlul acesta fusese înregistrat și de „Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürg. Landeskunde", III (1880), p. 33 : „[C. Hinț], *Blasme* (sic !) *românilor*, Brașov. Dressnandt — Rumänische Märchen". Șăineanu (*Istoria filologiei...* ed. I, p. 352 și *Basmele române*, p. 190) îi spune : „*Basmele românilor*, N°. 1—12. Brașov 1879". Posed personal o broșurică in-16°, fără nume de autor, cu titlul „12 *Basme* (sic !) *românilor. Povești populare din Transilvania. Editura librăriei H. Zeidner Brașov*", fără indicația anului apariției. Se pare că aceasta este o a doua ediție

Aici este nevoie de o mică lămurire. Literatura poveştilor noastre s-a dezvoltat foarte anevoie. Se ştie că întîii culegători de basme româneşti au fost străini: fraţii Schott (1845) şi sasul Fr. Oberth (1859). Românii au început abia după 1860 şi pînă la studiul lui Lazăr Şăineanu (1895), aproape nimeni nu vedea în basme decît un mijloc de distracţie, nicidecum o ramură atît de importantă a ştiinţei folclorului.

Iată însă că pe la 1878 se găseşte cineva care se aventurează să dea un fel de catalog al poveştilor româneşti. El a apărut în revista „Transilvania", vol. X (1878), p. 109—110. După cît ştim, faptul acesta n-a fost de loc relevat pînă astăzi. Cauza trebuie să fi fost titlul, care putea să pară ciudat: *Fabule, naraţiuni sau povesti ori basmuri de ale poporului*. S-a putut crede că e vorba de generalităţi asupra poveştilor noastre şi articolul a rămas neremarcat. Lista cu titlurile de poveşti, care urmează unul după altul, nu era chemată nici ea să ademenească pe cititori.

Cu toate că acest catalog, rămînînd necunoscut şi neterminat, n-a avut nici un răsunet asupra cercetărilor noastre folclorice ulterioare, nu e lipsit de importanţă pentru istoria folclorului românesc şi trebuie amintit cel puţin ca o încercare, aşa cum poate nici un alt popor nu avea pe atunci.

Într-un fel de introducere a acestui articol, redacţia — probabil G. Bariţiu — arată însemnătatea poveştilor populare şi observă că acest gen a fost puţin cultivat la noi: „într-aceea dn. librariu I. C. Hintiescu dela Braşov... avu bunătate de a ne comunica un catalog al colecţiunei sale de „poveşti şi basmuri" româneşti în număr de 132 adunate din

a celei de care vorbesc Schullerus şi Şăineanu. Pe întîia foaie ce urmează după copertă, găsim, deasupra paginei:

Nro. 1. Basme Românilor. Nro. 1.
Apa la matcă şi omul la ţeapă.
Poveste populară din România
Publicată pentru nevinovata petrecere a tuturor.
Braşov. Editura librăriei Henric Dressnandt Strada Vămii 13.
(Tipar de I. Gött şi fiu Henric în Braşov).

După 4 pagini urmează altă poveste, deasupra paginei purtînd un „Nro. 2.", editată de aceeaşi librărie Dressnandt. Avem astfel 12 poveşti, care din Transilvania, care din Bucovina, Banat, „România" ori chiar... Moravia. La sfîrşitul fiecăreia se indică culegătorul, ori periodicul în care a apărut.

România, iară restul pînă la 293 bucăți : din Banat 43, Bucovina 34, Transilvania 49, încă și din Moravia 25, ca unele care merită a fi comparate cu de ale noastre din punct de vedere etnografic..."

Din nenorocire, „Transilvania" nu a publicat decît lista poveștilor din „Romania" (132 de titluri). Nu știm din ce motive, articolul, care avea la sfîrșit indicația „va urma", n-a fost continuat, nici în acel an, nici în cei următori. E probabil că dacă ar fi apărut și continuarea, catalogul n-ar fi rămas neremarcat.

Din titlurile date, cele mai multe sînt povești, astăzi prea cunoscute, ca „Prîslea cel voinic și merele de aur, Codreana Sînziana, Fata din dafin și pescariul" etc. Catalogul este aranjat în ordine alfabetică ; se dădeau și variante, fapt care era însemnat prin adăugarea după titlul identic, a cuvîntului : (alta).

Ce rost avea acest catalog, se poate întrevedea din introducerea redacției „Transilvaniei" : „Titlul poveștilor și basmelor în acest catalog este dat românește numai la cele din România, iară la celelalte nemțește. Causa e, că precumu amu înțelesu, dn. Hințescu se teme, că din o edițiune curat românească nu i-ar eși nici spesele tipariului, necum și celelalte făcute în o serie de ani în călătorii, corespondențe, decopieri, onorarie pînă să ajungă la acest rezultat".

Redactorul încheia atrăgînd atenția membrilor secției respective a „Astrei" și a celorlalți „bărbați de litere" asupra colecției.

Se vede însă că osteneala lui Barițiu fu zadarnică. Nici măcar publicarea catalogului pe mai departe nu se făcu. Din ce pricină ? Catalogul făcea parte, desigur, din manuscrisul poveștilor pe care voia să le publice Hintz. E probabil că el dădea la lumină acest catalog doar ca să-și facă colecția cunoscută, deci oarecum cu scopuri de reclamă. Presupunem că, nădăjduind în posibilitatea vreunei publicări imediate, el ceru redacției să-i înapoieze manuscrisul catalogului, ca împreună cu textul poveștilor să-l predea vreunui editor.

Dar Hintz avu nenorocul de a nu-și vedea tipărită colecția de povești. O operă care reprezenta atîția ani de muncă a rămas pînă astăzi în manuscris. Către sfîrșitul secolului trecut, cînd Hintz pare că mai trăia, nepotul său l-a vîndut librarului Ranschburg din Budapesta. În depozitul acestuia

a rămas peste 20 de ani, apoi a fost vîndut unei doamne care se ocupa de studii folclorice. După moartea acesteia, manuscrisul ajunse din nou la un anticar din Budapesta, de unde fu cumpărat de Rudolf Bedö, directorul fabricei Phönix din Baia Mare, care a avut bunăvoinţă să ne comunice odiseea manuscrisului. D-sa l-a dăruit Academiei Române în octombrie 1924.

Din titlurile volumelor, cinci la număr, in quarto, se vede că ele erau aranjate ca în catalogul publicat în revista „Transilvania". Astfel avem :

1. Românische Märchen aus Romänien, gesammelt von I. C. Hintz.
2. Românische Märchen aus Siebenbürgen, gesammelt von I. C. Hintz.
3. Românische Märchen aus dem Banat, gesammelt von I. C. Hintz.
4. Deutsche Märchen aus Siebenbürgen, welche romänischen Ursprungs sind [24].
5. Harap Alb. Märchen von Ioan Creangă. Deutsch von P. Broşteanu [25].

Aceste manuscrise în limba germană au trecut, după înfiinţarea „Arhivei de folclor a Academiei Române" (1930), la Cluj. Încă de mai înainte ele fuseseră cercetate de regretatul Adolf Schullerus, care le şi utilizase — cu bune rezultate, credem, în special pentru indicaţia publicaţiilor cuprinzînd poveşti, chiar după apariţia marelui studiu al lui Şăineanu —, pentru importanta-i operă „Verzeichnis der rumänischen Märchen..." La p. 10, el arată că majoritatea poveştilor din manuscrisul lui Hintz sînt copiate din colecţia lui Schott şi Oberth şi traduse din Sbiera, Ispirescu şi alţii, iar „un caiet e arătat ca original". De fapt, Schullerus l-a utilizat numai pe acesta în catalogul său. Chiar şi din poveştile cuprinse în acest caiet însă, nu este nici una „originală" — ceea ce ar însemna, în cel mai bun caz, culeasă de Hintz. Într-adevăr, cercetînd cu atenţie manuscrisul, aflăm de ex. că întîia poveste („Die Alte und der Alte") este de Th. M. Arsenie, „deutsch von Mite Kremnitz". Ce-

[24] Pe coperta interioară găsim şi indicaţia : aus I. Haltrich's Samml.
[25] Apărută în „Românische Revue", 1886, Heft 7—9, p. 444 şi urm. Acest Broşteanu trebuie să fie autorul broşurii *Traista cu poveşti*, Braşov 1897.

lelalte sînt din Creangă, Ispirescu sau alţii. Schullerus a fost indus în eroare deci de indicaţia lui Hintz — sau a altcuiva? — că poveştile din acest caiet ar fi culese de Hintz însuşi. Acesta ar fi fost un lucru foarte greu, căci Hintz ştia, cum vom vedea şi mai încolo, destul de slab românește.

În afară de acest manuscris nemţesc al lui Hintz, cuprinzînd poveştile noastre publicate pînă pe la 1880, s-a descoperit, în anii trecuţi, şi un altul, mult mai voluminos, acesta în românește şi cuprinzînd şi alte lucrări. Iată şi istoria acestui manuscris:

La 12 ianuarie 1932, Andrei Veress, adresa o scrisoare preşedintelui Academiei Române, în care îi aducea la cunoştinţă că a „descoperit nu de mult o colecţiune folcloristică română de poezii şi legende a decedatului institutor Ion Hinţescu, de cîteva mii de foi, întregită cu o culegere de tăieturi din ziare româneşti, de cea mai mare însemnătate". A. Veress cerea ca Academia „să însărcineze... un specialist român cu studierea şi copierea acestui bogat material..., comoară etnologică fără seamăn... pînă nu e tîrziu".

Regretatul Ion Bianu, care purta atîta grijă cercetărilor folclorului nostru — cum am arătat în articolul meu din „Anuarul Arhivei de folclor" III, p. 1—5 —, mi-a scris imediat să plec la Budapesta să văd culegerea. Pe cînd încercam să obţin un concediu în acest scop, o nouă scrisoare îmi arăta că au intervenit fapte care fac inoportună plecarea. De curînd, prietenul şi colegul A. P. Todor, care a cercetat manuscrisul lui Hintz la Budapesta, a avut bunăvoinţa să doneze notiţele sale „Arhivei de folclor a Academiei Române".

El se găseşte la „Muzeul Naţional Maghiar" sub nr. 51 din anul 1898, secţia manuscriselor. „Colecţia e compusă, zice A. P. Todor, din 10 pachetele, format in —4°, cuprinzînd material folcloric variat. Unele bucăţi sînt copiate din gazete şi alte publicaţii, altele sînt tăieturi din reviste, foiletoane de gazete, etc., avînd indicaţia izvoarelor. Pachetele I şi II lipsesc; ele au fost luate de un funcţionar al bibliotecii pe vremuri şi nu au mai fost restituite".

Pachetul III e intitulat „Basme românilor". Am văzut mai sus că Hintz publicase deja un volumaş sub acest titlu.

Din notele luate de A. P. Todor — indicînd în general: titlul, publicaţia de unde a fost copiată bucata şi numele cu-

legătorului —, mai aflăm şi că Hintz era la curent cu literatura basmelor universale, mai bine zis germane, pe cît putea fi cineva între 1870—1880. Astfel, la un „Păcală", notează: „vide Hans im Glück v. Grimm. Der Anfang". Altădată: „Mit Ispirescu ganz gleich"... „Vide Grimm: Schneeweisschen...". El indică de multe ori — de remarcat că totdeauna în limba germană, deşi manuscrisul e românesc: „Moderne Ausdrücke", „Hat viele Varianten die besser sind", şi, mai ales, aprecieri asupra calităţilor poveştirii, ca: „Hübsch erzählt, Prächtig erzählt, Schwach erzählt". Uneori intervin şi observaţii care descopăr preocupări curente ale epocii, tendinţe de a prelucra întrucîtva originalele: Schluss zu kurz, Verbesserung nöthig", sau „Revision nöthig".

Manuscrisul cuprinde şi o „Tabla de materie despre Basme românilor", unde unele poveşti — şi anume marea majoritate — poartă indicaţia „Closius (verkauft)". Aceste poveşti erau deci vîndute editorului şi tipografului sibian Closius, unde el însuşi îşi tipărise la 1877 două volume.

Am văzut că Hintz mai avea un manuscris de poveşti traduse în nemţeşte. Firesc, poveştile erau aceleaşi. El trebuie să le fi copiat întîi în româneşte, ceea ce a dat manuscrisul actualmente la Budapesta şi apoi le-a tradus în nemţeşte — de unde manuscrisul care se găseşte astăzi la Cluj („Arhiva de folclor a Academiei Române" nr. 847). Pe măsură ce mai apărea cîte o poveste, el o copia şi o adăuga manuscrisului său românesc, care e relativ ţinut la curent cu tot ce a apărut în materie pînă pe la 1887. Se pare că poveştile copiate în ultimii ani, n-au mai fost traduse în nemţeşte.

Din manuscrisul nemţesc se vede că Hintz se obişnuise atît de mult cu gîndul publicării poveştilor în româneşte, încît adeseori voind să scrie pe un volum (caiet) nemţeşte, se trezea scriind româneşte. Astfel, de cîteva ori aflăm pe învelitoarele poveştilor traduse în nemţeşte titluri ca: „Basme româneşti adunate de I. C. Hintz". Altădată: „Basmele românilor din Transilvania". Uneori el greşeşte pînă la a-şi scrie şi numele româneşte chiar sub un titlu nemţesc: „...erzählt von I. C. Hinţescu", ştergînd apoi ultimele patru litere şi adăugînd un „z", pentru a reda numele-i adevărat.

Vechea-i pasiune editorială îl punea mereu să facă socoteli de coale de tipar, pagini, sferturi de coală etc. Adeseori greşea şi scria în loc de „Seiten" : „coale". În manuscrisul de la Pesta, „Viertelbogen" şi „Seiten", sînt regulat înlocuite cu „Patrare" (de coală) şi „Pagine".

Continuăm enumerarea cuprinsului manuscrisului de la Budapesta. Pachetul IV cuprinde un „General-Index despre Cînturi, colinde, doine, hore, legende şi povestiri". Contrar indicaţiei titlului, aici însă avem de a face cu prea puţin folclor : un grozav amestec de tot felul de literatură, de la „Altarul Mănăstirii Putna" a lui Alecsandri, „Istoria a trei şireţi" de Anton Pann şi pînă la „Oraţiu cel orb de-un ochiu" al lui Pop-Florantin.

Era vorba deci de o culegere de poezii mai mult cu subiecte româneşti-naţionale, vreo 200 la număr.

Pachetul V al manuscrisului cuprinde „Comoara Tresorul de anecdote. O mie trei sute şi patru de pilule în contra necheful şi urîtul (gegen üble Launen u. Langweile) adunate de Bucur Posnaş". D-l Todor precizează : „Sînt adunate din calendarele şi gazetele timpului". Un al doilea titlu este : „Culegere de 1304 de anecdote pentru petrecere şi recreaţiunea tuturor amicii (sic !) glumei de Stan Bucur Posnaş". Indicele acestor anecdote, grupate în 134 capitole, e aranjat alfabetic („Advocaţi, amici, beţivi" etc.). O filă de la sfîrşit indică : „Anecdote. Ueberschriftliches Inhaltsverzeichniss 1884. 8/4. an. Herrn Prof. Nic. Popu, conrector zur Revision überschickt... Hintz". Dacă mai era vreo îndoială că Hintz nu era român, titlul nemţesc al acestei culegeri de anecdote, faptul că le trimite profesorului Pop spre revizuire, arată că ne era străin de limbă.

Pachetele VI şi VII cuprind povestiri despre Păcală, toate purtînd indicaţia publicaţiilor din care au fost luate ; să nu uităm că Hintz a scos la 1876 o broşură cu „Întîmplările lui Păcală" şi probabil şi o a doua ediţie, sub titlul „Păţaniile lui Păcală" în Sibiu, la Closius.

Pachetul VIII cuprinde „Oraţii ţinute la nunte ţărăneşti. Adunate şi edate de I. C. Hinţescu. Braşov. Franc & Dressnandt". Alături de cîteva oraţii adevărate apare şi o poezie a lui I. P. Florantin : „Trei Oraţi veri buni cu trei Curiaţi". Se vede că Hintz credea că Horaţii şi oraţiile noastre populare sînt acelaşi lucru sau cel puţin înrudite.

În sfîrşit, pachetul IX cuprinde „Colecţiunea I. C. Hinţescu" : cinci poveşti „povestite de Silvestru Moldovan". Cu acest profesor şi publicist ardelean, astăzi aproape uitat, Hintz avusese legături de afaceri editoriale. Din două scrisori ce se găsesc în manuscrisul budapestan, se vede că Silvestru Moldovan avea un contract (stipulat pe articole) cu Hintz, în baza căruia îi „preluora" poveşti şi i le trimitea pentru „transcriere în curat". În scrisoarea din 1885 (datată Turda), e vorba de patru poveşti. În cea din 1886 (datată Braşov), e vorba de prelucrarea unei poveşti morave. Silvestru Moldovan îi mai punea şi întrebări „referitoare la afacerea povestilor noastre". Se pare că Hintz nu răspundea însă prea bucuros, nici prea regulat.

Acesta este conţinutul manuscriselor budapestane, după notele lui A. P. Todor. E uşor de văzut că ele nu prezentau nici pe departe importanţa pe care le-o atribuia A. Veress, întrucît ele nu cuprind nici un material original. Chiar prezicerea aceasta şi descrierea lor, credem că va fi utilă cercetătorilor folclorului şi istoriei noastre literare, cercetători care ar putea întreprinde drumuri costisitoare pentru studierea manuscriselor budapestane ale lui Hintz.

Planurile acestuia nu se mărgineau însă numai la publicarea manuscriselor amintite pînă acum. Dintr-o notiţă găsită în manuscrisele sale, astăzi la Cluj, aflăm că avea şi un mare dicţionar german-român, rezultatul „unei munci de 17 ani sau 6120 zile de lucru, pregătit în colaborare cu B. Glodariu şi N. Pilţia, profesori la Liceul din Braşov". Notiţa — redactată în limba germană — reprezintă un plan de petiţie către regele Carol I al României, în care arată atît necesitatea unui mare dicţionar german-român, care ar „umple marea lacună în filologia popoarelor romanice", zice el, cît şi cîteva amănunte despre viaţa sa. El oferea spre cumpărare dicţionarul din pricina unei... apropiate emigrări în America, în vederea căreia are nevoie de o sumă mai mare de bani, mai ales că era vorba de deplasarea unei familii care număra cinci băieţi şi o fată. Şi revenea la oferta-i de vînzare, arătînd că regele ar putea dărui dicţionarul Academiei, al cărei preşedinte este.

Cu Academia, Hintz încercase să aibă legături şi mai înainte. La 1878, Bariţiu, care trebuie că-l cunoştea bine,

comunică Academiei [26] o serie de caiete „manuscripte ale d-lui Hintiescu din Braşov cuprinzînd „Fabule şi poveşti populari româneşti" (poate chiar manuscrisul care se găseşte acum la Budapesta !). Membrii Secţiei Literare recunosc „atît importanţa unei asemenea colecţiuni pentru literatura populară, cît şi laboarea pusă de d-l Hintiescu", dar lucrarea a fost prezentată prea tîrziu şi e dată spre studiere, pentru sesiunea viitoare, lui ...G. Sion. Dar înainte de a le putea cerceta, Hintz (sic !) le cere înapoi [27]. Se vede că el nu avea răbdarea să aştepte : mereu i se părea că ar putea găsi un editor şi se grăbea să-şi retragă manuscrisele.

La 18 august 1878 [28] tot Bariţiu anunţa că Hinţescu are pregătite „două operate : unul „Fauna Transilvaniei" de Bielz, tradusă în româneşte, şi altul „Enumeraţiunea plantelor", după „Dr. Fetu". Despre aceste „operate" nu mai ştim însă nimic altceva.

Numele lui Hintz, departe de a fi consacrat în folclorul nostru, este abia cunoscut de cîţiva cercetători. El era să fie însă, dacă speculaţiile-i editoriale ar fi reuşit, cel puţin tot aşa de vestit ca al fraţilor Schott. Oricum s-ar fi întîmplat, am crezut că numele acesta merită să fie scos din uitare. E numele unui om a cărui rîvnă de zeci de ani pentru adunarea la un loc şi publicarea poveştilor româneşti nu mai poate fi considerată ca pornită numai din dorinţă de cîştig, nici din capricii de amator, ci dintr-o mare pasiune de colecţionar şi, desigur, de iubitor al neamului creator al poveştilor pe care le aprecia la tot pasul ca „minunate". Informaţia lui bibliografică în acest domeniu era de o bogăţie uluitoare — el cunoscînd literatura noastră populară şi de colportaj pînă la ultima broşurică ce apărea în Huşii Moldovei sau în calendarele populare cele mai mărunte. Dacă acum o jumătate de veac, el ar fi putut publica traducerea în nemţeşte a colecţiei sale de aproape 300 poveşti româneşti, apariţia lor pe piaţa literară universală ar fi constituit un fapt de o deosebită importanţă pentru cercetările de folclor comparat, iar pentru noi o nepreţuită pro-

[26] Anale, Seria I, T. XI, p. 101, 149.
[27] Idem, Seria II, T. I, p. 89.
[28] Idem, Seria I, T. XI, p. 17.

pagandă. Nu putem decît să regretăm că nu s-a întîmplat acest lucru și de asemenea că nu cunoaștem mai multe amănunte din viața acestui om interesant. Și încheiem cu constatarea semnificativă — care nu poate fi lipsită de oarecare tristețe — că întîile povești românești au fost publicate de doi germani, frații Schott, că un sas din Ardeal a încercat să tipărească în nemțește un „corpus" al poveștilor noastre, pentru ca întîiul lor catalog științific să-l dea la 1928, tot un sas, regretatul Adolf Schullerus.

1936

ION POP-RETEGANUL FOLCLORIST

Comunicare prezentată la Sesiunea Filialei Cluj a Academiei R.P.R. din 18—21 decembrie 1954

Într-o şedinţă publică din 29 decembrie 1953, „Secţia de istorie literară şi folclor" a Institutului de lingvistică din Cluj a comemorat centenarul naşterii folcloristului şi scriitorului Ion Pop-Reteganul. Comunicarea de faţă e una făcută cu acel prilej.

De atunci, continuînd şi adîncind cercetările noastre cu privire la vrednicul învăţător de la Reteag, sîntem în măsură astăzi, în preajma semicentenarului morţii sale (5 aprilie 1955) să prezentăm acea comunicare într-o formă mult amplificată şi însoţită de bogate informaţii inedite, privind viaţa şi opera lui.

E un prilej binevenit pentru a pune în valoare şi a fixa locul şi rolul lui Reteganul în istoria folclorului românesc. Are oare el nevoie de aşa ceva? Convingerea noastră este că da, întrucît opera lui nu s-a bucurat pînă acum de o recunoaştere generală nici măcar din partea singuraticilor cercetători[1]. Bibliografia operelor sale nu o găsim nicăieri

[1] Iată cîteva dovezi: într-un studiu de istoria folclorului, un specialist ca Ion Diaconu (*Folclor din Rîmnicul-Sărat*, vol. II, Focşani, 1934, p. XLIX şi nota 6) l-a amintit în treacăt, ca pe un culegător minor şi de slabă calitate. E adevărat că era vorba numai de întîia culegere de poezii — *Trandafiri şi viorele* (Gherla, 1884) — a lui Reteganul. În „*Evoluţia conceptului de folclor la Români*" a lui Gh. Vrabie (*Folclor românesc. Studiu şi texte.* Craiova [1946]) numele autorului „Poveştilor ardeleneşti" nu figurează de loc. Gata să citeze atîţia necunoscuţi care au colaborat cu cîteva cîntece la „Siedetórea" şi „Familia" lui Vulcan — pe un V. Bianu, A. Popovici etc. (p. 34) —, nu aminteşte de loc pe

completă, nici la principalul său bio-bibliograf (Vasile Netea) şi nici chiar în cea „compusă de familia scriitorului" şi reprodusă de un alt cercetător al vieţii sale: Horia Petra-Petrescu [2]. De aceea socotim necesar să arătăm pentru ce Reteganul trebuie considerat cel mai mare folclorist al Ardealului.

Reteganul, care a publicat atîta material folcloric în cele două reviste. Absenţa numelui acestuia nu se remarcă numai în partea rezervată studiului. În antologie se reproduce (p. 192—202) cunoscutul basm „Trifon hăbăucul", însă fără să se amintească numele culegătorului, deşi acesta (Reteganul), era dat în antologia alcătuită de Densusianu-Candrea, după care e reprodus. Învăţătorul de la Reteag nu figurează nici în bibliografia lui Adamescu, nici în *Enciclopedia Minerva* (Cluj, 1929), iar articolul închinat lui în *Dicţionarul enciclopedic ilustrat Cartea Românească* (1932) e cît se poate de sumar şi plin de greşeli.

[2] Ca o completare la listele bibliografice citate la nota 3, ale lui Vasile Netea şi Horia Petra-Petrescu — ultima în „Transilvania" vol. 65 (1934), p. 420 — aceasta nu adaugă, de fapt, decît: *Buchetul* (Gherla, 1890), *Cele 12 vineri* (Gherla, 1901) şi *Căzania ţiganilor* (Braşov, 1888 [greşit, în loc de 1898]) —, dăm următoarele titluri de lucrări mai importante sau mai puţin cunoscute (în ordinea cronologică a apariţiei):

a. *Poveşti din popor*, adunate de Ioan Pop-Reteganul. Premiate şi publicate de „Asociaţiunea transilvană pentru literatura şi cultura poporului român". Sibiu, Tiparul tipografiei arhidiecezane, 1895, in 8°. 4 f. numerotate, 216 p. (Prefaţă de Zacharia Boiu). [20 poveşti şi glosar].

b. *Stan Bolovan*. Poveste.

c. *Isteaţă şi pace*. Ed. II, 1899.

d. *Norocul şi mintea*.

Aceste trei (b—d) sînt broşurele de cîte 8 pagini, apărute în „Biblioteca copiilor", publicată de Librăria Ciurcu-Braşov, sub n-rele 4, 10 şi 19. Numai la ultimele două se dă şi numele autorului. La cele de sub b. şi d. nu se indică anul apariţiei.

e. *Poesii populare. Cîntece bătrîneşti*. Din culegerile lui Ioan Pop-Reteganul (Biblioteca Tribunei nr. 48). Sibiu, „Tipografia", 1900, in-16°, 41 p. [Ediţia II, apărută în 1906, n-am putut-o vedea].

f. *De la moară*. Poveşti şi snoave adunate de Ion Popu Reteganul. Vol. I „De la moara din sus", Biblioteca „Poporului român", Numărul 7). Budapesta. Tip. Poporul român, 1903, in-16°, 32 p. — 20 fileri. [Precuvîntare + 4 poveşti, ultima neterminată, cu continuare în broşura nr. 8. Aceasta a apărut tot în 1903, iar nr. 9, în martie 1905. Ultimele două broşuri nu le-am putut vedea, iar altele nu credem să mai fi apărut. Vezi şi nota 41].

g. *Poveşti alese* scrise de Ioan Pop-Reteganul. (Biblioteca „Victoriei" nr. 1). Şimleul-Silvaniei, Editura Institutului tipografic „Victoria", 1905 in-16°, 2 f. numerotate, 63 p. [Cuprinde 5 poveşti retipărite din „Gazeta de Duminecă"-Şimleu, după moartea lui I.P.R. Toate cinci sînt povestiri de cuprins moral-educativ şi deci fără interes pentru cercetările folclorice.]

*

Născut[3] și crescut într-un sat de pe Someș — Reteagul, de la care și-a luat și numele — el începe să asculte povești din cea mai fragedă copilărie. Apoi, cu anii, trecînd — ca elev și învățător — prin atîtea sate și orășele, unde iarăși putea auzi tot felul de producții ale literaturii

[3] La 10 iunie 1853, în Reteag, lîngă Dej (jud. Cluj). Urmează cursul primar în satul natal și în Năsăud, școala normală în Gherla și Deva. Învățător la 20 de ani (1873), întîi în satul Orlat (lîngă Sibiu), apoi — schimbînd tot la un an-doi — în Vălcelele-Rele, Baru-Mare, Bouțari (toate din Țara Hațegului), Lisa (Țara Oltului), Bucium-Șasa (Munții Apuseni), Sîncel (lîngă Blaj), Rodna-Veche (lîngă Năsăud), unde rămîne cinci ani, pînă ce, în 1892, iese la pensie.

Cu excepția timpului cînd funcționează ca secretar al „Astrei" (1894—95) și lucrează în redacția „Tribunii" din Sibiu (1899—1900), trăiește pînă la moarte (5 aprilie 1903), la Reteag.

Pentru biografie, vezi: Vasile Netea: *Ion Pop-Reteganul. Bio-bibliografie* („Cunoștințe folositoare", Seria C 116). București (1941); o altă ediție, desigur stereotipă, apare în 1943. Din păcate, această utilă broșură e plină de greșeli — vorbim numai de cele de tipar — unele foarte supărătoare, pentru că denaturează sensul sau chiar date precise. Citățm cîteva: la p. 18 citim despre „poalele" sau „ruinele" liceului; de fapt, e vorba de Cetatea Ciceului, din apropierea Reteagului; la p. 21 jos: „cîntecele de jale" nu se găsesc în vol. IV al manuscriselor, ci în vol. VI; la bibliografie (p. 24—25): ediția III din *Trandafiri și viorele* n-a apărut în 1899, ci în 1908; *Starostele* nu apare, în ediția I, la 1871, ci la 1891, iar în ed. VI, nu la 1921, ci la 1911; de asemenea *Pintea Viteazul* nu apare în 1899, ci în 1898 etc. etc.

Tot de Vasile Netea: *De la Petru Maior la Octavian Goga*, București, 1944, p. 143—165, cu text aproape identic (adăugîndu-se doar, la bibliografie, cele două lucrări apărute în 1943). Mai amintim întîia broșură a lui V. Netea: *Ion Pop-Reteganul*, apărută în „Biblioteca Învățătorilor" (Cluj, 1938).

Pentru opera literară, vezi: Ion Breazu, *Literatura Tribunei*, în „Dacoromania", VIII (1934—35), Cluj, 1936, p. 77—80, cuprinzînd și o parte din bibliografia anterioară lui Netea. De aceleași: *Ioan Pop-Reteganul* în „Almanahul literar", IV (1935), nr. 6 (43), p. 110—117. — Ion Chinezu: *Ion Pop-Reteganul. Conferință rostită la radio*, în: „Transilvania", 72 (1941), p. 688—694.

La datele biografice cunoscute, putem adăuga următoarele informații inedite, spicuite din corespondența și manuscrisele păstrate în Casa-muzeu de la Reteag: după ce terminase cîteva clase primare în satul natal, era cît pe-aci să rămînă acasă: „începusem să-mi iau nădejdea de la școala [din Năsăud]. Îmi cumpărasem fluier să mă-nvăț a zice... Eram adevărat fecior de sat de 12 ani, cînd schimbă D-zeu roata sorții pentru mine" [și plecă la gimnaziul din Năsăud]. (*Din memoriile mele*, manuscris, p. 15). În aceste „memorii", pe care începuse să le scrie în 1898, după capitolele privitoare la: „Copilăria. Casa părintească. Mergerea la școală. Învățător în Orlat. Soldat. Învățător în... Rodna", urmează:

populare, începe să le culeagă încă de prin anul 1873 și să le publice cinci ani mai tîrziu (1878). Între aceste două activități — culegere și publicare — se intercalează a treia, foarte interesantă, importantă și nouă pentru vremea aceea: organizarea culegerii folclorului românesc din Ardeal.

Să ne oprim un moment la situația folclorului — mai bine zis, a literaturii populare — din Ardeal între anii 1875—1880, cînd începe să se formeze tînărul Reteganul.

„Căsătoria. Pensionarea. Geni [nașterea fiicei sale Eugenia?]. Agronom [agricultor!]. În Monor [sat lîngă Rodna, unde-i locuiau socrii]. Redactor la Dreptatea-Timișoara. Mutarea în Reteag. Redactor la Deșteptarea [...]. Colaborator la Gazeta [Transilvaniei?]. Redactor la Revista Ilustrată. Publicațiunile mele. Progresul în economie". Din aceste numeroase capitole n-am găsit redactate decît întîiile două și parte din cel de-al treilea fragment în care povestește viața de școlar la Năsăud. În anul 1880 se gîndea să-și găsească la... Iași un „loc la o școală publică sau privată" (scrisoare din 21. III. 1880, de la T. T. Burada-Iași). Pe vremea cînd era învățător la Bouțari, voia să urmeze teologia „privat", pentru a ajunge preot la Pietrosu, unde parohia era vacantă (scrisoare din 4. VIII. 1881, de la canonicul Andrei Liviu — Lugoj). Pe cînd funcționa la Sîncel, se interesa de un post de „docent" (învățător) în Blaj, dar „docentura e împreunată cu cantoria" (scrisoare din 23. IX. 1884, de la canonicul și protectorul său Ion Micu-Moldovan — Blaj) și, cum mărturisește el însuși în memoriile-i amintite, nu avea auz muzical. Prin 1898 simțindu-se mai bine cu ochii (scrisoare de la o rudă — semnătură indescifrabilă — din Năsăud), se gîndea să renunțe la pensie și să reintre în învățămînt.

Din corespondența păstrată în Casa de la Reteag, rezultă că numeroși folcloriști și literați cereau informații de natură folclorică lui Reteganul. Lui T. T. Burada îi trimisese 173 chiuituri și „cîntecul bradului". Profesorul ieșean îi mai cerea însă și datini privitoare la anul nou, în special în legătură cu capra, moșnegii și alte jocuri dramatice (scrisori datate Iași, 20. I. și 21. III. 1880). — Atanasie Marienescu îi cerea din Budapesta (22. II. 1891) o variantă nouă a Novăceștilor. — Mihai Lupescu (Broșteni, 21. I. 1892) îi solicita colaborarea pentru noua „revistă de literatură curat populară [Șezătoarea]". Lui Artur Gorovei, redactorul revistei, Reteganul îi scria: „o să trimit material berechet" (Horia Petra-Petrescu, în „Transilvania", 66 (1953), p. 61) — dar în această revistă n-a apărut nici un articol semnat de Reteganul. — El a mai trimis materiale și altor cercetători. În prefața manuscrisului despre obiceiurile la nuntă (B.A.R., Ms., vol. XVIII, f. 1), Reteganul scrie: „dacă unele din cele ce le-oi spune eu în acest tractat s-ar afla doară și în cărțile amintite („Nunta" Elenei Sevastos și aceea a lui S. Fl. Marian), să ne aducem aminte că cu putință va fi fost ca eu însumi să o fi comunicat respectivului autor și deci acum îndreptățit mă țin a-mi reproduce și în opul meu lucrarea mea". Marian a utilizat și din materialul manuscris, depus la Academie (cf. O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 15, nota 2).

În ce privește culegerile și studiile, dominau latinizantul Atanasie Marienescu și romanticii Grigore Silași, Aron Densușianu, Simion Mangiuca. Toți erau colaboratori principali ai „Familiei" lui Vulcan, la care va începe să scrie în curînd și Reteganul. Cînd abia trecuse de 20 de ani, se putea el oare sustrage influenței lor? Nu e deci nici o mirare dacă întîiul lui volum — „Trandafiri și viorele", apărut în 1884 — cuprinde atîtea din clișeele obișnuite ale romanticilor. Dar abia trec cîțiva ani și felul său de a gîndi se schimbă. Deși continuă să numească producțiile poetice populare „cărți sibilice" [ale neamului [4]], Reteganul pare să fie tot mai conștient de importanța literaturii populare și de necesitatea culegerii ei. El se avîntă și în afirmații luate, desigur, de la Aron Densușianu. Astfel susține că originea literaturii populare nu trebuie căutată în cea scrisă, ci, dimpotrivă, literatura scrisă e cea care s-a format sub influența celei populare. De asemenea, el consideră folclorul „un izvor viu și limpede, din care trebuie să se adape literatura cultă, cu deosebire poezia". Sub influența lui Slavici, conducătorul ziarului „Tribuna", Reteganul se scutură de ultimele exagerări romantice, apucînd pe calea unui realism sănătos. E interesant și faptul că ține să facă cunoscuți pe scriitorii care s-au ocupat cu literatura populară, începînd cu Anton Pann. Și să nu uităm că aceste preocupări le avea în anul 1886!

Desigur, dacă comparăm primele lui culegeri cu acelea ale altor ardeleni — de pildă cu ale baladelor lui Miron Pompiliu (1870) sau cu ale poeziilor populare ale lui Enea Hodoș (după anul 1895) — impresia nu e în avantajul lui Reteganul. Acești profesori sînt însă oameni cu disciplină mai severă, dată de facultățile de litere pe care le-au urmat. Și unul și altul rămîn însă mult în urma lui Reteganul în ce privește roadele activității lor folclorice și geniul țărănesc pus în slujba ei. Pentru cei doi ani de liceu năsăudean și o biată școală normală abia terminată — putem afirma că Reteganul a avut o linie de dezvoltare sănătoasă în culegerile proprii de poezie, prezentate din ce în ce mai mult în forma lor autentică, cît și în ce privește acțiunea de adunare a basmelor. Pe cînd în acest ultim domeniu, contemporanii săi de

[4] *Despre literatura poporală tradițională.* In: „Cărțile săteanului român", XI (1886), nr. 1, p. 2—3.

la „Tribuna“ [5] (I. T. Mera, Gr. Sima sau I. Berescu) sînt astăzi aproape cu totul uitați, numele lui Reteganul — cel mai convins și mai interesant dintre ei — e pomenit de mai bine de o jumătate de veac de marii și micii cititori ardeleni ai poveștilor sale — ca să nu mai vorbim de cercetătorii folcloriști. În ultimii zece ani parte din poveștile lui Reteganul — și numai ale lui — au fost reeditate [6], iar unele piese din manuscrise au fost publicate sau au devenit izvor de documentare pentru cele mai bune antologii [7]. Nu sînt oare acestea dovezi de apreciere ale operei sale — dovezi modeste, dar care-l ridică mult deasupra folcloriștilor ardeleni contemporani?

În afară de deosebita pasiune pentru literatura populară, Reteganul e preocupat serios și de metoda de culegere a folclorului ardelenesc în general. Încă din anul 1886, cînd își asuma sarcina conducerii „Cărților săteanului român“, „principala deviză“ a revistei a fost publicarea literaturii populare.

[5] Vezi studiul citat al lui Ion Breazu, *Literatura Tribunei*, passim.

[6] Ion Pop Reteganul, *Povești ardelenești*, Ediție îngrijită de Vasile Netea. Cu desene de N. Brana (Cartea satului 42). București, 1943, 216 p., 1 pl.

Ioan Pop-Reteganul, *Povești ardelenești* culese din gura poporului (Biblioteca școlarului). București, 1954, 168 p. + 5 f. [11 povești și un „cuvînt înainte“].

Din folclorul nostru. Culegere de texte și melodii, București, 1953. [la p. 111—121 (vezi și p. 368) se reproduce „Aflatul“]. Chiar și în antologia publicată sub regimul horthyst (*Din viața satului transilvănean*, Cluj, 1942), Reteganul figurează cu biografia, o povestire (p. 65—67) și interesanta remarcă: „Poveștile ardelenești...“, „cea mai citită carte din Transilvania“. — Nu mai vorbim de numeroasele broșuri cu basme și povestiri, publicate sau republicate în „Biblioteca poporală a Asociațiunii Astra“ (nr. 126, 145, 172, 185, 199, 220, etc.).

[7] Ion Pop-Reteganul, *Legende, povestiri și obiceiuri românești*. Cu desene de N. Brana. (Carte alcătuită de Vasile Netea după manuscrise aflate la Academia Română), București, 1943, 185 p., 1 f. [care cuprinde însă prea puțin material interesant și prea multe bucăți publicate].

Antologie de literatură populară. Vol. I. Poezia. București, 1953 (Întocmită de Academia R.P.R., Institutul de istorie literară și folclor).

Nu trebuie să uităm că încă acum 40 de ani, Ovid Densusianu, cel atît de exigent, a reprodus în apendice un bogat „material folcloric interesant“ — aprecierea e a lui Densusianu! — din obiceiurile de peste an, cele de la naștere, nuntă și moarte, trimise de Reteganul Academiei în anii 1890—92, anume 75 pagini tipărite cu „petit“, în frumoasa-i monografie *Graiul din Țara Hațegului* (București, 1915, p. 231—304; vezi și acolo, p. 15, nota 2).

El formulează pentru întîia oară un plan precis de culegeri, în anul 1887. Atunci apare în „Gazeta Transilvaniei“ [8] „Programul pentru adunarea materialului literaturii poporale“. Un apel pentru culegerea de folclor mai publicase în Ardeal, cu mult înaintea lui, Atanasie Marienescu (în 1859). Dar, de data aceasta e vorba de o acțiune mult mai serioasă și anume despre un chestionar întocmit după toate regulile și care dovedește o lărgire a concepției de folclor, întrucît nu se limita numai la literatură, ci îmbrățișa și obiceiurile și credințele. Nu era o inițiativă originală a lui Reteganul, deși nu e exclus ca ideea lansării unui chestionar să-l fi preocupat și pe el. În anul 1884, Hasdeu publicase cunoscuta-i „Programă pentru adunarea datelor privitoare la limba română“. Mai mult de jumătate din chestiunile pe care le cuprindea ea, priveau însă folclorul. Reteganul alege din „Programa“ lui Hasdeu cele mai multe din temele folclorice, dîndu-le o formă mai precisă și adăugînd altele, referitoare, mai ales, la manifestări specifice folclorului ardelenesc [9]. Realizează astfel un chestionar foarte bogat și util, a cărui alcătuire dovedește multă pricepere, cunoștințe, curiozitate științifică și un ascuțit simț folcloric.

Pe cînd Hasdeu își tipărise „Programa“ în broșură, expediind-o direct la mii de învățători și preoți, asupra cărora făcea presiuni prin aparatul administrativ de stat, Reteganul nu și-a putut publica chestionarul decît în trei ziare. Cîte răspunsuri să-i fi adus oare o atît de restrînsă răspîndire a lui? Noi avem cunoștință numai despre trei [10], dar numărul lor trebuie să fi fost mult mai mare. Poate, cu timpul, să mai descoperim și altele. Cîteva zeci de răspunsuri bune ar constitui însă o foarte importantă și binevenită contribuție la cunoașterea folclorului ardelean și la repartizarea pe arii a anumitor motive.

Trei ani după publicarea chestionarului, într-un important articol apărut în „Tribuna“, intitulat: „Despre modul

[8] Nr. 229—231, din 18/30. X. 1887.

[9] Așa sînt, de ex.: „legarea“ viilor și grînelor împotriva păsărilor, lingura milostivelor; sorbul și crîngul pămîntului; Pintea și haiducul Cetău; joveiul popii; Piatra frînturei; minuneaua etc.

[10] De fapt, n-am văzut decît unul: al învățătorului Ioan Gozman (din Bădăcin-Sălaj), și din Păucinești — Hunedoara (al învățătorului St. Țarină) — fiind amintite doar în scrisorile care le însoțeau (păstrate în Casa de la Reteag).

de a aduna materialul literaturii populare", Reteganul făcea un pas înainte în proiectele privitoare la organizarea culegerii folclorului nostru. „Să adunăm — scria el — tot materialul literaturii noastre populare la un loc, într-un mare magazin, de unde apoi nu va putea pieri aşa de uşor, nici nu va fi supus atîtor schimbări, ca dacă rămîne în gura poporului". Nu trebuie să vedem oare în această propunere ideea — din nefericire nerealizată — a unei arhive folclorice [11] ? Urmărit de acest gînd, peste alţi trei ani el anunţa apariţia (pe data de 1 sept. 1894) a „revistei folcloriste Săteanul", al cărei scop avea să fie „a aduna la un loc — după putinţă — tot materialul literaturii noastre populare, atît cel neapărut încă, cît şi cel împrăştiat prin calendarele şi foile apărute pînă azi" [12]. Nici acest proiect nu s-a realizat. E însă meritul incontestabil al lui Reteganul că a pus, pentru întîia oară la noi, problema adunării şi conservării întregului folclor românesc.

*

După cum afirma în 1887, cu materialele de literatură populară care urmau să intre după răspunsurile la programa-chestionar şi cu cele adunate după o activitate de culegeri personale de 15 ani, Reteganul voia să compună un „op care să oglindească cît numai s-ar putea de clar viul spirit al poporului nostru — adică al muncitorului necărturar", cum precizează el [13].

[11] De altfel, cele 21 volume manuscrise, păstrate la Biblioteca Academiei — despre care vom vorbi mai încolo — împreună cu materialul, în mare parte necunoscut, publicat în diferite periodice, şi cu cel adunat prin corespondenţi, nu constituie oare o adevărată arhivă de folclor ardelenesc ? Ca să nu mai vorbim de faptul că Reteganul avea o adevărată reţea de informatori şi de corespondenţi ! În afară de cei trei învăţători citaţi în nota 10, numele cele mai frecvent întîlnite ale celor care trimit mai multe materiale sînt : George Brăteanu (Vama-Oaş), Petre Neamţu (Strîmbu-Lăpuş), Iuliu Bugnariu (Hordou-Năsăud), Gheorghe Hatos (Cîţcău-Someş), Alex. Vlad (Banpotoc-Hunedoara), N. Trîmbiţoniu (Grădiştе-Hunedoara) — toţi învăţători, precum şi preotul I. Crăciunaş (Ciubanca-Someş).

[12] *Ştire literară*, în „Rîndunica", I (1894), p. 89.

[13] „Gazeta Transilvaniei" nr. 229—231, din 18/30. X. 1887. Era o lucrare pe care intenţiona să o facă „în companie" cu Iuliu Bungariu învăţător în satul natal al lui Coşbuc şi autor al culegerii de poezii populare *Musa someşană* (Gherla, 1892). Din corespondenţa de la Reteag aflăm că s-a renunţat curînd la această colaborare, probabil în urma scrisorii din 8.X.1887, prin care Bugnariu punea anumite condiţii.

Se vede că lucrarea aceasta avansase foarte repede, luînd o formă destul de precisă peste un an, căci în toamna lui 1888 Reteganul publică un anunț în „Gazeta Transilvaniei" [14], arătînd că are gata de tipar două „opșoare" și caută editor pentru amîndouă sau măcar pentru unul.

Cel dintîi era intitulat „Ruji de cîmp" — cu subtitlul „Poezii poporale" — și cuprindea nu mai puțin de 4663 poezii și anume: 207 balade, 1856 cîntece, vreo 2.000 chiuituri și 500 cîntece „diverse". Trebuie să recunoaștem că e vorba de un material enorm! [15]

Poate chiar din această cauză editorii nu s-au grăbit să-i trimită oferte. Reteganul așteaptă un an și la sfîrșitul lui 1889 face — tot prin presă — un apel, de data aceasta pentru aflarea unui „mecenate" care să tipărească poeziile „pe spesele sale" [16]. E impresionant ce ecou a avut acest anunț printre intelectualii vremii. Publiciști, profesori, învățători, studenți din Ardeal, Bucovina și mai ales din vechiul regat — se adresară învățătorului de la Reteag, anunțîndu-l că vreau să subscrie pentru publicare și să se aboneze la culegere [17].

[14] Nr. 248 din 11/23 nov. 1888, p. 3 (sub titlul „Literatură").

[15] Aceste cifre variază. Reteganul amintind de repetate ori întîia lui mare culegere de poezii populare. Astfel, după aprecierea lui Netea (*op. cit.*, p. 20—22) — care dă și repartizarea pe volume a diferitelor genuri: balade, cîntece, strigături etc. — numărul lor s-ar fi ridicat la 4940 piese. Într-un articol din „Familia", vol. 26 (1890), p. 39, Reteganul vorbea de „5122 poezii de lume"; în precuvîntarea la ediția II din *Trandafiri și viorele* (Ediția VI, p. 6), numărul lor crește la „aproape 6000". Zece ani mai tîrziu, într-o scrisoare către redacția revistei „Convorbiri literare" (vol. 77 — 1944, p. 227), el vorbește chiar de „vreo 6000 poezii". E adevărat că după 1889 el a mai trimis Academiei poezii „spre a se adauge la colecțiunea cedată de d-sa Academiei Române" („Analele Ac. Rom. Dezbateri", XIV (1891/92), p. 4). Reteganul a început „ordonarea acestui material în mai 1888, terminînd-o la 29 sept. 1889", după cum însemnează pe fila primă a întîiului volum al manuscriselor sale păstrate la Biblioteca Academiei R.P.R.

[16] „Gazeta Transilvaniei", 1889, nr. 286.

[17] Așa de ex., studentul Virgil Onițiu, viitor profesor, nuvelist și filolog, e atît de entuziasmat de „cea mai bogată colecție de poezii poporale ardelenești ce s-a făcut pîn-aici", încît — fără să-l mai întrebe pe Reteganul — scrie președintelui „Societății România-Jună" din Viena să tipărească culegerea în cunoscutul ei Almanah (Casa de la Reteag, scrisorile din 7 și 14 I. 1890). Reteganul intră în legătură cu Societatea, dar din motive pe care nu le cunoaștem, publicarea nu se face. Publi-

Mecenatele însă nu apare ! Dar, la publicarea anunțului în „Familia", Iosif Vulcan îi sugerează să se adreseze Academiei Române.

Ideea era foarte potrivită, dat fiind că Academia publicase, cu patru ani mai înainte, în 1885, culegerea ardelenească a lui Jarnik-Bîrseanu. De altă parte, Reteganul avea în înalta instituție membri care îi apreciaseră activitatea : pe Vulcan [18], Hasdeu [19], Alecsandri [20], Maiorescu [21] — poate și pe alții.

El trimite deci manuscrisul Academiei [22], așa cum va face mai tîrziu și cu celelalte materiale folclorice mai importante

cistul M. Schwarzfeld salută cu entuziasm culegerea anunțată și o abonează și pentru M. Gaster, L. Șăineanu, Gr. Crețu, N. Beldiceanu și alții. — Un student — teolog din Bucovina trimite lui Reteganul o listă de 30 abonați dintre colegii săi (Din corespondența păstrată în Casa de la Reteag — ianuarie 1890).

[18] La a cărui „Familie" și „Siedetóre" colaborase încă din anul 1878.

[19] Cu care era în corespondență încă din anul 1885 (scrisoare din 13. VIII. 1885 (în „Răspunsurile la Chestionarul Hasdeu", vol. XVII, f. 266—267). Hasdeu îi susține și culegerile de poezii populare pe care le va prezenta Academiei Române spre publicare („Analele Ac. Rom., Dezbateri", XIII, p. 8 și 88—89). Despre felul cum îi va aprecia poveștile, vezi p. 50 și 54.

[20] „D-l Alecsandri a avut bunăvoința a-mi scrie din Paris o epistolă prea frumoasă, în care îmi spune că a binevoit a ceti poveștile ardelenești scrise de mine. Cît de mîndru am fost la cetirea acelei epistole, atît de scumpă pentru mine". (Scrisoare către Gheorghe Sion, datată Rodna-Veche, 29. XII. 1888, păstrată în „Colecția Sion" de la Biblioteca Universității din Cluj). — Nu cunoaștem alte scrisori ale lui Reteganul către Alecsandri și de aceea ne miră afirmația „Cuvîntului înainte" din recentul volum de *Povești ardelenești* (București, 1954, p. 7) : „el a purtat o lungă corespondență cu V. Alecsandri"... Am fi foarte recunoscători prefațatorului anonim al acestei ediții să ne indice unde e păstrată corespondența în chestiune.

[21] „D-l Titu Maiorescu, ilustrul ministru de culte al României a binevoit a-mi asigura 700 lei noi spre acest scop [publicarea manuscrisului „Săteanul român", de care va fi vorba mai încolo], cu ajutorul cărora, mai dînd și exemplare tipărite tipografului, doară l-oi putea scoate în 1000 exemplare" (Din scrisoarea către Gh. Sion, citată în nota 20). Dar, fie că Maiorescu n-a dat banii, fie din alte motive, lucrarea aceasta n-a apărut.

[22] Din comisia însărcinată cu examinarea poeziilor populare făceau parte : Ion Slavici, Ion Bianu și Gh. Ionescu-Gion, deci oameni cunoscuți pentru simpatia pe care o arătau literaturii poporului. („Analele Ac. Rom., Seria II, Dezbateri", XIII, 1890/91, p. 87, 118, 129, 160—166).

ale sale : datinile, credinţele [23] şi poveştile [24]. Academia, la propunerea comisiilor însărcinate cu examinarea manuscriselor, a tot amînat publicarea, invocînd mai ales faptul că materialul este lipsit de o valoare unitară şi că prezentarea lui tehnică lasă de dorit [25]. Lui Reteganul i s-a acordat însă pentru fiecare manuscris cîte o recompensă bănească apreciabilă. Dar instituţia n-a reuşit să organizeze trierea materialului şi astfel nici o culegere a învăţătorului de la Reteag n-a apărut în editura ei. Acest fapt constituie o greşeală care ar mai putea fi reparată, ţinîndu-se seama de propunerile pe care le facem la sfîrşitul acestui articol.

*

Nepublicarea culegerii de poezii a însemnat, desigur, o grea lovitură sufletească pentru Reteganul. Totuşi, el îşi revine repede. De altfel, nu avea nici o alternativă pentru tipărirea lucrărilor mai voluminoase şi cu oarecare pretenţii ştiinţifice. De aceea, doi ani mai tîrziu — în 1891 — el trimite din nou, tot Academiei, şi cealaltă parte a operei sale folclorice : manuscrisele cu obiceiuri şi credinţe.

Am amintit mai sus că în anunţul dat în „Gazeta Transilvaniei" din 1888 era vorba şi de o a doua lucrare. Ea se intitula „Săteanul român" [26] şi avea să cuprindă „datine, credinţe, obiceiuri poporale" [27]. Deşi manuscrisul avea 948 de pagini, el nu cuprindea „Omul cu soartea lui, cu toate zînele

[23] Cu examinarea manuscriselor de datini şi credinţe fuseseră însărcinaţi G. Sion, I. Caragiani, Iosif Vulcan şi N. Quintescu (*ibid.*, XIV, 1891/92, p. 51, 87, 122, 148, 152).

[24] Referatul despre acestea îl face Simion Florea Marian (*ibid.*, XVI, 1893/94, p. 42, 198, 232, 242, 270—277). Despre poveşti — asupra cărora vom reveni mai jos — e vorba şi în vol XVII, 1894/95, p. 190 şi în vol. XIX, 1896/97, p. 338—339).

[25] La „ordonarea imensului material — de aproape 5000 balade, cîntece şi strigături — lucrase abia un an şi cîteva luni (însemnare pe vol. I, fila 1, a manuscrisului).

[26] Cuprinsul ei — dat în întregime în „Gazeta Transilvaniei", 1888, nr. 248/249 — permite o orientare sumară în imensul material păstrat la Biblioteca Academiei.

[27] N-am putut consulta corespondenţa lui cu Academia Română. Ea trebuie să fi fost considerabilă, căci altfel instituţia n-ar fi simţit nevoia să *tipărească* etichete speciale cu adresa lui Reteganul. Astfel de etichete am găsit în manuscrisul „Legendelor", păstrate la Biblioteca judeţeană (fostă „Astra") din Sibiu (la numerele 19 şi 27). Adresa tipărită iniţial era la Rodna-Veche.

bune și rele, cu duhurile și stihiile de care este ocolit, de la naștere la mormînt". Acest material urma să formeze un tratat deosebit [de 764 pag] — de fapt al treilea „opșor" — pe care Reteganul îl termină la 1 febr. 1892, trimițîndu-l tot Academiei Române. Și în ce privește datinile, un merit al lui față de ceilalți folcloriști mai importanți ai epocii — Sevastos („Nunta la români") și Marian (obiceiurile la sărbători, naștere, nuntă, moarte etc.) — e că s-a limitat, în ce privește culegerea materialului, la o singură regiune. Pe cînd ceilalți doi cercetători aveau pretenția — atît de puțin îndreptățită — că aduc informații din toate ținuturile românești, Reteganul se mulțumește cu materialul pe care-l poate culege exclusiv din Ardeal [28], atît personal, din regiunile pe unde peregrinase, cît și prin corespondenți, colegi ori prieteni. Astfel el e și un precursor al monografiilor cu arii mai restrînse, asupra avantajelor cărora va insista atît de mult direcția științifică de mai tîrziu a folclorului nostru. Un alt merit al lui Reteganul e că nu s-a aventurat în comentarii pretențioase și neștiințifice, ca acelea ale lui Sevastos și Marian.

E interesant că pe cît de mult a fost preocupat în anii 1890/91 de soarta manuscrisului cu poezii populare, după anul 1892, abia mai amintește de celelalte manuscrise trimise la București [29]. Aceasta nu însemnează însă că renunțase la continuarea lucrărilor sale folclorice. El știa că mai are un cuvînt de spus în ce privește culegerile și mai ales acelea de povești !

*

S-a observat, desigur, că pînă acum n-am amintit de loc de interesul lui Reteganul pentru acest gen de literatură

[28] Vezi și nota 12.

[29] Intr-un fragment de ciornă al unei scrisori nedatate — dar probabil din preajma anilor 1890 — păstrată, ca și etichetele amintite în nota 27 — el se adresează, desigur Academiei Române, astfel : „avere-aș un manuscris de 4 ori mai mare decît ăsta de trimis la concurs : Datine poporale de preste tot anul la deosebite ocaziuni, dar nu pot și iată de ce : 1. În acela nici decît nu mă pot face anonim, căci punctul de mînecare e Reteagul, locul meu natal și tot ce mai pun relativ la toate ocaziunile, pun tot în raport cu cele..." Restul e șters. Poate că această scrisoare va fi fost în legătură cu un concurs al Academiei, la care voia să se prezinte (într-o notă din Casa de la Reteag, folcloristul își însemnează să caute „concursul Academiei Române... din anul 1889").

populară. Într-adevăr, poveștile nu sînt amintite în planul lucrărilor sale, publicat în „Gazeta Transilvaniei" din 1888.

Materialul trimis Academiei între anii 1889—1892 nu cuprindea decît versuri, obiceiuri și credințe. Totuși, poveștile l-au preocupat pe Reteganul din prima copilărie și pînă la moarte. Le-am putea numi chiar marea pasiune a vieții sale. În stadiul actual al cunoașterii operei lui folclorice, poveștile constituiesc capitolul cel mai important, singurul din care a putut publica o parte considerabilă : peste o sută de piese. Această latură a operei sale merită deci să fie tratată cît mai amplu.

Am pomenit în treacăt, de întîii ani ai copilăriei lui Reteganul, în care începe să asculte povești în casa părintească. Trăind apoi, ca elev și învățător, printr-o seamă de orășele și sate, el e mereu atent la manifestările folclorice de tot felul și mai ales la povești. Dintr-o „precuvîntare" — despre care vom vorbi mai încolo — aflăm împrejurările în care a început, întîi să asculte, apoi să „scrie" și, în sfîrșit, să ceară povești adunate de alții. Știm astfel că a început să culeagă la 19 ani, pe cînd era în primul an de dăscălie (1873) la Orlatul Sibiului [30]. Patru ani mai tîrziu, prin 1877, încă tot nu îndrăznea să le trimită unei publicații periodice [31]. Totuși, întîia lui bucată tipărită a fost o poveste (în 1878) [32]. Făcuse începutul. După alți patru ani, în „Contemporanul" lui Nădejde, dă una din cele mai bune povești ale sale : „Isteață și pace" [33]. De aici înainte și periodicele ardelene sînt pline de poveștile lui.

[30] *Dela moară. Povești și snoave* adunate de Ion Pop-Reteganul. Budapesta, 1903, p. 8.

[31] *Ibid.*, și „Eu despre mine" în *Legende, povestiri...* (București, 1943, p. 9).

[32] *Fata mulțumitoare*, în „Siedietórea", IV (1878), p. 49—51, care nu e decît o slabă încercare de versificare a cunoscutei povești „Toarceți fete c-a murit baba Cloanța", din *Povești ardelenești*, Partea I.

[33] Anul II (1882/83), p. 841—845. Tot acolo (p. 656—659) publicase snoava „Mă nădăiem eu..." Ambele sînt semnate „Someșanul". Nu știm cum a ajuns Reteganul în raporturi cu Nădejde, dar presupunem că prin intermediul profesorului ieșean T. T. Burada, cu care, prin anii 1880, avea o corespondență susținută (cf. nota 3). Dintr-o însemnare găsită în Casa de la Reteag, se vede că voia să continue colaborarea la „Contemporanul", căci la 30.IV.1883 copiase din nou „pentru Nădejde" cunoscuta-i poveste „Aflatul" (vezi și nota 54). Nu știm motivele pentru care ea n-a mai apărut în revista ieșeană.

Încă nu ajunsese să le tipărească în volum. Dar gîndul acesta îl va preocupa foarte curînd. Intenționase să dea „basme și cîteva povești" într-o continuare a broșurii „Trandafiri și viorele" — întîia apăruse în anul 1884, cuprinzînd numai doine și strigături[34] — dar nu reușește să scoată al doilea volum[35]. În anul următor încearcă și la editorii din București[36], firește, fără succes. La sfîrșitul

[34] De remarcat că încă înainte de apariția acestora, în 1881, canonicul blăjean Ion Micu-Moldovan îi scria astfel: „cu poeziile poporale, de nu poți face treabă bună, să mi le trimiți să văd eu" (Scrisoare din 16. II. 1881, păstrată în Casa de la Reteag). Poate că Moldovănuț voia să le verse în imensul material de „doine și strigături din Ardeal" la care începuseră să lucreze Jarnik-Bârseanu. — Canonicul blăjean a fost, de altfel, un mare sprijinitor al lui Reteganu, încurajîndu-l atît cu sfaturi cuminți, cît și cu serioase ajutoare bănești, oferite discret — pentru „excursiuni" sau publicări de povești — la apariția fiecărui volum. (Vezi corespondența de la Reteag, scrisorile din 1884 și 1890, precum și Horia Petra-Petrescu, în „Transilvania", 65 (1934), p. 384.)

[35] Încă n-am reușit să vedem ediția I a acestei lucrări, care lipsește din marile biblioteci ale țării. Informațiile date de Reteganul însuși despre această publicație sînt foarte puțin clare. Lui Hasdeu îi scria, în anul 1885 (vezi nota 19), că îi trimite „broșurile 1—2 din colecțiunea de poezii poporale, cîte putui tipări pînă acum... Cam 7 broșuri ca aceasta va fi tomul I al poeziilor mele numite *Trandafiri și viorele*. Acum lucru la tomul II, care va avea poezii religioase-morale, colinzi, satire, basme și cîteva povești, iar ca apendice: datini țărănești". Peste un an, în „Foișoara" (1886, nr. 2, p. 24) anunța că „au apărut broșurile 1, 2, 3". Nu știm să fi publicat însă decît „poeziile poporale" cuprinse în edițiile din anii 1891, 1908 și 1921 — singurele pe care le-am văzut: acestea sînt, probabil, „broșurile 1—2", despre care scria lui Hasdeu. Cuprinsul edițiilor II—VI a fost redus față de cel al ediției din 1884, Reteganul publicînd o parte din material în broșuri independente, cum mărturisește el însuși (vezi ed. VI, p. 6).

[36] Publicistul D. R. Cordescu, căruia i se adresase pentru informații, îl sfătuia să încerce la Socec și alți editori din București sau Craiova. El își termina astfel scrisoarea: „n-ar fi rău să vă adresați și către tipograful de aici Ispirescu, care a imprimat „Basmele naționale" în 2 tomuri și care fiind foarte frumoase, au fost premiate și vîndute ca pîinea caldă" (scrisoare din 12. I. 1886, în Casa de la Reteag). Editorul brașovean Ciurcu — care avea să tipărească peste doi ani „Poveștile ardelenești" — era însă de altă părere. El scria lui Reteganul că volumele lui Ispirescu se vindeau pe stradă — „ca covrigii" — ceea ce constituia pentru el o rușine, cu prețul scăzut de la 6 lei la 1 leu. Ar fi fost totuși cel puțin o coincidență extraordinară și un eveniment literar deosebit de interesant, ca cel mai mare povestitor de basme al Munteniei să tipărească în atelierul său poveștile celui mai mare culegător din Ardeal!

anului 1886 publică în „Gazeta Transilvaniei“ [37] un apel pentru găsirea unui editor la o colecție de basme. De data aceasta norocul îl ajută: peste doi ani apar, la Brașov, „Poveștile ardelenești“ [38], cuprinzînd 34 de basme bine alese, care s-au bucurat de atîta trecere la românii ardeleni. Dar poveștile editate de Ciurcu [39] nu erau decît o foarte mică

Peste aproape 20 de ani (prin 1905), Reteganul va încerca din nou să tipărească în țara veche. Scrisese în acest sens profesorului Rădulescu-Motru și lui Nicolae Iorga. Acesta din urmă îi răspunde — într-o scrisoare cu data ruptă, păstrată în Casa de la Reteag — despre „condițiile librăriei noastre, încă foarte neîndestulătoare“.

[37] Și în „Cărțile săteanului român“, XI (1886), pe coperta finală a nr-ului 8: apelul căuta „un editor la un tom de povești culese de redactorul acestei scrieri“. Apariția și răspîndirea acestui volum îl interesau atît de mult, încît lansează și o „coală de prenumerațiune“ (păstrată în manuscrisul de la B.A.R., vol. I, filele 43—44 v°).

[38] Titlul inițial al cărții trebuia să fie „Poveștile Ardealului, numele unui op care va cuprinde povești de la poporul transilvănean, fabule istorice culese și scrise de Ion Pop-Reteganul“. Așa cel puțin a apărut titlul în piesele citate în nota anterioară. Cine sau ce l-a făcut pe Reteganul să schimbe titlul în „Povești ardelenești“ — n-am putut afla.

[39] Cu acest librar a avut strînse legături, cum se vede în corespondența păstrată la Reteag (5 scrisori numai între anii 1887—1892 !). Se pare că Reteganul insista ca Ciurcu să-i publice al doilea volum de basme. În vara anului 1890 acesta îi scrie: „Pentru tipărirea poveștilor vol. II încă nu sînt prospecte [sic ! perspective ?], căci din cele tipărite [în 1888 ?] puține [exemplare ?] s-au desfăcut, nici nu mi-am scos spesele. Dacă va merge, la toamnă, mai bine, apoi la începutul anului viitor [1891] se poate pune sub tipar“. Totuși, Reteganul căuta să desfacă volumele și personal, cum ne arată o scrisoare de la un prieten (Mihai [Domide ?]), care-i comunică, la 7. XII. 1888 că cele zece exemplare trimise s-au vîndut la profesorii și biblioteca gimnaziului [din Năsăud] (Ms. Reteganul, la B.A.R., vol. XIX, f. 84 v°).

Dar librarul Ciurcu, dîndu-și seama cît de mult plac poveștile lui Reteganul, caută să le publice pe cele ce i-au părut mai interesante — sau i le-a indicat chiar Reteganul ? — în trei broșurele independente. În felul acesta poveștile s-au răspîndit și mai mult, devenind și mai populare (vezi nota 2 : b, c, d).

În ce privește „Prefața“ la volumul de la Ciurcu — subintitulată atît de pretențios: „Ființa și însemnătatea poveștilor populare“ — observăm că i-o ceruse editorul, iar Reteganul crezuse că e bine să i-o scrie un om mai învățat, în speță, profesorul și folcloristul Alexiu Viciu, de la Blaj, după cum se vede din scrisoarea acestuia (29.XII.1887), păstrată în Casa de la Reteag. În precuvîntarea volumului *De la moară* (p. 10), îi mulțumea și pentru „mult material de-al literaturii poporale, recoltat de elevii acestui gimnaziu sub conducerea domnului lor profesor“. Numai cît, ce bine ar fi fost, ca în locul compilației pretențioase a lui Viciu — fără nici un rost într-o carte care se adresa poporului — să fi apărut admirabilele pagini din „precuvîntarea“ la volu-

parte din cele pe care Reteganul le avea gata de tipar. Unde putea oare să se adreseze el pentru publicarea celorlalte? Tot Academiei Române. Așa cum am arătat însă mai sus, aceasta nu-i editează nici poveștile. Dar discuțiile care s-au desfășurat în ședințele ei, în legătură cu examinarea culegerilor prezentate de Reteganul, ating probleme generale de folclor, prea interesante pentru a nu ne opri asupra lor.

Referentul Simion Florea Marian făcuse unele rezerve asupra poveștilor lui Reteganul [40]. După el, în afară de faptul că „parte din povești au mai fost publicate prin ziarele de peste Carpați", marea scădere a materialului prezentat consta în faptul „că toate poveștile nu sînt scrise într-o limbă destul de miezoasă și atrăgătoare, precum sînt bunăoară cele scrise și publicate de răposatul P. Ispirescu sau de tînărul D. Stăncescu și cu atît mai puțin de I. Creangă sau I. Slavici, ci ele sînt scrise cu mult mai simplu" și anume „cum și le-a notat culegătorul prima oară cînd le-a auzit din gura povestitorului". În concluzie, Marian arăta că „ele merită totuși... a fi cît mai curînd scoase la lumină într-un volum separat". Dar referatul provoacă discuții. Hasdeu ia apărarea lui Reteganul și arată că ceea ce considera Marian o scădere a poveștilor acestuia, constituie de fapt o calitate esențială. Iată cuvintele exacte ale lui Hasdeu: „Colecțiunea... este mai interesantă din punct de vedere folcloristic tocmai pentru că la I. P.-Reteganul individualitatea lui nu joacă nici un rol, fiindcă la dînsul nu ni se înfățișează producțiuni proprii, ca în acele ale lui Ispirescu; pentru că nu se aseamănă nici cu acelea ale lui Fundescu, Sbiera și alții. Lipsite de adausul oricărei podoabe, poveștile d-lui P.-R. ne oglindesc poporul dintr-o localitate cu toate proprietățile de obiceiuri și grai...; atunci cînd se vor publica, poveștile

mul de la Budapesta, cu care ne vom ocupa îndată. În ce privește ediția II a „Poveștilor ardelenești", publicate de Ciurcu în 1913, deci după moartea lui Reteganul, trebuie să arătăm că a fost tipărită cu multă neglijență. Unele povești din „Partea" II au fost schimbate cu cele din „Partea" III, *fără cel puțin ca în tabla de materii să se indice acest lucru* (de aceea și numărul paginilor acestor două părți nu corespunde la cele două ediții), iar paginile la care trimite tabla de materii a „Părții" V sînt toate greșite; la ultima poveste din această parte s-a omis indicația locului culegerii etc. etc.

[40] *Analele Acad. Rom., Dezbateri*, XVI (1893/94), p. 272—273, 276—277.

d-lui P.-R. trebuiesc lăsate în întreaga lor simplitate, așa precum ele ni se oferă".

Vom reveni mai încolo asupra observațiilor lui Hașdeu și continuăm odiseea poveștilor pentru care Reteganul căuta un editor. El apare la sfîrșitul anului 1895. E Asociațiunea „Astra" din Sibiu, care-i publică și premiază un frumos volum cuprinzînd 20 de „Povești din popor", urmate de un glosar. Erau oare aceleași bucăți despre care discutase Academia în anii 1894 și 1895? Încă n-am putut stabili acest lucru. În tot cazul, din corespondența păstrată în casa de la Reteag reiese că folcloristul trimisese spre publicare „Astrei" un manuscris cuprinzînd 43 povești, deoarece secretarul-literar (Zaharia Boiu) îi explică, la 30.XII.1895, că dorința lui „de a se termina edarea poveștilor nu s-a putut îndeplini" și că „cele neprimite în această colecție — parte publicate deja, parte lucruri de mai puțină valoare — le vei putea publica într-o foișoară de-a ziarelor noastre" 40a. Într-adevăr, ziarele și revistele ardelene continuau să publice mereu alte și alte povești ale lui Reteganul. (Numai în „Gazeta Transilvaniei" din anii 1887—1901 au apărut peste 60 din ele.) El nu era însă mulțumit cu o asemenea dispersare a lor prin „foi și foițe". De aceea întocmește un nou și ingenios proiect editorial, pe care numai moartea l-a oprit să-l realizeze în întregime.

În anul 1903 face o înțelegere cu „Poporul român" din Budapesta, potrivit căreia această gazetă urma să-i publice poveștile în foileton și apoi să i le tragă în fascicole. Tirajul broșurilor era de 2000 exemplare, dintre care 666 reveneau lui Reteganul. Numărul ziarului de joia, în care se publicau poveștile, avea și el 3400 de abonați. Aceste povești aveau deci, pentru acea epocă, o răspîndire neobișnuit de mare ajungînd sub ochii a cel puțin 4000 de cititori — fără să socotim nenumărații cititori cărora abonații le împrumutau broșurile sau gazeta. Urmau să apară trei volume, cu un total de 69 povești, deci mai multe ca în cele două colecții de la Brașov și Sibiu la un loc. Ar fi fost o înco-

[40a] Această colecție a fost recenzată elogios și de Adolf Schullerus, cunoscutul cercetător al poveștilor noastre (în „Korrespondenzblatt für Siebenbürgische Landeskunde", XIX (1896), p. 124—125), care susținea că „colecția e foarte prețioasă și pentru cercetările științifice" și că „Astra ar face un mare serviciu științei dacă ar publica și celelalte 23 povești în revista Transilvania".

ronare a operei de culegător de basme a dascălului de la Reteag. Din nefericire, n-au apărut decît vreo trei fascicole, cuprinzînd 9 sau 10 poveşti. Noi n-am putut vedea decît broşura întîi — o adevărată raritate bibliografică [41]. Culegerea poartă titlul „De la moară — poveşti şi snoave", şi cuprinde trei basme bine alese, îngrijit prezentate [42]. Ele sînt precedate de „Povestea acestor poveşti", o „precuvîntare" deosebit de preţioasă prin interesantele confesiuni autobiografice pe care le face Reteganul şi care privesc chiar culegerea poveştilor. Credem potrivit să cităm ceva mai mult din această broşură atît de rară, căci e vorba de o adevărată pagină de antologie. Într-adevăr, nici un scriitor român n-a înfăţişat mai minunat felul cum se încadrează basmul în vechea viaţă a satului.

Iată impresionanta mărturisire cu care începe Reteganul: „Poveştile acestea... au şi ele povestea lor... [Ea] e o parte din povestea mea proprie... Sînt copil de ţăran... Cînd eram încă mic — şi pînă mă înstrăinai de-acasă — veneau la noi, în serile de iarnă, vecini, prieteni de-ai tatii şi stau în „poveşti" pînă colo ce trebuia dat de cină la vite. Îi auzeam deci cum puneau la cale trebile economiei..., umblarea vremii şi altele. Apoi, — cînd prindeau a căsca, în semn că-şi gătaseră poveştile zilnice — începea unul ori altul: „Spuneţi careva o poveste, să ne treacă somnul". Mama şi bun[ic]a torceau şi ascultau la cele ce se vorbeşte; noi, copiii, ascultam la poveştile celor mari şi de-abia aşteptam

[41] Vezi nota 2, f. De asemenea scrisorile inedite din 27.III.1903 şi 28.III.1905 ale lui D. Bîrăuţiu, redactor-proprietar al ziarului „Poporul român" (păstrată în Casa de la Reteag). În ultima scrisoare, Bîrăuţiu cerea lui Reteganul să-i trimită manuscris cu alte poveşti, căci nu mai „are la mînă", decît 7 bucăţi. Se pare însă că nici acestea n-au mai apărut în ziar şi în biblioteca lui.

[42] Iorga, *Oameni care au fost*, vol. I, p. 94, apreciază culegerea aceasta ca „cea mai bună" a lui Reteganul. El îi spunea, de altfel, într-o scrisoare (cu data ruptă, dar, probabil, de la începutul anului 1905, păstrată în Casa de la Reteag): „cunosc şi eu, ca toată lumea, hărnicia şi priceperea d-tale întru înaintarea cunoştinţelor privitoare la poporul nostru şi chiar dacă n-aş fi avut de gînd să merg la Ciceu, m-aş fi abătut ca să-ţi fac cunoştinţa. Aşteptînd să te văd bătrîn, după ce te văzui tînăr în broşura ce ai fost bun să-mi trimiţi [e vorba, desigur, de una din fascicolele „De la moară"] şi răsplătind darul cu alt dar, te rog"... etc.

să înceapă adevărata poveste. Şi se începea. Că cine mai era pe-acele vremi povestitor vestit ca Iuăn-cel-mare, un om cît un deal şi bătrîn şi sfătos. El cunoştea uriaşii pe nume şi zînele din văzute, iar pe fata-pădurii o prinsese sub Ciceu şi o legase de leucă... şi nu o slobozi pînă-i spuse leacurile la toate boalele vitelor... Şi Iuăn-cel-mare venia mai în toată seara la noi cu Petrea Albului, cu Vila Sălăgianului... Apoi mai venia Ion Dărăban, care era poreclit „Bunzariul" şi era cel mai vestit povestitor şi zicător în frunze. [El] era păcurar... şi seara venia la noi în poveşti, că tata tot pe el îl tocmia la turmă. Aşa de la [ei] auzii eu cele dintîi şi mai frumoase poveşti. După ce crescui mai mărişor umblam la oi cu Bunzariul, atunci îmi spunea el şi mai mult: nu era tufă, iarbă, pasăre, animal mic sau mare, să nu-i fi ştiut Bunzariul povestea şi toate mi le spunea şi multe le ţinui în minte de le scrisei, cînd ştiam scrie, dar cele mai multe au rămas pe cîmp, unde le-am auzit de la Bunzariul... La şcoală, în Năsăud, la gazda unde şezui, se adunau seara vecini şi spuneau poveşti. Iar eu, mai bucuros lăsam lecţia neînvăţată, decît povestea neauzită. Toamna..., la desfăcutul cucuruzului — lucru [care] fără cîntece şi cimilituri şi poveşti nu se poate — eu nu mă culcam niciodată pînă nu mergea cel mai de pe urmă desfăcător, nu cumva să treacă fără mine vreo horă, vreo cimilitură. Ba mergeam însumi prin vecini, unde ştiam că este cucuruz de desfăcut, numai să aud poveşti" [43].

Precuvîntarea se încheie cu constatarea: „astfel mi-am adunat mulţimea de material din literatura poporală, din care o parte e publicat, dar partea cea mai mare stă şi azi, cum l-am scris, acum Dumnezeu ştie cîţi ani" ! [44]

[43] *De la moară*, p. 5—7 (am modernizat ortografia). Tot de aici (p. 8—10) mai însemnăm cîteva date referitoare la alte locuri unde a auzit poveşti. Ca elev: la Gherla (de la un caporal al închisorii); la Deva (unde gazda lui locuia chiar lîngă moară). Ca învăţător: la Orlat şi Lisa (de la oameni de serviciu ai şcolii); în Ţara Haţegului (la nedei, ospeţe şi de la gazda lui, un „popă, om cu puţină carte, dar cu talente naturale"...); la Bucium Şasa („că cine sînt povestitori ca băiaşii" [minerii]?); la Cluj (de la soldaţii cu care-şi făcea stagiul).

[44] *De la moară*, p. 10.

Într-adevăr, unde sînt celelalte vreo 50—60 poveşti care trebuiau să apară în broşurile de la Budapesta ?[45] Dacă ele sînt altele decît cele împrăştiate prin periodicele ardelene şi dacă nu le vom mai da de urmă, este, desigur, o mare pierdere pentru folclorul nostru.

*

Să examinăm acum şi felul în care proceda Reteganul la „adunarea" poveştilor şi „alcătuirea"[46] lor în vederea publicării. Prin anii 1890, deci într-o epocă în care n-a mai adăugat aproape nimic la materialul lui folcloric, el sfătuia[47] pe culegători să stenografieze poveştile, iar dacă aceasta nu e posibil, să respecte cel puţin elementele esenţiale. Recunoştea însă, tot acolo, că „poveştile, glumele, tradiţiile... ni se înfăţişează după capacitatea celui care ni le spune şi după darul de a *scrie* [s.n.] al celui ce le pune pe hîrtie, de unde : o poveste o auzim de la zece indivizi în zece feluri, va să zică în [tot] atîtea variante". Dar în loc să insiste pentru înregistrarea întocmai a acestor variante, el spune : „Materialul în proză, poveştile, basmele, întrucît nu mai este cu putinţă, încă să le punem pe hîrtie întocmai cum iese din gura povestitorului — să se nizuiască culegătorii a-l pune pe hîrtie... dacă nu pot chiar atît de frumos ca Badea Ion sau Nichita — cel puţin adoptînd şirul ideilor şi vorbelor mai uzitate".

Aici Reteganul insistă deci asupra importanţei „darului de a scrie", de „a pune pe hîrtie" al culegătorului. În prefaţa culegerii de la Budapesta, referindu-se la citirea unei poveşti [„Înşiră-te mărgărite", a lui Alecsandri] din-

[45] Iată un exemplu elocvent de cum s-au împrăştiat aceste manuscrise : din cele şapte poveşti amintite în scrisoarea lui D. Birăuţiu (citată în nota 41), trei au ajuns la „Arhiva de folclor-Cluj" ; una („Moartea-n drum") s-a publicat în „Calendarul poporului român" din Budapesta pe anul 1905 ; alta („Bărbatul vulpei") se păstrează în Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Cluj şi a apărut mai întîi în „Gazeta Transilvaniei", nr. 276). În ce priveşte poveştile păstrate astăzi la Biblioteca judeţeană Sibiu, e probabil că unele provin din cele ce nu s-au publicat în volumul editat de „Astra" în 1895. Alte şapte au fost cumpărate (cu 200 coroane), de aceeaşi instituţie, de la văduva scriitorului (Cf. „Transilvania", 38 (1907), p. 25, nr. 103).

[46] *De la moară*, p. 11.

[47] În „Tribuna", 1890, nr. 121.

tr-un calendar de prin anul 1873, el îşi aminteşte că-şi spusese: „Ca asta şi eu aş şti *scrie* [s.n.] una... şi mă pusei şi scrisei o poveste, după aceea alta şi alta" [48]. Mai tîrziu, ca învăţător în Ţara Haţegului, „îmi umplui hambarul de poveşti", mărturiseşte el. Îmi era plină lada de hîrtii scrise, căci în serile de iarnă, cînd eram singur, tot *scriam şi iar scriam* [s.n.]. La Bucium-Şasa am *scris* [s.n.] cele mai frumoase poveşti" [49]. Apoi, vorbind de cele cîteva „lăzi pline de manuscrise de tot soiul care aşteptau studiere şi ordinare", el spune: „Poeziile, colindele, descîntecele şi alte materiale rimate, le scrisei din nou pe cum le primii, dar poveştile şi legendele în proză mai toate le scrisei *eu însumi* [s.n.], luînd de la cele mai multe numai fondul din manuscrisele primite, iar forma le-o dădui eu, după cum se vede, grijind după putinţă să nu mă depărtez de povestitorii necărturari" [50].

Cum proceda deci Reteganul? Pe baza mărturisirilor sale şi a sfaturilor programatice, putem emite doar ipoteze sau avem dovezi precise?

Deşi el spune undeva — e adevărat, o singură dată — că „la Sîncel, lîngă Blaj... adunai cu deosebire multe cîntece, dar şi cîteva poveşti" [51], noi credem că Reteganul nu a adunat niciodată o poveste întreagă aşa cum a auzit-o, înregistrînd cuvînt cu cuvînt cele spuse de informatorul său" [52]. El îşi însemna, probabil, puncte de reper, episoade, dar credem că niciodată nu a înregistrat întocmai cuvintele informatorului. În privinţa aceasta amintirile publicistului

[48] *De la moară*, p. 8.
[49] *Ibid.*, p. 9.
[50] *Ibid.*, p. 10.
[51] *Ibid.*, p. 9.
[52] Totuşi, el are obiceiul de a spune uneori — e adevărat, cazurile sînt foarte rare, — că cutare poveste, de ex. „Din fată fecior" [e] *scrisă întocmai cum a ieşit din gura povestitaşului"* (în „Foişoara", 1886, nr. 1—4); sau altă dată: „Psaltirea, poveste auzită *...şi scrisă de I.P.-R. întocmai cum se vorbeşte pe-acolo"* (în Omagiu lui Titu Maiorescu, Bucureşti, 1900, p. 211—218 şi în *De la moară*, p. 12). Aceste cazuri nu sînt, probabil, singurele, însă noi sîntem convinşi că Reteganul n-a notat nici chiar poveştile acestea exact aşa cum i le-au spus informatorii respectivi (Cf. şi P. Dumitraşcu, *Observaţii asupra limbii lui I.P.-R.*, în „Limba română", III (1954), nr. 5 p. 44—45, unde e vorba de povestiri date ca „probe de limbă"). (Sublinierile din notă sînt ale noastre).

Sebastian Stanca[53] sînt prețioase. Pe vremea cînd acesta funcționa ca redactor la „Poporul român" din Pesta, Reteganul a făcut o vizită la redacție. Stanca pare să se fi interesat despre felul cum culegea. „Se știe — zice el — că în poporul nostru se prea găsesc oameni care să-ți stea la dispoziție ca să-ți dicteze o poveste, o poezie... Ion Pop-Reteganul *nici nu făcea aceasta* [s.n.]. În mijlocul veseliei, lua mereu notițe prinse în fuga creionului și, întors acasă, nu se da odihnei o noapte întreagă, pînă nu reconstituia notițele aievea cum le auzise. Dar mai ales în poveștile poporului era extrem de meticulos, căci nu se lenevea să le transcrie de 2—3 ori, pînă le concretiza nu numai caracterul genuin, ci și o formă literară adevărată"[54]. Dacă scria povestea de 2—3 ori, însemnează precis că urmărea, în primul rînd, realizarea unei „forme literare adevărate", iar nu a „caracterului genuin".

De altfel, multe povești el nici nu le-a auzit personal, ci le-a primit de-a gata, culese de colegi învățători[55], de elevi de liceu[56], ba chiar de țărani știutori de carte[57]. La acestea se referă el cînd spune că *mai toate le scrisei eu însumi* [s.n.] etc.

Întîmplarea a făcut să-l surprindem în procesul de „scriere", adică de transformare a unei povești trimise de un corespondent. Un astfel de prilej e atît de rar, încît credem util să ne oprim puțin asupra cazului, el constituind și o contribuție la istoricul culegerilor folclorice la români.

Învățătorul Nicolae Necrelescu îi trimite povestea „Măestrul și hoțul", titlu pe care l-a păstrat și Reteganul. Povestea era destinată publicării în volumul de la Bu-

[53] În broșura *Din viața dascălului Ion Pop-Reteganul.* Cluj, 1938, p. 11—13.

[54] În legătură cu aceasta observăm că la cîteva povești păstrate în manuscris în Casa de la Reteag — și anume la unele din cele mai bune, cum sînt cunoscutele „Isteață și pace" sau „Aflatul" — am găsit notat de Reteganul: „rescris la 25 IV [sau] 8 mai 1883 pentru Nădejde", ceea ce însemnează că într-adevăr, cel puțin uneori, Reteganul scria din nou, a doua sau a treia oară, unele povești, le refăcea pînă le dădea forma care-l satisfăcea.

[55] *De la moară*, p. 10. Se pare că mai ales după ce s-a transferat la Rodna-Veche (1886), a început să ceară materiale folclorice de la colegii învățători.

[56] *Ibid.*

[57] În „Gazeta Transilvaniei", 1889, nr. 286.

dapesta [58]. După moartea lui Reteganul, manuscrisul a ajuns în proprietatea lui Sebastian Stanca, de la care l-am obținut pentru „Arhiva de folclor" [59]. Reteganul avea obiceiul să întrebuințeze hîrtia cu multă economie, scriind și pe partea goală a filelor folosite. Așa se face că, pe verso-ul filei întîi a manuscrisului său, am găsit sfîrșitul aceleiași povești în versiunea Necrelescu. Dacă pui textele pe două coloane [60],

[58] Titlul ei e cuprins în scrisoarea din 20.III.1905 a lui D. Birăuțiu, citată la nota 41.

[59] Manuscris nr. 1131.

[60] Pentru înțelegerea lor, dăm mai întîi rezumatul povestei — am modernizat ortografia — pînă la pasajele pe care le reproducem: Din cei doi fii ai unui țăran sărac, unul ajunge rotar priceput — probabil „măestrul" din titlu — iar celălalt un hoț vestit. După ce e prins reușește să păcălească de trei ori pe primarul satului, făcîndu-l de rîs în fața oamenilor, aceștia hotărîsc să sfîrșească cu hoțul, înecîndu-l într-un lac. Îl pun într-un car și-l pornesc spre locul execuției. Dar, pentru a abate atenția sătenilor și a putea astfel să scape pe hoț, complicii acestuia dau foc cîtorva case.

VERSIUNEA NECRELESCU

„Oamenii care duceau hoțul la pierzare, numaidecît îl lăsă jos și aleargă îndărăt în sat, ca să stingă focul și să apere satul de primejdie.

Pînă ce aleargă ei în sat și sting focul, nimere[ște] un păcurar cu o turmă de oi pe acolo și dă de hoț legat în sac, apoi îl întreabă păcurarul: „D-apoi pe tine cine drac te-a băgat în sacul acesta? și începe a rîde cu hohot.

Hoțul: „Uite, frate! blestemații aceștia de săteni vreau să mă pună birău, apoi eu aceasta n-o vreau odată cu capul, mi-au zis că nu mă dezleagă din sac pînă ce nu mă voi lega înaintea lor că voi primi cîrma satului asupră-mi.

Păcurarul: „Prietene! ce să-ți dau să mă lași pe mine în locul tău? Că mie mi-ar plăcea birău"!

Hoțul: „D-apoi mult nu-ți cer, fără să-mi lași turma mie!"

VERSIUNEA RETEGANUL

..., „Tot satul era după car, care de care se lăuda că lui i-a plesnit prin minte să aducă astă hotărîre asupra hoțului. Dar cînd se apropiau de pădure, numai auziră strigînd: „Arde! e foc în sat"! Și toți alergară către sat, lăsînd carul cu hoțul, în mijlocul drumului, singur. P-acolea prin apropiere era un păcurar cu oile și văzînd că sătenii fug în jos și lasă carul singur, se trase către car. Hoțul auzi că cineva se apropie de car, deci zise tare și răstit: „Nu vreau și pace! Înecați-mă, spînzurați-mă, nu-mi pasă"! Auzind păcurarul vorbele hoțului, se apropie mai tare de car și zise:

— „Cine-i în sac"? — Eu, răspunse hoțul.

— Și de ce te băgară în sac?

—„De ce? Hm! Vreau să mă înece, că ce nu voiu să mă pun primar la sat, dar să știu că m-or chiar spînzura, nu mă pun"!

nu e greu de observat cîtă deosebire e între povestea lui Reteganul şi sarbădul text trimis de Necrelescu. Se vede în mod izbitor cum cel dintîi intervine, modificînd ordinea episoadelor, inventînd amănunte, îngroşînd trăsături, înviorînd şi înmulţind dialogurile, introducînd versuri sau strigături şi, mai ales, dînd un final cu totul neaşteptat — probabil o reminiscenţă din altă poveste sau snoavă —, dar cu cît mai fericit decît incolorul sfîrşit al lui Necrelescu! Această poveste *nu* mai e, desigur, a necunoscutului învăţător ardelean — fapt pe care nici Reteganul nu se gîndeşte să-l susţină. El ne-a dat o poveste într-un ton perfect „po-

— Prea bucuros, zise păcurarul, Hoţul iese din sac, în locul lui intră păcurarul, leagă sacul iară la gură cum fusese mai înainte, apoi îi spuse, că în scurt timp vor veni oamenii să-l pună birău.

Hoţul luă turma dinapoi şi se duse cu ea.

Nu trecu mult şi oamenii iară se reîntoarseră la sacul în care lăsaseră hoţul, însă cu mult mai învrăjbiţi, căci auziseră că şi focul acesta numai hoţul l-a cauzat.

Unii încep a da cu picioarele în sac, iară alţii cu ce aveau în mîini, păcurarul vede că nu-i glumă, începe a striga din sac: „Nu mai daţi oameni buni, că mă pun birău!"

Oamenii: „Ce, mă, tu şi birău vrei să fii? Facem noi birău din tine, stăi numai"! Iute luară sacul, fără a-l lăsa să mai vorbească pe cela din sac, îl duseră la marginea lacului şi vup! cu el în lac; păcurarul se înecă, iar oamenii se reîntoarseră spre sat, voioşi că au mîntuit pe mulţi de acest om blestemat.

— „Ei, că mă pun eu, nu te lăsa să te înece! Hai la oi, a tale să fie, şi eu mă pun în locul tău în sac şi mă fac bucuros primar, numai de-ar voi să mă facă"!

Tîrgul fu gata. Păcurarul desleagă pe hoţ şi-l îmbrăcă păcurăreşte, iar hoţul îl leagă pe el în sac.

După ce stinseră sătenii focul, pe care l-au fost pus niscai prieteni de-ai hoţului, că doară hoţii îşi au prietenii lor, se grăbiră să alerge la hoţ să-l înece. Cînd ajunseră la car, auziră glas din sac: „No, tot atîta-i, dacă-i pînă-ntr-acolo, mă pun dară şi primar"! Auzind oamenii glasul celui din sac, că încă are nădejde a se face primar, năpădiră într-un hohot şi-i răspunseră: „Lasă că îndată te facem primar la broaştele din lac"!

Şi nu glumiră; crezînd că cel din sac e hoţul, îl aruncară în lac, după ce mai întîi legară o piatră mare de sac, de se aşeză în fundul apei.

Acum erau voioşi oamenii că au scăpat de hoţ. Dar ce mare le fu mirarea, cînd sub pădure îl aflară la oi, cîntînd în fluier. „Ăsta-i chiar dracul"! ziceau bătrînii satului. — „Ba haidaţi

poral", plină de haz și în care — cu excepția ultimului episod — a păstrat motivul și înlănțuirea componentelor lui, întocmai cum i le-a trimis corespondentul său. Așa cum arată el însuși, înainte de a semna, avem de-a face cu o poveste *din popor de* Ion Pop-Reteganul [61].

Acest procedeu credem că l-a aplicat la foarte multe povești ale sale. Alteori, după cum singur mărturisește, pare să fi procedat și mai liber, combinînd două variante ale aceleiași povești [62].

Ion Breazu susține [63] că „tendința lui Reteganul este de a reproduce [basmele] cît se poate de autentic..., dar că ele,

Hoțul, cu cele ce furase și cu turma păcurarului, se duse în lumea largă, unde nu-l cunoscu nimenea, apoi trăi de aci înainte ca om de omenie.

Numai tată-so și frate-so știură despre el, că e în viață, ceilalți toți îl socoteau mort. Le păru rău de el că se înstrăină, dar n-avură ce [să facă]. Omul cel păgubit [primarul ?] în scurt timp iară se înavuți precum fusese, fiindcă și sătenii îi mai deteră mînă de ajutor.

Nicolau Necrelescu,
înv[ățător]".

de-l puneți primar în locul meu, zise primarul, că așa, doară-doară s-a ogoi și nu ne-a mai face atîtea năsărînguri" !

Așa și făcură, îl duseră cu cinste în sat și-l puseră primar, numai să se lase de hoții. Cu aceea poate că mai bine o nimeriră, că din clipa aceea om mai de omenie nu fu decît el, în tot satul. Dar așa, cînd îi venea bine, tot mai făcea el cîte o nefăcută, cum fac mai toți primarii ; dar nimeni nu mai cuteza să-i impute, că știți vorba cîntecului :

De popă și de birău,
Nici dracul nu zice rău !

Ei între ei însă ziceau oamenii : „Mare hoț e primarul nostru" !

Din popor
de I. Popu Reteganul".

[61] Poate că ar fi făcut mai bine să rămînă mereu pe lîngă această atît de vagă și fericită formulă : „din popor", pe care o întrebuințează de atîtea ori — și să nu mai încerce să precizeze locul și numele informatorilor sau culegătorilor. Într-adevăr, în privința aceasta inconsecvența lui Reteganul e uluitoare. Dacă luăm, de ex. *Povești din popor* (Sibiu, 1895), găsim cel puțin opt feluri de a indica izvorul piesei sau de a-și cita informatorii.

[62] Acesta trebuie să fie cazul povestei „Trei golani" (manuscris în „Arhiva de Folclor"-Cluj, Nr. 1131), la sfîrșitul căreia notează : „Auzită în Lisa, lîngă Făgăraș [în anul 1878] și în Sohodol, lîngă Abrud [în anii 1884 (?)] și scrisă la 10 nov. 1889 în Rodna-Veche". Mai cunoaștem un caz cînd o poveste auzită în 1886 o „scrie" abia peste trei ani *(Povești din popor*, p. 200).

[63] În „Almanahul literar", IV (1953), nr. 6 (43), p. 15.

nefiind scrise îndată după rostire... vrînd-nevrînd se strecoară în ele şi personalitatea celui care le transcrie". Dar Reteganul nu transcria. Dacă comparăm pagina povestei lui Necrelescu cu pasajele corespunzătoare de la Reteganul, nu găsim nici o propoziţie identică. El *nu* putea copia întocmai o poveste primită de la un corespondent, căci simţea nevoia imperioasă să intervie personal, prefăcînd-o, înfrumuseţînd-o ca limbă, stil, dialog, ba chiar introducînd episoade care lipseau în original sau modificîndu-le. Care era motivul acestor schimbări? Foarte probabil, sentimentul că poate da povestei o formă mai literară, un caracter mai artistic decît acel al originalului trimis de corespondentul-învăţător sau de informatorul-ţăran!

În tot cazul, procedînd astfel, însemnează că Reteganul — care „avea o idee mult mai înaltă despre puterea de imaginaţie şi de plăsmuire a ţăranului român pentru a-şi permite să o modifice sau să o depăşească" [64], — a încălcat oare această idee? Pornind de la cazul Necrelescu — care s-a putut repeta de zeci sau de sute de ori — credem că Reteganul constituie o excepţie între folcloriştii noştri — excepţie pe care căutăm să o lămurim prin următoarele consideraţii:

Însuşi Hasdeu — după cum am arătat mai sus — a făcut, acum 60 de ani, o paralelă între poveştile lui Reteganul şi acelea ale lui Ispirescu, afirmînd că în basmele acestuia din urmă „transpiră orăşeanul". Gheorghe Vrabie [65] — care s-a ocupat mai de aproape cu „partea de contribuţie a lui Ispirescu în redarea structurală a basmului românesc" — susţine că „în cea mai mare măsură basmele lui sînt reproduceri mai mult sau mai puţin fidele ale memoriei lui Petre Ispirescu sau sînt simple creaţii ale colecţionarului în formă şi stil popular..." Vrabie nu cunoştea însă — sau nu voia să cunoască — pe Reteganul. Ion Breazu, asemănînd pe Ispirescu cu Reteganul, găseşte că acesta din urmă „păstrează basmelor o culoare mai ţărănească, atît în cuprinsul cît şi în expresia lor" [66]. Într-adevăr, Ispirescu, un vechi orăşean, născut şi trăit la Bucureşti, unde ajunge director şi

[64] Ion Breazu, *Literatura Tribunei*, în „Dacoromania" VIII, (1934—1935), p. 79.
[65] *Folclor românesc*, Craiova, [1946 ?], p. 52.
[66] Ion Breazu, în „Almanahul literar", p. 115.

proprietar de mare tipografie — era greu să scape de influența orașului în „întocmirea" acestor basme. Lui nici nu i s-a făcut cinstea, de care a avut parte Reteganul, ca Marian și Hasdeu — cei mai mari folcloriști ai epocii — să-l identifice, cum am arătat mai sus, cu poporul de la țară. Și cei doi aveau în mare parte dreptate, fiindcă, prin origine și copilărie, Reteganul e un adevărat țăran. După terminarea cîtorva clase primare în sat, părinții lui, iobagi, se gîndeau să-l țină pe lîngă ei. „Îmi cumpărasem fluier, să mă-nvăț a zice... Eram adevărat fecior de sat, de 12 ani...", mărturisește el într-un fragment de autobiografie inedită [67]. Mediul în care ajunge apoi la școlile din Năsăud — unde seara mergea la desfăcut de cucuruz la vecinii gazdelor —, la Deva — unde locuia chiar lîngă moara plină de povestași, apoi prin satele în care a funcționat ca învățător, în sfîrșit în Reteagul la care a revenit ca pensionar — a fost mereu mediul rural! În cel „orășenesc" a intrat tîrziu, după ce împlinise 40 de ani și cînd, de altfel, tezauru-i de povești era de mult gata de tipar. De aici situația următoare: fără să fi fost un culegător în sensul concepției științifice actuale, Reteganul s-a identificat atît de mult cu poporul de la țară, încît folcloristului Simion Florea Marian i se părea că poveștile lui „sînt scrise cum și le-a notat culegătorul prima oară cînd le-a auzit din gura povestitorilor"; iar Hasdeu găsește în această observație o calitate, constatînd că „la Reteganul, individualitatea [culegătorului] nu joacă nici un rol".

Nu știm cît de bună era memoria lui Ispirescu. Despre a lui Reteganul avem însă două informații precise: o mărturisire a lui însuși în legătură chiar cu creațiile populare — „ce auziam o dată nu uitam în veci" [68] — și o declarație a lui Sebastian Stanca [69], probabil tot după o mărturisire a lui Reteganul: „a avut și un dar care i-a fost de mare folos, o memorie excepțională".

Ajutat de această memorie și de intuirea perfectă a felului de a simți, de a povesti și a vorbi al poporului de la

[67] Manuscris păstrat în Casa de la Reteag (vezi, despre el, și nota 3). Despre cît de țăran era Reteganul, cf. și Ion Breazu, în „Almanahul literar", p. 115.

[68] În fragmentul de autobiografie citat în nota 67.

[69] În broșura *Din viața dascălului I.P.-R.*, p. 13.

țară, Reteganul ne-a dat, din povești auzite proaspăt sau răsunîndu-i în amintire din copilărie: „Poveștile ardelenești", „Poveștile din popor" și pe cele „De la moară". În toate acestea, contribuția sa abia poate fi deosebită de aceea a poporului.

În cazul Reteganul, noi credem că avem de-a face cu armonizarea firească a însușirilor lui literare cu natura creației populare. Aceasta însemnează că aportul lui nu alterează nicidecum caracterul popular al basmului, ci dimpotrivă, îl accentuează, îi dă mai mult relief. Reteganul s-a realizat ca un creator anonim în tipare populare. E numai o întîmplare că acest creator are un nume. Nefiind o puternică personalitate artistică, toate aptitudinile lui înnăscute și le realizează prin popor.

Dacă Creangă a făcut din poveste creație artistică și Ispirescu a creat basmul popular muntean — pe care unii cercetători îl consideră chiar basmul specific românesc —, Reteganul e creatorul povestei populare a Ardealului de altădată, caracterizată așa de bine de Hasdeu ca aceea care „ne oglindește poporul dintr-o localitate cu toate proprietățile lui de obiceiuri și grai" [70]. Dacă acest grai ar fi fost mai puțin „scurt, noduros, înfrînat și aspru" — cum îl caracterizează Nicolae Iorga [71] — poate că povestea specific românească am fi avut-o de la Ion Pop-Reteganul. Așa, el rămîne cu un titlu de glorie mai modest, de care ar fi fost totuși foarte mîndru.

*

Prin numărul poveștilor sale publicate și al celor rămase în manuscris sau pierdute, Reteganul e cel mai mare colecționar și povestitor de basme al acestei provincii.

Caracterul specific ardelenesc apare și în rarele lui interpretări de texte. Astfel, în „Pintea Viteazul" — singura lui încercare de studiu folcloric —, Reteganul invocă numai figurile revoluționare ale provinciei de dincoace de munți. Referindu-se la motivul fiarei fabuloase care distruge recolta chiar în ajunul secerișului, el exclamă [72]: „cine nu vede în

[70] *Analele Acad. Rom., Dezbateri*, XVI (1893/94), p. 276.
[71] *Oameni cari au fost*, București, 1934, vol. I, p. 93.
[72] *Pintea Viteazul. Tradițiuni, legende și schițe istorice*. Brașov, [1898], p. 9.

bivolul negru al acestui mit pe asupritorii de odinioară ai poporului, care păşteau şi cea mai mică holdă a săracului, pînă ce un Horea, un Iancu, un Pintea şi alţii îl alungară ? !"

Dar Reteganul nu s-a ocupat numai de folclorul românesc al Ardealului. Într-un manuscris [73] destul de voluminos, a adunat peste 50 de tradiţii — el le spunea „legende" — referitoare la locuri şi monumente istorice de dincoace de munţi. În această colecţie, pe lîngă materialul românesc, intră în măsură egală, tradiţii maghiare şi săseşti, traduse sau adaptate din culegerea lui Kőváry László şi aceea a lui

[73] Păstrat la fosta „Bibliotecă centrală a Asociaţiunii «Astra»". Iată cîteva din cele mai interesante tradiţii sau legende româneşti adunate de Reteganul : nr. 2 : „Fîntîna de vin" [izvoare miraculoase pe Valea Secaşului, lîngă Blaj] ; Nr. 4 : „Călare pe mătură" [povestiri în legătură cu puterea vrăjitoarelor de a aduce oamenii de departe] ; Nr. 46 : „Căpcînii" ; Nr. 30 : „Ciocănitoarea" [legendă etiologică] ; Nr. 46 : „Scoală tucule..." [luptele confesionale între românii din Ţara Haţegului] ; Nr. 49 : „Fîntîna balaurului" [care teroriza oraşul Bistriţa] ; Nr. 53 : „Mînăstirea de la Strîmbu" [Valea-Lăpuşului]. Ultima piesă (nr. 57) e o „legendă rimată", foarte apropiată de genul versurilor lui Anton Pann, scrisă în anul 1886 (ca poveste în proză, el a dat-o în *Povestiri ardeleneşti*, Partea II, sub acelaşi titlu de „Părintele Arvinte"). Unele din aceste tradiţii au apărut în „Revista Ilustrată" din 1898 sau în alte periodice. Multe sînt traduse sau adaptate [„după..."] din cărţile lui Kőváry László (mai ales din *Száz történelmi rege* (Cluj, 1857) sau Fr. Müler, *Siebenbürgische Sagen* (Braşov, 1857). — Uneori, ca la „Legenda prepeliţei" (nr. 8), se spune precis : „traducere din germînie [sic !] de I.P.-R.". Alteori (ca la nr. 24), se dau şi indicaţii interesante, arătîndu-se că cutare tradiţie săsească se găseşte şi la „românii din părţile Reteagului" sau că o anumită tradiţei românească (nr. 27) se află şi la Fr. Müller. În sfîrşit, ca la „Detunata" (nr. 52), unde după ce reproduce traducerea textului lui Kőváry, Reteganul dă şi o tradiţie culeasă de el, de la români. De fapt, el atribuia o mare importanţă culegerii tradiţiilor şi era conştient că pînă la el nu se mai făcuse nimic în acest domeniu la românii ardeleni. Într-adevăr, în alt manuscris, intitulat „Filosofia istorică a poveştilor noastre" — probabil greşit transcris, în loc de „filosofia poveştilor noastre istorice", căci mereu e vorba despre tradiţii, — Reteganul subliniază „nefiind înaintea mea nici un adunător şi nici o colecţie a poveştilor [istorice] din Ardeal... să adunăm dar cu stăruinţă poveştile noastre istorice" (Manuscris în Biblioteca judeţeană Sibiu, pachetul 4, „Poveşti", nr. 55). Tot aici amintim că în pachetul 3 de la aceeaşi bibliotecă, se păstrează 250 „Datine şi credinţe" — acesta este şi titlul manuscrisului — aranjate pe fişe, în ordine alfabetică („Anul nou, Bobotează" etc.). Multe din ele sînt cunoscute, dar unele par interesante şi pot fi chiar inedite, ca de ex. practicele contra pierderii manei oilor (f. 139), despre zînele apelor (f. 162), leacuri pregătite din coaja teiului bolit în dimineaţa de Paşti, de către doi gemeni (f. 113) etc.

Fr. Müller. Astfel, tradiţiile celor trei popoare conlocuitoare se împletesc în mod armonios în cartea sa, care însă n-a ajuns să fie tipărită.

*

Opera lui Reteganul are şi unele deficienţe. Ele se datoresc mai ales lipsei unei formaţii ştiinţifice[74]. Nicolae Iorga[75] remarca just: „Şcoală de gîndit, simţit şi scris, facultate de litere şi «cerc literar» i-au fost... căsuţele Reteagului, unde meşterii spuneau poveşti". Reteganul a pierdut multă vreme şi cu publicaţiile pe care le putem numi „semifolclorice". Cu excepţia broşurii „Opşaguri" (Gherla, 1891) — care cuprinde şi cîntece vechi găsite în manuscrise de demult —, celelalte[76] sînt fără însemnătate — atît pentru

[74] În anul 1885, în scrisoarea către Hasdeu (citată în nota 19), se plîngea că nu cunoaşte limbile clasice-moarte şi prea puţin pe cea germană, limbi în care sînt scrise majoritatea cărţilor din Biblioteca Blajului, de care era pe atunci aproape. Totuşi el citeşte foarte mult (vezi şi *Legende...*, p. 9) şi reuşeşte să-şi adune încetul cu încetul o impresionantă bibliotecă, păstrată şi astăzi în Casa de la Reteag. Catalogul, scris de mîna lui, are peste 800 titluri, cu operele scriitorilor noştri clasici, lucrări de istorie şi — firește — cele mai multe din publicaţiile folclorice apărute în românește (dar multe şi în ungureşte şi nemţeşte), precum şi o mulţime de valoroase periodice din Ardeal şi Vechiul regat.

[75] *Op. cit.*, p. 92.

[76] De ex.: *Leonat cel tînăr* (Gherla, 1893), *Zidirea lumii* (1897), *Cele 12 Vineri* (1901) etc. Între ele trebuie să considerăm şi *Ţiganii. Schiţă istorică lucrată pentru petrecere după mai mulţi autori*, Blaj, 1886. Partea II a acestei lucrări (p. 68—96) — singura originală — e o încercare de versificare a aventurilor unei comunităţi ţigăneşti pentru a-şi clădi biserică şi a obţine numirea unui preot. La p. 86 a intercalat şi un cîntec în ţigăneşte, cules în Săcel. Mai observăm că parte dintr-o ciornă a manuscrisului acestei mici epopei — imitaţie după Budai-Deleanu? — se păstrează pe verso-ul filelor piesei nr. 57 („Părintele Arvinte") din pachetul cu „Legende" de la Biblioteca judeţeană Sibiu (amintită în nota 73). O formă mai scurtă a „Ţiganilor" a fost publicată de Libraria Ciurcu, sub titlul *Căzania ţiganilor povestită în versuri de glume de Nicolae a lui Ion* (Braşov, 1898, in-32°, p. 1—27). Ţiganii preocupau pe Reteganul mai de mult, cu ei îşi începe colaborarea la „Contemporanul", I (1881/82), p. 620—622: „anecdota populară". *Paripul ţiganului*; iar în *Aurul în Transilvania*, apărut în „Noul călindar de casă" (Braşov, 1885, p. 41—51) e de asemenea vorba de ei (mai ales de cei din Reteag). A tradus şi două poveşti ale ţiganilor ardeleni, publicîndu-le în „Familia", 28 (1892), p. 339 şi 378. Poate pentru aceea îi scria Ion Micu-Moldovan — mai în glumă, mai în serios: „Te ştiu iubitor de ţigani. De aceea iacă-ţi bag în cap două ţigănii întregi. Foloseşte-le cum vei putea mai bine." (Scrisoare din 10.XII.1890, în Casa de la Reteag).

poporul căruia se adresau, cît și pentru știință. Credem că preocuparea constantă a lui Reteganul pentru lucrările „semi-folclorice" trebuie pusă în legătură cu tendința lui perseverentă de a face literatură propriu-zisă, domeniu în care n-a reușit și care l-a împiedicat să se dedice în mod exclusiv înregistrării creației spirituale a poporului său. Dar dacă n-a izbutit să se impună ca o individualitate literară, el are totuși meritul de a fi influențat dezvoltarea limbii literare din Ardeal, făcînd să circule — atît prin povestirile sale „culte", cît și prin povești —, graiul viu al poporului, curățind limba literaturii ardelene a epocii de latinisme și înviorînd-o cu expresii neaoșe, plastice.

*

Culegător din primul an de dăscălie — pe cînd abia împlinise 19 ani — și pînă la moarte ; colaborator cu materiale folclorice la aproape toate periodicele ardelene, timp de vreo 30 de ani ; autor al unei culegeri de cîntece populare încă din anul 1884 ; organizator al colecționării folclorului ardelenesc prin chestionare și preocupat de crearea unei arhive folclorice ; avînd gata de tipar lucrări de mii de pagini, reprezentînd o frescă aproape completă a poeziei, obiceiurilor și credințelor românilor din Ardeal — în sfîrșit, avînd publicate trei mari culegeri de povești, Ion Pop-Reteganul poate fi socotit cu drept cuvînt : cel mai mare și mai reprezentativ folclorist al Ardealului.

Dar, o dată cu recunoașterea acestei situații deosebite, ni se impun și următoarele obligații :

a. Să se ia măsuri ca modesta casă-muzeu din Reteag să fie reparată și conservată cît mai bine ; de asemenea, ca ea să poată fi vizitată în condiții cît mai instructive și educative ;

b. Manuscrisele și corespondența de la Reteag să fie aduse la Biblioteca Filialei din Cluj, spre a putea fi studiate cu răgazul necesar ;

c. Academia R.P.R. — prin Institutul de istorie literară și folclor din București, care a și făcut un bun început, utilizînd mult material al lui Reteganul în recenta „Antologie a literaturii populare" — să trieze materialul din volumele manuscrise păstrate la Biblioteca Academiei și să publice partea cea mai prețioasă, precedînd-o de un studiu despre

opera folcloristului. Despre materialul nepublicabil, ar fi bine să se întocmească un repertoriu amănunțit ; de asemenea să se inițieze publicarea unei ediții critice a poveștilor (în care să fie cuprinse și cele apărute în periodice, precum și cele în manuscris) ;

d. Să se alcătuiască o bibliografie completă a tuturor materialelor folclorice publicate de Reteganul în periodicele ardelene ; numărul lor trece, probabil, de o mie.

*

Numai dacă se vor aduce la îndeplinire toate aceste lucrări, putem spune că ne-am făcut datoria — fie și după o jumătate de veac — față de cel care ne-a dat cea mai masivă și mai reprezentativă icoană a folclorului românesc din Ardeal.

1955

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Dr. M. GASTER FOLCLORIST *

Perioada dintre anii 1870—1880 se caracterizează printr-o deosebită activitate publicistică, manifestată mai ales prin apariţia unor periodice în care articolele de istorie se împleteau cu cele de literatură, filologie, istorie literară şi cu cercetările de „psihologie poporană", cum i se spunea pe atunci folclorului. Revistele protagoniste, conduse de profesori universitari bucureşteni bine cunoscuţi, erau „Columna lui Traian" a lui Hasdeu şi „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie" a lui Grigore Tocilescu. Nume noi şi vechi, semnînd contribuţii interesante sau fără nici o valoare, apar în aceste periodice.

În anul al optulea al „Columnei" (1878), se publică un articol semnat „Dr. M. Gaster".

Numele autorului nu era complet necunoscut. El mai dăduse revistei un mic studiu filologic şi recenzia unui dicţionar. Surprinzător era titlul: *„Apropo de articolul domnului Ispirescu: Basme româneşti şi basme franceze* [1].

Ce se întîmplase? Într-un număr anterior al aceleiaşi reviste [2], marele povestitor muntean arătase cît l-a izbit asemănarea poveştilor noastre cu unele basme franţuzeşti, pe care i le indicase Hasdeu într-un număr al revistei „Mélusine". Ispirescu, fără să se gîndească prea mult, ajungea la

* Comunicare ţinută la şedinţa comemorativă a Filialei Cluj a Academiei R.P.R. din 1 februarie 1957, cu prilejul centenarului naşterii lui M. Gaster.

[1] „Columna lui Traian", VIII (1878), p. 447—449.

[2] P. 234—244.

concluzia că poveştile franţuzeşti sînt, pur şi simplu, compilaţii ale unor basme româneşti.

Dr. M. Gaster nu încercă să ironizeze naivitatea, buna credinţă sau lipsa de pregătire ştiinţifică a povestitorului-tipograf, cu care, de altfel era bun prieten. Într-un articol de o ţinută strict ştiinţifică, utilizînd un aparat critic riguros şi referindu-se la specialişti cu mare autoritate, ca Fraţii Grimm, Benfey, Köhler şi alţii, el a pus chestiunea la punct, arătînd cum se explică „asemănarea basmelor tuturor popoarelor Europei, ba pînă şi a celor asiatice". E o contribuţie ştiinţifică sobră, a unui cercetător erudit, care stăpîneşte metoda de a compune un articol demn de orice revistă serioasă.

Cine era această „rara avis" ?

În acel an 1878, cînd Gaster îşi publica articolul amintit, Hasdeu, al cărui prestigiu ştiinţific se apropia de apogeu, pleda cu căldură pentru culegeri şi cercetări de texte populare.

Gaster făcuse liceul la „Matei Basarab", ascultase poate şi cursurile lui Hasdeu, dar nimic nu arăta încă pasiunea pentru folclor, care îl va cuprinde în curînd. Îndată ce-şi trece bacalaureatul, pleacă la Breslau şi Leipzig, pentru a studia teologia şi filologia. Acolo cunoaşte pe marele romanist Gustav Gröber, care-i trezeşte interesul pentru literatura orală şi pentru cărţile populare ebraice. E foarte probabil că tot el îi va fi atras atenţia asupra faptului că literatura populară ebraică poate fi pusă în legătură cu aceea a popoarelor balcanice şi că, lucrînd în acest sens, ar aduce un mare serviciu cercetării folclorului în general.

Întors în ţară, tînărul doctor în filologie — abia împlinise 21 de ani — publică nota despre asemănarea poveştilor, cu care îşi începe activitatea ştiinţifică în domeniul folcloric. Doi ani mai tîrziu, dă la iveală *Cucul şi turturica*, studiu comparativ [3], în care arată că, în afară de balada publicată de Hasdeu, se găsesc şi alte variante româneşti şi în care ajunge la concluzii interesante şi judicioase. Şi acest articol e bine scris şi presupunem că atît în urma lui, cît şi a unor contribuţii despre cărţile populare ebraice [4], a fost numit lector de limba şi literatura română la Facultatea de litere

[3] „Convorbiri literare", XIII (1879/1880), p. 229—234.
[4] Publicate în reviste germane.

din Bucureşti (1881—1885), unde a ţinut cursuri de istoria literaturii române şi de „mitologie comparată“ [5].

Dar nota în care răspundea lui Ispirescu şi articolul de completare la studiul lui Hasdeu sînt doar o mică evadare din cercetările lui constante despre folclorul ebraic, din care, în anii 1879—1883, publică vreo 18 contribuţii [6]. Între acestea, două articole se ocupă de poveştile ţigăneşti. Nimic despre folclorul românesc. Lucrul ar părea curios, dacă n-am şti că în acest domeniu Gaster pregătea, de ani de zile, o carte mare, care, cu drept cuvînt, a fost numită de criticii competenţi : „fundamentală“.

E vorba de cunoscuta lucrare intitulată *Literatura populară română*, apărută în anul 1883. Ea venea într-o epocă în care Hasdeu publicase textele populare din *Cuvente den bătrîni* (1870), dar nu ajunsese încă să-şi prezinte articolele într-un studiu de ansamblu. E meritul lui Gaster de a ne fi dat un început de sinteză în folclorul nostru. Această sinteză priveşte însă, mai ales, cărţile „poporane“, cum le spunea Hasdeu, adică literatura populară scrisă. De fapt, pe Gaster literatura populară scrisă îl interesa în primul rînd. Motivul trebuie să-l căutăm fie în atenţia deosebită ce se dădea, în acea vreme, cărţilor populare în Germania, de unde abia se întorsese, fie în faptul că aproape toate manuscrisele, pe care le adunase el cu atîta trudă, cuprindeau material din acest domeniu.

Rostul lucrării sale e bine apreciat în precuvîntare, din care merită să reproducem două-trei pasaje : „Cartea aceasta, la care am lucrat în curs de mai mulţi ani, atît aici cît şi în străinătate, are ca scop principal modificarea opiniei generale în favoarea noastră despre starea culturală a poporului român, adică de a arăta că poporul nostru stă pe aceeaşi înălţime a culturii pe care stau celelalte popoare ale occidentului. Poporul român nu s-a izolat de orice contact cu celelalte popoare şi nu s-a hrănit în cursul secolelor cu fărămituri că-

[5] Cf. G. Adamescu, *Contribuţiune la bibliografia românească*, III, p. 163.

[6] O bibliografie aproape completă a publicaţiilor lui Gaster, privitoare la folclorul românesc, am dat-o într-o notă editorială la articolul lui Artur Gorovei, *M. Gaster şi folclorul românesc*, în „Anuarul Arhivei de folclor“, VII (1945), p. 4—5, după *Gaster Anniversary Volume* (London, 1936).

zute de pe masa antichității clasice. Dimpotrivă, vedem pe poporul român într-o veșnică mișcare, dezvoltînd o energie intelectuală cum e proprie tuturor popoarelor pline de viață și de viitor. Poporul român a șezut la aceeași masă deopotrivă cu toate celelalte popoare moderne, s-a hrănit cu același nutremînt, s-a adăpat din aceleași izvoare și «literatura populară română» formează o verigă în lanțul de aur ce leagă popoarele între dînsele" [7].

Și, în altă ordine de idei, Gaster mai spune: „Pe lîngă aceasta, poate servi cartea noastră ca un manual de literatură română din secolul al XVIII-lea din epoca „decadenței literare", cum se numește acest secol de către acei care nu s-au ocupat cu cercetarea lui și au identificat starea politică cu starea literară. Din cercetările noastre de aici, care îmbrățișează numai o mică parte din mișcarea literară din acea epocă, reiese tocmai contrariul. Poporul român n-a amorțit pe vremea aceea, cum se credea în general, ci activitatea și energia sa firească s-a retras pe cîmpul pacinic al muzelor" [8].

După ce face o introducere despre interesul arătat cărților populare în ultimul timp, citînd pe marele animator Herder și pe Görres — cel ce a atras mai întîi atenția asupra acestor cărți — Gaster trece la prezentarea întregii literaturi populare românești scrise, cunoscute pe atunci, clasificînd-o în literatură estetică, etică și religioasă. Cărțile cu care se ocupă în diferitele capitole sînt prezentate cu un aparat critic riguros, nu însă pretențios sau greoi.

Gaster era conștient de valoarea lucrării sale. Ea cuprinde, împreună cu anexele și indicele, peste 600 de pagini și se bazează pe numeroase manuscrise inedite, adunate de el însuși — vreo 61, afirmă Nicolae Cartojan [9]. În tot cazul, pentru numeroasele teme cu care se ocupa, el dispunea de variante mult mai bogate decît Hasdeu. Pe baza acestui material a putut realiza, într-adevăr, ceea ce își propusese: „a grupa și a studia întreaga literatură populară a unui popor, mai cu seamă după izvoarele ei în legătură cu literatura altor popoare" [10].

[7] *Literatura populară română*, p. V—VI. (Am modernizat ortografia.)
[8] *Ibid.*, p. VII.
[9] *Cărțile populare în literatura românească*, II, București, 1938, p. 1.
[10] *Literatura populară română*, p. VII.

Dar meritul, succesul, noutatea lucrării, nu consta numai în studiul acestor cărți populare. Căci cele trei grupări ale lui Gaster, amintite mai sus, nu puteau îmbrățișa toată această literatură. După părerea noastră, nu s-a relevat suficient aportul cel mai important al operei lui, anume : relația strînsă dintre cartea populară scrisă și literatura orală. Nu s-a apreciat cum, de la cărți clasic-populare, clasate la literatura estetică, de pildă la *Alexandria,* de la *Floarea darurilor* sau de la *Sindipa,* Gaster trece la cartea populară modernă, ca *Zadig* sau, ceea ce e și mai interesant, direct la literatura haiducească, oprindu-se la aceea specială a poporului nostru : cărțile despre Iancu Jianu, Miu sau Corbea. Se ocupă — poate întîia oară mai pe larg în istoria literaturii noastre — de operele marelui povestitor care a fost Anton Pann, mai ales de *O ședătoare la țară* și de *Povestea vorbii,* apreciindu-le și punîndu-le în legătură cu motive universale. La fel procedează cu literatura religioasă, unde înglobează și descîntecele, gen la care se oprește mult, căutînd paralele cu vechile vrăji germane. Mai interesante sînt însă capitolele despre cîntecele de stea și despre colinde, în special cele despre cîntecele populare : „parte însemnată din literatura populară românească, care pentru mulți este singura expresie a poporului" [11].

Deși, în mod obișnuit, balada e considerată cea mai importantă ramură a poeziei noastre populare — și meritul lui Gaster e considerabil prin faptul că a atras atenția asupra legăturii dintre „colindele lumești" și cîntecele bătrînești, în special asupra *Mioriței,* pe care și el o socotește „admirabilă baladă" [12] — totuși, e foarte regretabil că nu s-a ocupat și de lirica populară. Aceasta ar fi dat, poate, un impuls serios cercetărilor noastre și în acest domeniu.

Față de folcloriștii timpului, atitudinea lui Gaster e curajos critică : recunoaște meritul lui Atanasie Marienescu, dar îl condamnă pentru „schimbările tendențioase în favoarea latinismului" [13] din *Colinde* și din *Balade.* Critică și pe Alecsandri, pentru că n-a păstrat baladele culese de dînsul în forma lor primitivă și — dacă e să-l credem pe Marcu

[11] *Ibid.,* p. 475.
[12] *Ibid.,* p. 476.
[13] *Ibid.,* p. 486.

Schwarzfeld [14] — felul în care s-ar fi pronunţat iniţial despre schimbările aduse cîntecelor de bardul de la Mirceşti ar fi fost: „ci [baladele] au fost îndreptate de dînsul" [15]. (Schwarzfeld afirmă că adaosul „...îndreptate cu mult simţ poetic", l-a făcut la intervenţia „Junimei", unde se pare că citise această parte a articolului său).

Aşadar, meritul lucrării lui Gaster constă mai ales, cum singur anunţa în precuvîntare, în metoda „de a grupa şi studia *întreaga* literatură populară a unui popor, mai cu seamă după izvoarele ei şi în legătură cu literatura altor popoare".

Pentru epoca în care a lucrat, reuşita lui a fost completă. Cartea nu s-a bucurat însă de o primire călduroasă — cel puţin dacă socotim după recenzii sau, mai ales, după lipsa lor. Hasdeu şi Tocilescu, la revistele cărora colabora Gaster, nu s-au grăbit să-i facă dări de seamă. Valoarea operei a fost recunoscută în ţară destul de tîrziu. Mai întîi de către Sextil Puşcariu [16], care îi prezenta cartea ca o „lucrare fundamentală"; apoi de către Nicolae Cartojan [17], care a arătat că autorul „căuta să prindă într-o privire de ansamblu întreg domeniul literaturii populare". Dar mai ales străinii au recunoscut importanţa lucrării încă de la apariţia ei. Citäm pe marele romanist Nyrop, care spune că opera lui Gaster e „o carte de mare interes şi de înaltă noutate, alcătuită cu cea mai mare grijă [18]. Fiind primită atît de bine în străinătate. Gaster se hotăreşte să o prezinte într-o limbă de circulaţie europeană, anume în cea germană.

Opt ani după apariţia *Literaturii populare*, în 1891, publică valoroasa-i *Crestomaţie română*, care cuprinde numeroase texte populare — unele inedite. În introducere, se ocupă — foarte succint, e adevărat — şi de diversele genuri ale folclorului nostru. În schimb, în *Geschichte der rumänischen Literatur* [19], apărută în anii 1898—1901, Gaster con-

[14] *Poeziile populare. Colecţia Alecsandri*, în „Contemporanul", VI (1888), p. 403, nota 2.
[15] *Literatura populară română*, p. 486.
[16] *Istoria literaturii române*, ed. II, Sibiu, 1930, p. 212.
[17] *Cărţile populare în literatura românească*, I, p. VI.
[18] Anton Pann, *Povestea vorbii. Cu introducere de dr. M. Gaster*, ed. II, Craiova, 1943, p. 15.
[19] În „Gröber's Grundriss der rumänischen Philologie", II, Strassburg, 1898—1901.

sacră literaturii populare aproape 50 de pagini mari. Publicat la 15 ani după *Literatura populară română*, acest tratat pune la punct unele chestiuni, pe baza unei bibliografii mai complete şi a unor manuscrise inedite. Autorul însuşi, în plină maturitate, avea mai multă experienţă. Lucrarea este deosebit de importantă pentru cercetătorii străini şi Sextil Puşcariu [20] o considera, chiar şi în anul 1930 „utilizabilă", pe cînd pe aceea a lui George Alexici, tratînd acelaşi subiect şi apărută ulterior, el o aprecia ca „fără importanţă şi plină de greşeli".

Geschichte der rumänischen Literatur a lui Gaster are o valoare incontestabilă. Folcloristul însă încearcă un regret, deoarece partea despre literatura populară orală e prea redusă, autorul considerînd că ea aparţine oarecum perioadei literaturii moderne, cu care, „din impedimente de sănătate", declară că nu s-a putut ocupa [21]. Totuşi, un merit şi un aport nou al informaţiei folclorice îl formează consideraţiile privitoare la baladele noastre [22], despre care — cu excepţia *Mioriţei* — nu amintise nici în lucrarea de la 1883 şi nici în *Crestomaţie*.

Anul 1885 însemnează pentru Gaster o rupere de ţara şi de poporul a cărui spiritualitate o pătrunsese şi o pusese în valoare, sub aspectele ei cele mai caracteristice. Exponenţi ai regimului burghezo-moşieresc, stăpîniţi de şovinism, reuşesc să obţină expulzarea lui, aşa cum se va întîmpla peste cîţiva ani şi cu o altă personalitate ştiinţifică, cu Lazăr Şăineanu. Gaster se stabileşte în Anglia, unde i se oferă să ţină conferinţe la Universitatea din Oxford [23]. În legătură cu ele a redactat interesanta lui carte *Lecţii despre literatura greco-slavă şi relaţiile ei cu folclorul european în evul mediu.* [24]

Nici după apariţia istoriei literaturii române în „Grundriss"-ul lui Gröber — din păcate o publicaţie prea specială

[20] *Lucr. cit.*, ed. II, p. 212.

[21] *Geschichte der rumänischen Literatur*, p. 428.

[22] *Ibid.* În ce priveşte balada, e bine să reţinem că a mai revenit o dată asupra ei cu contribuţii foarte interesante în articolul *Roumanian Ballads and Slavonic epic Poetry*, din „Slavonic Review", XII (1933), nr. 34, p. 167—180.

[23] *Encyclopaedia Britannica*, ed. 14, s.v.

[24] *Ilchester lectures of greeko-slavonic literature and its relations to the folklore of Europe during the middle ages*, London, 1887. (Titlul după Adamescu.)

şi greu accesibilă, cunoscută de prea puţini cercetători — Gaster nu şi-a încetinit activitatea ştiinţifică. Renumele lui, colaborarea asiduă la revista englezească „Folk-lore" îl duc, în anul 1908 la preşedinţia celei mai vechi societăţi de folclor din lume, cea din Londra, întemeiată în 1878. Regretăm că n-am avut la dispoziţie ceea ce se cheamă „adresa" preşedinţială, despre care presupunem că cuprindea o luare de atitudine şi o expunere de principii sau de metodă în ce priveşte ştiinţa poporului, şi în care s-ar putea să fie vorba şi de folclorul nostru. După ce-şi împlineşte anii de preşedinţie, Gaster rămîne cîtva timp vicepreşedinte al societăţii.

Între 1877 şi 1937, nu e an în care să nu fi dat cel puţin o contribuţie la folclorul universal. În 1925 se hotăreşte să-şi strîngă o parte din aceste articole (în total 61) în trei volume masive, apărute în 1928, sub titlul *Studii şi texte de folclor magic, romane medievale, apocrife ebraice şi arheologie samariteană*. Nu ne putem ocupa aici de toate articolele folclorice din această publicaţie. Menţionăm totuşi cercetările în legătură cu istoria ţiganilor şi studiile despre tradiţiile româneşti în legătură cu ei, ca de pildă *Ciubăr-Vodă mîncat de guzgani* şi *Ţiganii ce şi-au mîncat biserica* [25].

Dar să nu uităm alte cîteva lucrări referitoare la folclorul românesc, apărute deosebit de această colecţie.

Astfel, în timpul primului război mondial, Gaster a crezut — cu drept cuvînt — că face un bun serviciu ţării sale, traducînd un volum de *Poveşti despre păsări şi animale* [26].

Această acţiune de deşteptare a interesului pentru români, susţinută şi prin expoziţii de artă populară şi prin conferinţe ţinute în Anglia, continuă şi după război. În 1923, el publică în revista engleză de folclor un articol mare despre legendele Maicii Domnului [27].

Ele sînt luate din cartea cu acelaşi titlu a lui Simeon Florea Marian — fapt de altfel mărturisit şi de Gaster. Lucrarea e însă plină de comentarii interesante, de trimiteri la paralele din poveştile clasificate de Şăineanu şi la acele ale marilor

[25] În „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie", vol. I (1883), p. 469—475, şi vol. II (1885), p. 185—191.

[26] *Roumanian Bird and Beast Stories*, London, 1915.

[27] *Roumanian Popular Legendes of the Lady Mary*, în „Folk-lore", 1923, p. 45—85.

autorități ale folclorului universal : Dänhardt, Frazer, Bolte-Polivka.

Cu aceleași intenții publică, în 1927, un alt volum de povești românești pentru copii. Atît acestea, cît și *Legendele Maicii Domnului* și *Poveștile despre păsări și animale*, pe lîngă scopul propagandistic, aveau și menirea să familiarizeze pe folcloriștii englezi — și europeni în general — cu patrimoniul literaturii noastre populare.

Gaster își revede țara abia în 1921, treizeci de ani după expulzare. Versiunea oficială spune că a venit însoțit de doi savanți englezi — un lingvist și un folclorist — la invitația Institutului Sud-Est European. Se poate. Noi credem însă că ideea acestei invitații a venit tot de la Gaster. Străbătînd țara de la un cap la altul, a putut auzi iar limba, cîntecele și poveștile celor între care își petrecuse tinerețea. Acum a avut prilejul să țină conferințe la București, Timișoara, Vălenii de Munte, Sighet, Oradea-Mare și la Cluj, unde la 25 august a vorbit [28] despre *Transilvania ca loc al multor influențe și religii*. În anul 1929, Academia Română îl proclamă în unanimitate membru de onoare, ca un omagiu adus activității sale. Raportorul Sextil Pușcariu arată că, după teza de doctorat „au apărut una după alta lucrările importante din care nu pomenim decît cele două opere fundamentale : *Literatura populară română* și *Crestomația*". El propune alegerea lui Gaster în semn de „recunoștință pentru o activitate de o viață întreagă, dedicată cu deosebită tragere de inimă literaturii noastre populare... și pentru scrierile și conferințele sale din anii din urmă" [29].

Într-adevăr, interesul lui Gaster pentru folclorul nostru nu scade cu bătrînețea. Avea 78 de ani cînd, întîlnind la Londra pe regretatul Nicolae Cartojan, discută între multe altele și despre Anton Pann ; Cartojan îi propune să scoată o nouă ediție a scrierilor marelui povestitor popular, începînd cu *Povestea vorbii*. „Eu am primit această propunere cu toată bucuria în ciuda vîrstei mele înaintate și a ochilor mei întunecați, cu toată lipsa de ajutoare literare...", spune

[28] Ziarul clujean „Patria", II, nr. 190 (din 27 august 1921).
[29] *Analele Academiei Române. Dezbateri*, tom. 49 (1928/1929), p. 196—197.

Gaster în prefață[30]. E surprinzător cît de tînăr îi era încă spiritul și ce probleme mai putea pune la acea vîrstă. Ascultați-l: „M-am pus pe lucru. Am apucat alte drumuri decît acelea care au fost bătute de către cei care au scris înaintea mea. Mi-am croit cărări noi. N-am dat crezămînt legendelor care s-au cristalizat în jurul vieții și scrierilor lui Anton Pann. Am căutat răspuns la întrebările ce se grămădeau: De unde a venit? Cum a crescut? Cum a ajuns în Țara Românească? Și așa înainte, tot firul vieții. Unde a învățat și ce a învățat? Și mai ales de unde, el, ca autodidact, care n-a trecut prin nici o școală regulată, deodată a devenit autor; ce l-a îndemnat și de unde a luat pildă?..."

Dacă, așa cum însuși spune, „se poate ca în această lucrare să nu fi ieșit la capătul dorit" — e o chestiune care nu interesează acum. Important e că a dat această ediție, cea mai bună a *Povestei vorbii*, care a fost atît de căutată, încît, peste șapte ani, Cartojan a trebuit să publice o ediție nouă, în care n-a mai avut de adăugat decît interesantele amintiri despre bătrînul savant de la Londra.

Capitolul cel mai important al cărții credem că este cel despre viața, dezvoltarea și evoluția proverbelor. Desigur, Gaster mai vorbise despre ele cu 40—50 de ani înainte. Dar cunoștințele adunate între timp și mai ales considerațiile sînt deosebit de interesante și prețioase.

Și biografia lui Pann are importanța ei. Dar, în această privință, credem că i-au lipsit informațiile directe, pe care numai în țară le-ar fi putut avea. Totuși, pînă la apariția cărții lui Ion Manole, a fost cea mai completă și cea mai interesantă biografie a lui Pann.

Gaster lucra și la o carte despre descîntecele noastre. În 1921 anunță, în conferința ținută la Cluj, că „a adunat aproape 400 de descîntece și le va traduce în englezește spre a aduce lumină în chestia misterelor ale căror ultime rămășițe sînt"[31]. Dar, fiind departe de bibliotecile țării și aflînd că Artur Gorovei dispune de peste 2500 de texte, își dă seama că nu va putea realiza ceea ce ar fi dorit. Regretăm însă „că s-a speriat și a stat locului" — cum spune el însuși — căci sîntem siguri că lucrarea lui, chiar cu mai puține texte și va-

[30] Anton Pann, *Povestea vorbii. Cu introducere de dr. M. Gaster*, Craiova, 1936, p. III.

[31] Ziarul clujean „Patria", II, nr. 190 (27 august 1921).

riante, ar fi fost superioară aceleia a lui Gorovei, care, cu toate meritele lui, nu se putea compara nici pe departe cu un cunoscător atît de profund al magiei și literaturii populare universale. Concluziile conferinței *Farmece și descîntece românești*, pe care o ține la Londra în anul 1920, sînt remarcabile, întrucît completează teoria istorică despre „marea moștenire de viață și tradiții primite de către poporul român de la traci" [32]. Din această afirmație înțelegem la ce lămuriri prețioase s-ar fi ajuns în problema descîntecelor noastre, dacă ea ar fi fost studiată de un specialist cu competința și disciplina științifică a lui Gaster.

Lucrarea despre Pann, scrisă la 78 de ani, nu e ultima. În 1937, publică o interesantă contribuție la romanul medieval al celor șapte înțelepți din Roma [33]. Pînă și sfîrșitul vieții îl ajunge în drum spre Cambridge, unde se ducea să țină o conferință despre folclorul nostru [34]. Lucrări ale lui au continuat să se publice chiar și după moarte. Așa e contribuția la știința poveștilor, apărută în 1941, în omagiul pentru Heller Bernát [35].

În tot timpul vieții sale, pînă în clipa morții, folclorul i-a fost preocuparea de predilecție. Într-adevăr, Gaster a iubit folclorul — fie el carte populară sau text cules din graiul viu — cum puțini oameni de știință l-au iubit. Iată numai cîteva mărturisiri ale lui: „Apocrifele sînt ca niște petece... din haina ce o poartă Ileana Cosînzeana. [Dar] literatura lor devine numai atunci piatra nestimată și nepieritoare în odorul națiunei, cînd a fost schimbată, prelucrată, poleită de mîini românești; cînd transformată în literatură populară răsfrînge în mii de culori variate lumina geniului poetic al poporului român" [36]. „M-am pus pe cetit — scrie el în 1914 lui Artur Gorovei — și ca întotdeauna cînd mă îndeletnicesc

[32] *Farmece și descîntece românești*, în „Convorbiri literare", LII (1920), p. 32, 35.

[33] *Die Geschichte des Kaisers Skinder. Ein rumänisch-byzantinischer Roman. Beitrag zur Quellengeschichte der altfranzözischen Ystoire des sept sages de Rome.* Athen, 1937, 1 f., 42 p.

[34] Cf. N. Cartojan, în Anton Pann, *Povestea vorbii*, ed. II (Gaster), p. 15.

[35] *Beiträge zur vergleichenden Sagen und Märchenkunde zu Paulis Schimpf und Ernst.* În vol. *Emlékkönyv Bernát professzor 70 szuletesnapjára*, Budapest, 1941, 326 p.

[36] *Apocrifele în literatura română. Conferință.* București, 1884, p. 259, 271. (Am modernizat ortografia citatului.)

cu literatura populară, simt mirosul florilor și aud cîntecul păsărilor și sînt reîntinerit — chiar dacă e numai pentru o clipă. Numai o dragoste adîncă pentru tot ce este nemeșteșugit ne face... a duce munca asta folclorică înainte cu atîtea jertfe de tot soiul..." [37] Cincisprezece ani mai tîrziu e serios îngrijorat: „Orice s-ar zice, izvorul folclorului român începe a seca. Înrîuririle cele noi gonesc cu desăvîrșire din sufletul poporului atît credințele vechi, obiceiurile casnice, credințele religioase, chiar și poezia. N-are cineva decît să compare ceea ce ai publicat dumneata în primele volume [ale „Șezătoarei"] — scria tot lui Gorovei — cu materialul ce se adună acum din gura poporului, spre a vedea cum sărăcește el din ce în ce mai mult... Naivitatea din vremurile trecute dă loc acuma la o subtilitate spirituală care nu mai dă păs poporului să răsufle. Pentru mine distanța de acum 50 de ani este atît de mare, încît îmi vine să cred că am trăit cîteva veacuri... Barbu Lăutaru a ajuns o legendă. Încă va mai trece puțină vreme și toate acestea vor fi legende..." [38]

Desigur, în aceste prevederi pesimiste Gaster se înșeală. De altfel, cu excepția unor mici deplasări pe teren — la Tîrgoviște sau Brașov, deci și acelea tot la oraș [39] — el a fost un folclorist de cabinet. Dar, dacă nu a cules el însuși pe teren, a susținut în schimb culegerile altora. Astfel, după spusele lui Gorovei [40], el l-a hotărît pe Ispirescu să-și publice colecția de povești în volum, iar cînd acesta apare, „pune în lumină meritul culegătorului", îl încurajează lăudîndu-i „farmecul limbii", „frumusețea imaginilor", „caracterul naiv popular"... „atît de exact conservat..." Promite să-i studieze fiecare poveste în parte și-i urează ca în curînd să dea și alte volume de culegeri [41].

Gaster a fost deci un pasionat al folclorului. Aportul lui cel mai însemnat rămîne editarea textelor populare și studiul lor comparat, care l-a dus la concluzii atît de prețioase în legătură cu unele motive. În istoria folclorului nostru, el e primul care s-a afirmat în acest gen de studii, pe care l-a și

[37] Artur Gorovei, *M. Gaster și folclorul românesc*, în „Anuarul Arhivei de folclor", VII (1945), p. 8.
[38] *Ibid*, p. 9.
[39] *Ibid.*, p. 7 și 8.
[40] *Ibid.*, p. 1.
[41] „Revista pentru istorie, archeologie și filologie", nr. 1 (1883), p. 238—239.

epuizat pentru un lung răstimp. Însuși Nicolae Cartojan — cel mai autorizat specialist al nostru în tot ceea ce privește cartea populară scrisă — a recunoscut că „după opera foarte prețioasă a lui Gaster, cercetările asupra literaturii populare au amuțit" și că a trebuit „o jumătate de veac de colecționare de material — manuscrise inedite și publicații folclorice — ca firul rupt al cercetărilor să fie reluat" [42].

Un ultim gest dovedește interesul neobosit al lui Gaster pentru domeniul în care făcuse un început atît de temeinic: cedarea, în cei din urmă ani ai vieții (1936), a prețioasei sale colecții Academiei Române. Această colecție, alcătuită din 206 manuscrise (de fapt peste 700 de texte), se păstrează acum în Biblioteca marei instituții din București, formînd unul din cele mai prețioase fonduri, care, conform dorinței lui, îi poartă numele.

Prin acest gest, Gaster a stimulat cercetătorii pentru care, după cum spunea în *Literatura populară română*, alături de „dezvoltările generale noi dinadins am lăsat loc la cercetări ulterioare speciale...", care să dea „un nou impuls spre lucrarea ogorului înțelenit al literaturii române, în care am tras noi acuma o singură brazdă". O singură brazdă! Sînt cuvinte care caracterizează modestia adevăratului învățat. Căci pentru oricine urmărește cercetările, studiile și publicațiile de texte făcute la noi, mai ales după primul război mondial, este evident că ele se întemeiază pe opera lui Gaster.

Pînă și Cartojan o citează la tot pasul în clasica sa lucrare *Cărțile populare în literatura română*.

Noi considerăm că această stăruitoare prezență în opera urmașilor reprezintă o recunoaștere generală a valorii lui Gaster. Și ea este, de fapt, cea mai frumoasă consacrare a meritelor unui savant.

1957

[42] *Cărțile populare în literatura românească*, I, p. VII.

FOLCLORISTUL G. ALEXICI

— Cu specială privire asupra tomului al II-lea din „Texte din literatura poporană română"

Universităţile din Budapesta şi Cluj înfiinţaseră — cea dintîi în anul 1862, a doua în 1872 — catedre de limba şi literatura română. Din cei şase profesori care au funcţionat ca titulari, trei s-au ocupat în mod special cu folclorul. Primul a fost Grigore Silaşi (1836—1897); de la el ne-au rămas două „disertaţii" foarte interesante pentru epocă [1]. Al doilea. Grigore Moldovan (1845—1930), a făcut mai mult operă de popularizare a folclorului nostru în cercurile maghiare. Atît Silaşi, cît şi Moldovan au fost profesori la cluj. La catedra de limba şi literatura română din Budapesta, singurul profesor care s-a interesat de folclorul nostru — nu numai la cursuri, ci şi în activitatea lui ştiinţifică — a fost Gheorghe Alexici. El a lucrat în acest domeniu mult mai intens decît toţi trei înaintaşii lui (Alexandru Roman, Ioan Ciocan şi Iosif Siegescu) luaţi împreună [2].

[1] *Insemnătatea literaturii române tradiţionale*, „Transilvania" (Braşov), 8 (1875), p. 31—35, passim. *Românul în poezia sa poporală. Studiu asupra tuturor ram[ur]ilor poeziei populare române*, ibid., 9 (1876), p. 43—46, passim; 10 (1877), p. 205—208, passim. (Despre Grigore Silaşi folclorist, cf. lucrarea lui Dumitru Pop, cu acest titlu, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj, Series Philologia, fasc. 1, 1964, p. 28—56.)

[2] El era conştient de acest lucru cînd scria: „Lucrările înşirate... dovedesc că în acest loc [la catedră!] reprezint oareşicare progres faţă de antecesorii mei" (*Elevilor mei. Discurs de deschidere ţinut la Universitatea din Budapesta* (22 ianuarie 1910), Sibiu, 1910, p. 11 (Cf. şi G[iorge] P[ascu], în „Viaţa românească", 1910, voi. XVI, anul V, p. 153—154).

Alexici s-a născut la 14 septembrie 1864, în Arad. Tatăl lui era funcționar superior la primărie. Faptul că obișnuia să scrie „versuri, comedii și lucrări istorice în sîrbește“ [3] și că purta un nume cu rezonanță sud-slavă, ne îndeamnă să credem că era de origine sîrbă. Sîrbește trebuie să fi știut și fiul lui, Gheorghe, care, în vol. I al *Textelor din literatura poporană română* [4], face frecvent trimiteri la numeroase studii și culegeri folclorice apărute în această limbă. Semnificativă e și mărturisirea următoare: „La începutul studiilor mele universitare, m-am ocupat de limbile slavice și abia apoi am trecut la filologia română“ [5].

După terminarea liceului și a facultății de litere a Universității din Budapesta, Alexici funcționează vreo doi-trei ani (1888—1890) ca profesor secundar în orașe de provincie (Szolnok, Kassa), unde a avut de luptat cu foarte mari greutăți materiale. Cerea mereu prietenilor săi — în special lui Herrmann Antal — să fie transferat, dacă nu la Budapesta, la Arad, la Lugoj, oriunde în Transilvania, *„între români“*. Cu toate dificultățile, studiază fără răgaz în timpul vacanțelor de vară și-și îmbogățește colecția de literatură populară. Foarte curînd îl vedem publicînd, în periodice, traduceri de poezii populare românești „din colecția proprie“: întîi în „Alföld“ (1887), apoi în „Budapesti Szemle“ (1888 și anii următori). Mai era colaborator permanent la revista „Nyelvör“, la care fusese angajat și în timpul studenției. În redacția revistei „Budapesti Szemle“ și-a găsit rosturi statornice, care i-au permis să rămînă la Budapesta [6]. În anul 1888 își trece licența cu teza: *Elemente maghiare în limba română* [7]. Începînd din anul 1891, predă limba „română la Școala — devenită apoi Academia — de limbi orientale“ [8], iar în 1897 e „privat-docent“ (agregat) de limba și literatura

[3] Cf. Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapesta, 1890—1909, I, p. 120. (Tot aici ni se spune că în același timp tatăl lui compunea și versuri în românește.)

[4] Adunate de Dr. G. Alexici. Tomul I. *Poezie tradițională*, Budapesta, Editura autorului, 1899, p. 277, 279—281, 285—286.

[5] Texte... I, p. IX.

[6] Pentru diferitele periodice la care a colaborat, cf. Gulyás Pál, *Magyar írók élete és munkái*. Uj sorozat. Budapesta, I, 1939, col. 386—387. (În ce privește grafia numelui Alexici, cf. nota 17.)

[7] *Elevilor mei*, p. 4.

[8] Gulyás, *op. cit.*, I, col. 386.

română la universitate [9]. Funcționează ca profesor universitar începînd din anul 1909 și pînă în anul 1920. În 1922 e pensionat. Îndepărtarea din învățămînt se datorește ideilor lui social-democrate, afirmate încă din anul 1889. Moare la 7 februarie 1936 [10].

Alexici a făcut atît cercetări de filologie română (etimologii, originea limbii) [11], cît și de folclor. A scris un studiu mai întins despre „români", în ungurește, în care trata și istoria literaturii române [12]. A publicat în limba germană un studiu în care se ocupă numai de istoria literaturii române [13]. L-a interesat și istoria luptelor confesionale la români [14]. După 1911, sub semnătura lui n-au mai apărut decît ediții noi ale gramaticilor sale românești sau ale dicționarelor de buzunar [15]. Din întreaga lui activitate, folclorul e domeniul în care a adus contribuții științifice mai importante.

Am amintit că încă din anul 1887 Alexici publicase, în periodicele maghiare din Budapesta, traduceri de poezie populară românească culeasă de el însuși. Din prefața la *Textele din literatura poporană română* reiese că a început să culeagă prin anul 1883 [16]. În anul 1888 apare prima lui lucrare cu caracter folcloric; un memoriu amplu, cuprinzînd și o sumară ilustrare a cîtorva genuri de literatură populară: *Călătoria mea printre români* [17]. Societatea Kisfaludy îl însărcinase să culeagă — împreună cu cunoscu-

[9] *Elevilor mei*, p. 4. Profesor trebuie să fi fost Ioan Ciocan, care a funcționat între anii 1898—1908 (cf. Szinnyei, *op. cit.*, IV, col. 471—472).

[10] Szinnyei, *op. cit.*, col. 120; Gulyás, *op. cit.*, I, col. 386.

[11] *Elevilor mei*, p. 9—10.

[12] *Oláhok*, în „Egyetemes irodalomtörténet". Szerkeszti Heinrich Gustáv, Budapesta, 1905. Vol. II. Partea despre literatura populară: p. 797—807.

[13] *Geschichte der rumänischen Litteratur*, Von. G. Alexi, in deutscher Umarbeitung von dr. K. Dieterich, Leipzig, 1906, 196 p.

[14] *Elevilor mei*, p. 9—10.

[15] Gulyás, *op. cit.*, I, col. 387.

[16] *Texte*, I, p. IX.

[17] *Utazásom az oláhok között*, în „A Kisfaludy Társaság Évlapjai", Új folyam, 23 (1887—1888), p. 248—267. Raportul, prezentat la 25 ianuarie 1888, e semnat cu numele *Alexi*. Profesorul budapestan a șovăit adeseori între acest nume și acela de *Alexici*, ba uneori a semnat și *Alexics* (de ex. la *Vadrózsapör* (Budapesta, 1897), la *Román népmesék* (Budapesta, f.a.) la *Oláhok* etc. Tot așa semna și în anul 1920, pe a cincea ediție a gramaticii românești în limba maghiară.

tul cercetător Herrmann Antal [18] — texte de folclor românesc. În primele zile ale lui iulie 1887, afirmă Alexici, cei doi cercetători pleacă la Arad. Trec apoi în Banat, făcînd cercetări mai ales în Caraș-Severin. După două săptămîni, se întorc la Arad, de unde se îndreaptă spre diferite sate din fostele județe Bihor și Hunedoara. „Aruncă o privire" și asupra cîtorva sate de moți, „spre a cerceta cel mai interesant element al poporului român". La moți îi atrăgeau și probleme speciale de limbă (rotacismul). Pe la jumătatea lunii august se întorc la Budapesta.

Apreciind rezultatele anchetei pe teren, Alexici se declară foarte satisfăcut, deoarece „colecția..., în ce privește cantitatea și calitatea, rivalizează cu orice publicație de poezie populară, care a văzut lumina zilei pînă atunci, atît în literatura română cît și în alta străină". Mai precizează că în acest material intrau și o „culegere proprie mai veche", precum și „[materialul] cu care a contribuit Herrmann Antal" [19]. În continuare, Alexici vorbește totuși de „culegerea

[18] *Utazásom...*, p. 248.

[19] Acesta (1851—1927) a fost profesor de etnografie (1898—1927) la Universitatea din Cluj și Seghedin. E cunoscut mai ales prin studiile sale de literatură comparată. A fost un neîntrecut organizator al muzeelor și societăților etnografice din Ungaria dinaintea întîiului război mondial. În lucrarea lui Kós Károly despre acest mare etnograf maghiar („Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1957 și 1958", p. 183—203) nu găsim însă nici o indicație că Herrmann ar fi făcut vreo culegere de folclor românesc.

Din corespondența păstrată la Biblioteca Universității din Seghedin (scrisorile 8—30), se pare că ancheta folclorică printre români ar fi fost făcută exclusiv de Alexici. Scrisorile adresate de el lui Herrmann arată limpede că cei doi profesori arădani — Jancsó și Márki — care l-au însoțit la început —, s-au reîntors curînd la Arad (scrisoarea 3); că, în luna iulie, pe cînd Alexici ancheta din greu pe teren (scrisoarea 2), Herrmann nici nu se găsea la Arad, ci era în vacanță (scrisoarea 4). La 3.VIII.1887, Alexici îi comunica (scrisoarea 5) că el îl așteaptă pînă la 12—15 august, dacă *vrea* să meargă împreună. Că altfel poate face treaba și singur, numai să-i trimită scrisori de recomandație (probabil pentru autorități). Tonul scrisorii lui Alexici e nervos: Herrmann îi cerea cam multe servicii științifice — probabil în legătură cu folclorul românesc și cu Societatea etnografică maghiară. Alexici îl considera însă pe Herrmann ca pe un om cu deosebită trecere. Astfel, într-o scrisoare către un necunoscut (scrisoarea 26), spune textual: „Herrmann Antal e un om mare și îndrăzneț, lui îi răușesc și lucrurile de care alții nici n-ar îndrăzni să se apuce". E adevărat că și Alexici îl hărțuia mereu cu cereri: ba să-l înscrie în Societatea filologică, ba să-i plaseze cutare ar-

Alexi-Herrmann, dacă poate s-o numească astfel", insistînd că ea se deosebeşte cu totul de publicaţiile de literatură populară românească de pînă atunci, în primul rînd, prin faptul că „n-a schimbat cuvintele care trăiesc în limba fiecărei regiuni, ci ele au fost redate întocmai, neatinse, aşa cum le foloseşte poporul însuşi", în al doilea rînd, pentru că „a păstrat pronunţia poporului în toate privinţele [20], alcătuind şi un sistem de transcriere specială în acest scop [21]. El stăruie mai ales asupra fidelităţii culegerii şi prezentării textelor: „Materialul adunat l-am descris întocmai cum îl rosteşte poporul. N-am adaus nici un cuvînt către el, dar nici nu l-am *dires*, precum făceau unii în trecut" [22]. „Diresul" acesta pare a fi, de fapt, o „aluzie la Alecsandri" [23]. „Textele adunate de mine nu le-am atins, nu le-am poleit; nu-s aur topit şi turnat, ci numai bruşuri de aur cum le-am scos din baia nestimată şi fără margini, din poporul român" [24].

După ce critică pe Atanasie Marienescu pentru modificările aduse culegerilor de *Balade* şi *Colinde* [25], insistă din nou asupra valorii transcrierii fonetice adoptate de el [26]. Explică apoi cum a procedat la culegerea pe teren. Reţinem cîteva amănunte care ne par interesante. Cercetătorul se prezenta întîi preoţilor şi învăţătorilor, consideraţi ca cei mai ticole, ba să intervină la diferite personalităţi pentru transferarea lui, pentru ajutoare băneşti sau pentru cele mai neaşteptate lucruri.

Raporturile între Alexici şi Herrmann au fost destul de bizare. Deşi întreruperea corespondenţei între 10.VIII.1887 şi 31.I.1888 — sau lipsa scrisorilor din acest răstimp — nu ne lasă să stabilim precis cum s-au desfăşurat faptele, noi rămînem la convingerea că colecţia a făcut-o Alexici singur, deşi societatea Kisfaludy îl trimisese în deplasare pe teren împreună cu Herrmann. În „raport" *(Utazásom...)* e mereu vorba de amîndoi. E probabil că Herrmann făcuse rost de bani şi de aprobare. Drept recunoştinţă, Alexici a lucrat pentru amîndoi şi l-a trecut în raport ca colaborator. În prefaţa vol. I al *Textelor*, Alexici nu aminteşte nimic despre vreo culegere a lui Herrmann. Poate că voia să facă acest lucru în prefaţa vol. II, pe care însă n-a mai apucat să o scrie.

[20] *Utazásom...*, p. 248—249. Asupra acestui fapt revine şi în *Texte...* I, p. IX.

[21] *Utazásom...*, p. 248—249.

[22] *Texte...*, p. IX.

[23] Cf. şi Ion Diaconu, *Folclor din Rîmnicu-Sărat*, Focşani, 1934, vol. II, p. XXIX.

[24] *Texte...*, I, p. IX.

[25] *Utazásom...*, p. 252.

[26] *Ibidem*, p. 250.

buni cunoscători ai poporului. Cîţiva dintre ei i-au şi cedat culegeri proprii de literatură populară. „Pe această cale am ajuns şi la o culegere de poezie din anul 1831, în care sînt eternizate cîntecele unei epoci apuse. Nu e nevoie să amintesc cît de preţioasă e această colecţie“ [27]. Asculta pe informatori la ei acasă, la muncă, la petreceri. Cînd auzeau că e şi el român şi le mai dădea şi ceva de băut, oamenii îşi dezlegau limba, încît abia mai putea prididi cu notarea textelor. S-a adresat odată şi moşierului satului, care a poruncit „slugilor“ sale să-i spună cîntece cît mai multe şi mai frumoase: „În curs de o săptămînă am cules acolo mai mult decît în toată expediţia mea“ [28]. Greutăţi a întîmpinat la culegerea descîntecelor. E interesantă observaţia lui privitoare la melodiile cîntecelor: „Am ascultat timp de ore întregi pe un muncitor care cînta aceeaşi melodie pe alte şi alte texte [29]. Foarte puţine arii a găsit şi la fetele din şezători, la feciorii de la joc şi la muncile cîmpului: abia o melodie — două. În schimb, enorm de multe texte. A remarcat, firește, şi nevoia de a cînta a ţăranului, a ciobanului, a moţului rătăcitor. În încheiere, dă în traducere 10 texte lirice, 2 balade şi se ocupă de diferiţi traducători ai textelor noastre de literatură populară în ungureşte.

Trec aproape 10 ani fără ca Alexici să mai publice vreun articol de folclor. Dar iată că în anul 1897 ia atitudine în chestiunea influenţelor reciproce ale folclorului românesc şi maghiar. Publică atunci în revista „Ethnographia“, o serie de articole, adunate în broşura *Vadrózsapör* [30], în care publică

[27] *Ibidem*, p. 250. E vorba de *„Pesmă cu cîntări lumeşti şi veselitoare“* a preparandului D. Ardelean. În loc s-o studieze şi s-o publice el însuşi, a dăruit-o Bibliotecii „Astra“ din Sibiu (Cf. *Texte*, I, p. 126), unde a rămas necunoscută timp de peste 40 de ani. Cu această colecţie s-a ocupat Romulus Todoran, *Poezii populare într-un manuscris ardelean din 1831* („Anuarul Arhivei de folclor“, VII, 1945, p. 131—139).

[28] E regretabil că nu a precizat de ce sat e vorba. Socotind după numărul textelor — considerabil mai mare decît al celor culese în alte sate — ar putea fi vorba de „Straja, comitatul Timiş“, sat reprezentat cu peste 90 de texte numai în vol. II şi cu 20 texte în vol. I. Alte sate în care a cules texte numeroase sînt Bata, cu 65 texte, Căuaşd, cu 57 sau Apateu, cu 46 texte.

[29] *Utazásom...*, p. 252. Cîţiva ani mai tîrziu, Béla Bartok *(Cîntece poporale româneşti din comitatul Bihor...*, Bucureşti, 1913, p. VII) constata acelaşi lucru: ...„Pe o melodie de doină se poate cînta orice text“.

[30] Budapesta, 1897, 52 p.

și numeroase texte populare în românește și ungurește. Unele din ele sînt culese în fostele județe Arad (Vășoaia, Covăsînț), Bihor, (Căuașd), Caraș-Severin (Bata) și mai ales în Straja [31], deci de prin satele pe care le vom întîlni mereu în volumele lui special închinate folclorului românesc. Și în *Vadrózsapör* amintește de „colecția în manuscris a lui Herrmann Antal".

Doi ani după apariția acestei broșuri, în 1899, apare vol. I de *Texte din literatura poporană română*. E lucrarea despre care Alexici susține că reprezintă „o muncă de cincisprezece ani" [32]. În precuvîntarea volumului, anunță că „Textele vor apare în trei tomuri". Subtitlul special al vol. I, *Poezia tradițională*, este, desigur, impropriu. Alexici se gîndea, probabil, la genul epic și la toate textele lipsite de caracter liric. Volumul II avea să cuprindă „poezia lirică cu o prefață despre ritmul poeziilor poporane, iar vol. III gramatica materialului și vocabularul"... [33]

A apărut însă un singur volum : întîiul. El cuprinde balade, povești, descîntece și diferite texte mărunte din regiuni aproape cu totul necercetate pînă atunci. Sînt de fapt regiunile pe care le-a străbătut în anul 1887 și — probabil — și în cei următori.

În periodicele românești nu știm să i se fi făcut volumului decît o singură recenzie : aceea a lui Mihail Dragomirescu [34], în care colecția este aspru criticată, atît pentru gruparea materialului, pentru subtitlul impropriu — *Poezia tradițională* —, cît și pentru semnele diacritice. Tîrziu, după 35 de ani, un specialist de valoare, Ion Diaconu [35], prezintă culegerea lui Alexici ca una din cele „făcute metodic", alături de culegerile lui Canianu, Onișor, Candrea-Densusianu-Speranția, Iosif Popovici, Weigand etc. El afirmă : „Cu colecția lui Alexici, mișcarea folcloristică de la noi capătă o vigoare nouă"... E un „cercetător de mîna întîi... folclorist de avangardă : metoda lui de lucru — precizată din 1906 încolo [36] — va fi chipul în care și astăzi se înțeleg proble-

[31] Căruia aici îi dă numele german Lagerdorf (cf. *Vadrózsapör*, p. 28, 36 passim). (Acest sat face parte din R.S.F.I.)
[32] *Texte...*, I, p. IX.
[33] *Texte...*, I, p. XIII.
[34] „Convorbiri literare", 33 (1899), p. 961—963.
[35] *Folklor din Rîmnicu-Sărat*, Focșani, 1934, vol. II, p. LXXXIX.
[36] Nu știm motivul pentru care Diaconu se leagă de acest an.

mele folclorului"... Alexici se gîndeşte la utilizarea fonografului, noutate surprinzătoare la noi pentru veacul al XIX-lea..." Referindu-se la valoarea variantelor, Diaconu [37] scrie: „Pentru prima oară un folclorist anticipa la noi problema creaţiei populare şi a circulaţiei ei..., balada noastră trebuie comparată cu a slavilor din Balcani"... Acestea sînt aprecierile elogioase ale unui cercetător foarte competent, serios şi zgîrcit în laude, ca Diaconu, despre *Texte din literatura poporană.*

După publicarea acestui volum bogat şi valoros, Alexici se ocupă doar sporadic în mici articole sau în capitole de lucrări generale, cu folclorul. Lucrarea despre Tilu Buhoglindă [38] nu prezintă interes pentru noi. Lecţia de deschidere [39], din anul 1910, cuprinde mai ales date bibliografice. Cîteva materiale de literatură populară a dat în monografia comitatului Timiş [40]. A mai publicat, într-o bibliotecă de popularizare, cîteva poveşti traduse în ungureşte [41]. Într-un volum de istorie literară, dedicat popoarelor romanice şi publicat în ungureşte, găsim o sumară, dar bună prezentare a folclorului nostru [42]. Lucrarea mai amplă despre istoria literaturii române, publicată în limba germană [43], care a fost foarte aspru criticată [44], face, totuşi, un bun serviciu de propagandă folclorului nostru literar. Interesant e articolul *Din trecutul poeziei noastre populare* [45], în care atenţia lui Alexici

[37] *Op. cit.*, vol. III, p. LV—LVII.

[38] „Convorbiri literare", 41 (1907), p. 731—734.

[39] *Elevilor mei.*

[40] *Temes vármegye.* (Magyarország vármegyéi és városai), Budapesta, 1912. (La p. 131, 141—145 se dau 3 cîntece, 1 baladă şi 1 colindă, în traducere maghiară.)

[41] *Román népmesék*, Budapesta, f.a., vol. 1—2.

[42] *Egyetemes irodalomtörténet*, Budapesta, 1905, II.

[43] *Geschichte der rumänischen Litteratur*, Leipzig, 1906.

[44] Sextil Puşcariu („Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte", 17 (1908), p. 315—316) consideră capitolul despre poezia populară „de-a dreptul greşit", pentru că autorii nu s-au bazat pe materialul extrem de bogat al poeziilor populare în româneşte, ci pe puţinele traduceri în limba germană, din care cauză s-au tras anumite concluzii eronate referitor la mulţimea împrumuturilor de cîntece din neogreacă etc. În *Elevilor mei* (p. 8—9), Alexici încearcă să se dezvinovăţească, arătînd că „Editura a încredinţat pe K. Dieterich să îndrepte stilul [lucrării] şi să introducă ce mai crede de bine. Astfel s-au strecurat greşeli destul de însemnate şi au intrat părţi pe care nu le-am scris eu".

[45] „Luceafărul" (Budapesta), 2 (1903), p. 366—371.

începe să se îndrepte spre muzica și ritmul poeziei populare românești. Anunța „ca fiind deja sub tipar", un studiu despre ariile românești ale călugărului Ioan Kájoni, din Săcuime [46], despre care n-a mai amintit însă și nici nu știm să fi apărut.

*

Ce s-a întîmplat însă cu volumele anunțate, II și III, din *Texte din literatura poporană română?* E ciudat că nimeni nu pare să se fi întrebat pînă acum dacă ele au văzut sau nu lumina tiparului. Faptul e cu atît mai surprinzător, cu cît în anul 1910, Alexici însuși anunța [47], că volumul II din „*Texte de literatură poporană română*, cu glosar, [e] sub presă". Iar cunoscuta enciclopedie maghiară *Révai Nagy Lexikona* [48] considera chiar volumul II din *Texte* ca apărut în anul 1910, precizînd că, spre deosebire de primul volum, acesta cuprinde poezii lirice. În sfîrșit, relativ recentul dicționar al scriitorilor maghiari [49] dă volumul ca apărut în anul 1913. Redactorii acestui dicționar dețineau — probabil — informația de la fiul lui Alexici, el însuși profesor [50], care le-o comunicase la telefon, în anul 1938. Și totuși, volumul II nu a apărut, căci e inadmisibil ca o carte de peste 250 de pagini, publicată în anul 1913, și cuprinzînd o culegere de literatură populară românească, să fi rămas, timp de o jumătate de secol, necunoscută cercetătorilor maghiari și români !

*

Prefațînd odată un volum de povești [51], Nicolae Iorga a tălmăcit în acest fel adagiul latinesc „Habent sua fata libelli" : „Ciudată soartă au cărțile". Locuțiunea exprimă în chip minunat soarta volumului II al *Textelor* lui Alexici. Cînd el anunța, în ianuarie 1910, elevilor săi și marelui public, că volumul II e sub tipar, avea dreptate. Volumul s-a

[46] *Însemnări dintr-o călătorie*, „Noua revistă română" (București), 11 (1911), p. 293.
[47] *Elevilor mei*, p. 9.
[48] Budapesta, vol. I, 1911, p. 335.
[49] Gulyás, *op. cit.*, I, 1939, col. 387.
[50] *Ibidem*, col. 387—388.
[51] Leca-Morariu, *Povești bucovinene*, ediția III, 1920, p. 15.

cules, a ajuns să fie tras în pagini — cu totul 256. Era aproape încheiat ; lipseau doar : foaia de titlu, glosarul, notele şi tabla de materii [52].

Noi am obţinut acest volum de la Biblioteca Academiei Maghiare de ştiinţe din Budapesta, ca microfilm. Pe o filă care nu face parte din textul volumului, e pusă ştampila „Bibliotecii Muzeului Naţional Maghiar" ; pe o altă filă, o ştampilă indică data înscrierii în registrul de creştere al tipăriturilor : nr. 270 din anul 1921. Titlul volumului e scris odată cu majusculele de mînă : *Alexici Texte din literatura poporană română II,* iar pe o altă filă, dactilografiat, mai complet : *Alexici, G. [Alexics György] Texte din literatura Poporană Română.* Tom. II. Bp [esta]. 1913. Editura Autorului, 256 p.

Aşa cum se prezintă [53], volumul cuprinde o bogată culegere de literatură populară românească din anii 1883—1898. De aceea am socotit că nu trebuie să mai rămînă necunoscute atîtea texte lirice foarte importante pentru studiul folclorului nostru. E timpul să iasă la lumină această tipăritură care a avut o soartă aşa de nefericită !

Textele din volumul II au fost culese în regiunile cercetate de Alexici în 1887, după cum am arătat mai sus că scria el în raportul făcut societăţii Kisfaludy. Cu o singură excepţie, localităţile explorate fac parte din Transilvania vestică şi Banat. Regiunea în care a cules, e împărţită în comitate [54] şi sate. Comitatul Arad e reprezentat cu 191 texte, Timişul cu 107, Bihorul cu 82, Caraş-Severinul cu 80, Turda cu 35, Torontalul cu 2. O singură incursiune în afara acestor ţinuturi : satul Botiza din Maramureş, cu 5 texte, la care nu ştim cum a ajuns Alexici [55].

Din aria larg cuprinzătoare a Transilvaniei vestice şi a Banatului, culegătorul a ales pentru culegeri anume sate. Cele mai multe sînt din comitatul Arad, pe care-l cunoş-

[52] Prefaţa anunţată în *Texte...*, p. IX („despre ritmul poeziilor poporane") ar fi ocupat mai multe pagini. Ea ar fi cerut o muncă mai îndelungată şi e puţin probabil că a fost scrisă.

[53] Despre modificările de numerotare (romană-arabă) greşeli de cifre, greşeli de ortografie, semne fonetice etc.) cf. *Nota editorului* [la ediţia din 1966, n.n. I.T.].

[54] Cum am amintit, comitatele corespund, în mare, fostelor judeţe din Transilvania anterioară anului 1948.

[55] Trebuie să observăm că din acest sat are trei texte lungi şi în vol. I. Acolo se indică şi numele ţăranului informator.

tea foarte bine, dat fiind că el însuşi se născuse în oraşul Arad. Contribuţia satelor în acest comitat este inegală. Majoritatea textelor au fost culese în Apateu (46), Ineu (41), Brusturi (22), Văsoaia (16) etc., dar sînt şi sate care figurează cu cîte un singur text (Socodor, Şebiş etc.). Totalizînd, avem texte din 23 de sate ale judeţului (am cuprins şi oraşul Arad, cu 5 texte). Bihorul e reprezentat abia prin trei sate: Căuaşd (57 texte), Nermigi (19) şi Vaşcău (6). În comitatul Timiş, satul Straja figurează cu 84 de texte, pe cînd celelalte trei sate din acelaşi judeţ au dat un material foarte redus — cu excepţia Sinersigului, din care a culeş 21 texte. Iarăşi foarte bogat reprezentat e satul Bata din comitatul Caraş-Severin (cu 65 de texte). Celelalte 6 sate din judeţ aduc, la un loc, numai 15 texte. Comitatul Torontal abia merită să fie menţionat ca figurînd în colecţie: aici a culeş doar 2 texte, din 2 sate. În schimb, a adunat mai cu spor în Ţara Moţilor: 25 de texte din Vidra-de-jos, 9 din Albacul lui Horia şi unul din Săcătura.

Culegerea lui Alexici e deci importantă şi din punctul de vedere al teritoriului cercetat. În general, regiunile apusene ale ţării au fost slab explorate[56]. Aradul şi Timişul sînt terenuri aproape neatinse. Din Timiş şi Caraş s-au culeş mai multe balade[57]. Culegerea lui Alexici înlătură deci o lacună serioasă în aria cercetărilor folclorului nostru, cu cele 558 de cîntece şi strigături culese pe graniţa de vest.

Volumul II cuprinde aproape numai texte lirice. Autorul trebuie să fi fost foarte preocupat de gruparea într-o anumită ordine a diferitelor cîntece. Sub titlul cuprinzător *De-ale dragostei*, deschide întîiul capitol[68] al colecţiei, în care intră mai bine de trei părţi ale volumului. Ca şi Alecsandri, Alexici începe cu doina şi continuă cu alte texte în care e vorba de rosturile cîntecului şi ale „horirei" (t. 2—5). Trece apoi imediat la texte în care domină comparaţiile

[56] Pentru Bihor, cf. colecţiile: Miron Pompiliu (1870), G. Weigand (1897), Petru Hetcou (1912), Dumitru Şandru (1936), Gheorghe Pavelescu (1945).

[57] Avram Corcea (1899), Iosif Popovici (1909), Lucian Costin (1939) etc.

[58] Am considerat ca atare cîntecele şi strigăturile numerotate 1—466, la care trebuie adăugate şi unele texte mai lungi (524—555), pentru care v. nota 59. *Cîntecele de cătănie* (t. 467—516) formează ca şi *Ocazionalele* (t. 517—523) un capitol aparte.

poetice cu cucul (t. 6—20) și alte păsări (t. 21—22). Urmează motivul *De-ar fi cerul de hîrtie* (t. 23—25), acela al metamorfozelor (t. 26—32), după care nu se mai distinge o grupare precisă, ci doar seria cîntecelor de iubire. În ele se cîntă chipul mîndrei, necazurile, dorul ei și al badii, intervenția părinților în dragostea lor, jalea fetei măritate în alt sat, adică motivele fundamentale ale liricii erotice populare. Cîntecele alternează cu strigături, în care sînt ironizate toate vîrstele, păcatele și situațiile. Urmează apoi o serie de „cîntece de codru" și „voinici" (t. 416, 430—431, 438, 440 etc.) și cîntece mai lungi, cu titluri proprii [59]. Capitolul *Ocazionale* cuprinde numai 5 cîntece de nuntă, 1 bocet și o rugăciune de cerșetor orb [60]. Volumul original se încheie cu 47 de cîntece „cătănești" [61].

Sistemul grupării textelor constituie una din deficiențele culegerii lui Alexici: fărîmițarea materialului și dislocarea lui din satul, comitatul sau regiunea în care a fost cules. În introducerea noastră am făcut o regrupare a textelor după sate. Metoda aceasta înlesnește considerațiile de ansamblu, sugerează ipoteze neașteptate și duce, uneori, la concluzii interesante. Pentru a ușura lectura textelor citate în studiul introductiv, am folosit transcrierea literară, renunțînd la cea fonetică a lui Alexici.

*

Intrînd în analiza motivelor, constatăm un fapt caracteristic: profilul geografic al ținutului se conturează din numeroasele nume de rîuri: Crișul, Dunărea etc.; de sate: Crașova, Șumand, Chișinău-Criș etc.; de orașe: Becicherecul Mare, Oradea etc.; de drumuri: cel „de Socodor", al Orăzii, al Vîrșețului etc.; de tîrguri: cel de la Ineu, de la Seghedin și, mai ales, de la Jula [62]; de provincii și de țări: „țara Polăcească", Bosnia etc. și chiar de continente:

[59] Textele mai lungi și pe cele cu titluri proprii le-am detașat dintre cîntece și strigături, trecîndu-le la sfîrșitul volumului (cf. *Nota editorului*) [la ediția din 1966, n.n. I.T.]

[60] Locul acestor texte ar fi fost, mai degrabă, în vol. I.

[61] Pentru lirismul lor, noi le-am trecut înaintea *Ocazionalelor*.

[62] Orașul Gyula din Republica Populară Ungară. Localitatea aceasta apare și în altă culegere făcută pe granița de vest: „Decît slugă la popa, mai bine rob la Jula" (Petru Hetcou, *Poesia poporală din Bihor*, Beiuș, 1912, p. 62, IV).

America. Este evident că orizontul geografic al țăranului din apropierea Tisei s-a lărgit considerabil în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Progresul acesta se explică prin intensificarea schimburilor economice și mai ales prin condițiile serviciului militar.

Deosebit de impresionantă e viața pustei, care credem că apare pentru prima oară, într-o prezentare atît de amplă și de autentică, în poezia noastră populară. Iată trei concepturi de texte : „Mă dusei la secerat / În pustă la Măderat" (t. 111) ; sau : „Frunză verde de lăcustă, /Ieste-on birt la Ana-n pustă"... (t. 395, Straja) [63] ori : „Cicoșî [64] din Chichihaz [65], / Cum însară mînzu-nșală, / Și ies la pustă afară"... (t. 242, Căuașd).

În afară de străvechile ocupații ale poporului nostru : păstoritul și plugăria (t. 157, Căuașd ; 111, Nermigi), pe șesul fără margini al pustei pasc mari herghelii de cai, cirezi de vite și nenumărate turme de porci, păzite de stăvari, boitari și porcari. Mai ales porcii și porcarii trezesc accente de admirație : „Dragii mi-s porcii spălați / Și purcarii d-înbunbați / Și mi-s dragi porcii cinași / Și purcarii cei frumoși"... (t. 50, Sintea-Bihor).

Dar atîta bogăție sub cerul liber trebuie păzită cu strășnicie : „Voinicu, care-i voinic, / Care doarme noaptea-n cîmp / Cu capu pe mușuroi / Și cu ochii tăt la boi" (t. 239, Apateu-Bihor). Era imposibil ca bogăția aceasta să nu stîrnească pofta de aventură și de cîștig ilicit (t. 206, Dezna-Arad ; t. 543, Straja). Mișună voinicii, „lotrii" — un fel de haiduci — care „vămuiesc" avutul altora. Pînă și omul strîmtorat de datorii încearcă să iasă din încurcătură pîndind negustorii care merg la marile tîrguri de vite din

[63] În general, în studiul introductiv am trecut după numele satului și pe acela al regiunii sau al comitatului. Excepție am făcut cînd satu' e citat mai des și anume în următoarele cazuri :
Ineu, jud. Arad.
Brusturi, jud. Bihor
Bata, jud. Arad
Căuașd, jud. Bihor
Nermigi, jud. Bihor
Avram Iancu, jud. Alba
Sinersig, jud. Timiș
Straja (R.S.F.J.)

[64] Stăvarii de la herghelille de mînji.

[65] Orașul Kétegyház, din R.P.U.

Gyula şi Kétegyháza:... „Poate-oi mere la drumuri? / Că col' vin neguţîtori / Ş-or d-aduce gălbiori / Că-s mai lezne la furat / Şi-s cu spor la numărat / Şi-s uşori şi la purtat" (t. 241, Căuaşd, cf. şi t. 438, ibid.)

Pe întinderile pustei, animalul cel mai rîvnit era calul. Fără el, cu greu străbăteau depărtările. De aceea furtul de cai era un lucru foarte obişnuit, considerat ca un act voinicesc, iar versurile cîntă cu îngăduinţă şi cu simpatie isprăvile lotrilor (t. 111, Nermigi; 158, Bata; 188, Sintea-Bihor; 337, ibid.; 446, Straja).

Acestor versuri de lotrie li s-a adaptat şi cunoscutul cîntec social: *Săracul şi bogatul* (t. 548, Ghioroc-Arad). Dar „săracul" de pe pustă sau din apropierea ei nu mai e un haiduc care jefuieşte bogaţii, ca la Alecsandri, ci un „voinic". În colecţia lui Alexici, motivul ia o întorsătură neaşteptată. Uimit de uşurinţa şi nepăsarea cu care zvîrle săracul banii pentru a-şi face un chef, „bogatul" îl întreabă: „Alilei, frate sărace, / Mult mă mir şi n-am ce face: / Tu cu coasa nu coseşti, / Cu plugul nu plugăreşti, / Decît mini mai bini trăieşti. / Da'vaţă-mă şi pă mine / Să trăiesc şi io ca tine". În versurile finale, „săracul" îl lămureşte: „Voinicu care-i voinic / Mere noaptea la cîştig. / Nu să dă de sara-n pat, / Ca şi tine om bogat, / Ci ia cîmpu-n lung şi-n lat. / Inde dă de om culcat, / Voinicaş cu şasă boi, / Fură patru, lasă doi".

Este evident că şi acest cîntec trebuie cuprins în ciclul cîntecelor de lotrie. În ele e concentrată o viaţă intensă, cu ciocniri violente de ispite şi interese, în care se măsoară voinicia omului. În literatura noastră, oamenii şi locurile acestea şi-au găsit expresia artistică în *Moara cu noroc* a lui Slavici, nuvelă a cărei acţiune se petrece chiar în epoca în care şi-a făcut Alexici culegerea. Pentru înţelegerea atmosferei e utilă şi cunoaşterea „impresiunilor" lui Slavici din *Lumea prin care am trecut*.

Dar în ţinuturile acestea nu trăiesc numai voinici fără grija zilei de mîine. O sărăcie cumplită secătuieşte ţăranul care trebuie să asigure existenţa unei familii. Poezia *Tînguirea românului* (t. 551—552, Nermigi-Bihor şi Mesici — Torontal), semnificativă pentru creşterea exploatării la sate, exprimă o încordare maximă, o conştiinţă limpede a cauzelor sărăciei: dările care ruinează ţărănimea. Din

versuri ca „Da amu n-am boi, n-am car, / Numa chin şi vai ş-amar. / N-am săcure, n-am nici coasă, / Numa sufletu din oasă"... [66] — izbucnesc suferinţa şi denunţarea. Constatînd că „domnii"... „n-o făcut direptate, / Ci numa tot strîmbătate", ţăranul din Pădureni-Bihor (t. 213) exclamă : „Bate, Doamne, ce-ai de-a bate, / Bate domnii de pă sate. / Bate, Doamne, varmeghie, / Di ci-o făcut tem[n]iţile"...

Mizeria neagră şi disperarea moţilor se oglindeşte în cîntecul cules şi chiar din Albacul lui Horea (t. 417) : „Toate plugurile umblă, / Numa-a meu şade a umbră. / Şî grindău-n făgădău / Şî hierile la bghirău / Şi jugu la socru meu / Şi tînjal-am băut ieu". Răzbate în cîntece şi suferinţa celor aflaţi în slujba chiaburilor : „Cine-i sclugă la altu, / Multe rabdă săracu !" Cu concluzia critică : „Las' să rebde, dacă şede / Că-i largă lumea, ş-o vede" (t. 325, Văsioaia-Arad).

O altă cauză a nemulţumirilor şi a suferinţelor poporului e lungul serviciu militar în slujba „domnilor" şi a comandanţilor neomenoşi. Într-adevăr, felul în care se făcea armata constituia o grea corvoadă : „Luai jugu cătănesc / La-mpăratu să slujesc" (t. 408, Ineu). În zadar l-a făcut mama pe fecior „frumos", că el nu e decît „Neamţului de bun folos" (t. 469, Bata). Feciorului îi vin „peţîtori" de la-mpărat şi-l duc cătană pentru trei ani. Milităria e chinuitoare, cu „curele-ncrucişate", cu „barnău greu" (t. 471, Dezna-Arad) şi cu pîinea nesărată (t. 474, Căuaşd). De aceea „cătanele merg plîngînd / Şi pă părinţ blăstămînd". Mai amar e cînd începe războiul, căci „sînje pînă-n brîu o fi" şi vor muri în ţară străină. Sătui de război, soldaţii cer împăratului : „Pune pace, nu te bate / De un an şi jumătate, / N-ai cătană învăţată" (t. 496, Bata).

În timpul serviciului militar, soldatul e chinuit de dorul părinţilor, dar mai ales de al mîndrei. Ce uşor i-ar fi, dacă ar „cătăni / La cumpania mîndrii" (t. 513, Apateu-Arad).

[66] Unul din versurile variantei II („Toate le-au dus darea mare") se găseşte, întocmai, într-un text din Teofil Frîncu şi George Candrea, *Românii din Munţii Apuseni (Moţii)*, Bucureşti, 1888, p. 63—64, v. 2. Tot acolo aflăm referirea la lipsa de sare şi de pîine (v. 7). Sfîrşitul textului (ultimele trei versuri), cu apelul la împărat, pare însă „o lipitură" a autorilor monografiei (cf. mai ales cuvîntul „zeitate" despre care se afirmă că „se aude în gura tuturor bătrînilor munteni, care n-au fost influenţaţi de şcoală).

Grijile îl năpădesc, cînd se gîndeşte la rosturile stricate ale gospodăriei : „Cătana de unde pleacă, / Rămîne casa săracă" (t. 481, Sintea-Arad). Aceşti paşnici săteni — plugari sau ciobani —, recunosc că ei : nu-s „cătane-nvăţate"..., „Nu ştiu rîndu plumbului, / Şi ştiu rîndu plugului" (t. 496, Bata).

*

Cele mai multe texte ale lui Alexici nu se mărginesc însă la înregistrarea realităţii imediate, ci ne descoperă un ales simţ artistic şi adîncul sentimentelor umane. Frumoase îndeosebi sînt cîntecele de dragoste şi cele care slăvesc codrul.

Dragostea e mai aprinsă în partea locului (t. 256, Bata), mai înfrigurată (t. 90, Brusturi ; t. 326, Tăuţ-Arad ; t. 465, v. 11—19, Sinersig) şi blestemele cad grele asupra celor care „strică dragostile" (t. 157, Căuaşd ; t. 223, Chisindia-Arad ; t. 288, Bata ; t. 464, Sinersig).

Multe cîntece, mai ales cele scurte de cîte 4—6 versuri, sînt pline de neastîmpărul tinereţii. Găsim în ele mărturisiri ştrengăreşti : „Mîndra mea îi craşoveană, / Ţucu-i ochii ş-o sprînceană / Şi cercelu din ureche / Şi gurita cîn'mi-i sete" (t. 99, Straja) sau echivocuri spirituale : „Tătă lumea-mi strîgă lotru, / Da io n-am mai fost prin codru, / Să videm de ce mi-s lotru : / Au de fete, de neveste, / Au de cai fără căpestre ?" (t. 354, Straja). Versuri scurte cu surprinzătoare combinaţii ritmice, exprimă încîntare şi ironie reţinută : „Crişană, crişană, / Albă mureşană, / Albe ţî-s poalile, / Bată-le soarile. / Cam scurte făcute, / Da mîndru cusute" (t. 35, Ineu).

Din simţire şi fantezie poetică s-au născut versuri ca : „Bade, doru meu c-a tău, / Dari-ar bunu Dumnezeu, / Ca să-l poci împreuna, / Cu dragu l-aş sămăna. / Şî l-aş face stog în prag / Şî l-aş îmblăti cu drag / Şî l-ar cerne pîn sprîncene / Şî l-aş da inimii mele" (t. 149, Căuaşd ; cf. t. 86, Straja şi 19, ibid.). Iar durerea înstrăinării de părinţi e fin poetizată în versuri : „Pîn ce-i pădurita deasă, / Mîndră ploiţă să varsă. / Ba zo, ceea nu-i ploiţă, / Ci lacrimi de la fetiţă"... (t. 104, Nermigi-Bihor).

Şi din momente idilice cunoaştem dorurile şi seninătatea tinereţii. Fata ar vrea să fie metamorfozată în „Floa-

rea rugului, / Pe grindeiu plugului". Feciorii „Cu o mînă doi boi mînă, / Şi cu una flori culeg"... (t. 458, Sinersig). Însăşi casa mîndrei e poetizată în versuri cu rimă interioară : „Lesne-i casa de aflat..., / Din afară-i văruită..., / Pă păreţ îs pene verzi, / Pă cuptori oală de flori, / Pă masă mi-s flori alese / În fereşti îs flori domneşti, / Iar în pat doi pui de brad" (t. 390, Straja). Cine nu recunoaşte în acest fragment elementele decorative ale interiorului ţărănesc ?

Din cîntecele culese de Alexici, nu lipsesc nici suferinţele dragostei. Feciorul părăsit ar pleca departe (t. 148, Căuaşd). De obicei jalea lui îşi găseşte alinare în cîntec şi în natura înţelegătoare (t. 416, Văsioaia-Arad).

Într-unul din cîntecele mai lungi (*Leacul fetii,* t. 549, din Ghioroc-Bihor), asupra autenticităţii căruia avem oarecare rezerve, poetul popular exprimă naivitatea primei iubiri. O fată se destăinuieşte mamei, în chipul cel mai natural, spunîndu-i : „Hai, maică la vrăjitoare, / Să-mi descînte din olcuţă". Ne vine în minte *Zburătorul* lui Eliade. Lipseşte însă din cîntecul arădan poetizarea elementului superstiţios. Mama, înţelegînd pricina frămîntărilor, îi răspunde scurt : „Lasă-n draci pe baba Floare, / ... Vindecate-on ficiorel, / Popa, naşu ş-on inel".

Ca să dăm o idee justă despre caracterul autentic al liricii erotice din colecţie, socotim necesar să arătăm că, pe lîngă versurile frumoase citate, circulă şi destule texte în care se strecoară versuri prozaice şi chiar vulgare, ca de pildă în cîntecul : „Cine-mi suie, maică, dealu ? / Nicolae Tăurianu, / Că-i cunosc, măichiţă, calu...", în care fata, vrînd să-şi exprime sentimentele, încheie cu o comparaţie de o platitudine supărătoare : „Cînd păşeşte, zdrîncăneşte, / Inima mi să topeşte, / Ca untura cea de peşte" (t. 56, Straja). Cazuri asemănătoare întîlnim şi în alte texte (316, Apateu-Arad ; 454, Sinersig etc.) Nu lipsesc nici clişeele care pot fi urmărite în texte provenind din satele mai multor comitate şi nici descrierile sau enumerările sarbede : un fel de exerciţii de versificare, în care poetul popular pare că se întrece să-şi dovedească virtuozitatea formală (t. 34, Straja ; t. 91, Bata ; t. 102, Căuaşd etc.).

Dar nu asupra acestor texte trebuie să ni se oprească atenţia, ci dimpotrivă, asupra celor deosebit de reuşite, care sînt cele mai numeroase şi mai importante.

Am văzut că voinicia, cu avîntul şi îndrăzneala primei tinereţi, clocoteşte în cîntecele de „lotrie". Şi codrul e cîntat de voinic, dar de un voinic în care s-a stins sau s-a potolit focul tinereţii. Experienţa vieţii, dezamăgirile, i-au strecurat în suflet îndoiala, nostalgia şi tristeţea, sentimente care-l îndeamnă să ocolească lumea. O singură prezenţă îl mîngîie: aceea a codrului. Între viaţa lui şi a pădurii găseşte analogii consolatoare: „Nu da, Doamne, nimănui / Ca mie şi codrului. / Codrului i-ai dat negură, / Mie m-ai dat mare ură. / Da nici codrului n-ai dat, / Să fie tăt negurat, / Nici mie tăt supărat!" (t. 431, Căuaşd). Voinicul observă însă şi ireductibile nepotriviri: „Frunză verde, lată-n viie, / Codrule, bine ţ-î ţîie. / Dă cu toamnă bătrîneşti, / Primăvara-ntînăreşti. / Da io, dacă-mbătrînesc, / Mai mult nu întînăresc (t. 383, Căuaşd). Codrul îl ocroteşte (t. 491, Mişca-Arad) şi-l încîntă cu frumuseţea lui (t. 438, Căuaşd), îi inspiră versuri de recunoştinţă: „Codrule cu poala-n drum, /Taie-te-aş şi nu ştiu cum, / Că m-ai fost oarecîn[d] bun. / Ţ-ai lăsat poala pe mine / Şi m-ai ferit de ruşine" (t. 406, Căuaşd). Codrului i se destăinuieşte voinicul ca unui vechi tovarăş: „Codrule, codruţule, / Deschide-ţi cărările / Să-m duc supărările" (t. 452, Bata).

Din atîta melancolie şi singurătate e firesc să se fi întruchipat cîntece de o tulburătoare poezie. Sînt cele mai frumoase din culegerea lui Alexici.

Ţinem să facem aici o constatare interesantă. Grupînd textele pe sate, reiese că cele mai reuşite cîntece au fost culese de Alexici în satul Căuaşd, din judeţul Bihor (sat în care a adunat 57 de texte. Dacă ele ar fi fost auzite de la mai mulţi informatori, — ceea ce nu se va şti însă, probabil, niciodată, — s-ar putea afirma că satul Căuaşd merită să fie socotit ca un adevărat centru poetic, în care trăieşte o colectivitate umană deosebit de înzestrată sub raport literar.

*

În colecţia lui Alexici sînt şi numeroase strigături şi cîntece în care poetul popular ştie să facă haz de necaz. Ele

aduc o notă de veselie glumeaţă, completînd trăsăturile morale ale oamenilor din ţinuturile cercetate. Iuţi la vorbă, ascuţiţi la minte, ei îşi bat joc atît de necazurile şi cusururile altora, cît şi de ale lor proprii. Din aceste versuri scapără răutăţile şi şfichiuirile. Tot şi toate trec prin sita deasă a spiritului lor muşcător : femeia leneşă (t. 264, Nermigi) ; femeia beţivă (t. 208, Bata etc.) ; şi cea petrecăreaţă (t. 297, Chisindia-Arad ; t. 52, Sintea-Arad).

Sila de sărăcie apare într-un text cu foarte pronunţat caracter dialectal : „Cînd am fost mic[ă] în belceu [67] / Vutu-m-o mînca lupii, / Cînd am fost dragă maicii. / Ba că mîncă lupii draci, / Nu mîncă pruncii săraci !" (t. 174, Vaşcău-Bihor). Iată şi umorul subţire al fetei sărace : „Sărutu-te, nană, eu ! / Bine-i face, fătu meu, / Că şi io-s fată sărmană, / C-on sărut îţi faci pomană !" (t. 349, Brusturi).

Nici omul bătrîn nu e scutit de ironizare : „Cîtu-i lumia din prejur, / Nu-i cîne ca omu sur, / Cînd vede nevestile, / Suceşte musteţile" (t. 41, Nermigi).

Primarul şi îndeosebi preotul sînt atinşi cu evidentă satisfacţie. Dăm un singur exemplu : „Din satu, care sînt ieu / Nu-i popă, da nici birău, / Că i-o dus lucru cel rău, / Pă popă pentru popiie / Pă birău pentru porţiie [68], / Pă popă păntru povestă, / Pă birău păntru neveste" (t. 205, Avram Iancu).

Există între cîntecele satirice, şi o seamă de texte lungi, un fel de monologuri-naraţiuni, prea insistente şi prozaice, lipsite de duh. Şi în ele sînt ironizate lenea, beţia, popa şi nefericita fată bătrînă (t. 182, 533, 536, toate trei din Ineu). Două *Cîntări [ale] rachiii* (t. 533, 554, Ineu şi Apateu) sînt interesante nu numai prin faptul că acest fel de cîntece de petrecere — de „pahar", — se găsesc rar în folclorul nostru, ci şi pentru că unele versuri ale lor sînt cu adevărat reuşite.

*

În afară de aceste aspecte proprii liricii locale, culegerea lui Alexici pune şi cîteva probleme speciale. Astfel, în volumul I (p. 115—117), autorul dă o variantă a cunos-

[67] Leagăn.
[68] Impozite.

cutului cîntec lirico-epic al *Brumărelului*, cules în Bata, şi un fragment al lui din alt sat al aceluiaşi ţinut (Caraş). Dar episodul cu *Brumaşul mare* — aşa i se spune în Bata — apare şi în ultimele versuri ale textului liric 527 din volumul II (cules în Solciova-Banat): „Că io nu mi-s fată mare! / Şi mi-s floare de pă mare / Şine mă iubeşte moare. / Niş io nu-s ficior călare / Şi mi-s Brumărelu mare. / Cînd io că oi pica, / Florile că le-oi strica, / Pînă de tine oi da". E încă o variantă preţioasă a motivului, atestată în sud-vestul teritoriului locuit de români. Aceste trei variante lărgesc deci aria unui motiv atît de interesant, dar atestat foarte rar în alte regiuni decît Muntenia şi Moldova. În t. 36 (Ineu), am constatat un caz de transpunere a unui fragment de poezie epică în poezia lirică. Textul a preluat elemente lirice descriptive din *Miorița* şi *Maica bătrînă* pentru a portretiza frumuseţea mîndrei: „Ca trestia-n baltă / Aşa e de naltă. / Fătişoara ii, / Spuma laptelui, / Ochişorii ii, / Mura cîmpului. / Sprincenile ii, / Pana corbului / ...Îmbinată la sprîncene, / Să uită gingaş din gene"... Fenomenul e semnificativ pentru simţul artistic cu care sînt selecţionate şi combinate versurile populare în circulaţia lor liberă, orală, şi pentru a ilustra cum realizări poetice de mare calitate se întipăresc în conştiinţa artistică a poporului, generînd noi forme de creaţie.

În cîteva texte găsim descrieri amănunţite ale vrăjilor de dragoste:... „Că din urmă ţ-am luat / Şî-n grădin-am îngropat / În marjină de părău, / Ca să mori dă doru meu". / D-într-o gură de fîntînă, / Să te-ntorci l-o săptămînă" (t. 143, Căuaşd).

Un text foarte preţios e cel în care s-au păstrat urme despre credinţa într-o fiinţă demonică deosebit de interesantă. Feciorul îşi blestemă mîndra. Textul începe astfel: „Şine n-are mîndră-n lume"... Şi continuă: „Şi eu am iubit o fată, / Bat-o ploaia, blăstămată". Urmează alte blesteme, apoi: „Loveasc-o boala şi *filma*, / Să să stîngă ca lumina" (t. 464, Sinersig). Această „filmă" nu este altceva decît vestita figură demonică despre care a scris Hasdeu[69]. Ea a fost atestată o singură dată, într-o descriere a lui Mangiuca

[69] *Zîna Filma şi Gepizii*, Bucureşti, 1877; *Românii bănăţeni*, Bucureşti, 1896, p. 63.

despre iele[70]. O găsim acum pentru a doua oară, într-un text autentic din același comitat (Timiș). Nu poate fi vorba de o născocire „pro domo" a lui Alexici. Noi înclinăm să credem că el nici nu cunoștea problema pusă de Hasdeu. Noua atestare a acestei ființe demonice — din familia „nornelor" scandinave — într-un text liric, dă și mai multă importanță textelor culese de Alexici și confirmă în același timp extraordinarul simț lingvistic al marelui Hasdeu.

Urmînd exemplul lui Alecsandri, Alexici a pus în fruntea culegerii sale (t. 1, Ineu) versurile care cîntă semnificația doinei — „dainã", cum i se zice pretutindeni pe unde a cules el. Din cele 20 de versuri ale cîntecului — în afară de două inedite: „Scobor la oraș în vale / Eu cînt daina cea de cale" [sic!] —, 14 versuri reproduc, cu foarte mici modificări, textul cules de Alecsandri, iar alte patru, în ce privește factura — „Vine timp de despărțire / Eu cînt daina de iubire" —, ideea și chiar formularea poetică — „Vin dușmanii la otară, / Dainã cînt, de răzbunare" — sînt imitații și reluări din *Doina* lui Alecsandri. Cazul este interesant pentru cunoașterea ecoului, a circulației pe care au avut-o *Poeziile populare* și poeziile proprii ale lui Alecsandri.

Poate că aici e locul să indicăm și apropieri evidente între imagini și versuri ale lui Eminescu și unele culese de Alexici. Iată forme stilistice de tip eminescian, într-un cîntec cu caracter semipopular: „Mîndra mea pereche n-are, / Că-i floarea vieții mele, / Și e mîndră între stele" (t. 37, Bata). Sau într-un cîntec din Brusturi (t. 399): „Amărîtu-i codru, Doamne, / Că nici frunza nu-i rămîne, / Numa goale clomburele, / Să le bată vînturi grele, / Vînturile, vremurile, / Ca pă mine gîndurile"[71]. Ori: „Leagănă-să brazi-n codru / Măi braz, ce vă legănaț? / Da cum nu ne-om legăna, / Cîn stau tri cu tri topoară, / Ca pă noi să ne doboară"... (t. 445, Căuașd). Desigur, astfel de versuri au variante și în alte regiuni, Eminescu însuși trebuie să le fi avut de la prietenul său bihorean Miron Pompiliu.

În cazul Alecsandri avem de a face cu o influență evidentă a cîntecelor populare culese de el sau a poeziilor lui

[70] *De însemnătatea botanicii românești.* „Familia", 10 (1874), p. 574.
[71] Eminescu, *Literatura populară*, Craiova, 1938, p. 39—41.

proprii. Pentru variantele de cîntece populare sau pentru poeziile pe motive populare ale lui Eminescu, trebuie să ne gîndim la marea circulaţie a cîntecului popular în general. In ce priveşte ţinuturile în care a cules Alexici, oricît de îndepărtate ar fi ele de vatra clasică a cîntecelor noastre lirice — Valea Tîrnavelor, Mărginimea Sibiului, Hunedoara şi ţinuturile subcarpatice ale Ţării Româneşti —, constatăm că motivele au ajuns pînă aproape de Tisa. Faptul se verifică prin cele aproape o sută din textele lui Alexici pe care le găsim fie parţial, fie în întregime, fie numai ca motive — în alte colecţii. La întocmirea ediţiei critice a celei mai vechi culegeri de lirică populară românească, aceea a lui Pauleti (1838) [72], am utilizat şi textele lui Alexici. Frecvenţa variantelor a fost atît de mare, încît l-am citat de 38 de ori [73].

Există însă la Alexici texte care au variante în cîntece şi mai vechi, cum sînt cele vreo şapte poezii notate în anul 1761, de către logofătul Gheorghe din satul Curci (lîngă Mediaş) [74]. Unele din aceste texte au variante mai apropiate sau mai depărtate. Dar pentru cel care începe cu: „Vară, vară, primăvară, / Mult eşti dulce şi amară", n-am găsit nici o variantă pînă la textele lirice ale lui Alexici, în care versuri identice fac parte dintr-un cîntec de cătănie care continuă cu: „Iar la mine, l-o cătană, / Primăvara îi duşmană"... (t. 500, Bata). Mai de mult, acest distih avea, probabil, o circulaţie mai mare în Transilvania.

*

În afară de doine cu strigături autentice populare, există la Alexici şi cîntece semipopulare — am amintit ceva mai înainte pe unul dintre ele: *Leacul fetei* (t. 549, Ghioroc-Bihor) —, care au ajuns pînă în satele din care a cules el.

[72] *Cîntări şi strigături... scrise de N. Pauleti*, Bucureşti, 1962.

[73] Trebuie să avem însă în vedere şi faptul că vreo cîteva variante ne-au scăpat, nereuşind să le identificăm. Considerînd că investigaţia noastră asupra variantelor Pauleti n-a epuizat toate publicaţiile periodice, trebuie să admitem că numeroase texte se găsesc şi în alte colecţii.

[74] Ms. în Biblioteca Academiei, Filiala Cluj, Fondul Blaj, nr. 11, cu care ne vom ocupa în curînd.

E vorba de texte din broşura cu poezii apărute în 1768 [75], de cîntecele „de lume" ale lui Anton Pann şi de caietele „studenţilor" din Arad, Blaj, Sibiu şi Braşov. Ne surprind mai puţin textele care au variante în broşura amintită [76], pentru că ediţiile apărute la Budapesta şi Cluj în jurul anilor 1800 trebuie să fi avut o largă circulaţie în Transilvania şi Banat. Deosebit de vie trebuie să fi fost şi circulaţia textelor din caietele studenţeşti care preluau atît „poezii" din broşura din 1768, cît şi cîntece de ale lui Pann. Atestarea, la Ineu (t. 555) a cîntecului lui Pann, intitulat la el *Măritată de curînd*, în care fata se plînge că a fost înstrăinată de părinţi şi de sat, ni se pare oarecum firească, deoarece reprezintă un motiv curent în lirica populară. Totuşi trebuie să relevăm că cele 17 versuri ale textului sînt aproape identice în ambele colecţii [77]. Situaţia e aceeaşi pentru întîile versuri ale textului 540 (Ineu) ; „Uorb am fost, fără videre..." Textul lui Alexici, preluat de popor, e mai corect şi mai realizat decît cîntecul lui Pann. Tot din cîntecele „de lume" trebuie să fi fost luat un număr de versuri şi întreaga atmosferă a textului 533 (Ineu), intitulat de Alexici : *Fată trecută*. Şi alte versuri, ca t. 48 (Straja) : „Măi voinice, voinicele, / Dacă-ţi trebuie muiere, / Vin la maica de mă cere..." sînt împrumuturi din cîntecele lui Pann. Populare sau semipopulare, nu încape îndoială că textele lirice circulau foarte intens în toate ţările româneşti [78].

Cum se explică însă prezenţa, la Alexici (t. 539), a cunoscutului cîntec al gîngavului din vremea zaverei (1821) ? E adevărat că la Ineu găsim doar întîia strofă („Pom, pom, pom..."), puţin alterată : „Pomirami pom..." Această alterare se explică prin neînţelegerea textului original. Din

[75] *Contribuţii la istoria poeziei noastre populare şi culte* de Onisofor Ghibu. Bucureşti, 1934.

[76] De ex. textul 116 (Ineu) al lui Alexici : „Cîtă frunză prin păduri, / Şi muguri pe la vîrfuri, / Mai multe mă bat gînduri".

[77] Micile diferenţe se rezumă la cuvîntul „horile" al lui Pann, înlocuit cu „în joc", de Alexici ; sau la cuvîntul „petrec", înlocuit la Ineu cu „pildesc" ; în sfîrşit, la suprimarea în textul lui Alexici a unui vers.

[78] Cf. Ion Muşlea, *George Pitiş, folclorist şi etnograf*, Bucureşti, 1869.

varianta Pann, născută şi ea dintr-un prototip rămas pînă acum necunoscut, au fost împrumutate numai strofele I şi IV — aceasta din urmă tot cu modificări, rezultate, probabil, din aceeaşi neînţelegere a textului [79]. O altă strofă a variantei Alexici, aceasta cu semnificaţie socială, e luată din varianta G. Dem Teodorescu [80], căci la Pann nici nu există. Iată textul lui Alexici : „Joi, joi, săracii de noi, / Că ne mînă ca pre boi, / şi ne taie ca pre oi, / Joi, joi, săracii de noi" [81]. Am fi foarte bucuroşi să putem lămuri căror împrejurări se datoresc aceste împrumuturi de strofe pe alese [82]. E de presupus că cel care a făcut să circule versurile la Ineu-Arad trebuie să fi avut atît textul cîntecului lui Pann, cît şi pe acela al cîntecului culeş ulterior de G. Dem. Teodorescu.

*

Aşa cum am arătat mai sus — satul Căuaşd-Bihor se distinge prin aptitudini poetice deosebite. Reluînd o experienţă personală, care s-a dovedit foarte utilă cu prilejul studierii textelor din vechea culegere Pauleti, am făcut şi la Căuaşd o cercetare pe teren. De la oamenii locului am auzit ce erau „ciurhele" de porci şi „ciurheşii" şi am priceput că astăzi nu se mai face deosebire între hoţ şi lotru : „Că-i tot unu care fură !" Dar mai ales ne-am putut da seama că, într-adevăr, acest sat, aşezat imediat lîngă Salonta, deci foarte aproape de graniţa de vest, reprezintă — cu bogăţia lui de cîntece, strigături, colinde şi poveşti — tot atît de mari posibilităţi de simţire şi de expresie ca orice

[79] „Nu-i nădejde de scăpare, / C-am intrat în cursă tare..." /, care la Alexici devine : „Nu-i nădejde de scăpat, / Din ce curţi am apucat..." În caietul studentului blăjan Gr. Elekes (cf. *Cîntări şi strigături... scrise de N. Pauleti...*, p. 39 şi notele 105, 106), unele cuvinte sînt redate şi mai dialectal : ...„C-am căzut în cluesă mare..." etc.

[80] *Poezii populare române*, Bucureşti, 1885, p. 478. Probabil textul circula oral şi a fost doar fixat în marea colecţie a lui G. Dem. Teodorescu.

[81] E interesant că acest cîntec se găseşte în Iugoslavia, în el fiind amintit şi Vladimirescu. (E. Picot, *Chants des roumains de Serbie*, Paris, 1889).

[82] Ultima strofă a lui Pann, în care e vorba de o „Afroditâ" şi despre săgeţile ei, a fost înlocuită la Ineu cu motive locale curente, cum sînt: ...„porunca-mpărătească...", „munţi... mărunţi...", „dealuri lungi" etc.

sat de pe Tîrnave, din Muscel sau din Vrancea. Textele lirice culese de Alexici, acum mai bine de trei sferturi de veac, trăiesc, în mare parte, în amintirea bătrînilor, care le cîntă cu plăcere. Despre unele ni s-a spus: „Am auzit-o, da am uitat-o". Într-adevăr, aproape o treime din textele culese de Alexici în Căuaşd nu mai sînt recunoscute, ca şi cînd n-ar fi existat niciodată în sat. Dar trebuie să se ţină seama şi de oboseala informatorilor, în general oameni de 70—80 de ani, surprinşi de întrebările noastre insistente. În cîntecele înregistrate de la aceşti bătrîni, modificările de limbă sau vers sînt aproape inexistente.

Satul Ineu-Arad prezintă o altă particularitate, prin faptul că aici a cules Alexici aproape toate textele lui semipopulare, cu variante în broşura de la 1768 (şi ediţiile următoare) sau în cîntecele lui Pann. Cum se explică acest lucru? Noi credem că numai prin caietele studenţeşti despre care am amintit în treacăt. În primele decenii ale veacului trecut, cînd cartea era rară, studenţii, din care se recrutau viitori preoţi sau învăţători, obişnuiau să treacă în caietele lor [83] versuri proprii sau de ale altora, dar mai ales versuri populare şi semipopulare, „de la lume adunate şi iarăşi la lume date", cum spunea Pann.

Astfel de caiete aveau şi „preparanzii" (normaliştii) români de la Arad. Pînă acum cunoaştem un singur manuscris, acela al lui Dimitrie Ardelean, din anul 1831. El prezintă, mai ales pentru problema care ne preocupă, o importanţă deosebită: a fost descoperit, cum am mai amintit, chiar de Alexici; preparandul D. Ardelean era originar din Arad; caietul presupunem că a fost găsit tocmai în satul Ineu, iar în el aflăm patru din textele semipopulare culese de Alexici, precum şi cîteva cîntece populare autentice [84]. Cercetările noastre viitoare ne vor duce, probabil, la constatări lămuritoare în această chestiune.

Dar să nu anticipăm. Rostul acestui studiu introductiv este să stabilească importanţa volumului de poezie lirică

[83] Despre ele, cf. studiul nostru introductiv la *Cîntări şi strigături... scrise de N. Pauleti*, p. 39 şi notele 105, 106. Caiete studenţeşti au existat în Transilvania pînă spre sfîrşitul secolului al XIX-lea.

[84] Varinate ale unor texte populare din manuscrisul lui D. Ardelean găsim nu numai în Ineu-Arad, ci şi în alte sate explorate de Alexici.

populară al lui Alexici, care așteaptă de o jumătate de secol să intre în patrimoniul culturii românești. Insistăm că în această culegere interesează mai puțin textele de circulație mare, întîlnite și în alte colecții. Interesul ei constă în acele cîntece care aduc o notă nouă, fie ca motive, fie ca valori artistice. Din acest punct de vedere trebuie apreciate : textele sociale ; impresionantul peisaj specific ; cîntecele de dragoste și de înfrățire a omului cu codrul, din care unele se ridică la adevărate culmi ale liricii noastre populare.

1966

BCU ASICENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

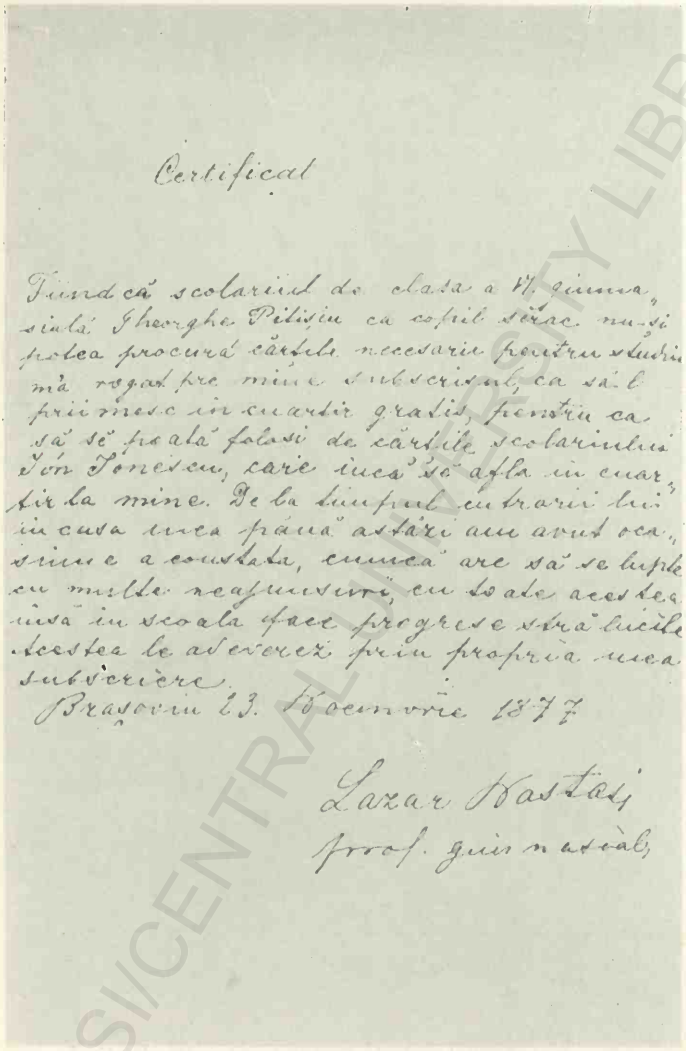

Certificat

Fiindcă scolariul de clasa a VI. gimnasială Gheorghe Pitișiu ca copil sărac nu-și potea procură cărțile necesarie pentru studiu mă rogat pre mine subscrisul, ca să-l priimesc în cuartir gratis, pentru ca să se poată folosi de cărțile scolariului Ion Ionescu, care încă se afla în cuartir la mine. De la timpul cutrarii lui în casa mea până astăzi am avut ocasiune a constata, cumcă are să se lupte cu multe neajunsuri, cu toate acestea însă în scoala face progrese strălucite. Acestea le adeverez prin propria mea subscriere.

Brașoviu 23. Noemvrie 1877

Lazar Kastași
prof. gimnasial,

„Certificat" [școlar] (Arhivele Statului — Cluj, Fondul G. I. Pitiș, microfilm)

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Casa de vară a lui Pitiș (Str. Podului Grid, nr. 11), în care își petrecea vacanțele de vară, după vinderea casei natale

Nuntă în Șchei (în fața bisericii de pe Tocile), pe la 1905 (Colecția de fotografii a „Muzeului Șcheilor")

coloanele „Convorbirilor" (1902—1903). Cu aceasta își încheie definitiv activitatea publicistică [1].

Foarte puțini specialiști știau, pînă în anul 1953, ce a însemnat Pitiș pentru folclorul nostru. În amplul studiu al lui I. C. Chițimia [2] se arată că el „a făcut cercetări și culegeri folclorice de o deosebită valoare... ; lucrările lui se întemeiază exclusiv pe cunoașterea adîncă și cercetările personale pe teren... [3] ; ele reprezintă o mare importanță, mai ales că au o concepție folclorică mai largă decît aceea a epocii".

Chițimia a făcut un bun serviciu studiilor noastre folclorice rezumînd și analizînd opera lui Pitiș. E regretabilă însă lipsa unor importante date biografice, în primul rînd a celor referitoare la anul, locul nașterii și moartea lui Pitiș [4] ; de asemenea, informațiile despre materialul publicat și mai ales despre cel rămas în manuscris nu sînt complete. Necunoscînd documentele biografice fundamentale și materialele inedite, Chițimia ajunge la cîteva afirmații greșite. Considerăm deci că e o datorie să ne ocupăm cu viața și opera înaintașului și concetățeanului nostru și să le prezentăm așa cum apar în lumina datelor bibliografice complete și a manuscriselor inedite.

Încă din anul 1887, „Gazeta Transilvaniei" [5] scria că Pitiș și-a susținut, la 20 octombrie, teza de licență la Facultatea de litere din București. Anunțînd moartea lui, ziarul „Universul" [6] se oprea larg asupra figurii și meritelor profesorului care „a avut una din cele mai laborioase activități pe tărîmul cultural, fiind cel mai adînc cunoscător al folclorului din Ardeal".

[1] Articolașe ulterioare, ca *Originea obiceiului Junilor brașoveni* („Gazeta Transilvaniei", 1911, nr. 189) sau cele privind învățămîntul (cf. nota 30), sînt cu totul ocazionale.

[2] *G. I. Pitiș și cercetările sale de folclor.* „Studii și cercetări de istorie literară și folclor" (București), 2 (1953), p. 55—94 (și extras, p. 1—40).

[3] Afirmația aceasta trebuie modificată, căci Pitiș a primit și informații prin corespondență, atît referitor la nunta din Șchei, cît și la „turca" din Perșani, „Junii" din Săliște etc.

[4] Pe unele le-a completat, în anul 1955, D. Păcuraru (cf. nota 19).

[5] Nr. 285.

[6] Din 15.XII.1920 *(Moartea profesorului Gh. I. Pitiș).*

Cu același prilej, N. Iorga[7] a scris despre Pitiș următoarele cuvinte drepte și calde: „L-am cunoscut la «Revista nouă» a lui Hasdeu. Pitiș era singurul care aducea, în această intimitate literară a omului care a fost așa de mult pentru știința și aprecierea sufletului popular, cunoașterea adevărată, personală, a acestui suflet și putința de a-l reda în scrisul său. Oacheș și slab, cu dinții albi și ochii jucăuși, părea că stă gata să înceapă povestea. Și o spunea bine: păcat numai că a spus-o prea puțin..."

Iuliu Moisil[8] cunoștea data nașterii, a morții, activitatea lui de folclorist ardelean și de „literat". Un an mai tîrziu (1930), într-un studiu al nostru[9], am arătat că lui Pitiș îi datorăm „cea mai amănunțită și completă icoană a Junilor [brașoveni] pe care o avem pînă acum..., una din cele mai prețioase, desigur". Deși R. Vuia[10] îl confundă cu poeta brașoveană Ecaterina Pitiș, el ne dă patru titluri ale celor mai importante lucrări ale profesorului bucureștean. Cîțiva ani mai tîrziu, Candid Mușlea[11] îl amintește ca pe „cel dintîi care a scris despre portul românilor brașoveni".

Nu este deci întemeiată afirmația lui Chițimia[12] că Pitiș „n-a fost luat în seamă de loc pînă acum" sau că „a rămas un necunoscut chiar și pentru specialiștii în folclor".

George Pitiș s-a născut[13] la 1 martie 1858, în casa părintească din Șcheii-Brașovului, str. Morilor C. nr. 31[14]. Tatăl lui, Ion Pitiș[15], era gospodar cu grădină și vite, făcînd și

[7] *Oameni cari au fost.* III. București, 1920, p. 76—78.

[8] *Românii ardeleni din vechiul regat...* În „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928". București, 1929, vol. III, p. 1365.

[9] *Obiceiul Junilor brașoveni.* Cluj, 1930, p. 5, 9.

[10] *Histoire et état actuel des études ethnographiques et folkloriques en Roumanie.* În „*Congres international d'anthropologie 1937*", Bucarest, 1940, p. 1139 și 1256.

[11] *Biserica Sfîntului Nicolae din Șcheii Brașovului.* I. Brașov, 1943, p. 35. Autorul îl citează de mai multe ori și în vol. II (1946).

[12] *Op. cit.*, p. 55, 93.

[13] *Matricola botezaților de la biserica Sf. Treime de „Pe Tocile" — Brașov.*

[14] Astăzi: Str. „Comuna din Paris" (în apropierea bisericii de „Pe Tocile"), Nr. 33. Casa părintească, vîndută de soția lui Pitiș funcționarului N. Bădițoiu, a fost refăcută în anul 1925.

[15] În însemnările antropometrice ale lui Pitiș privitoare la locuitorii Șcheilor, apare adesea numele lui de familie. Se pare că el încerca să-și găsească strămoșii în vechile matricole ale bisericilor brașovene.

puțin negoț, ca aproape cei mai mulți din „trocarii" din Șchei. Mamă-sa, născută Maria Baboie, femeie foarte vrednică, a rămas văduvă la 40 de ani, cu șase copii pe cap, dintre care Ghiță, viitorul folclorist, era cel mai mic. Ea „își cîștiga hrana de toate zilele cu lucrul mîinilor, cu mare greutate, în vremile acestea grele", precum spune „atestatul" reprodus (fig. 1).

Pitiș a făcut școala elementară și școala medie la Brașov (gimnaziul român ortodox), înfruntînd greutățile prin care treceau pe atunci mulți din copiii mai săraci. N-avea cu ce să-și cumpere cărți și învăța din acele ale colegilor [16]. Spre sfîrșitul studiilor medii (1877), Biserica Sf. Nicolae îi dă o bursă de 50 florini [17]. Cînd termină liceul (1880) [18], se hotărăște să urmeze literele. El nu s-a îndreptat însă, ca majoritatea bacalaureaților brașoveni, spre orașele universitare din Austro-Ungaria sau din Germania, ci a plecat la București.

În anul 1880, Pitiș figurează ca student în anul I al Facultății de litere și filozofie din capitală [19]. Dar frecvența lui nu este regulată ; primul examen și-l dă abia în 1883 [20]. În același an, e amintit între primii elevi ai Școlii normale

Iată cîteva din aceste însemnări (Arhivele Statului Cluj, Fondul George Pitiș) :

1841 martie 25, Nicolae al lui Ioan Pitiș Djepu, Bolgarseg [Șchei].

1842 noiembrie 12, Maria Ioan Pitiș Zsepu.

1845 ian[uarie] 28, Maria Ioan Pitiș Schepu.

1847 apr. 4, George Ion Pitiș Schepu.

1837 aug. 22, Ioan Pitiș, 23 [ani ?] căsătorit cu ? Maria f[iica lui ?] Radu Baboie 17 [ani ?], nun Ioan Ieremie, preot Voina Pitiș. Febr. 19, 1816, Maria Radu Baboie [data nașterii mamei sale ?] Radu Baboie, 60 ani, căsăt[orit] ; † 1817 ian[uarie] 3 [data morții bunicului după mamă ?].

Pe fila... :

„Febr. 19, 1816 Maria Radu Baboie" — pare tot data nașterii mamei sale, amintită și mai sus. Deasupra anului 1816, Pitiș a însemnat „1892", probabil data morții ei.

Numele „Jepu" (transcris în matricole cînd cu ortografia Zsepu", cînd cu „Schepu", e porecla familiei Pitiș, consemnată și în actele de înscriere la Universitate ale folcloristului (cf. nota 21).

[16] Informația inginerului Ioan Gh. Pitiș, fiul folcloristului.

[17] Informație datorită profesorului C. Mușlea (Brașov).

[18] A. Bîrseanu, *Istoria școalelor centrale române, gr. or. din Brașov*. Brașov, 1902, p. 567.

[19] D. Păcuraru, *Precizări și date noi în legătură cu Șt. O. Iosif, G. I. Pitiș*, „Revista Universității C. I. Parhon, Seria Științelor sociale-filologice", nr. 2—3, 1955, p. 129—131.

[20] Id., *ibid.*

superioare, „în virtutea examenului", sub numele: „Pitiș, George-Jepu" [21]. „La sfîrșitul anului este absolvent", iar la 20 decembrie 1887 își susține teza de licență la facultate [22]. Titlul acesteia este „Despre areopag" [23]. Lucrarea e serioasă, documentată. O garanție a temeiniciei o constituie și comisia de examinare, alcătuită din membri ca: Gr. G. Tocilescu (președinte), P. I. Cernătescu, V. Quintescu, Al. Odobescu și I. Crăciunescu. Interesul lui Pitiș pentru studiile clasice nu se oprește însă la teza de licență. El publică în anul următor (1888) traducerea primului cîntec din Iliada [24]. Peste zece ani, comentează pe Criton [25], iar pe coperta dinapoi a cărții anunță: „Sub presă: Demostenes, Olintiace, text grec cu note explicative și dicționar". Nu știm dacă această lucrare a apărut sau nu, dar în 1896 văd lumina tiparului sintaxa și „dialectele" limbii grecești, iar în 1918 „Gramatica greacă" [26]. „Morfologia" apăruse în două ediții, iar „Cartea de exerciții pentru morfologie" era „sfîrșită" adică epuizată [27].

Aceste manuale au fost lucrate în cadrul activității sale didactice. Într-adevăr, Pitiș a funcționat în învățămînt 37 de ani (deci din 1883) — ca profesor de limbi clasice. În timpul studiilor universitare suplinește catedra de limba

[21] M. Popescu-Spineni, *Contribuții la istoria învățămîntului superior. Facultatea de filosofie. București*, 1928, p. 25 („Jepu" este porecla familiei după tată; cf. și nota 15). Un „Certificat" (Nr. 56/1883) eliberat de către „Direcțiunea Școalei normale superioare" din București, la 27.VI.1883, semnat de „Director [V.] Quintescu", atestă că D-l George Pitiș a „absolvit ca student regulat cursurile trieniului (1880—1883), Secțiunei literare" (Arhivele Statului Cluj, Fondul G. Pitiș, microfilm).

[22] Păcuraru, *op. cit.*, p. 131.

[23] *Tesă pentru licență susținută... de...* București, 1887, 82 p.

[24] Homer, *Iliada. Cartea întîia.* Tradusă de G. I. Pitiș, București, 1888, 32 p.

[25] *Platonos Kriton. Text grec cu note explicative și dicționar de G. I. Pitiș*, București, 1898, 79 p.

[26] *Gramatica grécă după Curtius-Hartel. Partea I. Morfologia.* București, 1918, 143 p.; Partea II. *Sintaxa.* București, 1896, 86 p.; Partea III. *Dialectele.* București, 1896, 68 p.

[27] Anunț pe coperta *Gramaticii. Partea I.* Titlul complet al exercițiilor pentru morfologie îl găsim la Chițimia (*op. cit.*, p. 56); *Carte de exerciții pentru morfologia greacă, după Dr. Adolf Kaegi.* București, 1897, 95 p. „Poziținile" de care e vorba pe ultima pagină a lucrării „Despre areopag" nu reprezintă însă „alte studii" ale lui Pitiș. (Cele trei „poziținni" nu sînt decît chestiunile la care trebuiau să răspundă, la examen, candidații la licență sau doctorat, după regulamentele în vigoare pe atunci).

greacă la liceul din Craiova (1883—1886)[28]. Suplinirea aceasta trebuie să fie şi explicaţia anilor mulţi de studenţie. La 1 ianuarie 1891 e numit la liceul din Galaţi unde rămîne pînă în septembrie, cînd trece la Seminarul central din Bucureşti[29]. În anul 1892 e numit la Colegiul Sf. Sava din capitală, unde funcţionează pînă la moarte (11 decembrie 1920). Din amintirile colegilor şi ale elevilor, Pitiş apare ca un foarte bun profesor. Şi după vîrsta de 60 de ani, mai scrie trei articole despre probleme de învăţămînt[30].

Se căsătoreşte în 1900 cu fiica lui Jean François, profesor la un gimnaziu particular din Bucureşti. Din cei trei copii, o fată moare curînd după stingerea tatălui. Cel care a păstrat mai multe acte, fotografii, corespondenţă şi alte piese referitoare la folcloristul nostru e fiul său Ion, inginer chimist în Bucureşti[31].

Între prietenii lui Pitiş întîlnim figuri ilustre ale literelor româneşti: pe Coşbuc şi pe Slavici. Era în raporturi amicale şi cu Caragiale[32]. Dar cel mai bun prieten i-a fost profesorul şi scriitorul braşovean Ion C. Panţu.

Pitiş îşi petrecea vacanţele la Braşov. Nu rămînea însă tot timpul în oraş. Pleca uneori cu o trăsură, împreună cu soţia sa, spre Săcele, spre satele din Ţara Oltului, spre Breţcu şi Covasna. Se oprea să stea de vorbă cu oamenii, să facă

[28] *Anuarul liceului „Carol I" din Craiova pe anul şcolar 1913—1914 precedat de istoricul liceului...* Craiova, 1914, p. 62.

[29] Alexandru Nicolescu. *Primii 60 de ani de activitate ai liceului „V. Alecsandri" din Galaţi.* Galaţi, 1928, p. 42. (Faptul că culesese texte la Galaţi încă în cursul anului 1889—1890 ar putea însemna că înainte de a fi numit profesor la liceul local, fusese suplinitor sau avea prieteni sau rudenii pe acolo.)

[30] *Universitatea românească din Cluj. Alegerea profesorilor.* „Izbînda" (Bucureşti), 14 iulie 1919. *Universitatea din Cluj.* „Viitorul" (Bucureşti), 17 iulie [semnat „Petronius"]. *Jocul oarelor în învăţămîntul secundar.* „Neamul românesc" (Bucureşti), 6 august 1919.

[31] Căruia-i exprimăm şi pe această cale mulţumirile noastre deosebite pentru informaţiile pe care ni le-a comunicat.

[32] Cf. pasajul dintr-o scrisoare a prietenului său I. C. Panţu, datată Braşov, „faur" 1888 (începutul ei e reprodus în fig. 20): „Foiletonul tău mi-a plăcut foarte mult. L-am citit mai mulţi braşoveni: [profesorii] Bârsan [Andrei Bârseanu], Popea, Socaci, Maxim şi alţii şi la toţi le-a plăcut". Nu ştim însă despre ce foileton era vorba, dar Panţu mai adaugă: „Aşa cred că lui [Ionescu-] Gion i s-a trezit minţile. Va fi rîs şi Caragiale de straşnic tachinez [sic!]... Aceia la care ai dat novela mea, cetit-o-a, de ex. Odobescu sau Caragiale, căruia i-am trimes[-o] eu. Ce părere au?"

schițe sau fotografii. Și mai ales să descoasă oamenii, să culeagă folclor [33].

Dacă pierzi din vedere anii copilăriei și ai primei sale tinereți, pare surprinzător acest interes pentru folclor la tînărul profesor de greacă și latinească. Însă pînă la vîrsta de 22 de ani el trăise la Brașov, mai bine zis în Șchei. Acest cartier românesc abia se deosebea pe vremea aceea de un sat obișnuit din Transilvania : locuitorii se îndeletniceau cu pomicultura și chiar cu agricultura ; țineau cai, vaci, capre și oi ; aveau obiceiuri pitorești și o bogată literatură populară : cîntece, colinde, povești și — firește — credințe și superstiții. Pitiș însuși scrie, cînd vorbește despre expresii : „Pînă bine de curînd obiceiurile Șcheilor era ca-n orice sat" (v. și harta cartierului, cu „capul satului"). În casa părintească, Pitiș crescuse într-o atmosferă care îndemna la culegeri folclorice : „M-am pomenit cu furca torcînd și cu druga-ndrugînd", își începe atît de frumos povestea muncii ei obscure mama lui [34], femeie simplă fără știință de carte, pe care fiul o prezintă, el însuși, ca un izvor folcloric nesecat : „Multe mai știa mama din cele trecute, și, cînd îi dai pas la vorbă, începe să-ți spună cu tîlc și ca din cante și-ți povestește de oameni care azi nu mai sînt și de obiceiuri care azi s-au pierdut și-ți vorbește de vremurile care au trecut și care nu se mai întorc. Și are dreptate să știe multe, pentru că multe a văzut, și a văzut multe pentru că a avut vreme să vază și vreme destulă e în trei sferturi de veac prin care a trecut" [35]. Multe știau și alte rude și vecini pe care-i amintește des, ca de pildă pe Moș Duțu Stinghe.

Interesul pentru cercetarea folclorică i l-au mai putut trezi și profesorii de la gimnaziul brașovean, în special Ioan Al. Lapedatu, despre care și folcloristul Enea Hodoș [36] scrie că fiind un „mare admirator al cîntecului poporal", i-a susținut și întărit imaginea primă deșteptată pentru frumusețile din poezia poporului". În anul 1885, fusese publicată — de un alt profesor brașovean — marea culegere de poezii populare a elevilor liceului din Blaj. E vorba de Andrei Bâr-

[33] După informațiile soției sale.
[34] Ms. Arhivele Statului — Cluj, Fondul G. Pitiș, Nr. 2 (f. 4 și 7).
[35] *Nunta în Șcheiu pînă la 1830.* „Revista nouă", 1 (1888), p. 104.
[36] *Din activitatea mea de folclorist.* „Anuarul Arhivei de folclor", 7 (1945), p. 123.

seanu [37], de aceeaşi vîrstă cu Pitiş şi care terminase liceul cu doi ani înainte (1878). Cel mai bun prieten al lui Pitiş, Ioan C. Panţu [38] era un cunoscut nuvelist care se inspira din viaţa muncitorilor săraci din Şcheii Braşovului. El i-a trimis la Bucureşti date care completau informaţiile lui Pitiş despre portul şi nunta românilor din acel cartier [39].

Cînd se desparte de acest mediu prielnic manifestărilor şi preocupărilor folclorice — „satul" Şcheilor, familia, profesorii, colegii şi prietenii — şi începe studiile universitare, Pitiş găseşte la Bucureşti o atmosferă tot atît de favorabilă creaţiilor folclorice. Noul mediu contribuie la dezvoltarea şi precizarea înclinărilor cu care venise din oraşu-i natal. Anii de universitate ai lui Pitiş (aproximativ 1881—1887) reprezintă, pentru cercetările privitoare la patrimoniul popular, o epocă foarte importantă.

Cărturari cum au fost P. Ispirescu, I. Pop-Reteganul, D. Stăncescu publicau numeroase poveşti, atît în periodice, cît şi în volume. Profesori cunoscuţi — unii savanţi — ca M. Gaster, Gr. Tocilescu, L. Şăineanu, Gr. Săulescu, G. Dem. Teodorescu şi alţii dădeau la iveală studii asupra credinţelor, obiceiurilor şi descîntecelor. La 1885, G. Dem. Teodorescu îşi publică marea şi importanta culegere de poezii populare. Simion Fl. Marian e ales membru al Academiei Române (1881) numai pentru meritele lucrărilor sale folclorice şi însuşi Hasdeu îi răspunde, peste cîţiva ani, la discursul de recepţie.

Într-adevăr, Hasdeu reprezenta în capitală centrul preocupărilor generale de folclor. Scrisese numeroase articole şi studii — amintim doar „Cucul şi turturica" şi pe cel despre „Doină" —, publica cu regularitate în revista lui („Columna lui Traian") articole de folclor ale tinerilor cercetători. Prin Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor, el difuza „chestionarul" atît de bogat în întrebări privitoare la folclor; începuse să prelucreze şi răspunsurile şi să le dea la lumină în „Etymologicum Magnum Romaniae". Tot la Academie, punea mereu problema culturii populare, propunînd concursuri de subiecte

[37] *Doine şi strigături din Ardeal* (în colaborare cu Ioan Urban-Jarnik).

[38] Pentru informaţii despre el şi opera lui, cf. „Enciclopedia română" (Sibiu, 1904).

[39] Cf. şi mai jos, p. 248. Ms. scrisorii la Arhivele Statului — Cluj, Fondul G. Pitiş (Nr. 27, f. 6—7).

folclorice, susținînd premierea lor sau criticînd materialul intrat. Hasdeu era, fără discuție, autoritatea supremă în domeniul studiilor care se ocupau de patrimoniul nostru popular.

După ce încetează să apară „Columna" (1883), el proiectează publicarea unui alt periodic: „Revista nouă". Acolo s-a prezentat și tînărul Pitiș cu manuscrisele sale. Desigur că o figură de talia lui Hasdeu nu se putea să-i fi rămas necunoscută. Îi urmase, probabil, și cursurile. Hasdeu însuși îl va fi cunoscut, ori i-l recomandase vreunul din membrii comisiei cu care-și trecuse examenul de licență: Tocilescu, Odobescu sau I. Crăciunescu, toți trei cu susținut interes pentru folclor.

Oricum s-ar fi petrecut lucrurile, materialul prezentat de Pitiș redacției „Revistei noi" trebuie să fi fost foarte apreciat de Hasdeu. Așa se explică, credem noi, cum de i s-a făcut loc pentru trei articole, destul de cuprinzătoare, încă în pirmul volum al revistei (1888).

Pitiș debutează cu *Nunta în Șcheiu pînă la 1830*, publicată în numerele 3 și 4 din anul 1888 [40] (fig. 4). Articolul constituia o noutate, căci nimeni nu mai dăduse pînă atunci o monografie despre obiceiurile de nuntă ale unui singur sat. Contribuția lui Pitiș ar putea să fi fost o consecință a „inițiativei" lui Hasdeu: ne gîndim la subiectul „Nunta la români", propus de marele savant pentru premiile Academiei din anul 1888 [41]. Pitiș dispunea de un material forate bogat, cules de la mama lui. Într-o scrisoare — amintită și mai sus [42] — pe care i-o adresase în „faur" 1888 din Brașov, prietenul său I. C. Panțu îi răspundea și el la un lung chestionar privitor la nunta din Șchei. Ca și în celelalte articole despre Șchei, se poate afirma că el îmbrățișează întreaga viață populară a acestui cartier al Brașovului. Observăm că este nu numai primul studiu pe care l-a publicat, ci unul din cele mai temeinice și mai interesante.

Al doilea articol apare în nr. 6 al „Revistei noi" și se ocupă cu *Jocurile de petrecere* [43] din Șchei. Contribuția lui Pitiș e prețioasă din două puncte de vedere. De o parte continuă prezentarea vieții populare a Șcheilor, completînd ima-

[40] „Revista nouă", 1 (1888), p. 104—112, 150—156.
[41] Chițimia, *op. cit.*, p. 70.
[42] Cf. nota 32.
[43] „Revista nouă", 1 (1888), p. 231—236.

ginea ei ; de altă parte, sînt descrise jocurile oamenilor maturi, atît de rar amintite în folclorul nostru.

În același prim volum al „Revistei" (nr. 11) apare al treilea articol, intitulat *Comori* [44]. Deși prezentarea lui are mai mult caracter literar, de povestire, el ajută la cunoașterea superstițiilor care au întunecat atîta vreme mintea poporului.

Prin colaborarea aceasta masivă la primul an al „Revistei noi", Pitiș își face un nume în publicistica folclorică românească.

În al doilea an (1889), dă o singură cercetare, — e adevărat, mai substanțială : *Sărbătoarea junilor la Paști* [45]. Ea prezintă o deosebită importanță : lărgește — prin mici excursuri, nesupărătoare — cunoștințele de tot felul despre obștea românească din Șchei și, prin știrile și bogăția amănuntelor date de către bătrîni informatori, aduce o contribuție temeinică, unică, asupra unui obicei atît de caracteristic și de puțin lămurit [46]. *Nunta în Șcheiu pînă la 1830* constituie, împreună cu *Junii* cea mai însemnată contribuție a lui Pitiș la cunoașterea obiceiurilor populare din marele cartier românesc al Brașovului.

Importanța pe care o atribuia Pitiș însuși acestor lucrări reiese și din faptul că a ținut să le publice din nou în „Gazeta Transilvaniei" [47]. Textul despre „Juni" a fost scos și în broșură aparte [48] însoțit de unele note care lipsesc în „Re-

[44] *Ibid.*, p. 434—437.

[45] *Ibid.*, 2 (1889), p. 278—280, 299—303.

[46] Chițimia, *op. cit.*, p. 61—64, greșește în rezumatul articolului, cînd, în loc de „Șchei", scrie, consecvent : „vechiul Brașov", ceea ce nu este de loc același lucru. De altfel, în subtitlul articolului, se precizează că e vorba de un „Obiceiu particularu al românilorŭ din *Șcheiu*, Brașovu". Acest subtitlu Chițimia nu-l amintește nicăieri. Titlul însuși e dat greșit : „Sărbătoarea junilor *la Paști*", nu *de Paști*, cum spune Chițimia. Între alte greșeli : „la Chetri", în loc de „Între Chetri". De corectat și „campania junilor", în compania (p. 65) etc. etc.

[47] 1888. Nr. 65—67 *(Nunta)* ; 1890, Nr. 79, 85 și 91 *(Sărbătoarea Junilor...)*. În afară de aceste două articole, el a mai republicat încă unul în „Gazeta Transilvaniei" (1888, Nr. 114—117) și anume *Jocuri de petrecere* [în Șchei].

[48] *Serbătórea juniloru la Paști. Obiceiu particularu alu românilorŭ din Șcheiu, Brașovu.* De G. I. Pitiș, Brașov. Tip. A. Mureșianu, 1890, — in 16°, 38 p. Broșura — singura de cuprins folcloric, — rămasă de la Pitiș, e foarte rară : ea nu se găsește nici la Biblioteca Academiei R.S.R. din București, nici la Biblioteca centrală a Universității din Cluj.

vista nouă“ [49]. De altfel, asupra problemei „Junilor“, Pitiș a mai revenit în articolul *Originea obiceiurilor junilor din Brașov*, publicat în „Gazeta Transilvaniei“ [50], cînd a aflat că publicistul W. Niemandz va tipări, în curînd, un volum — care, de altfel, n-a apărut niciodată —, în care „va lumina și începutul particularului obicei... și adevărata [lui] origine“. Cu acest prilej, Pitiș amintește de articolul său din 1889 și se pronunță asupra originii Junilor, ceea ce nu făcuse în prețioasa lui descriere decît într-o notă destul de timidă (la p. 7 a broșurii). Dar, ca toți cercetătorii epocii, neinițiați suficient în disciplina etnografică și folclorică, el afirmă că „acest obicei prezintă ceva milităresc, ceva rebel, ceva strategic“. Urmează cîteva considerații în sprijinul acestei afirmații eronate [51]. Acest articolaș dovedește că și după 22 de ani de la apariția articolului său despre Juni, Pitiș continua să fie preocupat de problema lor și că a ținut chiar să ia o atitudine.

În legătură cu descrierea acestui obicei, mai precizăm că pe majoritatea însemnărilor manuscrise rămase de la Pitiș, în care e vorba de Juni — însemnări pe baza cărora și-a scris cunoscuta-i cercetare — găsim indicat „Mama — Juni“, ceea ce dovedește că materialul l-a cules de la maică-sa și nu de la Moș Duțu Stînghe, care i-a dat numai informațiile consemnate în întîiele două file ale manuscrisului [52]. Aceasta confirmă afirmația noastră că materialul privitor la obiceiurile, credințele și industria casnică a locuitorilor din Șchei e cules, în cea mai mare parte, de la mama cercetătorului.

În al treilea volum al „Revistei noi“ (1890), Pitiș publică alte două articole. Primul : *Șiște, pricolici, necuratu*

[49] De ex. la p. 8 (două note), plus de dezvoltare, în 20 de rînduri, a notei de 3 rînduri din „Revista nouă“, 2 (1889), p. 279.

[50] Anul 1911, Nr. 189.

[51] În studiul nostru *Obiceiul junilor brașoveni* (Cluj, 1930, p. 65 passim), am arătat cu argumente — pe care le considerăm și astăzi valabile —, că acest obicei trebuie încadrat între „obiceiurile populare... avînd la bază ceata feciorilor din Șcheii de altădată“ ; că înfățișarea lui de astăzi — e vorba de anii 1900—1930 — se datorește condițiilor speciale în care au trăit românii din Șchei, obiceiul aparținînd ca rezultatul unui amestec de elemente eterogene : o tovărășie primitivă a feciorilor, „pe care s-a grefat tripla influență a muntenilor, a sașilor și a bisericii“.

[52] Nr. 27, f. 15—16.

(*Credinţe populare din Şchei*)[53] e o nouă contribuţie la cunoaşterea superstiţiilor.

Mult mai importantă e *Nunta din Săliște în trecut şi acuma*[54]. E de remarcat că, după cinci articole în care s-a ocupat exclusiv de viaţa poporului din Şcheii-Braşovului, Pitiş s-a hotărît să treacă la studierea altor comunităţi populare româneşti. Alegerea marelui centru de lîngă Sibiu — antica „magna villa Valachorum" — era cît se poate de binevenită. Şi aici înregistrează condiţiile speciale ale vieţii din vechea aşezare de oieri. De fapt, „Nunta din Săliște..." e nunta tuturor oierilor mărgineni şi de aceea descrierea ei are o semnificaţie deosebită[55].

În acest an (1890) şi în cel următor (1891), Pitiş începe să colaboreze la „Revista nouă" şi cu poveşti[56]. Despre ele vom vorbi, cînd vom examina materialul inedit. Deocamdată, ţinem doar să relevăm că Pitiş manifestă interes nu numai pentru viaţa materială şi socială a poporului, ci şi pentru literatura lui (fantastică)[57]. Credem că ceea ce l-a îndemnat să publice şi poveşti, începînd din anul 1890, a fost curentul care domnea la „Revista nouă", unde, în primii doi ani, publicaseră numeroase poveşti şi snoave P. Ispirescu, D. Stăncescu şi Th. Speranţia. Ispirescu colaborase cu poveşti şi în primii ani ai „Columnei lui Traian"[58]. După anul 1891, Pitiş nu mai publică în „Revista nouă" decît un singur articol (în 1893), intrat, probabil, la redacţie, mai demult. E vorba de *Turca în Perşani*[59], cercetare care merită să fie relevată, deoarece constituie o contribuţie unică în folcloristica românească a epocii. Ea cuprinde, pe lîngă prezentarea foarte documentată a jocului dramatic al „turcii" şi

[53] „Revista nouă", 3 (1890), p. 391—393.

[54] *Ibid.*, p. 461—469.

[55] *Ibid.*

[56] *Un ochi plînge, altul rîde.* „Revista nouă", 3 (1890), p. 64—68. *Poveste cu miază-noapte şi cu şina de fier* (*ibid.*, p. 192—194). *Feciorul de împărat şi fata de popă* (*ibid.*, 4 (1891), p. 114—155).

[57] De fapt, el începe să culeagă literatură populară cel mai tîrziu în anul 1888. Cf. cîntecul liric din *Sărbătoarea junilor...* („Revista nouă", 1 (1888), p. 299), asupra căruia vom reveni cînd ne vom ocupa de culegerile de cîntece inedite.

[58] Apud L. Şăineanu, *Basmele române...* Bucureşti, 1895, p. 190. (Pentru poveştile celor trei culegători amintiţi, apărute în volum, precum şi pentru ale altora, cf. *id.*, *ibid.*, p. 190—194.)

[59] „Revista nouă", 6 (1893), p. 344—346.

o nouă descriere amplă a unei alte tovărășii de feciori dintr-un sat al Transilvaniei.

În 1890, Pitiș trimite povești și la „Gazeta Transilvaniei". Cea dintîi e intitulată *Ioan*[60]. A doua, *Povestea lui Dumnezeu* — apare în anul următor[61], cînd dă și pe a treia: *Cei trei frați*[62]. Nici una din ele nu e cunoscută de Chițimia.

Ce înseamnă publicarea de povești în marele cotidian brașovean? Ea se explică, probabil, atît prin legăturile lui Pitiș cu redacția, care-i republicase *Sărbătoarea Junilor*... și alte lucrări, cît și prin stăruințele prietenului său I. C. Pantu, de a colabora mai intens la „Gazeta Transilvaniei". Poate că s-a simțit îndemnat și de exemplul lui Ion Pop-Reteganul, care trimitea ziarului povești încă din anul 1874[63].

O colaborare și mai importantă la „Gazeta" din anul 1890 o constituie foiletonul *Mocani în Șchei*[64] — însemnări despre păstorit în cartierul românesc al Brașovului — asupra cărora vom reveni.

Foarte semnificativ și surprinzător e începutul colaborării lui Pitiș la „Convorbiri literare", în același an 1890. Trebuie să considerăm această apropiere de revista „Junimei" ca un semn de ruptură cu periodicul condus de Hasdeu?[65] Un răspuns precis încă nu se poate da în această privință.

Cercetările publicate de Pitiș în „Convorbiri literare", începînd din 1890, sînt tot atît de importante pentru folclorul nostru ca și cele apărute în *„Revista nouă"*. Prima e intitulată *Căsătoriile la românii din Săcele. Cum se săvîrșesc acum și cum se săvîrșeau în trecut*[66]. Însești dimensiunile articolului — peste 30 de pagini[67] — dovedesc cîtă însemnătate acorda autorul acestui subiect. Lucrarea este foarte documentată, ca și cea despre nunta în Șchei și în Săliște.

[60] „Gazeta Transilvaniei", 53 (1890), Nr. 118.
[61] *Ibid.*, 54 (1891), Nr. 91.
[62] *Ibid.*, Nr. 144.
[63] Dăm cîteva exemple: *Dreptatea și strîmbătatea*. „Gazeta Transilvaniei", 1883, Nr. 28; *Crăiasa zînelor*, *ibid.*, 1885, Nr. 205—208; *Din miturile românilor*, *ibid.*, 1888, Nr. 24, 248, 249.
[64] „Gazeta Transilvaniei", 1890, Nr. 141.
[65] „Revista nouă" a mai apărut și în anii 1894, 1895.
[66] „Convorbiri literare", 24 (1890), p. 913—943.
[67] Lucrarea a fost prezentată și premiată la concursul instituit de episcopul Nicolae Popea (cf. „Gazeta Transilvaniei", 1894, Nr. 35, p. 3).

Luate împreună, cele trei articole formează o cercetare temeinică asupra acestei ceremonii la românii mărgineni.

În același an, Pitiș dă „Convorbirilor" un articol despre *junii la Crăciun (Obiceiu din Sălişte*" [68]. E vorba de organizarea feciorilor din sudul Transilvaniei la sărbători, într-un alt sat decît Șcheii sau Perșanii. Și această cercetare cuprinde material foarte bogat.

Prin anii 1892—93, Pitiș începe să se ocupe tot mai insistent de obiceiurile din Țara Oltului. În afară de articolul despre „turcă", amintit mai sus, el publică în „Convorbiri literare" : *Obicee de-ale plugarilor din Țara Oltului* [69]. E o foarte prețioasă contribuție la cunoașterea a două aspecte din ritualul agrar : „plugarul" — aruncarea în apă a celui care iese mai întîi la arat — și aducerea „cununii" la seceriș.

Tot în „Convorbiri" publică o altă cercetare privitoare la Țara Oltului : *Ingropăciuni, Perșani* [70], importantă mai ales prin mulțimea, varietatea și frumusețea bocetelor culese.

Și revista „Junimei" avea o tradiție în ce privește publicarea de povești populare [71]. Între două cercetări de folclor, publică și Pitiș povestea *Uitatul* [72].

Apoi, urmează o pauză de nouă ani, timp în care numele nu-i mai apare în nici o publicație. Am spus și mai sus că nu știm cărui fapt se datorește această lungă tăcere. Abia în „Convorbirile" din anii 1902—1903 publică iar un articol, intitulat *Obiceiuri populare la românii din Șchei. Nașterea și creșterea* [73]. Contibuția e foarte prețioasă prin mulțimea și vechimea datelor privitoare la obiceiurile de la naștere și mai ales prin numeroasele jocuri de copii pe care le descrie.

Cu acest articol Pitiș își încheie activitatea publicistică [74], începută înainte cu 15 ani, tot prin prezentarea unui aspect al vieții poporului din Șchei : „Nunta", apărut în 1888.

[68] „Convorbiri literare", 24 (1890), p. 1056—1063.

[69] *Ibid.*, 26 (1892), p. 177—182.

[70] *Ibid.*, 27 (1893), p. 343—366.

[71] Colaborările cu povești, încă de prin anii 1872, ale lui Miron Pompiliu, I. Slavici, T. Mera, Gr. Sima etc. sînt cunoscute (cf. Șăineanu, *Basmele române...*, p. 190—191).

[72] „Convorbiri literare", 25 (1891), p. 267—273.

[73] *Ibid.*, 36 (1902), p. 546—562 ; 37 (1903), p. 714—730.

[74] Articolașul de o jumătate de coloană, publicat în „Gazeta Transilvaniei", 1911, Nr. 189 și cele trei articole pivitoare la învățămînt, apărute în anul 1919, despre care am amintit mai sus (nota 30), nu infirmă această constatare, ele avînd doar un caracter ocazional.

Sîntem aproape siguri că fără intervenţia slavistului Ion Bogdan, acest ultim articol n-ar mai fi văzut lumina tiparului. Profesorul Bogdan era şi el braşovean, coleg de liceu, vecin de stradă şi prieten bun cu Pitiş. În anul 1902, cînd îi este încredinţată direcţia „Convorbirilor", el ştia probabil că Pitiş mai are manuscrise folclorice. I le va fi cerut, dar — afară de „Naştere şi creştere" — n-a mai obţinut nimic pentru revistă [75]. Hotărîrea lui Pitiş de a nu mai publica rămîne definitivă şi inexplicabilă.

În adevăr, Pitiş culesese mult material folcloric şi mare parte din el era chiar redactat, copiat cu cerneală, gata de predat diferitelor periodice. Dar, înainte de a ne ocupa de acest material inedit, vrem să subliniem că el a fost cules tot în epoca lucrărilor publicate, adică aproximativ prin anii 1888—1892. Nici redactarea şi nici copierea lui cu cerneală nu poate fi mult mai tîrzie. Deci, activitatea folclorică a lui Pitiş pare să se mărginească la o perioadă de numai cinci ani. Pentru nu timp atît de limitat, ea e excepţional de bogată. Un calcul sumar ne arată că în acest scurt interval Pitiş a publicat nu mai puţin de 13 cercetări folclorice şi 7 poveşti. Am prezentat mai sus, în mod succint — iar I. C. Chiţimia mai amănunţit — acest material atît de preţios pentru folclorul nostru. Adăugînd acum la lucrările publicate, mănunchiul de manuscrise rămase de la Pitiş, opera lui ne apare şi mai cuprinzătoare, şi mai valoroasă. Ea merită deci să fie cunoscută îndeaproape.

Privită cu atenţie, în totalitatea ei, se lămureşte că Pitiş urmărea un anumit plan în cerectările sale. Astfel, a publicat materialul pentru obiceiurile la naştere şi nuntă în Şcheii Braşovului, dar în manuscris avea şi material privitor la moarte şi înmormîntare. Publicase materialul despre nunta din Sălişte şi Săcele, dar avea cules, pentru ambele localităţi, şi pe cel privitor la naştere şi înmormîntare. El dăduse două articole despre credinţele şi superstiţiile din Şchei, dar înţelegea să le completeze cu alte materiale pe care le şi culesese.

Şcheii formau, cum e şi natural, întîiul lui obiectiv pentru prezentarea cît mai amănunţită a vieţii poporului dintr-o

[75] Pe aceste manuscrise, păstrate la Biblioteca judeţeană Braşov, Ion Bogdan scrie: „Ghiţă, te rog să faci corectura cu ortografia fonetică a «Convorbirilor»". (El indică Tipografiei şi adresa lui Pitiş: „Str. Plevnei 41, vis-à-vis de Institutul de băieţi Clinciu şi Popa").

anumită așezare. De aceea culege cîntece și povești, descîntece, obiceiuri la lăsata secului și Sf. Vasile, expresii și proverbe, nume și porecle, material lexical. Cea mai neașteptată contibuție la cunoașterea vieții Șcheilor o constituie însă textele despre industria casnică: găitanul și straiele. Este evident că Pitiș s-a gîndit la o monografie amănunțită a colectivității populare din Șchei.

După ce termină, în mare, problemele folclorice ale Șcheilor, Săcelelor și Săliștei, el trece la cercetarea satelor din Țara Oltului, adunînd material pentru obiceiurile de nuntă din Perșani și pentru cele de la moarte, din Șinca Veche. Din aceste localități, din Veneția-de-Sus și din Șercăița[76], adună și o bogată colecție de cîntece și strigături: 226 texte.

Pe harta culegerilor folclorcie ale lui Pitiș apar și alte localități așezate de-a lungul Carpaților sud-estici. Așa e Covasna, de unde culege el însuși și pune să i se culeagă și de alții materiale despre nuntă. Așa e Țara Hațegului, desigur mult mai îndepărtată, unde studiază personal portul și ocupațiile. Stîna îl interesează și la Săliște și la Medgidia și în alte părți unde iernau mărginenii. Dar nu numai păstoritul, ci și alte îndeletniciri par să-l fi preocupat: la Săliște, încearcă să se intereseze de războiul de țesut, în Țara Oltului, de cînepă; tot acolo, și la Grădiște, de plug și de casă. Aceste preocupări corespund oarecum celor privitoare la industria casnică din Șchei.

Cît fusese la Galați (1889/1891), culesese cîntece din satul Rubla (lîngă Rîmnicul-Sărat). Textele sînt lipsite de însemnătate: doar varianta cunoscutei balade „a lu soare" salvează acest material. Probabil la Galați stătea de vorbă și cu plutașii care coborau de la Piatra-Neamț și-și nota termeni tehnici referitori la părțile opincilor.

Privind folclorul dintr-un punct de vedere cu totul modern, culege material folcloric și în București: cîntece de la lăutari, în iunie 1889, iar în anii imediat următori: credințe („faceri", dat în cărți) și mai ales povești.

[76] Din satul Părău a cules abia trei texte.

*

Vom prezenta acum esențialul din manuscrisele inedite ale lui Pitiș. Vom reproduce textele cele mai interesante din culegerile de literatură populară și din materialul etnografic (păstorit, port, industrie casnică etc.). În cele următoare vom cerceta acest material după așezările sau regiunile în care a fost cules. În TEXTE, am grupat însă materialele după cuprinsul lor.

După cum am mai arătat, Pitiș și-a început culegerile folclorice în orașul natal, iar „Revista nouă" îi publică, în 1888, materialul despre nunta la Șchei. Să fie oare prima lui manifestare în legătură cu folclorul acestui „sat" ? Nu credem. În ultimii ani de liceu petrecuți la Brașov — avea 22 de ani împliniți cînd și-a luat bacalaureatul — el era, desigur, atent la tot ce prezenta interes folcloric și în primul rînd la materialul cel mai ușor de cules : cîntecele. În singurul său caiet manuscris [77], după ultimul text din Șchei — XIII (p. 61), notează : „Auzit la Brașov în dec. 1888". Însemnarea se referă, poate, numai la acest ultim text, pe cînd celelalte douăsprezece [78] au fost culese, după toate probabilitățile, în anii anteriori sau la începutul anului 1888.

Ce observații se impun în legătură cu cîntecele pe care le reproducem [79] in extenso, în TEXTE ? Cu excepția unuia (III, p. 57), nu avem nici o indicație că variante ale lor ar mai fi fost culese în Șchei. Sterie Stinghe, în monografia sa mai tîrzie despre locuitorii Șcheilor [80], dă — într-adevăr — 15 texte de literatură populară. Din ele, abia 9 sînt poezii lirice, dar — între acestea — nici una nu constituie o variantă a cîntecelor culese de Pitiș. Deși parte din textele culese de el au variante în folclorul nostru, se poate susține că majoritatea textelor lui Pitiș sînt inedite. Pe unele variante — I, VI, VI a — (p. 57, 59) le-am găsit în cea mai veche culegere românească de doine și strigături, aceea a lui Nico-

[77] Arhivele Statului Cluj, Fondul George Pitiș. De aici înainte nu vom indica decît numărul și fila manuscrisului respectiv. Spre deosebire de toate celelalte manuscrise, caietul e paginat, nu numerotat cu fila !

[78] De fapt 14, căci Pitiș a scris din greșeală, de două ori cifra VI.

[79] Am modernizat ortografia (completînd și punctuația), dar am păstrat particularitățile dialectale.

[80] *Die Schkejer oder Trokaren in Kronstadt.* Leipzig, 1900. (Extras din „8. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig 1900").

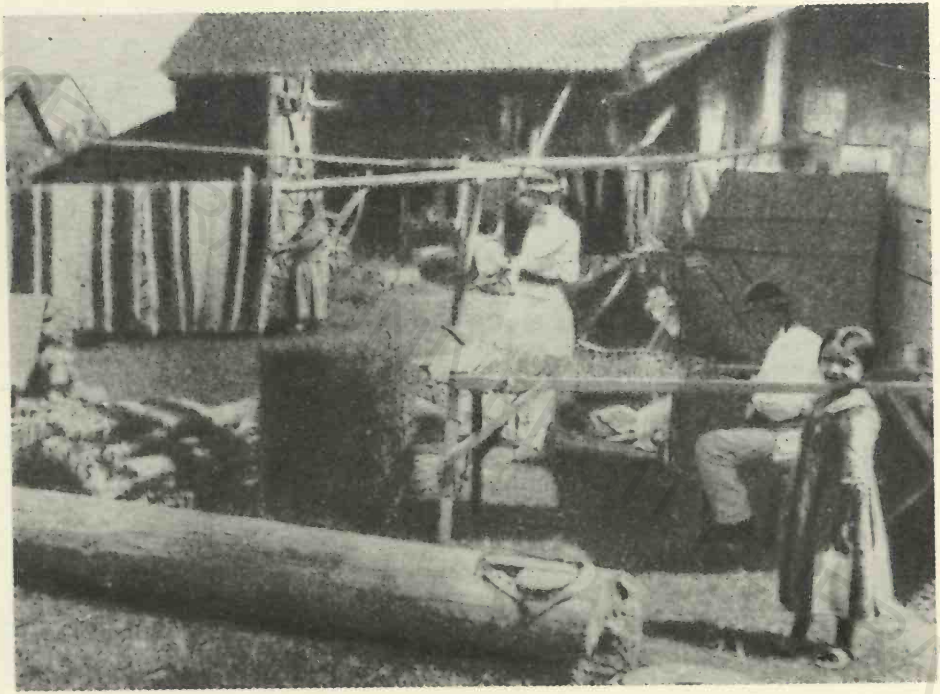

Dîrstă de straie (cergi) la Săcele, prin 1905 (Colecţia de fotografii a „Muzeului Şcheilor")

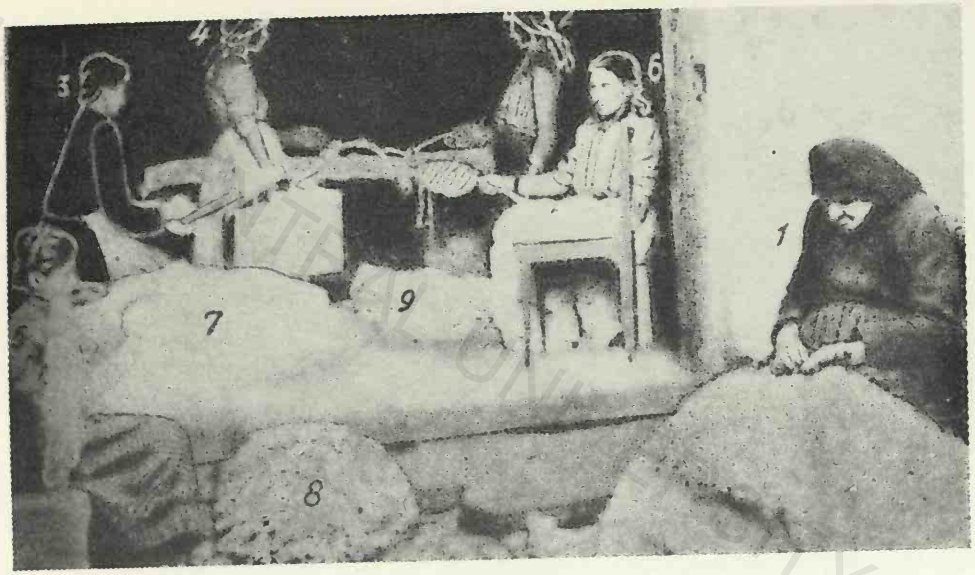

Țesătoare de straie (cergi) într-un „slon" (șopron) din Șchei: 1. Femei care înnoadă căpătîiele firelor de urzeală. 2—3. Femei care țes la război. 4. Femeie care trage firele de urzeală de pe război (ca să nu fie unele mai scurte și altele mai lungi). 5. Piaptănă lînă pe scaunul de pieptănat. 6. Îndrugă lîna. 7. Lînă pieptănată. 8—9. Gheme („păpuși") de lînă îndrugată: „cucuruji", din care se fac „cănurile" pentru „bătează"

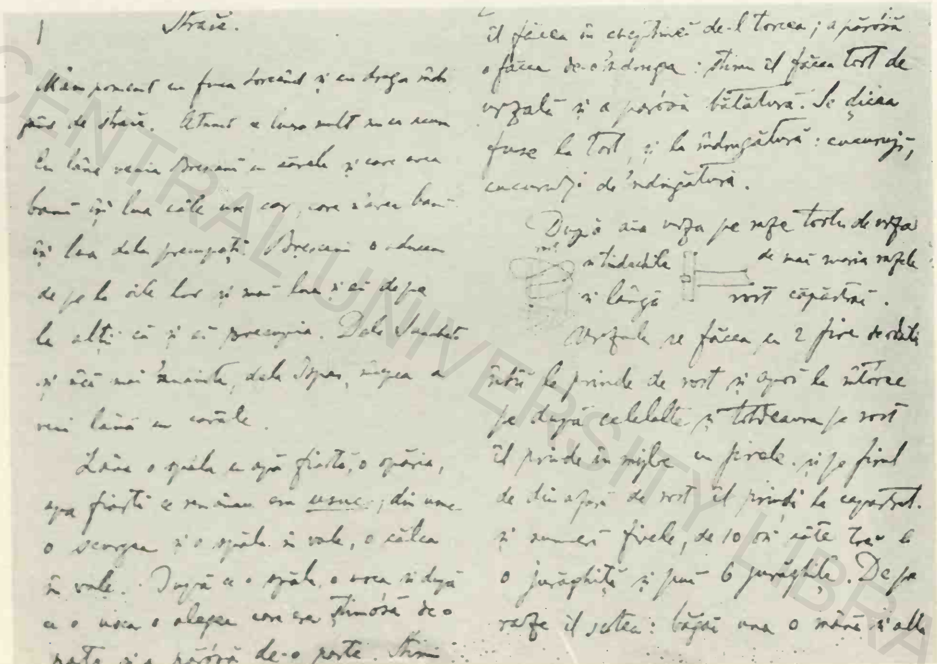

Straie.

Mă-n pomeneam cu fusu torcînd și cu dragă inimă pînă de straie. Atunci se lucra mult, nu ca acum că lîna venia Brașoveni cu căruțele și care avea bani își lua cîte un car, care n-avea bani își lua de la prenupeți. Brașovenii o aducea de pe la oile lor și mai lua și de pe la alții cu și cu precupeții. De la Sîntădi(?) și mai înainte, de la Ispas, aducea [illegible] cu lînă cu carăle.

Lîna o spăla cu apă fiartă, o zvînta, apa fiartă se rămînea cu usuc, din usuc o scoarță și o spăla în vale, o călca în vale. După ce o spăla o urca și după ce o usca o alegea cea mai fînoasă de o parte și a proastă de-o parte. Stra[illegible]

îl făcea în chingă de-l torcea; a proastă o făcea de-o îndrugă: Urzeala îl făcea tort de urzeală și a proastă bătătură. Se zicea fuse la tort, și la îndrugătură: cucuruzi; cucuruzi de îndrugătură.

După aia urza pe razle torturile de urzeală atîrnatele de mai mărunte razle și lîngă rost căpăstrui.

Urzeala se făcea cu 2 fire de tort întîi le prinde de rost și apoi le întorcea pe după celelalte și totdeauna pe rost îl prinde în mijloc cu firele și pe firul de dinapoi de rost îl prindă la capătul. Și numără firele, de 10 ori cîte trei e o jurăghiță și pun 6 jurăghițe. De pe razle îl scotea: băga una o mînă și alta

Manuscrise despre straie (cergi) rămase de la Pitiș (la stînga, notarea în creion; la dreapta, redactarea definitivă cu cerneală, în vederea publicării). Ms. 2, f. 4 și 8

I

Straie.

M'am pomenit u furca torcând și cu duga îndugând de toate. Atunci se lucra mult nu ca acuma. Cu lâna venia Brescanii cu carele și care avea bani își lua câte un car, care n'avea bani își lua dela precupeți. Brescanii o aducea depe la oile lor și mai lua și ei de pe la alte oi a precupia. Dela Sânchetru și încă mai nainte dela Ispas începea a veni lână cu carele. Lâna o spăla cu apă fiartă o opăria și o spăla. o călca în vale, apa fiartă ce rămânea era usuc. Din usuc o scurgea și o spăla în vale. După ce o spăla o usca și după ce o usca o alegea care era flocoasă dintr'o parte și a părose de-o parte. Stimul îl făcea în peptenei de-l torcea a părosă o făcea de o îndugă, stimul îl făcea tort de urzală, și a păroși bătătură. Le ducea fusa la tort, și la îndugătura: cucuruzi, cucuruzi de îndugătura. După aia urzea pe raze tortu de urzală

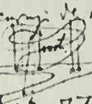

și tindechile

rost capetar

de mai multe urzale, și ...

Urzala se făcea cu 2 fire de odată. Întâi le prinde de rost și apoi le întorcea pe după celelalte și atunci pe rost îl prinde în singure fire. și pe firul de din afară de rost îl prinde la capetar. Și numără firele, de 10 ori câte zece e o jurubiță și pun 6 jurubițe. De pe raze îl sucea bogia cu o mână și alta alta îl sucea și îl desfăcea, îl învârtea și îi vira capătul și îl suci ca să nu se neurze.

De îndugat făcea canuri. Și le vopsia. Roșu făcea în putină cu frunză de măr pădureț pisată și lovârcel (buruiană verde cu flori roșii ca parola când înflorește și frunza pe tot) și coaja prin grădină, care vrea să-și aducă să nu-l cumpere să ducă pela

lae Pauleti, făcută în anul 1838, în Roşia de Secaş (lîngă Blaj)[81] sau în marea culegere de „Doine şi strigături din Ardeal", alcătuită de Ioan Urban Jarnik şi Andrei Bârseanu (1885). Cîteva apar şi în colecţia lui I. G. Bibicescu[82].

Părţi din cîntecul de haiducie (text XII, p. 61) se întîlnesc nu numai în Transilvania, ci şi în Muntenia[83]. O singură dată am identificat şi o variantă a unui cîntec liric din vestitul „Spital al amorului" al lui Anton Pann[84]. Dar, deşi în această prea cunoscută culegere nu găsim mai multe variante precise, unele versuri — ca „Ţica neichi-a bobocea"... — IV, p. 58, — „Putrigai putrigăios, / Ce stai, neică, mînios..." — III, p. 57, — „Ah, urît, urît, urît, / Boală fără crezămînt" — VIII, p. 60 — şi mai ales *atmosfera* textelor adunate de Pitiş, amintesc, în mod evident, de cîntecele „de lume", lăutăreşti, atît de pline de senzualitate, din Ţara Românească. Faptul trebuie explicat, desigur, ca o consecinţă a apropierii Braşovului de Valea Prahovei şi de Bucureşti. Negustorii şi cărăuşii din Şchei, cu nesfîrşitele lor drumuri, se dovedesc a fi fost, în ultimii două sute de ani, transmiţători activi de cîntece şi cu deosebire importatori de cîntece, de „amor" muntenesti. Şcheii au transmis, apoi, mai departe, tot prin intermediul cărăuşilor şi negustorilor, aceste cîntece pe care nu ne mai mirăm că le regăsim la Pauleti şi mai ales la Bibicescu[85] şi Cioflec[86].

Am văzut că unul din cîntece — XII, p. 61 — cuprinde accente de doină haiducească. Dar între cele mai reuşite versuri, trebuie remarcate următoarele, care preamăresc iubirea: „Cine-a scornit dragostea, / Fie-i trupu ca floarea, / Faţa ca dumineca!"

Un aspect social, deosebit de acel al sentimentelor fetei ţinute prea „strîns" de maică-sa, ori de emoţiile pe care le

[81] *Cîntări şi strigături româneşti... Ediţie critică... de Ion Muşlea*, Bucureşti, 1962.

[82] *Poezii populare din Transilvania*. Bucureşti, 1893.

[83] Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, vol. I, Bucureşti, 1900, p. 379. Pentru versurile 13—16, cf. şi ediţia amintită a cîntecelor lui Pauleti (*op. cit.*, text 51) şi Bibicescu (*op. cit.*, text 207).

[84] A. Pann, *Cîntece de lume. Transcrise... de Gh. Ciobanu*, Bucureşti, 1955.

[85] *Op. cit.*

[86] Pentru culegerea lui Dim. Cioflec, cf. nota următoare.

dă dorul etc., mai precis, un cîntec în care e vorba chiar de haiducie, găsim numai în textul XII (p. 61, versurile 5—12).

În legătură cu lirica populară din Şchei, am amintit de cîntecele din monografia lui Stinghe. Cele auzite de Pitiş sînt notate cu 10—12 ani mai înainte. Rezultă deci că cele 14 texte lirice, culese de Pitiş la sfîrşitul deceniului al optulea din veacul trecut, sînt, pînă acum, cele mai vechi cîntece pe care le avem consemnate de la românii din Şchei [87]. Fiind puţine la număr, am ţinut să le publicăm pe toate, atît pentru a face mai bine cunoscut materialul literar al acestei aşezări aşa de interesante în sine, cît şi pentru rolul lor în migraţia unor motive lirice din principate în Transilvania. Ne-am gîndit, firește, şi la dispariţia rapidă a cîntecului popular, într-un oraş atît de industrializat ca Braşovul.

În general, Pitiş nu pare să fi avut o preţuire deosebită pentru textele de literatură populară a Şcheilor, căci el ar fi putut culege mult mai numeroase texte lirice şi poveşti. Totuşi, în afară de cele 14 cîntece din caietul amintit, am mai găsit, pe o filă rătăcită, [88] doar un cîntec satiric, iar ca epică în versuri, doar o variantă interesantă a cunoscutei balade „Nevasta fugită" [89]. Şi din alte genuri literare a cu-

[87] S-ar putea ca texte populare lirice să mai existe şi în manuscrise pe care noi nu le cunoaştem. Ne întrebăm, de exemplu, dacă în culegerea învăţătorului braşovean Dim. Cioflec — care-i trimitea lui Bariţ, în 1858, un caiet cu peste 100 „Poezii populare", în parte publicate în „Naţionalul" (Bucureşti) din 12 nov. 1858, sub ciudatul titlu *Jocul bănăţean* şi semnate N[icolae Filimon] (cf. G. Bogdan-Duică, *Un folclorist uitat*, în „Gînd românesc", Cluj, 2 (1934), p. 24—28) — nu se vor fi strecurat şi cîntece din Schei? Caracterul unor texte ne face să înclinăm spre această ipoteză.

În afară de cîntecele amintite — e vorba, bineînţeles, numai de poezia lirică — au mai fost publicate 36 de texte în „Gazeta Transilvaniei" şi într-un alt periodic braşovean, „Deşteptarea". Le dăm în ordinea apariţiei:

a) 8 cîntece culese de N. Sulică („Gaz. Tr.", 1898. Nr. 152, 158);

b) 6 cîntece publicate de D[umitru] J[aliu ?]), (*ibid.*, 1899, Nr. 99);

c) 3 cîntece, semnate „Doină", *ibid.*, 1903, Nr. 14);

d) 14 cîntece, culese de E. S[ulică ?] („Deşteptarea", 1905, Nr. 46). [Numai unele par a fi din Şchei!]

e) 5 cîntece, publicate de N. N. Statie [N. Sulică], („Deşteptarea", 1907, Nr. 5).

[88] TEXTE, p. 62 (textul XV, Ms. Nr. 26, p. 5).

[89] TEXTE, p. 65 (textul XVIII, Ms. nr 26, f. 3).

les, din Şchei, abia cîteva texte: o colindă nereligioasă [90] — cu elemente realiste, dar cam confuză — şi o variantă — fragmentară, dar preţioaoasă — a cunoscutului vers despre „fortuna labilis", care se găseşte şi în cîntecul morţii lui Constantin Brîncoveanu („O, pricină minunată") [91].

În manuscrisele lui Pitiş [92] se află de asemenea şase descîntece („De plecate, de fochiu [foc viu], de bube, de căşunături [de iele], de deochi, de turbare") şi cinci „leacuri" (fără text: „de colbură, de scrîntituri, de turbare, de vărsat şi rîie"). Toate sînt culese între anii 1890—1891, de la „Oroaie" şi de la „Sioaica", babe meştere ale Şcheilor de altădată. Nici unul nu are vreo însemnătate deosebită, de aceea nici nu le reproducem.

N-am izbutit să stabilim dacă vreuna din poveştile — publicate sau nepublicate — a fost culeasă chiar în Şchei. E sigur însă că o parte din povestirile şi legendele din care voia să alcătuiască — după toate probabilităţile — un articol în genul celui despre *Comori* [93], au fost culese în Şchei, prin anii 1890—91 iar altă parte, de la o anume „Anică", din Galaţi.

Faţă de legendele cunoscute, materialul lui Pitiş aduce cîteva elemente noi. Iată-le: „Pînă la Sf. Ilie, [94] se zice că nu s-a ştiut de cojoace: se ştia de pănură, de pînză, da de cojoace nu, bag-samă de-aia ţin cojocarii la Sfîntu Ilie, îl cinstesc lucru mare, de-aia-i el sfîntu cojocarilor!" Cînd sfîntu s-a suit în cer, „el a socotit că şi sus va fi ca şi jos de rece, de-aia cînd s-a suit, s-a desfăcut de cojoc şi cojocu i-a căzut jos; da unde au căzut, s-a afundat în pămînt, nu l-a găsit nimenea". Tunetul e explicat prin alergarea carului Sfîntului Ilie peste bolovani, „ca cînd ar fi munţi... şi cum vine carul pe bolovani, ala-i tunetu".

[90] TEXTE (Ms. 16, f. 2): aici Pitiş dă şi cîteva însemnări despre obiceiul colindatului în Şchei: „La Crăciun băieţii umblă cu naşterea, cu vifliemul, cu colinda; irozii sînt mai dincoace. Nu se prea ştie de stea. Irozi era demult de tot, umbla cu vifliemu, cînta tot în oraş şi-n Vifliem şi garaganele [Gana-Galilei]; era cu turnuri, cu biserica, era 5, 6 inşi, nu era ca acum îmbrăcaţi. Îi învăţa cîte un dascăl, de cum se lăsa post, se zicea că se duce să-nveţe pentru vifliem".

[91] TEXTE, Ms. Nr. 16, p. 5.

[92] TEXTE, Ms. Nr. 17, p. 1—7.

[93] Cf. „Revista nouă", 1 (1888), p. 434—438.

[94] Să se compare cu T. Pamfile, *Sărbătorile la români*. Bucureşti, 1910, p. 172—209 şi cu *răspunsurile* la „Chestionarul Hasdeu", Nr. 169.

Am spus că Pitiș a publicat materiale despre jocurile de copii din Șchei și despre nuntă. De asemenea a descris cu minuțiozitate și obiceiurile „de la naștere și creștere". Un singur domeniu îi lipsea din ciclul obiceiurilor referitoare la viața omului : cele de la moarte și înmormîntare. Dacă nu le-a publicat, nu însemnează că nu le-a culeș. Materialul era gata pentru tipar, transcris cu cerneală [95]. Sînt 8 file scrise pe hîrtie cu pătrățele, pe ambele părți, lăsîndu-se însă cîte o jumătate de pagină pentru completări. Din acest material reținem doar o informație care confirmă datele cunoscute despre înmormîntările feciorilor și fetelor mari, socotite ca o nuntă [96] :

„Pe feciori îi duce feciorii și merge fete și lîngă feciori, fete gătite, atîtea cîți feciori sînt. Pe fete tot feciori le duce ; și acolo merge fete de petrece la groapă ; de la o vreme-ncoace, cînd moare cîte un fecior, ori fată mare, le duce la groapă cu lăutari... De e fecior, vin feciorii cu care a fost cu junii, de a junit cu ei..."

Ultima propoziție aduce o contribuție importantă la noțiunea de „juni" (= tineri neînsurați), în legătură chiar cu cunoscutul obicei brașovenesc de care s-a ocupat Pitiș însuși. E de reținut și termenul rar : „a juni".

În legendele despre Sfîntul Ilie și în obiceiurile privitoare la înmormîntare, Pitiș amintește de multe superstiții ale poporului din Șchei. Și alte manuscirse cuprind asemenea materiale. Se gîndea oare că prin analiza superstițiilor s-ar putea ajunge la înțelegerea mai adîncă a vieții vechilor locuitori ai Șcheilor ? Nu reproducem în întregime superstițiile notate de Pitiș, dar le indicăm pentru cercetătorii care s-ar întîmpla să aibă nevoie de ele. Contribuția lui Pitiș cuprinde următoarele credințe :

[95] Ms. nr. 14, f. 5—10. S-a păstrat și în ciorna cu creion (f. 1—2).

[96] Cf. studiul nostru : *La mort mariage. Une particularité du folklore balkanique.* În „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", Paris, II, 1925.

[97] Ms. 13, f. 12—13 (În afară de elementele generale și răscunoscute ale credinței — ca procedeele folosite pentru a găsi iarba fiarelor cu puii aricioaichii, împlîntarea firului de iarbă în deget etc. —, Pitiș aduce și contribuții inedite : iarba fierului e găsită numai de „ăi de naște cu niște peri în sprîncene, cu cîteva fire ieșite afară, dar și aceia numai de la 27 ani [în sus ?]".

a) Iarba fiarelor [97], şerpi, vîrcolaci, pricolici, şişte [98] şi iele [99];

b) Practicele fetelor mari la „Sîn-Văsîi" şi Anul nou [100].

În afară de naştere, nuntă şi înmormîntare, Pitiş s-a ocupat şi cu obiceiurile de la sărbători ale Şcheilor, dintre care cel mai caracteristic, am arătat, este acel de la Paşti, al junilor. Fără să aibă — nici pe departe — importanţa acestuia, practicile populare de la „lăsata postului" sînt interesante. „Lăsata postului" este un obicei cu petreceri în familie, despre care s-a scris foarte puţin la noi. Pitiş aminteşte, în articolaşul său nepublicat, toate posturile, dar se ocupă în special de cel al Paştilor. Insistă asupra mîncărilor, dar şi asupra distracţiilor, mai ales a măscăricilor. Ca întotdeauna, cînd descrie obiceiuri, textul e foarte viu şi colorat. Articolul [101] se remarcă prin adînca cunoaştere a graiului, onomasticei şi toponomasticei Şcheilor. Zeci de file de ale manuscriselor sînt pline de nume: de oameni (porecle), de animale, de locuri, de expresii, de locuţiuni sau chiar de cuvinte fără un sens special. Pitiş pare să fi fost neobosit în chestionarea oamenilor care ştiau multe. E regretabil însă că nu indică informatorul [102].

Cuvinte, onomastică şi toponomastică interesează mai mult pe filologi, De aceea, noi ne vom mulţumi doar cu cîteva spicuiri din acest material [103] legat de viaţa socială a Şcheilor:

„Haiduci era din anumite familii, aşa a Şolodarului, cu deosebire a Işului; se şi zicea: voinici de-ai babii Işii (Işa)"...

[98] Ms. 13, f. 12—13. Despre cele din urmă se ocupase şi într-un articol din „Revista nouă", 3 (1890), p. 391—393.

[99] Ms. 13, f. 1.

[100] Ms. 13, f. 11.

[101] TEXTE, p. 65—69 (Ms. nr. 11).

[102] De cele mai multe ori informatorul a fost mama lui. Ici-colo indică şi alţi informatori: Mitru Văcăroaie şi Gheorghe al Furnicoaii (pentru „Iarba fiarelor"). Trebuie să remarcăm în chip deosebit — Ms. nr. 3, f. 1—10) că informator pentru „Găitan" a fost, mult mai mult decît maică-sa, Niţă Mamă, un vestit hamal din Şchei, care i-a servit, probabil, ca model lui I. C. Panţu pentru eroul nuvelei *Niţă Dragă* (Braşov, 1888).

[103] Ms. 12, *passim*. Reproducînd în TEXTE manuscrisele „Lăsata postului", „Găitan" şi „Straie", vom satisface — în parte — şi curiozitatea filologilor.

„A-ngheţat ca franţuzu“ [104].

„Îşi aduce aminte de cînd era cătană : Rictai, mazăre ! marş, fasolie !“ [105].

„Şi dac-oi muri, n-o să dai cu tunu-n Straje !“

„Domn, da domn de fuse, care vinde fuse“.

Iată şi cîteva proverbe sau expresii care ni se par tipice pentru Şchei :

„De cînd lumea, prostu vrea să dea poveţe ălui cuminte şi calicu face socoteala ălui bogat“.

„Cum îi toarce gura“ (vorbeşte mult !).

„Îşi băga pumnii-n căciulă şi aşa îşi bătea muierea“.

Pentru a arăta o înrudire îndepărtată : „Şapte ape-n chisăliţă !“ sau „Cocoşu lor a cîntat pe gardu nostru !“

Iată şi cîteva nume legate de expresii :

„Să-l ia Antonie, ăl cu bîta !“

„Pancă-i Bungheţ !“

„Deodată cu măgaru Frăscoaie“ [106].

*

Prin informaţiile amănunţite din cele două manuscrise privitoare la industria casnică („Straie“ şi „Găitan“), se pare că Pitiş pătrunde şi mai adînc în viaţa de fiecare zi a Şcheilor, decît prin descrierea obiceiurilor. Dar şi din note aruncate pe diferite file aflăm că în afară de îndrugătorii de straie şi împletitorii de găitan, — mai erau în Şchei şi „înălbitori“ : „Bădiţoiu era înălbitor, înălbia pînze de la pînzari si strejace de la cătane şi de la cine ce-i da“ [107]. Erau apoi şi „oameni [bărbaţi] şi muieri mai deştepţi şi cu dare de mînă, [care] făcea negoţ cu Ţara Românească, ducea linte, mazăre ; era alţii de făcea negoţ cu peşte... [Ei] avea a face cu Brăila şi Galaţi... Aceşti neguţători locuiau prin toate

[104] Amintirea campaniei lui Napoleon în Rusia (1812)

[105] Comenzi din armata austriacă, combinate hazliu cu nume de legume sau mîncări.

[106] Citeşte : „Frăscoaiei“. Astăzi, nu se mai poate şti în legătură cu ce acţiuni ale unui Antonie, Bungheţ sau Frăscoaie au apărut aceste expresii.

[107] Ms. nr. 23, f. 3.

străzile Șheilor, dar mai ales pe Ulița Furcoaie și pînă la Malu Ciurcului, în Ulița Mare, Ciocrac, Pe Tocile“ [108].

Tot atît de interesante sînt datele — așa de rare — privitoare la negoțul de brașovenie și lipscănie care se făcea prin Brașov : „Toată marfa care se trimitea în România, întîi se controla și se vămuia și pentru asta erau puși oameni jurați și în număr cam de 30, și puși în magazinele de mărfuri împărătești, de le zicea tranțicași. După tranțicași [109], erau legătorii de lega numai marfa de la Brașov care mergea în România și iarăși jurați, în număr de 30, 40, cîți era scriși... Transitașii încărca și descărca pecețile [sic !] din Lipsca, ei le tăia și le punea alte — și la lipscănie și la brașovenie — era numai români și era jurați, care era bogați, în magazie, de lega [marfa, baloturile]. Îi jura să ție cu împăratu, că era mărfuri care nu era slobode, cum era praful de pușcă etc.“ [110].

Aceste transporturi se făceau tot de către Șchei : „Marfa o ducea în România cu caii, de le zicea Prahoveni și avea cai cu samare, cum era Burbea ăl bătrîn, Mîndrilă, Dobre... și avea cîte 10, 12 cai cu samare și ducea marfa, o punea în lăturoi de o parte și una de altă parte, și o ducea pe la București, pe la Ploiești, pe la Cîmpulung și numai mai tîrziu s-au făcut cărăuși. Cei dintîi cărăuși au fost Furniceștii, apoi Ciric, Ciric ăl bătrîn, Mitrică Lingură..., apoi, mai dincoace, Boambăn, Beleucu, Papainog, Maighinosu“ [111].

Șcheii erau vestiți și ca măcelari : Ristea, Otoțol, Stingheștii, „că avuseseră 28 de scaune de măcelari, însă de mult [ce a fost] dat în judecată, rămăseseră cu 14. Așa, Popa Voina ăl bătrîn a fost întîi măcelar...“ [112]. Aceste ocupații de măcelari și cărăuși sînt însă în general cunoscute din lucrările citate ale lui St. Stinghe și C. C. Mușlea.

[108] Aceste străzi corespund, astăzi, precum urmează :
„Ulița Furcoaie“ = Str. Const. Brîncoveanu.
„Malu Ciurcului“ = Între Cacova-de-Sus și str. Putinarilor.
„Ulița Mare“ = Str. Prundului, astăzi str. „30 Decembrie“.
„Ciocrac“ = Str. Prof. C. Lacea (Pentru străzile și locurile din Șchei, cf. și lucrarea lui Pitiș, *Nunta în Șchei pînă pe la 1830*, „Revista nouă“, 1 (1888), p. 104, nota 1) și, mai ales, harta noastră.

[109] În manuscrisul lui, Pitiș scrie cînd „transitași“, cînd „tranțitași“.

[110] Ms. nr. 23, f. 1, 6.

[111] Ms. nr. 23, f. 1 (cf. și fila 4).

[112] Ms. nr 23, f. 1.

Mult mai surprinzător e să auzim despre Șchei că se ocupau cu creșterea vitelor. Deși nu e vorba de un text inedit, dar avînd în vedere că Stinghe și Chițimia nu cunosc de loc această contribuție a lui Pitiș, iar că C. C. Mușlea [113] a amintit numai în trecere această latură a ocupațiilor Șcheilor, deopotrivă de interesantă pentru etnografi și folclor, vom insista mai mult asupra ei, dînd un rezumat amănunțit al articolului lui Pitiș care e, de altfel, foarte scurt.

Pitiș începe foarte ingenios foiletonul intitulat *Mocani în Șcheiu* [114], amintind un obicei glumeț de „pînă bine de curînd" : ...„la nunte, cînd se dăruia în curte, ca un fel de glumă, unul sau altul din chemători lua, pe nebăgate de seamă, pe cîte un băiat mai mititel, de-l ducea și-l dăruia : Ia a nume de bine, jupîne ginere, un cioban la oi". Pentru Pitiș, acest obicei e o mărturie a vechiului păstorit din Șchei. „Pînă acum 15—20 de ani [1870—1875] — continuă el — feciorii țineau mult ca, înainte de a se-nsura, să aibă sărici, sărici mari mocănești, apoi că se mai vedea la bătrîni glugi mocănești, apoi căciulile mari, cari se purta, se numea căciuli mocănești și oamenii se purta încinși peste mijloc cu curele (șerpare) late și în curea purta teacă cu cuțit. E de ajuns aît pentru ca să admiți că în Șchei au fost economi de vite"... „Într-adevăr, cercetînd, am constatat că era tare mulți economi de vite, de le zicea oieri, ori mocani, și era cam tot una cu săcelenii, ba era mai mari ca săcelenii și își țineau vitele în România, pe Ialomița, pe la Buzău, pe la Slobozia, pe la Urziceni și pe la Brăila..." Cei de pe Cacova nu aveau turme, nu erau mocani, *umbla prin țară, de lingea blide pe la boieri*... [115] Cei de pe Coastă, și de era slugi, dar era la oi, se ducea de mici copii, de mînca mămăligă cu mei, că de porumb nu se pomenia. Cei mai mulți erau de pe Tocile și de prin Prund [116]. De pe Tocile : era Moleștii, Duțeștii, Mitru Anchii și Fulga, Iugeștii... și fiteșicare își avea tîrla sa... Afară de oi [asta era principalul !] aveau unii și vaci, alții

[113] *Op. cit.*, I, p. 29 și nota 3.

[114] „Gazeta Transilvaniei", 53 (1890), Nr. 141. Foileton pe patru coloane.

[115] Ultimele nouă cuvinte (subliniate) sînt reproduse din ciorna în creion (Ms. nr. 28, f. 48) ; ele nu figurează nici în redacția cu cerneală, nici în articol. Informatorul e „Zach[aria] Furnică bătrînu".

[116] Piața Șcheilor. Vezi harta.

aveau cai. Corbu avea o herghelie de 300 cai, Furnică — „Furniceştii din moşi-strămoşi erau mocani" — avea o herghelie de vreo 140 cai şi vreo 2.400 oi. Unii feciori din Şchei era „slugi la stîni sau herghelii". Pe fila citată cu informaţii de la „Zach[arie] Furnică bătrînu", se precizează că „tata lui Niţă Mamă era herghelegiu la taica, vreo 11 ani [a fost]; altu, Mihu, cioban vreo 16 ani, atît a ciobănit... Cînd m-am dus la tîrlă, povesteşte informatorul, eram de 13 ani, avea tată-meu 140 de cai şi vreo mie de oi (7—8 sute) că era 2400, dar mai era tovarăşi cîrstoloveni [locuitori din satul apropiat Cristian], rîşnoveni şi de aici. Tîrla o avea pe Lata, pe Ialomiţa, pe Dunăre. Neica Micu, cu cei ai lui Duţă, era cam în sus, pe la Negrău (Ţuţuienii ăi de pă la Sălişte, ei toamna treceau în Turchia)".

S-ar putea crede că Şcheii erau „mocani" numai pentru că aveau vite (mari şi mici) pe Bărăgan şi în bălţile Dunării sau erau slugi la ele. Dar iată precizări care arată staţionarea oilor în Şchei sau pe dealurile şi munţii din împrejurimi: „Pe Coastă [117] era *an de an* [118] Spînu"... „Vara, unii mocani aduceau oile şi la munte: unii venia pe la Timiş, alţii pe la Bran. Unii venea cu oile pînă la Şchei, de le ţinea pe sub Tîmpa şi prin Groaveri, de le păştea cîte o zi—două, pînă vindea mieii, apoi după ce le tundea, le urca la munte. Pînă azi un loc de la Chetriş se zice la Stînişoară; era apoi stîna din Pisiac, în Crucur, în Crucurel, în Postovar, Ruia, Piscu Lung, Valea Cetăţii şi alte locuri. Brînza care o făceau o aduceau acasă şi opreau şi pentru casă, dar şi vindeau"... Încă o informaţie din manuscrise, referitoare la staţionarea turmelor în Şchei: „Măcelarii obişnuiau să aducă cîrduri de oi şi făceau urdă şi caş dulce şi împărţia de pomană". [119]

Pitiş încheie foiletonul cu o amintire tristă a bătrînilor: „Un vifor mare, cînd turme întregi de oi s-au prăpădit şi de cînd mocanii au început să se împuţineze încetul cu încetul, încît azi (1890) abia se mai păstrează amintirea lor."

Noi credem că la dispariţia oieritului în Şchei au contribuit mult şi piedicile ivite în calea transhumanţei, în special

[117] Un deal în mijlocul cartierului Şchei (v. harta).
[118] Sublinierea noastră.
[119] Toponimicele amintite (Chetriş, Crucur etc.) sînt dealuri din jurul Şheilor (v. harta).

costisitoarele formalităţi vamale ale birocraţiei de la diferitele frontiere.

Interesantă e o notă a lui Pitiş de pe un manuscris [120]. I s-a spus, în legătură cu oierii de la Breţcu şi Covasna, „...că la început numai în Şchei [erau] economi de oi, Săcelele erau ca un fel de expoziţură" [121]. Ar rezulta, din această informaţie prioritatea păstoritului în Şchei faţă de Săcele : problemă surprinzătoare, care trebuie studiată.

Micii negustori şi meseriaşi, cărăuşii şi crescătorii de vite asupra cărora am insistat, reprezentau cele mai cunoscute îndeletniciri ale locuitorilor, în veacul trecut, cînd în Şchei se ducea o viaţă de sat legată mai ales de agricultură şi păstorit.

Dar ne-a rămas să vorbim despre două ocupaţii specifice ale lor, cunoscute încă din secolul XVIII : îndrugarea straielor şi împeltirea găitanului.

Descrierea amănunţită a acestor două ramuri ale industriei casnice este una din cele mai preţioase contribuţii ale folcloristului braşovean.

*

Manuscrisul lui Pitiş, intitulat „Straie", e cu atît mai important, cu cît literatura etnografică română aproape a ignorat această ocupaţie.

Cuvîntul *strai* — cu sensul de „cergă" —, mai puţin cunoscut decît cuvîntul *găitan*, n-a fost lucrat în „Dicţionarul limbii române" şi nici la *cergă* n-a fost dat ca sinonim. Dicţionarul lui Candrea trimite de la *strai*, la „pătură" şi „ţol" [122]. E curios că nici monografia lui Stinghe [123] nu aminteşte termenul, decît doar dacă sub germanul „Kotze" (eine wollene), trebuie să înţelegem „strai". Dar mai uimitor e că straiele lipsesc şi în cunoscuta şi atît de utila *Industrie cas-*

[120] Oraţie din Covasna (ciornă în creion, Ms. 26, f. 22).

[121] Expoziţură = filială.

[122] E interesant că Pitiş însuşi (în *Sărbătoarea junilor la Paşti...*, „Revista nouă", 2 (1889), p. 303), vorbind despre aruncarea feciorilor într-o cergă, spune şi „în ţol", şi „în strai".

[123] *Op. cit.*, p. 23. E vorba despre zestrea fetelor. Cînd vorbeşte de cerga junilor, Stinghe (*op. cit.*, p. 17), spune : „auf der Kotze".

nică la români [124]. Ajungem la concluzia că acestor pături, nelipsite din casa poporului nostru sărac, nu li s-a dat nici o importanță.

Singura definiție și informație ceva mai precisă ne-o dă, în anul 1904, Maria Baiulescu [125]: „Straie (țoale), pături lățoase din lînă penuru învălit; aceste laițe se obțin după țesere prin dîrstire. Straiele se văpsesc în diferite culori și industria lor se practică în particular de către români. E adevărat că 40 de ani mai tîrziu C. C. Mușlea amintește [126], în treacăt, despre „lucratul straielor (cergilor)" în Șchei, dîndu-ne chiar relații și statistici despre comercializarea lor [127], ba și o fotografie (cam ștearsă) a unui „atelier" (fig. 8). Deși vorbește de piuele — unele chiar din Șchei — la care se dîrsteau straiele (fig. 9) —, ce departe sîntem de prezentarea cuprinzătoare a lui Pitiș, pe care o dăm în TEXTE!

Cît privește găitanul, și el este atît de puțin cunoscut, încît credem că lămuririle care urmează nu sînt de prisos. Ele contribuie, de altfel, și la completarea însemnărilor lui Pitiș despre viața economică a Șcheilor.

În „Dicționarul limbii române" [128] găsim următoarea definiție a găitanului: „fire de lînă, de mătase..., răsucite în formă de sfoară (ceva mai grosuță) și întrebuințată la ornamente pe îmbrăcăminte". Ca sinonime se dau: șiret, ceapraz, galon. Cea mai veche atestare a termenului, luînd ca bază dicționarul amintit, e din anul 1792. Cuvîntul are derivate destul de bogate: „a găităni, a găităna, găitănărie, găitănar"; el a dat naștere și unei expresii: „A merge găitan", adică „drept, fără nici o zminteală". (Numele propriu Găitan e frecvent atît în Șchei, cît și în Săcele). Dicționarul reproduce, între alte citate, și unul din *Industria casnică la români a lui Tudor Pamfile* [129]. Te-ai aștepta ca el să dea o

[124] Sub „strai", „straie", Pamfile (p. 341, 367) înțelege hainele purtate de țărani. La V. Păcală (*Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1905, p. 463—464) se descrie amănunțit piua, dar nu se vorbește decît despre țesăturile pe care le pisează ciocanele ei, fără nici o specificare.

[125] „Enciclopedia română" (Sibiu), s.v. Maria Baiulescu era colaboratoarea volumului III pentru „Industria textilă".

[126] *Op. cit.*, I, p. 31—32, și nota 1—2

[127] *Ibid.*, p. 32, nota 1—2.

[128] Publicat de Academia Română, în 1934, s.v.

[129] București, 1910, p. 138.

descriere a acestei ramuri de industrie populară, dar harnicul etnograf se mărgineşte să trimită la împeltiturile copiilor pe un mosorel, numit tot găitan. Totuşi, Pamfile cunoaşte „birnivegii", ale căror cusături „sînt acoperite cu găitane sau şireturi de lînă colorată", ca şi găitanele aplicate la rochii [130]. Dar se pare că meşteşugul nu l-a interesat, fie pentru că nu l-a considerat popular, fie că nu l-a cunoscut mai de aproape. Faptul că sute de români din Şcheii Braşovului, împleteau însă găitan, arată importanţa lui şi a manuscrisului lui Pitiş. Tot Maria Baiulescu [131], ne dă cea mai bună descriere, aproape cu totul necunoscută : „*Găitan* (şiret), fire de bumbac, de lînă... împletite rotund sau drept. G.[ăitanul] se întrebuinţează în scop de a garnisi şi înfrumuseţa veşmintele, mai cu seamă deosebitele costume şi uniforme, pe care se aplică în multe moduri. Deoarece costumele româneşti (mintene, ilice, ghebe) sînt lucrate cu găitane, această manufactură este foarte lăţită şi între români. Braşovul (suburbiul Şchei) a fost unul din centrele acestei mici industrii. Găitanele lucrate se vindeau pentru uniformele soldaţilor şi se exportau în mare parte din România. Astăzi, această mică industrie a decăzut cu totul, trecînd în ramul fabricaţiunii mari".

Din această informaţie s-ar înţelege că numai românii din Şchei făceau găitan. Dar cu împletitul lui se ocupau şi saşii. De la ei avem, desigur, acel „tipar sigilar" din anul 1689 al breslei găitănarilor din Braşov, achiziţionat în anii trecuţi de Biblioteca Academiei R.S.R. din Bucureşti (fig. 11). Legenda pecetei este „Sigilium Nodulariorum Coronensium 1698". În afară de însemnarea lui Pitiş despre cei cîţiva saşi care făceau şi ei găitane, mai găsim amintit, la 1818, alături de „rumânesc găitan", şi „găitan săsesc" [132].

Totuşi, meseria de găitănar credem că ţinea mai degrabă de meşteşugurile vechilor principate, în special ale Munte-

[130] *Ibid.*, p. 355, cf. şi p. 361.

[131] „Enciclopedia română", II (1900), s.v. (semnat M.B.) Maria Baiulescu nu cunoştea însă cuvîntul *bîrnaş*, care însemnează tot găitan (citat şi de Pitiş la portul din Ţara Haţegului, p. 206, cf. şi Candrea, *Dicţionar...*, s.v. : „găitan, şnur care se pune la şube". Mai mult la Vuia, *op. cit.*, s.v.).

[132] D. Z. Furnică, *Din trecutul românesc al Braşovului*. Bucureşti, 1937, p. 98.

niei [133]. Scriitorul Nicolae Filimon vorbeşte [134] de o uliţă bucureşteană „locuită numai de abagii şi găitănari". De altfel, pe la 1820, erau cunoscute în ambele principate „isnafurile" (breslele) româneşti de găitănari [135].

Cum arată Maria Baiulescu, găitanul de la Braşov era lucrat mai ales pentru export (Principatele Române, Ungaria şi Austria etc.). El era folosit însă şi la împodobirea portului şcheienilor. Dacă germanul „Galone" însemnează găitan, cum ne lasă să credem Stinghe [136], acest material era utilizat atît la îmbrăcămintea femeilor, cît mai ales la aceea a bărbaţilor, care-l puneau la „spenţăle", „ghebe", căciuli şi alte piese.

Se pare că trocile pe care se lucra găitanul explică şi porecla de „trocari", dată românilor din Şchei şi considerată, în general, ca batjocoritoare. Se credea că Stinghe [137] a dat mai întîi această explicaţie. Dar tot în acelaşi an (1900) a dat-o şi M. Baiulescu, în descrierea citată mai sus. Sfîrşitul manuscrisului, pe care-l reproducem în TEXTE, dovedeşte însă că Pitiş a ajuns cel dintîi la această ipoteză foarte plauzibilă, susţinînd cu argumente mai temeinice, deşi indirecte, că li s-a dat această poreclă şcheienilor din cauza mulţimii zgomotoaselor troace pe care se făceau găitane. Într-adevăr, el scrie: „Numele de trocar, cam de 50 de ani se zice, şi mai înainte vreme nu se prea zicea, şi se zicea din pricina trocilor, că făcea găitan [138]. Zicea şi mai nainte trocar, din copilărie [?] cei din România, tot braşoveni. Tot ce era din Şchei era trocar; acum 58 de ani [1835 !], un văr al tatălui lui Munteanu avea prăvălie la Bucureşti, îi zicea Niţă Trocaru". Aceste rînduri se găsesc la sfîrşitul unui manuscris [139] datat 1893.

Iată şi o informaţie despre fotografia pe care o reproducem: (fig. 12) ea trebuie să fie o încercare de reconstituire a felului în care se făcea găitanul. Credem că a fost coman-

[133] N. Petra-Petrescu, *Braşovul. Industrie şi meserii.* „Transilvania", 36 (1905) ,p. 214 (cf. şi C. C. Muşlea, *op. cit.*, I, p. 32, nota 2).
[134] *Ciocoii vechi şi noi* (apud Dicţionarul Tiktin).
[135] D. Z. Furnică, *Industria şi dezvoltarea ei în Ţările româneşti* Bucureşti, 1926, p. 141.
[136] *Op. cit.*, p. 3—4.
[137] *Ibid.*
[138] Pentru amănunte şi motivare mai largă, cf. TEXTE, p. 29.
[139] Ms. nr. 23, f. 8.

dată pentru expoziția „Astrei" din 1905. A fost reprodusă și de alții [140], dar nu destul de clar pentru a observa detaliile trocii și ciocănelelor (fig. 10—12) [141].

O interesantă terminologie de tehnică populară s-a conservat în manuscrisul lui Pitiș. Lingviștii vor găsi și ei material de comentat. Ce păcat că șcheienii de astăzi nu mai știu să explice unele cuvinte! Dar mai auzi bătrîni care folosesc expresia: „Șapte legături și treaba casei" spusă cu intenția ironică despre o femeie care vrea să le facă pe toate. Cele „șapte legături" însemnau cantitatea de găitan pe care o gospodină harnică trebuia s-o lucreze în fiecare zi, în afară de obișnuita „treabă a casei". E regretabil că tocmai cuvîntul care ne interesează — „găitan" a fost omis, ca de la sine înțeles, din această expresie, al cărei sens, în curînd, nu-l va mai înțelege nimeni. Acesta e și motivul pentru care am consemnat-o.

Manuscrisele despre straie și găitan cuprind și materiale de folclor propriu-zis: șezătoarea în Șchei, „prinderea în cătane", apoi un cîntec — în capitolul „Găitan"; de asemenea găsim numeroși termeni de etnobotanică și o mulțime de expresii privitoare la industria casnică — în capitolul „Straie". În amîndouă aceste articole, cele mai importante, s-au păstrat informații cu caracter unic referitoare la viața materială și spirituală a vechiului Șchei.

*

A doua așezare, de a cărei locuitori se ocupă Pitiș mai de aproape, sînt Săcelele, numite și „Șapte-sate" [142]. Faptul este explicabil, întrucît cele „Șapte-sate" se găsesc în imediata apropiere a Brașovului, iar portul, limba, ocupația și obiceiurile locuitorilor erau înrudite cu ale celor din Șchei [143].

[140] C. C. Mușlea, *op. cit.*, I, p. 30.

[141] La Muzeul județean Brașov se păstrează patru astfel de troace, dar nici una nu are ciocănele (vezi fig. 11—14).

[142] Patru din ele: Baciu, Cernatu, Turcheș și Satu-lung formează astăzi „Orașul Săcele"; celelalte trei: Tărlungeni, Zizin și Purcărești — ceva mai îndepărtate — au rămas sate propriu-zise (cf. și Gh. Epuran, *Țara Bîrsei* [București, 1962], p. 112—113.

[143] Pitiș remarcă faptul acesta, căutînd să facă legătura între Șchei, Săcele și Covasna-Brețcu. Vorbește de „unitatea acestor [sate] într-un timp nu tocmai îndepărtat" și cu românii din „Rîșnov, Cristian etc." (cf. *Căsătoriile la românii seceleni*, „Convorbiri literare", 24 [1890], p 913—914).

Pitiș a și publicat o lucrare cuprinzătoare despre „Căsătoriile la românii săceleni“ [144]. Ne miră că n-a ținut să dea la iveală și alte obiceiuri culese din cele „Șapte-sate“. S-ar putea ca descrierea nunții din Săcele să fi fost lucrată (și publicată) în legătură cu punerea acestui subiect la concurs, așa cum am amintit mai sus (p. 249 și nota 67).

Urmînd un plan firesc, Pitiș ar fi trebuit să prezinte viața secelenilor după aceleași criterii care l-au călăuzit în descrierea Șcheilor. Dar condițiile de lucru erau mai puțin favorabile. Pe cînd în Șchei, petrecea cîteva luni în cursul vacanței de vară — poate și celelalte două vacanțe de peste an [145] — și avea acolo pe mamă-sa, rude și informatori bine cunoscuți, în Săcele — cu toate cunoștințele care-i stăteau în ajutor — era mai greu să se deplaseze în fiecare zi, așa ca să pătrundă în cele mai mici amănunte ale vietii locale.

Totuși, și în aceste condiții ar fi putut să facă o cît de mică culegere de texte din Săcele. Ele lipsesc însă cu totul. Cele patru colinde românești culese de la țigancele din Satulung [146], nu constituie o contribuție deosebită.

Mai de aproape l-au interesat pe Pitiș obiceiurile în legătură cu momentele mari din viața omului (nașterea, nunta, moartea). Nunta a publicat-o. Obiceiurile de la naștere sînt însă foarte sumar notate, cuprinzînd abia 2 file scrise — mărunt și șters — cu creionul. (Informațiile i le dase soția lui Nache Bîrsan, din Satulung). Manuscrisul se ocupă mai mult de botez — așa și este intitulat dosarul lui Pitiș: „Botez-Săcele“ [147] —, în special de aspectele lui religioase. Nu-l reproducem, în TEXTE ci spicuim în cele următoare cîteva date mai interesante:

„Femeia grea să... nu toarne apă în pumnii bărbatului, că [va] naște greu, să nu-i tragă cizmele bărbatu-său, [că] nu naște copilu pînă nu bea apă din cizmele bărbatu-său“. „Dacă mănîncă, împovărată, carne de oaie mursecată de lup și nu și-o aduce aminte [de acest lucru], îi iese copilului bubă mursecătură...“ După naștere, la trei zile, „face masă frumoasă și mănîncă și lasă masa nestrînsă, că

[144] „Convorbiri literare“, 34 (1890), p. 913—943.
[145] Cîntecele din Șchei sînt „auzite“ în *decembrie* 1888.
[146] Ms. nr. 17, f. 1—2.
[147] Ms. nr 10.

se zice că vin ursitorile, și cum l-or ursi, așa e [copilul] toată viața". La masa de la botez pregătesc: „varză, urez, friptură, ca și la nuntă". Și tot ca la nuntă, se „dăruiește", dar Pitiș nu notează ce anume și cum.

Un capitol mai important e intitulat „Îngropăciuni — (Săcele)" [148]. Înseamnă numele informatoarei: Linca Zaharia Ovesea, fără alte indicații (vîrsta, știința de carte, data culegerii etc.). E vorba de o cercetare pusă la punct, transcrisă cu cerneală — ne-a rămas și ciorna în creion —, gata de predat la redacția „Convorbirilor" sau „Revistei noi". Ea constituie o contribuție mult mai substanțială decît paginile consacrate descrierii îngropăciunilor din Șchei. Totuși, nu o reproducem în întregime, căci se ocupă mai mult de slujba religioasă și de superstiții. Reținem însă și de aici cîteva informații. Pe fetele mari „le scaldă nevestele"; de fete zic: „a murit fată mare, ferice de ea că are să se facă fecioară, ferice și de cine a făcut-o". Celor ce scaldă, li se dă „mărul de la 40 de zile [de la moarte], că zice că se umbrește [mortul] în umbra mărului, cînd se duce în lumea ailantă; cînd se dă, se zice: pe lumea asta să fie al d-tale, pe lumea ceilantă, să fie al omului [mortului] de l-a făcut". „Mărul" constă dintr-o „cracă" de pom, înfiptă într-un colac rotund, care are o gaură la mijloc și e „pus într-o bută". „La colacu de pe măr (colacu ăl bătrîn) vine foarfece și scară și bulze; foarfece făcut ca un 8; scara, sînt doi colaci înnădiți". Pe colac se puneau, „turte, covrigi, cornuri, mere, o cîrpă [și] o ulcică legată de el: căniță, să aibă cu ce să bea; mai de mult, făcea bragă și da bota cu bragă. Punea bragă și pe masă, pe lîngă vin și rachiu".

Importante sînt și indicațiile despre vechiul port al mocanilor seceleni, de care Pitiș s-a ocupat în mod special, la descrierea morții: „Înainte îl îmbrăca [pe mort] și cu cioareci, dar acum numa cu izmene, cu zăbun mocănesc, cu căciula în cap; pe căciulă îi pun un fel de posomant..., în picioare, cu ciorapi și papuci. La femei: iie nouă, ciorapi și papuci, androc, șurț, zăbun, în cap, legată cu gimbir, ștergar și — peste el — îi pune aurelu" [149]. Căciulă li se pune și feciorilor.

[148] Ms. nr. 9.

[149] Probabil „broderii cu fir de aur" (cf. *Dicționarul limbei române*, s.v.).

Troacă pentru făcut găitane („Muzeul Țării Bîrsei", nr. 2501, 43 × 41 cm)

Sigiliul breslei găitănarilor brașoveni (Biblioteca Academiei R. S. România, București, Cabinetul numismatic)

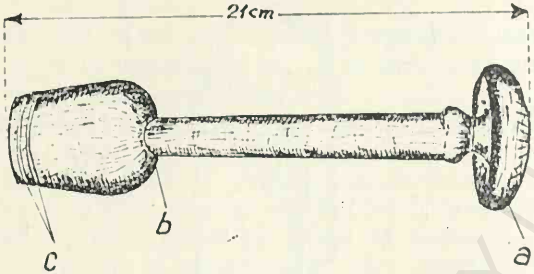

Ciocănel cu care se lucra la găitan (terminologia după Pitiș, ms. nr. 3, f. 6: a. leafa, b. curu, c. sfoara de depănat). Exemplarul se păstrează în Muzeul județean Brașov

Femeie din Șchei lucrînd la găitan, prin 1904 (Colecția de fotografii a bisericii Sf. Niculae din Șchei)

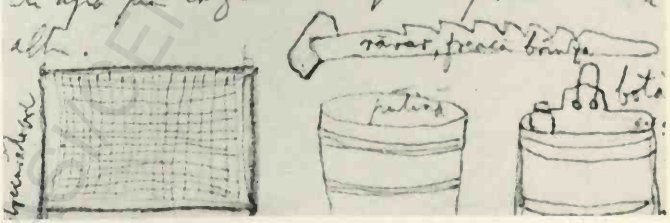

Unelte de la stîna mărginenilor din Medgidia (ms. 4, f. 20)

BCU BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ LIBRARY

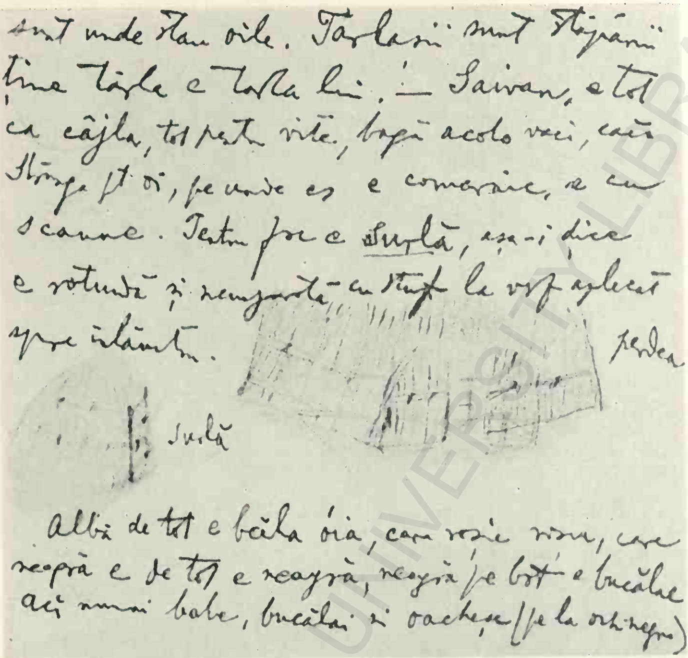

sunt unde stau oile. Tărlașii sunt stăpânii
ține târla e tarla lui. — Saivan, e tot
ca câșla, tot pentru vite, bagă acolo vaci, cai,
strunga și oi, pe unde ies e comarnic, e cu
scaune. Pentru foc e surlă, așa-i zice
e rotundă și rezemată — cu stuf la vârf aplecat
spre înainte.

perdea

surlă

Albă de tot e băla oia, care roșie roșu, care
neagră e de tot e neagră, neagră pe bot e bucălae
aci numai bale, bucălai și oacheșe (pe la ochi negre)

Adăposturi pentru ciobani („surlă", unde se fierbea urda) și pentru oi („perdea")

Pregătiri pentru cină la stîna mărginenilor din Medgidia (ms.4, f. 21)

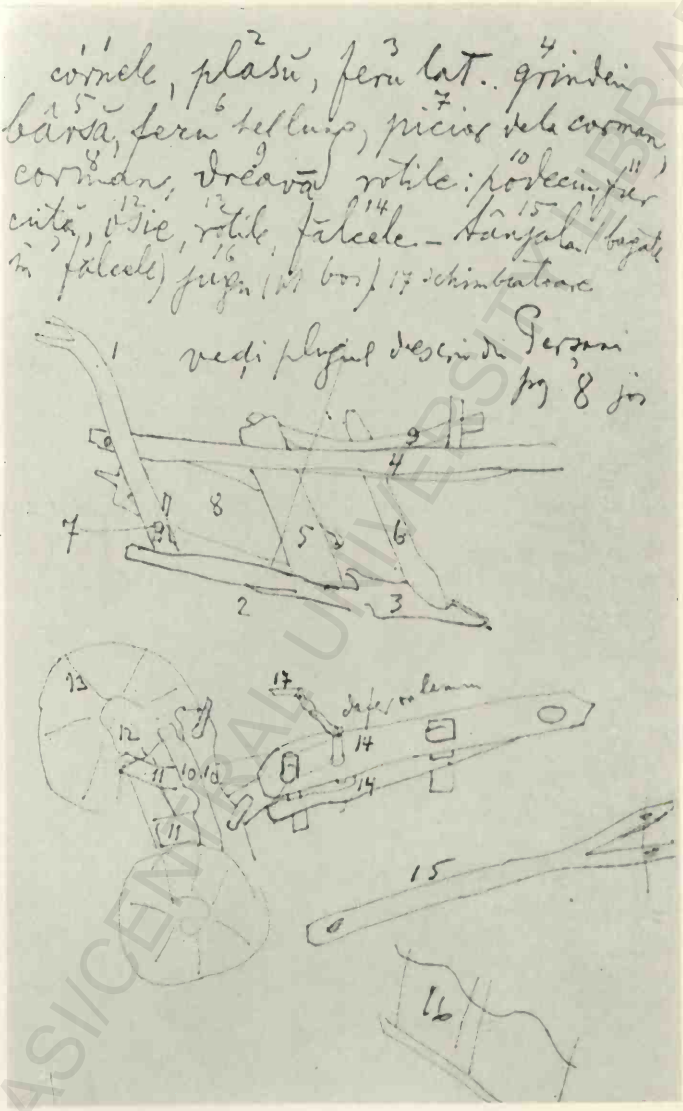

Plug din Șinca Veche (Țara Oltului). Ms. 19, f. 22

BCUIASIC CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

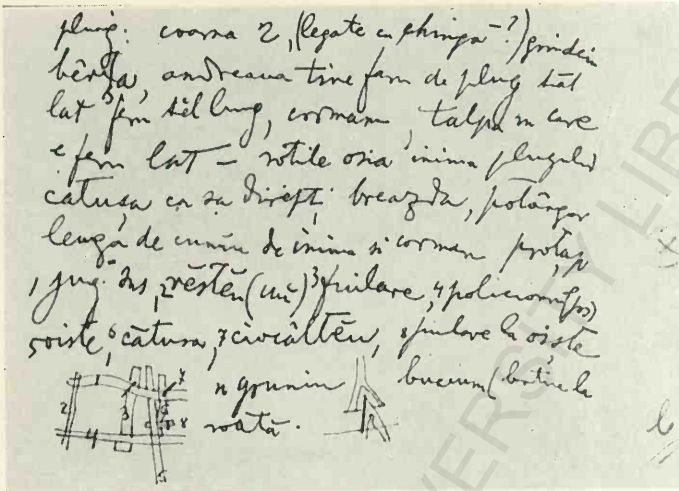

Jug și tînjală de plug din Grădiște (Țara Hațegului). Ms. 4, f, 20

Opincă din regiunea Neamț, găsită de Pitiș la plutașii care coborau la Galați (ms. 26, f. 40)

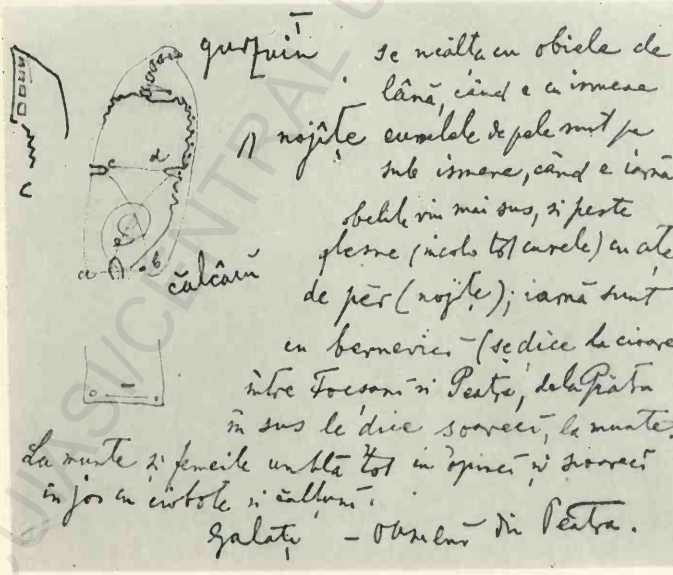

Brașov Iaur 1888.

Frate Ghiță.

Iată răspunsul, care îți face serviciu.

Posomanț este o panclică ca de două degete de lată, în colórea aurului, adecă firele sunt amestecate cu fire de șuvițe subțiri făcute din cióie. (posomanț prost, ur e de aur) Posomanț de acesta se întrebuința.

Ghiordie cu covîrgic (nu covîrgic cum mi-ai scris). Ghiordia era o haină pentru nuieri (cam ca gheba). Această haină era de bogasiu (pânză vopsită) pe dedesupt blănită. La mâneci strâmtă. Pe dinainte de sus până jos avea blană albă de miel cam cum e adi jderul. Aceasta blană sau cum ași ḑice suviță (vargă, póte de aci covîrgic) se numia covîrgic.

Rochia era întruna și enume talia și fusta erau într'una (la talia și la fusta nu a scînt cum să le ḑică fără mi-a arătat), și de regulă din bogăsiu rosu.

Dantu

Scrisoarea prin care nuvelistul și profesorul I. C. Panțu dă informații lui Pitiș despre nunta în Șchei (ms. 27, f. 6–7)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

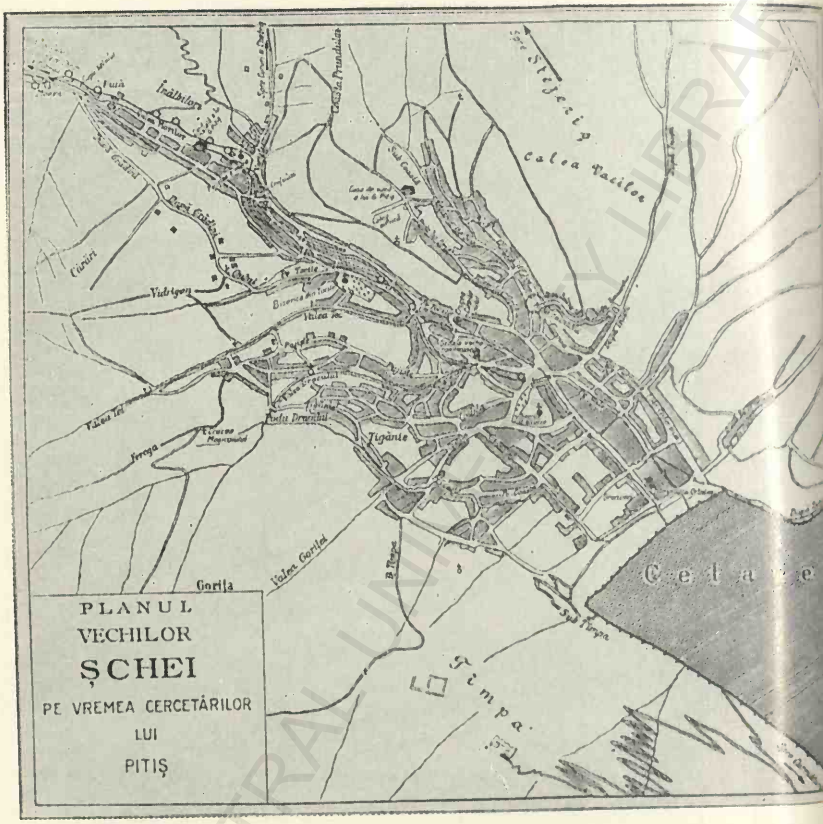

Planul vechilor Șchei, pe vremea cercetărilor lui Pitiș

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Pitiș descrie apoi ritualul înmormîntării considerate ca o nuntă : feciorilor li se pune, pe lîngă hainele nouă, obișnuite, „și floare-n piept, ca cum e ginere ; se și zice : ia' ia-u'te, ce mai ginere !" De asemenea, fetele mari sînt puse în „cusciub" „cu flori pe cap, pieptănată frumos și în capul gol, gătite ca miresele... Multe femei țin să le-ngroape cu hainele de mireasă". Peste surcelele sicriului [150], se „punea o pînză, cu cruce pe ea". În sicriu se pune „în curmeziș un fir de mătase neagră, ăla zice că e brîu, să se-ncingă mortu, ori pune... o pantlică subțire ; și la periniță [de sub cap] face cruci din pantlică albă ; mai de mult, la tineri, roșie". Iată amintiți și căței pămîntului, ca la Eminescu : „Pe mort trebuie să-l plîngă, să-și plîngă mortul, să nu-l latre căței pămîntului... Plîng numai femei, bărbații numa suspin..." Pe feciori îi bocesc astfel : „Ginerile maichii și nevăcuitu maichii ; că nu ți-ar fi fost vremea acuma ! — Bunu maichii, de ce nu ți-a fost milă de mine, să mă lași așa pîrlită ! Dulcele maichii, cum mi-ai tăiat inima ! Moarte, pe unde mi l-ai luat ?... Cînd să te mai aștept ?... Că vine primăvara, toate rădăcinile-ncolțesc și se bucură toate măicuțele, da eu de cine să mă bucur, că mi l-a apucat pămîntu, pămîntu pîrlitu și lăcătuitu, că pe cine-ncuie nu mai descuie !" Fetele sînt bocite cu... : „Dulcea maichii și mireasa maichii, că eu gîndeam să mă bucur de tine, da cum mi-ai tăiat inima, că nu te-am dus la Sintilie [151], dar mi s-a întîmplat de te-a deochiat și te-a luat hoața de moarte..."

Se face priveghi — două nopți —, dar fără jocuri și petreceri, numai cu cetanii de preoți și de „oameni ; dacă sînt vecini, cetesc în cartea vămilor". Totuși, în seara a doua, întindeau masă de priveghi. Pitiș face și observații comparative : „Cu lăutari nu s-a dus [mortu]". Fetele mari sînt duse la groapă „de fete mari", băieții [feciorii] „de băieți".

Informația cea mai neașteptată din descrierea „îngropăciunilor" la Săcele o găsim în următorul alineat, adău-

[150] Care sînt așezate sub mort.

[151] Joc tradițional care se ținea în fiecare an și la care veneau și feciori-ciobani (cf. G. Pitiș, *Căsătoriile la românii săceleni*, „Convorbiri literare", 24 [1890], p. 915—916 și nota 3).

gat de Pitiș ulterior, ca o completare [152]: „În vremuri de demult, dacă murea un om [bărbat!], îi da calu peste mormînt: îl da gătit, încărcat, îi ducea după mort pîn' la groapă, cu plosca la oblînc, desagi, cizme, cioareci, cu tot al lui, numa omu lipsea, cum se duc mocanii în țară".

Din însemnarea lui Pitiș se înțelege că, murind un oier, i se da calul de pomană, peste mormînt. Și Lambrior [153] notează: „dacă răposatul e holtei și om de arme, îi aduc calul și-l dau de pomană peste groapă, iar dacă e țăran mai înstărit, i se dă o vacă, pe cînd săracului, doar o găină sau un cocoș negru". Aceasta corespunde cu informațiile lui Pitiș, că și vechii oieri, feciori sau bărbați, trebuiau să aibă cal. Potrivit credințelor de altădată, cînd mureau, calul se da de pomană, pentru ca, în mod simbolic, să-l aibă și în viața cealaltă. Pitiș mai precizează că acest cal, dat peste groapă, era înzestrat cu întreg tacîmul unui oier transhumant. Informația — unică în felul ei — ne-a păstrat amintirea unui obicei legat de ocupația străveche a poporului nostru: păstoritul, într-o formă foarte precisă.

*

Dacă din punct de vedere folcloristic, obiceiul de a da calul oierului mort peste mormînt constituie un amănunt semnificativ în legătură cu viața păstorească, și mai multă importanță are prezentarea păstoritului însuși, care face parte din etnografia propriu-zisă. Pitiș descrie stîna la mocanii seceleni așezați la Gulianca (în apropiere de Rîmnicu-Sărat). E una din cele mai vechi descrieri ale stînelor din Sud-estul Carpaților, în care sînt notate și obiceiuri și credințe în legătură cu creșterea vitelor. Tot Pitiș descrie, în anul 1891, stînele și obiceiurile păstorești ale „țuțuienilor" din Sălițe și pe ale bretcanilor. Informatorii lui fiind, în general, oameni în vîrstă, datele culese de la ei sînt valabile pentru păstoritul de pe la jumătatea secolului al XIX-lea, iar, uneori, dacă erau

[152] Identic și în ciorna în creion (ms. 9, f. 4).

[153] *Obiceiuri și credințe la români. Înmormîntările.* „Convorbiri literare", 9 (1875/76 ,p. 154), cf. și T. T. Burada, *Datinele poporului român la înmormîntări*, Iași, 1882, p. 38: ...„iar dacă mortul a fost holtei, i se aduce calul la mormînt și acolo se dă de pomană unui alt holtei".

bătrîni trecuți de 60—70 de ani, chiar de pe la începutul secolului.

Nu trebuie să ne așteptăm la descrieri sistematice de stîni, ca la V. Păcală, D. Dan sau G. Precup [154], ci la însemnări culese de la informatori, fie chestionați anume, fie lăsați să vorbească în voie, să povestească din experiența bătrînilor și din auzite. Materialul astfel adunat se dovedește foarte util. Din el cunoaștem direct, fără ocoluri, viața adevărată a stînii, greutățile de care se lovește ciobanul, rasele de oi și dușmanii lor: lupii și urșii. Nu lipsește nici folclorul propriu-zis: cîntecele ciobănești, descîntecele de mușcătură de șarpe și de nevăstuică, credințe și superstiții ale ciobanilor.

În chestiunea păstoritului, atenția lui Pitiș a fost atrasă mult mai puternic de marea așezare românească a oierilor de la Săliște [155], decît de aceea de la Săcele. S-a și ocupat de ea aproape tot atît de amănunțit ca de Șchei.

Dîndu-și seama de bogăția materialului din Săliște privitor la oierit, Pitiș a încercat în două rînduri să-l publice. O dată, a întocmit o listă a oierilor sălișteni și a locurilor unde se făcea „dereptatu" oilor [156]. Notele acestea sînt foarte utile, deoarece cuprind numele ciobanilor vestiți de altădată și precizează întinderea ariei pe care păstoreau sălișteni: „din apropiatul Cindrel, munții Oltului și ai Făgărașului, pînă în munții Ciucului și Rodnei, trecînd și în România veche: balta Dunării" [157].

În afară de această listă prețioasă, dar sumară, Pitiș a mai publicat cîteva obiceiuri ale ciobanilor feciori, veniți acasă să se-nsoare. El a mai încercat însă o dată să-și adune însemnările despre stîni, într-un articol, care voia poate, să fie o prezentare amănunțită. Titlul articolului, scris cu cerneală, ca și începutul, este *Mocani Sălișteni* [158]. Se gîndea, probabil, la ordonarea și transcrierea diferitelor informații, în vederea redactării articolului definitiv. Din acest proiect nu ne-au rămas decît doar patru rînduri și jumătate. Iată-le: „La

[154] T. Morariu, *Viața pastorală în Munții Rodnei*. București, 1937. V. Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1905. D. Dan, *Stîna la românii din Bucovina*, „Junimea literară", 1923.

[155] Despre „Nuntă" și despre „Junii la Crăciun".

[156] „Revista nouă", 3 (1890), p. 462.

[157] De asemenea în apropierea orașului Rîmnicul-Sărat și în Dobrogea (Medgidia).

[158] Ms. nr. 4, f. 1.

Sf. Constantin și Elena e ziua hotărîtă cînd suie oile la munte. La Sf. Ilie se coboară cu brînza. La Sf. Ilie merg la tunderea mieilor și după aceea iară vin acasă cu mițele și stau pînă în 29 septemvrie ; atunci pleacă la dereptatu oilor la țară (stăpînii)".

Aici se termină manuscrisul lui Pitiș despre oieritul la Săliște. El ar fi constituit cel mai important punct de plecare pentru studiul păstoritului la noi și, fără îndoială, ar fi cuprins cel mai bogat și mai documentat material despre stînă, cules în secolul XIX-lea, pe teren, de către un om priceput.

Întrucît Pitiș n-a ajuns să scrie articolul proiectat — lucru explicabil, dacă ținem seama de mulțimea și varietatea, adeseori repetarea informațiilor —, vom încerca noi să arătăm valoarea materialului, păstrat în atît de greu descifrabilele manuscrise, despre păstoritul la Săliște, Galeș, Tilișca (Medgidia), Vale, Săcele (Gulianca și Domneasca) și de la Covasna (Manișca-Mică).

Din manuscrisul intitulat „Turcin" [159] — nume de munte — înțelegem că de fapt e vorba de doi munți : Turcinul *Mare* și cel *Mic*. Dăm, în TEXTE, numele oierilor sălișteni care-i țineau în arendă. E adevărat că datele informatorului R. Mircea, învățător sălișteau, sînt anterioare anului 1890, pe cînd notele manuscrise trebuie să fi fost făcute în anul 1891 sau 1892, ca de altfel toate investigațiile lui Pitiș în domeniul păstoritului.

Pitiș și-a dat seama de marea importanță a informațiilor culese despre viața materială, socială și spirituală a ciobanilor și a adunat tot ce a putut în această privință. Pentru a cuprinde mai bine faptele, și-a limitat cercetările la arcul Carpaților sud-estici ai Transilvaniei. Contribuția lui la cunoașterea păstoritului românesc se dovedește deosebit de valoroasă și am considerat că ea trebuie dată publicității cît mai repede.

Reproducem deci, în TEXTE, descrierile lui Pitiș in extenso, suprimînd, doar la unele, cîte o propoziție-două, în care se repetă informația, ca de pildă, cele despre culoarea și rasa oilor. În ce privește literatura populară (cîntece, strigături, snoave, povestiri, superstiții), le-am reprodus la începutul TEXTELOR, la materialul de literatură populară.

[159] Ms. nr. 4, f. 4—12 (TEXTE, p. 154—157).

Pentru orientarea specialiștilor, rezumăm cuprinsul fiecărui manuscris tratînd despre stînă.

Două titluri: „Oierit" și „Stînă" par să fie niște priviri generale asupra păstoritului la mărginenii sălișteni.

a) *„Oierit"* [160]. Cuprinde informații de la Popa Ilie Iosof, din Vale (sat lîngă Sălișteni), culese la Crăciunul anului 1890. Se precizează data urcării și coborîrii oilor la munte, a tunsului „mițelor", a întoarcerii ciobanilor în sat. Datele la care pleacă diferiți ciobani (feciori, oameni însurați) la oi; pășunatul în munții Moldovei și în „România". E vorba atît de ciobanii din Poiană, cît și de cei din Galeș.

b) *„Stîna"* [161]. Informator: Dimitrie Roman, din Sălișteni, probabil unul din corespondenții lui Pitiș, căruia îi cere uneori completări de informații. E vorba, mai ales, despre: rasele de oi, cum se pasc ele și mieii; bolile lor; angajarea ciobanilor și lefurile lor. Cîțiva oieri mari din Sălișteni.

Urmează apoi materialul referitor la oierii sălișteni, seceleni și covăsneni.

c) *„Cindrel. Stîna Bumbea Nicolae"* [162]. Despre muls și diferite preparate ale laptelui. Vasele și uneltele utilizate. Despre „străgeată".

d) *„Turcin"* [163] (munte din fostul județ Vîlcea, pe care-și păștea oile mărginenii; nu se precizează dacă este vorba despre Turcinul Mare sau despre Turcinul Mic).

Manuscrisul e prețios, în primul rînd, pentru că dă lista locurilor din Munții Cibinului (și ai Sebeșului?) și a proprietarilor de tîrle, în majoritate originari din Poiană, Sălișteni, Rod, Vaideei, Novaci. Informații despre rasa oilor și a mieilor, despre ciobani, băcițe și condițiile în care erau angajați. Despre „străgeată".

e) *„Gulianca. Bucur Nistor Seceleanu. Iunie 17, 1891"* [164], cea dintîi descriere a unei stîni de lîngă Rîmnicul-Sărat, făcută de un cioban secelean. Mai ales despre rasele de oi și despre lupi.

[160] Ms. nr. 4, f. 1 (TEXTE, p. 154—157).
[161] Ms. nr. 4, f. 2.
[162] Ms. nr. 4, f. 3—5 (TEXTE, f. 154—157).
[163] Ms. nr. 4, f. 6—12 (TEXTE, p. 157—161).
[164] Ms. nr. 4, f. 13 (TEXTE, p. 161—162).

f) *„Domneasca, 18 iunie 1891. Baciu Duțu Băloiu, secelean, la Neagoe Popea“* [tot secelean][165]. Altă descriere a unei stîni din țara veche (Ialomița, la sud de Urziceni), făcută de un secelean. În special despre prepararea laptelui.

g) *„Manișca Mică — stîna Covasna, Iulie 1892“*[166]. E prima informație despre păstoritul [secelenilor ?] la Covasna. Numele informatorului lipsește. Despre rasele oilor și originea oierilor [sînt amintiți și „moroienii“ !]. Vasele și uneltele de la stînă. Preparatele.

h) *„Stîna Coltofeanu. [De la:] George Moroianu, pe drum, în tren“*[167]. Despre berbeci, oi (rasa și bolile lor), despre fătat miei. Ciobanii, mulsul, preparatele.

i) *„Stîna Stan Sorescu — Medgidia. Ion Bunea din Tilișca Marți, 16 aprilie 1891“*[168]. E singura descriere de stînă din Dobrogea, făcută de un mărginean. Mai mult despre fătatul oilor, bolile lor și tunderea lor. Adăposturile, îngrijirea mieilor. Felul ciobanilor și angajarea lor. Prepararea diferitelor brînzeturi.

l) *[Stîna mărginenilor ?]*[169]. Informații de la un anumit „Soare“ [Izgon ?], probabil un proprietar de tîrlă, fără nici o altă precizare de localitate, vîrstă sau de culegere etc. Despre rasa oilor, bolile lor și mai ales despre muls, prepararea laptelui, vasele și uneltele de la stînă.

În însemnările despre păstoritul la Săliște sînt — cum am spus — adeseori intercalate cîntece, strigături, snoave, povestiri și legende, chiar și povești (acestea în rezumate indescifrabile).

Majoritatea textelor literare interesează viața ciobănească. Pitiș amintește doar de ciobanul care și-a pierdut oile[170]. El notează, în schimb, întreg cîntecul ciobanului căruia i-a mîncat lupul caprele, cîntec însoțit de interesan-

[165] Ms. nr. 4, f. 13—15 (TEXTE, p. 162—167).
[166] Ms. nr. 4, f. 16—17 (TEXTE, p. 165—167).
[167] Ms. nr. 4, f. 18 (TEXTE, p. 165, 167—169).
[168] Ms. nr. 4, f. 19—22 (TEXTE, p. 169—175).
[169] Ms. nr. 4, f. 23—26 (TEXTE, p. 176—179).
[170] „Unele vîrfuri [de munți] sînt pietroase, altele acoperite cu iarbă, ori cu șneapăn, ori jip. Pe vîrfuri, din depărtare, pietrele ți se par ca oile. Așa s-a-nșelat și ciobanul, cînd și-a pierdut oile.

Se zice că un cioban își pierduse oile și începu a zice duios din fluier, pînă vede pietrele și crede că-s oile lui. Ce bucurie !“ (Aceste rînduri figurează ca introducere la textul XXI (TEXTE, p. 70, Ms. nr. 4, f. 7).

tul joc — descris şi de alţi cercetători [171] — „cu două beţe în mîini, de şi le bagă pe sub picioare şi pe după spate". [172] Caracteristic e şi cîntecul „poienăroaicelor cînd pleacă cu oile la ţară" [173] şi „cîntecul de pe Dealul Dorului" [174]. E notat şi un fragment dintr-un cîntec despre un cioban luat la cătănie şi plîns de maică-sa (XXIV).

Din strigăturile cele mai reuşite şi mai puţin cunoscute, reproducem, de asemenea, 7 texte [175]. Am dat şi cîteva povestiri sau snoave, în legătură cu locuitorii satelor şi stîna şi cîteva despre ţiganii la stînă [176].

Ciobanii petrec uneori cu jocuri care seamănă cu cele de la priveghi. Pitiş a notat două din ele [177].

Mai de mult, viaţa de la stînă era plină de superstiţii. Reproducem şi din acestea pe cele care ne-au părut mai caracteristice şi mai puţin cunoscute [178].

Descrierile de stîni aduc o preţioasă contribuţie la cunoaşterea păstoritului la români în secolul trecut, iar literatura populară, culeasă de la ciobani, dezvăluie noi aspecte ale vieţii lor spirituale [179].

*

Am arătat cum, după ce s-a ocupat de folclorul şi etnografia Şcheilor — sau poate chiar concomitent —, Pitiş a trecut la culegerea materialului similar din Săcelele apropiate, din Ţara Oltului, Covasna şi Săliştea Sibiului. Cercetarea aceasta sistematică a cotului sud-estic al Carpaţilor

[171] „Danţu oii" e cunoscut prin Sălaj şi Ţara Oaşului. Cf. A. Filimon, *Dansuri şi melodii româneşti în sec. XVI*. „Progres şi cultură" (Tg. Mureş), 2 (1943), nr. 6, p. 26.

[172] Ms. nr. 20, p. 5.

[173] Pe o filă rătăcită (Ms. nr. 4, f. 26), fără precizarea localităţii şi informatorului, Pitiş înseamnă: „Şiriacul = cîntecul cînd dă de vale din munte".

[174] Ms. nr. 20, f. 1—2 (TEXTE, p. 71—72).

[175] (TEXTE, p. 71—76).

[176] (TEXTE, p. 76).

[177] (TEXTE, p. 76).

[178] (TEXTE, p. 77—78).

[179] „Cîntecul ciobanului, făcut împreună cu melodia" — zice Pitiş — „de Oprea Borcea, Sălişte, 1890", cuprinde prea multe elemente literare pentru a merita să fie reprodus. Din aceleaşi motive am renunţat şi la reproducerea textului „Cîntecul Lenei". Totuşi, credem că nu e cazul să ne gîndim — cum face Chiţimia (*op. cit.*, p. 75) — la „caiete de stînă" ale ciobanilor etc.

a ţinut s-o încheie cu Ţara Haţegului, continuare naturală a Ţării Oltului.

Din Haţeg a adunat material variat, provenind numai din trei sate: Petroşani, culeş în august 1892, Livezeni şi Grădişte. Pentru ultimele două sate lipseşte o indicaţie de an, dar e probabil că culegerea s-a făcut în acelaşi timp. Materialul din Grădişte e mai unitar şi mai important. Chiar dacă nu cuprinde exclusiv informaţii despre „port", cum se anunţă în titlul manuscrisului, partea cea mai mare a lui se referă la această temă. Celelalte materiale din Grădişte aduc informaţii despre: casă, alimente, plug, nedei, sărbători, înmormîntare şi lexic.

Descrierea portului constituie valoarea deosebită a materialului din Grădişte. Ion Pop-Reteganul n-a dat decît obiceiuri şi literatură populară din Ţara Haţegului, reproduse de Ovid Densusianu [180]. De port, Densusianu s-a ocupat puţin [181]; a dat însă foarte bune fotografii. Material cu specială privire la port a culeş, întocmind şi o monografie, Romulus Vuia [182]. (Judecînd după fotografii, culegerea datează din jurul anului 1913; unele fotografii sînt chiar mai noi, de după 1922.)

Pitiş are meritul că a culeş direct, ca şi Vuia, dar cu cel puţin 20—30 de ani înaintea lui, putînd nota astfel elemente arhaice care au dispărut între timp, cu tot tradiţionalismul şi rămînerea în urmă a ţinutului respectiv. Însemnările lui Pitiş mai au şi avantajul că sînt făcute în graiul ţăranilor. Studiul lui Vuia se completează foarte bine cu materialul lui Pitiş şi e regretabil că nu l-a cunoscut la timp, să-l fi putut utiliza.

Dăm un singur exemplu. Vuia aminteşte de „tehnica arhaică" a împletirii brîielor cu beţe [183]. Îi lipsesc însă multe amănunte pe care le dă Pitiş despre ţesutul „cu bîte" şi tehnica colorării brîielor.

Pitiş mai dă informaţii despre: cămăşi, cătrinţe, cepţe, opinci, şube, căciuli, glugi, cioareci şi despre pieptănarea pă-

[180] *Graiul din Ţara Haţegului*. Bucureşti, 1915, p. 231—304.
[181] *Op. cit.*, p. 6—9.
[182] *Portul din Ţara Haţegului* („Caiete de artă populară"). Bucureşti, 1962.
[183] *Op. cit.*, p. 24 (şi fotografia de la p. 25).

rului. Ici-colo, între materialul despre port, se mai strecoară și credințe despre sărbători.

Partea a doua a acestui manuscris se ocupă de casa propriu-zisă, de tîrnaț, de vatră, acareturi și unelte, alimente și vase de bucătărie. Notează și obiceiuri de la praznice (pomeni), nedei, sărbători bisericești. Manuscrisul se încheie cu un obicei de la înmormîntare: prinderea de frați (și „soațe") de cruce.

Al doilea manuscris din Țara Hațegului (Livezeni) cuprinde material asemănător cu cel din Grădiște, dar mult mai sărac. Găsim în el însemnări despre viața în timpul revoluției din 1848, despre locuințe, acareturi, despre alimente și despre rolul progresist pe care ar trebui să-l îndeplinească preotul și învățătorul satului: „Credința mea este că preotul și învățătorul, în sat, trebuie să fie cei mai pricepuți în ale plugăriei, horticulturei etc. Exemplul acestora are cea mai mare influență..." Pitiș insistă și asupra necesității unor legături mai strînse între românii din Hațeg cu cei din România veche.

Manuscrisul din Petroșani cuprinde date despre sărbătorile băbești din cursul verii în special, despre înmormîntare — mai puțin — și aduce cîteva însemnări mărunte despre port.

Oricît de sumare și disparate ar fi aceste însemnări, ele contribuie la cunoașterea unui ținut deosebit de interesant ca Țara Hațegului, completînd materialul cules de Densușianu, Reteganul și Vuia, atît din punct de vedere folcloric și etnografic, cît și lexical.

*

În manuscrisele[184] lui Pitiș găsim și unele informații caracteristice pentru obiceiurile de la naștere, nuntă și înmormîntare din Săliște, Jina, Perșani și Covasna.

Față de materialul cuprinzător publicat în articolul *Nunta în Săliște*, cel privitor la naștere și înmormîntare este foarte sărac. Pitiș nu izbutește să închege din el un mic capitol. E de reținut doar vechiul obicei de la înmormîntarea feciorilor sălișteni... „în vîrful stîlpului [care ține loc de cruce] face ca un porumb și pune o floacă de lînă și

[184] Ne referim tot la cele de la Arhivele Statului Cluj, Fondul G. Pitiș.

o cîrpă..." Aceşti porumbei ciopliţi în lemn erau mai de mult o caracteristică a înmormîntării feciorilor, mai ales în sud-estul Transilvaniei (fostele judeţe Hunedoara, Sibiu, Făgăraş şi chiar din Mehedinţi) [185]. Obiceiul, foarte vechi, e atestat la longobarzi şi e cunoscut şi de ceremişi. El reprezintă deci o problemă interesantă, cu originea încă nerezolvată.

De asemenea, la Perşani, Pitiş s-a ocupat nu numai de înmormîntare [186], ci şi de nuntă. Iată singurele elemente care merită şi pot fi reproduse, manuscrisul fiind foarte şters: „În biserică duce patu miresii, dar de muma miresii: îl duc oameni, unu una, altu alta, ce are mireasa de lînă, acolo fieşcine [?] îl pune în pat"... Mai tîrziu, „... o scoate la vale pe mireasă, aşa cum a venit de la cununie, cu un şuştar legat cu un ştergar... şi o vîrstă de bosiioc, îl duce o boreasă... Ia apă din vale, joacă împrejurul lui plin..." [187].

La cîţiva kilometri numai de Sălişte, în Jina [188], nu chiamă cu plosca [la nuntă]. Îşi ia bîta în mînă, ciocăne la om: — „Să vă faceţi veseli pe mîine la ospăţ, la cutare!" — „Noa, Dumnezeu să le ajute!" Şi care vrea vine, care nu, nu. Şi în Jina, pe mireasă înainte vreme o ducea cu căciule la biserică: căciulă neagră, lungă. Şi după ce se mărita, ca nevastă tînără mai umbla cu căciula. Se cunună dimineaţa, după ce iese din biserică, pe opt-nouă. Colceriţă, pusă de face de mîncare = socăciţă. Dar: 10, 20, 30 creiţari, darul miresii; ea le mulţămeşte, altu 5 cr[eiţari]. După ce-nsară bine, bine, vornicu iară: „Oameni buni, am petrecut bine, am petrecut atîtea felii [sic!: ferii] de vin, a făcut socru mare cinste. Să facem şi noi: care cu mult, care cu puţin, care cu un cuvînt bun: cîte 1 fl[orin] — 2,80 cr[eiţari], 70 cr[=coroane]. Banii ăştia îi ia care uspătă oamenii, socrul mare, ăl cu casa. Numai în Jina şi la Şugag se ajută la vin. Sara, naintea nunţii, fie[care] care ştie că se duce la nuntă, femeia merge şi duce, care curechi, care slănină, carne şi astea le fierbe acolo la nuntă. La noi [Sălişte?] nu e aşa cu cheltuială. În dimineaţa nunţii fie[care] muiere duce o pită

[185] Cf. Gh. Pavelescu, *Pasărea-suflet*. „Anuarul Arhivei de folclor", 6 (1942), p. 33—41 şi 7 (1945), p. 130—131.
[186] *Ingropăciuni. Perşani*. „Convorbiri lit.", 38 (1892), p. 343—366.
[187] Ms. nr. 19, f. 11, 12.
[188] Ms. nr. 4, f. 10.

în săcătău (trăistioară), ca de 10 creiţari şi o dă la găzdoaia căsii".

Din Covasna, notează numai o oraţie de nuntă, care ni s-a păstrat şi în originalul informatorului şi în transcrierea lui Pitiş [189].

Singurul material folcloric primit prin corespondenţă, care n-a fost controlat de Pitiş, sînt obiceiurile feciorilor şi fetelor din Sibiel (lîngă Sibiu), la Ispas. Fiind vorba de un obicei foarte interesant şi cu totul necunoscut, îl dăm la sfîrşitul TEXTELOR (în unica piesă din APENDICE).

*

Între filele manuscrise ale lui Pitiş, se găseşte şi un caiet întreg cartonat [190]. Am vorbit despre cîntecele şi strigăturile din Şcheii-Braşovului şi le-am reprodus, în întregime, în TEXTE.

Cele 22 cîntece şi strigături culese „în Costienii Mici (Zidul) de la lăutarul Stoica din Rubla, lîngă Rîmnicu-Sărat" [191], în 27 şi 28 dec. 1889, sînt prea lăutăreşti pentru a fi reproduse, chiar dacă între ele se găseşte şi balada haiducului Stanciu şi a sorei sale Voichiţa, care a luptat împotriva poterei „Căpitanului Balaora".

Interesant e *Cîntecu lu soare*, auzit de la lăutaru Mişcoiu în Galaţi (Vadu Ungurului), în mai 1889 [192]. Îl reproducem în TEXTE [193], atît pentru frumuseţea unor fragmente, cît şi pentru variantele puţine pe care le avem la acest motiv.

Cele cîteva *Cîntece auzite la lăutari în Bucureşti*, în iunie 1889 [194], sînt prea cunoscute (şi în acelaşi timp necaracteristice), pentru a fi reproduse.

La p. 43 a caietului manuscris, apare titlul general *Strigături din Ţara Oltului, vacanţa an[ului] 1891*. Le grupăm după satele în care au fost culese.

Cele 11 texte din Perşani (p. 43—44) sînt fără interes deosebit; se întîlnesc curent în culegerile ardelene cunoscute. Nu reproducem decît un singur text [195]. Urmează cîn-

[189] Ms. nr. 26, f. 41—42.
[190] Ms. nr. 1.
[191] *Ibid.*, p. 1—24.
[192] *Ibid.*, p. 25—29.
[193] P. 94—99 (text LV).
[194] Ms. nr. 26, p. 30—33.
[195] TEXTE, p. 90, (ms. 1, p. 44).

tece şi strigături din Şinca Veche : (p. 45—63 şi p. 86—90), culese, unele de la Nicşa ţiganu, „altele de la un informator" Mold[ovan ?] dif. „[erite ?] [196] toate din 1891/92 iarna". Urmează 28 texte din Şercăiţa (p. 63—76), altele din Vineţia-de-Sus, unde este indicat informatorul : George Iosif Baboia, cantor" (nr. 145—210, p. 76—86) şi trei din Părău (p. 90). Şi din acest material, foarte inegal şi în general cunoscut din variante, reproducem doar cîteva texte : baladele despre crăişorul care-şi caută moartea alături de iubita înecată de tatăl lui [197] ; „cîntec" despre nevasta vîndută [198], alt „cîntec" despre fata „de domn" măritată cu un ţigan [199], fata poftită să-şi cunune iubitul [200]. Tot aici trebuie să includem şi frumoasa variantă din Vineţia-de-Sus a *Ciobănaşului de la miori* [201]. Din cîntece şi strigături, am reprodus 9 texte mai interesante [202]. N-am reprodus prea cunoscutul motiv al lui Vălean, dar notăm că e numit de localnici şi „cîntătură jalnică" [203].

Cu acest material de literatură populară, Pitiş aduce o contribuţie însemnată la cunoaşterea baladei, cîntecului şi strigăturii în satele din Ţara Oltului : Perşani, Şercaia, Şercăiţa. După părerea noastră, nu toate textele merită să fie reproduse ; ele sînt însă importante prin vechimea culegerii lor (anul 1891) şi de aceea ar fi bine să fie copiate şi păstrate în arhivele institutelor de folclor ale ţării, pentru a putea fi utilizate, la nevoie.

*

Ne-a rămas să vorbim despre poveştile culese de Pitiş. Aşa cum am arătat mai sus, el a publicat cu totul şapte po-

[196] La f. 46, a ms. 1 apare şi numele altui informator : Iacov Irimie Butu.

[197] Ms. nr. 1, p. 48—49 (TEXTE, p. 80—82).

[198] *Ibid.*, p. 74—75 ; 72—74 (TEXTE, p. 82—85).

[199] *Ibid.*, p. 74—76 (TEXTE, p. 86—87).

[200] *Ibid.*, p. 75—76 (TEXTE, 88—89).

[201] *Ibid.*, p. 90 (TEXTE, p. 90).

[202] *Ibid.*, passim (TEXTE, p. 90—93). Observăm că la pag. 86 a *manuscrisului* nr. 1, au fost notate două strigături din Săliţte-Turcin şi un lung cîntec „al miresii" (cf. şi cel de la p. 68—69). Aruncate ici-colo, sînt notate „Expresii, vorbe, proverbe, zicale". De asemenea, snoave cu ţigani (p. 89), texte ţigăneşti (p. 24 etc.) şi snoave pornografice (p. 87—88).

[203] „Revista nouă", 3 (1890), p. 64—68. Ciorna în creion lipseşte.

veşti, între anii 1890—1891. Chiţimia a rezumat şi comentat numai patru din ele (cele publicate în „Revista nouă" şi în „Convorbiri literare"), necunoscînd pe cele trei, apărute în „Gazeta Transilvaniei" din aceiaşi ani. Pentru a lămuri această latură a activităţii lui Pitiş, trebuie spus că, în afară de aceste şapte poveşti publicate, mai culesese 22 texte, păstrate în manuscris.

El pare să fi avut cel puţin doi informatori pentru poveşti. De la „Mama Doda" sau „Baba Doda", culege 11 texte, între 16—30 ianuarie 1890, în Bucureşti. Nu dă însă nici o informaţie despre ea. Ştim doar că a mai cules de la ea, tot în ianuarie 1890, şi material despre naştere („faceri"). Judecînd după lexicul acestor poveşti, informatoarea era, probabil o ţărancă, angajată casnică, în al cărei limbaj se infiltraseră neologisme ca: „dejun", „diadim", „sigil", (al împărătesii), „vice-rege", „ministru", „scrisori false", „depeşă", „catafal[c]", „balcon". O singură poveste din cele ale Babei Doda, ştim că a fost publicată: „Un ochi plînge, altul rîde" [204].

Al doilea informator e Neculae Manoli [Manoliu ?]. De la el culegea, tot în anul 1890, cu opt luni mai tîrziu — între 23—31 octombrie — alte nouă poveşti. Numele lui nu este amintit decît la începutul filelor ciornei primei poveşti. Aceasta — „Povestea lui Dumnezeu" — a şi fost publicată [205], cu indicaţia: „Auzită în Galaţi, în 1890" [206]. Manoli era deci din Galaţi, unde Pitiş funcţionează în acel timp ca profesor. Nici despre Manoli nu ne-a lăsat nici o informaţie.

Pe cînd cele 11 texte culese de la Baba Doda sînt corectate şi completate cu cerneală, cele culese de la Manoli nu au nici o urmă de corectură. Unele poveşti ale Babei Doda au titluri neobişnuite în poveştile noastre ca „Deschide-te catafal[c]", „Aramza" [207] şi „Fineta", pe cînd toate

[204] Ms. nr. 1, p. 71—72; cf. şi p. 66.

[205] „Gazeta Transilvaniei", 1891, Nr. 91.

[206] Şi povestea „Cei trei fraţi", publicată tot în „Gazeta Transilvaniei" (1891, Nr. 144), a fost „auzită în Galaţi, în martie 1891". Ea lipseşte însă din lista poveştilor culese de la Manoli şi nu se găseşte nici în ciornele poveştilor culese de la el.

textele culese de la Manoli au titluri neaoș românești: *Povestea lui Dumnezeu, Povestea morții* etc. sau: *Împăratul cu trei feciori, Frumoasa lumii.* Totuși, și în unele povești culese de el, întîlnim neologisme: „prefect", „polițai" etc.

Nu cunoaștem precis felul cum procedau ceilalți culegători de povești dinainte de 1900. Știm doar că Pop-Reteganul, fie că auzea poveștile direct, fie că le primea redactate de la informatori — țărani, de la învățători etc., le transforma așa cum i se părea lui că este mai potrivit, adică le da o formă cît mai literară [208]. În general, el redacta din amintire, fără nici o notă. [209] Tot cam așa proceda și Ispirescu care „reproducea din memorie" [210]. Avea însă un talent deosebit, ceea ce explică și faptul că el „a creat basmul popular muntean, pe care unii cercetători îl consideră chiar basmul specific românesc" [211]. Totuși nici el nu făcea decît să „repovestească", după moda timpului.

Spre deosebire de ei, Pitiș proceda mai științific: ca să țină pas cu povestirea informatorului, nota prescurtînd cuvinte, suprimînd amănunte nesemnificative, iar locurile comune le indica cu cîte un „etc." Însă toate întîmplările, scenele și detaliile esențiale care constituie țesătura poveștii, erau înregistrate întocmai. La fel, însemna expresii și forme stilistice deosebite. (De ex., în *Bobul de năut*: să se arunce „în vro apă, în vro Dunăre undeva"; „culă de bani"; „jăratic de bani".) Procedînd astfel, înregistra întocmai motivul, înlănțuirea episoadelor, particularitățile de limbă și stil.

Putem vorbi despre această metodă de culegere, deoarece trei povești ne-au rămas atît în ciornă cu creion, cît și redacții scrise cu cerneală, gata să fie trimise la vreo publicație periodică.

În ciorna cu creion, lipsesc dezvoltările narative și descriptive, introducerile și formulele stilistice consacrate.

[207] „Aramza" trebuie să fie, de fapt, „Năramza", ca în „Calendarul basmelor pe anul 1876", citat de Șăineanu (*Basmele...*, p. 755). Povestea are același motiv și numele „năramza" se explică prin faptul că eroina e născută dintr-o sămînță de năramză (=portocală).

[208] Ion Mușlea, *Ion Pop-Reteganul folclorist.* „Academia R.P.R., Filiala Cluj. Studii și cercetări științifice, Seria III, Științe sociale", VI (1955), p. 52—53. (Și extras).

[209] Astăzi nu mai credem, ca acum zece ani (id., *ibid.*) că Pop-Reteganul își lua notițe după cele ce-i spunea povestitorul.

[210] Gh. Vrabie, *Folclor românesc.* Craiova, [1946 ?], p. 52.

[211] Id., *ibid.*

Față de această primă redacție schematică, în redacția scrisă cu cerneală povestea apare cu toate elementele ei clasice de compoziție și stilizare, cu acțiunea narată mai pe larg, cu amănunte descriptive lămuritoare și de efect.

Pitiș a reușit să reproducă cît mai fidel povestirea informatorului, deoarece el revedea ciorna în creion și o completa cu cerneală, din memorie, probabil imediat după notare. Așa a procedat, cel puțin, la poveștile culese de la Baba Doda *(Bobul de năut* și *Aramza).* În unica poveste publicată, din cele culese de la Neculae Manoli — *Povestea lui Dumnezeu* — constatăm că Pitiș a păstrat, în textul publicat, redacția autentică a textului original (din ciorna cu creion). Doar de cîteva ori evită o expresie vulgară (de ex.: la Pitiș: măgarul *face* bani) și înlocuiește cîteva cuvinte (de ex.: în loc de „cu toată familia lui", preferă termenul popular: „cu tot neamul lui").

Pentru a ilustra deosebirile între prima notare cu creion și între redacția cu cerneală, dăm — paralel — cîteva fragmente [212]:

Ciornă în creion, informator Baba Doda: Cu bobul de năut

„A f[ost un] imper[at] și imper[ătească] *din tinerețe pîn la bătrînețe a avut numai o fiică* și pe fiica aia a lui i-a venit vremea să o mărite și pe *cine venea să o ceară nu-i plăcea.* Ce să facă *tată-său era supărat grozav* pe ea că el e bătrîn și trebe să te dau *la casa ta și mamă-ta o să moară...*"

Redactat cu cerneală Bobul de năut. Poveste

„A fost odată ca nici odată, a fost *un împărat* și *o-mpărăteasă și din tinerețe și pînă la bătrînețe au avut numai o fiică.* Și o iubea împăratul și împărăteasa ca ochii din cap și așa o îngrija și o ținea, de ar fi putut nici pămîntul să nu-l atingă. Zilele treceau, anii treceau și fata se făcea tot mai frumoasă și cuminte, de i se duse vestea peste nouă mări și nouă țări. Cînd ajunse în anii de măritat, curgeau droaie pețitorii la ea,

[212] Am marcat cu caractere cursive părțile identice din cele două redacții și cu linii punctate părțile în care redacția cu cerneală păstrează *mult* din cea notată în creion.

feciori de ghinărari și de-mpărați și de puternici mari de prin toate părțile lumii, dar cum se întîmpla, că *pe oricine venea să o ceară, fetii mu-i plăcea. Împăratul era supărat grozav,* că vedea că fetii îi venise vremea să se mărite și el știa una și bună, știa că fata trebuie să-și aibă și ea rostul ei și știa că trebuie să o dea la casa ei. Mai vedea împăratul că din zi în zi slăbește, că-i *sînt zilele numărate și că și împărăteasa ca mîine o să-nchiză ochii*".

. . . . . .

[Sfîrșit:] *„Atunci împăratul știi ce socrule* [greșit: ginere!] *eu numai cu numele să fiu* dar *tu tot împărat și* at[unci] *era veselie* și bucurie și belșug *în casă de trăiră și ei și copiii lor în veselie nesfîrșită*".

. . . . . .

[Sfîrșit:] *„Atunci împăratul* zice: *„Știi ce socrule* [greșit: ginere!], *eu numai cu numele să fiu, încolo tot tu să fii împărat.* Și s-au învoit să fie așa și în casa lor *era veselie* și bucurie și *belșug și trăiră și ei și copiii lor în veselie nesfîrșită*".

În afară de introducere, unde Pitiș intervine cu dezvoltări și forme stilistice imitate sau născocite prin analogie cu alte povești, faptele sînt aceleași în ciornă și în redacția definitivă, aproape și cuvintele și cu atît mai mult expresiile. Unele modificări arată intenția lui de a da un caracter mai popular și mai literar limbii și stilului. De pildă: informatoarea povestește că eroul spune, „arătînd bobul de năut: „asta e proba, puterea mea"... Pitiș elimină, în forma definitivă, cuvîntul „probă", păstrînd numai „puterea". Sau el a notat, după informatoare, în ciornă: „Împăratul a ascultat la fereastră". În redacția cu cerneală citim însă: „Împăratul trăsese în treacăt cu urechea". Asemenea cazuri se mai întîlnesc de cîteva ori în aceeași poveste, dar astfel de schimbări, de natură formală, nu scad de loc autenticitatea poveștii.

În *Aramza*, culeasă tot de la Baba Doda, introducerea și sfîrșitul basmului sînt foarte asemănătoare, atît în textul ciornei, cît și în acel al redacției definitive. De aceea nu le mai reproducem. În schimb, dăm iarăși, pentru confruntare, două fragmente narative :

Ciornă în creion, informator Baba Doda: Aramza

„În bucătărie vede *mîncare* etc. Intră în *case covoare* etc."

. . . . . .

„Îngrijește fata de toate de-și aduce aminte. Ce să fie între vede *o oglindă mare de sus pînă jos și iese*".

Redactat cu cerneală (Aramza)

„Trece prin bucătărie și vede acolo bucate, mîncări și fel de fel de mirodenii, intră în celelalte *case*, vede *covoare* frumoase, oglinzi, mese și cîte și mai cîte lucruri scumpe"...

. . . . . .

„Fata începe să grijească odaie după odaie, pînă le isprăvește. Cîtă vreme avusese de lucru nu-i stase gîndul decît la el; iar acuma după ce isprăvi și ajunse la odaia cu pricina, își aduse aminte și de opreala mamii-sei și-ncepu să se frămînte cu capul că ce va să-nsemneze, că a oprit-o mă-sa de a întra înlăuntru. La început era mai nepăsătoare, dar din ce gîndea mai mult, pare că o împingea cineva ; pînă cînd, în sfîrșit, se hotărăște să intre ; singură era, de văzut nimeni n-o putea vedea și la urma urmei, ce i se putea întîmpla ? Intră fata înlăuntru și ce să vază ? Nimic altceva decît în părete *o oglindă mare de sus pînă jos*, de aceea, cum a intrat așa a *și ieșit*".

Dezvoltările literare sînt mai numeroase și mai ample în Aramza. Ele scot în evidență unele detalii, împrejurări și momente psihologice, fără a modifica însă episoadele esențiale ale motivului, nici secvențele lor. Numai prin aceste dezvoltări putem explica de ce în redacția cu cerneală textul are aproape 10 pagini — mult mai mare și mai rar scrise, într-adevăr —, pe cînd ciorna în „stil stenografic" are abia patru.

Un alt caz în care poate fi constatată intervenția lui Pitiș, găsim în scurta poveste *Noroacele I*[213] (fără indicarea informatorului). În introducere, el intercalează doar formula : „Așa se zice că a fost odată". Sfîrșitul lipsește cu totul în ciornă ; Pitiș a improvizat o formulare morală convențională despre îmbogățirea omului sărac : „cînd omul are noroc, să muncească în piatră seacă și tot cîștigă".

Trebuie să recunoaștem că, în culegerea poveștilor, Pitiș s-a dovedit mult mai avansat din punct de vedere științific, decît Ispirescu și Reteganul. El este singurul despre care știm cu certitudine că notează inițial într-o „manieră stenogramică" relatarea informatorului.

Dacă unele texte din poveștile inedite ale lui Pitiș se încadrează perfect în tipurile din catalogul lui Adolf Schullerus[214], altele cu greu ar putea fi identificate. De altfel, chiar cele indicate în notă cuprind multe contaminări. De aceea ne-am hotărît — în dorința de a ajuta mai mult la cercetarea poveștilor românești — să nu ne mulțumim cu trimiteri la tipurile din Schullerus, ci să dăm în rezumat toate poveștile manuscrise, cu excepția celei intitulate *Fineta*, foarte confuză și greu de descifrat. În aceeași categorie intră și *Satîr*. A treia poveste pe care n-o rezumăm — *Noroacele* —,

[213] Să nu se confunde cu alta, intitulată : *Noroacele, Găina de aur*, culeasă de la Baba Doda și netranscrisă pentru tipar.

[214] *Verzeichnis der rumänischen Märchen...* Helsinki, 1928. Povestea culeasă de Pitiș : *Coase și chindisește* corespunde tipului 871 ; *Înșiră-te mărgărite* — tipului 707 ; *Peneș împărat* — tipului 545 B (toate trei culese de la Baba Doda — București) ; *Povestea lui Dumnezeu* — tipului 563 ; *Povestea morții* — tipului 332 și *Povestea unui unchеș cu porcul năzdrăvan* — tipului 425 A (aceste trei din urmă culese de la N. Manoli — Galați). Cf. și poveștile rezumate de I. C. Chițimia *(op. cit.*, p. 88—91), dintre care cele trei, publicate în „Revista nouă", au fost clasificate chiar de Schullerus. Observăm că *Uitatul*, apărut în „Convorbiri literare", reprezintă, în bună parte, același motiv ca *Povestea unui unchеș cu porcul năzdrăvan*, deci tot de tipul Schullerus 425 A.

fără indicarea informatorului, e fragmentară, iar o a patra, fără titlu, are filele rupte. Am crezut util să dăm și rezumatele celor trei povești publicate în „Gazeta Transilvaniei" [215], necunoscute lui Chițimia, pentru că acest periodic e mai greu de consultat, decît revistele în care a publicat Pitiș celelalte povești redactate definitiv, în vederea publicării — *Bobul de năut* și *Aramza* —, le reproducem în întregime, la începutul capitolului respectiv din TEXTE (p. 100—103 și p. 104—110).

Cei care s-au ocupat în treacăt cu biografia lui Pitiș — ca Iuliu Moisil sau autorul necrologului din ziarul „Universul" — și-au exprimat opinia că el a fost „cel mai adînc cunoscător al folclorului din Ardeal". Noi ținem să facem o precizare: Pitiș a fost cel mai bun cunoscător al folclorului și al ocupațiilor țăranilor români din sud-estul Transilvaniei, aria cuprinsă între Săliște — Brașov — Săcele — Covasna, căci altcum, Ion Pop-Reteganul aduce informații mai cuprinzătoare despre viața tradițională a poporului român din Transilvania, începînd din Țara Hațegului pînă-n Cîmpia Ardealului și din Munții Apuseni pînă-n Sălaj.

Desigur, pentru culegerile sale, care sînt mai științifice decît ale lui Pop-Reteganul, Pitiș merită cu prisosință titlul de folclorist. Făcînd studii universitare, păstrînd un contact strîns cu oamenii de știință bucureșteni — Hasdeu, Tocilescu, Odobescu etc. —, fiind la curent cu tot ce se publica în capitală și colaborînd la marile reviste ale vremii („Convorbiri literare" și „Revista nouă"), îl vedem mereu preocupat de perfecționarea culegerilor. Vom însemna cîteva din aceste preocupări.

a) El își alcătuiește chestionare mai mici sau mai mari, pentru a-și completa materialele culese sau a le da cît mai complete din capul locului. Avem o listă de peste 30 de chestiuni pe care voia să le pună mame-sii, pentru a completa însemnările despre nașterea și botezul în Șchei [216]. Între notele lui, găsim o filă intitulată „Brașov. Întrebări". E vorba mai ales de figuri demonice, expresii și credințe [217]. Astfel de liste își întocmea și pentru a cere lămuriri în scris, fie că materialul cules nu i se părea complet, fie că nu era sigur de ceea ce notase. Am văzut, mai sus, că I. C. Panțu

[215] 1890, Nr. 118; 1891, nr. 91 și 1891, nr. 144.
[216] Ms. nr. 26, f. 30—31.
[217] *Ibid.*

îi răspunde, în anul 1888, la chestiuni privind portul din Șchei (fig. 19). Pentru *Turca* din Perșani pune 12 întrebări și cere materiale unor învățători din Țara Oltului [218]. Pentru *Junii la Crăciun*, trimite alte 21 întrebări prietenului Neamțu din Sălișteа [219].

b) Pitiș recomandă informatorilor „să nu se întrebuințeze în răspuns decît vorbe și expresii pe cari poporul le întrebuințează" și să dea textele (colindele) complete [220].

c) Cînd se ocupă de jocurile de copii, amintește pe cercetătorii care le-au cules sau studiat înaintea lui: Lambrior, Ispirescu, G. Dem. Teodorescu [221].

d) Bibliografia folclorică îl preocupă în mod permanent. Pe foaia volantă cu chestiuni de pus în legătură cu ființele demonice din Șchei [222], notează: „Pompiliu, Graiul din Biharia. Convorbiri lit. 1888". Pe alta, indică culegerea lui Jarnik-Bârseanu.

La unele din poveștile manuscrise își însemnează variantele care s-au mai publicat. Astfel, la *Trei lămîi* [223], trimite la Ispirescu, XXXIII, *Cele trei rodii aurite*. De asemenea la „Coase și descoase", trimite tot la Ispirescu, XXVII, *Găinăreasa* sau la *Satîr*, „v. Revista nouă I/5, Deli-Satîr de Th. D. Speranția" [224].

Chiar și la lucrările pe care le publicase, notează bibliografia pe care o găsise între timp. Astfel, pe lista lucrărilor proprii de pe scoarțele caietului său, trece în dreptul *Sărbătorii Junilor...*: „Orientul latin din 1874. De Juni".

e) La manuscrisul despre legendele cu Sf. Ilie [225], indică, în notele 1 și 2, „variante" proprii la aceste texte.

f) În legătură cu Șcheii Brașovului, îl preocupau și alți Șchei cei „din Cîmpulung și București" [226].

g) Înregistrează cu scrupulozitate tot felul de indicații sau amănunte ale informatorilor, ca de ex. mărturisirea unei

[218] *Ibid.*, scrisori de la George Cantor („Căciulata, 25.I.1892") și E. Crișianu („Șinca Veche, 19.II.1892"). Chestionarul în ms. nr. 26, f. 18.
[219] *Ibid.*, scrisoare nedatată, de la „Neamțu".
[220] *Ibid.*
[221] *Jocuri de petrecere*. „Revista nouă", 1 (1888), p. 231.
[222] Cf. nota 216.
[223] Povestea III culeasă de la Baba Doda (ciornă în creion).
[224] Ms. nr. 22, f. 20 (ciornă în creion).
[225] Ms. nr. 14, f. 6.
[226] Ms. nr. 1, f. 44.

femei „Nu-s meşteră de ghiers" [=Nu mă pricep la cîntece] [227]. Ca să nu existe îndoială asupra unui cuvînt neobişnuit, e gata să-l transcrie şi cu caractere greceşti: e vorba de „străgeată" [228].

h) În ce priveşte poveştile, am văzut că proceda mai ştiinţific decît oricare din culegătorii veacului trecut.

i) Descrierea obiceiurilor e însoţită de schiţe sau desene, cele mai multe, prea mici pentru a putea fi reproduse. Cînd descrie stîna, ele sînt mai clare şi mai reuşite, ca de ex.: O „perdea" (pentru oi) sau pregătirea mămăligii, pe care le şi reproducem [229], sau schiţa plugului din Şinca Veche [230], (fig. 17), şi a jugului cu tînjală din Grădişte (fig. 18).

Pitiş nu era deci numai un pasionat pentru descrierea vieţii poporului, pasiune care-l făcea să culeagă şi cînd călătorea cu trenul, ci era preocupat şi de variante, bibliografie, chestionare, desene şi schiţe, ca un adevărat om de ştiinţă.

El a încercat să scrie şi un studiu despre „Ultimii ani ai lui Anton Pann şi relaţiile lui cu Braşovul". Avea 9 scrisori adresate de Pann elevului său braşovean G. Ucenescu, în anii 1853—1854. Cu conţinutul scrisorilor s-a ocupat, foarte sumar, G. Călinescu [231].

*

I. C. Chiţimia are meritul de a-l fi scos din uitare pe Pitiş, arătînd că a fost un folclorist de seamă.

Manuscrisele inedite, din care publicăm în TEXTE o mare parte, şi informaţiile noastre dau însă noi proporţii activităţii profesorului de grecească de la liceul Sf. Sava. El nu s-a mărginit la monografii ale obiceiurilor de la naştere — nuntă — moarte şi ale celor de peste an, din diferite localităţi importante (Şcheii-Braşovului, Săcele, Sălişte, Ţara Oltului, Covasna, Ţara Haţegului), ci s-a afirmat ca un cercetător cu orizont mai larg.

[227] Ms. nr. 1, f. 44.
[228] Ms. nr. 4, f. 4.
[229] Ms. nr. 4, f. 21.
[230] Ms. 19, f. 22 şi ms. 5, f. 4.
[231] *Material documentar. Anton Pann.* „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", 3 (1953), p. 133—135 (Scrisorile se găsesc şi astăzi, în posesia inginerului Ion G. Pitiş din Bucureşti).

În folclorul propriu-zis, acest orizont depășește cu mult domeniul obiceiurilor, întrucît Pitiș a culeș și literatură populară : povești, cîntece, strigături și balade

Dar o importanță excepțională — mai ales pentru timpul în care și-a făcut cercetările — au informațiile despre industria casnică a Șcheilor : găitanul și „straiele". Deosebit de prețios e și materialul referitor la păstoritul în munții Sibiului, în regiunea Covasna, în cîmpia Dunării, în Dobrogea, cît și cel despre variatele forme ale vieții populare din Țara Hațegului. [232]

Cel mai puțin cunoscut aspect al activității lui este tocmai acest interes viu pentru problemele etnografice. Nu mai încape îndoială că l-au interesat deopotrivă viața spirituală și viața materială a poporului.

Cercetările noastre asupra biografiei lui Pitiș, atît de puțin cunoscută pînă astăzi, ajută la înțelegerea preocupărilor lui și lămuresc condițiile în care a lucrat. Ceea ce n-am reușit să explicăm, sînt împrejurările care l-au oprit să mai publice după 1903 și mai ales cele care nu l-au lăsat să-și continue cercetările după 1893 [233].

Credem că prin contribuțiile biografice și prin publicarea unei părți din manuscrisele inedite, am putut stabili însemnătatea lui Pitiș în folclorul și etnografia românească, discipline în al căror domeniu a întreprins anchete sistematice și rodnice, culegînd un material valoros, notat cu o minuțiozitate și probitate științifică exemplare.

[232] Stîna Coltofeanu.

[233] Iată o ipoteză : Pitiș ținea foarte mult la mama lui, care i-a fost și principala informatoare pentru materialul din Șcheii-Brașovului. Avem impresia că el a renunțat cu totul la culegerile de folclor după moartea ei, întîmplată, probabil, în anul 1893. Chiar din manuscrisele pe care le avea redactate, abia dacă a mai publicat unul singur după 1892 (în „Convorbiri literare", 36, 37 (1902/1903), cedînd, desigur, insistențelor lui Ion Bogdan, directorul revistei. În ce privește *Turca în Perșani*, care apare în 1893 în „Revista nouă", ea era, probabil, demult depusă la redacție.

ACADEMIA ROMÂNĂ ŞI FOLCLORUL

Întorşi din Apusul plin de entuziasm pentru producţiile literare ale poporului, doi tineri moldoveni, Alecu Russo şi Vasile Alecsandri, caută, abia sosiţi în patrie, să culeagă şi ei „cîntecele Ossianilor şi Barzilor româneşti — cum numea Bariţiu poezia noastră populară.

Acţiunea lor e aproape simultană cu aceea a revistei „Dacia Literară" (1840), în care Kogălniceanu şi Negruzzi atrăgeau atenţia asupra comorilor sufleteşti ale ţăranului. În aceeaşi vreme, întîlnim preocupări asemănătoare şi în „Foaia pentru minte" de la Braşov. În Ardeal se făcuseră de altfel şi culegeri, chiar ceva mai înainte ; din ele merită să fie amintită mai ales aceea din jurul Blajului, întocmită la 1838 de Nicolae Pauleti, dar dată la iveală abia la 1927 (în broşura „De pe Secaş", publicată de A. Lupeanu).

Nici articolele celor două reviste amintite şi nici culegerile ardelene, rămase atîta vreme necunoscute, n-au avut însă efectul acţiunii întreprinse de cei doi tineri moldoveni. Într-adevăr, baladele publicate de Alecsandri la 1852—53, avură un răsunet deosebit, trezind definitiv interesul şi însufleţirea pentru literatura poporului nostru. Şi aceasta nu numai în ţară, ci şi în străinătate, unde cîntecele româneşti se traduc în mai multe limbi. La 1866 Alecsandri îşi publică frumoasa ediţie de „Poezii populare ale românilor" şi faima şi autoritatea lui de descoperitor al poeziei poporului nostru creşte şi mai mult.

În chiar anul apariției acestui volum, ia ființă „Societatea Literaria", care devine în curînd Academia Română.

Dacă n-am ști că întîiul ei deceniu de activitate a fost aproape în întregime consacrat discuțiilor pentru alcătuirea dicționarului și gramaticii limbii — ne-ar mira faptul că înalta adunare nu s-a ocupat din întîii ani de problema literaturii noastre populare. Curînd după înființarea ei, Academia a început să primească manuscrise cu culegeri de poezii populare. În jurul cererilor de publicare sau de premiere ale acestor culegeri, au început discuții, pe baza cărora se fixează încetul cu încetul atitudinea Academiei față de literatura poporului nostru. Această atitudine a fost determinată mai ales de prezența lui Alecsandri, invitat în anul 1879 să ia parte la lucrările Secției Literare.

În legătură cu cererea de publicare a cunoscutei culegeri de „Doine și strigături" a lui Jarnik-Bârseanu primită la 1882, Alecsandri insistă asupra numeroaselor colecții „apocrife, imitațiune după cîntecele deja cunoscute" și cere o „alegere critică" a poeziilor din această culegere, angajîndu-se însuși să o facă. El e mulțumit să raporteze că aceste cîntece sînt „în adevăr originale și credincioase stilului și cugetării poporului român" și cere publicarea lor.

Din interesanta discuție care avu loc cu această ocazie, aflăm părerile unor membri asupra culegerilor de folclor. Maiorescu le găsea „importante, ca documente ale spiritului poporului român". Vasile Maniu arată că „asemenea tipăriri... trebuie să primeze orice alte publicațiuni ale Academiei" (Anale, Seria II, Tom. V, Dezbateri, p. 38—39). Cu această ocazie, Alecsandri a insistat și asupra valorii variantelor și a culegerii poeziilor populare din toate ținuturile românești. În alte rînduri el intervine și pentru conservarea melodiilor noastre populare, fapt în urma căruia Academia își constituie și o comisie de arii populare.

Discuțiile iscate în jurul manuscrisului Jarnik-Bârseanu n-au fost singura ocazie în care s-a pus la Academie chestia examinării autenticității culegerilor de poezii populare. La fel a procedat Alecsandri și atunci cînd culegătorul era un membru al Academiei: Atanasie Marienescu. Acesta avea merite însemnate pe terenul culegerilor de folclor. Încă pe la 1859 publicase două volume, de colinde și de balade, adunate în urma unei stăruitoare propagande întreprinse

prin ziarele ardelene. Totuși, „Novăcescii", faimosul său ciclu de balade, n-a putut fi publicat la Academie, deoarece Alecsandri a arătat că „nu este poezia adevărat populară în toată firea ei... În epoca de renaștere în care ne aflăm este bine să adunăm toate comorile spiritului poporului român... orice colecțiuni s-ar face în direcțiunea aceasta credem că sunt de mare importanță... Dorința Academiei — spunea el însă — este de a publica mai ales adevărata poezie a poporului român" (Anale, Seria II, Dezbateri, Tom. VI, p. 79, Tom. VII, p. 77, 145).

Prin Alecsandri, Academia își manifesta deci din întîii ei ani de activitate, în ce privește culegerile de literatură populară, un punct de vedere precis: sprijinirea acestor culegeri, condiționată de o severă examinare a autenticității lor.

Acțiunea întreprinsă de Academie pentru cercetarea vieții poporului nostru capătă o îndrumare și mai largă prin activitatea desfășurată în sînul ei de Bogdan Petriceicu Hasdeu. Datorită lui se pune pentru întîia oară chestiunea unei culegeri sistematice a materialului folcloric. Încă la 1877 el își citise la o ședință un „Cestionariu asupra tradițiunilor juridice ale poporului român", care se și publică în Analele aceluiași an. În legătură cu „Etymologicum Magnum Romaniae" Hasdeu lansează însă și un alt chestionar „limbisticu-mitologicu pentru culegerea și descrierea moravurilor, instituțiunilor și datinilor noastre". Tipărit în mai multe mii de exemplare, el e răspîndit în toate țările locuite de români. Peste 700 de răspunsuri intrară și se păstrară la Academie, constituind un foarte prețios izvor de informație pentru cercetările folclorice.

Interesul pentru literatura poporului era în plină dezvoltare. Numeroase culegeri de poezii populare apar între anii 1880—1885, multe tipărite, ajutate ori premiate de Academie. În schimb nu se arăta nici un interes pentru celelalte ramuri ale folclorului. Membrii Academiei, dîndu-și seama de acest neajuns, încercară promovarea de cercetări referitoare la obiceiurile populare. În 1885, Academia pune la concurs pentru unul din marile premii ale statului un „studiu istorico-etnografic comparativ: Nunta la români". Se cuvine să dăm acestei inițiative toată atenția, căci Hasdeu, căruia pare că-i revine meritul aceste propuneri — tot

el propusese un premiu şi pentru „Botanica populară din punct de vedere al credinţelor, datinelor şi literaturii populare" — avea parcă stabilit un întreg plan în această direcţie. Într-adevăr, peste câţiva ani se vor pune la concurs şi „naşterea" şi „înmormîntarea" la români. Astfel un plan sistematic pentru adunarea şi studierea obiceiurilor poporului îşi face loc la Academie.

Aceasta avu şi norocul de a număra între membrii ei pe cel care urma să întreprindă o muncă intensă pentru a ne da o serie de valoroase monografii folclorice. E vorba de Simion Fl. Marian, pe care Hasdeu îl saluta la alegerea sa ca membru cu cuvintele : „singurul etnograf român în adevăratul înţeles al cuvîntului". Modestul preot bucovinean a desfăşurat într-adevăr o uriaşă şi rodnică activitate, scăpînd de la pieire un enorm material care zăcea necunoscut în popor. Marian îşi consacrase chiar discursul de recepţie unui subiect tratînd despre „Cromatica poporului român" şi Academia îi publică, în afară de cele trei mari monografii, pe care i le-a şi premiat, numeroase alte cercetări folclorice.

Ciclul referitor la datinile poporului la naştere, nuntă şi înmormîntare fiind studiat în oarecare măsură, Academia îndreaptă atenţia cercetărilor spre un alt ram al folclorului, punînd la concurs studiul comparativ „Basmele române" şi obţinînd valoroasa lucrare a lui Lazăr Şăineanu.

Între timp în Analele ei se publică un alt gen de folclor : „Medicina babelor", culegerea lui Lupaşcu, iar în volum separat „Cimiliturile românilor" ale lui Gorovei ; tot cam atunci se premiază „Proverbele" lui Zanne. Academia se interesează şi de folclorul dialectelor, publicînd basmele şi jocurile aromâne culese de P. Papahagi, apoi studiul acestuia despre meglenoromâni.

De multe ori Academia ar fi dorit să facă mai mult, dar greutăţile materiale o împiedicau. Din pricina lipsei de mijloace, ea nu putu ajuta nici revista „Şezătoarea", a cărei deosebită valoare o recunoscuse. În general Academia încurajează şi susţine însă culegerea şi publicarea a tot felul de cercetări referitoare la viaţa noastră populară.

În pragul veacului acestuia, Academia dădu şi mai mare atenţie folclorului, înfiinţînd o colecţie specială pentru astfel

de publicații. Am arătat și mai sus că interesul pentru literatura populară fusese stimulat încă de mult și că începînd de pe la 1880, ea primea o mulțime de manuscrise cu culegeri menite să fie tipărite sau ajutate. Culegerile acestea se înmulțiră cu deosebire prin anii 1906—1908. Nu toate puteau fi publicate în Memoriile Secției Literare, destinate mai mult studiilor și nici nu puteau fi lăsate netipărite, întrucît aceasta ar fi însemnat o pierdere considerabilă pentru folclorul nostru. Problema fu rezolvită prin adoptarea fericitei propuneri a d-lui Ioan Bianu, actualul președinte, care dădu ideea unei publicații speciale a Academiei, destinată culegerilor de literatură populară, obiceiuri, superstiții, cîntece și jocuri „cu un cuvînt de tot ce este manifestare a vieții sufletești a poporului". Astfel luă ființă, în primăvara anului 1908, colecția „Din viața poporului român".

De acum înainte manuscrisele folclorice care se trimiteau Academiei, erau examinate de membrii ei și dacă erau socotite bine făcute și de interes, primeau aprobarea pentru a fi publicate în această colecție.

Timp de 23 de ani au apărut în seria aceasta 40 de volume, cuprinzînd materiale culese din toate provinciile. Au predominat culegerile de poezii populare, dar am avut și culegeri de basme și legende, ghicitori, obiceiuri, descîntece, arii, superstiții și credințe. Aici și-a publicat regretatul Tudor Pamfile, în vreo 16 volume, enormul material pe care l-a cules și l-a ordonat, precum și cercetările sale despre agricultură, industria casnică și cromatică.

Prin această prețioasă colecție, Academia a dat lumii științifice o dovadă despre deosebita bogăție a folclorului nostru din toate ramurile și toate ținuturile românești. Împreună cu marile monografii ale nunții, nașterii și înmormîntării și cu studiul asupra basmelor, pe care le-a făcut să apară prin concursurile sale — această colecție cuprinde materiale indispensabile oricărui cercetător al folclorului.

Colecția „Din viața poporului român", ajunsese la al XXXI-lea volum, cînd România intră în război. Vreo trei ani nu mai putu fi vorba de publicarea altor volume. Apoi în 1919, se puse chestiunea reorganizării colecției.

Din Dezbaterile anului 1920 (Anale, Tom. XL, p. 154—155), aflăm că „d-l Ovid Densusianu expusese motivele pen-

tru care ar trebui ca pentru publicarea materialelor de folclor, începută de Academie să fie reorganizată pe alte baze mai corespunzătoare științei". Densusianu a și prezentat Academiei un „plan pentru reorganizarea adunării și publicării materialelor de folclor". Academia ia mai multe decizii în sensul acestor propuneri. Densusianu a început, prin studenții săi, copierea poeziilor populare publicate prin reviste și ziare. În 1924 d-sa face propuneri noi Secției Literare (Anale, Tom. XLIV, p. 86—87), apoi Dezbaterile nu mai amintesc nimic despre această acțiune, care, pusă sub conducerea celui mai de seamă folclorist al nostru, pornise așa de frumos și promitea atît de mult.

Faptul că în 1924 reapare, după șapte ani de întrerupere, al XXXII-lea volum din colecția de folclor a Academiei, însemna că deocamdată se renunțase la o reorganizare a acestei publicații. De acum înainte volumele ei continuă să apară aproape cu regularitatea de pînă la 1916.

Membrii Academiei își dădeau seama însă foarte bine că schimbările de tot felul aduse de războiul mondial însemnează o periclitare deosebit de gravă a conservării patrimoniului tradițional al poporului nostru de la țară și că o acțiune de culegere sistematică a ceea ce se mai poate salva este imperios necesară.

De aceea, Secția Literară a fost gata să ia în considerare memoriul pe care cel ce iscălește aceste rînduri, l-a înaintat Academiei prin mijlocirea profesorului Sextil Pușcariu, în sesiunea generală din 1930. În acest memoriu se cerea luarea de măsuri pentru organizarea culegerii și conservării materialului folcloric românesc (literatură, obiceiuri și credințe) și se propunea înființarea unei „Arhive de folclor". În ședința de la 26 mai 1930, Secția Literară hotărăște înființarea Arhivei. Ea urma să funcționeze în localul Muzeului limbei române din Cluj, al cărui director, Sextil Pușcariu, era însărcinat cu supravegherea activității ei.

Instalarea Arhivei la Muzeul limbei române își are rostul ei. În afară de atmosfera de muncă și de devotament pentru cercetări, în acest institut Arhiva poate profita de excelenta organizație și de colecțiile acestuia, de experiența conducătorilor lui în materie de chestionare și de utilizarea anchetelor Atlasului lingvistic al României, care și ele aduc bogate materiale folclorice.

Înființînd Arhiva de folclor, Academia Română dovedea, odată mai mult, deosebitul interes pe care l-a purtat, consecvent, folclorul nostru.

Cea mai importantă chemare a Arhivei, socotim că este organizarea unei culegeri cît mai sistematice și mai grabnice a materialului nostru folcloric. De aceea întîia măsură pe care am luat-o — cînd în septembrie 1930 ni s-a încredințat conducerea Arhivei — a fost lansarea unui „Apel către intelectualii satelor", prin care le ceream să ne trimită materialele folclorice pe care le aveau culese și să se angajeze să ne răspundă la chestionarele ce le vom adresa din cînd în cînd. Am găsit că sistemul chestionarelor, combinat cu acel al unor broșuri de îndrumare, e cel mai potrivit pentru formarea unui corp de culegători răspîndiți pe tot întinsul țării. Rostul lor ar fi să trimită tot ce pot culege ca material folcloric în ținuturile de baștină și să furnizeze anumite informații cerute de direcția Arhivei (pentru cercetătorii din țară sau din străinătate). Pentru încurajarea culegătorilor s-au prevăzut cîteva mici premii, destinate celor mai bune răspunsuri la chestionare.

Arhiva nu se gîndește de altfel să culeagă numai prin aceste chestionare la care răspund mai ales învățători și preoți. Ea intenționează să însărcineze tineri bine pregătiți cu explorarea din punct de vedere folcloric a unor regiuni din care s-a cules pînă acum prea puțin material [...].

Ce se va face cu materialul adunat? În primul rînd trebuie conservat și aranjat astfel ca să nu rămînă un material mort. De aceea, materialul intrat se copiază la mașină în mai multe exemplare și se clasează după cuprins — întocmindu-se și un catalog topografic — spre a putea fi pus la dispoziția cercetătorilor. În același fel se va căuta să se copieze și aranjeze, cu vremea, și materialul folcloric răspîndit prin reviste și ziare, astăzi adeseori imposibil de consultat.

Aceasta nu înseamnă că s-ar fi renunțat la publicații. Cu volumul al XL-lea, colecția „Din viața poporului român" s-a încheiat și pe viitor această publicație a Academiei va fi înlocuită cu „Anuarul Arhivei de folclor", inaugurat prin volumul de față. Acest Anuar va cuprinde studii, cercetări, culegeri, recenzii și bibliografie amănunțită a literaturii folclorice a anului, și astfel va căuta să devie o pu-

blicație cît mai cuprinzătoare și reprezentativă a folclorului românesc.

Viitorul ne va arăta de altfel cum va trebui dezvoltată și îndrumată atît această publicație cît și activitatea Arhivei. Aceasta din urmă va căuta să-și formeze cît mai curînd o bibliotecă de specialitate, pentru a înlesni cercetările de folclor comparat. Prin chestionarele ei va căuta să urmărească și probleme de un deosebit interes pentru folclorul nostru sau pentru cel universal. Ea va întreține și legături cu instituțiile similare din străinătate, pe care le va servi cu informații din domeniul românesc. Prin răspunsurile la chestionare și prin cercetările întreprinse, nădăjduim ca în cîțiva zeci de ani, Academia să poată ajunge în posesia celor mai caracteristice elemente ale folclorului nostru care se mai pot culege astăzi. Mai tîrziu va trebui să ne gîndim și la alcătuirea unui Atlas folcloric, menit să arate repartizarea geografică a motivelor.

Dacă aceste proiecte se vor înfăptui, se va putea spune, cu drept cuvînt, că Academia Română a făcut pentru folclorul național aceea ce nici o instituție similară din altă țară n-a realizat pentru studiul vieții populare.

BCUIASICENTRAL UNIVERSITY

ION BIANU ŞI FOLCLORUL NOSTRU

În cuvintele cu care inauguram întîiul Anuar al Arhivei de folclor, am arătat cît de larg a fost reprezentat folclorul, încă de la început, în cea mai înaltă instituţie de cultură românească, prin Alecsandri, Marienescu, Hasdeu şi Marian. Cu moartea lui Ion Bianu, Academia Română pierde un alt mare iubitor al folclorului nostru.

Prin felul studiilor cărora s-a dedicat, Ion Bianu n-a fost propriu-zis un folclorist. Alături de cercetările-i de istorie literară, filologie şi bibliografie, el s-a ocupat din cînd în cînd şi de folclor. Dacă n-a scris mai mult în acest domeniu, nu însemnează însă că nu era mereu preocupat de viaţa tradiţională a poporului nostru de la ţară.

Născut din părinţi ţărani, el n-a putut uita — cum vom arăta mai jos — nici la adînci bătrîneţe, obiceiurile şi cîntecele satului natal. Pornit din acel Făget de pe Tîrnave, unde preoţise Nicolae Pauleti, cel care ne-a lăsat cea mai veche culegere de cîntece populare de care avem cunoştinţă [1] — Bianu a ţinut să se ocupe, de cîte ori multiplele-i îndeletniciri i-au dat răgaz, şi de „floarea culturală a sătenilor", cum numea, într-o scrisoare, folclorul.

Contribuţia lui la promovarea studiilor de folclor românesc are două aspecte: de o parte ca cercetător, de alta ca organizator. În întîia calitate, a publicat trei articole in-

[1] Publicată de Al. Lupeanu-Melin, De pe Secaş. Blaj 1927. [O ediţie critică integrală ne-a dat însuşi Ion Muşlea, în 1962. Cf. Bibliografia. N. ed.]

teresante [2], dintre care primul atrage atenţia cercetătorilor asupra semnificaţiei lungimei versurilor vechii noastre epici populare. Într-al doilea publică o baladă găsită într-un manuscris din anul 1809, arătînd „înrudirea strînsă între cîntecele şi credinţele româneşti şi balcanice" şi insistînd asupra bogatului cîmp de cercetări ce se deschide învăţaţilor noştri în acest domeniu.

Tot aici trebuie să amintim că la 1899, cînd „Revista nouă" (II, p. 36—39) publica balada „Călătoria mortului" culeasă de S. Fl. Marian din Bucovina, Bianu, la curent cu cercetările de folclor comparat, arăta în nota de la p. 39, că „această baladă este o nouă formă românească a legendei despre călătoria mortului, comună la toate popoarele Peninsulei Balcanice" — el cunoscînd şi alte două variante româneşti, precum şi pe cele balcanice publicate de Dozon. La sfîrşitul acestei note, anunţa că „în Revista nouă se va publica în curînd un studiu comparativ amănunţit asupra legendei acesteia şi asupra credinţei cuprinsă într-însa". Studiul anunţat n-a apărut. Dar această „întîie identificare a motivului la noi" se datoreşte lui Bianu — şi nicidecum lui S. Flaviu (sic !) Marian, cum greşit afirmă D. Caracostea [3].

Ca raportor al atîtor culegeri şi studii prezentate Academiei spre publicare sau premiere, Bianu a ştiut să deosebească contribuţia preţioasă de compilaţia seacă şi superficială [4].

În a doua calitate, aceea de organizator sau de iniţiator, datorăm lui Ion Bianu publicarea mai multor culegeri de folclor în editura sau Memoriile Academiei, culegeri care, fără ajutorul şi înţelegerea lui, poate n-ar fi văzut lumina tiparului [5].

[2] *Din istoria poeziei noastre populare.* „Convorbiri literare", XL (1906), p. 726—30. *Doncilă. Un vechiu cîntec vitejesc.* Idem, XLII (1908), p. 1022. *Filipii. Credinţă populară din judeţul Vîlcea.* „Revista Nouă", IV (1891), p. 338—39.

[3] *Lenore. O problemă de literatură comparată şi folclor.* Bucureşti, 1929, p. 16.

[4] Vezi în special critica necruţătoare, dar dreaptă, pe care o face studiului lui Th. Speranţia, *Introducere în literatura populară* (Bucureşti, 1904), în „Analele Academiei Române", Dezbateri, Tom. 27, p. 513—520.

[5] *Texte macedo-române. Basme şi poesii poporale de la Cruşova,* culese de Dr. M. G. Obedenaru. Publicate după manuscrisele originale, cu un glosar complet de Prof. I. Bianu. Bucureşti, 1891. „Academia Română", IX, 380 p. *Medicina babeloru, adunare de descîntece,*

Cum în Memoriile Secției Literare nu se puteau publica toate culegerile de folclor prezentate Academiei, multe din ele rămîneau netipărite, sau „îngropate în uitare în reviste și ziare. În amîndouă cazurile se făcea mare pagubă studiilor care trebuie să pătrundă în sufletul țăranului român spre a-l înțelege în toată firea lui adîncă precum și în felul lui de a-și spune prin vorbire gîndul și simțirea" [6]. Bianu propune deci publicarea unei colecții speciale a Academiei, destinată folclorului... „cu un cuvînt de tot ce este manifestare a vieții sufletești a poporului". Astfel luă ființă în primăvara anului 1908, colecția „Din viața poporului român — culegeri și studii", care a publicat, timp de 23 de ani, patruzeci de volume cuprinzînd materiale și studii, multe de o deosebită însemnătate.

S-ar fi crezut că, legat cum era de această colecție, Bianu nu s-ar fi îndupleeat să o părăsească. Dar înțelegerea sa pentru necesitățile altor vremuri a biruit. Bianu s-a ocupat cu interes „de planul pentru reorganizarea adunării și publicării materialelor de folclor" prezentat de O. Densusianu în 1920. Apoi, cînd subsemnatul a înaintat, prin S. Pușcariu, un memoriu pentru înființarea unei Arhive de folclor, Bianu a îmbrățișat cu căldură această propunere și i-a dat posibilități de realizare încă la sfîrșitul acelui an (1930).

Pentru Arhiva noastră, Bianu a avut tot timpul o atenție și o grijă deosebită. În cele ce urmează aș dori să arăt această latură necunoscută a interesului său pentru folclorul românesc, manifestat în legătură cu activitatea Arhivei.

Desprind dintr-o scrisoare particulară — datată 3 ianuarie 1932 — care e caracteristică și felului său de a scrie, ultimul aliniat: „Anul nou cu bine pentru toți ai noștri (cu deosebire pentru ai Maicei Academie), și cu spor în toate — afară de cheltuieli. Să știi însă că banii pentru lucrările de folclor sunt la dispoziție". Într-adevăr, toate propunerile noastre pentru premierea corespondenților harnici, au fost aprobate: „Ai mare dreptate — scria Bianu la 25 ianua-

rețete de doftorii și vrăjitorii băbești de Dimitrie P. Lupașcu, cu un raport de Prof. I. Bianu, București, 1890, „Academia Română", p. 128.

[6] Raportul lui Bianu în: Pompiliu Pîrvescu, *Hora din Cartal* (Academia Română. Din viața poporului român I). București, 1908, p. 3.

rie 1932 —, trebue să ne folosim de ultimii ani de viață veche sătească pentru culegerea folclorului de toate felurile".

Orice titlu de publicație ori articol, românesc sau străin, de care lua cunoștință și care credea că poate interesa cercetările de folclor românesc, era pus fără nici o zăbavă pe hîrtie și trimis Arhivei.

Marele bibliograf care a fost Bianu, și-a dat seama și de importanța bibliografiei folclorului românesc, pe care am inaugurat-o cu întîiul Anuar. Aceasta i-a produs o vie mulțumire și în repetate scrisori insista nu numai pentru continuarea ei, ci mai ales pentru pregătirea și publicarea întregii bibliografii a folclorului românesc — ceea ce rămîne deocamdată o problemă a viitorului. Inițiativei lui Bianu se datorește însă alcătuirea „Bibliografiei lucrărilor cu caracter folcloric și etnografic publicate de Academia Română (1877—1929)", apărută în Anuarul II (p. 221—227).

Dar preocupările lui Bianu în ce privește Arhiva noastră erau și de alt gen. Atrăgînd atenția conducătorului ei asupra unor articole din cotidianele bucureștene interesînd folclorul, insista ca „în Anuar să fie în fiecare an o cronică a manifestărilor foclorice între care aceasta — era vorba de „Tîrgul de fete" de la Găina — este una de viu interes" (scrisoare din 21 iulie 1933). În legătură cu această sugestie, Bianu adăugă contribuții interesante la cunoașterea tîrgurilor de fete din Ardeal: „La noi, pe Tîrnave, știu unul la „Tîrgul Bulciului", numit și „la Oraș", la Cetatea de Baltă pe la Sântă Măria. Merg asemenea fetele și ficiorii — îmbrăcați cît mai frumos — petrec, beau, joacă, cîntă, se înțeleg și „se iau" (se căsătoresc). Am fost și eu odată, pe cînd eram în clasa VII sau VI. Erau centre de vieață socială a țăranilor români. Urmăriți peste tot!"

Contribuțiile lui Bianu la sporirea materialelor Arhivei nu se mărgineau însă la aceste însemnări. Punîndu-și în ordine corespondența, el găsește notate, de prin anii 1892, colinde din satul copilăriei sale. Pe acestea le cîntase compozitorului Juarez Movilă, pentru ca să le pună pe note. El trimite Arhivei cele cinci colinde împreună cu ariile lor (Ms. No. 585), dintre care întâiele două le-am colindat și eu la cinci-șase-șapte ani — am acum 76 împliniți". Altădată trimite o seamă de obiceiuri de la „lăsata-secului" de Paști și de la Sînziene, pe care le intitulează „Note și amin-

tiri din copilărie (1870) de la Făget" (Ms. No. 270). Dintre acestea, mai multă însemnătate prezintă „sărbătoarea boului" (împodobit), despre care avem atît de puține informații în literatura noastră folclorică [7].

O chestiune îl preocupa demult și cu deosebire în ultimul timp: „Un lucru de urmărit cu stăruință neadormită este superstiția pentru „legatul viilor", lucru de mare taină și însemnătate — îmi scria la 28 decembrie 1932. Eu îți trimit ce-mi aduc aminte din copilărie, din Făgetul meu. Dar ar trebui urmărit, fiindcă are urme foarte vechi. Mai este undeva ? S-o public ?"

Această practică magică, pe care o dăm în întregime [8], este într-adevăr interesantă și, după cît știm, nerelevată pînă astăzi. Am întocmit imediat o circulară către corespondenții Arhivei, invitîndu-i să comunice dacă această practică e cunoscută în ținutul lor. Anunțîndu-i acest lucru, Bianu răspundea: „Cu «legatul viilor» eu am tot amînat, gîndin-

[7] Cf. Ion Mușlea, *Scheii de la Cergău și folclorul lor.* Cluj 1928, p. 20—21.

[8] „La satul meu de naștere Făget între dealurile cari despart Tîrnava Mare de Tîrnava Mică, oamenii au o coastă de vii în mici parcele, cari formează un singur trup despărțit cu gard din toate părțile de locurile de arătură din jos, pentru ca să fie ferite de vitele, cari în unele timpuri (după secere sau după culesul cucuruzelor) pasc în jurul viilor.

În fiecare an la Stu Gheorghe se aleg doi feciori din sat cari au să păzească viile — și sunt numiți *vighitori.* Slujba lor începe tocmai la Stă Mărie (15 august sau 8 septembrie mai probabil). Atunci se aduc de ei la biserică cîțiva struguri, cari au început să se îndulcească; popa le cetește o rugăciune și-i stropește cu apă sfințită, iar din acea zi vighitorii intră în slujba lor și nu mai ies decît după culesul viilor.

Pentru locuință își fac în fiecare an o colibă în vîrful dealului viilor în același loc în fiecare an. Deasupra locului colibei s-a împlîntat în pămînt la Stu Gheorghe un arbore cît mai înalt din pădure și împodobit la vîrf cu crăci legate în formă de cruce.

În noaptea următoare se face „legatul viilor de un om bătrîn care știe. Coliba este făcută și în ea se întîlnesc seara tîrziu cei doi vighitori și meșterul legător cu ale lui taine. Cei doi vighitori pleacă pe cărarea care înconjură viile — unul la dreapta celălalt la stînga, și ajung jos în sat, apoi trec prin sat spre țintirim; acolo fiecare merge la un mormînt proaspăt pe care l-a ochit de cu ziua; umple gluga cu țărînă de pe acel mormînt, apoi pleacă înapoi pe drumul pe unde a venit celalalt vighitor și ajunge la vii. Dacă întîlnește pe cineva trece pe lîngă el fără să-i vorbească și fără să răspundă dacă este întrebat. Ajunși la vii cu glugile pline, cei doi pleacă fiecare în sens opus de

du-mă să organizez eu o anchetă". Dacă această amînare nu s-ar fi întîmplat, e foarte probabil că ar fi găsit material suficient pentru un studiu interesant. Așa, abia am primit cîteva răspunsuri la obiect, dintre care unul dintr-un sat vecin cu Făgetul său [9].

Încă înainte de a-i comunica vreun rezultat, Bianu întreba cu nerăbdare: „Dar cu «legatul viilor» ai aflat ceva? Ori nu s-a mai aflat nimic prin întunecarea trecutului? Multe, multe se vor fi înecat așa și la noi și la alții. Nu știu dacă acea credință este cunoscută și dincoace de munți, unde sunt multe vii cultivate din adîncul vechimilor [10]".

Trimițîndu-i materialele intrate ca răspuns la circulara privitoare la „legatul viilor", îl rugam să scrie un mic articol, care să se publice chiar în Anuarul Arhivei. Se pare însă că sărăcia informațiilor nu l-a îndemnat să o facă: „Se vede că am venit prea tîrziu cu cercetarea după acel obicei, care pare a fi mort în ceața uitării. Eu îl cred rămas de pe vremea lui Buerebista și pierdut în modernizările secolului al XIX-lea" — răspundea în martie 1934.

cum a venit și pe tot drumul cărării presară cu mîna din glugă țărînă adusă de pe mormînt; ajunși în coliba lor, găsesc acolo pe vrăjitor, cu care vorbesc și fac nu se știe ce — și așa viile sunt *legate*.

Prin această *legătură* viile sunt apărate de multe stricăciuni, mai ales de a fi mîncate de păsări — granguri, mierle și altele.

Am cunoscut în copilăria mea un asemenea meșter — om de frunte care știa lega. Mai tîrziu întîlnindu-l la părinții mei, căci era dintr-un sat vecin, l-am întrebat despre legătura viilor, dar a rîs și a spus că «astea sunt de ale noastre, nu sunt pentru Domnia voastră cărturarii» și nu a vrut să-mi spună nimic.

Un văr primar al meu — proprietar — om cu studii universitare de drept — așezat la țară m-a asigurat că la o vie a lui sădită departe de viile sătenilor, a făcut însuși experiența și a constatat efectul sigur al legăturei, căci via nu i-a mai fost prădată de păsări după legătură, cum fusese nelegată în anii dinainte" (Ms. No. 460, p. 1—3).

Într-o scrisoare de la 7 ianuarie 1933, adăuga: „Asemenea «legături» se fac însă și pentru grîu (holde) și ovese etc... ca să fie apărate de jaful vrăbiilor".

Pentru «legarea» păsărilor prin țărîna de pe morminte, vezi și manuscrisele Arhivei No. 314, p. 5 (Rusul-Bîrgăului, Jud. Năsăud), No. 590, p. 12 (Todireni, jud. Botoșani) și revista „Vlăstarul Cîmpiei", I (1933), p. 140 (Cojocna, jud. Cluj).

[9] Chesler, jud Tîrnava Mică, Ms. No. 501, p. 1—2.

[10] O dovadă că acest obicei există și în Oltenia este răspunsul din Coșoveni, județul Dolj (Ms. Arhivei de folclor a Academiei Române No. 491. p. 46—47).

Am crezut însă că se cuvine ca materialele cunoscute mulțumită informațiilor sale despre practica magică a „legatului viilor", a cărei semnificație și origine îl interesau atît de mult, să le publicăm sau să le semnalăm aici, în cuvintele cu care ne luăm rămas bun de la el.

Am amintit cît de mult își iubea Ion Bianu locurile copilăriei. I-ar fi plăcut atîta ca ținutul său : „satele grupate în niște funduri de văi din încrețiturile dintre Tîrnave", să fie studiat din punct de vedere al „graiului, cîntecului și portului". Arhiva de folclor nădăjduiește să-i poată împlini în curînd această dorință — exprimată în ultimul său an de viață — ca un omagiu de recunoștință pentru dragostea deosebită și grija părintească arătate întotdeauna de Ion Bianu folclorului românesc.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

OVID DENSUSIANU FOLCLORIST

În istoria culturii şi ştiinţei noastre, Ovid Densusianu va fi amintit întotdeauna ca unul din cei mai însemnaţi filologi. Ar fi mare păcat să nu se releve însă, îndeajuns, şi deosebit de importantul rol pe care l-a avut el în dezvoltarea şi perfecţionarea culegerilor şi studiilor de folclor. Acest rol ne-am propus să-l prezentăm în cele cîteva pagini care urmează, pagini care constituiesc în acelaşi timp şi omagiul adus de „Arhiva de foclor a Academiei Române" celui care a fost un precursor şi, indirect, un luptător pentru realizarea ei.

Preocupările pentru foclor le cunoaşte tînărul Densusianu încă din sînul familiei sale. În „Revista critică-literară" a unchiului său Nicolae, apar multe culegeri de poezie populară şi studii de folclor, unele datorite chiar directorului revistei. Tot acolo tipăreşte părintele său, Aron, cunoscutu-i „Cestionariu despre tradiţiunile istorice şi anticităţile ţeriloru locuite de români", precum şi cîteva studii folclorice interesante.

Densusianu debutează în domeniul folclorului la vîrsta de douăzeci de ani (1893), printr-un studiu intitulat „Literatura populară din punct de vedere etno-psihologic", publicat în revista amintită. Un an mai tîrziu (1894), recenzează, în aceeaşi publicaţie, culegerea lui I. G. Bibicescu, arătîndu-se încă de pe atunci nemulţumit de felul cum se publică folclorul la noi. „Cele mai multe [din colecţiunile de literatură populară] lasă încă de dorit din punct de vedere al exactităţii şi fidelităţii cu care sînt reproduse şi date la lumină ; toate însă merită să atragă atenţiunea noastră, pentru că

în fiecare din ele găsim cîteva mărgăritare ale gîndirii şi geniului poporului nostru".

Dar după aceste manifestări de început, plecînd la studii în străinătate, Densusianu nu va mai publica multă vreme nimic în legătură cu folclorul românesc. Abia după apariţia revistei sale „Vieaţa nouă" (1905), începe seria susţinută de articole şi dări de seamă privitoare la folclorul nostru. Toate culegerile mai importante ce apar între 1905—1925, de la volumele colecţiei „Din vieaţa poporului român" la ediţiile populare lor lui Alecsandri şi discursurile de recepţie privind folclorul, sînt recenzate temeinic de către Densusianu. După dispariţia „Vieţii noi" recenziile vor continua în noua-i revistă „Grai şi suflet" (1923—37).

Dar Densusianu nu şi-a manifestat interesul pentru folclor criticînd numai culegerile şi studiile altora, ci, de timpuriu, a ţinut să dea studii şi culegeri proprii.

Împreună cu I. A. Candrea şi Th. D. Speranţia, a publicat, în 1906, „Graiul nostru", două volume de „texte din toate părţile locuite de români", unele culese chiar de către cei trei editori, deci şi de Densusianu.

Tot lui îi datorăm una din cele mai bune culegeri de materiale, făcută în 1915, singura ce posedăm din atît de interesanta Ţară a Haţegului, ţinutul de obîrşie al Densusienilor. Impozantul volum de 450 pagini, tipărit cu eleganţa şi cu scrupulozitatea care-l caracterizau, e intitulat „Graiul din Ţara Haţegului"; studiul limbii nu cuprinde însă nici a patra parte din materialele folclorice. Ion Bianu, care era un mare cunoscător al problemelor de folclor românesc, consideră această culegere ca „un model pentru acest fel de lucrări, cum nu s-au mai făcut la noi" [1].

E singura culegere proprie a lui Densusianu, care a văzut lumina tiparului. Sîntem informaţi că în anii de după război ar fi făcut, veri de-a rîndul cercetări asupra graiului din Sud-Estul judeţului Bihor. Nu ştim însă ce s-a ales de aceste cercetări, acum, după moartea sa.

Paralel cu acţiunea de culegere, Densusianu este preocupat şi de alte chestiuni care interesează folclorul. Una din ele e adunarea, în volumaşe — de cele mai multe ori din „Biblioteca pentru toţi" — a bucăţilor mai reprezentative

[1] Ovid Densusianu, *Barbu Delavrancea* (Academia Română. Discurs de recepţie XLV). Bucureşti, 1919, p. 19.

din diferitele genuri de literatură populară, răspîndite prin diverse publicații. Au apărut astfel, în ordine cronologică: „Poezii populare din diferite regiuni locuite de Români" (1909), „Povești din diferite ținuturi locuite de Români" (1909), „Antologie dialectală" (1915), „Tradiții și legende populare" (1921) și „Din popor, cum gîndește și simte poporul român" (1930) [2].

Tot în această serie trebue să cuprindem minunatul volum de „Flori alese din cîntecele poporului" (1920), care dovedește întreaga pricepere și gustul sigur al lui Densusianu în distingerea pieselor demne de a figura într-o antologie a poeziei noastre populare.

Prin aceste publicații, el a pus în mîna iubitorilor de literatură populară cîte un mănunchi ales din diferitele genuri, aducînd astfel un mare serviciu cunoașterii folclorului nostru în toate straturile societății [3].

Alături de culegerile și antologiile amintite, Densusianu ne-a lăsat și valoroase cercetări folclorice.

Una din problemele sale de predilecție a fost păstoritul. Convins că aceasta a fost ocupația prin excelență a poporului nostru în trecut, el a urmărit-o în diverse aspecte, unul din cele mai interesante fiind oglindirea păstoritului în cîntece. „Viața pastorească în poezia noastră populară" (vol. I—II, 1922—23) este un studiu bazat pe consultarea unui material imens, care, chiar dacă nu reușește să ne convingă că „noi românii sîntem un neam de păstori" (p. VII), ne dovedește bogăția urmelor lăsate de păstorit în folclorul nostru, dezgroapă un bogat și prețios material poetic răspîndit prin ziare și reviste și ne dă un model de cercetare folclorică documentată [4].

Tot din seria de cercetări în legătură cu viața pastorală face parte și „Păstoritul la popoarele romanice" (1913), apoi „Originea pastorească a «Cîntărei cîntărilor»" (1916); de asemenea și cîteva articole privitoare la migrațiunile păstorești.

[2] Întîile două și cea din urmă, în colaborare cu I.-A. Candrea.

[3] „Flori alese" au apărut, în 1934, și în franțuzește, în tălmăcirea domnișoarei Maria Holban, sub titlul: „Florilège des chants populaires roumains".

[4] Acest studiu a fost tradus și în italienește (Roma, 1936).

Dar preocupările lui Densusianu pentru folclor nu s-au oprit nici la cercetări. Într-adevăr, el este singurul nostru folclorist care a încercat nu numai să dea o definiție a folclorului, ci să-i precizeze domeniul, îmbogățindu-l. Preocuparea aceasta este cu atît mai prețioasă, cu cît contribuțiile românești la metodologia unei discipline — contribuții care să fi fost recunoscute și de străinătate —, sînt apariții extrem de rare.

Spre deosebire de înaintași și chiar de mulți din contemporanii săi, Densusianu a susținut că folclorul nu este numai poezia populară tradițională, ci trebuie să fie și „viața, chipul de a gîndi și simți al țăranului" ; astfel „unele texte pot fi socotite ca documente sufletești, culturale și, în parte, istorice" [5].

Convingerea că lucrurile spuse în lecția sa de deschidere din 1909 („Folclorul — cum trebuie înțeles") își păstrează mereu valabilitatea, l-au făcut să dea o nouă ediție a acestui extras peste 28 de ani (1937), ba chiar să pună să fie tradus și în franțuzește. Modestie și orgoliu se amestecă în rîndurile cu care-și încheie pagina de prezentare a retipăririi sale : „Părerile acestor folcloriști [Corso, Van Gennep, Vidossi, Saintyves] și ale altora amintite acolo [în extrasul din 1910], se deosebesc uneori de acelea pe care le-am exprimat acum aproape treizeci de ani, dar alteori se întîlnesc cu ele, venind să arate că felul cum am crezut de mult că trebuie înțeles folclorul aducea o anticipare la ceea ce și altora li s-a părut că nu poate fi neluat în samă pentru ca el să nu rămîie la mărginiri ale cercetărilor și metode prea convenționale".

Densusianu n-a fost niciodată un entuziast a literaturii populare românești, în sensul că nu există popor mai înzestrat ca al nostru din punct de vedere al folclorului. Totdeauna a căutat să îndemne la o cît mai conștiincioasă culegere și o cît mai fidelă publicare a acestui material. O garanție de îmbunătățire, în această privință, era convins că poate veni numai prin apropierea folclorului de disciplina filologiei : „Pentru că în cercetările privitoare la producțiunile populare trebuie să se introducă alt spirit decît cel care a stăpînit pînă acum. Culegerile și studiile de folclor se fac și astăzi fără pregătirea pe care o cer, cu o de-

[5] Graiul nostru, I, p. VI.

săvîrșită lipsă de metodă, după un sistem cu totul învechit[6]. El adaugă că „pregătirea științifică și în studiile de folclor e de așteptat să plece tot de la Universitate. Și deoarece nu avem pînă acum o catedră specială pentru aceste studii[7],... cum investigațiunile de folclor se întîlnesc adeseori cu cele de filologie și cum, de altă parte, metodele riguroase ce se aplică în filologie pot să călăuzească și pe cei ce se ocupă cu folclorul, activitatea Institutului va putea da o îndrumare bună și în această direcțiune".

E vorba de „Institutul de filologie și folclor", înființat în 1913, pe lîngă catedra sa de filologie romanică. Doi ani mai tîrziu, în prefața „Graiului din Țara Hațegului" — întîiul volum publicat în colecția Institutului —, anunța că subvenția i-a fost suprimată. Totuși, el asigura că va „continua cu propriile mijloace, să tipărească lucrările făcute sub auspiciile lui".

Izbucnirea războiului îi zădărnicește planurile. Abia în 1922—23, apar, subt egida Institutului cele două volume din „Viața păstorească".

Între timp, Densusianu încercase altceva. El protestase în repetite rînduri împotriva „maculaturii folcloristice", în care înglobase și unele din volumele apărute în colecția „Din viața poporului român" a Academiei. Necesitatea reorganizării acestei colecții, după război, i se părea un prilej de a-și înfăptui, cu ajutorul Academiei Române, un vast și amănunțit plan de adunare și publicare a materialului nostru folcloric. Încă în sesiunea din anul 1919 — încurajat poate și de călduroasele cuvinte cu care Ion Bianu îi răspunsese la discursul de recepție —, Densusianu arătase motivele pentru care publicarea materialului de folclor trebuie reorganizată și fusese rugat să întocmească și un proiect în acest sens. Din acest proiect, prezentat în sesiunea din 1920, și așa de puțin cunoscut, citățm[8] partea cea mai importantă, aceasta cu atît mai vîrtos cu cît ea cuprinde și multe din

[6] Graiul din Țara Hațegului, p. VIII.

[7] A cărei creare pare să o fi obținut tot el: „catedra de dialectologie și folclor", ocupată între anii 1927—1938 de I.-A. Candrea. Pînă în 1927 Densusianu a ținut, în cadrul catedrei sale, mai multe cursuri de folclor, din care citățm: „Concordanțe lingvistice și folclorice" (1924—25) și „Aspecte ale poeziei populare romanice" (1925—26).

[8] Analele Academiei Române, XL (1920), p. 154—5.

ideile principale exprimate în articolele sau observațiile sale metodologice amintite mai sus:

„Publicarea textelor populare va trebui să se facă după norme științifice de transcriere, așa încît materialul folcloric să fie o contribuție adevărat științifică și pentru dialectologie.

„Sistemul de transcriere se va fixa ulterior și el se va indica în volumul care va inaugura seria nouă de publicațiuni de folclor ale Academiei Române.

„În adunarea materialului sînt de părere să se țină seamă nu numai de folclorul tradițional, ci și de cel de actualitate, adică de tot ce arată cum se răsfrînge în sufletul poporului viața la care el participă. Vor trebui astfel culese povestiri variate în care țăranul își exprimă sentimentele, gîndurile sale în diferite împrejurări și alături de acestea se vor aduna motivele folclorice nouă — cîntece, legende ș. a. — care sînt puse în circulație în diferitele regiuni, pentru că nu trebuie să uităm că imaginația poporului nu rămîne inactivă, e stimulată mereu de ce se întîmplă în anumite împrejurări (să ne gîndim la răsunetul pe care l-a avut războiul în sufletul țăranilor și care oferă folcloristului elemente nouă de cercetare).

„Cum multe regiuni — ca Maramureșul, Nordul Transilvaniei, [...], Dobrogea și multe ținuturi aromâne — nu au fost decît întîmplător sau de loc explorate, se va căuta prin misiuni speciale să se adune materialul folcloric din aceste părți.

„Pe lîngă ce se va culege de cei bine pregătiți pentru asemenea studii, se vor pune la contribuție comunicările ce se pot avea prin răspîndirea de chestionare, care știm ce folositoare pot să fie de multe ori, cum au dovedit chestionarele întreprinse de Hasdeu și N. Densusianu.

„Acest material va înlesni înființarea unei arhive folclorice care va permite într-o zi să se publice o Enciclopedie a folclorului român, cum și un Atlas folcloric, care să arate repartizarea geografică a unor motive din creațiunile noastre populare.

„Deoarece mult material folcloric s-a tipărit în ziare și reviste, s-ar cuveni ca el să fie adunat într-o culegere — într-un fel de „corpus" — care se înțelege de la sine de ce mare folos ar fi pentru cercetători.

„Paralel cu adunarea materialului, va trebui să se înceapă o serie de studii, mai ales comparative, cu privire la folclorul nostru, ceea ce s-a făcut prea puțin la noi și nu după metode riguroase".

La aceste propuneri Densusianu mai adăuga în 1924 [9] următoarele: „Un deziderat mai îndepărtat ar fi alcătuirea unui Repertoriu sau atlas etnografic, care să completeze pe celelalte două, pentru că filologia, folclorul, etnografia nu pot fi despărțite și numai din colaborarea lor poate ieși mai multă lumină în limpezirea unor probleme".

Din nenorocire, din frumoasele proiecte ale lui Densusianu nu s-a realizat decît prea puțin: copierea unei părți — vreo sută de mii de versuri — din poeziile populare răspîndite prin ziare și reviste vechi [10].

Dar Densusianu nu era omul să renunțe la un plan. Neputîndu-se înțelege cu Academia — a cărei „nouă serie de publicațiuni folclorice" nu apare nici în 1924 —, avînd nevoie de o revistă în care, pe lîngă studiile de filologie, să dea un loc larg și studiilor și culegerilor folclorice, el face să apară în 1923 periodicul „Grai și suflet" (volumul I—VII, 1923—1937).

Pentru folclorul românesc, această publicație, cu toată apariția ei destul de neregulată, prezintă o importanță covîrșitoare. E revista care a publicat în mod constant, în fiecare din cele șapte volume, unele din cele mai bune culegeri de folclor românesc și cîteva cercetări foarte valoroase, între care și „Limba descîntecelor" a lui Ovid Densusianu, precum și prețioase recenzii ale aceluiași și ale elevilor săi.

Chiar și „Institutul de filologie și folclor" mai da — la intervale foarte rare —, e adevărat —, cîte un semn de viață. Astfel, în 1930 apare întîiul volum din valoroasa lucrare a lui Ion Diaconu: „Ținutul Vrancei". Din introducere, aflăm (p. VII) că Densusianu „i-a pus la dispoziție mijloace de cercetare". E probabil că același lucru l-a făcut și cu alți cercetători care voiau să facă culegeri de folclor

[9] Analele Academiei Române, XLIV, p. 86—87.

[10] Aceste copii se păstrează astăzi în Cluj, la „Arhiva de folclor a Academiei Române" ele fiind puse la dispoziția cercetătorilor.

și ale căror materiale sau studii le-a publicat în „Grai și suflet“ [11].

O fire extrem de susceptibilă și o dîrzenie puțin obișnuită l-au oprit să realizeze tot ceea ce marele său talent, ascuțita-i inteligență, deosebita-i putere de muncă și pasiunea pentru graiul și folclorul nostru ne îndreptățeau să așteptăm de la el.

După neînțelegerea avută cu Academia, în chestiunea adunării și publicării materialelor folclorice precum și a altor probleme, e natural să fi păstrat o umbră de resentiment înaltei instituții. Acest resentiment apare și în paginile [12] în care e recenzat întîiul „Anuar al Arhivei de folclor“.

Dar pe noi rezervele lui Densusianu nu ne-au contrariat. Știam că ele vin din partea unui mare iubitor al folclorului românesc, care ținea să se lucreze cît mai mult și mai bine în acest domeniu.

Ocupîndu-se cu înțelegere, căldură și competință — ca nimeni altul — de aproape toate ramurile folclorului nostru: culegător și popularizator de culegeri, autor de studii valoroase, deschizător de drumuri nouă în domeniul acestei discipline, organizator de culegeri, studii și publicațiuni folclorice, Densusianu trebue considerat — așa cum l-am numit și acum șapte ani [13] — cel mai de seamă folclorist al nostru.

1939

[11] Institutul pare să fi lansat și un „Chestionar folcloric“ (cu 167 de chestiuni), a cărui aplicare și rezultate nu le cunoaștem. Acest chestionar l-am văzut publicat numai în revista „Învățămîntul primar“ din Făgăraș, Anul VIII (1931), Nr. 17, p. 12—14, sub titlul: „O rugăminte“.

[12] Grai și suflet VI, 399—400.

[13] „Anuarul Arhivei de folclor“ a Academiei Române, I (1932), p. 5.

LA CENTENARUL NAȘTERII LUI ARTUR GOROVEI
(1864—1964)

Pentru majoritatea cercetătorilor noștri, numele lui Gorovei se leagă de întîia revistă românească de folclor. Cele 25 de volume pe care a reușit să le publice în timp de 37 ani (1891—1929), reprezentau, și după părerea lui M. Gaster, „un jubileu, care, precum se pare, n-are seamăn în țara românească în ce privește publicațiile științifice“ [1].

Folcloriștii și filologii au dreptate să-l identifice pe Gorovei cu „Șezătoarea“, deoarece revista a fost nu numai o publicație periodică de folclor — cuprinzînd texte deosebit de prețioase — ci, pentru foarte mulți, ea a însemnat și un îndemn, mai bine zis o școală excelentă, căreia i se datoresc atîtea din culegerile de mai tîrziu ale învățătorilor moldoveni mai ales, dar și munteni și transilvăneni.

În paginile „Șezătoarei“ au fost publicate multe texte de literatură populară: cîntece, povești, cimilituri, cosmogonii, botanică populară, descîntece etc. Culegerea indirectă a acestui material, prin diferiți colaboratori, constituie o însemnată contribuție la cunoașterea folclorului românesc. Gorovei a publicat și utile note bibliografice, necroloage, articole despre cei ce s-au ocupat în mod deosebit de folclorul nostru: Tudor Pamfile [2] și I. Urban-Jarnik [3], pre-

[1] Artur Gorovei, *M. Gaster și folclorul românesc*. „Anuarul Arhivei de folclor“, 7 (1945), p. 9 (scrisoarea VIII).

[2] „Șezătoarea“, 18 (1922), p. 2 seq. Cînd citățm revista, întîia cifră se referă la volumul ei, iar în paranteză se indică anul. Să se aibă în vedere complicațiile provocate de suprimarea apariției pe ani întregi, ceea ce a dus la indicații ciudate de ani și volume pe foaia de titlu (ex. „Anul XXXIV, volumul XXII, 1926“, apărut în 1927).

[3] *Ibid.*, 21 (1925), p. 1.

cum şi note referitoare la istoria folclorului românesc: „Societatea de folclor“ [4] etc.

Dar el nu s-a mărginit la stimularea interesului pentru folclor şi la organizarea culegerilor, ci, — cum vom vedea — a ţinut să aducă şi contribuţii personale în domeniul acestei discipline.

Nu ne vom ocupa decît în treacăt de activitatea literară şi istorică a lui Gorovei. Vom vorbi însă pe larg despre cît îi datorează folclorul din anii 1890—1920, încercînd să-i punem străduinţele şi realizările în lumină.

Un merit deosebit pentru folclorul ţării noastre şi-a făcut şi cu propaganda în străinătate prin imensa-i corespondenţă şi colaborarea la mari reviste internaţionale ca: „Revue des traditions populaires“ din Paris, care începe să-i publice articolele încă din anul 1893 („Légendes des oiseaux — Roumanie“). De asemenea a făcut donaţii nenumărate, bogate şi preţioase „Arhivei de folclor-Cluj“: colecţii de reviste româneşti şi străine, manuscrise, culegeri diferite şi fotografii de folclorişti.

*

Gorovei s-a născut la 19 februarie 1864, la Fălticeni, orăşel din nordul Moldovei, dintr-o familie veche. Tatăl său era avocat [5]. După mamă, avea origini maramureşene [6]. După tată, trebuie să fi fost tot ardelean: în mai multe scrisori, adresate nouă, se interesa de armenii din Gherla, unde numele „Gorové“ este — şi mai ales era — curent.

Şcoala primară şi gimnaziul le-a făcut la Fălticeni. Şi-a luat bacalaureatul la Iaşi; tot acolo licenţa în drept, după ce a poposit şi pe la facultatea din Bucureşti.

Un biograf [7] al lui povesteşte că „încă din leagăn l-au uimit cu farmecul lor poveştile şi cîntecele auzite de la

[4] *Ibid.*, 21 (1925), p. 131 seq. În afară de societatea folcloriştilor români, în acelaşi an e preocupat serios şi de un congres al lor, de care nu s-a ales nimic: ...„Ce mai ştiţi de congresul folcloriştilor, despre care-mi scriseseraţi? A murit înainte de a se naşte? Ar fi păcat!“ (scrisoarea din 11.IV.1925 a lui Ion Muşlea).

[5] E. AR. Zaharia, *Artur Gorovei*. (Extras din revista „Ţara Bîrsei“). Braşov, 1938, p. 4 Cf. şi Şt. S. Tuţescu, *Folcloriştii noştri. Biografii şi portrete*. vol. I [Balota-Dolj?], 1923, p. 35.

[6] Din satul „Budeni“, corect Budeşti! (Scrisoare din 26.IV.1929, adresată lui Ion Muşlea).

[7] Zaharia, *op. cit.*, p. 5.

Ileana care l-a dădăcit. Asta, cînd se afla la țară..." Și vestitul iarmaroc de vară al Fălticenilor, care ține 15 zile, cu miile de țărani forfotind în pitorescul lor port, trebuie că i-a deschis ochii asupra comorilor spirituale ale poporului.

Încă din liceu începe să se intereseze de folclor. Probabil, de pe cînd ajuta Elenei Sevastos la corecturile „Nunții". În anul morții lui Creangă (1889) plănuiește, împreună cu ea, publicarea unei reviste de „literatură și tradițiuni populare", care avea să poarte numele marelui scriitor [8].

Dacă revista n-a apărut, preocupările au rămas. În 1891, pe cînd era judecător de ocol la Broșteni (Suceava), întîlnește pe învățătorul Mihail Lupescu, fost coleg de liceu. Amîndoi pun la cale apariția unei publicații periodice. De data aceasta, norocul îi surîde. Susținut de alți cîțiva învățători la 26 decembrie 1891 hotărăsc publicarea „Șezătoarei". Tineri și entuziaști, se angajează s-o scoată cu mijloace proprii, contribuind fiecare cu cîte 5 lei pe lună, sumă mare pe atunci! La 1 martie 1892 [9], apare, la Fălticeni, primul număr al revistei.

O publicație dedicată exclusiv culegerilor și studiilor de folclor era, pentru vremurile acelea, o acțiune temerară. Încercarea avea s-o facă, peste doi ani, și Pop-Reteganul — fără succes —, ca și Elena Sevastos, cu efemera „Rîndunică".

Gorovei a scris, la îndemnurile noastre, interesantul articol de 30 de pagini, intitulat: „Șezătoarea. Povestea vieții unei reviste de folclor" [10]. Nu-l rezumăm, dar trebuie neconditionat să relevăm unele momente semnificative: întîi, prietenia cu pasionata folcloristă Elena Sevastos și intențiile lor de a scoate revista „Ion Creangă", prin 1889—1890. Sînt

[8] Cultul lui pentru marele povestitor a fost constant. La ediția de *Opere complete* (București, „Ancora" [1928]), contribuie și el, în introducere (vol. I, p. 40—54), cu „pagini de amintiri din ultimii ani ai lui Creangă" reproduse din „Șezătoarea" 5 (1899), p. 19 seq. Pe cînd era la Iași (Zaharia, *op. cit.*, p. 14), trecea zilnic pe lîngă casa povestitorului și frecventa ședințele „Cercului literar", la care apărea uneori și Creangă. În 1899, îi închină numărul pe decembrie al vol. 5 al „Șezătoarei". Cînd revista își încetează apariția, dă „Convorbirilor literare" (64 (1931), p. 677—682): *Variante la Ivan Turbincă.*

[9] Artur Gorovei, *Șezătoarea. Povestea vieții unei reviste de folclor* „Anuarul Arhivei de folclor", I (1932), p. 10.

[10] Id., *ibid.*, p. 9—39.

Artur Gorovei la începutul editării revistei „Șezătoarea" (1893).

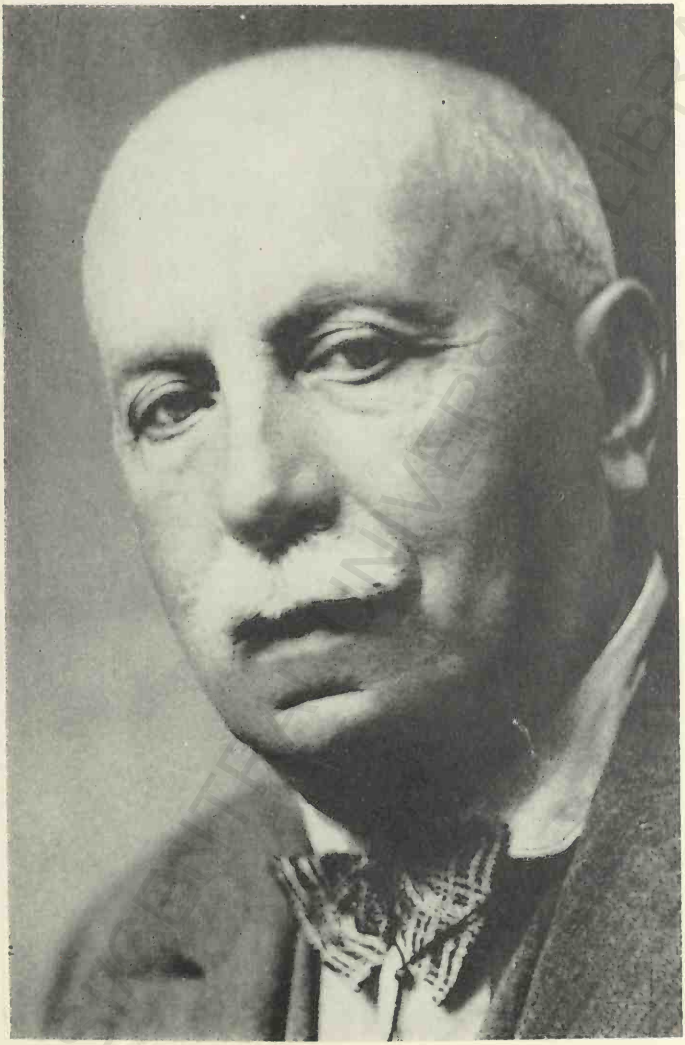

Artur Gorovei la vîrsta de 73 de ani (1937)

primii lui pași spre culegerile privind patrimoniul popular. „Planul nostru... era prea frumos, prea măreț", mărturisește Gorovei ; „noi eram prea slabi pentru asemenea încercări" [11].

Al doilea moment hotărîtor a fost întîlnirea cu Mihail Lupescu. Am arătat cum discuțiile lor rodnice au dus la apariția, la 1 martie 1892, a *Șezătoarei*, „revistă pentru literatură și tradițiuni populare" [12].

Începuturile au fost grele. Revista — ieșind într-o mică tipografie de provincie — avea o înfățișare extrem de modestă. Se ivesc și dificultăți politice.

Fostul regim nu-l vedea cu ochi buni pe tînărul Gorovei care, în liceu, „se alimentase cu literatura Contemporanului socialist" [13], iar la București, în timpul studenției, „venise cu idei mai înaintate, precum era tineretul care făcuse liceul din Iași" [14].

În asemenea condiții, nu-i de mirare că încep vexațiunile politice, cu veșnicile transferări [15]. Dezgustat, Gorovei își dă demisia din magistratură. Se apucă de avocatură și se consacră pasiunii lui pentru folclor. Această patimă i-a dat multă bătaie de cap, l-a făcut să cheltuiască bani grei, dar — în același timp — i-a adus și satisfacții.

Variate manifestări din viața publică ne fac să cunoaștem și sentimentele democratice ale lui Gorovei. Simțea în el datoria cetățenească să apere demnitatea omului [16], să lă-

[11] Id., *ibid.*, p. 9.

[12] Numai începînd din anul 1908 „Șezătoarea" și-a schimbat acest subtitlu cu acela de „Revistă de folclor" (Gorovei, *Noțiuni de folclor*. București [1933], p. 16). Membrii „fundatori" ai revistei, care figurează pe foaia de titlu în anul întîi, sînt învățătorii N. Vasiliu, C. Pavilescu, T. Dannilescu și M. Lupescu. În anul 2 (1893) numele lui Pavilescu nu mai apare, apoi nici al celorlalți. Gorovei figurează mereu ca „director", pînă ce, cu începere de la vol. 20 (1924), alături de el, apare ca „redactor" și Gh. T. Kirileanu. În numărul pe decembrie 1899, cei trei fundatori mai apar o dată, dar nu pe foaia de titlu, ci pe întîia pagină. Poate unde era vorba de comemorarea morții lui Creangă (v. nota 8)!

[13] Zaharia, *op. cit.*, p. 8.

[14] Id., *ibid.*, p. 9

[15] Toate informațiile în legătură cu funcția de magistrat a lui Gorovei sînt luate din Zaharia, *op. cit.*, p. 12.

[16] Barbu Lăzăreanu ne povestea acum vreo 14 ani, cum l-a scăpat Gorovei, cu prilejul unei conferințe ținute la Fălticeni, din mîinile huliganilor.

mureasca poporul asupra drepturilor sale, scriind, pe înțelesul lui, mai multe broșuri foarte bine venite [17].

*

Cu toate piedicile care i s-au ivit în cale, „Șezătoarea" se menține și-și continuă apariția, adevărat, într-un fel foarte capricios. În anul întîi apare fără nici o subvenție oficială ; în alți ani, nu apare de loc : o dată chiar timp de doi ani și jumătate [18], ca și cînd ar fi fost suspendată ; în timpul primului război mondial, nu apare cîțiva ani [19]. Pentru a scoate șase volume, e nevoie de zece ani [20]. După 1900, aproape toți susținătorii ei sînt — cu foarte mici excepții — învățători de la țară. „Cînd va fi să fie" — scria Gorovei [21] — „și se va aprecia comoara ce o dezgropăm și o dăm la lumină, să se știe că tot cei mici și săraci au jertfit pentru dînsa".

Ca o încurajare binevenită, după primele numere, încep să sosească, atît din țară, cît și din străinătate, omagii și felicitări. Cunoscutul folclorist Ion Pop-Reteganul socotește revista „excelentă" și-i promite colaborarea. Barbu Delavrancea se interesează de abonamente, trimite 50 de lei și face o elogioasă recenzie numărului întîi.

Începe și schimbul cu marile reviste de specialitate din străinătate, ca : „Revue des traditions populaires", „Jahresbericht"-ul lui Weigand, „Revue de l'École d'anthropologie de Paris" etc. Savanți ca Nyrop, Urban-Jarnik, Syrku și alții se grăbesc să trimită felicitări pentru apariția și cuprinsul revistei. Cînd „Șezătoarea" s-a mai înfiripat, sosesc aprecieri și de la romaniști străini consacrați, ca Friedwagner, Meyer-Lübke și Schuchardt. Mai tîrziu, cunoscutul folclorist francez Van Gennep anunță că pregătește o traducere în limba franceză a studiului lui Gorovei despre descîntece.

[17] *Datorii și drepturi. Carte pentru săteni.* Fălticeni, 1910 și alte trei ediții la București (1921, 1927, 1928).

[18] Gorovei, *Șezătoarea. Povestea...*, p. 33.

[19] Cazul se repetă după cum se vede din examinarea foilor de titlu ale diferitelor volume, apărute mai ales după anul 1915.

[20] Gorovei, *Șezătoarea. Povestea...*, p. 30.

[21] Id., *ibid.*, p. 30 : reproducere din prefața vol. 7 (1902/1903) al „Șezătoarei", p. 26.

„Din pricina lipsei de mijloace, (Academia Română) nu putea să ajute nici „Şezătoarea", a cărei deosebită valoare o recunoscuse". Oameni de seamă din capitală, ca Titu Maiorescu şi Spiru Haret încep să sprijine revista şi pe directorul ei. Dar adevăratul susţinător financiar de mai tîrziu, în anii cei mai grei ai revistei — începînd din 1898 — a fost marele pasionat pentru cartea şi folclorul românesc : Gheorghe Teodorescu-Kirileanu.

Nume cunoscute — unele chiar de mari personalităţi culturale şi ştiinţifice — semnează culegeri sau articolaşe : G. Alexici, V. Bogrea, T. Brediceanu, T. T. Burada, Delavrancea, Gaster, Hasdeu, Iorga, Tudor Pamfile, Miron Pompiliu, S. Mehedinţi, Gustav Weigand, I. Urban-Jarnik etc. Savanţi cu reputaţie mondială, ca Angelo de Gubernatis, propun lui Gorovei să dea o traducere franceză a textelor româneşti apărute în „Şezătoarea", „ceea ce ar face (din ea) o revistă internaţională foarte interesantă".

Răsunetul revistei a fost considerabil ; despre întreita ei misiune scrie însuşi Gorovei în mărturisirile sale : „Ca primă revistă de folclor a desmormîntat o comoară menită să fie pierdută pentru totdeauna şi a contribuit în dezvoltarea interesului pentru culegerea şi cercetarea materialului nostru folcloric ; a contribuit, în vremuri grele — cum a zis Delavrancea — la „binecuvîntata unire a tuturor românilor prin strîngerea laolaltă a creaţiunilor lor" şi, în sfîrşit, „Şezătoarea" a făcut să se vorbească despre români şi creaţiunile lor populare peste toată faţa pămîntului".

Organizatorul, directorul revistei, şi-a făcut pe deplin datoria.

*

Dar care este aportul lui Gorovei ca *om de specialitate?* El nu avea pregătire ştiinţifică. S-a familiarizat cu domeniul folclorului, studiind manualele franceze. Pe atunci, în Franţa, Paul Sébillot reprezenta acţiunea de culegere a folclorului. Astăzi, el e considerat ca unul din precursorii folcloristicii, care a alcătuit „primele sinteze generale ale folclorului francez" [22]. Deşi cartea lui a apărut — în patru

[22] V. şi Cocchiara, *Storia del folklore in Europa.* Torino, 1954, p. 521.

volume — abia la începutul secolului nostru, articolele care formează diferitele ei capitole, fuseseră publicate în „Revue des traditions populaires" începînd din anul 1886. Mai ales prin ele trebuie că s-a inițiat Gorovei în studiile de folclor.

După exemplul școalei franceze, el nu se interesează decît de folclorul literar. Indicele pentru cele 25 de volume ale „Șezătoarei" e întocmit tot după modelul lui Sébillot.

Trebuie spus de la început, că în volumele lui de culegeri cu veleități științifice, Gorovei a făcut multă muncă de compilație. Dovadă „Cimilîturile", apărute în primele numere ale „Șezătoarei" [23] și „Credințl și superstiții".

La „Cimilituri", Gorovei a încercat să dea o introducere științifică și un „corpus" al ghicitorilor românești. Cartea, foarte utilă, e cel mai important izvor citat de G. Pascu în bibliografia importantei sale lucrări.

Observații asemănătoare se pot face despre „Credințl și superstiții ale poporului român" [24], cu deosebirea că introducerea nu mai are pretenții savante, ci indică numai izvoarele de unde și-a cules materialul.

A treia mare publicație folclorică a lui sînt „Descîntecele românilor" [25]. Tema era mai grea și îl preocupa de mai multă vreme. Lucrarea e mult mai bine organizată [26]. L-au ajutat munca și experiența acumulată, cît și sfaturile marelui maestru al folclorului și al vechii noastre literaturi populare: M. Gaster, pe care-l amintește la tot pasul. Gaster făcuse la Oxford, o prelegere despre „Descîntecele românești" și pregătea o carte despre ele. Aflînd însă de studiul lui Gorovei, renunță s-o mai tipărească și-l felicită călduros, apreciind „munca și strădania" cu care a adunat

[23] Vol. I (1892), p. 61, 92, 193, 293. Apoi în volum, în editura Academiei Române, București, 1898, XIII + 409 p.

[24] București, 1915 („Din viața poporului român", 27) 465 p.

[25] București, 1931 („Din viața poporului român", 40) 423 p.

[26] Chiar pentru întîia ediție a „Descîntecelor românilor", apărută în anul 1925 la Fălticeni (216 + XVI p.), care cuprindea reproduceri din diferite volume ale „Șezătoarei" și era incomparabil mai modestă decît marea ediție apărută în colecția „Din viața poporului român", marele savant și folclorist de teren Ovid Densusianu, la curent cu tot ce se scria în materie de folclor în țară și străinătate, se pronunța astfel: „Singurul studiu mai întins despre ele [descîntece], e cel publicat acum cîțiva ani de A. Gorovei. O caracterizare generală a lor și unele referințe la același gen de folclor din alte părți". (*Limba descîntecelor I.* „Grai și suflet", București 4 (1929/1930), p. 351.

„o comoară atît de bogată, ...măiestria neasemuită cu care ai început și ai isprăvit lucrul. Cartea d-tale va rămîne un monument nepreţuit și baza nestrămutată pentru cercetările ştiinţifice asupra originii acestor descîntece și paralelele lor în literatura universală“ [27].

A patra lucrare mai mare a lui Gorovei e intitulată „Ouăle de Paști“, cu subtitlul „Studiu de folclor“ [28]. Materialul românesc și cel referitor la mai multe ţări străine, precum și numeroasele planșe fac această lucrare utilă.

Gorovei a tratat și probleme din domeniul metodologiei. Așa trebuie considerată broșura: „Noţiuni de folclor“, lucrare cerută, probabil, de editura „Cartea românească“. Capitolele tratează despre: „Ce este folclorul“, „Istoricul“ — important pentru informaţiile cu privire la diferitele noastre periodice de folclor — „Domeniul folclorului“, „Înţelesul cuvîntului popor în folclor“, „Metoda în folclor“, „Clasificarea“, „Basmele și legendele“, „Cîntecele“, „Datini și credinţe“ și „Arta populară“.

În capitolul „Clasificare“, se ocupă de neajunsurile principiilor lui Sébillot. E vorba, probabil, de interesul lui exclusiv pentru colecţionarea de poveşti și legende, de semnalarea micilor fapte curioase și de neglijarea „faptelor sociale. Se vede că, după mulţi ani, își dădea seama de concepţia limitată a celui dintîi folclorist francez.

De la Ovid Densusianu (1910), nu se mai scrisese o privire generală asupra folclorului ca disciplină aparte. Broșura lui Gorovei cuprinde „noţiuni“ elementare, reproduse din diferiţi autori, mai ales din Sébillot și Densusianu. Ea nu poate fi recomandată însă, din pricina confuziilor în privinţa noţiunii de clasă socială. Sînt greșite consideraţiile pe care le face în domeniul psihologiei claselor sociale.

Acesta nu e singurul caz în care se poate constata că, după 1920, Gorovei începe să fie dezorientat din punct de vedere ideologic. Între cele două războaie, și el se încadrează, prin unele aspecte ale operei, în rîndul acelor intelectuali care au fost influenţaţi de ideologia clasei bur-

[27] Gorovei, *M. Gaster...*, „Anuarul Arhivei de folclor“, 7 (1945), p. 10 (scrisoarea X).

[28] La baza ei stă comunicarea *L'ornementation des oeufs de Pâques chez les Roumains*. „Travaux du I-er Congrès des arts populaires, Prague 1928“. Paris, 1931. Vol. II, p. 116—121, pl. 76.

[29] „Șezătoarea“, 22 (1926), p. 113 („Cronica“).

gheze. Recenzia [29] lui despre „Cîntecele populare moldovenești", ale lui Gh. Cardaș [30] ilustrează această influență. Dar opera lui, fiind, în ansamblu, valoroasă și legată de culegerea creației poporului, asemenea scăderi nu diminuează contribuția lui pozitivă. Noi preluăm critic moștenirea culturală. De aceea Artur Gorovei rămîne în istoria folclorului prin ceea ce este pozitiv și nu prin cele cîteva elemente negative.

Conducătorul „Șezătoarei" a ținut să facă și studii de literatură populară. Primul: „Elementul popular în literatura cultă" e publicată în volumul III al revistei (1894) și, ulterior, în „Memoriile Academiei" [31]. Deși anunță că nu vrea să urmărească „sumedenia de scriitori în operele cărora se răsfrînge influența literaturii populare", începe cu Shakespeare, se ocupă de „Amărîta turturea" și termină cu Eminescu. E o comunicare făcută în calitate de membru corespondent al Academiei Române. La „Secția Literară" mai prezintă și alte comunicări. Una din ele tratează despre „Legenda arborilor îmbrățișați" [32]: o nouă încercare de folclor comparat, ca și cea precedentă, în care — plecînd de la folclorul anglo-german — se pierde în variantele moldovene. Mai interesantă este comunicarea „Șarpele de casă" [33], pe cînd „Popoarele balcanice în folclorul românesc" e o încercare neizbutită [34].

Ca volume aparte, de fapt broșuri, Gorovei a publicat, în Biblioteca „Minerva" [mică], două colecții (de popularizare) despre naștere și nuntă. Ele sînt niște rezumate foarte utile din marile monografii ale lui S. Fl. Marian [35].

După zece ani de la apariția revistei, Gorovei scrie și două articole de folclor juridic. O contribuție mai temeinică e: „Partea sufletului. Un vechi obicei juridic al poporului român" [36].

[30] Arad, 1926 („Biblioteca Sămănătorului", nr. 157—159).
[31] București, 1935 (Academia Română. Mem. Secț. Lit. Seria III, Tom. VII Mem. 8).
[32] București, 1942. (Mem. Secț. Lit., Seria III, Tom. XI).
[33] [Cu subtitlul] *Cercetări de folclor.* București, 1942 (Mem. Secț. Lit., Seria III, Tom. XI).
[34] București, 1942 (Academia Română. Mem. Secț. Lit., Seria III, Tom. XI).
[35] Cf. Gorovei, *Datinele noastre. La naștere*, București, 1909, p. 5.
[36] Fălticeni, 1925. Extras din „Șezătoarea", 22 (1926), p. 1 seq.

Considerate în general, studiile lui Gorovei, cu excepția „Descîntecelor" și articolului „Partea sufletului", n-au o valoare științifică deosebită. Ele sînt caracteristice pentru o epocă, în care — la noi — folclorul era în bună parte o îndeletnicire pentru amatori.

*

Gorovei a fost atras și de literatură. În liceu „scotea" reviste pentru colegii săi [37]. Și după terminarea liceului mai face încercări literare.

A fost prieten cu Mihail Sadoveanu [38] și cu Nicolae Beldiceanu. Pe cînd studia la Iași, frecventa ședințele „Cercului literar", la care venea uneori și Ion Creangă [39].

A dat cîteva lucrări de istorie, foarte utile pentru trecutul Fălticenilor și Botoșanilor [40].

*

Am mai relevat importanța deosebită, pentru istoria folclorului nostru, a corespondenței lui Gorovei cu folcloriștii din țară și străinătate. Scrisorile primite de el sînt în curs de publicare. Multe, foarte multe nume de savanți de seamă vor apare în volumul ce se pregătește.

Gorovei răspundea bucuros și era gata să ceară sau să dea oricui o informație. Îl interesa în chip deosebit tot ceea ce era folclor. Înșeși relațiile noastre cu dînsul au început și s-au menținut prin această preocupare comună.

În mai 1925, i-am cerut, de la Paris, cîteva informații de folclor românesc. Corespondența ce a urmat între noi, mai bine de un sfert de veac, pînă în anul morții lui (1951), ne-a fost nu numai utilă, ci și foarte plăcută. Răspundea prompt la toate scrisorile mele. Ne-am cunoscut la Praga, la primul congres internațional de artă populară din 1928. Legăturile noastre au devenit tot mai strînse. Își exprima mereu dorința de a veni la Cluj, să cunoască pe vechii folcloriști localnici: Traian Gherman, Valeriu Bologa, Ion Breazu și Romulus Vuia. Cu primii trei a ajuns să se întîl-

[37] Zaharia, *op. cit.*, p. 7.
[38] Id., *ibid.*, p. 13.
[39] Id., *ibid.*, p. 11.
[40] *Din istoricul orașului Fălticeni*, Roman, 1925. *Monografia orașului Botoșani*. Botoșani, 1926.

nească la Sibiu, unde a venit anume, în vara anului 1944. Şi atunci, la 80 de ani, era tot atît de entuziast pentru problemele folclorului românesc! În sala restaurantului „Bufniţa", am hotărît, nu fără emoţie, să edităm din nou „Şezătoarea". Din acea seară, nu l-am mai văzut, dar ne-am mai scris. Peste cîţiva ani, o carte poştală a fiului său ne anunţa laconic, că în 19 martie 1951 bătrînul folclorist a murit [41].

Din ultimile-i scrisori adresate nouă reiese că, deşi o ducea greu, nu renunţase la marea lui pasiune: folclorul. Era încă în stare, la 84 de ani, să ia lungul drum al Bucureştiului, pentru a face două comunicări la „Cercul de studii folcloristice" [42]. Prima: „Reminiscenţe păgîneşti despre cultul phalic în jud. Baia", iar a doua, despre „Balaurul de la Cotnari". Amîndouă ar fi bine să fie publicate cît mai curînd [43].

*

Am spus că în lunga şi rodnica activitate a lui Gorovei, titlul de glorie îl constituie cele 25 de volume ale „Şezătoarei" [44]. Încheind publicarea revistei, el scrie: „Mi-ar fi dureros să spun că *a murit* o publicaţie în care o generaţie plină de entuziasm... şi-a desfăşurat activitatea unei vieţi întregi... Dacă împrejurările vor îngădui, mi-i drag să sperăm că vom reîncepe să toarcem firul care s-a destrămat cu încetul şi s-a rupt, sau se vor găsi alţi oameni care să continue ceea ce am început noi" [45]. „Şezătoarea" a „închinat steagul" îi scriam, cu regret, la 7 martie 1930. „Ce veţi face fără ea? O să vi se pară că aţi pierdut un copil scump!"

Dar Gorovei nu încetează să se frămînte pentru reapariţia revistei. Cum şi noi aveam greutăţi cu publicarea

[41] „În urma unei congestii cerebrale, de natură sclerotică. A fost înmormîntat la Bellu civil, parcela scriitorilor" — ne comunica fiul său.

[42] Scrisoare către Ion Muşlea, din 3.IV.1948, datată Fălticeni.

[43] Un articol intitulat *Persistenţe păgîneşti în datinele noastre* a apărut în „Revista Fundaţiilor", 4 (1937), nr. 1, p. 95—110.

[44] Cf. şi recenzia — în general foarte severă — despre *Noţiuni de folclor* (Bucureşti, 1933), apărută în „Sociologie românească", 1 (1936), nr. 2, p. 44: „Şezătoarea, cu care d-sa are dreptul să se mîndrească..."

[45] Gorovei, *Şezătoarea. Povestea...*, p. 37.

„Anuarului Arhivei de folclor", i-am scris la 17 iunie 1933 : „Lupta dv. pentru menținerea „Șezătoarei" rămîne pentru mine un exemplu prea frumos".

Pregătirile pentru reapariția „Șezătoarei" păreau atîta de avansate, încît, la 5 mai 1934, îi comunicam : „Mă bucur de reaparația „Șezătoarei" și nădăjduiesc că pînă la toamnă voi vedea cel puțin un număr din noua serie". Am amintit că și la întîlnirea de la Sibiu a fost vorba de o reapariție a „Șezătoarei". Dar de nici unul din aceste proiecte nu s-a ales nimic [46].

Și totuși, el ar fi fost gata să reia munca enormă despre care scrie, atît de impresionant, în introducerea la „Indicele" cu care încheie apariția „Șezătoarei" : „Numai cine a condus o revistă, și încă timp de 37 de ani, numai acela ar putea să prieceapă cîtă răbdare, cîtă stăpînire de mine însumi, cîte jertfe sufletești mi-au cerut acești 37 de ani, cît a trebuit să fac o muncă adeseori plictisitoare... Să întreții timp de 37 de ani, corespondență cu 220 de colaboratori, cari să-ți trimeată, uneori, un material pe care *trebuie* să-l publici, dar pe care nu poți să-l dai la tipar decît după ce l-ai transcris, în mod citeț și după cerințele tipografice ; să faci corecturi la 25 de volume ; să scrii adresa, să lipești timbre și să expediezi revista la cîteva sute de persoane, care nu-și plătesc abonamentul, dar tu să fii în curent cu plata tipografului ; să te umilești, uneori ca să cerșești un ajutor care ți se refuză... și toate acestea nu pentru că urmărești vreun benificiu personal, de orice fel ar fi el. Le-am îndurat toate acestea fără a murmura, pentru că am fost mînat de dorul de a contribui, cum și pe cît mi-a fost cu putință, la înălțarea poporului meu".

Am spus că „Șezătoarea" s-a născut din entuziasmul tineresc al lui Gorovei și al unui mănunchi de învățători care

[46] Ne scria că un „vechi cunoscut..., un cărturar, fost fabricant la Galați, astăzi mare tipograf în București, mi-a propus să editeze el revista, neputînd să conceapă că poate să înceteze publicația aceasta din cauza lipsei cîtorva zeci de mii de lei, de care eu nu dispun ; voia să o editeze pe contul lui, neavînd eu de suportat absolut nici o cheltuială. Se cărăgănează chestia asta de prin februarie. Prin mai i-am trimis manuscrisul pentru vreo trei coale ; a urmat o corespondență între noi, mă întrebase unde voi fi în vacanță, ca să-mi trimită corectura ; dar de atunci nu mai dă nici un semn de viață. Se vede că a fost moment de entuziasm, care se stinge ca ori și ce foc de paie" (Scrisoare adresată lui Ion Mușlea, datată Fălticeni, 1934).

i-au fost colaboratori statornici, ani îndelungaţi. Ţelul şi lupta comună au creat între ei o trainică solidaritate. Gorovei a şi închinat tovarăşilor săi de muncă o broşură intitulată „Învăţători folcloriştі“ [47], arătînd că ei ocupă primul loc între colaboratorii revistei şi adăugînd: „Lor li se cuvine deci acest prinos de recunoştinţă“. Cele mai calde cuvinte le are pentru Mihail Lupescu [48]. Recunoaşterea şi laudele aduse modeştilor săi colaboratori sînt un gest frumos din partea directorului „Şezătoarei“.

Dar nici aprecierea meritelor lui Gorovei n-a lipsit.. Cel mai chemat să înţeleagă atît pasiunea lui pentru folclor, cît şi contribuţia lui în acest domeniu, a fost savantul M. Gaster, care cunoştea atît de bine arcanele limbii şi folclorului românesc. Prin anul 1914, îi scria: „Numai o dragoste adîncă pentru tot ce este natural şi nemeşteşugit ne face, şi mai ales te face pe d-ta, a duce munca asta folclorică înainte, cu atîtea jertfe de tot soiul“ [49]. Gîndindu-se la viitorul folclorului românesc, Gaster îi scrie, în anul cînd apare ultimul volum al „Şezătoarei“ (1929): „Atunci, lumea va începe să înţeleagă, va preţui munca desăvîrşită ce ai depus-o d-ta în culegerea acestui material... Toate cercetările ştiinţifice, toată clădirea cea nouă se va ridica pe temeliile puse de d-ta. Eu am învăţat mult de la d-ta şi mai sper a învăţa“ [50].

E cel mai autorizat elogiu adus lui Gorovei. Îl merită, căci mulţi au fost şi vor mai fi ajutaţi, în lucrările lor ştiinţifice, de comoara de materiale folclorice pe care a adunat-o, în „Şezătoare“, cu atîta trudă şi ne-a dăruit-o cu atîta entuziasm.

[47] Bucureşti [1940?]. („Cunoştinţe folositoare“, C. 93).

[48] Colaborarea cu el a fost deosebit de fructuoasă. Împreună au publicat „Din botanica populară“ („Şezătoarea“, vol. 5, 1899, p. 42, 68 şi vol. 15, 1915, p. 7—166), iar în colecţia „Din viaţa poporului român, 24, cuprinzătoarea şi preţioasa monografie *Cromatica poporului român*, Bucureşti (1914).

[49] Gorovei, *M. Gaster...*, „Anuarul Arhivei de folclor“, 7 (1945), p. 8 (scrisoarea V).

[50] Id., *ibid.*, p. 10 (scrisoarea VIII).

PROFESORUL ION BREAZU
(1901—1958)

Ne-a părăsit încă unul din valoroşii oameni de ştiinţă care, fără să fi fost folclorist „de teren", a îmbrăţişat cu deosebită căldură problemele de literatură, făcîndu-şi din ele o preocupare permanentă.

Interesul pentru «patrimoniul popular» — cum îi plăcea lui Ion Breazu să numească tot ceea ce se cuprinde în conceptul de folclor şi de etnografie — a constituit preocuparea lui din totdeauna. Fiu de ţăran de pe valea Mureşului, copilărind şi petrecîndu-şi vacanţele în satul natal (Mihalţ— Alba), Breazu era adînc legat de viaţa populară. Şcolile Blajului, cu amintirea lui Cipariu, Pauleti şi Moldovănuţ, cu profesori ca Alexiu Viciu, Traian Gherman şi Lupeanu Melin, i-au mărit interesul pentru folclor, iar sclipitoarele cursuri ale lui Vasile Bogrea, atît de bogate în citate din literatura populară, l-au atras şi mai mult spre creaţiile poporului. De aceea în cronicile, notele şi recenziile pe care începuse să le dăruiască revistelor clujene încă din anii studenţiei, el subliniază, de cîte ori poate, importanţa literaturii populare: „Folclorul a fost şi este una din mîndriile noastre naţionale", scria el încă în anul 1931.

Plecat la studii de specializare la Paris (1926—1928), unul din primele gînduri ale proaspătului licenţiat în litere a fost să se intereseze de preocupările folclorice ale lui Michelet. Rezultatul e cea dintîi contribuţie ştiinţifică a lui în legătură cu specialitatea noastră (*Jules Michelet şi folclorul românesc*, Cluj, 1933). Prin această lucrare el aduce pre-

ţioase informaţii asupra surprinzătoarei cunoaşteri a folclorului nostru de către marele istoric francez.

În *Literatura Tribunei* (Cluj, 1936), Breazu se ocupă pe larg de folcloriştii ardeleni, insistînd mai ales asupra rolului deosebit al lui Ion Pop-Reteganul, dar descoperind şi alte figuri interesante (ca de ex. pe Grigorie Sima al lui Ion). Partea folclorică a studiului e preţioasă şi prin felul cum se încadrează preocupările pentru creaţiile poporului în viaţa marei gazete, „care a făcut din cultul folclorului *un principiu*, ceea ce a avut o mare influenţă asupra dezvoltării literaturii ardelene".

Peste cîţiva ani (1939), Breazu ne surprinde cu o altă contribuţie preţioasă : *Versuri populare în manuscrise ardelene vechi*. Importanţa ei constă în faptul că a dezgropat din praful arhivelor peste 30 de cîntece semipopulare, care au influenţat versuri autentice ale poporului sau au fost influenţate de către acestea.

Preluînd direcţia bătrînei reviste sibiene „Transilvania", pe care a reuşit să o ridice la cea mai mare înflorire din cei 75 ani de existenţă a ei, Breazu i-a sporit importanţa cu numeroase cronici folclorice şi a obţinut de la oamenii de ştiinţă cîteva articole de specialitate, care, fără el, nu ar fi văzut niciodată lumina tiparului. Tot ca o acţiune cultural-naţională trebuie considerată şi introducerea lui la *Povestitori ardeleni pînă la 1918* (Cluj, 1937), în care găseşte aprecieri atît de juste pentru rolul poveştilor populare în literatura Transilvaniei : „Astfel a început să fie îndrăgit basmul... El va lega pe scriitorii ardeleni iarăşi pe pămîntul ale cărui taine şi frumuseţi le uitaseră. El mai ales, va da alt ritm şi altă limbă povestirii, mai apropiate de duhul locului. Basmul va fi multă vreme şcoala scriitorilor ardeleni, nu numai a prozatorilor, ci şi a poeţilor".

Încă de pe vremea cînd era asistent la „Muzeul limbei române", Breazu publică în „Dacoromania" o excelentă bibliografie critico-analitică. Partea ei folclorică va rămîne, chiar şi după întocmirea unei bibliografii a folclorului românesc, un instrument de documentare foarte util. Un pas mai departe a făcut prin publicarea lucrării *Folclorul revistelor «Familia» şi «Şezătoarea»* (Sibiu, 1945), cele două periodice ale lui Iosif Vulcan. Bibliografia a fost întocmită de studenţi, dar profesorul a supravegheat-o şi a contro-

lat-o foarte de aproape, făcînd din ea o lucrare indispensabilă folcloriștilor noștri. Cel puțin aceeași importanță o are studiul introductiv, amplu și bine documentat, care reușește, într-adevăr, să arate „cum a ajuns viața intelectuală românească de dincoace de Carpați să fie dominată așa de mult de interesul pentru patrimoniul popular".

Numit la atît de mult așteptata conferință de „istoria literaturii române moderne" de la Universitatea din Cluj-Sibiu, Breazu își inaugurează cursul cu o frumoasă lecție: *(Temeiurile populare ale literaturii române din Transilvania* (Sibiu, 1943), în care preocupările folclorice ale scriitorilor ardeleni sînt mereu amintite". „Ori de cîte ori — încheie el inspirat — un scriitor din Transilvania miruit cu harul celor aleși, trage cu arcușul pe vioara fermecată a sufletului popular, a știut să scoată din ea note pline de fiorul originalității".

Am spus că Breazu n-a fost un culegător pe teren. Dar în calitatea lui de secretar literar al „Astrei", a avut prilejul să cutreiere și să cunoască cele mai autentice „țări" ale Ardealului. Revenind, încîntat dintr-un astfel de drum, în care asistase la un concurs de echipe țărănești, el scria că „portul, dansul și cîntecul popular fac parte din elementele cele mai de preț ale zestrei noastre etnice" și visa la o „mare olimpiadă" a acestor trei manifestări artistice.

Întors de la refugiul de la Sibiu, Breazu a continuat să se ocupe de probleme de folclor: *Izvorul folcloric al baladei «Crăiasa zînelor»* (1948) este o interesantă pătrundere în atelierul poetic al lui Coșbuc, pornind de la o poveste a lui Pop-Reteganul. Acestui povestitor și folclorist îi va închina o caldă evocare cu prilejul centenarului nașterii (1953) și al semicentenarului morții (1955). Cu multă simpatie evocă, în acești ani amintirea lui Anton Pann și se închină înaintea numelui lui Hasdeu: «marele deschizător de drumuri în folclor».

Tot din această epocă datează lucrarea mai cuprinzătoare despre *Gheorghe Barit și patrimoniul popular* (Cluj, 1956). Arătînd cît de profund cunoaște marele polihistor diferitele ramuri ale etnografiei și folclorului nostru, Breazu încheie susținînd convingerile lui Barit, după care „studiul acestui patrimoniu ajută la cunoașterea caracterului poporului nostru, la îmbogățirea... culturii naționale și la apărarea

ei de influențele nefaste ale cosmopolitismului. El ne-a făcut să prețuim calitățile oamenilor simpli, să-i credem capabili de creații superioare".

Și în ultimii ani ai vieții, după numirea atît de tîrzie ca profesor titular (1955) și cînd boala, care avea să-l răpună, începuse să-și arate colții, Breazu a continuat să fie preocupat de multe probleme folclorice, firește, mai ales în legătură cu literatura. Se gîndea cu plăcere să scrie despre motivele baladelor „Brumărelul" și „Cicoarea"; se bucura de apariția „Revistei de folclor", și felicita călduros pe redactorul ei. Regreta că nu are vremea să scrie el însuși introducerea la volumul „Poveștilor" lui Slavici. Întreba mereu de proiectele în legătură cu Atlasul folcloric, despre care scrisese încă acum un sfert de veac, subliniindu-i importanța pentru cunoașterea creației populare. Cîte alte idei și proiecte nu va fi frămîntat în ultimele luni ale chinuitoarei boli, care îi lăsase mintea perfect lucidă!

Am citat poate prea multe pasaje din unele lucrări ale lui Breazu. Am făcut-o anume, pentru a arăta cum revine, aproape ca un leit-motiv, aceeași idee: interesul pentru *patrimoniul național*, temeiurile *populare* ale literaturii române din Transilvania, *basmul*, școală a scriitorilor ardeleni, *cultul folclorului* devenit principiu la „Tribuna" sibiană etc. Într-adevăr, Breazu a luptat încontinuu subliniind de cîte ori avea prilejul, convingînd și pe cei mai îndărătnici, despre „caracterul popular al literaturii și culturii noastre". E una din cele mai de seamă cuceriri ale spiritului său, pe care ne-a lăsat-o moștenire scumpă.

Dacă n-ar fi plecat atît de curînd dintre noi, mult prea curînd pentru bogăția materialului adunat timp de decenii și care nu aștepta decît munca de redactare, Ion Breazu ne-ar fi putut lămuri încă multe probleme ale literaturii populare și ale raporturilor ei cu literatura cultă.

De aceea deplîngem, alături de istoricii literari, de studenții lui, de iubitorii literaturii noastre pe cel ce n-a fost numai un mare învățat ci și un om rar și minunat prin modestia lui fără seamăn, prin cinstea-i exemplară, prin bunătatea și dragostea nemărginită pentru oameni și pentru tot ce este frumos.

CUPRINS

Ion Muşlea V
Notă asupra ediţiei XLV

I. DIN ISTORIA FOLCLORISTICII ROMÂNEŞTI

Samuil Micu-Clain şi folclorul 3
Viaţa şi opera doctorului Vasilie Popp (1789—1842) 19
Timotei Cipariu şi literatura populară 65
Nicolae Pauleti şi culegerea lui de cîntări şi strigături româneşti din Roşia de Secaş, 1838 . . 106
Atanasie Marienescu 145
Un sas braşovean — folclorist român : I. C. Hintz-Hinţescu. Contribuţiuni biobibliografice . . . 155
Ion Pop-Reteganul folclorist 169
Dr. M. Gaster folclorist 201
Folcloristul G. Alexici. Cu specială privire asupra tomului al II-lea din „Texte din literatura poporană română" 214
Viaţa şi opera lui G. Pitiş 240
Academia Română şi folclorul 295
Ion Bianu şi folclorul nostru 303
Ovid Densusianu folclorist 310
La centenarul naşterii lui Artur Gorovei . . . 318
Profesorul Ion Breazu (1901—1958) 331

BCUIA BABEŞ-BOLYAI UNIVERSITY LIBRARY

Lector : IOAN ȘERB
Tehnoredactor : MINA CANTEMIR

Apărut 1971. Hîrtie tipar inalt tip A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 24,85. Coli tipar 24. Planșe tipo 20. A. nr. 20 318/1970. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici 859—09F

Tiparul executat sub comanda
nr. 993 la
Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918"
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97,
București
Republica Socialistă România

BCUIAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lei 17,50

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY